

ENGELSİZ TÜRKİYE İÇİN: YOLUN NERESİNDEYİZ?

MEVCUT DURUM ve ÖNERİLER

ENGELSİZ TÜRKİYE'YE DOĞRU

“Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz?” raporu, ülkemizdeki engellilere yönelik mevcut durumu; erişilebilirlik, eğitim, istihdam, siyasal katılım, sağlık ve rehabilitasyon başlıkları altında değerlendirerek çözüm önerileri sunan geniş ve kapsamlı bir çalışmadır.

“Hak” temelli anlayışla, engelli vatandaşlarımızın yaşam kalitesini

artırmak, talep odaklı değil arz odaklı hizmet sunabilmek amacıyla 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı çatısı altında, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. Bakanlık olarak; “engelleri aşan bir yaşam” anlayışıyla tüm engelli vatandaşlarımızın; toplumsal yaşama etkin katılımını, fırsat eşitliğinden yararlanmalarını, haklarını kullanabilmelerini ve üretken olabilmelerini sağlamak amacıyla gerekli tüm tedbirleri almak için hizmet üretiyoruz.

Ülkemiz Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’yi ilk imzalayan ülkelerden biridir. Sözleşme çerçevesinde engelli vatandaşlarımıza yönelik gerçekleştirdiğimiz çalışmaların başında; özel ve resmi bakım ve iyileştirme merkezlerinin hizmet standartlarının yükseltilmesi, ulaşılabilirlik hizmetlerinin tamamlanması, Umut Evleri Projesi’nin yaygınlaştırılması, eğitim ve istihdam oranlarının artırılması bulunmaktadır.

Engellilerimizin adil bir rekabet ortamında yarışabilmesini sağlamak için 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu değiştirilerek özürlüler için ayrı ve merkezi bir sınav uygulaması getirilmiştir. Özürlü Memur Seçme Sınavı ile engelli adayların en iyi şartlarda sınava girebilmelerini sağlamak için her türlü önlem alınmıştır. Sınav 2012 yılında, ÖSYM, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Devlet Personel Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı, Valilikler ve Belediyeler başta olmak üzere tüm ilgili kurum ve kuruluşların başarılı koordinasyonu ile sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

2012 yılında 6353 sayılı Kanun’la yapılan değişikliklerle ulaşılabilirlikte etkin bir denetim ve izleme mekanizmasının kurularak uygulamaların daha hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi amaçlanmış, ulaşılabilirlik düzenlemelerinin yerine getirilmesi için öngörülen sürenin 1 yıl uzatılması, standartların uygulanmasının izlenmesi ve denetiminin illerde, ilgili kamu ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan komisyonlarca yapılması kararlaştırılmıştır.

2013 yılı hedeflerimiz arasında ise; raporlama sisteminin yeniden düzenlenmesi, eğitime katılım ve bilinçlendirme, istihdamın nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesi, destek teknolojilerinin yaygınlaştırılması, toplumsal farkındalığın geliştirilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi, sistemli veri tabanı oluşturulması gibi konular yer almaktadır.

Bilgi olmadan fikir üretmek, bilgi olmadan politika üretmek mümkün değildir. “Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz?” raporu bu açıdan önemli ve değerli bir çalışmadır. Bu Rapor bundan sonra yapacağımız çalışmalar için yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Sayın Dilek Sabancı’nın önderliğinde, farklı üniversitelerden, sivil toplum kuruluşlarından ve iş dünyasından katılımcılarla, Sabancı Üniversitesi yürütücülüğünde hazırlanan Rapor’da emeği geçen herkese teşekkür eder, engelsiz Türkiye için atılan adımların, engelli vatandaşlarımız ve ülkemiz için faydalı olmasını temenni ederim.

Fatma Şahin
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı

DİLEK SABANCI'NIN MESAJI

Engelli bireylerin, toplumsal yaşama aktif katılımı için yıllardır çalışan biri olarak yapılan çalışmaları yakından takip ediyorum. Ülkemizde bu konuda ciddi atılımlar olduğunu gözlemliyorum. Yasalar çıkarılıyor, iyi niyetle pek çok şey yapılmaya çalışılıyor, ancak 8,5 milyon engelli vatandaşımızın engelsiz bir yaşama kavuşması için hep birlikte daha çok yol almamız gerekiyor.

“Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz?” raporu, bu konuda şu anda nerede olduğumuzu özetleyen ve atılacak adımları öneren bir belge niteliğindedir. Raporu karar alıcılarla paylaşarak, etkin politikaların üretilmesine katkı sağlamayı arzuluyoruz.

Raporun hazırlanmasına önderlik eden Sabancı Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. A. Nihat Berker'e, Bireysel ve Akademik Gelişim Merkezi Direktörü Neyyir Berktaş'a ve Engelsiz Üniversite Programı Sorumlusu Elzi Menda'ya, süreç boyunca gönülden desteğini esirgemeyen Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Aylin Çiftçi'ye, Milli Eğitim Bakanlığı Bakan Danışmanı Doç. Dr. Hakan Sarı'ya, Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürü Ömer Balıbey'e ve Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü Grup Başkanı Dr. Ayşe Hale Bacakoğlu'na, İstanbul İl Milli Eğitim Müdür Yardımcısı İdris Aslantaş'a ve Ahmet Koçibar'a, ArGe Birimi üyesi Akif Kaan Hasdemir'e, Sağlık Bakanlığı İstanbul Halk Sağlığı Kurumu Müdürü Doç. Dr. Mustafa Taşdemir'e, Sosyal Güvenlik Kurumu İstanbul İl Müdür Yardımcısı Kasım Karakaş'a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Özürlüler Müdürlüğü Müdür Yardımcısı Engin Gören'e, Erişilebilirlik Hizmetleri Sorumlusu Gültekin Güllü'ye, Erişilebilirlik Personeli Ahmet Hakan Karakadioğlu'na, Kadıköy İlçe Mili Eğitim Şube Müdürü Fahri Cürebal'a, Bilgi Üniversitesi'nden Yard. Doç. Dr. İdil Işıl Gül'e, Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Fikret Adaman'a ve Doç. Dr. Hande Sart'a, Gazi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ayşegül Ataman'a, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Resa Aydın'a, Sabancı Üniversitesi Toplumsal Duyarlılık Projeleri Yöneticisi Zeynep Bahar Çelik'e, Sabancı Holding İnsan Kaynakları Grup Başkanı Neriman Ülsever'e, Sabancı Vakfı Genel Müdürü Zerrin Koyunsağan, Sabancı Vakfı Programlar ve Uluslararası İlişkiler Direktörü Filiz Bikmen ve Programlar Sorumlusu Kıvanç Ergü'ye, Engelli Ayrımcılığını Önleme Platformu Kurucusu Süleyman Akbulut'a, Engelli Kadın Derneği'nden Lutfiye Kelleci Birer'e, Anne Çocuk Eğitim Vakfı Okuma Yazma Birimi Koordinatörü Meltem Cantürk'e, İstanbul Zihinsel Engelliler Vakfı Genel Sekreteri Saruhan Singen'e, MESS Eğitim Vakfı Genel Müdürü Necdet Kenar'a, Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi Derneği'nden Şehnaz Layıkel'e, Tohum Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfı Başkanı Mine Narin'e, Kurucu Başkan Yardımcısı Aylin Sezgin'e ve Projeler Koordinatörü Özgül Gürel'e, Türkiye İşitme Engelliler Milli Federasyonu'ndan Hasan Dikyüve ve Namık Topçu'ya, Türkiye Spastik Çocuklar Vakfı Direktörü Nigar Evgin'e, engelli birey yakını ve engelli bireylere yönelik seramik sağlık gereçleri üreten firma sahibi Şadi Burat'a ve “Hürriyet.com” yazarlarından Ayşegül Domaniç Yelçe'ye çok teşekkür ediyorum.

Engelsiz Türkiye hayalimin, kamu kurumlarını, yerel yönetimleri, sivil toplum kuruluşlarını ve bilim dünyamızı kapsayan bu tür işbirlikleriyle gerçekleşeceğine inanıyorum.

Dilek Sabancı
Sabancı Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesi

REKTÖR'ÜN MESAJI

1999-2000 akademik yılında öğretime başlayan Sabancı Üniversitesi, kuruluşundan bu yana eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme alanlarındaki çalışmalarının yanı sıra, toplumsal dönüşüme hizmet etmek amacıyla; toplumun çeşitli kesimlerini bir araya getiren, topluma önemli faydalar sağlayan projelere öncülük etmektedir.

“Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz?” raporu, engelli bireylerin haklarını güvence altına alan yasal mevzuat ışığında mevcut uygulamaları değerlendirerek, engelli bireylerin yaşam kalitesini yükseltecek politika ve uygulama önerileri sunarak alana katkı yapmayı hedeflemektedir.

Yoğun ve özverili bir çalışmanın ürünü olan bu raporun hazırlanmasında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu, alanda çalışan akademisyenler ve uzmanlar, engelli bireyler, çeşitli vakıflar ve STK’larla işbirliği içinde yürütülen çalışmalar, konuya bütünsel ve etkin bir bakış açısı sağlamıştır.

Projenin “erişilebilirlik” başlığı kapsamında, Sabancı Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi’nden toplam 150 öğrenci, kısa bir eğitim sonrası, bir dönem süresince farklı mekânları, farklı engel gruplarından bireylerle ziyaret ederek, engelli bireylerin hizmet ve bilgiye erişimde karşılaştıkları güçlükleri ve zaman zaman olumsuz tutumları gözlemlemişlerdir. Bu çalışma sayesinde, projeye veri sağlanırken, bir yandan da öğrencilerin konuya ilişkin farkındalık düzeylerinin artması amaçlanmıştır. Bu değerli çalışmayı yürüten Sabancı Üniversitesi Temel Geliştirme Programı Araştırma Görevlileri Nevin Zeynep Yelçe ve Pınar Dilşah Ensari’ye, Sabancı Üniversitesi Toplumsal Duyarlılık Projeleri yöneticisi Zeynep Bahar Çelik’e ve Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nden Yard. Doç. Dr. Nalan Babür ile Araştırma Görevlisi Işık Sabırlı’ya çok teşekkür ederim.

“Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz?” raporunu ortaya çıkaran projeye birçok kişi katkı sağladı. Başta Sabancı Üniversitesi Bireysel ve Akademik Gelişim Merkezi’nden Neyyir Bertay ve Elzi Menda’ya; rapor yazarları Aslı Sungur Ergenoğlu, Bora Burat, Burcu Yakut Çakar, Bülent Küçükaslan, Eylem Akdeniz, Gülçin Balamir Coşkun, Hatice Güneş, İrem Aktaş, Nevin Zeynep Yelçe, Özgür Konuk, Pınar Dilşah Ensari, Resa Aydın, Selin Yıldız, Tolga Demiryol, Tuna Şahsuvaroğlu ve Volkan Yılmaz’a içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Toplumun bir parçası olan engelli bireylerin, insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlandıkları, engelsiz bir yaşam sürdürebilmeleri yolunda etkin politikaların üretilmesinde bu çalışmanın önemli bir adım olmasını diliyorum.

Prof. Dr. A. Nihat Berker
Rektör

GİRİŞ

Türkiye’de nüfusun yaklaşık % 12,26’sını oluşturan engelli bireylerin hakları, uluslararası sözleşmeler, Anayasa ve yasalarla güvence altına alınmıştır. 2005 yılında çıkarılan 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve 27084 sayılı Resmi Gazete’de 18.12.2008 tarihinde yayınlanan 5825 sayılı Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ile engelli bireylerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunların çözümü hedeflenmiştir.¹

Yasalardaki tüm düzenlemelere karşın uygulamada yetersizlikler göze çarpmaktadır. Engelli bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen temel etmenler, yetersiz politikalar ve standartlar, olumsuz tutumlar, yeterli hizmet sağlanmaması, etkin finansman eksikliği, erişilebilirliğin yetersizliği, engelli bireylerin yaşamlarını doğrudan etkileyen konularda karar alma süreçlerine dahil edilmemeleri, engellilik hakkında sağlam ve karşılaştırılabilir verilerin ve uygulanan programlara ilişkin bulguların yetersizliği olarak belirtilmektedir.² Bu nedenlerle, engelli birçok kişi sağlık hizmetlerine, eğitime ve istihdam olanaklarına engelsiz bireylerle eşit şekilde erişememekte ve yaşamın birçok alanından dışlanmaktadır.

Yasalarla güvence altına alınan haklara ilişkin uygulamada yaşanan aksaklıkların giderilmesi yönünde birçok çalışma yapılmaktadır. Etkin politikaların oluşturulmasında, bütünsel bir bakış açısı büyük önem taşımaktadır. Elinizdeki rapor bu konuda katkı yapmayı hedeflemektedir.

Rapor aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır:

- Bilgi ve Hizmete Erişim
- Fiziksel Erişilebilirlik
- Eğitim
- İstihdam
- Siyasal Katılım
- Sağlık ve Rehabilitasyon Hizmetleri
- Maliyet Analizi

Raporun Maliyet Analizi’ne ayrılan son bölümünde, ilk beş başlığın her biri için öncelikli olarak önerilen ikişer politika önerisinin finansal analizi yapılmıştır.

Başlıkların her biri farklı ekipler tarafından farklı çalışma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış, ekiplerde engelli bireyler, akademisyenler ve alanda çalışan uzmanlar yer almıştır. Ekiplerin çalışmalarına yol göstermek üzere de ilgili bakanlıklar, resmi kurumlar, engelli bireyler, engelli yakınları, STK’lar ve iş dünyasından bir Danışma Kurulu oluşturulmuştur.

3-4 Aralık 2012 tarihlerinde, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile UNICEF’in birlikte gerçekleştirdiği “Her Çocuk için Engelsiz Yaşam” Konferansı’nda Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Aylin Çiftçi, engelleri olan vatandaşların hak ettikleri yaşam kalitesine ulaşabilmeleri için yaptıkları ve yürütmekte oldukları çalışmaları paylaşmış, bu çalışmalar raporun ilgili bölümlerine eklenmiştir.

¹ Sözleşme 30/03/2007’de imzalanmış ve 3/12/2008’de TBMM tarafından kabul edilmiştir. 18/12/2008 tarihli ve 27084 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

² Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası. (2011). World Report on Disability. Geneva: WHO.

ENGELLİLİK TANIMI

Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen “İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması (ICF)”, engelliliği, bireyin mevcut sağlık durumuyla çevresel, fiziksel, toplumsal koşulların etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir kavram olarak tanımlamaktadır.³ Engellilik kavramı, yetiyitimi, bireyin etkinlikleri yerine getirmede yaşadığı sınırlamalar, topluma katılımında yaşadığı kısıtlamalar ve bunların birbiri ile etkileşimi için kapsayıcı bir terim olarak kullanılmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde toplumların içinde bulundukları ekonomik ve sosyal koşullar, engelliliğe bakış açısını belirlemede önemli roller oynamıştır. Bu yaklaşımlar çerçevesinde, engelli bireylere yönelik farklı politika ve uygulamalar ortaya çıkmıştır:

Engelliliğe ilişkin ilk bütüncül model olan tıbbi model, engelliliği bireye ait, tedavi edilmesi gereken bir sorun olarak görmektedir. 1970’lerde engelli hakları hareketi ile benimsenmeye başlanan sosyal model ise engelliliği bireyden ziyade toplumun bir sorunu olarak görmekte, toplumda gerekli koşulların ve “makul düzenlemelerin” sağlanması durumunda, engelli bireylerin yaşamın her alanına katılabileceklerini vurgulamakta; sorun alanları olarak toplum kaynaklı “olumsuz tutumlar”, “dışlayıcı kültür” ve “ötekileştirme”yi ele almaktadır. Engelliliği biyolojik, bireysel ve sosyal bağlamda ele alan, en son ve bütünsel yaklaşım ise biyo-psiko-sosyal modeldir.

Ülkemizin de taraf olduğu, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanabilmeleri için gerekli uygulama adımlarını içeren bir rehber niteliğindedir.

Ülkemizde engellilikle ilgili farklı terminolojiler kullanılmaktadır. Akademik çevre, biyo-psiko-sosyal model yaklaşımıyla, çalışmalarında “engelleri olan”, “özel gereksinimli birey”, “engelli birey” terimlerini ağırlıklı olarak kullanırken, engellilikle ilgili yürürlükte olan mevzuatta halen tıbbi model yaklaşımını barındıran “özürlü” teriminin kullanıldığı görülmektedir.

5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’da “özürlü” tanımı aşağıdaki şekilde yapılmaktadır:

“Özürlü: Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiyi ifade eder.”

Tanımda tıbbi modelin izleri vardır; devletimizin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, hak temelli biyo-psiko-sosyal yaklaşımla gözden geçirilmesi ve terminolojide değişiklik yapılması gerektiğini göstermektedir.

Aralık 2012’de UNICEF ve Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen “Her Çocuk için Engelsiz Yaşam Konferansı”nda, mevzuatta yer alan “özürlü” ibaresinin yerine “engelli” ifadesinin yer almasına ilişkin Bakanlık kararı duyurulmuştur.

Ülkemizde engellilik konusuna ilişkin mevcut duruma genel bir bakış açısı kazandırmak amacıyla hazırlanan bu raporda, yetiyitimi yaşayan bireyler için “engelli birey” ifadesi kullanılmıştır.

³ Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası. (2011). World Report on Disability. Geneva: WHO.

ETKİN POLİTİKALAR İÇİN TEMEL KONULAR

Ülkemizde engelli bireylerin yaşamın her alanına eşit katılımlarının sağlanabilmesi için etkin politikalara gereksinim vardır. Elinizdeki raporun hazırlanma sürecinde yapılan çalışmalarda, engellilik alanında etkin politikaların oluşturulabilmesinin önünde üç temel sorun saptanmıştır:

- A. Kapsamlı veri toplama sisteminin eksikliği
- B. Özürlü Sağlık Kurulu raporlarında yaşanan sorunlar
- C. Sosyal dışlanma

A. Kapsamlı Veri Toplama Sisteminin Eksikliği

Etkin politikalar geliştirilebilmesi için hedef kitlenin büyüklüğü, farklı özellikleri ve gereksinimleri hakkında bilgi toplanması birincil hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut kaynakların dağılımının ve geliştirilmesinin etkin bir şekilde yapılabilmesi bu bilgiler temelinde mümkün olacaktır.

2008 yılında yayımlanan 5825 sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun'un 31. maddesi veri toplamaya ilişkindir.

MADDE 31

İSTATİSTİKLER VE VERİ TOPLAMA

1. Taraf devletler bu Sözleşme'nin uygulanması açısından gerekli politikaları formüle etmeleri ve geliştirmelerinde kendilerine yol gösterecek, istatistik veriler ve araştırmalar da dahil olmak üzere uygun bilgileri toplar. Bilgi toplama ve bilginin sürdürülebilirliği için aşağıdaki noktalar dikkate alınır:

(a) Verinin korunması, engelli kişilerin özel yaşamlarına saygı ve gizliliğin sağlanmasına ilişkin yasal olarak oluşturulmuş güvenlik tedbirlerine uygun olmalıdır.

(b) İstatistiklerin toplanması ve kullanımında insan hakları, temel özgürlükler ve etik ilkelerin korunması konularındaki uluslararası düzeyde kabul edilen normlara uygunluk aranmalıdır.

2. Bu maddeye göre toplanan bilginin, uygun olması halinde, dağıtılması ve mevcut sözleşme kapsamında taraf devletlerin uygulamalarının değerlendirilmesi ve engellilerin haklarını kullanırken karşılaştıkları güçlüklerin ortaya konulmasında kullanılması sağlanmalıdır.

3. Taraf devletler topladıkları istatistiklerin dağıtılması konusunda sorumluluk almalı ve bu verilerin engelli kişiler ve diğerleri için erişilebilir olmasını sağlamalıdır.

Ülkemizde bu konuda yapılmış olan son çalışma, 2002 yılında Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı ve eski adıyla Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, yeni adıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün işbirliği ile yapılmış olan *Türkiye Özürlüler Araştırması*'dir. Doğru, güvenilir ve amaca uygun nitelikte verilerin toplanmasında, engelliliğin nasıl tanımlandığı, bilginin nasıl toplandığı ve hangi farklı özelliklerin dikkate alındığı (cinsiyet, yaş, gelir durumu vb.) belirleyici olmaktadır. Bu nedenle, ICF'e dayanan evrensel tanımların kullanılması, verilerin uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir olmasını sağlayacaktır.

Şimdiye kadar yapılmış çalışmalarda çocuklar için ayrı bir veri toplama aracı bulunmamaktadır. Bu konuda standart verilerin elde edilmesi yönünde araçlar, UNICEF tarafından hazırlanmıştır. Bu veri toplama araçlarının uygulanması ve uygulayacak kişilerin eğitilmesi ülkelerin sorumluluğundadır. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013 yılı başında bunları dikkate alarak, veri toplama çalışması yapacağını belirtmiştir.

B. “Özürlü Sağlık Kurulu Raporları”nda Yaşanan Sorunlar

Ülkemizde her yaşta engelli bireyin hak ve hizmetlere erişiminde “geçiş izni” niteliğinde olan Özürlü Sağlık Kurulu Raporu'nun düzenleme ilkeleri, Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik (ÖSKRY) ile belirlenmiştir. Hizmet ettiği amaç göz önünde bulundurulduğunda büyük önem taşıyan bu Yönetmelik, Sağlık Bakanlığı'nın 26/11/1997 tarihli 22480 sayılı yazısı üzerine, 31/12/1960 tarihli ve 193 sayılı Kanun, 1/7/1976 tarihli ve 2022 sayılı Kanun, 7/5/1987 tarihli ve 3359 sayılı Kanun ile 181 sayılı Kanun Hükmünde Kararname hükümlerine göre, Bakanlar Kurulu'nca 6/2/1998 tarihinde onaylanmıştır. 2006, 2010, 2012 yıllarında köklü değişiklikler yapılmaksızın yayımlanan bu Yönetmelik, yaklaşık 13 yıldır yürürlüktedir. Kasım 2012 tarihinde yayımlanan “Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporuna Geçiş: Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmeliğin Bilimsel İncelemesi” başlıklı çalışma, tıp bilimi, ulusal ve uluslararası hukuk çerçevesinde ÖSKRY ve Ekleri'ni incelemiş ve aşağıda aktarılabilecek olan sonuçlara ulaşmıştır.⁴

Öncelikle, ÖSKRY'nin maddeleri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na, uluslararası sözleşmelere ve hukuka uygunluk açısından önemli sakıncalar barındırmaktadır. İkinci olarak, tıp bilimi açısından incelendiğinde Yönetmeliğin genel yapısı, maddeleri, ve ÖSKRY Ek-2 Özürlü Oranları Cetveli kritik hatalar içermektedir ve bilimsel geçerlikten yoksundur. Son olarak, özel gereksinimleri olan her yaşta birey, ÖSKRY başvurusu, rapor düzenleme süreci ve daha sonraki uygulamalarda ciddi zorluklarla karşılaşmakta ve hak kaybına uğramaktadır. Bu durum, kimi zaman aşılması olanaksız sorunları da beraberinde getirmektedir. Çocuklar söz konusu olduğunda, başvuru, rapor düzenleme süreci ve sonrasındaki uygulamalarda daha ciddi sorunlardan söz edilebilmektedir.

ÖSKRY'nin yeniden düzenlenmesi, bu süreçte de farklı yaş grupları için farklı düzenlemeler yapılması gerektiği “Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporuna Geçiş” çalışmasında belirtilmiştir. Yeni geliştirilecek modelin bazı koşulları sağlaması gerektiği belirtilmektedir. İlk olarak, çocuklar için geliştirilecek mevzuat yetişkin grubundan farklı olmalı, ancak yaş ve diğer farklılıklar göz önüne alınırken eşitlik ilkesi korunmalıdır. Ayrıca, ÖSKRY kapsamındaki “özür oranı” yöntemi ve “özür oranı cetveli” ile engelliliğin yüzde oranının tespitine yeni modelde son verilmelidir. Yeni modelin bu koşulları sağlayabilmesi için dayandırılacağı ilkeler, aşağıda sıralanmaktadır:

4 Ertem ve ark. (2012), “Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporuna Geçiş”

Öncelikle, tıbbi model yerine biyo-psiko-sosyal modelin temel alınması gerekmektedir. Mevcut Yönetmelik ve uygulamaları, engelli birey hakkındaki raporun, onu takip etmeyen bir hekim tarafından hazırlanmasını öngörmektedir. Oysa her birey, yaşı dahil, farklı özellikler taşır ve kendisini takip eden hekim ve birbirini tamamlayan uzmanlıkları ile tüm özelliklerini göz önünde bulundurabilecek üyelerden (özel eğitim öğretmeni, gelişim uzmanı, sosyal hizmet uzmanı, rehber öğretmen, psikolog vb) oluşan bir ekip tarafından değerlendirilmelidir.

Ayrıca, değerlendirme süreci, özellikle çocukluk dönemindeki hızlı gelişim göz önünde bulundurularak kesitsel olmamalı, sürekli ölçüm ve değerlendirme anlayışı temelinde ele alınmalıdır. Bir diğer deyişle, tek bir değerlendirme değil, belirli aralıklarla sürekli bir değerlendirme yapılmalıdır. Elbette, bu süreçte, engelli birey ve ailesi de bilgilendirilmeli, daha da önemlisi sürecin katılımcısı olarak yer almalıdır.

Bir diğer önemli nokta da, “etiketleme” (stigma) yaklaşımının terk edilmesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, özür oranı yöntemi ve özür oranı cetveli uygulamaları kaldırılmalı, farklı ihtiyaçları olan bireyler sadece zorluk çektikleri alanlar, yani engelleri ile değil; güçlü yönleri, gelişime açık özellikleri ile de ifade edilmelidir. Bununla ilişkili bir diğer ilke de bireysel mahremiyet haklarına saygıdır. Bir diğer deyişle, raporun tamamı ve/veya içerdiği bilgiler, ancak kişinin izni ve bilgisi söz konusu olduğunda ve bireyin yararına olacaksa diğer kişi ve kurumlarla paylaşılmalıdır.

Mevcut Yönetmelik ve ilişkili uygulamaların bilimsel incelemesi sonucunda tespit edilen sorun alanlarının göz önünde bulundurularak yeni bir modelin oluşturulmasının, farklı özellik ve ihtiyaçları olan bireylerin hak ve hizmetlere erişiminde var olan engelleri ortadan kaldıracağı, böylelikle toplumdaki her bireyin potansiyelini geliştirmesi için zemin hazırlayacağı söylenebilir.

3-4 Aralık 2012 tarihlerinde, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile UNICEF’in birlikte gerçekleştirdiği “Her Çocuk için Engelsiz Yaşam” Konferansı’nda Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Aylin Çiftçi, bu konuda Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün yönetmelik çalışmalarının devam ettiğini, çocukların ayrıca ele alınacağını belirtmiştir.

C. Sosyal Dışlanma

Engelliler, toplumun sosyal hayata katılım konusunda en çok dışlanmaya maruz kalan kesimdir. Bunun en temel nedenlerinden biri, 2011 Dünya Engellilik Raporu’nda⁵ da belirtildiği üzere, engelli bireyler arasında yoksulluk oranlarının toplumun geneline göre yüksek olmasıdır. Söz konusu raporda, engelli bireylerin işsiz kalma ihtimalinin daha yüksek olduğu, istihdam edildiklerinde bile daha az kazanç elde ettikleri belirtilmektedir. Engelli bireylerin kişisel bakım, tıbbi hizmet ve yardımcı alet için fazladan giderleri olabilmektedir. Bu giderler, engelli bireylerin ve içinde bulundukları hanehalklarının ekonomik durumunu olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, engelli bireylerin eğitim, sağlık hizmetleri, rehabilitasyon ve meslekî eğitim imkânlarından yararlanma şansı azalmaktadır.

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammerberg’in 14 Ekim 2011 tarihli raporunda, Konsey üyesi pek çok ülkede engelli bireylerin “yok sayılma”, “ötekileştirilme”, “etiketlenme” gibi ayrımcı davranışlarla sürekli karşı karşıya geldikleri vurgulanmaktadır.⁶ Zihinsel engelli bireyler, ayrımcılıktan en fazla zarar gören gruptur. Engelli bireylerin uygun hukuki kanala, desteğe ulaşmalarının ve yasal ehliyetlerini kullanmalarının, üye devletlerin bu konuda gerekli zemini

⁵ Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası. (2011). World Report on Disability. Geneva: WHO.

⁶ Application No. 47848/08, The Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania.

oluşturmaması nedeniyle imkânsız hale geldiği belirtilmektedir.⁷ İnsan hakkı ihlalleri sözkonusu olduğunda, pek çok engelli bireyin konuyu mahkemeye bile taşımadıklarına, bunun temel nedenlerinin de adalet hizmetine erişimde yaşanan fiziksel zorluklar, dava süresinin ve prosedürlerinin uzunluğu, yüksek maliyet (avukat ücreti, mahkeme masrafı) vb. olduğuna dikkat çekilmektedir.

Raporda sorunlara çözüm olarak, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesi'nin temel alınması, devletlerin engelli bireylere kendi kararlarını verme sürecinde yeterli olanakları tanınması, insan hakları ihlalleri halinde gerekli yasal düzenlemelerin yapılması önerilmektedir. Mevcut durumun iyileştirilebilmesi için, sivil toplum kuruluşlarına engelli bireylerin haklarını savunmak, bu konuda eylem ve tavsiyelerde bulunmak gibi önemli görevler düştüğü vurgulanmaktadır.

Sosyal hayata katılımı kısıtlayan faktörler, fiziksel koşulların yetersizliğinin yanı sıra toplumsal önyargılar, olumsuz tutumlar, bilinç ve bilgi eksikliğidir. İşverenlerin engelli bireylerin engelli olmayanlara göre daha az verimli olduklarına dair önyargıları engelli istihdamını, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve ailelerin olumsuz tutumları da çocuk ve gençlerin eğitime erişimini engelleyebilmektedir. Bu konuda toplumun farkındalığının geliştirilmesi gerekmektedir. 2011 Dünya Engellilik Raporu'nda⁸ farkındalığın geliştirilebilmesi için, engelliliğe ilişkin bilgi, inanç ve tutumlar hakkında veri toplanması, eğitim ve bilgilendirme yoluyla kapatılabilecek boşlukların belirlenmesi önerilmektedir. Bu konuda sosyal medyada paylaşımların artması, engelli bireyler ve aileleri hakkında olumlu örneklerin paylaşılması ve medya desteğinin önemi vurgulanmaktadır.

Engelli bireylerin bilgi ve hizmete, fiziksel çevreye, eğitime erişmede, istihdama, siyasal katılım mekanizmalarına katılmada, sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinden faydalanmada yaşadıkları kısıtlamalar ve bunlara yönelik çözüm önerileri izleyen bölümlerde ele alınmaktadır.

⁷ a.g.e.

⁸ Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası. (2011). World Report on Disability. Geneva: WHO.

BİLGİ VE HİZMETE ERİŞİM

DR. NEVİN ZEYNEP YELÇE
PINAR DİLŞAH ENSARİ
MEHMET BORA BURAT

2005 yılında çıkarılan 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve 2008 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin imzalanması, engelli bireylerin tüm erişim haklarını güvence altına almış, ayrımcılık ihtimaline karşı yasal koruma sağlamıştır. Söz konusu haklar, yürürlüğe giren birçok yönetmelik, ilke kararı, standart ve benzeri yasal yaptırımlar ile de desteklenmektedir.¹ Ancak tüm bu yasal düzenlemelere karşın pek çok yaşamsal alanda uygulamanın yetersiz kaldığı, hayata geçirildiği düşünülen uygulamaların büyük bölümünün ise işlevselliikten uzak olduğu gözlenmektedir. Erişilebilirlik açısından karşılaşılan sorunlar engelli bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen temel faktörlerden biridir.

Bu çalışmada, engelli bireylerin kamusal ve özel yaşamlarında faydalandıkları ya da ihtiyaç duyabilecekleri her türlü hizmet, erişilebilirlik açısından mercek altına alınarak mevzuat ve uygulamalardaki mevcut durum incelenmektedir. Yasal mevzuata, ulusal ve uluslararası rehber ve kılavuzlara, konu üzerinde yapılmış genel kabul gören yakın tarihli çalışmalara dayanarak saptanan ölçütler çerçevesinde, gerçek hayattaki mevcut uygulamalara ve özellikle kurumsal internet sitelerinde sunulan bilgilere odaklanarak, yasalarla güvence altına alınan haklara ilişkin uygulamada yaşanan aksaklıkların belirlenmesi, iyi örneklerin incelenmesi, iyileştirici öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu incelemedeki yaklaşımımız özel sektör için “müşteri odaklı yaklaşım”, kamu sektörü için ise “eşit vatandaşlık” yaklaşımıdır. Müşteri odaklı yaklaşımda kuruluş, engelliye yönelik hizmetlerini bir ayrıcalık olarak değil, diğer müşteri gruplarına verdiği gibi “iyi hizmet verme” ve “kazancını arttırma” amacı ile sunmaktadır. Eşit vatandaşlık yaklaşımında da benzer biçimde devlet, engelli vatandaşlarına engelli olmayan vatandaşların yararlandığı olanaklardan eşit olarak yararlanması için hizmet sunar. Devlet hizmetlerini bir lütuf olarak değil, görevinin bir parçası olarak yerine getirir. Başka bir deyişle, her iki yaklaşımda da engelli bireyin engelinden bağımsız olarak herkese sunulan hizmetlere erişebilmesi için gereken altyapının hazırlanmış olması gerekir. İki yaklaşımda da amaç, engelli bireye ayrı ya da ücretsiz bir hizmet sunulması değil, mevcut hizmete toplumdaki her birey ne şekilde ulaşabiliyorsa o şekilde ulaşabilmesini sağlamaktır. Oysa ülkemizdeki durum eşitlikçi ve hak temelli bir yaklaşımdan ziyade yardımseverlik anlayışının ağır bastığını göstermektedir. TBMM'nin 04 Aralık 2012 tarihli birleşiminde Tekirdağ Milletvekili Candan Yüceer'in ifade ettiği gibi: “Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabul edilmesine ve Anayasa'mızın engellilere yönelik pozitif ayrımcılık içeren düzenlemelerine rağmen engelli yurttaşlarımıza hak temelli değil yardım temelli bir anlayışla yaklaşılmışından dolayı engelli sorunu bir türlü aşılamamıştır.”²

1. MEVZUAT VE YASAL DAYANAKLAR

01.07.2005 tarihli 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un amacı “özürlülüğün önlenmesi, özürlülerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmaktır.”³ Kanun uyarınca “özürlülerin” önündeki engellerin kaldırılması esas olup, bu

1 Rapor genelinde “engelli” terimi kullanılmakta olup, “özürlü” tabirine bahsi geçen belgelerde zikredilmesi halinde yer verilmiştir.

2 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 24. Dönem 3. Yasama Yılı 33. Birleşim, 04.12.2012 Salı. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=21346&P5=H&page=16&page2=16&web_user_id=10740232

3 01.07.2005 tarihli 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 07.07.2005, Sayı: 25868.

çalışmada da, uygulamalara Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme temel alınarak üç ana açıdan yaklaşılmıştır:⁴

Engelliliğe dayalı ayrımcılık: Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsar.

Makul düzenleme: Engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder.

Evrensel tasarım: Ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilirlik şeklinde tasarlanmasıdır. “Evrensel tasarım” gerek duyulduğu takdirde bazı engelli grupları için ihtiyaç duyulan yardımcı cihazların tasarımı zorunluluğunu da dışlamayacaktır.

26 Temmuz 1990 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri’nde kabul edilmiş bir kurallar bütünü olan ADA (*American Disability Act*) günümüzde Amerika dışında Avrupa’da da erişilebilirlik konusunda standart olarak kabul edilmiş bir belgedir. ADA, engelliliği “fiziksel ya da zihinsel bir veya birden fazla yaşamsal etkinliği etkileyen durum” olarak tanımlar. Bu belgede, binaların engelli vatandaşlara göre mimari uygunluklarından ayrımcılığa karşı yapılması gerekenlere kadar detaylı bilgilere yer verilmiş ve engelli bireylerin hizmetlerden yararlanabilmeleri ve yasal haklarını engelli olmayan bireylerle eşit düzeyde kullanabilmeleri amaçlanmıştır. Kamu kuruluşları ve özel sektör bu standartlara uymakla yükümlüdür. Bir kuruluş ADA’da belirtilen şartları sağlayamıyorsa koşullarında “makul düzenlemeler” yapmakla yükümlüdür. Örneğin, duyma güçlüğü çeken bir kişi, kuruluşun bir hizmetinden ya da etkinliğinden yararlanabilmek için işaret dili tercümanı talep ettiğinde kuruluş, ya tercüman hizmetini ya da engelli kişinin hizmete tercüman olmadan ulaşabilmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu iki seçenekten biri hayata geçirildiğinde kuruluş makul iyileştirmeyi sağlamış olur.⁵ ABD’de engellilerin yaşamın her alanına katılım sağlayabilmesi için ADA kriterleri doğrultusunda çeşitli işletme türlerine yönelik pratik rehberler hazırlanmıştır. Bu rehberlerde işletme sahibine ya da yöneticisine, gerçekleştirilmesi gereken düzenlemeler anlaşılır bir dil ve resimler ile anlatılmakta, bir yandan da engelli bireyin bir müşteri olduğu ve özellikle hizmete erişebildiği bir işletmenin sadık müşterisi haline geldiği de ikna edici bir şekilde açıklanmaktadır.⁶

İngiltere’de 2010 yılında yürürlüğe giren Eşitlik Yasası da ülkede engellilerin hizmet ve haklardan diğer vatandaşlarla eşit düzeyde yararlanmasını ve engellilere yönelik ayrımcılığın önlenmesini amaçlamaktadır. Bu yasa İngiltere’deki tüm hizmet sağlayıcıları (bilgi hizmetinden kamu hizmetlerine, binaların fiziki erişilebilirliğinden eğlence hizmetine kadar vatandaşların yararlandığı tüm hizmetleri) kapsar. Hizmet sağlayan kuruluşlar bu yasaya uymakla yükümlüdür. Eşitlik Yasası’nda da engellilik ADA belgesine benzer bir biçimde, “bir kişinin günlük yaşamını sürdürmesini engelleyecek fiziksel ya da zihinsel zorluk” olarak tanımlanmıştır. Bu yasada ayrıca engelliye karşı ayrımcılık örneklerine de yer verilmiştir. Yasaya göre bir kişi yalnızca engelinden ötürü bir hizmetten ya da

⁴ Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2. Madde.

⁵ ADA - Americans with Disabilities Act, <http://www.ada.gov/pubs/adastatute08.htm>.

⁶ Americans with Disabilities Act, ADA Update: A Primer for Small Business, <http://www.ada.gov/regs2010/smallbusiness/smallbusprimer2010.pdf>

etkinlikten mahrum bırakılamaz.⁷ Yasaya göre sözkonusu kuruluş engelli bireyin engelsiz bireyler gibi tüm hizmetlerden eşit düzeyde faydalanmasını sağlamakla yükümlüdür. ADA’da olduğu gibi Eşitlik Yasası’nda da eşit vatandaşlık ilkesi temel alınmıştır. Bireyin temel insan haklarından faydalanması sağlanmaktadır. İngiltere’de de Eşitlik Yasası özellikle orta ve küçük ölçekli işletmelerin faydalanabileceği pratik rehberler ile desteklenmektedir.⁸ Her iki belge de Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile paralellik göstermektedir.

Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği’nin kabul ettiği çeşitli tavsiye kararları da çalışmamızda kabul ettiğimiz hak temelli, müşteri odaklı ve/veya eşit vatandaş yaklaşımını desteklemektedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 2006 yılındaki 5 sayılı tavsiye kararında Özürlüler Eylem Planı’nın ana hedefinin engelli bireylerin topluma tam katılımının sağlanması ve nihayetinde engellilikle ilgili konuların üye devletlerin bütün politika alanlarına dâhil edilmesine yönelik uygulanabilir stratejilerin hayata geçirilmesi için pratik bir araç sunmak olduğu belirtilmiştir. Eylem Planı, bazı üye devletlerde gerçekleşmekte olan geçiş süreçlerini ve ülkelerin kendine özgü koşullarını karşılayabilmeyi amaçlamaktadır. Bu tavsiye kararı da engelli bireylere sunulan yasal haklarda ayrıcalıktan eşit vatandaşlık statüsüne geçişi vurgulamaktadır.⁹ Avrupa Birliği de 2010-2020 Engellilik Stratejisi’nde sağlanan hizmetlerin temel hak olduğunu vurgular. 15 Kasım 2010 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi aracılığıyla üye devletlerce kabul edilen stratejinin amacı “haklarını tam anlamıyla kullanabilmeleri, toplum ve Avrupa ekonomisinde, Tek Pazar içerisinde yer almaktan yararlanabilmelerini sağlamak üzere engelli kimselerin güçlendirilmesidir.”¹⁰ Bu suretle hak kullanımının önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir.

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, devletleri kamuya açık olan veya kamuya sunulan tesis ve hizmetlere erişime ilişkin asgari standart ve kılavuz ilkeler geliştirmek, ilan etmek ve bunların uygulanmasını izlemek ile ilgili tedbirleri almakla yükümlü kılmaktadır.¹¹ Türkiye genelinde ve ayrıca İstanbul özelinde bakıldığında, ilgili kurumların ilk iki yükümlülüğü yerine getirişlerinde büyük bir aksaklık görülmediği söylenebilir.

28.12.2011 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı’na yöneltilen yazılı soru önergesine Bakanlık tarafından 20.02.2012 tarihinde verilen cevap, erişilebilirlik şartlarının kanunen yerine getirilme süresinin sonuna yaklaşırken kurum ve kuruluşlara gerekli hatırlatmaların ve uyarıların yapıldığını ortaya koymaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 12.12.2011 tarihinde Türkiye genelindeki tüm valiliklerden illerindeki kamu kurum ve kuruluşlarının erişilebilirlik konusundaki uygulamaları hakkında bilgi talep etmiştir. Aynı tarihte valiliklere erişilebilirlik/ ulaşılabilirlik konusundaki yasal zorunlulukları hatırlatan bir yazı gönderilip valiliklerin gerekli tedbirleri almaları istenmiştir. İlgili tüm kamu kurum ve kuruluşlarına 2012 bütçelerinde erişilebilirlik çalışmalarına pay ayırmalarının hatırlatıldığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca 2012 yılı başında çalışmalarda yararlanılacak kaynaklar tüm bakanlıklara bildirilmiştir. Bakanlık hazırladığı *Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı*’nı bütün yerel yönetim birimlerine göndermiştir. Sözkonusu kılavuza hem Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü hem de İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı “Herkes İçin Erişilebilir İstanbul” web sitelerinden kolaylıkla erişilebilmektedir. Bakanlık, yerel yönetim birimlerine “Açık Alanlar Tespit Formu” ve “Binalar Tespit Formu” göndererek aksaklıkların tespit edilmesine

⁷ Equality Act 2010, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/pdfs/ukpga_20100015_en.pdf

⁸ Making access to goods and services easier for disabled customers: A practical guide for small businesses and other small service providers;

⁹ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Üye Devletlere Yönelik (2006)5 sayılı Tavsiye Kararı, 2006.

¹⁰ Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020.

¹¹ Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 9.2.a.

yönelmiştir. Ayrıca 2011 yılında İstanbul ve Ankara’da birer “Hissedilebilir Yüzey Çalıştayı” yapılmıştır.¹²

İstanbul’un 2010 Kültür Başkenti olmasının da etkisiyle, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin erişilebilirlik çalışmalarına hız vermiş olduğu anlaşılmaktadır. 2008 yılında “Herkes İçin Erişilebilir İstanbul Koordinasyon Kurulu” kurulmuştur. Bu kurulda Büyükşehir Belediyesi, ilçe belediyeleri, valilik, sivil toplum kuruluşları temsilcileri ve engelli bireyler yer almaktadır. 01.03.2012 tarihi itibarıyla kurulun elli toplantı gerçekleştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kurul, erişilebilirlikle ilgili bir teknik şartname hazırlamış, Büyükşehir Belediyesi ise bütün çalışmaların bu şartnameye uygun yapılması talimatını vermiştir. *Herkes İçin Erişilebilir ve Kullanılabilir Fiziksel Çevre ve Yapılar İçin Ek Teknik Şartname*’ye “Herkes İçin Erişilebilir İstanbul” web sitesinden kolaylıkla ulaşılabilir. Büyükşehir Belediyesi hem kurum içinde hem de ilçe belediyelerine, kamu kurum ve kuruluşlarına, sivil toplum kuruluşlarına danışmanlık ve eğitim hizmetleri de vermektedir.¹³ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Özürlüler Müdürlüğü tarafından hazırlanan kapsamlı bir kılavuz niteliğindeki *Özürlüler Yerel Hizmet Rehberi İSÖM Modeli* adlı kaynağa da İSÖM internet sitesinden rahatlıkla erişilebilmektedir.¹⁴

Bütün bu çalışmalara, kolaylıkla ulaşılan kılavuz ve şartnamelere, verilen danışmanlık ve eğitim hizmetlerine rağmen İstanbul henüz erişilebilir bir kent olmaktan çok uzaktır. Bu raporda İstanbul’da 2012’de Kasım ve Aralık aylarında çeşitli mekânlarda gözlemlenen durum örneklenmektedir. Karşılaşılan örnekler erişilebilirliğe yönelik en temel unsurların bile yetersiz ve hatalı olduğunu göstermektedir. Bu durumun altında yatan temel sorunların ise koordinasyon eksikliği, standardizasyon ve kurumsallaşmada yetersizlik, kurumsal ve toplumsal düzeyde bilgisizlik ve duyarsızlık olduğu anlaşılmaktadır.

21.12.2012 tarihinde TBMM’ye sunulan Engelli Hakları İzleme Komisyonu Kanun Teklifi TBMM bünyesinde bir Engelli Hakları İzleme Komisyonu’nun oluşturulmasını öngörmektedir.¹⁵ Teklif uyarınca siyasi partilerin ve bağımsız milletvekillerinin meclisteki oranları ölçüsünde temsil edileceği komisyonun, engelli hakları konusunda dünyadaki ve ülkemizdeki gelişmeleri izleyerek Türkiye’deki mevcut uygulamaların gelişmelere uyumunu değerlendirip, alınacak önlem ve tedbirler hakkında çalışmalar yapmanın yanı sıra, engelli haklarına aykırı davranışlarla ilgili başvuruları da incelemesi hedeflenmektedir. Bakanlıklar, genel ve katma bütçeli daireler, mahalli idareler ve muhtarlıklar, üniversiteler, kamu kurum ve kuruluşları ile özel kuruluşlardan bilgi istemek, buralarda inceleme yapmak, ilgilileri çağırıp bilgi almak yetkisine sahip olması öngörülen komisyonun görevleri teklifte şöyle sıralanmaktadır:

- a) Engelli hakları konusunda uluslararası alanda genel kabul gören gelişmeleri izlemek;
- b) Türkiye’de engelli haklarının taraf olunan uluslararası anlaşmalara, anayasaya ve kanunlara ne kadar uygun olarak uygulandığını incelemek, bu amaçla araştırmalar yapmak ve çözüm bulmak;
- c) Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların engelli hakları konusundaki hükümleriyle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve diğer ulusal mevzuat arasında uyum sağlamak için yapılması gereken değişiklikleri ve düzenlemeleri belirlemek;

¹² 28.12.2011 tarihli, 7/2406 numaralı yazılı soru önergesine 20.02.2012 tarihli cevap.

¹³ 16.05.2012 tarihli, 7/7481 numaralı yazılı soru önergesine 28.08.2012 tarihli cevap. Şartname için, bkz. http://www.erişilebiliristanbul.org/Calismalar/Documents/ibb_ek_teknik2.pdf

¹⁴ *Özürlüler Yerel Hizmet Rehberi İSÖM Modeli* için, bkz. http://www.ibb.gov.tr/sites/SaglikVeSosyalHizmetler/yayinlarimiz/PublishingImages/ozurlu_yhr.pdf

¹⁵ 18.12.2012 tarihli, 2/1102 numaralı “Engelli Hakları İzleme Komisyonu” Kanun Teklifi.

d) Görüş bildirmek;

e) TBMM başkanlığınca havale edilen engelli haklarının ihlaline dayalı ayrımcılığa dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek ve gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek.

Yukarıda belirtilmiş olduğu üzere devletin Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de yer alan izleme ve tedbir alma yükümlülüğü bu kanun teklifinin kabul edilerek yürürlüğe girmesiyle rahatlıkla yerine getirilebilecektir.

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu raporda, bilgi ve hizmete erişim konusunda mevcut uygulamalar, saha çalışması yani “yerinde tespit” yöntemiyle incelenmektedir.

İlk aşamada mevzuat, temel rapor ve araştırmalar, kılavuzlar ve rehberler, ülkemizde son on yıl içinde tamamlanmış ve konuyla doğrudan ilişkili doktora tezleri, ulusal ve uluslararası bazı örnek uygulamalar toplanmıştır. Ayrıca Bakanlıklara ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne ait internet sitelerinde kanunlar, kanun tasarı ve teklifleri, kanun hükmünde kararnameler, komisyon raporları, yazılı soru önermeleri ve cevapları, meclis araştırması önermeleri, tutanak metinleri, yönetmelikler ve genelgeler taranmış; özellikle “engelli” ve “özürlü” anahtar sözcüklerine göre yapılan arama sonucu tespit edilen 2012 tarihli belgeler incelenmiştir.

İkinci aşamada, ön incelemesi tamamlanmış olan kaynaklar detaylı olarak incelenmiş ve durum tespit ölçütleri belirlenmiştir. Bu aşamada, gözlemci öğrenciler tarafından ziyaret edilmesi planlanan kurum, kuruluş ve semtlerin internet sitelerinde engellilere sunulan olanaklar ve erişilebilirliğe dair bilgiler taranmıştır.

Saha çalışmasını gerçekleştirecek ekibin saha eğitimini ve koordinasyonunu sağlamak üzere Güz 2012 döneminde Sabancı Üniversitesi’nde “Proje 102-Bilgi ve Hizmetlere Engelsiz Erişime Bakış” dersi açılmış ve derse bire bir görüşmeler sonucunda 41 öğrencinin, yani 18 proje grubunun kaydı yapılmıştır. Bu öğrenciler ikişer-üçer kişilik gruplar halinde ortalama dörder mekân ziyareti gerçekleştirmişlerdir. Öğrencilerin gerçek uygulamaları doğrudan gözlemleme ve deneyimleme olanağı bulmaları, daha gerçekçi gözlemler yapabilmeleri için ziyaretlerinde engelli bireylerin onlara eşlik etmesi planlanmıştır. Çeşitli aksaklıklar sonucu üç gruba ziyaretlerinde engelli bireyler eşlik edememiş, geri kalan on beş grup ise zihinsel engelli, bedensel engelli, görme engelli veya işitme engelli gönüllülerin eşliğinde mekân ziyaretlerini gerçekleştirmişlerdir.

İstanbul’da gezilecek iç ve dış mekânlar gelişigüzel örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Bir engelli bireyin günlük hayatında zorunlu olarak, isteği dahilinde veya tesadüfen uğrayabileceği ve resmi hizmetleri alıp yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabileceği mekânlar rastgele seçilerek incelenmiştir. Bu anlamda seçilen mekânların İstanbul’daki bütün benzeri türdeki mekânların bir temsilini oluşturduğunu söylemek güç olur. Ancak özellikle kurum binalarının ve sunulan hizmetlerin erişilebilirliğini karşılaştırabilmek ve temel sorunları belirleyebilmek adına aynı türde farklı mekânlar gezilmiş olup, ayrıca aynı marka zincirine bağlı restoran, market veya bankanın farklı şubelerinde de saha çalışması yapılmıştır.

Mekân ziyaretleri öncesinde, konuya ilişkin dokümanlar (grubun çalışma raporları, BM Engelli Hakları Sözleşmesi, Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun gibi) öğrenciler ile paylaşılmıştır. Öğrenciler bu bilgilere ve kendi yaptıkları araştırmalara dayanarak kendi saha çalışmaları için proje tekliflerini hazırlamışlardır.

Sabancı Üniversitesi’nde yürütülen “CIP 101-Toplumsal Duyarlılık Projeleri” dersi kapsamında Şehir Tutkunları Projesi’nde yer alan 12 öğrenci Kadıköy ilçesini pilot bölge seçerek engelli, yaşlı, hamile ve bebekli kişilerin gözünden bakarak dolaşmışlardır. Bu kapsamda belediye binası, metro, metrobüs, postane ve bir alışveriş merkezi gözlemlenmiş olup, gruba bazı ziyaretlerinde “İstanbul’a Çık!” ekibinden Cem Argün ve İsmail Baharkoca eşlik etmiştir.

“Fiziksel Erişilebilirlik” ekibi, 5 Kasım günü PROJ 102 ve “Şehir Tutkunları” projesinde yer alan öğrencilere mimari erişilebilirlik konusunda bir seminer vermiştir. Bu seminerde öğrencilere mimari erişilebilirlik ölçütlerine dair bilgiler resimlerle birlikte aktarılmıştır. Öğrencilerin “evrensel tasarım” ilkesine göre erişilebilirliğin koşulları hakkında genel bir fikir sahibi olması sağlanmıştır.

Seminerin ardından gruplarla tek tek görüşülerek, gidilecek mekâna göre ayrıntılı bilgi verilmiş, o mekânda doldurulacak tespit formunun veya formlarının üzerinden geçilmiş ve ilgili kriterler üzerine öğrencilerle tartışılmıştır. Öğrenciler 2012 Kasım-Aralık aylarında mekân ziyaretlerini gerçekleştirmişlerdir. Her grup ile her hafta saha ziyaretlerine dair izlenimlerini paylaştıkları görüşmeler yapılmış ve fikir alışverişinde bulunulmuştur. Öğrenciler ilk iki saha ziyaretlerini gerçekleştirdikten sonra bir gelişme raporu hazırlamış, bu sayede devam etmekte olan saha çalışmasının sağlıklı bir şekilde yürütmesi için saptanan aksaklıklar tespit edilip gerekli müdahaleler yapılmıştır. Böylelikle öğrencilerin daha sonraki iki mekân ziyaretlerini daha verimli ve donanımlı bir şekilde gerçekleştirmeleri sağlanmıştır. Dönem sonunda öğrenciler hazırladıkları kapsamlı final raporlarıyla, gezdikleri bütün mekânların farklı açılardan erişilebilirlik durumlarına dair gözlemlerini, tespit ölçütlerini göz önünde bulundurarak değerlendirmiş, ayrıca saha çalışmaları sırasındaki yaşadıkları deneyimleri de ayrı bir gözlem raporu halinde proje grubuyla paylaşmışlardır.¹⁶

Boğaziçi Üniversitesi’nde Yard. Doç. Nalan Babür’ün yürüttüğü “PRED 310 İlköğretim Fen ve Matematik Eğitiminde Özel Eğitim” ve “PRED 331- İlk Çocukluk ve İlköğretim Yıllarında Özel Eğitim” derslerine kayıtlı 111 öğrenci de gerçekleştirdikleri mekân ziyaretleri ile saha çalışmasına gönüllü olarak katkıda bulunmuştur. Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerinin tespit formları ve hazırladıkları gözlem raporları Ar. Gör. Işık Sabırlı koordinasyonunda 15 Aralık’ta proje grubuna teslim edilmiştir. Proje bitiminden sonra 6 Ocak 2013’te her iki üniversitede projeye katkıda bulunmuş olan öğrencilerin bir araya gelerek deneyimlerini paylaşabilecekleri bir poster günü düzenlenmiş ve iki üniversitedeki öğrenciler birbirlerinin posterlerini inceleme, gözlemlerini dinleme ve tartışma imkânı bulmuştur.

Gözlemci öğrenciler tarafından İstanbul dahilinde 114 kapalı, 24 açık mekân incelenmiştir. Bu incelemeler temelinde aşağıda özetlenen durum değerlendirmelerinde okuyucu çok kez metni yeknesak kılan bir “tekrar” hissine kapılacaktır. Bu durum aslında sorunların ve aksaklıkların, raporun sonunda ele alınacağı gibi, mekân türünden bağımsız olarak aynı noktalarda kümелendiğini göstermektedir.

Çalışma süresinin altı ayla sınırlı olması nedeniyle arzu ettiğimiz kadar geniş bir “erişilebilirlik” alanını kapsamak mümkün olmamıştır. Çalışmada yerinde tespitin çok önemli olduğuna inanıyoruz. Ancak bu anlamdaki tespitler mevcut şartlar altında İstanbul ile sınırlı kalmıştır. Yazılı talepler vasıtasıyla diğer illerdeki ve İstanbul’da bile olsa ziyaret edilmesi pratik nedenlerle mümkün olmayan bazı kurumların en azından gerçekleştirmeye gayret ettikleri uygulamalardan haberdar olmamız mümkün olabilirdi, fakat sözkonusu uygulamaların işlerliği konusu muğlak kalacaktı. Yine de havalimanları, şehirlerarası otobüs firmaları, havayolu şirketleri,

¹⁶ Gözlemci öğrencilerden iki grubun, Parklar ve Hastaneler gözlem gruplarının raporlarını örnek olarak ekte bulabilirsiniz. Bkz. EK 3.

müze ve örenyerleri, ceza infaz kurumları, banka genel müdürlükleri, film yapım ve dağıtım şirketleri başta olmak üzere yaklaşık 200 kurum ve kuruluşa hizmetlerinden engelli bireylerin faydalanmalarına olanak tanıyan uygulamaları hakkında bilgi talebinde bulunuldu. Ne var ki iki havalimanı, iki müze ve Kültür Bakanlığı dışında bilgi içeren hiçbir yanıt alınamadı. İki havayolu şirketi, iki banka ve iki hastane ise halen talebimizi incelemektedir. Bu nedenle proje başında bir yöntem olarak kullanılması planlanan yazışmayla tespitten vazgeçildi.

Projenin süresi ve tasarımı kırsal alanlara dair tespitlerde bulunmayı hemen hemen imkânsız kılmaktadır. Ancak detaylı kaynak incelemesi sonucunda elde edilen bulgular ve belirlenen ölçütlerin daha ileride yapılabilecek bir kırsal alan araştırmasında yol gösterici nitelikte olacağına inanmaktayız. Gelecekte Türkiye'nin değişik bölgelerinde bulunan üniversiteler ile işbirliği içinde geniş kapsamlı bir araştırma yapılmasını önermek, hatta mümkünse böyle bir araştırmaya önyak olmak faydalı olacaktır.

3. YANSIMALAR

İstanbul'daki çeşitli iç ve dış mekânları engelli bireylerin bilgi ve hizmete erişimi açısından incelemek üzere Sabancı Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi'nden 152 öğrenciyle yola çıkarken, öğrencilere engellilerin hakları ve hizmetlere erişimleri konusunda bir farkındalık kazandırmak gibi doğrudan bir amacımız yoktu. Açıkçası, öğrencilerin böyle bir araştırmanın ve iyileştirme projesinin bir parçası olmayı bu kadar isteyeceklerini ve bu kadar özveriyle çalışacaklarını tahmin etmemiştik. Projeye katkı sağlamak adına Sabancı Üniversitesi lisans öğrencilerden gelen yoğun talep sonrasında ve özellikle her iki üniversitedeki öğrencilerin saha araştırması derinleştikçe, bu projenin belki de sadece tespit yapma ve iyileştirme önerileri getirmekten ibaret olmayacağını, araştırma sürecinin kendisinin bilinç düzeyinde bir iyileştirme, deneyimleri buluşturarak zenginleştirme ve farkındalıkları artırarak insanlar arasındaki empati engellerini kaldırma işlevi görebileceğini fark ettik. Planlanan saha araştırmasının tamamlandığı – beklenmedik durumların ortaya çıktığı belirli mekânlar hariç – şu noktada engelli-engelsiz bütün bireylerin eşit, onurlu ve bağımsız bir şekilde yaşayacakları ortak yaşam alanları kurma tahayyülünün kapılarını öğrencilerle birlikte araladığımızı söyleyebiliriz.

Öğrencilerin saha çalışması sırasında kurumlardaki personelle karşılaşmalarından ve yaşadıkları deneyimlerden bahsetmek gerekirse, birçok öğrencinin özellikle iki noktaya değindiklerini söylemek mümkün. Bunlardan birincisi, birçok özel kuruluşa ve devlet kurumunda öğrencilerin yetkili kişilere yaptıkları araştırmadan bahsettiklerinde kuşku, güvensizlik ve baştan savmacı bir tavrın yanı sıra gözlem yapabilmek için izin almaya çalışırken birçok bürokratik engelle karşılaşmalarıdır. Aşağıda bir proje grubunun bir devlet kurumunda yaşadıklarına dair anlatısı bu açıdan çok çarpıcı bir örnek teşkil ediyor:

“Açıkçası bu gözlemi yaparken büyük zorluklar çektik. Bu yaşadığımız en stresli deneyimlerden biriydi. Çünkü insanların tepkisi aşırı olumsuzdu. En küçük ölçümleri yapmamız için bile o masadan o masaya gönderdiler izin almamız için. Hiç kimse ne güzel bir proje yapıyorsunuz, nasıl yardımcı olabiliriz demedi. En son izin için odasına gittiğimiz yetkili ‘Bula bula bizi mi buldunuz?’ dedi.”¹⁷

Öğrenciler, engelli bireylerin mekâna erişimiyle ilgili yetkili kişilerle yaptıkları görüşmelerde yetkili kişilerin kurum binasındaki fiziksel altyapı eksikliklerini

çoğunlukla “biz bina olarak taşınacağız, o zaman gelip gözlem yaparsınız”, “burası zaten kira”, “burası tarihi bina” ve benzeri ifadelerle açıkladıklarını belirtmişlerdir. Bu açıklamaların genelde eksikliklerin kurumun sorumluluğunda olmadığını ispatlama ve kurumu ve kurumdaki sorumlu kişileri temize çıkarma çabası ve telaşı içerdiği söylenebilir. Aslına bakılırsa yetkili kişilerin bu tavırları, engelli erişiminin ve gerekli uygulamaların ne olduğunun ve bunların kurumlarında olmadığını farkında olduklarının bir göstergesidir. Bu karşılaşmaların gösterdiği daha önemli bir şey ise, farkındalığın beraberinde duyarlılığı her durumda getirmediğidir. Yetkili kişiler kurum binasının fiziksel erişilebilirlik açısından eksikliklerinin farkında olmalarına rağmen, binayı erişilebilir hale getirmenin yolları üzerine düşünmek ve bu eksiklikleri giderme iradesini ortaya koymak yerine, kurumun vitrinini cilalamaya çalışmaktadırlar. Benzer bir durum aşağıda gözlemci bir öğrencinin bir saha deneyiminde de karşımıza çıkmaktadır:

“Biz yetkili bayan ile konuştuğumuz zaman oraya geliş nedenimizi, elimizdeki formlardaki bilgileri müşterileri ve sizi rahatsız etmeyecek şekilde dolduracağımızı ve (...) ciddi bir iş olduğunu söyledik. Önce ikna oldu, bizi içeriye aldı. Önce birkaç soru sormak istedik. Binada danışmanın olup olmadığını vb.. Bize binanın zaten tadilatta olduğunu ve küçük olduğundan, değil engelliler için, kendileri için bile masa bulmakta zorlandıklarını söyledi. Hatta ‘biz bina olarak taşınacağız, o zaman gelip gözlem yaparsınız’ da dedi. Biz ölçü almaya başladığımız zaman bize: ‘Ne yapıyorsunuz hayır ben sizin sadece girmenize izin verdim, ölçü almak yasak, müşterileri korkutuyorsunuz’ gibi sözler söylemeye başladı. Biz de müşterileri korkutacak bir şey yapmadığımızı, isterseniz onlara da geliş amacımızı söyleyebileceğimizi bildirdik. Oradan bir müşteri de bizi korkutmuyorlar, yapsınlar işlerini diyerek bizi destekledi. Biz daha fazla sorun çıkmasını ve işimizin yarım kalmasını istemediğimizden kağıtları bırakıp göz kararı ölçü almaya çalıştık.”¹⁸

Gözlemci öğrenciler bazı durumlarda aynı mekân içinde hem duyarsız ve işi zora koşan görevliler ile engelli erişimi konusunda yetersiz danışmanlık hizmetiyle, hem de ilgili ve duyarlı bir personelle aynı anda karşılaşmışlardır. Başka bir proje grubunun aşağıdaki anlatısı bu durumu çok güzel özetlemektedir:

“İlk olarak ...’ya girdiğimizde güvenlik görevlilerin uyarısıyla karşılaştık ve ... yönetimiyle izin almak adına on beş dakikalık bir görüşme yaptık. Bu görüşme esnasında binayı dolaşmak için en son bina mimarından izin alınması gerekti. Mimar tarafından yöneltilen soru ‘fotoğraf çekecek misin?’ oldu. Çekmeyeceğimizi söyleyerek izin alabildik. Yaşadığımız tecrübeye dayanarak daha duyarlı olmalarını beklerdik. Ama bizim devlet adına yapılan resmi bir araştırma yürüttüğümüzü düşünüp bizden çekindiler ki bu gerçekten ilginç bir durumdu. Katlarda dolaşırken elimizde formları gören güvenlik görevlileri bizi her defasında sorguya çektiler ve işimizi yapmamızı zorlaştırdılar. Ayrıca danışma masasındaki görevlilerin daha bilgili olmaları gerekirken neredeyse sordüğümüz her soru karşılıksız kaldı. Çoğunlukla ‘bilmiyorum’ cevabını verdiler. Binayı bilen, tanıyan ve gelen insanlarla iyi iletişim kuran bir güvenlik görevlisi bize neredeyse her konuda yardımcı oldu. Böyle insanların sayısının artması ... gibi insanların çok fazla kullandığı yerlerde önemlidir.”¹⁹

Bu noktada, öğrencilerin gezdikleri mekânlarda saptadıkları ikinci duruma değinmek yerinde olacaktır. İncelenen mekânların birçoğunda genellikle bir güvenlik görevlisinin, kimi zaman bir market çalışanının, bazı durumlarda ise bir garsonun mekâna gelen engelli bireylerle kendi inisiyatifleriyle özel olarak ilgilendikleri,

¹⁸ Sabancı Üniversitesi “Kamusal Hizmetler” inceleme grubu.

¹⁹ Boğaziçi Üniversitesi “Günlük Yaşam” inceleme grubu

gerekli soruları cevapladıkları ve onlara hizmete erişimlerinde yardımcı oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum, ilk bakışta ilgili personelin yardımseverliği açısından iyi bir izlenim yaratsa da, aslında sözkonusu mekânlarda bu konuda gerekli eğitimi almış bir personel tarafından kurumsallaşmış bir danışmanlık ve refakat hizmetinin eksikliğine de işaret etmektedir. Engelli bireylerin mekânda belirli hizmetleri alabilmeleri sözkonusu personelin inisiyatifine kalmaktadır ve bu personelin mekândaki görevinden ayrılması veya o gün orada bulunmaması halinde mekâna gelen engelli bireyler sözkonusu hizmete ulaşmakta ziyadesiyle zorlanacaklardır. Aynı, gözlemci bir öğrenci grubunun bir mekânla ilgili izlenimlerini aktarırken belirttiği gibi:

“Engelli bireyler için herhangi bir broşür ya da sesli bilgilendirme mevcut değildir ve tüm bunları güvenlik görevlisi yapmaktadır. Güvenlik görevlisine ‘peki siz olmadığınızda ne oluyor?’ diye sordüğümüzda, bize gülerek ‘o zaman yapacak bir şey olmuyor’ diye cevap vermişti. Ayrıca her ne kadar engelli bireyler için özel tuvalet olsa da burası kilitli durmaktaydı ve anahtar bu görevlide bulunmaktaydı. Yine bu görevlinin olmadığı bir zamanda binaya gelen bir engelli bireyin ihtiyacını nasıl karşılayacağı meçhuldür. (...) Resmini çekmek istediğimizde bir şekilde bulunan anahtarlarla açılan tuvaletin içinde kocaman bir temizlik arabası vardı. Fakat bu şekilde fotoğraf çekmemize izin verilmedi. (...) Çoğu hizmet ayrı ayrı düşünülmüş sistemler aracılığıyla değil, bahsettiğimiz güvenlik görevlisi aracılığıyla ve onun refakat etmesiyle verilmektedir.”²⁰

Kurumların birçoğunda gözlemlenen işaret dili temel eğitimi ve engellilere hizmet sunma konusunda eğitim almış personel eksikliği de kurumsallaşmış bir danışmanlık hizmetinin mevcut olmadığı saptamasını doğrular niteliktedir. Her ne kadar bir personel, kuruma gelen bedensel engellinin mekâna erişimine kimi zaman tekerlekli sandalyeyi merdivenlerden taşıyarak çıkarmak suretiyle yardımcı olsa veya iştirme engelli bir bireyle yazışarak anlaşmaya ve ona yardımcı olmaya çalışsa bile son tahlilde belirli bir insanın sunduğu bu hizmetler mekânın fiziksel altyapı ve danışmanlık konusundaki eksiklerini gidermeye yönelik geçici ve yetersiz çözümlerdir. Ayrıca aynı kurum içinde belirli bir kişi gelen engelli vatandaşlara yardımcı olurken, diğer bir görevli kişi ise engelli tuvaletini depo olarak kullanmak suretiyle gelen engellilerin tuvaletten faydalanmalarına mani olabilmektedir.

Ayrıca gözlemci öğrencilerin gittikleri mekânlarda görevli personele sordukları “mekâna rehber köpek alınıyor mu?” sorusuna aldıkları cevaplar, ülkemizde özellikle görme engellilerin erişimi konusundaki bilincin hem kurumsal hem de toplumsal anlamda yeterince gelişmediğini düşündürmektedir. Bir gözlemci öğrenci grubu bu soruya “köpekler sadece kafeste alınıyor” cevabını alırken bir diğer grup da “köpeğin burada ne işi var?” şeklinde bir tepkiyle karşılaşmıştır.

Öğrenciler gözlem raporlarında ve birebir görüşmelerimizde, iç ve dış mekânlarda ziyaretlerini gerçekleştirip uygun durumlarda fotoğraf çekerlerken etraflarındaki insanların bu durumla ilgili verdikleri ilginç tepkilere de değindiler. Gerek kimi kurumlardaki yetkili kişilerin olumsuz tepkilerinin, gerekse gözlemlerini yaparken yanlarından geçen insanların bazı durumlarda umursamaz tavırlarının gözlemci öğrencileri gerekli düzenlemeler yapılmasının önündeki engelin büyük ölçüde insanların duyarsızlığı olduğunu düşünmeye sevk ettiği anlaşıyor. Tıpkı aşağıda bir gözlemci öğrencinin belirttiği gibi:

“İşin bence daha da acı olan kısmı ise ben orada fotoğraflama ve ölçüm yaparken bazı insanların verdiği tepkiler. Önce beni biraz izleyen sonra yanıma yaklaşan amca: ‘Hayırdır evladım ne yapıyorsun? Neyin resmini çekiyorsun?’ diye

sordu. Benim yapmaya çalıştığım şeyi anlatmamın üzerine ise ‘Aman evladım başka işin mi yok sanki’ dedi ve gitti. Parkın kenarında yere eğilmiş kaldırım fotoğraflarken ise mahallenin sakini olduğunu sandığım bir akranı ‘Kolay gelsin’ dedikten sonra ‘Hayırdır ne yapıyorsun?’ diye sorduğunda yine ne yaptığımı ve neden yaptığımı anlattım. Aldığım cevap ise beni çok düşündürdü. ‘Kardeş burası entel mahallesi değil...’ dedi, gülümsedi ve gitti. Bu gördüklerim, ölçtüklerim, fotoğrafladıklarım bana bir tek şey öğretti: Kaldırımın boyunu 15 cm ve altında yapmaktan çok daha önemli olan, tüm insanlara bu duyarlılığı, bu farkındalığı kazandırmak. Bu başarılırsa eğer, gerekli fiziksel düzenlemeler zaten yapılacaktır.”²¹

Yukarıda yer verilen anekdotta gözlemci öğrencinin aldığı iki farklı tepki de aslında ortak bir kaynaktan beslenmektedir. O da günlük hayat ve yaşam alanları, ulaşım, yollar, hizmetler, bilgi gibi unsurlar çerçevesinde düzenlenirken engelli bireyler gibi belirli grupların bu alanlardan dışlanmış olmasının kanıksanmış bir durum olduğudur. Öyle ki bu grupların bu alanlara katılımı konusunda yapılan çalışmalar toplumun bazı kesimleri tarafından rutinin verdiği rahatlığı bozacak gereksiz ve “entel” uğraşlar olarak algılanmaktadır. Bu durum aslında gözlemci bir öğrenci grubunun da raporlarında belirttiği gibi engelli haklarının sadece sosyal yardım ve hizmet alımlarında indirim ve muafiyet olarak algılanmasından da kaynaklanmaktadır.²² Bunun çarpıcı bir örneğini, araştırmamız sırasında kurumlarla yaptığımız yazışmaların birinde net olarak görmüş olduk. Bir bankaya, sundukları hizmetlere engelli müşterilerin erişimleri konusundaki uygulamaları hakkında bilgi almak için elektronik posta göndermiştik: (bkz. Ek 2)

Ancak maalesef mektubumuz sözkonusu bankanın ilgili birimi tarafından sosyal yardım faaliyeti çerçevesinde bir yardım talebi olarak algılandı. Kurumdan aldığımız cevapta bu durum net olarak görülecektir. (bkz. Ek 2)

İşin daha da üzücü tarafı, bankaya amacımızın engelli erişimi konusundaki uygulamaları hakkında bilgi almak olduğuna ve talebimizin yanlış anlaşıldığına dair gönderdiğimiz ikinci elektronik postaya halihazırda cevap alamamış olmamızdır.

Engelli vatandaşların hakları böyle sık bir düzlemde algılandığı için engellilerin bilgi ve hizmetlere, istihdama, karar alma süreçlerine ve eğitime toplumun tüm fertleriyle eşit ve bağımsız bir şekilde katılması için gerekli düzenlemeler “fazla”, “lüks” ve “uygulanamaz” görülmektedir. Halbuki engellilerin en temel insani haklarına erişimleri önündeki bariyerler kaldırılmayarak sosyal yardım ve muafiyet rejimine sıkıştırılması, onların sosyal süreçlere üretken bireyler olarak katılmasını engellemekte, onları yardıma muhtaç pasif varlıklar olarak konumlandırarak dolaylı bir ayrımcılığın nesneleri yapmaktadır. İstanbul’daki stadyumları erişilebilirlik açısından inceleyen bir gözlemci öğrencinin bir stad görevlisiyle yaptığı konuşma da engelli haklarının ilk olarak ücret muafiyeti kapsamında algılandığını gözler önüne sermektedir:

“...’a gittiğimde karşıma ilk çıkan yetkili kişiye buraya engelli bir akrabamı getireceğimi ve onun burada rahatça nasıl maç izleyebileceğine dair sorular sordum. İlk karşılaştığım tepki çok garibime gitti. Çünkü adam ilk önce ...’ya girecek olan engelli kişinin biletli olması gerektiğini söyledi. Fakat ben ona koşulları sormuştum.”²³

²¹ Boğaziçi Üniversitesi “Günlük Yaşam” inceleme grubu öğrencisi

²² Sabancı Üniversitesi “Günlük Yaşam” inceleme grubu

²³ Sabancı Üniversitesi “Günlük Yaşam” inceleme grubu öğrencisi

Gözlemci öğrencinin stad görevlisiyle yaşadığı bu deneyimin gösterdiği bir diğer şey de, danışmanlık hizmetinin eksik olduğu noktada görevinin büyük bölümü stada gelenlerin biletlerine bakmak olan bir görevlinin danışman görevi görmesi ve engelli erişimi ile ilgili bir soruyu da sadece bilet çerçevesinde algılamasıdır.

Proje kapsamında saha çalışması yürüten öğrencilerin hazırladıkları proje teklifi ve son gözlem raporları ve onlarla yüz yüze yapılan görüşmeler bizlere süreç içerisinde nasıl “normal” ve engelli, biz ve onlar karşıtlıklarından, belirli önyargılardan, yardımseverlik temelli yaklaşımlardan uzaklaştıklarını gösterdi. Daha da önemlisi gözlemci öğrencilerin, zaman içinde engelli insanları bir grubun türdeş üyelerinden ve pasif nesnelerden ziyade kendi içinde farklı renklere sahip aktif bireyler olarak, engellilerin bilgi ve hizmetlere erişimleri meselesini ise vatandaşlık ve hak temelli bir eksende görmeye başladıklarını söyleyebiliriz.

Sabancı Üniversitesi öğrencilerinin PROJ 102 dersi kapsamında hazırlamakla yükümlü oldukları proje tekliflerinde kullandıkları dilde “normal” ve engelli, biz ve onlar gibi bazı karşıtlıkların baskın olması dikkatimizi çekmişti. Süreç içinde yüz yüze yaptığımız görüşmelerde de öğrencilerle olabildiğince bu mesele hakkında tartışmaya çalıştık. Onları “normal”i hangi ölçüte göre tanımladıklarını sorgulamaya ve engelli bireyi “normal”in karşıtı olarak değerlendirmenin yol açabileceği söylemsel sıkıntıları düşünmeye davet ettik. Bu gibi karşıtlıklar ve net söylemler öğrencilerin saha çalışmaları ve gözlemleri derinleştikçe bulanıklaşmaya, yer değiştirmeye, iç içe geçmeye; kapalı ve statik tanımların ise sınırları muğlaklaşmaya başladı.

Görme engelli eşlikçilerle bir alışveriş merkezindeki restoranı ziyaret eden bir gözlemci öğrenci grubunun engelli eşlikçilerinden bahsederken kullandıkları ifadeler, bir yandan öğrencilerin keskin tanımlarının muğlaklaşmaya başladığını bizlere hissettirirken diğer yandan engelli bireylere dair önceye dayanan algılarının da sarsıldığına işaret etmekteydi. Onlara görme engelli eşlikçileriyle nasıl vakit geçirdiklerini, mekânda herhangi bir sıkıntıyla karşılaşp karşılaşmadıklarını sorduğumuzda bizlere “Bizim gezdiklerimiz hiç normal engelliler değildi ki! Hepsi iş gücü sahibi, başarılı, ödülleri bile var...”²⁴ cevabını verdiler. Öğrencilerimiz eşlikçilerinin aktif yaşamlarından, hayat enerjilerinden ve başarılarından fazlasıyla etkilenmişlerdi. Özellikle kendileri alışveriş merkezinden çıkarken metroyu bulamayınca görme engelli eşlikçilerinin onları metroya götürüp bindirmesi onlar için çok şaşırtıcı bir deneyim olmuştu. Bir, kafalarındaki pasif, kendi kendine yetemeyen, eğitimsiz ve evinden çıkmayan “normal engelli” tanımı yıkılmıştı. İki, görme engelli bireylerin onlara refakat etmesi kendi aralarında bir hiyerarşi olmadığını, farklılıkları kadar benzerlikleri de olan bireyler olduklarını ve ilişkilerinin tek taraflı yardım ve acıma duygusu yerine, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma üzerine kurulabileceğini göstermişti.

Yukarıdaki gibi deneyimler, karşı karşıya gelinen kurum görevlileriyle ve engelsiz bireylerle girilen ilginç diyaloglar, karşılaşılan tutarsız ve son derece yetersiz uygulamalar öğrencilerin kullandıkları dilde, meseleyi algılama, yorumlama ve duruma tepki verme biçimlerinde de ciddi bir değişime sebep oldu. Haftalık görüşmelerimiz devam ettikçe özellikle bazı öğrencilerin “normal” yerine engelsiz demeye başladıklarını; engelli insanlardan “engelli bireyler” ya da “engelli vatandaşlar” şeklinde bahsettiklerini, karşılaştıkları eksiklik ve yanlış uygulamaları çok daha öznel bir dille, deyim yerindeyse öfkeyle, anlattıklarını gördük.

Öğrencilerin engelli kişilerden bahsederken giderek daha artan bir şekilde “engelli vatandaşlar” ifadeleri kullanmaları, engellilerin bilgi ve hizmetlere erişimi meselesini irdelerken bunu bir vatandaşlık söylemi içerisinde yapmaya başladıklarını

gösterdi bizlere. Bu da engellilere yönelik yardım söyleminden hak temelli bir söyleme geçiş için gerekli farkındalığın yaratılmasına bu projenin bir kapı açtığını gösteriyor.

Engelli erişimi çerçevesinde açık ve kapalı mekânlara yapılan ziyaretlerin belki de Sabancı Üniversitesi öğrencileri açısından en çarpıcı olanları, engelli bireylerle birlikte yaptıkları incelemelerdi. Bir mekâna erişme, oradaki hizmetlerden faydalanma gibi süreçleri engelli eşlikçileriyle beraber deneyimleyen öğrenciler, İstanbul'da engellilerin çeşitli hizmetlere erişiminin nasıl bir tecrübe olduğunu yakından ve bire bir görmüş oldular. Öğrenciler artık etraflarına farklı bir gözle, engelli bireylerin gözünden bakmaya başladıkları için daha önce hiç dikkatlerini çekmeyen eksiklikler onlara olduğundan daha büyük sorunlar olarak görünmeye, mevcut koşullarda yeterli sayılabilecek uygulamalar onları tatmin etmemeye başladı. Gözlemci öğrenciler artık engelli erişimi konusunda daha yüksek standartlar aradıkları için, orta ölçekteki bir alışveriş merkezinde her katta bir engelli tuvaleti olmasını, 60 tane engelli park yeri olan bir alışveriş merkezi otoparkını yetersiz uygulamalar olarak görüyorlardı.

Her ne kadar Boğaziçi Üniversitesi'ndeki öğrenciler saha çalışmalarını bir engelli eşlikçiyle yapmamış olsalar da, engelli bireylerin gözünden İstanbul'a bakmaya çalışarak geçirdikleri bir günün bile onlarda nasıl bir değişim yarattığını bir gözlemci öğrenci grubu aşağıda çok çarpıcı bir şekilde özetlemektedir:

“Biz hayatımızda sadece bir gün böyle bir inceleme yaparak, engelli vatandaşların hayatlarının zorluğuna dair az da olsa bir fikir edindik. Bu çalışmayı yapmasaydık, belki de hiçbir zaman etrafımıza bu açıdan bakmayacaktık. Eğer her insan etrafına bir gün bu yönden baksa, belki de birçok insanın hayatı değişecek. Eğer çevre düzenleme çalışmalarını yapan ve planlayan insanlar, engelli vatandaşlar için kaldırımlara rampa yapmanın dışında bir kolaylık sunsalar belki de çoğu kişi hayatının büyük kısmını evinde geçirmek zorunda kalmayacak. Bakmak ve görmenin farkını biz bu gözlemden sonra daha iyi anladık. Etrafımıza sürekli bakıyoruz ama yanlış, eksik veya doğru olanı göremiyoruz. Çoğumuz kendi hayatlarımızı bir şekilde devam ettirmeye, işlerimizi halletmeye ya da bir yerlere zamanında yetişmeye o kadar odaklanmışız ya da tüm bunların verdiği stresle o kadar bunalmışız ki, ihtiyaç duymadığımız ama bir başkası için olmazsa olmaz olan düzenlemelerin eksikliğinin farkında bile değiliz. Biz bu çalışmayı yaparken, toplum olarak duyarlılığımızı arttırmak için bilinçlenmeye ihtiyacımız olduğunu gördük.”²⁵

Engelli bireylerin bilgi ve hizmetlere erişimi sorunsalını kendi öznel ve kişisel deneyimlerinin bir parçası olarak algılamaya başlayan öğrenciler engelliler için özel ve ayrımcılığa neden olabilecek uygulamalardan ziyade herkesin özgürce ve bağımsızca kullanabileceği ortak yaşam alanlarının gerekliliğinden bahsediyorlardı artık:

“...’i gezerken engelli bireylerin hayatlarının ne kadar zor olduğunu farkına vardık. Daha önce hiç düşünmediğimiz, hiç dikkat etmediğimiz bu konular artık dikkatimizi çekmeye başladı. Kapılarda eşik var mı, tekerlekli sandalye ile rahatça geçilebilecek genişlikte mi, üst katlara nasıl çıkarlar gibi sorular aklımıza takılmaya başladı her gittiğimiz yerde. Fakat, çok üzücü ki çoğu ortak yaşam alanında bedensel, işitsel ya da görme engelli vatandaşlarımız hiç dikkate alınmamış. (...) Hiçbir engelli vatandaşın yanında refakatçi biri olmadan rahatça dışarıda yemek yiyip, istediği müzeyi gezip, toplu taşıma araçlarını kullanacaklarını düşünmüyoruz. Bu nedenle engelli bireyler için daha çok düzenleme yapılmalı, hayatlarını kolaylaştırabilecek ortak yaşam alanları tasarlanmalı, onların da bizim kadar kolay ve özgür bir şekilde boş vakitlerini

istedikleri gibi değerlendirmeleri sağlanmalı. Her ne kadar ... 'deki görevliler bu konuda bize çok yardımcı oldular, ne kadar duyarlı yaklaşılsa da ...'nin şartları gerçekten engelli bireyler için hiç uygun değil. Etraftaki insanların yardımı, iyi niyeti bir yere kadar faydalı olur. İşe yarar düzenlemelere de ihtiyacımız var diye düşünüyoruz. Ayrıca sürekli birilerinden yardım istemek, sürekli birilerine ihtiyaç duymak engelli bireyler için de küçük düşürücü bir durum olabilir.”²⁶

Çalışma kapsamında sadece saha çalışmasında görev alan öğrencilerin farkındalığı artmamış, aynı zamanda onların özel ve resmi kurumlarla, sokaktaki insanlarla ve görevli personelle karşılaşmalarında yaşadıkları birbirinden renkli ve trajikomik saha deneyimleri bizleri de engelli erişimi meselesinin ücra sokaklarında bir gezintiye çıkarmış, düşündürmüş, kızdırmış ve hayret ettirmiştir. Her şeyden önce hem öğrencilerimizin hem de bizlerin bugün makul ve evrensel olanın birleştiği bir örnek peşinde etrafımıza daha meraklı gözlerle baktığımızı, yaşam alanlarımızdaki ötekileştirici her unsur karşısında daha da hayal kırıklığına uğradığımızı söylemek mümkün. Belki de birlikte bağımsız yaşama tahayyülünün kapılarını ardına kadar açacak olan şey, bütün bu hayal kırıklıklarını ve birlikte özgür ve bağımsızca yaşama taleplerini yaşam alanlarımızı yeniden şekillendirme iradesine, “yardımseverlik” anlayışını sistemli ve hak temelli uygulamalar haline dönüştürmekte yatmaktadır.

4. İNCELEME

İncelenen mekânlar ve mecralar işlevlerine göre beş ana başlık altında gruplandırılmıştır:²⁷

4.1. Ulaşım

- 4.1.1. Caddeler ve sokaklar: 18 farklı semtte 24 cadde, meydan ve parkta gözlem yapılmıştır.
- 4.1.2. Şehir içi kara ulaşım araçları: 2 metro, 1 metrobüs, 3 otobüs hattında araçlarda ve duraklarda gözlem yapılmıştır.
- 4.1.3. Şehir içi deniz ulaşım araçları: 2 vapur ve 1 deniz otobüsü hattında araçlarda ve iskelelerde gözlem yapılmıştır.
- 4.1.4. Şehirlerarası ulaşım: 2 havalimanı, 2 otogar ve 2 tren garında gözlem yapılmıştır.
- 4.1.5. Engelli araçları

4.2. Günlük Yaşam:

- 4.2.1. Alışveriş Merkezleri: 9 alışveriş merkezinde gözlem yapılmıştır.
- 4.2.2. Restoranlar: 13 yiyecek ve içecek işletmesinde gözlem yapılmıştır.
- 4.2.3. Marketler: 8 yapı marketi ve süpermarkette gözlem yapılmıştır.
- 4.2.4. İbadethaneler: 4 cami ve 2 kilisede gözlem yapılmıştır.

4.3. Kültürel Yaşam:

- 4.3.1. Müze ve Örenyerleri: 12 müzede gözlem yapılmıştır.
- 4.3.2. Konferans ve Gösteri Salonları: 11 tiyatro ve gösteri merkezinde gözlem yapılmıştır.
- 4.3.3. Kütüphaneler: 9 kütüphanede gözlem yapılmıştır.

²⁶ Boğaziçi Üniversitesi "Kültürel Yaşam" inceleme grubu

²⁷ Saha çalışmasına dair örnek vermek amacıyla, bir park ve bir hastane üzerine hazırlanan öğrenci gözlem notları ve tespit formları EK 3'de sunulmaktadır.

4.4. Kamusal Hizmetler:

- 4.4.1. Resmi Kurum ve Kuruluşlar: Farklı ilçelerde noter, nüfus müdürlüğü, sosyal güvenlik kurumu ve vergi daireleri kapsanacak şekilde 9 kurumda gözlem yapılmıştır.
- 4.4.2. Belediyeler: 7 belediye binasında gözlem yapılmıştır.
- 4.4.3. Bankalar: 15 banka şubesinde gözlem yapılmıştır.

4.5. Yayın ve İletişim:

- 4.5.1. Posta hizmetleri
- 4.5.2. Telefon hizmetleri
- 4.5.3. İnternet hizmetleri
- 4.5.4. Yayıncılık hizmetleri

4.1. ULAŞIM

Yaşamın pek çok alanında engelli bireylerin ihtiyaç duyduğu hizmetler engelsiz bireylerin ihtiyaç duydukları hizmetlerden çok farklı değildir. Ancak engelli olsun olmasın, bireyin ulaşamadığı bir hizmetten faydalanması imkânsızdır. Bu yüzden erişimin ön şartı ulaşım ile ilgili düzenlemelerdir. Bu anlamda, ulaşımı erişilebilirlik için bir araç olarak değil, başlı başına bir hizmet olarak düşünmek gerekir.

01.07.2005 tarihli 5378 sayılı “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” un geçici 3. maddesinde “Büyükşehir belediyeleri ve belediyeler, şehir içinde kendilerince sunulan ya da denetimlerinde olan toplu taşıma hizmetlerinin özürlülerin erişilebilirliğine uygun olması için gereken tedbirleri alır. Mevcut özel ve kamu toplu taşıma araçları, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yedi yıl içinde özürlüler için erişilebilir duruma getirilir,” ibaresi mevcuttur. Ancak 04.07.2012 tarihli 6353 sayılı kanunun 34. maddesi ile gereken tedbirleri almayan “belediye ve kamu kurum ve kuruluşları ile umuma açık hizmet veren her türlü yapıların ve açık alanların malikleri ile toplu taşıma araçlarının sahiplerine eksikleri tamamlaması için” iki yıl daha süre tanınmıştır.

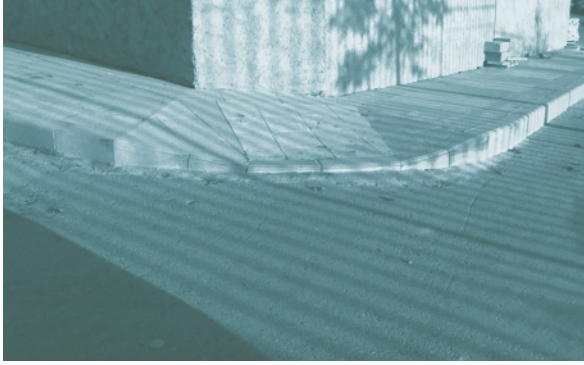
İçişleri Bakanlığı’nın 26.04.2011 tarihli 11701 sayılı genelgesi toplu taşıma araçlarının engelsiz hale getirilmesi hususunda yerel yönetimlerin uyması gereken esasları belirlemiştir. Belediyelerin toplu taşımacılıkta kullanılacak otobüs alımları ihalelerinin teknik şartnamelerinde bu esaslara uyulması şart koşulmuştur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı taksi, dolmuş ve minibüs gibi ulaşım araçlarının erişilebilir hale getirilmesi için çalışmalar başlatmıştır. Raylı sistemlerin uygun hale getirilmesi için de “Hissedilebilir Yüzey Çalıştayları” kapsamında çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmalarda şehir içi toplu taşıma hizmetlerine öncelik verilmiş olup şehirlerarası taşımacılık konusunda da çalışmalara katkı sağlamak üzere görüşme ve değerlendirmeler yapılmaktadır.²⁸ Ancak henüz şehir içi toplu taşıma araçlarının engelli bireyleri entegre bir sistem halinde bir noktadan diğerine sorunsuz ve güvenli bir şekilde taşıyabildiği noktaya yaklaşmış değildir.

4.1.1. CADDELER VE SOKAKLAR

Gerekli fiziksel çevre düzenlemelerinin tamamlanması konusunda 2010 yılı sonlarından itibaren çabaların arttığı görülmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin “Herkes İçin Erişilebilir İstanbul” adı altında yürüttüğü projenin internet sitesinde, 18 büyük ilçe belediyesinin yapmış olduğu çalışmalara

28 28.12.2011 tarihli, 7/2406 numaralı yazılı soru önermesine 20.02.2012 tarihli cevap.

bakıldığında, kaldırım çalışmalarının özellikle ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir.²⁹ Bu çalışmalar incelendiğinde ise belli bir standardizasyon ya da tutarlılık izlenmemektedir. Doğru ve işlevsel uygulamalara rastlandığı gibi hatalı ve işlevsellikten uzak uygulamalara da rastlanmaktadır.

Daha da vahimi, doğru zannedilerek yapılan yanlışlardır, tıpkı bir belediyenin fotoğrafta görülen uygulamayı “Kaldırımlarımızda yaptığımız rampa çalışmaları ile özürli vatandaşlarımızın ulaşmak istedikleri yere yardım almadan ve hiçbir zorlukla karşılaşmadan ulaşmasını hedefledik” ifadesini kullanarak gururla sunduğu gibi.³⁰

Mevcut Durum:

“Herkes İçin Erişilebilir ve Kullanılabilir Fiziksel Çevre ve Yapılar İçin Ek Teknik Şartname”de kaldırım genişlikleri 180 cm olarak belirtilmiştir. Çalışmamızda alt sınır olarak 150 cm kabul edilmiş olmasına rağmen, saha incelemesine tabi tutulan 24 dış mekândan (cadde, durak, meydan ve park) 10 tanesinin kaldırım genişliğinin, 9 tanesinin ise kaldırım yüksekliğinin uygun olmadığı gözlenmiştir.

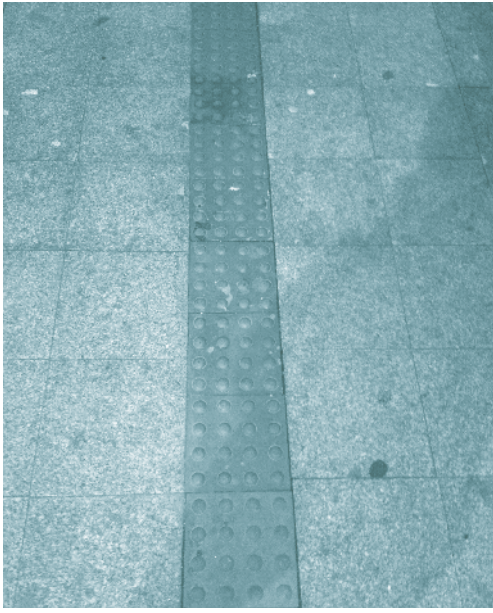
DIŞ MEKÂN	İNCELENEN MEKÂN SAYISI	KALDIRIM GENİŞLİĞİ UYGUN	KALDIRIM YÜKSEKLİĞİ UYGUN	KALDIRIM RAMPASI GENİŞLİĞİ UYGUN	RÖGAR DELİKLERİ UYGUN	DUYUM-SANABİLİR YÜZEY UYGUN	KALDIRIMDA ENGEL YOK	220 CM ALTINDA ENGEL YOK
CADDE	10	6	8	4	7	3	3	9
DURAK	3	3	3	3	1	3	1	3
MEYDAN	5	2	2	2	2	1	0	1
PARK	6	3	2	2	3	0	2	3
TOPLAM	24	14	15	11	13	7	6	16

İncelenen 15 yaya geçidinde kaldırım rampalarından sadece 7 tanesinin şartnamede belirtilen 180 cm ölçütüne uyduğu görülmüştür.

²⁹ <http://www.erisilebiliristanbul.org/Calismalar/Sayfalar/IcceBelediyeleri.aspx>

³⁰ Bu raporun amacı kimseyi suçlamak olmadığı için kurum ismi vermekten kaçınılmaktadır. Bu ve daha pek çok örneğe Herkes İçin Erişilebilir İstanbul internet sitesindeki sunumlardan ulaşılabilir.

YAYA GEÇİTİ	İNCELENEN MEKÂN SAYISI	KALDIRIM RAMPALARININ GENİŞLİĞİ UYGUN	RÖGAR VE IZGARA DELİKLERİ UYGUN	DUYUM-SANABİLİR YÜZEY VAR	İŞARET LAMBALARINDA IŞIKLI YAYA FİĞÜRÜ AKTİF	YAYA GEÇİTİNDE SES UYARI İŞARETİ AKTİF
CADDE	10	3	5	2	8	2
DURAK	3	2	2	1	2	1
MEYDAN	4	2	4	2	3	2
TOPLAM	17	7	11	5	13	5

Şartnamede yer alan duyumsanabilir yüzey uygulamalarına ise incelenen 24 dış mekândan sadece 10 tanesinde rastlanabilmiş ve bunların da üçünün yetersiz ya da eksik olduğu görülmüştür. Duyumsanabilir yüzey uygulamalarında bir diğer sorun da uygulamanın devamlılık arz etmeyişidir. Örneğin, ziyaret edilen ilçelerden birinde belediye binasının bulunduğu caddede uygulamaya rastlanmasına rağmen bir arka sokakta böyle bir uygulama görülmemektedir. Yetersiz ve eksik uygulamalar kapsamında, yandaki ve aşağıdaki fotoğraflarda görüldüğü üzere, yanlış kullanıma ve bilgilendirme yüzeyi yerine uyarı yüzeyi uygulandığına da şahit olunmuştur.³¹

31 Fotoğraflar: M. Pütün ve Ö. Tiryakiler, Kasım 2012.

İncelenen 24 dış mekândan 18 tanesinde kaldırımlarda engelli yaya geçişini zorlaştıran nesnelere rastlanmıştır. Söz konusu engeller rastlanma sıklığına göre şöyle sıralanabilir: Ağaç, elektrik direği, trafik işareti, ilan panosu, dükkân ve ürün teşhiri, süs bitkisi, çöp kutusu, motorlu taşıt, kazı çalışması, çukur-tümsek, bank, seyyar satıcı tezgahı, telefon kulübesi, heykel.³²

Caddelerde ve sokaklarda erişilebilirlik çalışmaları kaldırım ve sinyalizasyon düzenlemeleri ile sürmektedir. Düzenlemelerde yeni malzemelerden ve teknolojilerden kısmen faydalandığı söylenebilir. Ancak tamamlanan

32 Fotoğraflar: M. Pütün ve Ö. Tiryakiler, Aralık 2012.

düzenlemelerde bir tutarlılık, başka bir deyişle standardizasyon gözlenmemektedir. Aynı belediye sınırları içinde bile düzenlemelerin belli bir sistem takip etmediği durumlar sıklıkla görülmektedir. Bazı belediyeler ise çözümü araç trafiğinin yoğun olduğu bazı bölgelerde yayalaştırma uygulamasında bulmuşlardır.

Bilgilendirme:

Caddelerin ve sokakların erişilebilirlik durumları konusunda sistematik bilgilendirme sunan bir mecraya rastlanmamaktadır. Bazı belediyeler belirli sokak düzenlemelerini internet sitelerinde projeler adı altında ilçe sakinleriyle paylaşmaktadırlar. Bazı düzenlemelerin ise ilgili belediyenin faaliyetlerini tanıtan haberler olarak duyurulduğu görülmüştür. Ancak bu tür paylaşımlar engelli bireyin güzergâhını planlayabilmesine yönelik bilgilendirmeleri kapsamamaktadır. Aşağıda örnek gösterilen Sokak Bilgi Panoları'nın yaygınlaştırılması bilgilendirme sorununu yerinde çözecek olanaklardan biridir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından görme engelliler için İstanbul ilçe sınırları ve ana ulaşım ağını gösteren bir harita hazırlandığı bilgisine ulaşılmıştır. Az görenler için kontrast renkler kullanılan haritada hem Braille alfabesi hem de Latin alfabesi kabartma yazının yer aldığı belirtilmektedir.³³ Bu haritanın yaygınlaştırılarak duraklara da konulması fayda sağlayacaktır.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Erişilebilir Yaya Sistemleri (EYS) düzenlemesi: Kavşak ve yaya geçitlerinde geometrik düzenlemeleri, yatay düşey trafik işaretlemelerinin uygulanmasını ve sinyalizasyon sistemine entegre edilen fonksiyonel sesli uyarımlı yaya butonu yerleştirilmesini kapsamaktadır. Düzenlemede hedef kitle olarak görme engelli bireyler alınmıştır. İstanbul genelinde toplam 95 sinyalize kavşakta bu sistemin kullanımda olduğu belirtilmektedir.³⁴ Örnek olarak Okmeydanı SSK Eğitim ve Araştırma Hastanesi önündeki sinyalize kavşak gösterilmektedir.³⁵

Özürlü park kartı: Engelli vatandaşların araçlarını özel olarak engelliler için ayrılan park yerlerine park edebilmelerini sağlayan bu kart, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ulaşım Daire Başkanlığı Toplu Ulaşım Hizmetleri Müdürlüğü tarafından başvuru üzerine verilmektedir. Bu kart sahiplerine park yeri olmayan yerlerde – yaya geçidi, itfaiye musluğu ve kavşaklar hariç – trafiği aksatmayacak şekilde en çok 20 dakika geçici süreli park yapma ve umumi park yerlerinde öncelik hakkı sağlanmaktadır.

Maltepe Belediyesi “Sokak Bilgi Panoları”: Sesli sinyalizasyonla görme engelli vatandaşlara yerini belli eden panoların üzerinde bina kapı numaraları ile hastaneler, kamu kuruluşları gibi binaların bilgileri bulunmaktadır. Panodaki yazılar Braille alfabesi ve kabartma Latin alfabesiyle hazırlanmıştır. Panoların araç yoluna bakan yüzleri ışıklı reklam panosu olarak tasarlanarak maliyet sorunu da ortadan kaldırılmıştır.

Fatih Belediyesi Akıllı Bisiklet Sistemi Projesi: Tarihi Yarımada'yı (Eminönü, Sirkeci, Sultanahmet, Gülhane, Çemberlitaş ve Beyazıt) bisikletle dolaşmaya imkân tanıyacak bir ulaşım sistemi kurulması planlanmaktadır. Sistem dahilinde 10 adet terminal, 88'i şarjlı toplam 160 adet park istasyon ünitesi, 50 adet normal, 50 adet hibrid (elektrikli), 11 adet de engelliler için olmak üzere toplam 111 adet bisiklet bulunması düşünülmektedir.

³³ 16.05.2012 tarihli 7/7481 numaralı soru önermesine 28.08.2012 tarihli cevap.

³⁴ http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2011/IBB_CD_PDF/SosyalDestekHizmetleri_ozurlulereyonek Hizmetler.pdf

³⁵ <http://tkm.ibb.gov.tr/faaliyet/faaliyetOzurlu.aspx>

Temel Sorunlar:

- Yolu kaldırıma bağlayan rampalar standart değildir. Yolu kaldırıma bağlandığı noktalardaki yükseklikler ve su olukları tekerlekli sandalye kullanıcıları ve görme engelliler için tehlike oluşturmaktadır.
- Rampa diplerinde yer alan elektrik direği, reklam panosu, kontrol kutusu gibi engeller rampaları kullanılmaz kılmaktadır.
- Kaldırımlara ve rampalara park eden araçlar büyük sorun teşkil etmektedir.
- Dükkân önlerindeki rampalar dükkân sahiplerinin inisiyatifine bırakıldığından çoğu kez standartlara uyulmadığı ya da uyulmadığı gözlenmektedir. Rampalar çok dik ya da çok dar olabilmektedir. Dükkân önlerindeki rampalarda malzeme seçiminde de sorunlar vardır. Parça taştan, ahşaptan, granitten, mermerden rampalara rastlanmaktadır. Bu rampalar kaygan olabildiği gibi, bakımsızlık sonucu kullanılmaz hale de gelebilmektedir. Özellikle restoran önlerindeki rampaların çıkış noktasında sabit masalar olduğuna da rastlanmıştır.
- Kaldırım genişliklerinin çeşitli altyapı kontrol kutuları, elektrik direkleri, ağaçlar, çöp konteynerleri, dükkân önlerinde teşhir edilen ürünler gibi engeller yüzünden daralması pek çok noktada yola inilmesini mecbur kılmaktadır.
- Kaldırım taşları standart değildir. Parke taşı ve düz yüzey olmayan benzeri malzemeler yürümeyi ve tekerlekli sandalye ile ilerlemeyi güç kılmaktadır. Bu tür zeminler engelli bireyin refakatçisi için de zorluk yaratmaktadır. Ayrıca görme engellilerin bastonlarının takılmasına veya saplanmasına neden olabilmektedir. Hissedilebilir yüzey uygulamasına ise nadiren rastlanmaktadır.
- Yaya geçitlerinde sinyalizasyon standart değildir. Birçok noktada sesli uyarı sistemleri bulunmamaktadır. Yaya geçitlerinin önünde bulunan rampalar bazı yerlerde oluklara açıldığından engelli bireylerin kullanmasını olanaksız kılmaktadır. Yaya geçidinin bir tarafında rampa olup karşı tarafında yüksek kaldırım bulunan durumlara rastlanmaktadır. Geniş caddelerdeki bazı yaya geçitlerinde ise refüjde hemzemin duraklama yeri olmadığı görülmektedir.
- Gerçekleştirilen uygulamalar hava şartları, kullanım yoğunluğu, kullanım hataları gibi birçok sebepten dolayı kısa sürede hasar görmektedir. Bu nedenle düzenli bakım yapılması şarttır.

4.1.2. ŞEHİRİÇİ KARA ULAŞIMI

Bu raporda ele alınan hizmetlerin çoğuna erişim ancak şehir içi toplu taşıma sisteminin bütünüyle erişilebilir kılınmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle şehir içi toplu taşıma sisteminin hizmete erişim için kullanılan bir araç değil, başlı başına bir hizmet türü olarak algılanması ve değerlendirilmesi gerektiğini bir kez daha vurgulamak gerektiği kanısındayız.

02.07.2004 tarih ve 25510 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Sürücü Koltuğuna İlave Olarak Sekizden Fazla Koltuğu Bulunan ve Yolcu Taşımak Amacıyla Kullanılan Araçların Özel Hükümleri İle İlgili Tip Onayı Yönetmeliği”, hareket-engelli yolcuların araca giriş-çıkışlarını kolaylaştıran teknik donanımla ilgili hükümleri ve uygulanması gereken esasları ele almaktadır. Yönetmeliğin ekinde ayrıca teknik şartname de bulunmaktadır. 26.08.2006 tarih ve 26271 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan diğer bir yönetmelikle araçların 13.02.2009 tarihinden itibaren bu yönetmeliğe göre Tip Onayı alma zorunluluğu getirilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından 24.04.2011 tarihinde çıkartılan genelgeyle de bu zorunluluk desteklenmektedir. Söz konusu genelge, “şehir içi otobüs durak yerlerinin ulaşılabilir güzergâhta seçilmesi, otobüse binış ve inişler için gerekli fiziksel koşulların sağlanması ve toplu taşımaya ait bilgilendirme

için gerekli sesli ve görsel donanımların eklenmesi; diğer yandan özürllüler için ayrı otobüs, ayrı güzergâh belirlenmesi gibi ayrımcılığa neden olacak uygulamalardan kaçınılması” gerektiğinin altını çizmektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin bazı iyileştirici tedbirler üzerinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Dış Uyarı Sesli İkaz Sistemi ve şoföre durakta engelli vatandaş olduğunu bildiren sistemin test aşamasında olduğu ve toplu otobüs duraklarına Braille alfabesiyle bilgilendirme ve işitme engelliler için otobüs içinde LCD ekranlardan durak bilgisi çalışmalarının sürdüğü söylenmektedir. Çalışmaları süren kabartmalı raylı sistem haritası, metro istasyonlarına kabartmalı harita/maket, her istasyonda istasyonun kendi erişilebilirlik planını gösteren Braille ve Latin alfabesi yazılı olarak hazırlanmakta olup, haritanın üzerine dokunulduğunda sesli bildirim çalışmalarına devam edildiği bildirilmiştir.³⁶ Taksi, minibüs ve dolmuş araçlarında bedensel engelli yolcuların inip binmelerini kolaylaştıracak düzenek bulundurma şartı üzerinde çalışıldığı belirtilmektedir. Ancak metro haricindeki toplu taşıma araçları henüz erişilebilir olmaktan hayli uzaktır.

Mevcut Durum:

Engelli yolcuların ücretsiz seyahat kartları ile kullanabildikleri metro, İstanbul’daki en rahat ve güvenli toplu taşıma aracı gibi görünmektedir. İstasyonlarda asansör, yürüyen merdivenler ve rampalar mevcuttur. Peron rampaları ve istasyon girişlerindeki serbest geçiş kapıları tekerlekli sandalye geçişine uygun tasarlanmıştır. Araç içlerinde bilgilendirici ve uyarıcı anonsların yanı sıra işitme engelli yolcular için yazılı anonslar da mevcuttur. Araç içlerinde hareket-engelli yolcuların kullanması için alan ve koltuk ayrılmıştır. İstasyonlarda uyarıcı kılavuz çizgi uygulamaları ve istasyondan araca kadar yönlendirici duyumsanabilir yüzey uygulamaları da yapılmaktadır. Araçlara rehber köpek de alınmaktadır. Ayrıca engelli yolcuların güvenli bir şekilde seyahat etmelerini sağlamak için istasyona girişlerinden çıkışlarına kadar konumları operatörler tarafından takip edilmektedir, böylelikle gerekli durumlarda istasyon görevlisi derhal yardım amaçlı yönlendirilebilmektedir.³⁷

Engelli vatandaşlar otobüs ve metrobüslere kendilerine verilen İETT Ücretsiz Seyahat Kartı’nı (Elektronik kart) kullanarak binmektedirler. % 50 ve üzeri ağır engeli olan vatandaşların yakınlarına Refakatçi Kartı verilmektedir. Kişinin kartını durak bilgisayarına okutarak durağa gelecek otobüsleri ve hat numaralarını FM radyo üzerinden dinleyebileceği bir sistem üzerinde çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra kartın okutulmasıyla birlikte sistemin engelli yolcu bilgisini merkeze göndererek, şoförlere durakta engelli yolcu bulunduğunu bildiren sistem tasarlanmaktadır. İETT sürücülerine ve çalışanlarına Özürllülerin Sosyal Hayata Adaptasyonu ve Toplumun Özürllülere Adaptasyonu (ÖSHA) Ekibi tarafından eğitim verilerek bilinç oluşturulmaktadır.³⁸

Araçlara boyun tasmaı olması ve kucakta taşınması şartıyla süs köpekleri kabul edilmesine rağmen, rehber köpekler bu kapsama dahil edilmemiştir. Otobüs ve metrobüslerde sesli, yazılı ve ekran bazlı sunulan sıradaki durak bilgisi engelli vatandaşların da ihtiyaçlarını karşılar gibi görünse de sıkça arızalandıklarından hizmetin sürekliliği ilkesine uymamakta ve hizmetin varlığına güvenerek araca binen engelli bireyin mağdur olmasına sebep olmaktadır. Banliyö trenleri ise hem istasyon yapıları itibarıyla hem de peron ile vagon arasındaki seviye farkı nedeniyle erişilebilir olmamanın yanı sıra tehlike arz etmektedir.³⁹

³⁶ 16.05.2012 tarihli 7/7481 numaralı soru önergesine 28.08.2012 tarihli cevap.

³⁷ <http://www.istanbul-ulasim.com.tr/yolcu-hizmetleri/eri%C5%9Febilirlik-hizmetleri.aspx>

³⁸ http://www.erisilebiliristanbul.org/Calismalar/Documents/hrks_icin_erisilebl_r_topluulasim_iETT.pdf

³⁹ Fotoğraflar: A.C. Kırloğlu ve D. Çilek; <http://www.istanbul-ulasim.com.tr>

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan Ulusal Özürlüler Veri Tabanı'nda kayıtlı ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilindeki hanelerde yaşayan ve sağlık raporunda en az % 20 özürlü oranına sahip olduğu bildirilen bireyleri kapsayan Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nda sözkonusu bireylerin % 30,9'unun toplu taşıma araçlarını kendi başına kullanabildiği, % 69,1'inin ise kullanamadığı ifade edilmektedir.⁴⁰

Saha çalışması kapsamında Anadolu ve Avrupa yakasında metro (4. Levent-Taksim ve Kozyatağı-Kadıköy), metrobüs (Altunizade-Zincirlikuyu) ve otobüs hatlarında (Gazeteciler Sitesi-4. Levent ve Ataşehir-Kadıköy) gözlem yapılmıştır. Gözlemler yukarıda adı geçen araştırmayı destekler niteliktedir. Metrobüs ve otobüslerin basamaklarının kaygan olması, araç zemininin durak zemininden hayli yüksek olması, rampa bulunan araçlarda aksamın mekânîk olması nedeniyle engelli yolcu tarafından açılmaması, araçlardaki sesli ve yazılı durak bildirim sistemlerinin zaman zaman çalışmaması, araçların bazılarında inme butonunun kabartma olmaması, metrobüs duraklarındaki duyumsanabilir yüzey uygulamalarının yıpranarak işlevini yitirmesi ve otobüs duraklarında uygulamanın hiç olmaması karşılaşılan temel sorunlar oldu.

Gözlemcilerimiz metroda bu tür sorunlar olmadığını, engelli bir yolcunun metro ile rahatça seyahat edebileceğini tespit ettiler. Ancak yolcunun, metro durağının yanındaki binada yaşamıyorsa eğer, metroya ulaşmasına imkân yoktu. Gözlemci öğrencimizin yorumu bu durumu açıkça ortaya koymaktadır⁴¹.

Bilgilendirme:

İstanbul'da faaliyet gösteren metro ve raylı sistemler hakkında İstanbul Ulaşım A.Ş. web sitesinde Yolcu Hizmetleri başlığı altında yer alan Erişilebilirlik Hizmetleri bölümünde kapsamlı bilgi bulunmaktadır. Web sitesinden, ayrıca, erişim ve tuvalet özelliklerini belirten haritalara da ulaşılabilir. Metro ve raylı sistemler için ayrıca hem dijital hem de basılı Engelsiz Ulaşım Kılavuzu mevcuttur.

⁴⁰ Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, TUIK, 2010, s.31.

⁴¹ "Ulaşım" inceleme grubundan bir gözlemci öğrenci: "Örneğin,de yaşayan görme engelli bir kişi evinden çıkabilir, ama o kadar. Daha ileri gidemez. Görme engelli bir kişinin yardım almadan toplu taşıma araçlarını kullanması mümkün değil. Hareket kabiliyeti kısıtlı kişilerin otobüsleri kullanması çok güç. Gerçi da veyade metroya kadar ulaşmayı başarsa gideceği yere varabilir, ancak sadece metroyu kullandığı takdirde... Engelli bir vatandaş rahat bir yolculuk için metroyu kullanabilir, fakat toplu taşıma sisteminin geri kalanı engellilere uygun değilse engelli vatandaş seyahat edemez ve verilen emeklerin hepsi boşa gitmiş olur."

İstanbul'daki otobüs ve metrobüs seferleri hakkında kısmi bilgilendirmeye ise İETT web sitesinden ulaşılabilir. Sitede Yolcu Hizmetleri başlığı altında yer alan Erişilebilirlik Hizmetleri sayfası henüz bilgi içermemektedir.⁴² Kurumun web sitesinde bulunan Yolcu Hakları Bildirgesi yolculara sunulan hizmet ve standartları karşılamayı taahhüt etmektedir. Bildirgenin erişilebilirlik ile ilgili kısmı şöyledir: "Engelli vatandaşlarımızın da herkes gibi, herkesle birlikte yaşamın tüm alanlarındaki hak ve hizmetlere ulaşabilmesi ve bunlardan yararlanabilmesi için toplu ulaşım araçlarının engellilerin kullanımına uygun hale getirilmesi *büyük önem taşımaktadır*. Bu bağlamda, engelli vatandaşlarımızın ihtiyaçlarını dikkate alan kurumumuz, toplu ulaşım araçlarından engelli vatandaşlarımızın da faydalanabilmesini toplumsal fayda ve sorumluluk olarak görmektedir; her geçen gün filosunun tam erişilebilir hale gelmesi için çalışmaktadır. Mevcut bulunan yarı alçak tabanlı araçları da erişilebilir hale getirmede hız kazanmıştır. Şehir içi otobüs durak yerlerinin ulaşılabilir güzergâhta seçilmesine önem veren İETT, otobüse biniş ve inişler için gerekli fiziksel koşulların sağlanması ve toplu ulaşımına ait bilgilendirme için gerekli sesli ve görsel donanımların eklenmesine de önem vermektedir."⁴³ Vurguladığımız fiillerden anlaşılacağı üzere, bu ifadeler çalışmaların hızla yapıldığı ve otobüslerin en yakın zamanda engellilerin erişimine uygun hale geleceği ümidi aşlamakla birlikte engelli yolcuya halihazırda sunulan hizmetin kullanılabilirliğine dair hiçbir şey söylememektedir.

Otobüs ve tren seferleri, durakları ve araç içleri hakkında yeterli bilgilendirme bulunmamaktadır. Belli bir hattaki otobüs seferlerinin kaç tanesinin engelsiz araçla gerçekleştirildiği İETT web sitesinden görülebilmektedir. Söz konusu otobüsün o sırada en son hangi istikamete doğru hangi duraktan geçtiği de görülebilmektedir. Ancak birkaç saat sonraya ya da ertesi güne ait otobüs bilgisine erişilememektedir. Bu nedenle, engelli bir bireyin seyahatini önceden planlayarak arzu ettiği noktaya sıkıntısız varacağına emin olması imkânsız görünmektedir.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

*İstanbul Ulaşım A.Ş. Yolcu Hakları Bildirgesi:*⁴⁴ Kurumun web sitesinde Metro ve raylı sistemler çerçevesinde yolcu haklarını teminat altına alan bir bildirme yer almaktadır. Bildirgenin erişilebilirlik ile ilgili kısmı şöyledir:

- İstanbul Ulaşım A.Ş. yolcuların toplu taşımacılık sistemine erişiminin sağlanması için gerekli işbirliği çabalarını gösterir. Bu konuda özellikle engelli yolcuların ihtiyaçları dikkate alınır.
- Tüm durak/istasyonlar ve araçlar engelli yolcuların erişimine uygundur.
- Yolcular, seyahat için gerekli olan elektronik bilet, kart, jeton ve elektronik kartlarını durak ve istasyonlara ek olarak şehrin belli noktalarında konuşlanmış bayilerden temin edebilir.

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, bu bildirme temennilerden ziyade bir taahhüt sunmaktadır. Bu anlamda, İstanbul Ulaşım A.Ş.'nin yaklaşımı ve prosedürleri diğer toplu taşıma kanallarına acilen uygulanmalıdır.

Temel Sorunlar:

- Otobüs ve metrobüs hatlarında çalışan araçların zemini durak zemini ile aynı hizada olmadığı için binip inmesi çoğu durumda imkânsız ve tehlikelidir. Bütün otobüs ve metrobüslere hidrolik rampa sistemi kurulması gerekmektedir. Metrobüs durakları durağa kurulacak bir rampa ya da lift sistemine de uygundur; durak sayısı araç sayısından az olduğundan durakta gerçekleştirilecek uygulamalar maliyeti de düşürecektir.

⁴² <http://www.iett.gov.tr/metin.php?no=321>, erişim, 09.01.2013.

⁴³ <http://www.iett.gov.tr/metin.php?no=320>. (Vurgular eklenmiştir)

⁴⁴ <http://www.istanbul-ulasim.com.tr/yolcu-hizmetleri/yolcu-haklar%C4%B1-bildirgesi.aspx>

- Otobüslerin bazılarında bulunan rampa sistemi hidrolik olmayıp elle açma kapama gerektirmektedir. Engelli bireyin böyle bir şey yapabilmesi sözkonusu olmadığından ya diğer yolculardan yardım istemek ya da refakatçi eşliğinde seyahat etmek zorunda kalmaktadır. Uygulama zaman aldığından trafikte sıkışmalara da neden olabilmektedir. Otobüslerin şoförün ya da engelli yolcunun kumanda edebileceği hidrolik rampa sistemleri ile donatılması elzemdir.
- Bölüm başında da sözü edildiği gibi; toplu taşıma sistemleri kapsamında hizmet veren her bir araç erişilebilir olup entegrasyon sağlanmadığı sürece engelli bireyler açısından engelsiz bir şehirden bahsetmek mümkün değildir.

4.1.3. ŞEHİRİÇİ DENİZ ULAŞIMI

İçişleri Bakanlığı'na 16.05.2012 tarihinde yöneltilen yazılı soru önergesine İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü tarafından 28.08.2012 tarihinde gecikmeli olarak verilen cevapta yeni vapurlarda erişilebilir iniş biniş rampaları, düz zemin, geniş koridorlar, engelli tuvaleti, her vapurda dörder tane tekerlekli sandalye park yerinin mevcut olduğu bildirilmektedir. Aynı belgede "Şehir Hatları iskelelerinde tekerlekli sandalyelerin geçebileceği kapılar, engebesiz zeminler ve gerekli hallerde uygun eğimli yollar bulunduğu, iskelelerde özürllü, hasta ve yaşlılar için kullanılabilecek tekerlekli sandalyelerin mevcut olduğu, yolcu iniş binişlerinde kullanılan sürme iskelelerin yenilenerek tekerlekli sandalyelerin de geçişine uygun hale getirildiği" belirtilmektedir. Ayrıca "Eski tip yolcu vapurlarında, tekerlekli sandalyelerin salona geçişini sağlayan rampaların tamamlanması, eski tip gemilerde ve Haliç motorlarında tekerlekli sandalyelere park imkânı sağlayan yerler ayarlanması, tüm iskelelerin zeminlerinin özürllülerin geçişlerine uygun hale gelecek şekilde gözden geçirilmesi, iskele ve gemi içlerinde duyumsanabilir yollar (kabartma vs...) yapılması, Şehir Hatları internet sitesine görme özürllüler için tarife ve bilgilendirme içerikli program ilave edilmesi çalışmalarının planlanmakta olduğu" bilgisi verilmektedir.⁴⁵

Oysa ne Şehir Hatları İşletmeleri'nin kendi sunduğu bilgiler ne de gözlemci öğrencilerin raporları burada verilen bilgileri doğrular niteliktedir. Aşağıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, erişilebilir olmayan vapur sayısı erişilebilir vapur sayısının çok üzerindedir. İniş-binişlerde kullanılan iskelelerin büyük çoğunluğu engelli geçişine uygun değildir. 5378 sayılı kanunun asıl halinde öngörülen sürenin tamamlanmasına iki aydan az bir süre kalmışken yöneltilen soru önergesine, kanunda değişiklik yapıp süre uzatıldıktan sonra cevap verilmiş olmasına rağmen eski tip yolcu vapurlarına yönelik belirtilen çalışmaların daha planlama aşamasında olduğunun dile getirilmesi de düşündürücüdür.

Mevcut Durum:

Şehir Hatları seferlerinde kullanılan 34 adet vapurdan beş tanesinin özel tasarlanmış biniş ve iniş rampaları, düz zemin özellikleri, geniş koridorlar ve engelli tuvaleti ile engelli yolcuların refakatçi gereksinimi olmadan faydalanmasına uygun olduğu anlaşılmaktadır. Üç adet Haliç vapurunda da özel biniş ve iniş rampaları ile engelli tuvaleti mevcuttur. Geri kalan 26 adet eski nesil vapurda ise donanım yetersizliği nedeniyle fiziksel engelli yolcuların refakatçi eşliğinde seyahat edebilecekleri, ancak kendilerinin ve yanlarındaki refakatçilerin ücretsiz seyahat edebilecekleri belirtilmektedir.⁴⁶ Şehir Hatları iskelelerine bakıldığında da durum pek parlak görünmemektedir.⁴⁷

⁴⁵ 16.05.2012 tarihli 7/7481 numaralı yazılı soru önergesine 28.08.2012 tarihli cevap.

⁴⁶ <http://www.sehirhatlari.com.tr/tr/bilgiler/engelli-konuklarimiz-333.html>

⁴⁷ İBB Şehir Hatları İskeleler Anons Sistemi verilerine dayanmaktadır. Veri dosyası için, bkz. <http://www.esisilebiliristanbul.org/Calismalar/Sayfalar/İBB.aspx>, 09.01.2013.

HİZMET	VAR	YOK	BİLİNİYOR
ANONS SİSTEMİ	24	19	
TEKERLEKLİ SANDALYE GEÇİŞ KAPISI	38	4	1
GEMİYE GEÇİŞTE HİDROLİK RAMPA	0	42	1
TEKERLEKLİ SANDALYE	21	21	1
ENGELLİ TUVALETİ	0	42	1
GEMİYE ERİŞİM	34	8	1
GEMİYE REFAKATÇİSİZ ERİŞİM	4	39	

İDO bünyesinde faaliyet gösteren dört hızlı feribot hattının üçünde çalışan feribotlarda, yolcu salonlarına çıkış asansörleri ile engelli tuvaleti bulunmaktadır. Yolcu salonlarına çıkış asansörü bulunmayan Pendik - Yalova hattında fiziksel engelli yolcular, eğer araçlı seyahat ediyorsa, araç içinde seyahat edebilmektedirler. Hızlı feribot terminallerinin tümünde yolcuların terminal yolcu salonundan feribota tekerlekli sandalye veya golf arabaları ile erişimleri sağlanmaktadır. İDO filosunda bulunan 25 deniz otobüsünden beşi engelli yolcuların gemiye geçişini kolaylaştıracak donanımlara ve engelli tuvaletine sahiptir. Geri kalan 20'sinde ise engelli tuvaleti bulunmamakta ve rampalarının tasarımı nedeniyle biniş ve inişlerde refakatçi veya gemi personelinin yardımı gerekmektedir. Deniz otobüsü terminallerinin tamamında tekerlekli sandalye ve dört tanesinde engelli tuvaleti bulunmaktadır.

İDO bünyesinde hizmet veren 17 araba vapurunun dördünde fiziksel engelli yolcular için yolcu salonlarına çıkış asansörleri ve engelli tuvaletleri bulunmaktadır. Engelli yolcular, geri kalan 13 tane eski nesil araba vapurundan ancak refakatçi eşliğinde ve araç içi yolcu olarak faydalanabilmektedir.⁴⁸ İDO seferlerinde kafese sığmayacak büyüklükteki köpekler ağızlık takmak koşulu ile kabul edilmekte olduğundan rehber köpekler konusunda bir sorun görünmemektedir.

Çalışma kapsamında Kadıköy-Heybeliada-Bostancı-Bakırköy güzergâhı izlenerek, dört iskele, iki vapur ve bir deniz otobüsü incelenmiştir. Bu güzergâh dahilinde yapılan gözlemler vapur ve deniz otobüsünün engelli bireylerin refakatçisiz seyahat etmesine uygun olmadığını ortaya koyar niteliktedir. Deniz ulaşımının doğası itibarıyla her iki araç türü de sabit bir zeminde, dengede tutulması mümkün olmayan vasıtalarlardır. Bu durum engelli birey için binişlerde ve inişlerde olduğu kadar yolculuk sırasında da tehlike yaratmaktadır. Biniş ve iniş

48 <http://www.ido.com.tr/tr/yolculuk-onesi/engelli-yolcular>

esnasında zeminin kaymaz olması sorunu kısmen hafifletir. Ancak deniz otobüsünün girişindeki yüzey kaymaz olmasına rağmen, vapur girişinde böyle bir önleme rastlanamamıştır. Dengede durmayan bir araçta tekerlekli sandalyenin kaymasını önleyecek rampa sistemlerine ve araç içi sabitleyicilere her iki araç türünde de rastlanmamıştır. Vapurlarda da deniz otobüsünde de tekerlekli sandalye için ayrılmış bir yer görülmemiştir. Vapurda yan açık koridorlara geçişteki halatlar da tehlike yaratmaktadır. Her iki araçta da engelli tuvaleti bulunmamaktadır. Vapurlarda kapalı salona girişlerdeki eşik bedensel ve görme engelliler için ciddi bir sıkıntı yaratmaktadır. Fiziksel şartlardaki yetersizliğin ilgili ve bilgili personel bulunmayışı ile daha da vahim bir hal aldığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Bilgilendirme:

İstanbul Şehir Hatları vapur seferlerinin erişilebilirliği hakkında internetten bilgi sahibi olunamamaktadır. Kurumun sitesinde “Engelli Konuklarımız” başlıklı bir bilgilendirme sayfası bulunmaktadır; ancak bu sayfa yolcuya güncel seyahat planlaması yapma imkânı vermekten çok kurumsal tanıtım niteliğindedir. Erişilebilir olan ve olmayan yolcu vapur adetlerini bildiren sitede yolcu adına işlevsel olan tek bilgi, eski nesil yolcu vapurlarında donanım yetersizliği nedeniyle refakatçiden ücret alınmadığıdır.⁵⁰ Sitede yer alan resim galerisi, vapurların ve iskelelerin donanımlarını tanıtmak amaçlı olmayıp bir sanat sergisi niteliği taşımaktadır. Tarifelerde hangi seferin hangi tür vapur ile gerçekleştirileceği konusunda bilgi bulunmaması da engelli yolcunun seyahatini tesadüflere bırakması anlamına gelmektedir.

İstanbul Deniz Otobüsleri (İDO) web sitesinde “Sizi Bilgilendirelim” bölümü altında yer alan bilgilendirme sayfalarının arasında “Engelli Yolcular” sayfası da

⁴⁹ Fotoğraflar: B. Arduç, E. Ertekin ve B. Özcan, Kasım 2012.

⁵⁰ <http://www.sehirhatlari.com.tr/tr/bilgiler/engelli-konuklarimiz-333.html>

bulunmaktadır.⁵¹ Bu sayfada hızlı feribotlar, deniz otobüsleri ve araba vapurları hakkında ayrı ayrı bilgi verilmekte, ayrıca indirimler yer almaktadır. Bu sayfalarda terminallerdeki ve gemilerdeki olanaklar ya da eksikler seyahat planlamayı mümkün kılacak ölçüde sunulmaktadır. Bu bölümde rehber köpeklerle değinilmemekle birlikte “Engelli Yolcular” sayfasının logosu rehber köpeklerin kabul edildiğini yeterince açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Temel sorunlar:

Yukarıda otobüs ve metrobüs konusunda dile getirilen temel sorunlar ile aynıdır.

4.1.4. ŞEHİRLERARASI ULAŞIM

655 sayılı “Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” uyarınca, kurum bünyesinde bulunan Strateji Geliştirme Başkanlığı engellilerin ulaşırma ve haberleşme altyapılarını kolay kullanabilmeleri ve bu hizmetlerden yeterli seviyede yararlanabilmeleri için ilgili hizmet birimleri ve kuruluşlarla ortak çalışmalar yapmak ve koordinasyonu sağlamakla yükümlüdür. Mevcut yasal düzenlemeye karşın, kara taşımacılığında sunulan hizmetlerin engelli bireylerin erişimine fiilen uygun olmadığı görülmektedir.

Avrupa Birliği Demiryolları Yönetmeliği’nin 19-25. maddeleri engelli yolcuların seyahat etme haklarıyla ilgilidir. Yönetmelik, demiryolu işletmecilerinin ve istasyon amirlerinin engelli derneklerinin temsilcileri ile bir araya gelerek hizmette ayrımcılığın önüne geçecek erişilebilirlik kuralları belirlemelerini öngörmektedir. Yönetmelik uyarınca, hizmeti sağlayan kurum ya da acenta talep edilmesi durumunda engelli yolcuya erişilebilirlikle ilgili her türlü bilgiyi vermekle yükümlüdür. Demiryolu şirketleri ve istasyon amirleri istasyonların, peronların, vagonların ve diğer donatıların engelli bireylerin erişimine uygun olmasını sağlamakla görevlidir. Engelli yolcunun istasyona varışı, aktarma yapısı ve ayrılışı süresince istasyon amirliği ücretsiz destek hizmeti sağlamakla yükümlüdür. İstasyonun şartları engelli bireyin seyahatine uygun değilse, en yakın uygun istasyona transferinin sağlanması gerekmektedir. Yolcu destek talebi yolculuktan 48 saat önceden yapılmalıdır. Yolcuya erişilebilirlik ile ilgili bilgiler yolculuktan önce verilmelidir. İstasyonun belli bir yerinde engelli bildirim noktası olmalıdır.⁵² Bütün çabalarımıza rağmen, Türkiye’de demiryolları hizmetlerine dair bu derece kapsamlı bir hizmet yönetmeliğine rastlanamamıştır.

Ulaştırma Bakanlığı’na bağlı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından Aralık 2011’de uygulamaya sokulan Engelsiz Havaalanı Projesi kapsamında, öngörülen koşulları sağlayan havaalanı işletmecilerine bir sertifika verilerek kendilerine bazı teşvikler sağlanmaktadır. Özetlemek gerekirse, bu belgenin engelli yolcuların hakları, konforları ve güvenlikleri ön planda tutularak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Belgede engellilere verilen hizmetler ile ilgili detaylı prosedürlerin hazırlanması, personele eğitim verilmesi, engelli yolcuların sadece uçağa güvenli bir şekilde ulaştırılmaları değil, havalimanının yeme-içme ve alışveriş gibi diğer olanaklarından faydalanmalarının sağlanması gibi kalıcı tedbirler de yer almaktadır. Kılavuz köpeklerin dinlenme alanına kadar pek çok “detaya” değinen bu belge ışığında, önümüzdeki yıllarda tüm havalimanlarında tam anlamıyla erişilebilirliğin sağlanabileceği umut edilebilir.⁵³

⁵¹ <http://www.ido.com.tr/tr/yolculuk-onesi/engelli-yolcular>

⁵² REGULATION (EC) No 1371/2007 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 23 October 2007 on rail passengers' rights and obligations, *Official Journal of the European Union*, 3.12.2007.

⁵³ <http://web.shgm.gov.tr/doc4/engelsizd.pdf>

Mevcut Durum:

Yüksek Hızlı Tren vagonlarının engelli erişimine uygun donanımına sahip olduğu, vagonlarda engelli tuvaletleri ve engelli yolculara uygun tekli koltuklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer trenlerin erişilebilirlikleri konusunda bilgiye ulaşılamamıştır. TCDD sadece ana hat trenlerinde, sağlık kurulu raporuna göre engel oranı %40 ve daha fazla olan bireylere %50 indirim uygulamaktadır.⁵⁴

Engelli yolcuların engelsiz yolcular kadar rahat ve güvenli bir şekilde seyahat etmelerine olanak sağlayan uygulamaları hakkında bilgi almak üzere büyük ölçekli yedi şehirlerarası otobüs firmasına yazı gönderilmiştir. Bilgi talebine hiçbir firmadan yanıt gelmemiştir. Telefonla yapılan sorgularda ise otobüse tekerlekli sandalye ile çıkamadığı, ancak yolcunun gelmesi durumunda bir şekilde yardımcı olunacağı yanıtı alınmıştır. Başka bir deyişle, yardıma dayalı kültür şehirlerarası yolcu taşımacılığında da yaygın bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Otobüs firmalarının engellilere yönelik tek uygulamasının 11.06.2009 tarihli 27255 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Karayolu Taşıma Yönetmeliği’nin 57. maddesi gereğince engel oranı % 40 ve daha fazla olan bireylere % 30 indirim olduğu görülmektedir.

Havayollarında ise engellilere yönelik uygulamaların daha belirgin ve kapsamlı olduğu görülmektedir. Uygulamalar havayoluna göre değişiklik gösterse de, engel oranı % 40 ve daha fazla olan engelli yolculara değişen oranlarda indirim yapılmaktadır. Bazı havayolları şirketleri bu indirimi engelli yolcunun refakatçisi için de uygulamaktadırlar. Havayolları engelli yolcuya havalimanına varışından uçak içindeki koltuğa varana kadar tekerlekli sandalye ve refakat desteği sağlamaktadır. İstanbul’da Sabiha Gökçen ve Atatürk Havalimanları erişilebilirlik koşullarını sağlamaktadır. Her iki havalimanında da standartlara uygun engelli otoparkı, tekerlekli sandalye servisi, gelişmiş engelli tuvaletleri, asansör, özel pasaport kontrol gişesi, uçağa kadar eşlik hizmeti mevcuttur. Sabiha Gökçen Havalimanı Engelsiz Havaalanı sertifikası almış, Atatürk Havalimanı ise bu kapsamdaki çalışmalarını tamamlamıştır. Engelsiz Havaalanı Projesi çerçevesinde, büyük şehirlerde bulunan havalimanlarının çoğunda erişilebilirlik sağlandığı söylenebilir.

Ancak aynı şeyi otobüs terminalleri ve tren garları için söylemek mümkün görünmemektedir. Tren garlarını ve otogarları ziyaret eden gözlemci öğrencilerimizin izlenimleri durumu açıkça ortaya koymaktadır⁵⁵. Bu anlamda, havalimanlarında gerçekleştirilen düzenlemelerin ve yönetmeliklerin otobüs terminalleri ve tren garları için de oluşturulması fayda sağlayacaktır.

⁵⁴ <http://www.tcdd.gov.tr/>

⁵⁵ "Ulaşım" inceleme grubundan iki gözlemci öğrenci: "Terminallerde engelliler için yapılanlar konusunda görevlilere danıştık. Ne yazık ki çoğu engelli bireylerin bilgi ve hizmete erişimi için gerekenler konusunda bilgi sahibi değildi. Üstelik, bize yeterli tesisleri bulunduğunu, terminallerine engelli biri geldiğinde yardımcı olabileceklerini söylediler. Bunu gayet içtenlikle söylediler; ama erişilebilirlik açısından yeterli imkâna sahip değillerse onların yapabilecekleri hiçbir şey yok aslında."

Bilgilendirme:

TCDD web sitesinde Yüksek Hızlı Tren vagonlarında engelli tuvaletleri ve engelli yolculara uygun tekli koltuklar olduğu belirtilmektedir. İnternet sitesinde panoramik fotoğraflara yer verilmiş olmasına rağmen teknik ölçüler bulunmadığından donanımın uygun olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla klozet yüksekliği ve lavabo diz boşluğu kullanışlı görünmemektedir. Panoramik görüntülere müzik eşlik etmektedir; bunun yerine görüntülenen mekânın sesli tanıtımı görme engelli yolcular açısından fayda sağlayacaktır. Bazı kısımlarda yazılar doğrudan fotoğrafın üzerine siyah yazılı olduğundan son derece güçlükle okunabilmektedir. Engelli vagonu adı altında yer alan iki fotoğrafın hangi hatlarda hizmet veren trenlere ait olduğu belirtilmemektedir.

Garlar ve istasyonlar hakkında ise erişilebilirlik ile ilgili hiç bilgi bulunmamaktadır.

Bilgi talebinde bulunulan yedi şehirlerarası otobüs firmasının web sitelerinde erişilebilirlik konusunda bilgi bulunmamaktadır. Yasa gereği uygulanan indirim oranı belirtilmektedir. Telefonla sorgulamada da farklı bir bilgi ulaşılamamıştır. Otogarların erişilebilirlik durumları hakkında bilgi alınabilecek bir web sitesi ya da başka bir kurumsal kaynak bulunmamaktadır.

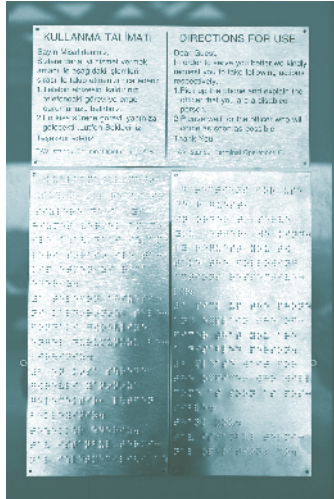

Havayollarının internet sayfalarında engelli yolculara yönelik uygulamalar yeterli şekilde bulunmaktadır. Ancak yolcunun uçakta oturacağı koltuk bilgisine ulaşamaması ve bu yöndeki politikanın muğlak olması sorun yaratabilmektedir. Havalimanlarında ise verilen hizmetin aksine halihazırda internet sitesi üzerinden bilgilendirme hayli zayıf görünmektedir. Bu durum, özellikle Atatürk Havalimanı sözkonusu olduğunda, Engelsiz Havaalanı Sertifikası alan kurumların iyileştirilmiş düzenlemelerini de içeren yeni bilgilendirme sitelerinin tasarım aşamasında olmasından kaynaklanmaktadır. Atatürk Havalimanı dahilinde yer alan bilgilendirme kioskları özellikle aktarmalı yolcular açısından fayda sağlamaktadır.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

TAV İstanbul Terminal İşletmeciliği A.Ş., Atatürk Havalimanı'nda gerekli şartları yerine getirerek Engelsiz Havaalanı Kuruluşu olarak sertifikalandırılmıştır.

Engelli Hizmet ve Yardım Totemleri: Destek ekibine yönlendirilmiş direkt telefon uygulamasının yer aldığı özel tasarımlı totemlerin üzerinde Braille alfabesi ile

yazılmış Türkçe ve İngilizce kullanma talimatı bulunmaktadır. Görme engelli yolcular yönlendirici hissedilebilir yüzeyler ile toteme yönlendirilmektedir. Totemde yer alan telefon erişilebilir seviyeye yerleştirilmiştir. Terminal genelindeki yardım telefonları da erişilebilir seviyede olup yer yer erişilebilir ankesörlü telefonlar da yerleştirilmiştir.

Duyumsanabilir Yüzeyler ile Ulaşılabilirlik: Havalimanının dış girişinde ve metro girişinde zeminlerde çubuk ve kesik kubbe şeklinde duyumsanabilir yüzey uygulaması aracılığıyla kesintisiz hat ile hizmet noktasına ve yardım totemlerine ulaşım sağlanmıştır. Asansör, merdiven, yürüyen bantlar, rampaların giriş ve çıkışlarına uyarıcı duyumsanabilir yüzey uygulamaları yapılarak, tam ve kısmi görme kaybı olan yolcuların güvenliği ön planda tutulmuştur.

Engelli Tuvaletleri: Havalimanı genelinde cinsiyet belirtilmemiş müstakil kabinler halinde yer alan engelli tuvaletlerinde otomatik açılır-kapanır kapı sistemleri ve sensörlü aydınlatma sistemleri kullanılmıştır. Kabinlere acil durum uyarı ve ihbar donanımları yerleştirilmiştir. Tekerlekli sandalye kullanıcılarına hareket ve dönüşlerde rahatlık sağlamak için geniş kabinler ayrılmıştır. Kapı girişlerinde tuvaletin dolu ve/veya boş olduğunu belirten renkli ışıklı tabela uygulaması, kapı üzerlerinde ise Braille alfabesi ile alan tanımlama mevcuttur. Standartların üzerinde nitelikte olan tuvaletlerde standartlara uymayan tek unsur klozetlerin yüksekliğidir.

Dış Hatlar Pasaport Bankosu: Dış Hatlar

Terminali'nde engelli yolcuların geçişi için ayrı bir pasaport bankosu yerleştirilmiştir. Söz konusu bankoya yönlendiren işaretler ve öncelik belirtici levha ile paneller mevcuttur. Banko tekerlekli sandalye ile yaklaşmaya müsaittir.

Asistan Hizmeti, Özel Check-in Alanları ve Hizmet Noktası: Havayolu şirketleri aracılığı ile engelli yolculara giriş noktasından uçağa kadar asistan hizmeti sunulmaktadır. Yolcunun uçağı havayoluna bağılı olarak, erişilebilir özel check-in bankoları da yerleştirilmiştir. Engelli ve yaşlı yolculara yönelik ayrı bir hizmet bölümü de mevcuttur.

İndüksiyon Döngü Sistemi: İşitme cihazı ile duyabilen engelli bireylerin danışma ve pasaport bankolarında daha net ve anlaşılır iletişim kurabilmesi için indüksiyon döngü sistemi monte edilmiştir. İhtiyaç duyan yolcu, sistemin var olduğunu bankolara konulan işaret sayesinde derhal anlayabilmektedir. Bu sistemle kişi kulaklığını «T» konumuna aldığında diğer sesler yalıtılarak sadece konuşan kişinin sesi mikrofon aracılığı ile netleştirilmektedir.

Personele İşaret Dili Eğitimi: Yolcular ile iletişim kurması gereken konumlarda görevli personel temel işaret dili eğitimi almıştır. Böylelikle işitme engelli yolcuların terminal dahilinde daha verimli hizmet almaları sağlanmaktadır.

Sorunsuz Uçağı Biniş: Engelli ve yaşlı yolcuların uçak kapısından koltuğa geçişlerinde kabin içindeki koridorlara özel tekerlekli sandalyeler bulunmaktadır. Uçağın körüğe yanaşmadığı durumlarda engelli yolcular Ambulift araçları ile rahatlıkla uçağı transfer edilmektedirler.

Havalimanı genelindeki rampa, korkuluk, yönlendirme, otopark gibi düzenlemeler standartlara uygundur. Rampa koymaya elverişli olmayan kot farklı alanlarda sorun lift uygulamaları ile çözülmüştür.

TAV İzmir, Ankara ve Alanya havaalanlarında da proje kapsamında çalışmalar devam etmektedir.⁵⁶ Bu örnekte görülen uygulamaların otogarlar ve tren garlarında bire bir

uygulanması ve Engelsiz Havaalanı Projesi benzeri bir projeye girişilmesi durumunda halihazırda erişilebilirlikten çok uzak olan otobüs ve tren terminallerinin de engellilerin kullanımına açılabilceği görüşündeyiz.

Temel Sorunlar:

- Otobüslere tekerlekli sandalye ile erişim imkânı yoktur. Oysa her hatta tek otobüse yerleştirilecek bir otobüs lifti bu sorunu rahatlıkla çözecektir. Sözkonusu liftlerin ortalama maliyeti 25.000 TL olup, otobüs firmasını mağdur etmeyecek ama engelli vatandaşa yolculuk hakkı verecek makul bir maliyettir.
- Otogarlarda rehber köpek kabul edilmesinin dışında engellilere yönelik hiçbir imkân bulunmamaktadır. Köpeklerin kabul edilmesinin nedeninin de sözkonusu terminallerin açık alan sayılabilecekleri olduğunu düşünüyöruz. Otogarlarda acilen duyumsanabilir yüzey uygulaması gerçekleştirilmesi gerekmektedir.
- Hızlı Tren dışında trenlerin, vagonların ve otogarların erişilebilir olduğuna dair hiçbir ize rastlanmamıştır.
- Trenlere hidrolik rampa, otobüslere ise makaslı lift sistemi getirilmesiyle bedensel engellilerin bu araçlara binebilmesi sağlanabilir. Özellikle otobüslerdeki sorunu çözmek için havaalanlarındaki gibi donanımı araca değil terminale tahsis etmek yetecektir.
- Mevcut şartlarda engelli bireylerin toplu taşıma araçları ile şehirlerarası karayolu yolculuğu yapmaları imkânsız görünmektedir. Bu durumda engelli yolcuların daha yüksek maliyetli ulaşım alternatifleri olan özel araçlara ya da uçağa mecbur bırakıldıklarını söylemek yanlış olmaz.
- Maliyeti bir yana bırakılacak olursa, uçak konforlu ve güvenli bir ulaşım alternatifi gibi görünmektedir. Ancak, muğlak yönetmelikler nedeniyle engelli yolcu kabin içinde cam kenarına oturmak zorunda bırakılabilmektedir. Tekerlekli sandalye kullanan, hareket kısıtı olan, aşırı kilolu ya da kapalı mekân fobisi olan bir yolcunun cam kenarına geçmesi, fazlasıyla dar koltuk aralıkları nedeniyle, sıkıntı ve fiziksel acının yanı sıra engelli ya da özel gereksinimli yolcunun tehlikeye maruz kalmasına neden olmaktadır. Bu sorun da her uçakta erişilebilir bir koltuk tahsis etmek, uçuşta engelli yolcu bulunduğu takdirde bu koltuğun yanındaki koltuğa oturacak yolcunun onayını almak suretiyle kolaylıkla çözümlenebilir.

4.1.5. ENGELLİ ARAÇLARI

İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri İstanbul’da ve ilçelerinde ikamet etmekte olan engelli bireylere erişilebilir özel araçlar ile ücretsiz ulaşım hizmeti sağlamaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi bu hizmeti ALO 153 “Özürlü ve Yaşlı Servisi” vasıtasıyla yaşamını İstanbul’da sürdüren ve toplu taşıma araçlarını kullanamayan yaşlı ve engelli bireylere ulaştırmaktadır. 62 araçla günde ortalama 250 kişiye hizmet veren ALO 153 servisinden eğitim, kamu kurum ve kuruluşları, alışveriş, cenaze ve gezi amaçlı faydalanılabilmektedir. ALO 153 servisi sivil toplum örgütlerinin eğitim amaçlı organizasyonlarına katılan engelli üyelere de hizmet vermektedir.⁵⁷ Bu servisten faydalanabilmek için öncelikle İBB Özürlüler Müdürlüğü’ne kaydolunması gerekmektedir. Uygulamaya bakılacak olursa, servisi kullanmak için bir hafta önceden kayıt yaptırmak gerekiyor. Kayıt yaptırılan günden iki gün önce engelli

57 <http://www.ibb.gov.tr/sites/SaglikVeSosyalHizmetler/isom/Pages/ALO153.aspx>

bireye teyit veriliyor. Kullanım hakkı ise sınırsız olmamakla birlikte; genel olarak ayda bir kere sosyal amaçlı, dört kere de sağlık amaçlı yararlanılmaktadır.⁵⁸

Son zamanlarda, sayısı fazla olmamakla birlikte, özel kuruluşların da özel tasarlanmış erişilebilir araçlarla engelli bireylere ticari anlamda hizmet sunmaya başladığı gözlemlenmektedir. Yolcu, araçta bulunan asansör sistemi ile tekerlekli sandalyeden ineksizin araca transfer edilmektedir. Bu araçlarda tekerlekli sandalyenin sabitlenebildiği mekânizmalar mevcut olup, yolculuk esnasında güvenlik sağlanmaktadır. Asansör bulunmayan çok katlı binalardan araca transferler için de uygun ekip ve donanım sağlayan kuruluşların verdiği bütünsel hizmet, maddi imkânı olan engelli bireyler açısından ulaşım sorununa çözüm olarak toplumsal yaşama tam anlamıyla katılımın önündeki engelleri kaldırmaktadır. Hizmet şehir içinde alınabileceği gibi, şehirlerarası seyahatlerde de diğer karayolu taşıma araçlarının eksikliğinin yarattığı açığı kapatabilecek potansiyele sahiptir. Bu alanda hizmet veren personelin, iletişim eğitimi ile engellilik ve eşitlik bilinci eğitimleri almaları da sağlanmaktadır.⁵⁹

4.2. GÜNLÜK YAŞAM

“Erişilebilirlik” teriminin, tanımını kendi içinde taşıyan bir kavram olduğu kanısındayız. Engelli olsun olmasın bir insanın yaşamını sürdürmesi için gereken her tür faaliyeti yardımsız ya da asgari yardımla gerçekleştirmesi erişilebilirlik tanımı altına girer. Bu nedenle bu bölümde günlük yaşamın ayrılmaz parçalarından olan alışveriş ve yeme içme gibi faaliyetleri ele alıyoruz.

4.2.1. ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ

Alışveriş merkezlerinin yapıları gereği birçok hizmeti bir arada bulunduran mekânlar olmaları, engelli bireylerin hizmetlerden daha kolay ve hızlı faydalanabilmesi için bir imkân yaratmakta; bu nedenle de bu mekânların engelli bireylerin erişimine uygun olup olmaması bir hayli önem teşkil etmektedir. Kapasitesine göre değişmekle birlikte, bugün bir alışveriş merkezi sinema, tiyatro, yeme-içme, kuaför, kuru

⁵⁸ Gönüllü eşlikçilerimizden biriyle yapılan görüşme, 03.01.2013.

⁵⁹ Örnek olarak, bkz. <http://www.portmobile.com/>. Resimler için bkz. <http://www.ibb.gov.tr/sites/SaglikVeSosyalHizmetler/isom/Pages/ALO153.aspx> ve <http://fotoanaliz.hurriyet.com.tr/galeridetay.aspx?cid=63877&rid=4369&p=28>

temizleme, süpermarket, giyim, elektronik, terzi, banka ve bankamatik, eğlence, kitapçı, fitness salonu gibi hizmetlerin birçoğunu aynı anda verebilmektedir. Bir birey alışveriş merkezine girdiğinde neredeyse bütün yaşam ihtiyaçlarını tek mekânda karşılama imkânına sahip olmaktadır. Gözlemci öğrenci gruplarımızdan birinin bir alışveriş merkezi ziyaretinde bir saatlik bir zaman dilimi içinde beş ayrı tekerlekli sandalye kullanıcısı ile karşılaşmış olması bunun bir göstergesidir. Bu anlamda engelli bir bireyin alışveriş merkezlerine fiziksel erişimi, girişe en yakın noktadan danışma hizmeti alabilmesi, mekânın içinde hareket etme olanağı ve orada geçireceği zaman içerisinde gerekli olabilecek bütün yaşamsal ihtiyaçlarını giderebilmesi büyük önem taşımaktadır.

Mevcut Durum:

Gözlemci öğrencilerin yaptığı saha çalışması kapsamında İstanbul'da Avrupa yakasında dört, Anadolu yakasında beş olmak üzere toplam dokuz alışveriş merkezi, engelli erişimi açısından incelenmiştir. Bu incelemelerde alışveriş merkezlerinin giriş ve çıkış noktalarının ve iç mekânın genel olarak erişilebilirliğinin, sundukları danışma hizmetlerinin, tuvaletlerinin, asansörlerinin, otoparklarının ve internet sitelerinde engelli erişimi anlamında verdikleri bilgilerin yeterliliği üzerinde durulmuştur. Bu incelemelerde alışveriş merkezlerinin hepsinin ana girişlerinin, bir kısmının düzayak olması, basamağa sahip olanların da uygun rampa olanağı sağlaması bakımından erişilebilir olduğu gözlemlenmiştir.

Sözkonusu alışveriş merkezlerinin hepsi bedensel engellilerin kullanımına uygun boyutlarda ve düzenekte asansörlere sahip olmakla birlikte, kabin içinde katları belirten sesli sisteme sadece üç asansörde rastlanmıştır. Yine bu alışveriş merkezlerinin sadece ikisinde içeriye rehber köpekle girme olanağı ve dördünde duyumsanabilir yüzey uygulaması bulunduğu düşünülürse, aslında görme engelliler için alışveriş merkezlerinin pek de erişilebilir mekânlar olmadığı söylenebilir. Hatta Avrupa yakasında bir alışveriş merkezindeki görevli kişinin sadece kafesteki hayvanların içeri alınabildiğini belirtmesi, rehber köpeklerin görme engellilerin erişimi açısından önemi konusunda ülkemizde bilincin yeteri kadar gelişmediğini düşündürmektedir. Kapalı mekânlarda yapılan saha çalışmaları ve gözlemci öğrencilerin görevli kişilerden bu konuda aldıkları şaşkınlık içeren cevaplar da aynı noktaya işaret etmektedir.⁶⁰

Alışveriş merkezleri sundukları danışma hizmetleri bakımından incelendiğinde ise yine çeşitli engel türlerine sahip bireylerin erişimi konusunda yetersiz kaldıkları söylenebilir. İncelenen mekânların hepsinde danışma masası olmakla birlikte, danışma masalarının sadece ikisinin yüksekliği tekerlekli sandalye kullanıcılarının ve kısa boylu insanların erişimi açısından uygundur. Ayrıca incelenen alışveriş merkezlerinin hiçbirinde işaret dili eğitimi almış danışma personelinin bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu durumda engelli birey alışveriş merkezine erişim sağlayabilse de mekân içindeki hizmetlerden tek başına kolaylıkla faydalanabilmesi için gerekebilecek bilgileri edinme konusunda sıkıntı yaşayacaktır. Tekerlekli sandalye kullanıcısı birey, alışveriş deneyiminin daha en başında, danışmadaki görevliye fiziksel anlamda rahatlıkla erişemeyecek, işitme engelli birey ise iletişim kurmakta zorlanacaktır.

İncelenen mekânların sadece birinde engelli bireye fiziksel refakatçi hizmeti sunulmaktadır. Bu mekân dışındaki alışveriş merkezlerinde herhangi bir refakat hizmetinin olmaması, diğer danışmanlık hizmetlerindeki eksikliklerle birleşince engelli bireyin alışveriş merkezi içindeki hizmetlerden kolaylıkla ve tek başına faydalanabilme olanağını kısıtlamakta, yanında bir refakatçiyle mekâna gelmesini neredeyse zorunlu kılmaktadır.

⁶⁰ Çalışma genelinde incelenen toplam 110 mekândan sadece 15'inde rehber köpek içeri alınabilmektedir.

Ziyaret edilen dokuz alışveriş merkezinin beşinde dinlenme bankı ve sadece dördünde tekerlekli sandalye hizmeti mevcuttur. Bu durum yürümekte zorluk çeken bireylerin, yaşlıların ve hamilelerin büyük mekânlar olan alışveriş merkezleri içinde diledikleri kadar vakit geçirebilmelerine mani olmakta ve hareket kabiliyetlerini kısıtlamaktadır.

Ayrıca ziyaret edilen mekânlarda acil durumlar için beşinde görsel, sadece birinde de sesli uyarı sisteminin mevcut olması ve bu alışveriş merkezlerinin hiçbirinde engelliler için özel bir acil durum çıkışının olmaması özellikle yangın gibi durumlarda bu alışveriş merkezlerini engelliler için güvensiz mekânlar haline getirmektedir.

İncelenen alışveriş merkezlerinin hepsinde cinsiyet belirtilmemiş ayrı bir tuvalet olarak ve/veya kadın ve erkek tuvaletlerinin içinde bir kabin halinde engelli tuvaletlerinin mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bu tuvaletlerin hepsinin gerekli standartları karşıladığını söylemek çok güç. Diğer mekânların çoğunda görülen yönlendirme işaret ve tabelalarının eksikliği sorununa alışveriş merkezlerindeki engelli tuvaletlerinde de rastlanmıştır. Ziyaret edilen dokuz alışveriş merkezinin beşinde engelli tuvaletlerine yönlendirme işaretlerinin mevcut olmadığı görülmüştür. Bu durum, alışveriş merkezlerinin genellikle büyük mekânlar olduğu hesaba katılırsa, engelli bireyin mevcut bir hizmetten kolaylıkla faydalanabilmesini engellemektedir. İncelenen dokuz alışveriş merkezindeki engelli tuvaletlerinin sadece üçünde yardım butonu bulunmaktadır. Bu durum da yine mekâna yalnız gelmiş olabilecek bir engelli bireyin alışveriş merkezi içindeki hizmetlerden güvenli bir şekilde faydalanmasına engel teşkil etmekte, yanında bir kişiyle alışveriş merkezine gelmesini veya refakatçi sistemini daha da gerekli hale getirmektedir. Bu engelli tuvaletlerinin kabinlerinin hepsinde tutamak olmakla birlikte, dokuz mekândaki tuvaletlerin yedisinin klozet oturma yüksekliği, altısının ise kabin genişliği standart ölçülere uygundur; tuvalet kapısı ise altısında dışarıdan açılacak şekildedir. Bu sayılar göstermektedir ki kimi durumlarda tuvaletin engelli işaretiyle sahip olması engelli bireyin tuvalet hizmetinden rahatlıkla faydalanabileceği anlamına gelmemektedir. Tuvalet kabini yeterli ebatlarda olmadığında engelli birey içeriye giremeyecek, kapı dışarıdan açılmadığı durumda ise içeride bir kaza geçirmesi halinde dışarıdaki birinden yardım alamayacaktır. Söz konusu alışveriş merkezlerinin bazılarının engelli tuvaletinde görülen bu erişim sorunu ve güvenlik sorununun yarattığı endişe, engelli bireylerin dış mekânlara oranla daha erişilebilir ve güvenli mekânlar olan alışveriş merkezlerinde ihtiyaçlarını karşılayacak kadar vakit geçirme olasılığını da sınırlamaktadır.

Ziyaret edilen alışveriş merkezlerinin hepsinde bir otopark alanı olduğu ve bütün bu otoparklarda engelli park yerinin bulunduğu görülmüştür. Ancak engelli tuvaletlerinde görülen yönlendirme işareti sorunu engelli otoparklarında da mevcuttur. Zira alışveriş merkezlerinin hepsinde bulunan toplam dokuz otoparktaki engelli parklarının yalnız ikisine yönlendirme işareti uygulaması yapılmıştır. Her ne kadar bu engelli park yerlerinin genişliği ve gidilecek yerlere uzaklığı uygun ve üzerinde engelli park tabelası bulunmaktaysa da yönlendirme işaretinin eksikliği engelli park yerinin işlevselliğini azaltmakta ve engelli bireyin erişimini kısıtlamaktadır.

Otopark konusunda bir diğer sorun da engelsiz kişilerin engelliler için ayrılan park alanına araçlarını bırakmalarıdır. Alışveriş merkezlerinin yönetimlerinin idari yaptırımını bulunmadığından duyarsızlıktan kaynaklanan bu durumun önüne geçilememektedir. Ziyaret edilen alışveriş merkezlerinden biri bu sorunu park alanını işgal eden araçlara poster asmakla çözme yoluna gitmiştir. Birçok alışveriş merkezi ise park alanının önünü kapayarak usulsüz park eden araçların önüne geçmeye çalışmaktadır.⁶¹ Otoparklarda sıklıkla karşılaşılan bu durum aslında yaşamın her

61 Fotoğraflar: D. Akgün ve A. Yıldız, Aralık 2012.

alanında karşımıza çıkan toplumsal duyarsızlığın ve bilgisizliğin en göze görünür yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç itibariyle, ziyaret edilen alışveriş merkezlerinin engelli vatandaşların bağımsız bir şekilde ve kolaylıkla erişebilmeleri ve ihtiyaçlarını karşılamaları konusunda her ne kadar yetersizlikleri olsa da, engelli bireyin bir refakatçi eşliğinde birçok ihtiyacını karşılayacağı mekânlar oldukları gözlemlenmiştir.

Çalışma kapsamında bir semt çarşısında gözlemci öğrencilerin karşılaştığı tekerlekli sandalye kullanan bir hanımın dış mekân deneyimi alışveriş merkezlerinin semt çarşılarına oranla refakatçi eşliğinde rahatça gezilebilecek mekânlar olduğunu gözler önüne sermektedir. Gözlemci öğrenciler bu engelli vatandaşla kızına bir semt çarşısında giyim alışverişini yaparken rastlamış, engelli vatandaş girişleri uygun olmayan dükkânlara giremediği için kızının dışarıya kıyafetleri getirip annesine göstermek suretiyle alışveriş yaptıklarını gözlemlemişlerdir. Hatta engelli vatandaş gözlemci öğrencilere o semtte fiziksel erişimini kolaylıkla sağlayamadığı için bir süre önce başka

bir semte taşındığını söylemiştir. Bu karşılaşmanın ve gözlemin ortaya koyduğu en önemli nokta dış mekânlarda engelli bireyler açısından fiziksel erişimin birbiriyle ilişkili birçok etkene bağlı olduğu ve engellinin bazı durumlarda refakatçi eşliğinde dahi bazı engelleri aşmasının pek mümkün olmadığıdır. Nitekim her ne kadar bu engelli vatandaş o semt çarşısında kızının refakatinde dükkânların önüne kadar gelebilmişse de alışverişini yapmak üzere dükkânların çoğunun içine girememiştir. Oysa alışveriş merkezindeki durum daha farklıdır; zira alışveriş merkezine erişimini sağlayan bir engelli, mekân içinde refakatçi eşliğinde görece daha rahat dolaşarak dükkânların içine girip alışverişini yapabilmektedir.

Bilgilendirme:

Çalışma kapsamında incelenen dokuz alışveriş merkezinin de internet sitesi bulunmaktadır. İnternet sitelerinde özellikle alışveriş merkezindeki mağazalar, etkinlikler ve kültür sanat faaliyetleri gibi hizmetler hakkında bilgiler yer almaktadır. Her ne kadar bu gibi bilgiler engelli bireylerin gitmeden önce alışveriş merkezi hakkında bilgi sahibi olması ve aradığı şeyin gitmek istediği alışveriş merkezinde olup olmadığını öğrenmesi açısından önemliyse de mekânların engelli erişimi konusundaki hizmetlerinin internet sitelerinde yer alması birincil öneme sahiptir. Bu sayede engelli birey gitmek istediği mekânın içinde ihtiyaçlarını rahatça giderip gideremeyeceğini önceden öğrenebilecek ve planlarını ona göre yapabilecektir. Bu gözle incelenen internet sitelerinin altısında engellilerin erişimi konusunda tekerlekli sandalye hizmeti, engelli tuvaleti, engelli park yeri ve asansör gibi bilgilere yer verildiği ve ikisinin internet sitesindeki bilgilerin yetersiz olduğu görülürken bir tanesinin internet sitesinde ise engelli erişimi konusunda hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

Akmerkez “conciierge” hizmeti: Bu alışveriş merkezinde müşterilere transfer hizmeti, vestiyer ve emanet, stil ve alışveriş danışmanlığı, sinema, restoran bilgilendirme ve rezervasyon, ürün değişikliği ve tadilat yardımı gibi hizmetler ve ayrıca müşterileri mekân içinde çeşitli konularda yardımcı olacak görevlilere yönlendirme hizmeti “conciierge” adı altında talep edildiği takdirde ücretsiz olarak verilmektedir. Bu hizmet engellilere özel olmamakla ve fiziksel refakatten çok gelişmiş bir danışmanlık hizmeti niteliği taşımakla birlikte engelli bireylerin alışveriş merkezi içindeki hizmetlerden daha verimli faydalanabilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu hizmet, farklı mekânların yapısına ve çeşitli engel gruplarından bireylerin ihtiyaçlarına göre revize edilerek her tür mekânın danışmanlık hizmetleri arasına dahil edilebilir.

Temel Sorunlar:

- Özellikle tuvaletler ve otoparklar sözkonusu olduğunda yönlendirme işaretleri yetersiz kalmaktadır. Eklenecek birkaç yönlendirme işareti ile bu sorun kolaylıkla çözümlenecektir.
- Tuvaletlerde duyumsanabilir yüzey uygulaması bulunmaması görme engelliler açısından bir eksikliktir. Diğer tüm mekânlarda olduğu gibi alışveriş merkezlerinde de aciliyet verilmesi gereken uygulamalardandır.
- Danışma bankalarının yükseklik ve derinlik açısından uygun olmaması, işaret dili bilen personel bulunmaması alışveriş merkezlerinin en temel unsurlarından olan danışma bölümlerinin engelli bireyler ile sağlıklı iletişim kurmakta ve bilgi akışı sağlamakta yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Masaların değiştirilmesi ve işaret dilinin teşvik edilmesi sorunu çözecektir.
- Refakatçi hizmeti sunulmaması ve bilgilendirmedeki yetersizlikler engelli bireyin alışveriş merkezine tek başına gelememesindeki en temel etkenlerden biridir.
- Acil durumlar için görsel ve sesli uyarı sistemlerinin, engelliler için uygun ve/veya özel yangın çıkışlarının bulunmaması alışveriş merkezlerini acil durum anında engelli bireyler için tehlikeli kılmaktadır.

4.2.2. RESTORANLAR

Engelli bireylerin de engelsiz bireyler gibi aileleri ve dostlarıyla bir kahve içmek, güzel bir yemek yemek, özel bir günü kutlamak için bir kafeye ya da restorana gitmemeleri için hiçbir sebep yoktur. Oysa, gözlemci öğrencilerimizden birinin ifadesiyle “engellileri göz önünde bulundurmak restoran sahiplerine ve yöneticilerine yabancı bir olgu”dur adeta.

Mevcut Durum:

Çalışma kapsamında, üçü alışveriş merkezi içinde olmak üzere, toplam 13 yiyecek ve içecek işletmesi incelenmiştir. Bu işletmeler sekiz markanın farklı semtlerde yer alan şubeleridir. Bu işletmeler genel olarak giriş kapısının erişilebilirliği, koridorların genişliği, engelli tuvaleti hizmeti, Braille alfabesiyle yazılmış menü, personelin eğitimli oluşu ve masaların uygunluğu açılarından gözlemlenmiştir.

Yapılan saha çalışmasında mekânların hepsinde ana giriş kapılarının yeterli genişlikte olduğu gözlemlenmekle birlikte, girişi merdivenli olan yedi mekânın sadece ikisinde rampa olduğu görülmüştür. Bu rampalardan biri engelli erişimi için gerekli standartlara uygunken, diğeri özellikle bedensel engelliler açısından kullanılamaz haldedir.

Giriş merdivenli olup da rampaya sahip olmayan mekânlardan birinde ise farklı bir uygulama ile karşılaşılmıştır. Bu mekânda bedensel engelli ve yaşlı bireylerin restoran içine erişimi koltuk merdiven asansörü uygulaması ile sağlanmaktadır. Bu düzenekte kişi merdivene paralel olarak monte edilmiş bir ray üzerinde hareket eden sandalyeye oturur, sandalye ray ekseninde merdivenin yukarısına doğru hareket eder.⁶²

Sözkonusu zincir işletmelerden birinin bu çalışmaya dahil olmayan rampalı şubelerinde engelli ve bebek arabasıyla gelen müşteriler için girişe bir çağrı butonu konulduğu başka gözlemler sırasında tespit edilmiştir. Böyle durumlarda dükkân çalışanları müşterinin çoğunlukla fazla dik olan rampayı çıkmasına yardım etmektedirler.⁶³ Çalışma kapsamında görüldüğü üzere, aslında toplam 13 mekândan beşinde rampa veya lift bulunmaması veya mevcut rampanın uygun olmaması sebebiyle bedensel engelli birey mekânın içine rahatça girememekte (ancak birkaç personelin veya refakatçisinin yardımıyla girebilmekte), bazı durumlarda ise hiç girememektedir.

Yiyecek ve içecek işletmeleri danışma hizmetleri açısından incelendiğinde ise kurumsallaşmış ve bilinçli bir danışmanlık ve refakat hizmetinden personelin inisiyatifine kalmış bir yardım etme durumunun yaygın olduğu görülmektedir. Ziyaret edilen 13 mekânın dokuzunda personelin, ağırlıklı olarak garsonların ve satış bankosu görevlilerinin, engelli müşterilere özellikle yardımcı oldukları gözlemlenmiştir. Ancak refakat hizmetinin bu mekânların hiçbirinde restoran yönetimince özellikle görevlendirilmiş eğitimli bir personel tarafından sunulduğuna rastlanmamıştır. Zira incelenen hiçbir mekânda personelin engelli müşterilere hizmet konusunda özel bir eğitim almadığı görülmüş ve yine hiçbir mekânda temel işaret dili eğitimi almış personele de rastlanmamıştır.

Gözlemci öğrencilerin kendilerine eşlik eden görme engelli eşlikçiler ile bir restorana gerçekleştirdikleri ziyarette ise garsonların engelli müşteriye hizmet konusunda özel bir eğitim almamalarının hizmet kalitesine nasıl yansıdığı görüldü. Öğrenciler, garsonun görme engelli eşlikçilerin servislerini masaya bırakırken hangi yiyecek ve içeceği masada eşlikçiye göre hangi yöne koyduğuna dair bir bildirimde

⁶² Fotoğraf: G. Ayar, Z. E. Çağlar ve Ş. Topaloğlu, Kasım 2012.

⁶³ Fotoğraf: M. Pütün ve Ö. Tiryakiler, Kasım 2012.

bulunmadığını, bunun da görme engelli eşlikçinin hizmetten faydalanırken zorlanmasına sebep olduğunu belirttiler.

Ziyaret edilen 13 mekânın sadece ikisi restoran içine rehber köpek almaktadır. Bu mekânların hiçbirinde Braille alfabesiyle yazılmış menüye de rastlanmamıştır. Bu yönden bakılırsa incelenen yiyecek ve içecek işletmelerinde bedensel engellilerin mekânın içine fiziksel erişimi açısından, mekâna girebilen görme ve işitme engelli bireylerin ise istenilen yiyecek ve içeceği seçme ve karar verme ile personelle iletişim kurma anlamında sıkıntılar yaşayabildikleri gözlemlenmiştir.

Yiyecek ve içecek işletmelerinde mekâna girebilen engellilerin bu sefer de mekân içindeki hareketinin uygulamaların yetersizliği nedeniyle kısıtlanabildiği görülmüştür. Ziyaret edilen 13 mekânın altısının koridor genişliği standartların altında olup bedensel engellilerin mekân içinde ilerleyişini kısıtlamaktadır. Ayrıca restoranların yedisi, iki veya daha fazla katlı olmasına rağmen asansöre sahip

değildir. Bu da engelli bireylerin mekânın üst katlarına erişimini imkânsız hale getirmektedir. Asansör yapımının mümkün olmadığı eski veya tarihi çok katlı binalarda engelli erişimi açısından karşılaşılan bu merdiven sorunu yine ziyaret edilen restoranların birinde karşılaşılan koltuk merdiven asansörü sayesinde çözülmüştü. Girişindeki merdiven engelini koltuk merdiven asansörle çözen bu restoran, iç mekândaki merdiven sorununu da yine aynı uygulamayla çözerek mekânın tamamında bedensel engelli bireylere hareket serbestisi sağlamaktadır.⁶⁴

Birçok mekânda gözlemlenen yönlendirme ve işaretlendirme uygulamaları eksikliğine yiyecek ve içecek işletmelerinde de rastlanmıştır. Fiziksel engelliler için uygun oturma yerlerine sahip olmayan tek bir mekâna rastlanmasına rağmen, yukarıda bahsi geçen restoran haricinde incelenen hiçbir mekânda engelliler için uygun masalara yönlendirme ve işaretlendirmenin bulunmadığı gözlemlenmiştir. Oysa gezilen mekânların neredeyse hepsinde standartlara uygun yüksekliğe ve diz derinliğine sahip masalar mevcuttur; engelli müşteri uygun işaretlendirmelerle bu masalara yönlendirilse bir refakatçinin veya garsonun yardımına ihtiyaç duymaksızın bağımsız hareket edebilir ve zaten masaların daralttığı geçiş güzergâhında kendine uygun bir masa aramak zorunda kalmaz.

Ziyaret edilen yiyecek ve içecek işletmelerinin, alışveriş merkezlerinde yer alan üç tanesi dışında, hiçbirinde engelli tuvaletine rastlanmamıştır. Bu durumda engelli müşteri restorana erişimini sağlayıp, kendisine uygun masayı bularak satış bankosundan veya masasından siparişini verebilse bile bu sefer de tuvalet ihtiyacını karşılayamayacaktır. Oysa ayna dahil bütün aksamıyla (alarm hariç) bir engelli tuvaletinin toplam maliyeti 1.700 ₺ ile 2.000 ₺ arasında değişmektedir.⁶⁵ Bu da bir restoran için çok yüksek bir gider sayılamaz. Alışveriş merkezlerinde yer

⁶⁴ Fotoğraf: G. Ayar, Z. E. Çağlar ve Ş. Topaloğlu, Kasım 2012.

⁶⁵ Verilen rakam 09.01.2013 tarihinde yapılan piyasa fiyat araştırmasına dayanmaktadır. Bu maliyetin içinde engelli kullanımına uygun standart klozet, rezervuar, dört adet tutunma barı, lavabo ve ayarlanabilir ayna ücreti yer almaktadır.

alan restoranlarda ise alışveriş merkezlerinin içinde mevcut olan engelli tuvaletleri kullanılabilir.

İncelenen restoranların hiçbirinde engelliler için özel bir yangın çıkışının olmadığı ve acil durumlarda kullanılmak üzere sadece ikisinde görsel ve üçünde işitsel uyarı sistemlerinin mevcut olduğu gözlemlendi. Bu durum yiyecek ve içecek işletmelerinin de, tıpkı alışveriş merkezleri gibi, bedensel, görme, işitme ve zihinsel engelliler için pek de güvenli yerler olmadığına işaret etmektedir. Acil durum anında görsel ve işitsel uyarı sistemlerinin yetersiz olması dolayısıyla gerekli çıkışlara yönlendirilemeyecek engelliler, gelişmiş bir refakatçi sisteminin ve engellilere hizmet konusunda eğitilmiş personelin olmaması nedeniyle mekândaki personelin ve diğer müşterilerin inisiyatifine ve olası yardımseverliğine kalmak durumundadır.

Çalışma kapsamında incelenen işletmelerinin üçü alışveriş merkezi içinde yer aldığı için mekâna gelen engelli müşteriler alışveriş merkezinin sahip olduğu engelli park yerlerini kullanmaktadır. Diğer 10 restoranın dokuzu cadde veya sokak üzerinde yer aldığından kendine ait bir otopark alanı bulunmamaktadır. Diğer bir mekânda ise otopark alanı olmakla birlikte bu otoparkta engellilere özel park yerleri ayrılmamıştır.

Bilgilendirme:

Yiyecek ve içecek işletmelerinde gözlemlediğimiz en çarpıcı noktalardan biri, hepsinin bir internet sitesi olmasına rağmen hiçbirinde mekânlara çeşitli engel gruplarının erişilebilirliği konusunda yeterli bilgi bulunmayışı oldu. Bu durum erişilebilir olan ve olmayan restoranlar hakkında engellilerin bilgi sahibi olmalarını ve ona göre tercihlerde bulunarak plan yapmalarını engellemekte, kimi durumlarda ise restoran kapısından geri dönmelerine sebep olmaktadır. Bu sorun basit bir bilgilendirme notu ile çözülebilir, tıpkı Viyana kent rehberlerinde olduğu gibi:

RESTAURANT NOIR

7th district, Neubaugasse 8/2, Tel. +43 800 / 101 999, Tue–Sat 5.30 pm – midnight

Main entrance: stair lift, double swinging door, no parking spaces for visitors with disabilities, wheelchair-accessible restroom, seeing-eye dogs not permitted.

www.noirvienna.at (only in German)

RESTAURANT NOIR

7th district, Neubaugasse 8/2, Tel. +43 800 / 101 999, Salı–Cumartesi 17.00 – 24.00

Ana giriş: merdiven asansörü, çift kanatlı kapı, engelli park yeri yok, engelli tuvaleti var, rehber köpek alınmaz.

www.noirvienna.at (sadece Almanca)

Ziyaret edilen mekânlardan birinde rastlanan koltuk merdiven asansörü sisteminin bile bu restoranın web sitesinde yer almaması, mekânın erişilebilirliğini kısıtlar bir durumdur. Zira daha önce mekâna gitmiş bireyler mekânın özelliklerini bilse de birçok engelli bu durumdan haberdar değildir. Bir yemek zinciri olan bu restoranın bir şubesinde yer alan bu uygulamanın internet sitesinde yer almaması, uygulamanın kurum nezdinde planlanmış ve hayata geçirilmiş olmayıp sözkonusu şubedeki şef garsonun inisiyatifıyla kurularak hizmete sunulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Örnek bir uygulamanın kurumsal düzeyde düşünülmeyp tek bir şubeyle sınırlı kalması hizmetle ilgili bilgi sunumunda da eksikliğe neden olmaktadır.

ADA kriterlerine göre bir işletmede erişilebilirliğe mani olan merdiven gibi fiziksel engellerin kaldırılması kolayca çözümlenebilir bir durum değilse işletme, engellilerin ürün ve hizmetlere erişimini sağlamak adına alternatif adımlar atmalıdır. Kriterlere göre bu alternatif adımlar arasında işletmenin, örneğin bir tekerlekli sandalye kullanıcısının evine ücretsiz paket servisi yapması da yer almaktadır.⁶⁶ İstanbul'da özellikle markalaşmış yiyecek ve içecek işletmelerinin çoğunda herkesin faydalanabileceği ücretsiz paket servisi bulunmaktadır. Bu açıdan saha çalışması kapsamında ziyaret edilen mekânların internet sitelerinde paket servisinin mevcut olup olmadığına dair bilgilerin yeterli olduğunu söylemek doğru olur. İncelenen sekiz markanın (13 şubenin) altısında (yedi şube) paket servisinin olduğu, ikisinde olmadığı görülmektedir. Bu uygulama, engelli müşterilere özel tasarlanmış olmasa da, böyle bir hizmetin çoğu işletmede veriliyor olması ve bunun bilgisinin internet sitesinde yer alması engellilerin mekânlara fiziksel erişimi önündeki kısıtlamaları aşmaya yönelik gerekli ama yeterli olmayan bir adım olarak görülebilir.

Temel Sorunlar:

- Personelin engelli müşteriye hizmet konusunda eğitim almamış olması hizmet kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu sıkıntı hizmet içi eğitim ile çözülebilir.
- İşaret dili bilen personel bulunmaması engelli müşteri ile sağlıklı iletişimi engellemektedir. Personelin işaret dili öğrenmesi hizmet içi eğitimin yanı sıra özellikle zincir işletmelerde uygulanan puanlama ve prim sistemleri kapsamında teşvik edilebilir.
- Braille alfabesinde menü olmaması, görme engelli müşterileri garsondan ya da yanındakilerden yardım istemek zorunda bırakmaktadır.
- Özellikle cadde ve sokak üzerinde bulunan restoranların girişleri uygun değildir.
- İnternet sitelerinde erişilebilirlik hususunda bilgilendirme bulunmamaktadır.
- Alışveriş merkezleri dışında engelli tuvaletine rastlanmamaktadır. Oysa işletmeler engelli tuvaleti düzenleyerek engelli müşterilerin sadakatini kazanabilirler.

4.2.3. MARKETLER

Mevcut Durum:

Çalışma kapsamında sekiz tane yapı marketi ve süpermarket incelenmiştir. Sözkonusu marketlerden iki tanesi aynı alışveriş merkezinde, bir tanesi bir başka alışveriş merkezinde yer almaktadır. Ele alınan sekiz marketten iki tanesi aynı zincirin farklı yerlerdeki şubeleri, diğer iki tanesi de yine başka bir zincire ait farklı şubelerdir. Diğer dört marketin ise her biri farklı bir zincirin şubesidir. Alışveriş merkezleri içerisinde yer alan üç market incelenirken tuvalet, asansör, otopark, ana kapı gibi bazı tespit kriterleri marketin değil alışveriş merkezinin sunduğu olanaklar üzerinden değerlendirilmiştir.

Marketler ve içlerinde yer aldıkları alışveriş merkezleri, engelli müşterilerin mekân içine erişimi, yani ana girişler üzerinden incelendiğinde dört tanesinin düzayak olduğu görülmüştür. Düzayak olmayan, yani giriş kapısı önünde merdivenler bulunan süpermarketlerde ve içlerinde yer aldıkları alışveriş merkezlerinde ise eğimi ve genişliği uygun rampalara rastlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında bedensel engellilerin marketlerin içine erişim konusunda bir sorunla karşılaşmayacakları düşünülebilir. Ancak incelenen marketlerin birinde giriş kapısı, genişliği itibarıyla

⁶⁶ <http://www.ada.gov/t3hlight.htm>

standartlara uymamaktadır. Bu durum da giriş kapısına erişimini sağlayan tekerlekli sandalye veya yürüteç kullanan birinin mekânın içine girmesini zorlaştırmaktadır.

Çalışma kapsamında ziyaret edilen mekânların çoğunda olduğu gibi süpermarketlerde de içeri rehber köpek alınmamaktadır. Marketlerden biri dışında hepsi uygun yükseklikte bir danışma masasına sahiptir. Fiziksel refakatçi hizmetinin sadece bir markette bulunması, işaret dili bilen bir personelin ise hiçbirinde bulunmaması, marketlerin görme, işitme ve bedensel engelli bireyler için bir refakatçi eşliğinde gelinmesi gereken mekânlar olduğunu düşündürmektedir. Marketlerin bir kısmında gözlemlenen aşağıda bahsedeceğimiz diğer uygulama eksiklikleri de bu saptamayı doğrular niteliktedir.

Ziyaret edilen sekiz süpermarketten beşi tek katlı olduğu için asansöre ihtiyaç duyulmamaktadır. Kalan üç market ise alışveriş merkezlerinin içerisinde yer aldıkları için alışveriş merkezinde mevcut olan asansörler kullanılmaktadır. Bu asansörlerden bir tanesi kabin girişi genişliği, kabin içinde uygun yükseklikte tutunma bantları, otomatik kapı ve kabin içinde acil durum butonu gibi kriterleri karşılamakla birlikte kabin içi yeterli genişlikte değildir ve sesli kat uyarı sistemi yoktur. Diğer alışveriş merkezindeki asansör ise sesli kat uyarı sistemi dışındaki bütün standartları karşılamaktadır. Diğer birçok mekânda da karşılaşılan bu sorun bu alışveriş merkezleri içerisindeki görme engelliler ve az gören bireyler açısından sorun teşkil etmekte, onların alışveriş merkezi içerisinde rahatlıkla hareket etmelerini ve ilgili markete erişimlerini zorlaştırmaktadır.

Marketlerin üçünde müşteriye tekerlekli sandalye hizmeti verilmektedir. Diğer ikisinde ise tekerlekli sandalye hizmeti marketin içinde yer aldığı alışveriş merkezi tarafından sunulmaktadır. Ancak, tekerlekli sandalye hizmetinin mevcut olduğu bu beş mekânın ikisinde tekerlekli sandalyeye uygun alışveriş sepeti olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum göstermektedir ki, tekerlekli sandalye hizmeti her ne kadar engelli bireye market içerisinde dolaşma imkânı tanısa da, uygun bir alışveriş sepetinin olmaması engelli müşterinin tek başına alışveriş etme olanağını kısıtlamaktadır. Başka bir deyişle, tekerlekli sandalye hizmeti engelli müşterinin hizmetlere erişimi açısından market özelinde tek başına yeterli olmamaktadır. Marketlerin hiçbirinde duyumsanabilir yüzey uygulamasına ve reyonlarda sesli ve kabartmalı bildirime veya sesli ürün tanıma ekranına rastlanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, marketler özellikle görme engelli bireyler için tek başına ve bağımsızca dolaşarak alışveriş hizmetinden faydalanabilecekleri mekânlar olmaktan çok uzaktır.

Çalışma kapsamındaki marketlerin hiçbirinin içinde dinlenme bankı olmadığı, sadece bir tanesinde marketin bulunduğu alışveriş merkezinin içinde dinlenme bankı olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum bir engelli, yaşlı veya yürüme zorluğu çeken müşterinin özellikle dolaşması saatler alan bazı büyük marketlerde dilediğince zaman geçirip gerektiğinde dinlenerek rahatça alışveriş yapma imkânını kısıtlamaktadır. Aynı alışveriş merkezinde bulunan market aynı zamanda engelliler için ayrılmış bir kasaya sahip tek mekândır. Engelliler için ayrılmış özel bir kasanın olmadığı diğer yedi marketin ise sadece üçünde kasa geçişi standartlara uygun genişliktedir. Ayrıca, incelenen sekiz marketten sadece dördünde raflar arasındaki mesafenin uygun genişlikte olduğu tespit edilmiştir.

Gözlemci öğrencilerin marketlerde sıkça rastladıkları ve engelli bireyler açısından sorun teşkil edebilecek bir diğer durum ise koridorlara ve raflar arasına gelişigüzel bırakılmış kutu veya markete ait makineler gibi yolu tıkayan eşyalar olmuştur. Gözlemci öğrenciler ziyaret ettikleri mekânların sadece üçünde böyle bir durumla karşılaşmadıklarını, diğerlerinde ise alanın yeterli genişlikte olduğu durumlarda bile böyle eşyaların engelli bireylerin markette rahatça dolaşmalarına engel olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁷ Bu durum sadece tekerlekli sandalye veya yürüteç kullanan

bedensel engelliler için değil, görme engelliler, hamileler, yaşlılar ve çocuklar için de güvenli alışveriş imkânlarını kısıtlamakta ve genel olarak bütün müşterilerin mekân içinde rahatça dolaşabilmelerine engel olmaktadır. Bu anlamda, marketlerde erişilebilirliğin sadece fiziksel altyapı koşulları nedeniyle değil bazen de kullanım hatası yüzünden kısıtlandığını söylemek yanlış olmaz. Özellikle, ziyaret edilen sekiz marketin hiçbirinde duyumsanabilir yüzey uygulamasının mevcut olmadığı ve yalnızca birinde alışveriş destek elemanının engelli müşteriye refakat ettiği göz önüne alınırsa, bu durumun özellikle görme engelli müşteriler için ve özellikle yapı marketlerde ciddi tehlikeler arz ettiği söylenebilir.

Çalışma kapsamında incelenen marketlerin hiçbirinde engelliler için özel bir yangın çıkışı görülmemiştir. Ayrıca, sadece ikisinde acil durumlarda müşterileri çıkışlara yönlendirecek görsel uyarı sistemleri mevcuttur. Bu durum da, engelli müşteriye süpermarkette bekleyen tek tehlikenin boş kutular ve makineler olmadığını, aynı zamanda yangın gibi bir acil durum anında mekânın dışına tahliyesini gerçekleştirmenin de çok güç olacağını göstermektedir.

Sözkonusu marketlerin – veya içinde yer aldıkları alışveriş merkezlerinin – altı tanesinin yeterli sayıda engelli park yerine sahip olduğu, iki tanesinin ise kapalı veya açık otoparkı bulunmadığı gözlemlenmiştir. Ancak üç marketin engelli park yerinin genişliğinin uygun olduğu ve sadece bir tanesinde engelli park yerine yönlendirme işaretinin mevcut olduğu görülmüştür. Çalışma kapsamında incelenen mekânların çoğunda rastlanan gerekli yönlendirme işaretlerinin eksikliği sorunu, burada da engelli müşterilerin en yakın engelli park yerine en kısa ve kolay şekilde ulaşmalarının önünde engel oluşturmaktadır. Ayrıca süpermarketlerin ve alışveriş merkezlerinin otoparklarının yoğun bir şekilde kullanıldığı ve çok sayıda aracın aynı anda park yerlerinde bulunduğu düşünülürse, park yerinin genişliğinin uygun olmadığı durumlarda bedensel engelli yolcunun araca inme ve binmede ciddi sıkıntılar yaşayacağı söylenebilir.

Bilgilendirme:

Çalışma kapsamında süpermarketler engelli erişimi konusunda sundukları bilgilendirme hizmetleri açısından incelendiğinde genel olarak yetersiz oldukları görülmüştür. İncelenen altı marka zincirinin hepsi birer internet sitesine sahip olmasına rağmen yalnızca bir tanesinin web sitesinde engelli hizmetleriyle ilgili bilgi vardır. Bu süpermarket ise sitesinde bedensel engellilerin alışverişleri sırasında kullanabilecekleri engelli alışveriş arabalarının bünyelerinde mevcut olduğunu belirtmekte, ancak mekâna engelli erişimi ve engellilere yönelik diğer hizmetleri konusunda müşterilerini bilgilendirmemektedir.

Diğer yandan marketlerin ikisi hariç hepsinin internet sitesi üzerinden alışveriş ve eve teslim olanaklarına sahip olması, mekâna erişimde veya mekân içinde dolaşarak alışveriş yapmakta güçlük çeken bedensel engellilerin marketin sunduğu hizmetlerden daha rahat faydalanmasını sağlamaktadır. Üstelik yapı marketleri sadece kargo ücreti, süpermarketler ise 1-2 ₺ arasında değişen cüzi bir servis bedeli karşılığında bu hizmeti bütün müşterilerine sunmaktadır.

Temel Sorunlar:

- Marketlerde duyumsanabilir yüzey uygulamasına rastlanmadığı gibi rehber köpeklerle de müsaade edilmemektedir. Hiçbir marketin reyonlarında sesli ve kabartmalı bildirim sistemi ya da sesli ürün tanıma ekranı bulunmamaktadır. Market girişlerine görme engelliler için yol haritası niteliğinde kabartma yerleşim planları koymak sorunu kısmen hafifletebilir.
- Marketlerde işaret dili temel eğitimi almış personel bulunmamaktadır. Personelin işaret dili öğrenmesi hizmet içi eğitimin yanı sıra özellikle zincir işletmelerde uygulanan puanlama ve prim sistemleri kapsamında teşvik edilebilir.
- Engelliler için acil durum çıkışı düşünülmeyişi gibi, acil durumlarda görsel ve işitsel uyarı sistemleri de çok yetersiz kalmaktadır.
- Özellikle engelli park yerlerine dair olmak üzere, yönlendirme işaretleri yetersizdir.
- Biri dışında hiçbirinde fiziksel refakatçi sistemi uygulanmamaktadır.
- İnternet bilgilendirmesi yok denecek kadar azdır. Oysa internet üzerinden sunulacak bilgiler engelli müşterinin hizmete yerinde erişimi hususunda masrafsız iyileştirme sağlayacaktır.

4.2.4. İBADETHANELER

Türkiye’de yaklaşık 85 bin cami bulunurken, içlerinde bedensel, görsel ve işitsel engellilerin ibadet etmelerine uygun şartları sağlayabilecek rampa, işaret diliyle hutbe-vaaz, engelli tuvaleti ve Braille alfabesiyle yazılmış Türkçe ve Arapça Kuran gibi uygulamalara sahip cami sayısının ve bu anlamda örnek uygulamaların yok denecek kadar az olduğu söylenebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 06.08.2007 tarihli genelgesinin 39. maddesinde yer alan “Engellilere Yönelik Din Hizmetleri” bölümünde, ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılarak, müftülükler tarafından belirlenecek camilerde hutbelerin işaret diliyle verilmesinin sağlanacağı, bedensel engellilerin camilere rahatça girebilmeleri için fiziksel düzenlemeler yapılacağı, işitme engelliler için cami girişlerine namaz vakitlerini gösterir levhalar konulacağı gibi bilgiler yer almaktadır.⁶⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın internet sitesinde Mart 2011 tarihi itibarıyla Türkiye’de 11 ildeki 12 camide işaret diliyle hutbe-vaaz verilmekte olduğu görülmektedir.⁶⁹ Ayrıca, kurumun sitesinde bu uygulamanın diğer illerdeki merkezi camilerde de hayata geçirilmesi için Başkanlık’ın çalışmalarına devam ettiği söylenmiştir. Ancak bugün için bu çalışmaların nasıl sonuçlar verdiğini görebilmemiz için bu verilerin güncellenmesine ihtiyaç duymaktayız. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın sitesindeki Kuran portalından Türkçe ve Arapça sesli ve yazılı Kuran hizmetine ulaşılabilirdi de gözlemlenmiştir.

Mevcut Durum:

İstanbul’da dört cami ve iki kilisede engelli erişimi konusunda saha çalışması yapılmıştır. İncelenen ibadethanelerin ikisinin girişinin düzayak olduğu; ancak geri kalanlardan iki tanesinin (bir cami ve bir kilise) rampaya sahip olmadığı, diğer iki tanesindeki (iki cami) rampaların ise dik bir eğime sahip olması nedeniyle

⁶⁸ B.02.1.DİB.0.65.02-010.06.02-920 sayılı Genelge.

⁶⁹ Bu camiler ve bulundukları şehirlerin listesine Diyanet İşleri Başkanlığı’nın sitesinden ulaşılabilir: <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dinhizmetleriweb/giris.htm>

bedensel engellilerin erişimine uygun olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bu rampalar uygun olsa bile, caminin içine girerken mevcut yükseltiyi aşmaya yardımcı olacak rampaların bulunmaması sebebiyle bedensel engellerin bu ibadethanelerin içerisine bağımsızca girmeleri neredeyse imkânsızdır.

İncelenen camilerden birinde ise dikey platform asansör sistemiyle bedensel engellinin cami girişine erişimi sağlanırken, yine rampa olmaması nedeniyle engelli bireyin caminin içine girmesi mümkün olmamaktadır.⁷⁰ Ancak bu camide gerekli rampanın en kısa sürede yapılacak olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, camiler sözkonusu olduğunda erişilebilirliği iki safhada değerlendirmek doğru olacaktır. Rampalarla avluya ulaşılabilirdiğinden, engelli bireyin örneğin cenaze namazına katılması mümkün olacaktır. İkinci safhada ise caminin iç mekânına giriş sağlanmalıdır.

İncelenen ibadethanelerden sadece bir tanesinde engelli tuvaleti varken, ikisinde engelli tuvaletinin yapılacağı belirtilmiştir. Ziyaret edilen camilerden biri yakın zamanda faaliyete girmiş büyük bir cami olup, geniş kapasiteli bir otoparka ve otoparktan cami girişine geçiş sağlayan asansörlere sahiptir. Ancak yine giriş kapısındaki rampanın eksikliği, asansörle cami girişine erişen engelli bireyin cami girişindeki basamakları aşarak caminin içine girmesine mani olmaktadır. Camilerin iç mekânında da bedensel engelliler için ayrılmış özel bir oturma bölümünün olmadığı, ancak bir tanesinde en kısa sürede yapılacağı belirlenmiştir.

İbadethaneler görme ve işitme engelliler açısından incelendiğinde ise uygulamaların onları kapsayıcı bir nitelikte olmaktan çok uzak olduğu gözlemlenmiştir. İbadethanelere görme engellilerin erişimini sağlayacak duymasanabilir yüzey uygulaması olmadığı gibi özellikle camilerde yapılan araştırmada Braille alfabesiyle yazılmış Kuran'a da rastlanmamış ve ayrıca bu camilerde işaret diliyle hutbe-vaaz uygulaması da olmadığı gözlemlenmiştir.

Bilgilendirme:

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sitesinde "Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlığı" biriminin görev alanları arasında "Özürlülere Yönelik Din Hizmetleri" bulunmaktadır. Bu hizmetler arasında engellilerin din hizmetlerine erişilebilirliği hakkında en dikkat çeken bölüm, "İşaret Diliyle Hutbe ve Vaaz Çalışmaları"dır. Bu bölümde Mart 2011 tarihi itibarıyla Türkiye'de 11 ilde işaret diliyle hutbe-vaaz veren 12 caminin bir listesi, bulundukları şehirler ve adresleri yer almaktadır. Üzerinden bir yılı aşkın bir süre geçtiği için bu verinin güncellenerek internet sitesinden duyurulması, engelli bireylerin din hizmetleri konusunda bilgiye erişimleri açısından elzemdir. Zira Rize Milletvekili Hasan Karal'ın ifade ettiğine göre, camilerin fiziksel şartlarının engellilere uygun hale getirilmesi çalışmaları sürdüğü gibi, işaret diliyle hutbe okunan cami sayısı 17 ilde 22 camiye yükselmiş bulunuyor.⁷¹

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sitesinde camilerin fiziksel erişilebilirliğine dair bilgi bulunmamaktadır, ayrıca Braille alfabesiyle Kuran ile ilgili sorulara yanıt bulmak da imkânsızdır. İlçe müftülüklerinin web sitelerine bakıldığında ilçede bulunan camilerin bir listesi olduğu, ancak camiler hakkında adres gibi gerekli bilgilerin hepsinde bulunmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca ilçe müftülüklerinin

⁷⁰ Fotoğraf: Ü.P. Demir ve D. Alay.

⁷¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 24. Dönem 3. Yasama Yılı 38. Birleşim, 12.12.2012 Çarşamba.

sitelerinde yer verilen camilerin engellilere yönelik din hizmetleri ve fiziksel erişilebilirlik durumu gibi bilgiler de çok az örnek dışında bulunmamaktadır.

Öyle görünmektedir ki, camileri engelli erişimine açacak fiziksel altyapı çalışmaları, işaret diliyle hutbe ve vaaz, duyumsanabilir yüzey gibi çalışmalar belirli camilerde devam etmekle birlikte bu çalışmalar hakkında veya mevcut örnek uygulamalar hakkında müftülüklerin internet sitelerinde gerekli ve yeterli bilgiler çoğunlukla bulunmamaktadır. Mevcut bilgilerin ise güncellenmeleri elzemdir. Müftülüklerin sitelerinde yer verilen camilerin isimlerin yanlarına konacak bir engelli işaretiyle veya caminin engelli erişimine uygun olmadığına dair bir uyarıyla bu açık giderilebilir.

İstanbul Rum Patrikhanesi'nin web sitesinde yapılan araştırmada ise kiliselere engelli erişimiyle ilgili hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

Özel Destek Din Hizmetleri Projesi: İzmir Buca İlçe Müftülüğü'nün hazırladığı "Özel Destek Din Hizmetleri Projesi" kapsamında 2012'den itibaren yürürlüğe giren bazı uygulamalar bütün engel gruplarının ihtiyaçlarına cevap verme amacı taşıması anlamında örnek niteliğindedir. Her Cuma, Avni Limboz Camii'nden verilen Cuma vaazı ve hutbesi işaret diline çevrilerek internet üzerinden projeksiyon yoluyla Buca'daki tüm camilerde canlı olarak yayınlanmaktadır. Ayrıca yine ilgili proje kapsamında Türkiye'de ilk defa konuşma ve işitme engellilere Kuran kursu uygulaması Buca'da Hacı Ahmet Susuzlu Kuran Kursu'nda başlatılmıştır. Bu bağlamda 20 kadın Kuran Kursu eğitmeni ile 20 Cami görevlisine Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü ile işbirliği içerisinde işaret dili temel eğitimi aldırılmış olup eğitimler ileri düzeyde devam etmektedir. Ayrıca Kuran kurslarında okutulan kitapların işaret dili destekli sesli kitap haline dönüştürülmesi ile cami ve kursların bedensel engelli bireylerin erişimine uygun hale getirilmesi için gerekli fiziksel altyapı çalışmaları devam etmektedir.

Bursa Ulu Camii: Bursa Müftülüğü de engelli vatandaşların ibadetlerini kolaylıkla yerine getirebilmeleri için düzenlemeler başlatmıştır. Mart 2012'den bu yana Cuma günleri Ulu Cami'de hutbe, işitme engelliler için işaret dili kullanılarak anlatılmaktadır. Yine Bursa Ulu Camii'nde engelliler için Batı kapısında bir platform oluşturulmaktadır; engelli vatandaşlar bu platform sayesinde ve kapıda görevlendirilecek personel refakatinde tekerlekli sandalyeleriyle Batı kapısından içeri alınabilecek, cami içinde de kendilerine ayrı tekerlekli sandalyeler tahsis edilecektir.

Yukarıda bahsettiğimiz iki camide de işaret diliyle hutbe uygulaması mevcut olmasına rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sitesinde yer verdiği Mart 2011 tarihi itibarıyla işaret diliyle hutbe uygulaması hizmeti veren camiler listesinde bu camiler yer almamaktadır. Bu da Diyanet İşleri'nin bu konudaki verileri güncellemesinin elzem olduğunu tekrar göstermektedir.

Temel Sorunlar:

- Girişi düz olmayan cami ve kiliselerde rampalar sorun oluşturmaktadır.
- Ziyaret edilen ibadethanelerden bir cami dışında hiçbirinde engelli tuvaleti bulunmamaktadır.
- Camilerde Braille alfabesiyle Kuran bulunmalıdır.
- İşaret diliyle hutbe ve vaaz uygulaması yeterince yaygın değildir. İndüksiyon döngü sistemine de rastlanmamıştır.
- İbadethanelerde duyumsanabilir yüzey bulunmamaktadır.
- Belli bir caminin ya da kilisenin erişilebilirlik durumu hakkında kolaylıkla ve süratle bilgi alınabilecek bir merci ya da kaynak bulunmamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ya da ilçe müftülüklerinin internet sitelerinde camilerin adres ve telefon listelerinin yanına erişilebilirlik durumu ile ilgili semboller eklenebilir.

4.3. KÜLTÜREL YAŞAM

Bilindiği gibi, Avrupa Konseyi'nin 5 Nisan 2006 tarihli tavsiye kararlarında 2006-2015 yılları arasında uygulanacak bir Engelli Eylem Planı oluşturulmuştur. Hak temelli bu planda engellilerin topluma entegrasyonunda kültürel yaşama katılım özellikle vurgulanmaktadır. Avrupa Konseyi kararları, engelli bireyi yardım edilmesi gereken bir kişi olmaktan çıkarıp, mümkün olduğunca bağımsız ve kendi yaşamı üzerinde kontrol sahibi bir birey ve vatandaş olarak toplumsal yaşamın her alanına katma hedefindedir. Bu bağlamda, engelli bireylerin kamusal ve özel sektör kuruluşlarından engelsiz bireyler kadar bilgi alabilmeleri ve iletişim kurabilmelerinin özellikle altı çizilmektedir. Bu yüzden de kurumların faaliyetleri ile ilgili bilgilerin duyuruluşunda engelli bireylerin gereksinimlerini de göz önünde bulundurmaları elzemdir.

Engelli bireylerin kültürel ve sportif faaliyetlere hem izleyici hem aktör olarak katılımı için gerekli düzenlemelerin yapılması önem teşkil etmektedir. Bu faaliyetlerden bağımsız bir şekilde faydalanabilmeleri için gerekli olan özel yönetmeliklerin “makul düzenleme” prensibi doğrultusunda hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu prensip çerçevesinde yapılacak düzenlemelerin özellikle tarihi binalara erişimde göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır.

4.3.1. MÜZELER VE ÖREN YERLERİ

Müze ve örenyerlerinin mevcut durumu hakkında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden bilgi talebinde bulunulmuştur. Gelen yanıtta, sözkonusu mekânların tarihi eser özelliği taşıması nedeniyle henüz bir düzenlemeye tabi tutulmadığı, ancak müzelere öncelik verilmek suretiyle ulaşılabilirliğe yönelik merdiven asansör ve engelli tuvaleti gibi çalışmalara başlandığı anlaşılmaktadır.⁷² Kurumdan gelen bir diğer yanıtta ise Bakanlık'a bağlı müzelerin planlanmasında engelli kişilerin müzeyi rahatlıkla gezebilme olanağının sağlanmasının temel bir ilke olduğu, bu amaca yönelik olarak müzelerde bedensel engellilere yönelik tuvaletler ve görme engelliler için sesli rehber sistemleri bulunduğu belirtilmektedir. Planlanan uygulamalar arasında ise rampalar, asansörler, engelli platformları, bilgi panoları ve interaktif sistemler sıralanmaktadır.⁷³

Kültür Bakanlığı'na bağlı iki müzeden gelen yanıtlar, yeterli olmamakla birlikte çalışmaların hız kazandığına işaret eder niteliktedir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde tekerlekli sandalye, asansör ve engelli tuvaletinin bulunduğu, ancak müze bahçesinde yürüyüş güzergâhının bulunmadığı belirtilmiştir. Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği işbirliği ile Eski Şark Eserleri Müzesi ve Çinili Köşk Müzesi'ne engelli girişini mümkün kılmak için merdiven tırtılı ve merdiven asansörleri konusunda çalışmalara başlanmıştır. Sözkonusu müze binalarının tarihi eser niteliği taşıması nedeniyle projenin ilgili kurula sunulmasına karar verilmiş olup süreç devam etmektedir. Engellilere yönelik etiket, pano ve bilgilendirme materyalleri hazırlanması sergi düzenleme çalışmalarına dahil edilmiştir.⁷⁴ Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde restorasyon çalışmaları sürmektedir. Engellilerin kullanımına uygun üç adet asansör ve lift sistemi olduğu belirtilmiştir.⁷⁵

TBMM Genel Sekreterliği'ne (Milli Saraylar) bağlı tarihi saray, köşk ve kasırlarda da erişilebilirliğe yönelik çalışmalar başlatıldığı söylenebilir. Çalışmalar kapsamında öncelikle Dolmabahçe Sarayı Selamlık ve Muayede Salonları'nın girişindeki merdivenlerin yanına iki platform asansör kurularak engelli ziyaretçilerin sarayın

⁷² Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile 19.12.2012 tarihli yazışma.

⁷³ Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile 31.12.2012 tarihli yazışma.

⁷⁴ İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ile 14.12.2012 tarihli yazışma.

⁷⁵ Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü ile 07.12.2012 tarihli yazışma.

içine (sadece tek katla sınırlı olsa da) erişmesine imkân tanınmıştır. Benzer bir uygulama, görüldüğü kadarıyla, Beylerbeyi Sarayı için henüz gerçekleşmiş değil.⁷⁶

İstanbul Sağlık Müzesi tarafından hazırlanan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı "Herkes için Erişilebilir İstanbul" web sitesinden kolaylıkla ulaşılabilen Engelsiz Müze Rehberi'nde belirtildiği üzere, rehber köpekler görme engelli kişilerin yaşantısının bir parçasıdır. Tam anlamıyla erişilebilir olan bir müzenin rehber köpekleri kabul etmesi ve uygun alanlar sağlaması gerekir. Oysa bu çalışma kapsamında ziyaret edilen 12 müze arasında sadece iki özel müzeye rehber köpek kabul edilmektedir.

Mevzuat taramasında kapsamlı bir yönetmeliğe rastlamak mümkün olmadı. Rehber köpeklerin belirsiz durumunu, tarihi eser sayılan bazı binalarda erişilebilirlik yönünde tadilatlar yapılmış olmasını, bazılarında ise binanın tarihi olması gerekçesiyle hiçbir düzenleme yapılamamasını ve bu gibi diğer bütün tutarsızlıkları kapsamlı bir yönetmeliğin bulunmayışına bağlayabiliriz. Bakanlıktan gelen yanıtlardan birinde mekânların "düzenlemeye tabi tutulmadığı" belirtilirken, diğerinde yapılan düzenlemelerin sıralanması kafa karıştırmakta ve birçok alanda görülen kurum içi koordinasyon eksikliğine işaret etmektedir.

Mevcut Durum:

Çalışma kapsamında 12 tane müze ziyaret edilmiş ve engellilerin erişimi açısından incelenmiştir. Bu müzelerden altı tanesi özel müze, iki tanesi milli saray statüsündeyken; iki tanesi Kültür Bakanlığı'na, geri kalan iki tanesi de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlıdır.

Müze ve öğrenyerlerinde engelli erişimi çalışmaları mekânın yapısına göre farklılık göstermektedir. Özellikle tarihi binalarda tarihi yapının korunması gerekliliği engelli erişimi açısından sıkıntı yaratmakta ve değişik teknolojik uygulamalar gerektirmektedir. Ayrıca öğrenyerleri açık hava müzesi karakterine sahip olmalarından dolayı dış mekânın yapısına bağlı olarak çeşitli sınırlamalar barındırmaktadır. Birçok öğrenyeri parke taş ve toprak zemine sahip olduğu için engelli erişimi açısından uygun değildir. Müze ve öğrenyerlerindeki rampalarda eğim ve genişlik açısından ve tırabzan kullanımı anlamında bir standardizasyon mevcut değildir. Engelli vatandaşlara özel olmamak üzere, ziyaretçilerin gidecekleri mekânın yapısal özellikleri hakkında önceden bilgi edinmeleri anlamında sanal tur önem teşkil etmektedir. Ancak birçok müze ve öğren yerinin internet sitesinde sanal turun olmadığı gözlemlenmiştir.

İstanbul'daki özel müzelerin birçoğunda bedensel engelli erişimi çeşitli uygulamalar sayesinde neredeyse tam anlamıyla sağlanmaktadır. Sözkonusu müzelerde girişten itibaren rampalar ve engelliler için özel olarak tasarlanmış asansörler aracılığıyla fiziksel erişim sağlanmış olmasının yanı sıra tekerli sandalye hizmeti, müstakil engelli tualeti ve audio-guide mevcuttur. Bu müzelerde en çok dikkat çeken özellik ise müze içindeki her alanın engelli erişimine her daim açık olmasıdır.

Ziyaret edilen müzelerin dördünün düz giriş olduğu, diğerlerinin ana kapısının önünde ise merdiven olduğu tespit edilmiştir. Ana kapısının önünde merdiven olan sekiz mekânın ise beşinde sabit rampa ile bedensel engellilerin mekân içine erişimi sağlanmaktaydı. Bu beş rampanın hepsinin genişliği uygun olmakla birlikte, sadece üçü uygun eğime sahipti. İncelenen müzelerden ana girişi düzayak olmadığı gibi rampa da bulunmayan üç tanesinden birinde müzenin tarihi bina olması sebebiyle girişte rampa yapımına izin verilmediği, bu nedenle engellilerin girişinin platform merdiven asansörü vasıtasıyla sağlandığı gözlemlendi.⁷⁷

⁷⁶ <http://www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/News.aspx?HaberId=130>

⁷⁷ Fotoğraf: İstanbul'a Çık! <http://istanbulacik.org/genel/pera-muzesi-beyoglu/>

Bu müzelerin bir diğerinde ise engellilerin farklı bir girişe yönlendirildiği, bu girişe ise uzun ve virajlı bir yoldan gidildiği ve bu girişin kilitli tutulduğu tespit edildi. Yani her ne kadar ana girişin erişilemez durumu ayrı bir engelli girişi vasıtasıyla telafi edilmeye çalışılmışsa da bu farklı girişin kilitli tutulması sonuçta engelliler açısından durumu çok da fazla değiştirmemektedir; ikinci girişe yönelmiş olan engelli ziyaretçi ya mekâna giremeyip geri dönecek ya da kilidi açacak görevliyi beklemek veya aramak durumunda kalacaktır.

İncelenen 12 müzenin dokuzunda girişte bir danışma masası bulunduğu görülmüştür. Bu dokuz danışma masasının beşi bir tekerlekli sandalye kullanıcısı için uygun yükseklikte olmakla birlikte hiçbirinin masa altı diz derinliğinin uygun olmadığı görülmüştür. Yani engelli ziyaretçilerin danışabilmesi için masa olsa da, bu masaların hepsinin engelli bireylerin görevli personele erişebileceği fiziksel özelliklere sahip olmadığını söyleyebiliriz.

Çalışma kapsamındaki müzelerin sadece birinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir mekânda işaret dili bilen bir personel olduğu, dördünde (iki özel müze, bir milli saray ve İBB'ye bağlı bir müzede) ise bina ile ilgili sorular için fiziksel refakatçi hizmeti sunulduğu görülmüştür. Gözlemci öğrencilerimiz gezdikleri müzelerin 10'unda güvenlik görevlilerinin ve genel olarak personelin gelen engelli ziyaretçilere yardımcı olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu sayıların gösterdiği en önemli şey, çoğu mekânda gözlemlediğimiz kurumsallaşmış danışmanlık ve refakat hizmeti eksikliğinin müzelerin çoğunda da mevcut olduğudur. Bu eksiklik müzelerin baskın bir çoğunluğunda müze personelinin inisiyatifleriyle çözülmeye çalışılmaktadır. Her ne kadar ilk bakışta bu durum müze personeli açısından güzel bir tablo çizse de, son tahlilde bu personelin özel bir eğitimi olmadığı durumlarda bunun eksik ve geçici bir çözüm olduğu söylenebilir. Ayrıca her ne kadar ziyaret edilen müzelerin çoğunluğu ana girişlerinde merdiven olduğu durumlarda rampa, lift asansör gibi düzeneklerle fiziksel anlamda erişilebilir hale getirildiyse de, müzelerin çoğunluğunun rehber köpek almaması, duymasanabilir yüzey yönlendirmesi bulunmaması, işaret dili bilen personele sahip olmaması, yine durumun görme ve işitme engelliler için hiç de iç açıcı olmadığını, yapılan düzenlemelerde onların pek de göz önüne alınmadığını göstermektedir.

İncelenen 12 müzenin altısında asansör olduğu, ikisinde ise tek katlı olmaları itibariyle asansöre gerek olmadığı belirlenmiştir. Geri kalan dört müze ise tarihi bina niteliğine sahip olması itibariyle asansör yapımına müsait değildir. İncelenen müzelerdeki altı asansörün üçünde asansör kabin girişi genişliğinin ve kabin içi ölçülerinin uygun olduğu ve asansör kapısının otomatik olduğu görülmüştür. Bu durumda asansörün varlığının bazı müzelerde tekerlekli sandalye kullanıcılarının merdiven sorununu çözmediği görülmektedir, zira altı asansörden üçünde kabin girişinin ve kabin içinin yeterli genişlikte olmaması, tekerlekli sandalye kullanıcıları için asansörü kullanılamaz kılmaktadır. Altı asansörün beşinde kabin içinde telefon veya acil durum butonu, dördünde kat düğmelerinde kabartma vardır ve kabin katlarda durduğunda veya katlardan geçerken ilgili düğme yanmaktadır; ancak bu asansörlerin yalnızca birinde kabin içinde katları belirten sesli sistem vardır. Bu durumda yine görme engelliler için müzelerin çok da erişilebilir yerler olmadığı aşikardır. Zira görme engelli ziyaretçiler düğmelerdeki kabartmalar sayesinde ulaşmak istediği katın düğmesine basabilecek, ancak bir refakatçinin veya başka bir müze ziyaretçisinin yardımı olmadan istediği kata ulaştığını anlayamayacaktır.

Ziyaret edilen 12 müzenin sadece birinde engelli bireylere de uygun bir yangın çıkışının olduğu görülmüştür. Diğer mekânlarda ise sadece bir yangın çıkışı (bazı durumlarda çıkış sadece ana kapıdan yapılabiliyor) olduğu ve bunun da engelli bireylerin erişimine uygun olmadığı görülmüştür. Ayrıca incelenen 12 müzede acil durumlar için dördünde görsel, altısında işitsel uyarı sistemlerinin mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Bir müzede ise alarm sisteminin yapım aşamasında olduğu görülmüştür. Çalışma kapsamındaki diğer mekânlarda olduğu gibi müzelerin de acil durumlarda engelliler için pek güvenli yerler olmadığı söylenebilir. Her ne kadar bazı müzelerde acil durumlar için görsel ve sesli uyarı sistemleri mevcut veya yapılmakta olsa da, çoğunda engellilerin erişimine uygun bir acil durum çıkışının mevcut olmayışı uyarı sistemlerinin işlerliğini zedelemektedir.

Çalışma kapsamında tespit yapılan 12 müzenin biri dışında hepsinde engelli tuvaleti olduğu görülmüştür. Ayrıca mevcut 11 engelli tuvaletinin dokuzu olması gerektiği gibi cinsiyet belirtilmemiş ayrı bir kabin olarak yapılmıştır ki bu durum engelli ziyaretçinin tuvaletten yararlanırken farklı cinsiyetteki refakatçisinden yardım alabilmesine olanak tanımaktadır. Engelli tuvaleti bulunan 11 müzenin altısında engelli tuvaletine yönlendirme işareti olduğu görülmüştür. Bu durumda, çalışma kapsamındaki birçok mekânda görülen yönlendirme eksikliğinin müzelerin bir kısmında da mevcut olduğunu söylemek mümkün. Ayrıca 11 engelli tuvaletinin bir tanesi dışında hiçbirinde acil durumlar için yardım butonu olmaması özellikle engelli bireylerin güvenliği açısından önemli bir eksiklik olarak görülebilir.

Ziyaret edilen 12 müzenin altısında açık, birinde ise kapalı otopark olduğu görülmüştür. Ancak bu yedi otoparkın sadece birinde engelli park yerinin olması ve bu park yerinin de uygun genişliğe sahip olmaması düşündürücüdür.

Bilgilendirme:

Gidilen özel müzelerin çoğunda bedensel engellilerin erişimi için her tür olanak bulunmasına rağmen bilgilendirme konusunda eksikler bulunmaktadır. Üç müzenin internet sayfasında kat planlarında engelli asansörünün ve tuvaletinin yer aldığı görüldü. Bir müzenin Engelli Erişim başlığı da bulunan broşürü internet sitesinde mevcut. Broşürde müzenin tüm galerilerinde engellilerin erişimini kolaylaştıran rampalar ve asansörler olduğu, telefonla bir gün önceden haber verilmesi durumunda, tekerlekli sandalye sağlanabildiği bilgisi iletilmektedir. Bir müzede ise tekerlekli sandalye temin edildiği bildirilmiştir. Bu konuda tek yeterli örneğe özel bir müzede rastlanmıştır. Gerekli bilgiler müzenin internet sayfasında “Ziyaret” bölümünün altında “Ulaşım ve Kolaylıklar” başlığıyla sunulmaktadır:

“Müze’nin tüm kapalı alanlarında rampalar ve asansörler mevcuttur; bebek arabası veya tekerlekli sandalye ile gezilebilmektedir (uçak, denizaltı ve trenler gibi bazı dış mekân objeleri haricinde). Bebek alt değiştirme ünitesi giriş yakınındaki tuvalette bulunmaktadır. Çocuklar için tuvalet adaptörü ve basamaklar istek üzerine temin edilebilmektedir. Bebek arabaları ve tekerlekli sandalyeler ücretsiz olarak bilet gişesinden temin edilebilmektedir.”⁷⁸

Ayrıca Müze Planı’nda engelli rampası, asansör ve tuvaletleri de işaretlenmiştir. Bu kadar bilgi aslında engelli bireyin bu müzeyi gezmeye karar vermesi için yeterlidir.

Kültür Bakanlığı’na bağlı müze ve öğrenyerlerinin internet sitelerinin hiçbirinde engelli erişimiyle ilgili bilgilendirme olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca birçok müze ve öğren yerinin asgari bilgilendirme işlevi görecektir bir sanal tur hizmeti de sunmadığı gözlemlenmiştir. Ancak, özellikle tarihi binalarda ve açık hava müzelerinde mekânın yapısından kaynaklı erişim sıkıntısı söz konusu olduğu durumlarda internet sitelerine

“engelli ziyaretçiler için uygun değildir” ibaresi konulabilir. Buna ek olarak, engelli vatandaşlara özel olmamak üzere, audio-guide hizmetinin mevcut olup olmadığıyla ilgili internet sitelerinde bilgilendirme hizmeti sunulabilir. Birçok müze ve öğreniminde mevcut olan bilgilendirme hizmeti eksikliği, Müzeler Müdürlüğü websitesinde halihazırda mevcut olan “müzeler” tanıtım sayfalarına konulacak olan standart erişim tabloları aracılığıyla çözülebilir.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

Pera Müzesi: İstanbul’daki diğer özel müzelerde olduğu gibi tekerli sandalye hizmeti, müstakil engelli tuvaleti ve audio-guide mevcuttur. Pera Müzesi’ni diğer birçok örnekten ayıran özelliği ise tarihi bina olmasından kaynaklı mekânsal sorunların teknolojik olanaklardan faydalanarak çözülmüş olmasıdır. Binanın girişinde asansör ve rampa uygulanacak yer olmadığından platform merdiven asansörü kullanılmaktadır.

Temel Sorunlar:

- Birçok tarihi bina ve açık hava müzesi niteliğindeki öğrenim mekânların yapısından kaynaklı olarak fiziksel engellilerin erişimi açısından uygun değildir. Tarihi binalardaki zemin kaplamaları, dar ve uzun merdivenler hareket kabiliyeti kısıtlı ziyaretçiler için sorun teşkil etmektedir. Bu binaların yapısını bozmadan engelli erişimine uygun hale getirmek açısından “makul uygulama” prensibi özellikle önem taşımaktadır. Asansör ve rampa uygulamasının binanın tarihi yapısından dolayı uygun olmadığı durumlarda platform merdiven asansörü hizmeti verilebilir.
- Öğrenimlerdeki toprak zemin ve parke taş kullanımı engellilerin erişimi açısından sorun teşkil etmektedir. Toprak zemine parke taştan yapılan yürüme yolları düz zeminli ve kılavuz çizgili yapılarak erişim sorunu kısmen çözülebilir. Ayrıca toprak zemin üzerine tahta veya saydam malzeme kullanılarak yapılacak platformlar engellilerin zemin üzerinde ilerleyebilmelerini sağlayabilir. Bu tür platformlar, tarihi mekânın üzerinde yürüyenler nedeniyle zarar görmesini ve yıpranmasını da önleyecektir. Bir diğer seçenek ise geniş bir arazide yer alan öğrenimlerinde toprak zemin üzerinde mümkün olan noktalarda golf arabalarıyla fiziksel erişimin sağlanması olabilir.
- Birçok müze ve öğrenimindeki rampalarda eğim ve genişlik açısından ve tırabzan kullanımı anlamında bir standardizasyon bulunmamaktadır. Bazı durumlarda tarihi binaların içine konulacak olan girişle aynı zemindeki ahşap platformlar hem hareket kabiliyeti kısıtlı ziyaretçilere erişim kolaylığı sağlayacak, hem de yapıların tarihi özelliklerini korumaya yardımcı olacaktır.
- Müze ve öğrenimlerinde tekerlekli sandalye hizmeti olmaması yaşlılar ve hareket kabiliyeti kısıtlı yolcular için dolaşım engeli yaratmaktadır. Bu engel ziyaretçilere tekerlekli sandalye hizmeti sunularak çözülebilir.
- Birçok müze ve öğreniminin internet sitesinde engelli erişimiyle ilgili bilgilendirmenin mevcut olmamasının yanı sıra ziyaretçilerin gidecek mekânın erişilebilirliği hakkında asgari bilgiye sahip olmasını sağlayacak sanal tur da bulunmamaktadır.
- Müzelerdeki sergi düzenlemelerinde bazen fazlaca loş ışık kullanıldığı, bunun da yaşlı ve görme kaybı olan ziyaretçiler için sorun teşkil ettiği tespit edilmiştir. Bu sorun yerden ya da duvar dibinden zincir-ışıklandırma sistemiyle kısmen hafifletilebilir.
- Müzelerdeki sergi düzenlenmeleri görme engellilerin erişimine açık değildir. Görme engelliler için seçilmiş eserlerin dokunulabilir maketleri yapılarak bu sorun çözülebilir. Bu eserleri tanıtıcı Braille kataloglar da görme engelli sanatseverin bilgi ve beğenisine sunulabilir.

4.3.2. GÖSTERİ VE KONFERANS SALONLARI

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, devletleri engellilerin tiyatro, müze, sinema, kütüphane ve turistik hizmetler gibi kültürel etkinliklerin yapıldığı veya hizmetlerin sunulduğu yerlere erişebilmesi hususunda tedbirleri almakla yükümlü kılmaktadır.⁷⁹ Ancak İstanbul'da engellilerin kültür hayatına tam anlamıyla katılmalarının halen epey mücadele gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Mevcut Durum:

Çalışma kapsamında 11 gösteri ve konferans salonu engelli bireylerin erişimi çerçevesinde incelenmiştir. Ziyaret edilen mekânlar arasında beş tiyatro sahnesi, iki gösteri merkezi, iki kültür merkezi ve bir konferans salonu ile bir fuar merkezi yer almaktadır.

İncelenen salonların beşinin düz girişe sahip olduğu, beşinde ise sabit rampayla engellilerin erişiminin sağlandığı görülmüştür. Ziyaret edilen mekânların üçünde ise ana girişin erişilebilir olmadığı, ancak engellilerin farklı bir girişe yönlendirildiği tespit edilmiştir.

Ziyaret edilen 11 gösteri ve konferans salonunun sekizinde kapıların yeterli genişlikte olduğu görülmüştür. Bu durumda her ne kadar giriş kapısına erişim merdivenlerin olduğu durumlarda rampalarla sağlansa da bazı durumlarda kapıların darlığı tekerlekli sandalye ve yürüteç kullanıcıları için mekâna girişi imkânsız kılmaktadır.

Ziyaret edilen gösteri ve konferans salonlarının hiçbirinde içeriye rehber köpek kabul edilmemektedir. İncelenen mekânların altısında danışma masası vardır, bu masaların dördü tekerlekli sandalye kullanan bireyler için uygun yükseklikte ve hiçbirinin masa altı diz derinliği tekerlekli sandalye için uygun değildir. İncelenen mekânların hiçbirinde işaret dili bilen personele rastlanmamıştır. Sonuç olarak, gösteri ve konferans salonlarının sundukları danışmanlık hizmetleri itibarıyla engelli bireylerin erişimine açık olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Mekânlara bedensel engelliler açısından bakıldığında ise engelli ziyaretçilerin mekân içine erişiminin çeşitli yöntemlerle sağlandığı söylenebilir. Ancak gösteri ve konferans salonlarının neredeyse yarısında herhangi bir danışma masasının olmaması, olanların da bir kısmının tekerlekli sandalye kullanıcıları için uygun olmayışı bu mekânları engelliler için tam anlamıyla erişilebilir mekânlar olmaktan çıkarmaktadır.

Ayrıca, 11 gösteri ve konferans salonunun yalnızca üçünde fiziksel refakatçi hizmeti vardır. Sonuç olarak gerek danışma masalarının tam anlamıyla erişilebilir olmayışı gerekse kurumsallaşmış bir refakat hizmetinin işaret dili bilen ve engelli bireylere hizmet konusunda eğitim almış bir personel tarafından sağlanmayışı çoğu gösteri ve konferans salonunda refakat işini personelin kendi inisiyatifine bırakmaktadır. Gözlemci öğrenciler yaptıkları ziyaretlerde sekiz mekânda personelin özellikle engelli bireylere yardımcı olduğunu gözlemlemişlerdir.

Çalışma kapsamında incelenen 11 gösteri ve konferans salonunun yedisinde asansör bulunduğu, üçünde ise bina tek katlı olduğu için asansöre gerek olmadığı görülmüştür. Ziyaret edilen mekânların birinde ara kat için özel bir engelli asansörünün mevcut olduğu görülmüştür. Yedi asansörün dördünün kabin girişinin uygun genişlikte olduğu, dördünde ise kabin içinde telefon veya acil durum butonu olduğu görülmüştür. Asansörlerin dördünde düğmelerde kabartma olduğu ve sadece ikisinde kabin içinde katları belirten sesli sistem olduğu tespit edilmiştir. Verilen sayılardan anlaşıldığı üzere, çalışma kapsamındaki diğer mekânlarda olduğu

gibi gösteri ve konferans salonlarında da asansörlerin çoğunluğu görme engelli ziyaretçilerin kullanımı için yeterli donanıma sahip değildir.

Ziyaret edilen 10 tane salonun (fuar merkezi dışındakilerin) sadece dördünde tekerlekli sandalye hizmeti olduğu görüldü. İncelenen salonların ikisinde ise tekerlekli sandalyenin konabileceği bir oda hizmeti sunulmaktaydı. Ayrıca, yine bu mekânların sadece dördünde tekerlekli sandalye için ayrılmış yer vardı. Bu dört salonun ise sadece birinde engelli izleyici için ayrılmış yere yönlendirme mevcuttu ve ikisinde ayrılmış yerin yanında refakatçi koltuğu bulunuyordu. İncelenen mekânların hiçbirinde ise sıra başı koltukların kolçakları kaldırılamıyor, ancak dördünde gerektiğinde koltuklar kaldırılabiliyordu. Bu sayılar gösteriyor ki, bir tekerlekli sandalye kullanıcısının bu mekânların çoğunda bir sanat etkinliği izlemesi zor, bazı durumlarda ise neredeyse imkânsız. Zira, engelli izleyici mekâna kendi tekerlekli sandalyesiyle gitmiş olsa bile çoğu salon içinde sandalyesiyle durabileceği ve gösteriyi rahatlıkla izleyebileceği bir alan yok. Kendisine ayrılmış alanların çoğunluğuna ise salon içinde bir yönlendirme işareti bulunmamakta. Kendisi de bir gösteri ve konferans salonunda çalışmakta olan bir gözlemci öğrencimizin çalıştığı salonla ilgili aşağıdaki anlatısı ise bu durumu çok güzel özetlemekte:

“...da iki yıldır çalışıyorum. Rahatlıkla söyleyebilirim ki fiziksel şartlardan kaynaklanan birçok sorunla karşılaştım... Birçok kez yürüme engellilerin ödül töreni, konserler ve bazı özel organizasyonlar için geldiğini, fakat her seferinde benzer zorluklarla karşılaştığını söyleyebilirim. Yürüme engelli izleyiciler balkon ve üst girişleri kullanamıyorlar çünkü 30-35 basamak çıkılması gerekiyor. Bunun yerine alt girişlere yönlendiriliyorlar. Alt girişler hafif eğimli ve halı kaplı zeminden oluşuyor. Salon ana kapıları oldukça geniş, içeri girilirken zorluk çıkartmıyor. Kaldırılabilen koltuklar ve tekerlekli sandalye için ayrılmış belli bir alan olmadığı için bu misafirler salon kapısına yakın yerlerde, salondaki orta koridorda yer alıyorlar. Bu oldukça sıkıntı olabiliyor çünkü etkinlik saati yaklaştıkça genellikle salon girişlerinde bir yoğunluk oluyor ve engelli misafirler geçişlerini engellediklerini düşünerek rahatsızlık duyup sandalyelerini ileri geri çekerek yer vermeye çalışıyorlar. Ne yazık ki bazı seyircilerin görüşleri kısıtlandığı için engelli misafirleri şikayet ettikleri bile oluyor.”⁸⁰

Bu salonların çoğunun fiziksel engelli sanatçıların erişimine uygun olduğunu söylemek de güç. Ziyaret edilen salonların dördünde sahne girişi ve arkasının bedensel engelli sanatçıların erişimine uygun olduğu görülmüştür. Sahne girişi ve arkasının engelli sanatçılara uygun olduğu salonlardan birinde ise kulise asansör uygulamasının olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışma kapsamındaki gösteri ve konferans salonları görme ve işitme engelliler açısından değerlendirildiğinde ise durumun daha vahim boyutlarda olduğu görülmektedir. Ziyaret edilen salonların hiçbirinde Braille alfabesiyle program broşürü olmadığı gibi, yine hiçbirinde görme engelliler için gösteriyi sesli olarak anlatan bir sistem de mevcut değildir. İncelenen salonların sadece birinde altyazı sistemi olduğu görülmüştür. Bu durumda mekâna gelen görme ve işitme engelli bireyler mekân içinde gerekli danışmanlık hizmetlerini alıp fiziksel erişimlerini sağlasalar bile salonların büyük bir çoğunluğunda (görme engelliler ise hiçbirinde) gösteriden faydalanamayacaklardır.

İncelenen 11 gösteri ve konferans salonunun üçünde engelliler için yangın çıkışlarının mevcut olduğu görülmüştür. Ayrıca incelenen bu mekânların beşinde acil durumlar için görsel ve işitsel uyarı sistemleri bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumda engelliler mekâna girebilseler bile gerek uyarı sistemlerinin yetersiz olması, gerek

⁸⁰ “Kültürel Yaşam” inceleme grubundan bir gözlemci öğrenci.

büyük çoğunluğunda ayrı bir engelli çıkışının olmaması, genellikle kalabalık yerler olan gösteri ve konferans salonlarını engelliler için güvensiz hale getirmektedir.

Çalışma kapsamında ziyaret edilen 11 merkezden yedisinde engelli tuvaletinin olduğu, ancak bu mekânların sadece dördünde engelli tuvaletine yönlendirme işaretinin olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca bu yedi engelli tuvaletinin sadece ikisinde kabin kapısının dışarıya doğru açılabilirdiği ve hiçbirinde acil durum için bir yardım butonunun olmadığı görülmüştür. Bu durumda bu merkezlerin sadece yangın gibi acil durumlarda değil, normal zamanlarda da özellikle refakatçisi olmayan engelli bireyler için tam anlamıyla güvenli yerler olmadığı söylenebilir.

Ziyaret edilen 11 gösteri ve konferans salonunun yedisinin açık ve/veya kapalı otoparka sahip olduğu görülmüştür. Ancak otoparka sahip yedi mekânın sadece ikisinde yeterli sayıda ve uygun genişlikte engelli park yeri mevcuttur ve bir tanesinde yapılma aşamasındadır. Bu durumda fiziksel anlamda erişilebilir durumda olan gösteri ve konferans merkezlerinde bile, mekâna özel arabayla gelen engelli ziyaretçi, otoparkın olmayışı, otoparka sahip mekânların birçoğunda ise engelli park yeri bulunmamasından dolayı arabasından inip mekân içine erişimini sağlamakta zorlanacaktır.

Bilgilendirme:

Bu mekânlar hakkında yeterli bilgilendirmenin mevcut olduğu söylenemez. Sadece bir fuar merkezi ile bir gösteri merkezinde kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Her türlü imkâna sahip merkezlerden birinde gişe görevlisinin engelli indirimi bulunduğunu belirtmesine rağmen nasıl yapılacağını bilmediği ve engelli sanatsevere öğrenci bileti kestiği görülmüştür. Gerek mekân dahilinde gerekse alternatif kanallarında yeterli bilgilendirmenin bulunmayışı engelli bireyin mevcut hizmetten faydalanamamasına neden olmaktadır.

4.3.3. KÜTÜPHANELER

11.01.2012 tarihli, 28170 nolu Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği uyarınca kütüphaneler engelli, hasta, yaşlı ve eve bağımlı kişiler için uygun hizmetler sunmalıdır. Kütüphane binaları, engelli kullanıcıların kütüphane hizmetlerinden tam anlamıyla yararlanmalarını sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır.⁸¹ Yapılan ön araştırmada çeşitli kurumlarca engelli bireylere verilen kütüphane hizmetlerinin sesli kitap sistemi, Braille alfabesiyle yazılmış kitap ve telefon kütüphanesi kapsamında ve çoğunlukla görme engelli vatandaşlara yönelik olduğu tespit edilmiştir. Bu ümit veren bir gelişme olmakla birlikte, yayınlanan her kitabın görme engellilere uygun sesli veya Braille alfabesiyle yazılmış kopyasının online koleksiyon halinde sunulmak üzere Milli Kütüphane'ye gönderilmesi ve ayrıca Kültür Bakanlığı'ndan bandrol alınmak suretiyle satışa sunulması kitapların daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayacaktır.

Mevcut Durum:

Saha çalışması kapsamında beş üniversite, üç halk ve bir vakıf kütüphanesi olmak üzere toplam dokuz kütüphane incelenmiş ve engellilerin erişimi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kütüphaneler ağırlıklı olarak kitaplıklar, oturma yerleri, Braille alfabesiyle yazılmış kitap ve sesli kitap koleksiyonu, danışma ve refakat hizmeti, asansör gibi kriterler göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

Ziyaret edilen dokuz kütüphanenin üçünün girişinin düz ayak olduğu, girişin merdivenli olduğu altı kütüphanenin dördünde sabit rampa olduğu, birinde ise seyyar rampa kullanıldığı gözlemlendi. Bu beş rampanın ise üçünün eğiminin,

dördünün genişliğinin standartlara uygun olduğu görüldü. Düz ayak olmayıp herhangi rampaya da sahip olmayan bir üniversite kütüphanesine ise engelli erişimi imkânsız görünüyordu. Gözlemci öğrencilerin bu kütüphanedeki görevli kişilere engelli bireyler geldiğinde ne yapacaklarını sorduklarında aldıkları cevap ise o kişiyi taşıyacakları olmuştur. Bu kütüphanenin giriş kapısı da bir tekerlekli sandalye kullanıcısının girişine uygun genişlikte değildi. Ayrıca dokuz kütüphanenin yedisi cam kapıya sahip olmasına rağmen sadece üçünde kapı üzerinde renkli bant veya metal çerçeve bulunmaktaydı. Bu durum da özellikle az gören kişiler için içeri girerken tehlike arz etmekteydi.

İncelenen kütüphanelerin hiçbirinin içeriye rehber köpek kabul etmemesi çalışma kapsamındaki diğer mekânlarda karşılaşılan durumu göz önünde bulundurunca hiç şaşırtıcı değil. Kütüphanelerin dokuzunda danışma işlevi görebilecek bir masayla karşılaşıldı, ancak bu masaların sadece dördünün yüksekliğinin ve masa altı diz derinliğinin tekerlekli sandalye için uygun olduğu görüldü. Ayrıca, sözkonusu kurumların beşinin üniversitelere ait olduğu düşünülürse, dokuz kurumun hiçbirinde işaret dili bilen personele rastlanmamış olması düşündürücüdür. Sözkonusu dokuz kütüphanenin beşinde engellilere refakat hizmeti sunulduğu ve bunlarla beraber toplamda sekiz kütüphanede personelin engelli bireylere gayet yardımcı olduğu görülmüştür. Hatta bir üniversite kütüphanesinde refakat görevini bizzat bunun için görevlendirilmiş öğrencilerin yerine getirdiği gözlenmiştir. Ancak işaret dili temel eğitimi almamış refakat görevlilerinin ve öğrencilerin kütüphaneye gelen işitme engelli bireylere ne kadar yardımcı olabileceği tartışılır.

Çalışma kapsamındaki dokuz kütüphanenin altısında asansör olduğu, ikisinde ise bina tek katlı olduğu için asansöre gerek olmadığı, birinde ise asansör bulunmadığından üst katların bedensel engelliler için erişilebilir olmadığı görüldü. Asansöre sahip altı kütüphaneden bir tanesi üniversite kütüphanesiydi, ancak asansör öğrencilerin kullanımına açık değildi. Ayrıca asansör kapı girişi genişliği, iç genişliği, kat uyarı sistemleri gibi kriterlerin neredeyse hiçbirini karşılamıyordu ve engelli bireylerin kullanımına uygun değildi. Ayrıca bahsi geçen altı kütüphaneden hiçbirinin asansör kabininde katları belirten sesli sistemin olmadığı görüldü.

Ziyaret edilen dokuz kütüphanenin dördünde kitap ödünç alma bankolarının yüksekliği ve kitaplıklar arası genişlik, beşinde ise oturma yerlerinin genişliği standartlara uygundu. Başka bir ifadeyle, engelli bireyler kütüphane içine erişimini sağlayıp kütüphanenin katları arasında geçiş yapabilseler bile birçok kütüphanenin rafları aralarında dolaşmaları ve istedikleri kitapları alıp bankolara giderek görevli kişilerle tek başlarına rahatça iletişim kurmaları mümkün görünmüyordu. Sözkonusu dokuz kütüphanenin sadece üçünde Braille alfabesiyle yazılmış kitap koleksiyonu, dördünde sesli kitap koleksiyonu ve birinde sesli ve görüntülü kitaplık sistemi mevcuttu. Ancak kütüphanelerin hiçbirinde duyumsanabilir yüzey uygulamasının mevcut olmaması ve içeriye rehber köpek alınmaması kuruma gelen görme engelli bireylerin bu koleksiyonlardan refakatçileri olmadan faydalanmalarını imkânsız kılıyordu.

Sözkonusu dokuz kütüphanenin sadece birinde engelliler için ayrı yangın çıkışına rastlanmıştır. Ayrıca acil durumlar için ikisinde görsel ve altısında sesli uyarı sistemlerinin mevcut olduğu görülmüştür.

Çalışma kapsamındaki dokuz kütüphanenin üniversite kütüphanesi olan dördünde engelli tuvaleti mevcuttu, ancak sadece birinde engelli tuvaletine yönlendirme

bulunmaktaydı. Bu dört engelli tuvaletinin hiçbirinin içinde acil durumlar için yardım butonu bulunmamaktaydı ve ayrıca ikisinde kabin kapısı dışarı doğru açılıyordu. Bu tuvaletlerin sadece birinin kabin içi genişliğinin uygun olduğu görüldü. Diğer üç tuvaletten ikisinin ise görevliler tarafından depo olarak kullanıldığı, içeriye temizlik malzemeleri konulduğu tespit edildi. Bu nedenle tuvalet kabinlerinin içi tekerlekli sandalye için uygun genişlikte değildi. Bu kütüphanelerden birini inceleyen bir gözlemci öğrenci grubu bu durumu şöyle anlatıyor: “Engelliler için özel dizayn edilmiş bir tuvalet mevcut. Ancak görevlinin belirttiğine göre temizlik elemanları orayı temizlik malzemeleriyle doldurmuş. Ancak daha sonra yöneticinin uyarısıyla boşaltılmış, ama biz gittiğimizde yine temizlik malzemeleri vardı.”⁸²

Bu noktada yine fiziksel altyapı çalışmalarının engellilerin erişimi açısından gerekli ama yeterli olmadığını görüyoruz. Bireysel düzeyde duyarsızlık ve kullanım hataları birçok örnekte olduğu gibi burada da halihazırda mevcut olan bir uygulamayı kullanılamaz hale getirmektedir.

Son olarak, ziyaret edilen dokuz kütüphanenin beşinin otoparkı mevcutken, bu otoparkların sadece ikisinde engelliler için ayrılmış park yerleri vardı ve bu iki park yeri uygun genişliğe sahipti.

Bilgilendirme:

Kütüphaneler konusunda bilgilendirme hususunda bir genelleme yapmak mümkün değil. Bu konudaki uygulamaların kapsamı ve içeriği kütüphanelere göre değişiklik göstermektedir. Görme engellilere yönelik kütüphanelerin internet sitelerinde online katalog ve kütüphanenin sunduğu hizmetler hakkında bilgiler mevcuttur.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

Görme Engelliler Teknoloji ve Eğitim Laboratuvarı (GETEM): Görme engellilerin bilgi kaynaklarına erişimini sağlamayı amaçlayan bir internet kütüphanesi tasarlanmış ve faaliyete geçirilmiştir. Boğaziçi Üniversitesi bünyesinde çalışmalarına devam eden GETEM bu proje ile görme engellilerin yanı sıra basılı kaynakları okumada zorluk çeken bireylere de hizmet sunmaktadır. Kurum kitap okutan kütüphaneler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki eşgüdümü sağlayarak Türkiye’de sesli kitap üretimini koordine etmektedir. GETEM bünyesinde sunulan eserler insan sesi, bilgisayar sesi veya e-text formatında olup ağırlıklı olarak Türkçe ve İngilizce kaynaklardan oluşmaktadır. Kütüphanede yaklaşık 5.400 adet hikaye, roman, şiir türü kitaba ek olarak 19 günlük gazete, Türkiye üniversitelerinde okutulmakta olan ders malzemesi ile bazı ders ve konferansların kayıtları ve ayrıca bilimsel makale ve kitaplar bulunmaktadır. Yapı Kredi Yayınları’nın yeni çıkan tüm kitaplarının GETEM aracılığıyla telefon ve internet yoluyla görme engellilerin hizmetine sunulması için çalışmalar yürütülmektedir.

Turkcell “Hayal Ortağım” Projesi: Turkcell görme engelli abonelerinin güncel haberleri, köşe yazarlarını takip edebilecekleri, çok sayıda kitabı sesli dinleyebilecekleri bir veri platformu oluşturmuştur. Hizmet ücretsiz olarak verilmektedir.⁸³

Türk Telekom Telefon Kütüphanesi Projesi: Türk Telekom, Boğaziçi Üniversitesi Görme Engelliler Teknoloji Laboratuvarı (GETEM) işbirliğiyle Türkiye’nin ilk telefon kütüphanesini hayata geçirmiştir. Proje kapsamında GETEM kütüphanesindeki yüzlerce sesli kitap görme engelli Türk Telekom müşterilerine ev telefonları üzerinden ücretsiz olarak sunulmaktadır. Kullanıcılar istediği kitabı seçebildiği gibi, bir sonraki aramada kaldığı yerden devam etme veya bölümler arasında ileri geri gidebilme gibi olanaklara sahiptir.⁸⁴

⁸² Boğaziçi Üniversitesi “Kültürel Yaşam” inceleme grubu

⁸³ <http://www.turkcell.com.tr/bireysel/servisler/Sayfalar/Turkcell-Hayal-Ortagim.aspx>

⁸⁴ <http://www.turktelekom.com.tr/tt/portal/Diger/Site-ici-Yardim/Engellilere-Yonelik-Hizmetler/>

İstanbul Üniversitesi Engelsiz Bilgi Merkezi: Bu merkez görme engelli öğrencilerin faydalanabileceği bir bilgisayar laboratuvarı işlevi görmektedir. Merkez, 10 bilgisayar, kitap okuma makinesi, kabartma printer, grafik basma makinesi ve sesli kitap üretilmek üzere dizayn edilen sesli stüdyodan oluşmaktadır. Bu olanaklarla görme engelli öğrencilerin ders materyallerine diğer öğrencilerle eşit şekilde ulaşması amaçlanmakta, yine bu doğrultuda sesli kitap üreten diğer kütüphanelerle koordineli olarak sesli kitap üretme faaliyetinde bulunmaktadır.⁸⁵

Kadıköy Belediyesi Görme Engelliler Sesli Kütüphanesi: Kadıköy Belediyesi bünyesinde görme engellilere yönelik kütüphane hizmeti vermek amacıyla kurulmuştur ve Kadıköy Belediyesi Engelli Danışma ve Dayanışma Merkezi kapsamında faaliyet sürdürmektedir. Kütüphanede, Braille kabartma baskı tekniği kullanılarak kitap çıkışı alınabilmekte, kitap okuma makinesi ile kitaplar seslendirilebilmekte ve TSS cihazı ile az görenler için mürekkep baskılı kitaplar okunabilir hale getirilmektedir. Kütüphane bünyesinde 336 sesli kitap ve 255 Braille alfabesiyle yazılmış kitap olmak üzere toplam 591 kitap görme engellilerin hizmetine sunulmuştur.

PTT Kütüphane Hizmeti: Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile Halk Kütüphanelerinden yararlanamayan, hayatlarını eve bağımlı olarak devam ettirmek durumunda olan yaşlı, hasta ve engelli bireylerin halk kütüphanelerinden faydalanabilmesi amacıyla verilen hizmettir. Bu hizmet Aksaray, Amasya, Balıkesir, Bartın, Batman, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, Isparta, Kırıkkale, Kırşehir, Muğla, Nevşehir, Osmaniye, Sakarya, Samsun ve Uşak olmak üzere 20 il merkezinde uygulanmakta olup kitap başına postayla gönderim ücreti halk kütüphanelerince ödenmektedir.⁸⁶

4.4. KAMUSAL HİZMETLER

Bu raporda kamusal hizmetler kavramı engellilere sunulan diğer sosyal hizmetlerden ayrı olarak vatandaşların kamu veya özel sektör kuruluşlarından bireysel engellerinden bağımsız olarak aldıkları hizmetleri ve vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmelerine aracılık eden kurumsal hizmet birimlerini kapsamaktadır. Kamu hizmeti genel ilkelerinin engelli vatandaşlar için de geçerli olduğu unutulmamalıdır: Sürekli Olma (Süreklilik ilkesi); Değişken Olma (Değişkenlik ilkesi); Nesnel ve Eşit Olma (Hizmetten Herkesin Eşitçe Faydalanabilmesi ilkesi); Bedelsiz Olma (Uygun Bedel ilkesi).

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, devletleri kamuya açık binalara ve tesislere erişimi kolaylaştırmak için rehberler, okuyucular ve profesyonel işaret dili tercümanları dahil çeşitli canlı yardımları ve vasıtaları sağlamakla yükümlü kılmaktadır.⁸⁷

4.4.1. RESMÎ KURUM VE KURULUŞLAR

Bilindiği üzere 5378 numaralı kanunun geçici 3. maddesi “Kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmî yapılar, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 8 yıl içinde özürhükümlerinin erişebilirliğine uygun duruma getirilir” demektir. Yenilenmiş mühletin tamamlanmasına 6 ay kala durum ne yazık ki pek parlak görünmemekte.

⁸⁵ kutuphane.istanbul.edu.tr/?page_id=6131

⁸⁶ http://www.ptt.gov.tr/?wapp=postalServices_tr&id=4552842C-9CF9-415D-80DD-5154C0677BF5&open=7&im=2

⁸⁷ Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 9.2.e.

Mevcut Durum:

Bu çalışma kapsamında dokuz resmi kurum ziyaret edilmiştir. Bu kurumların hepsinin giriş kapılarının yeterli genişlikte olması sevindiricidir. Ziyaret edilen kurumların dört tanesinin girişi düz ve iki tanesinin girişi rampalıdır; bir tanesinde ise korumasız basamaklar bulunup rampa bulunmadığından içeri giriş imkânsızdır. Mevcut iki rampanın da genişliği uygun olmasına rağmen, bir tanesinin eğiminin fazla dik olduğu gözlemlenmiştir. Rampalı girişlerde dik eğimin yanı sıra kaydırmaz bantları aşınmış, bir tarafında tutamak bulunmayan ve kapalı bir kapıya çıkan bir rampa ile süs bitkisi tarafından çıkışı engellenen bir rampa gibi kullanım hatalarına da rastlanmıştır.

Bu kurumların yedisinde danışma masası bulunmasına rağmen, sadece iki tanesinin uygun yükseklikte olduğu ve bir tanesinin yükseklik ve diz derinliği açısından tekerlekli sandalye ile yanaşmaya müsait olduğu tespit edilmiştir. Engelli vatandaşlar için ayrı bir danışma bulunan tek resmi kurumda ise masanın yüksekliği ve derinliği uygun değildir. İki kurumda refakatçi hizmeti bulunmaktadır. Bu kurumlar da dahil olmak üzere yedi kurumda gerekli durumlarda personelin yardımcı olduğu belirtilmiştir.

Gözlemlenen mekânlardan iki tanesinde işaret dili eğitimi almış personel bulunduğu anlaşılmıştır. Orana vurulduğunda diğer kurum ve kuruluş türlerine göre resmi kurumların bu konuda daha hızlı çalışmış olduğu görülmektedir. Bu durumun kamu kurumlarına işaret dili bilen personel mecburiyeti getirilmiş olmasından kaynaklandığı aşıkardır. Zira işaret dili eğitimi alan personel bulunduran kurumlarda görevliler yasal zorunluluğu özellikle vurgulamışlardır. Ziyaret edilen dokuz resmi kurumun hiçbirinde rehber köpeğe izin verilmediği görülmüştür. Bir kurumda ise sadece süs köpeklerinin alındığı, büyük köpeklerle izin verilmediği belirtilmiştir. Bu ifade rehber köpekler konusunda yeterli bilgiye sahip olunmadığı izlenimini güçlendirmektedir.

Diğer mekânlarda olduğu gibi, resmi kurumlara ait binalarda da acil durum çıkışlarının ve uyarı sistemlerinin yetersiz kaldığı görülmektedir. Ziyaret edilen kurumlardan sadece bir tanesinde engellilere uygun acil durum çıkışı bulunduğu belirtilmiştir. Dokuz resmi kurum binasının sadece bir tanesinde sesli ve görsel alarm sistemleri, ayrıca birinde yalnızca sesli alarm sistemi bulunmaktadır. Girilen binalardan üçünde ise hiçbir acil durum çıkışı bulunmadığı gözlenmiştir. Bu durum sözkonusu kurumları engelli bireyler için güvensiz kılmaktadır.

Ziyaret edilen kurum binalarından ikisinde asansör bulunmamaktadır. Bulunan beş asansörden iki tanesinin kapı genişliği yetersiz olduğundan tekerlekli sandalye ile kullanıma uygun değildir. Beş asansörün dört tanesinde kabinde geçilen kat ışığı yanmakla birlikte, hiçbirinde sesli kat uyarı sistemi bulunmamaktadır. Bu durum görme engelli vatandaşların asansörü kullanmalarında sıkıntı yaratabilmektedir.

Gözlem yapılan dokuz kurumdan sadece üç tanesinde engelli tuvaleti bulunduğu tespit edilmiştir. Sözkonusu üç tuvaletten iki tanesinin kapısı dışarıya doğru açılmasına ve yine iki tanesinin içinde tutamak bulunmasına rağmen, hiçbirinde alarm butonu olmaması ve hiçbirinde zeminin kaymaz malzemeden olmaması engelli bireyin güvenliği açısından tehdit teşkil etmektedir.

Sözkonusu dokuz kurumdan hizmet noktasına erişilmesi imkânsız olan iki kurumun Noter ve Nüfus Müdürlüğü olması özellikle düşündürücüdür. Engelli birey halihazırda erişemediği kurumlara dair yükümlülüklerini Noter kanalıyla vekalet vermek suretiyle yerine getirebilmekte ve aynı şekilde çeşitli kurum ve kuruluşlardan vekalet aracılığıyla hizmet alabilmektedir. Noterin erişilmez olması bu bireyin birçok alanda vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmesini ve hakkı olan hizmetlere erişmesini engellemektedir. Bu engel noterlik memurlarının engelli bireyin bulunduğu yere gelmesi suretiyle aşılma gibi dursa da bu uygulama engelli

bireye ek bir maliyet getirmektedir. Bu tür durumlarda engelli bireyden ek ücret tahsil edilmemesi engelli bireyin Noterlik hizmetlerine engelsiz bireyler ile eşit şartlarda erişmesini sağlayacaktır. Nüfus Müdürlüğü'ne erişilememesi ise, belki de engelli bireyin en temel vatandaşlık hakkına erişememesi anlamına gelmektedir; zira Nüfus Müdürlüğü bireyin vatandaşlığını tescil eden kurumdur.

Bilgilendirme:

Kurumların internet sitelerinde erişilebilirlik ile ilgili hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır.

Temel Sorunlar:

- Fiziksel erişilebilirlik standartlarına tam anlamıyla uyulmamaktadır.
- Engelli vatandaşlara ne şekilde hizmet verileceğini, mevcut şartların ne şekilde adapte edilebileceğini belirleyen yönetmelikler bulunmamaktadır.
- Acil durum uyarı sistemleri yetersizdir. Acil durum tahliye planı düzenlenmesi, ilgili personelin bilgilendirilmesi ve tatbikat yapılması elzemdir.
- Resmi kurumlarda gerçekleştirilecek işlemlere yönelik Braille alfabesi ile yazılmış rehber kitaplara ihtiyaç vardır.

4.4.2. BELEDİYELER

Belediyeler söz konusu olduğunda, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin "özürlülerin; muhtaç değil, kendi ayakları üzerinde duran donanımlı, üretken ve toplumla sağlıklı ilişkiler kurabilen bireyler haline gelmeleri hedeflenmektedir"⁸⁸ yolundaki yaklaşımı çözüme yönelik ve sağlıklı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Bu yaklaşımın ilçe belediyelerinde de kısmen yankı bulduğu görülmektedir.⁸⁹ Örneğin, bir ilçe belediyesi gerçekleştirdiği bir akülü araç dağıtımını etkinliğini şöyle dile getiriyor: "15 Adet Araç İhtiyaç Sahiplerini Buldu. Sevincimiz Paylaştıkça Arttı. AMA Biliyoruz ki Onların Bizim Yardımlarımıza Değil Yaşanabilir-Erişilebilir Mekânlara İhtiyaçları Var." Bu sözler erişilebilirlik olgusunu sürdürülebilir yaşantı ve hak temelli bir zemine taşısa da; kanımızca, bu dağıtımın ilan edilerek bir kutlama biçiminde gerçekleştirilmiş olması ve törenselleştirilmesi yardım temelli bir anlayıştan hala tam anlamıyla kopulmadığını ortaya koymaktadır.

Bir başka ilçe belediyesinin ise öne çıkan hizmetlerinden biri şöyle ifade bulmaktadır: "Bütün insanlar bir gün engelli olabilir düşüncesi ile hareket ederek bölgemizde engelli esnafımız varsa veya işyeri açmak isterse işyerine giderek bütün ruhsat işlemlerini yerinde yaparak yardımcı olunmaktadır." Söz konusu uygulama hizmetin erişilebilirlik nedeniyle kurumda verilmesinin imkânsız olduğu durumlarda hizmeti bireyin bulunduğu yerde sağlamaya yönelik son derece olumlu bir uygulamadır. ABD'de yaşayan engelliler için düzenlenen ADA yönetmeliği de erişilebilirlik sağlanmasının imkânsız olduğu durumlarda benzer uygulamalar önermektedir.⁹⁰ Ancak ADA kriterleri devletin ayrımcılığı engelleme, vatandaşlık haklarını koruma ve fırsat eşitliği sağlama ödevine dayanmaktadır.⁹¹ Bu anlamda, "bir gün benim de başıma gelebilir" gibi iyi niyetli olmakla birlikte kadercik ve özünde çıkarıcı bir yaklaşım yerine, yasalara dayalı hak temelli bir yaklaşımın daha kalıcı sonuçlar vereceği kanaatindeyiz. Bir başka deyişle, engelli esnafa yerinde hizmet sağlayarak aslında örnek bir uygulama geliştiren söz konusu belediyenin doğru bir uygulamayı yetersiz bir gerekçeyle hatalı bir biçimde ifade ettiği söylenebilir.

⁸⁸ http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2011/IBB_CD_PDF/SosyalDestekHizmetleri_ozurlulereyonelekhizmetler.pdf

⁸⁹ Aşağıda örnek gösterilen belediyelerin isimlerini belirtmeye gerek görmüyoruz. Zira söz konusu olan noktalar pek çok kurum ve kuruluşta gözlemlenebilecek olan tanım, koordinasyon ve standartlaşma yetersizliklerine dayanmaktadır. Burada değinilen ilçe belediyelerinin çalışma raporları için, bkz. <http://www.erisilebiliristanbul.org/Calismalar/Sayfalar/IlceBelediyeleri.aspx>.

⁹⁰ <http://www.ada.gov/t3highlight.htm>

⁹¹ <http://www.ada.gov/regs2010/smallbusiness/smallbusprimer2010.htm>

Hizmetlerinde engelli vatandaşları göz önünde bulunduran bir diğer belediye hareket ya da iletişim kısıtı olan herkesi bu kapsamda değerlendirmektedir. İlçesinin farklı noktalarında hizmet veren üç çözüm ofisi ve 15 farklı noktada bulunan özel telefon kulüpleri engellilerin hizmet alabileceği niteliktedir. Ayrıca hizmet yoğunluğunun fazla olduğu alanlarda iki adet Mobil Çözüm Ofisi bulundurulmaktadır. Hizmeti engelli bireyin erişebileceği yere götürme anlayışı doğrultusunda, engelli bir vatandaş belediye tarafından oluşturulan bilgi evlerinde sunulan bir hizmete erişimde sorun yaşadığı takdirde derhal yapısal düzenleme yapılmakta, eğer yapısal düzenleme imkânı yok ise o hizmetin engellinin erişeceği noktalara getirilmesi sağlanmaktadır. İlçe belediyesinin bu politikasının başkanlık makamının talimatları ile uygulamaya konulduğunun altı çizilmektedir. Başkanlık makamının bu iyi niyetli politikasının gelecekteki belediye başkanları tarafından sürdürülüp sürdürülmeyeceğini kesin olarak söylemek mümkün değildir. Bu örnek, kişiye bağlı uygulamaların kurumsallaştırılması ve standartlaştırılması gereğini yansıtmaktadır.

Mevcut Durum:

Belediyelerin mevcut durumu iki açıdan değerlendirilebilir: kurum içerisinde erişilebilirlik ve engellilere verilen genel hizmetler. Bu çalışma kapsamında öncelikli olarak kurum binasının erişilebilirliği incelenmiştir. Önceliğin bu konuya verilmesi hem her vatandaşın günün birinde belediyeye bizzat gitmesini gerektirecek bir vatandaşlık yükümlülüğü olmasından hem de belediyelerin erişilebilirlik çalışmalarında örnek olma sorumluluklarından kaynaklanmıştır.

Çalışma kapsamında ziyaret edilen yedi belediye binasının iki tanesinin girişinin düz, beş tanesinin ise rampalı olduğu görülmüştür. Beş rampanın hepsinin genişlikleri yeterli olmasına rağmen, ikisinin eğiminin % 8'i aştığı gözlemlenmiştir. Rampaların sadece bir tanesinde koruma bordürüne rastlanmıştır. Yedi belediye binasından sadece üç tanesinde engelli otoparkı mevcuttur. Bu üç park yerinden birinin bina girişinden uzak olduğu, birinin ise standart ölçüden dar olduğu tespit edilmiştir.

Yedi belediye binasının hepsinde danışma masası mevcut olmasına rağmen danışma masalarından üçünün yüksekliği ve altısının derinliği uygun değildir. Belediyelerden 6'sında fiziksel refakatçi hizmeti bulunmasına rağmen sadece üçünde işaret dili bilen personel mevcuttur. Ziyaret edilen belediyelerin hepsinde görevlilerin engelli vatandaşlara yardımcı olduğu belirtilmiştir. Rehber köpekler ise bu kurumlardan sadece bir tanesinde kabul edilmektedir.

Ziyaret edilen yedi belediye binasının beşinde asansör mevcuttur. Asansör olmayan binalardan biri kurum tarafından geçici olarak kullanılmakta, diğerinde ise bina iki katlı olduğundan gerektiğinde görevli evrakları aşağı indirmektedir. Mevcut beş asansörün hepsinin kapı genişliği uygun olmasına rağmen, iki tanesinin kabin genişliği yeterli değildir. Asansörlerin dördünde kabin katlarda durduğunda veya katlardan geçerken ilgili düğme yanarken, sadece bir tanesinde katları belirten sesli sistemin mevcut olduğu görülmüştür.

Yedi belediye binasının üç tanesinde engellilere uygun acil durum çıkışı, beş tanesinde ise sesli ve görüntülü acil durum uyarı sistemleri bulunduğu tespit edilmiştir. Binaların dört tanesinde engelli tuvaletinin bulunduğu, birinde yapım aşamasında olduğu, ikisinde ise bulunmadığı gözlemlenmiştir. Mevcut tuvaletlerin kapılarında kabartmalı engelli işareti olmasına rağmen bina içinde yönlendirmeye sadece bir binada rastlanmıştır. Engelli tuvaletinde alarmla sadece bir binada, dışarı doğru açılan kapıya ise başka bir binada rastlanmıştır. Kaydırmaz yüzey kaplamasının da sadece bir binada kullanıldığı görülmüştür. Bu durum güvenlik açısından oldukça tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca iki belediye binasında engelli tuvaletinin temizlik malzemeleri için depo olarak kullanıldığına şahit olunmuştur.⁹²

92 Fotoğraf: M. Çulha ve E. Adıbelli, Aralık 2012.

Ziyaret edilen belediye binaları arasında geçici ve kiralanmış binalar olmakla birlikte, belediyeler kendi ilçelerindeki erişilebilirlik çalışmalarına rehberlik etmek ve denetlemek ile yükümlü kurumlar oldukları için hiçbir eksik veya hatalı uygulamaya mahal vermemeleri gerekmektedir.

Belediyelerin engellilere verdikleri genel hizmetleri ise üç başlık altında toplamak mümkün:

- a) Aynı yardımlar: Özellikle tekerlekli sandalye gibi ihtiyaçların karşılanması.
- b) Yaşama dair hizmetler: Hukuki danışmanlık, mesleki eğitim, fiziksel rehabilitasyon, psikolojik danışmanlık, engelli erişimine uygun araç ile şehir içi ulaşım, rapor ve ruhsat işlemlerinde danışmanlık ve refakat gibi hizmetler.
- c) Sosyal etkinlikler: Geziler, toplantılar, panel ve söyleşiler, konserler, piknikler gibi aktiviteler.

Bunlardan yaşama dair olan hizmetlerin öne çıkarılarak kapsam ve kapasitesinin artırılması engellilerin yaşamın her alanına hak temelli ve sürdürülebilir zeminde erişilebilirliğinin sağlanması anlamına gelecektir.

Bilgilendirme:

İstanbul Büyükşehir Belediyesi engellilere yönelik hizmetleri ve uygulamaları kendi web sitesi üzerinden, ayrıca daha kapsamlı olarak İSÖM (İstanbul Özürlüler Müdürlüğü) web sitesi üzerinden duyurmaktadır. Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı "Herkes İçin Erişilebilir İstanbul" projesinin web sitesinde ise belediyeye bağlı kurum ve kuruluşlar ile ilçe belediyelerinin çalışmalarını, ayrıca erişilebilirlik üzerine mevcut mevzuat ve şartnameleri bulmak mümkündür. İlçe belediyeleri de sundukları hizmetleri vatandaşlara internet siteleri üzerinden yeterince duyurabilmektedirler. Ancak belediyelerin ve bağlı kuruluşlarının kendi binalarının erişilebilirlik koşulları web sitelerinde bulunmamaktadır.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

Kartal Belediyesi web sitesinin görme engelli ilçe sakinleri için uyum programlarıyla kullanılabilen ayrı bir versiyonu bulunmaktadır. Bu siteden nöbetçi eczaneler, duyurular, haberler, projeler ve ihaleler de dahil olmak üzere her türlü belediye hizmetine ulaşmak mümkündür.⁹³

Maltepe Belediyesi 65 yaş üstü ilçe sakinlerine ve engellilere acil durum butonu vermiştir. Bu hizmet özellikle yalnız yaşayan yaşlı ve engelli bireylerin güvenliği açısından önem arz etmektedir.⁹⁴

Bağcılar Belediyesi tarafından faaliyete geçirilen Engelliler Sarayı ve Engelliler Akademisi çerçevesinde ilçede yaşayan engelliler ve aileleri için kalıcı çözümler üretmeyi ve sosyal yapıda fırsat eşitliği sağlamayı hedefleyen programlar yürütülmektedir. 15 farklı alanda verilen mesleki eğitim kurslarıyla engelli bireylerin ve/veya ailelerinin meslek sahibi olup istihdam edilmeleri sağlanmaktadır. Meslek edindirme kurslarının alanlarına bakıldığında evden çalışma dahil olmak üzere istihdama yönelik gerçek bir kapı açıldığı söylenebilir: Temel Bilgisayar, Bilgisayarlı Muhasebe, Çağrı Merkezi Operatörlüğü, İşaret Dili, Düz Dikişçilik Eğitimi, Overlokçuluk, Ütücülük, Halı-Kilim Dokuma, Kuaförlük, Mantar Üretimi gibi. Engelliler Akademisi'nde kurulan duyu algı odaları sayesinde duyu bozukluğu terapisi de gerçekleştirilmektedir. Engelliler Akademisi dahilinde bir de Engelli Çocuklar

⁹³ <http://ge.kartal.bel.tr/sitemap.html>

⁹⁴ Saha çalışması sırasında belediye yetkilisinden edinilen bilgidir.

Gündüz Bakım Evi bulunmaktadır.⁹⁵ Bu imkânın engelli çocukların gelişimi açısından olduğu kadar ebeveynin de çeşitli gereksinimlerini gidermesi ve kendine zaman ayırabilmesi için çok önemli bir fırsat sağladığını vurgulamak gerekir. Özellikle çalışan anne ve babalar açısından yaşadıkları ilçede engelli çocuklarını gün içinde teslim edebilecekleri güvenilir bir kurum bulunması hayatı kolaylaştırıcı bir etken olacaktır.

Temel Sorunlar:

- Özellikle ilçe belediyelerinin hak temelli bir yaklaşıma yönelmiş gibi görünmelerine rağmen, yaptıkları aynı yardımları deyim yerindeyse propaganda niteliğinde ilan etmeleri özünde yardım temelli bir anlayıştan kopulamamış olduğuna işaret etmektedir.
- Belediyelerin hayata geçirdikleri işlevsel uygulamalar mevcut olmakla birlikte yapılan çalışmalarda tutarlılık ve süreklilik gözlenmemektedir. Büyükşehir Belediyesi'nin ya da mevcut Özürlüler Müdürlüğü'nün bünyesinde kurulacak yeni bir koordinasyon biriminin ilçe belediyelerini denetlemek ve gerekli teknik danışmanlık hizmetini talep olmasını beklemeden doğrudan sunmak üzere yapılandırılması ve yetkilendirilmesi bu sorunu büyük ölçüde çözecektir.
- İlçe belediyelerinin kendi hizmet binalarında erişilebilirlik standartları tam anlamıyla karşılanmış değildir. Aynı belediye ait iki ayrı hizmet binasında bile farklı uygulamalara rastlanabilmektedir. Bu durum, aynı kurum içinde bir uygulamayı gerçekleştiren görevlilerin doğru standartlardan haberdar olduğunu, diğerini gerçekleştirenlerin ise haberdar olmadığını düşündürmektedir. Oysa belediyeler ilçelerindeki diğer kurum, kuruluş ve işletmeleri denetlemekle yükümlüdür. Ayrıca, belediyelerin uygulamaları doğru varsayılarak ilçe genelindeki diğer kurum, kuruluş ve işletmeler tarafından örnek alınmaktadır. Belediye binalarındaki yanlış ve eksik uygulamalar vatandaşın erişimini kısıtlamanın yanı sıra hatalı örnekler sunmaktadır. Her belediyede erişilebilirlikten sorumlu bir yetkili görevlendirilmesi ve yukarıda önerilen koordinasyon birimi ile yakın işbirliği içinde çalışması elzemdir.

4.4.3. BANKALAR

Engelli vatandaşlara verilen bankacılık hizmetlerinin geliştirilmesi amacıyla Türkiye Bankalar Birliği Haziran 2011'de bir durum tespiti yaparak, Ağustos 2011'de bankalara rehber niteliğinde bir rapor yollamıştır. Haziran 2012'de hizmetler tekrar değerlendirildiğinde, engellilere bankacılık hizmeti sunan banka sayısının 17'den 28'e yükseldiği görülmektedir. Ayrıca ATM, POS ve Şube üzerinden görme ve ortopedik engelli bireyler için bankacılık hizmetlerinde artışlar olduğu gözlenmektedir. Rapora göre, Türkiye genelinde Haziran 2012 itibarıyla ortopedik engellilere hizmet verebilen 2.282 şube, görme engellilere hizmet sunabilen 4.047 şube mevcuttur. Raporda beş bankanın işitme engellilere uzaktan erişim yoluyla destek hizmeti verdiği; sekiz bankanın internet ve mobil bankacılık hizmetlerinde ekran okuyucu programlarla okunabilen içerik sunduğu; yedi bankanın SMS ile gönderilen tek kullanımlık şifrelerin okunabilirliğini sağladığı; dört bankanın internet şubesi içinde işitme engellilerin anında yardım alabilecekleri çevrimiçi yazışma uygulaması (internet sohbet) sunduğu belirtilmektedir.⁹⁶

Bankaların çoğunun engelli bireylerin hizmete erişimleri konusunda standart bir prosedürleri olmadığı anlaşılmaktadır. Şubelerde standart işleyiş kuralları

⁹⁵ <http://www.bagcilarengellilerakademisi.com>

⁹⁶ TBB/Engellilere Bankacılık Hizmetleri / Eylül 2012. Söz konusu raporda sunulan verilerin hangi kriterlere ve kaynaklara dayandığı belirtilmemektedir. Verilen rakamlar, bankaların internet sitelerinde duyurdukları rakamlarla örtüşmemektedir.

olmadığından, engelliye “yardımcı olmak” yaklaşımının öne çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşım, engelli bireyi karar mercii olmayan banka personeli ile karşı karşıya getirerek her ikisini de zor durumda bırakmaktadır. Uygulamaların 5378 sayılı kanun uyarınca tutarlı bir şekilde gerçekleştirilmesi için bütün bankaların uygulayabileceği kapsamlı bir yönetmelik hazırlanması ve hizmet sunan tüm personelin bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Mevcut Durum

Çalışma kapsamında beş tane bankaya ait 15 farklı banka şubesi gözlemci öğrenciler tarafından incelenmiştir. Bankalardan birinin üç şubesi, iki bankanın ikiye şubesi ve yine iki ayrı bankanın dörder şubesinde tespit yapılmıştır. Bir bankaya ait iki farklı şubede yapılan gözlemler ise banka görevlilerinin müdahale etmesi nedeniyle yarıda kalmıştır. Bu bankaların birinde inceleme yapan gözlemci öğrenciler, ilk başta banka görevlilerinden gerekli izni almalarına rağmen, içeriye girip belli başlı ölçümleri yaparken görevlilerin rahatsız olarak ölçüm alınmasına izin vermediklerini ve bu nedenle incelemelerinin yarıda kesildiğini belirttiler. Bu nedenle bu iki banka şubesinde engelli erişimi hakkındaki bilgilere bu bölümde yer verilmemiştir.

İncelenen 15 banka şubesinin üçünün girişinin düzayak olduğu, ana girişte merdiven bulunan diğer 12 bankanın ise sadece dördünde sabit rampanın mevcut olduğu görülmüştür. Bu durumda incelenen 15 banka şubesinin sekizinin ana girişinin özellikle bedensel engelliler açısından erişilebilir olmadığı söylenebilir. Ayrıca bu bankaların hiçbirinde engellilerin yönlendirildiği farklı bir giriş görülemedi. Bu durumda her ne kadar ziyaret edilen 15 bankanın hepsinin giriş kapısının genişliği uygun olsa da bedensel engelli bireyler sekiz bankada merdivenleri aşım giriş kapısına ulaşamayacakları için bankaya girmeleri mümkün olmayacaktır. Ayrıca incelenen bankaların 14’ünde cam kapı olduğu, ancak altısında kapı üzerinde renkli bant veya çerçeve olmadığı görülmüştür. Bu durum az gören bireyler için bu banka girişlerini tehlikeli hale getirmektedir. Ek olarak bahsi geçen banka şubelerinin sadece birinde ana giriş kapısının otomatik açıldığı ve 10 tanesinde kapının kolay açıldığı görülmüştür. Kapının otomatik olmadığı ve kolay açılmadığı iki banka şubesinin düzayak olduğu veya rampaya sahip olduğu belirtilmiştir. Bu durumlarda engelli bireyin ana kapıya erişebileceğini, ancak kapıyı tek başına açmakta güçlük geçeceğini, bu nedenle banka girişinin tam anlamıyla erişilebilir olmadığını söylemek mümkün. Kısacası, erişilebilirliğin bir bütün olduğunu ve birbirleriyle bağlı uygulama ve hizmetlerin bazılarının eksik olması durumunda erişilebilirliğin sağlanmadığını vurgulamak gerekir.

Ziyaret edilen 15 banka şubesinin sadece birinde içeriye rehber köpek alınmaktadır. Ancak aynı bankanın diğer şubesinde içeriye rehber köpek alınmaması bu durumun kurumsal bir hizmetin bir parçası olmadığını, personelin inisiyatifine kaldığını düşündürmektedir. Ayrıca 10 bankada müşterilerin bilgi alabileceği bir danışma masası olduğu, ancak sadece üçünün yüksekliğinin, altısının ise masa altı diz derinliğinin tekerlekli sandalye kullanıcıları için uygun olduğu görülmüştür. Söz konusu bankaların hiçbirinde işaret dili bilen personel bulunmamaktadır. Gözlemci öğrenciler banka görevlilerine işitme engelliler şubeye geldiğinde onlarla nasıl anlaştıklarını sorduklarında özellikle iki şubede görevliler işitme engellilerle yazışarak anlaştıklarını belirtmişlerdir. İncelenen 12 bankanın sadece dördünde fiziksel refakatçi hizmeti olduğu görülmüştür. Ancak fiziksel refakatçi hizmeti sunan bankalardan birinin girişinin basamaklı olup rampaya sahip olmaması, ayrıca binanın iki katlı olmasına rağmen asansörü olmaması bankanın erişilebilirliğini büyük ölçüde kısıtlamakta, refakat hizmetinin işlerliğini azaltmaktadır. Refakat hizmeti sunan bankaları da dahil edersek ziyaret edilen 15 bankanın 13’ünde personelin engelli müşterilere özel olarak yardımcı olduğu belirtilmiştir. Bu durumda fiziksel altyapı eksikliklerinin ve kurumsal koordinasyon sorunlarının birçok bankada personelin inisiyatifiyle çözülmeye çalışıldığını söylemek mümkün.

Ziyaret edilen 15 bankanın 13'ünün tek katlı olduğu, diğer iki bankanın iki katlı olmasına rağmen sadece birinde asansör olduğu gözlemlenmiştir. Bu asansörün kabin içinin yeterli genişlikte olması, içeride acil yardım butonu olması gibi birçok özelliğinin standartlara uygun olmasına rağmen kabin içinde katları belirten sesli sisteme sahip olmaması görme engelliler için asansörü refakatçisiz erişilemez kılmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen 15 bankanın hiçbirinde engellilere uygun yangın çıkışının olmadığı tespit edilmiştir. 15 bankanın sadece dördünde acil durumlar için görsel ve yedisinde sesli uyarı sistemlerinin olduğu görülmüştür. Bu durumda bankaların çoğunluğunun erişilebilir olmamasının yanı sıra engelliler için güvenli olmadığını söylemek de mümkündür. Görsel ve sesli uyarı sistemlerine sahip bankalarda da engellilerin erişimine uygun bir yangın çıkışının olmaması uyarı sistemlerinin işlevselliğine şüphe düşürmektedir.

Ziyaret edilen 15 banka şubesinin beşinde banka önündeki kaldırım kenarının veya genel olarak banka önünün otopark olarak kullanıldığı görülmüştür. Ancak arabaların park edildiği bu yerlerin hiçbirinde bir engelli parkına rastlanmamıştır. Bu durumda bankalar bedensel engelliler açısından erişilebilir hale getirilse bile engelli müşterilerin bankaya arabayla gelip, mevcut bir park yerini kullanarak güvenli bir şekilde bankaya erişmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Bilgilendirme:

Bankacılar Birliği raporunda adı geçen 28 bankanın web siteleri incelendiğinde, sadece dört tanesinde erişilebilirlik hakkında bilgi verildiği görülmüştür. Bu nedenle engelsiz bankacılık hizmeti sunan ATM, Şube ve POS sayısı artmasına karşın, engelli bireyler bu hizmetlerin hangi banka ve şubede bulunduğu bilgisine erişememekte ve hizmetin kullanılabilirliği şansa bırakılmaktadır. Şubelerle görüşüldüğünde de bu konuda net bir bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. İncelenen uluslararası bankaların örneğin İngiltere'deki internet sayfalarına bakıldığında erişilebilirlik bilgilerinin kolaylıkla bulunduğu görülmesine rağmen, bu bankaların Türkiye web sayfalarında erişilebilirlik konusunda hiçbir bilgi bulunmaması dikkat çekicidir.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

Aşağıda örneklendirilen dört bankanın yardım değil hak temelli bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu dört bankanın da hizmetlerine doğrudan bankacılık hizmetleri arasında yer vererek engelli bireyi müşteri olarak tanıdığı görülmektedir. Engelli müşteriye verilen hizmetin bir "sosyal sorumluluk projesi" olmaktan çıkarılıp doğrudan müşteri hizmetlerine dahil edilmiş olması önemli bir adımdır.

Halkbank Erişilebilir Bank24: ATM'lerin bulunduğu noktalarda standartlara uygun eğimli rampa, görme ve bedensel engelliler ile koltuk değneği olanlara göre kullanım yolu ve kabartma zemin kullanılmaktadır. Görme engelli bireyler kulaklık ile tercihleri doğrultusunda ekran karartma ve aktif ekranda yazıyı sese çeviren özel bir program sayesinde hesap bakiyesi sorgulama ve para çekme işlemlerini yapabilmektedir. Tüm banka kartı sahiplerine hizmet veren Erişilebilir Bank24, Türkiye genelinde 81 noktada görme engelli, 30 noktada bedensel engellilerin kullanımına uygundur. Söz konusu ATM'lerin yerlerinin internet sitesinde semte göre şube aramasıyla rahatlıkla öğrenildiği görülmüştür.

Yapı ve Kredi Bankası Engelsiz Bankacılık: Engelli bireylere yönelik hizmetlere banka internet sitesinden kolaylıkla erişilebilmektedir. Çağrı Merkezi'nden işitme engelli müşteriler de yararlanabilmektedir. Yazıyı sese çeviren

ARAMA EKRANI

İl seçiniz ☐

İlçe seçiniz ☐

Mahalle / semt seçiniz ☐

Anahtar kelime

Şube

☐ Bireysel bankacılık

☐ Kurumsal bankacılık

Gelişmiş arama

☐ Ticari bankacılık

☐ Özel bankacılık

ATM

☐ Tele 24

☐ Tele 24

☐ Klavyeli ATM

Sınırsız bankacılık köşeleri

☐ Telefon bankacılığı

☐ İnternet bankacılığı

Engelsiz bankacılık

☐ Ortopedik engelliler için ATM

☐ Görme engelliler için ATM

teknoloji kullanımıyla görme engelli müşteriler piyasalardaki anlık değişimler hakkında sesli olarak bilgi alabilmektedir. Ortopedik engelliler ve görme engelliler için ATM'ler kullanımdadır. Söz konusu ATM'lerin yerlerinin internet sitesinde semte göre şube aramasıyla rahatlıkla öğrenildiği görülmüştür.

Türkiye İş Bankası: Sesli işlem yapabilen ve Braille alfabesi kullanan ATM'ler ile hizmet verilmektedir. Söz konusu ATM'lerin yerlerinin internet sitesinde semte göre şube aramasıyla rahatlıkla öğrenildiği görülmüştür.

Vakıfbank Engelsiz Yaşam ATM'leri: Türkiye genelinde 69 adet ATM'de işlemler sesli olarak yapılabilmektedir. Standart bir kulaklığı ATM'in ilgili kısmına yerleştirilerek işlem yapılan ATM'lerde işlem sırasında kullanılması gereken ATM bölmeleri Braille alfabesi ile yazılmış kabartma etiketler ile belirtilmiştir.⁹⁷

Temel Sorunlar

- Banka şubelerinde ve ATM'lerde engelli bireylerin erişimine uygun fiziksel şartlar tam anlamıyla sağlanmış değildir. Bazı şubelerde girişteki engel rampalarla çözülmeye çalışılmış olsa da rampaların bir kısmı çok dik ya da çok dar olmaları sebebiyle kullanıma uygun değildir. Özel malzemelerden üretilen seyyar rampalar bu soruna kısmi çözüm getirebilir, ancak incelenen şubelerde böyle bir çözüme başvurulmadığı gözlenmektedir.
- Şubeye giremeyen bireyin hizmete erişimi banka personelinin kişisel inisiyatifine kalmaktadır. Kimi durumlarda banka görevlisi evrakları dışarıda imzalatmak suretiyle işlem yapmaktadır. Kimi durumlarda engelli bireye bir yakınına vekalet vermesi önerilmektedir. Çoğu durumda ise birey alternatif bankacılık kanallarına yönlendirilmektedir.
- Alternatif bankacılık kanalları arasında en yaygın kullanımı olan internet bankacılığı bazı engelli bireyler için çözüm olsa da, yukarıda belirtildiği gibi görme engellilerin çevrimiçi işlem yapabildiği banka sayısı çok kısıtlıdır. Fiziksel engellilerin bir bölümünün de bilgisayar kullanması mümkün olmamaktadır.
- Alternatif bankacılık kanalları bilgisayar, tablet ve cep telefonu kullanmayı gerektiren kanallardır. Dolayısıyla gerekli ekipmanın yanı sıra bağlantı bedeli ve beceri gerektiren yöntemlerdir. Alternatif bankacılık kanalları, maddi durumu yetersiz ya da bilgisayar kullanma becerisine sahip olmayan bireyler için çözüm değildir.
- Şubelerde işaret dili tercümanı bulunmadığından, işitme engelli müşterilerle yazılı iletişim kurulduğuna rastlanmıştır. Hizmet veren personele temel işaret dili eğitimi verilmesinde fayda olacaktır.
- Banka şubelerinin çoğuna rehber köpeklerin alınmadığı gözlenmektedir.
- Para çekme işlemlerinde, bankalar arası ve hatta aynı bankanın şubeleri arasında farklı uygulamalar olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle görme engelli kişiler, şubeden para çekmek istediklerinde tanık göstermeleri istenmektedir.

97 <http://www.vakifbank.com.tr/dokumanlar/tts-atm.pdf>

Kredi çekmek istediklerinde de noterden ek belgeler talep edilmektedir. Bu gibi durumları düzen altına alacak bir yönetmeliğe ihtiyaç vardır.

- Bankaların çoğunun internet sitesinde şubelerin ve ATM'lerin erişilebilirlik durumu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bankaların internet sitelerinde yer alan şube ve ATM adres ve telefon bilgilerinin bulunduğu listelere erişilebilirlik durumu da sembollerle eklenmelidir.
- Engelli müşterilere hizmetin ne şekilde sunulabileceğine dair ne bankaların ne de Bankalar Birliği'nin yürürlüğe soktuğu bir yönetmelik ya da benzeri bir kılavuz bulunmamaktadır. Bu yüzden banka personeli duruma göre çözüm yaratmak zorunda kalmaktadır. Türkiye Bankalar Birliği tarafından hazırlanacak bir yönetmelik bu sorunu ortadan kaldıracaktır.

4.5. YAYIN VE İLETİŞİM

16.06.2006 tarihli 5369 sayılı Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun uyarınca engellilerin iletişim alanında evrensel hizmetten yararlanabilmesi için uygun fiyatlandırma ve teknoloji seçeneklerinin uygulanmasını kapsayan hizmet alanları şöyledir: sabit telefon hizmetleri, ankesörlü telefon hizmetleri, basılı veya elektronik ortamda sunulacak telefon rehber hizmetleri, acil yardım çağrıları hizmetleri, temel internet hizmetleri, ulaşımı yalnız deniz yoluyla sağlanabilen yerleşim alanlarına yapılan yolcu taşıma hizmetleri ile denizde tehlike ve emniyete ilişkin haberleşme hizmetleri.⁹⁸

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, engellilerin diğer bireylerle eşit bir şekilde kültürel yaşama katılım hakkını tanımakta ve devletleri engellilerin televizyon programlarına, filmlere, tiyatroya ve diğer kültürel etkinliklere erişimini sağlamak için gerekli tüm tedbirleri almakla yükümlü kılmaktadır.⁹⁹

11.12.2012 tarihinde TBMM Başkanlığı'na sunulan Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi'nin kabul edilip yürürlüğe girmesi işitme engellilerin sinema filmlerine ve televizyon yayınlarına kısmen de olsa erişebilmelerini sağlayacaktır. Halen Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu tarafından incelenmekte olan 2/1055 numaralı teklif ile "sinema eserlerine bandrol verilebilmesi için Türkçe alt yazı içermeleri zorunluluğunun getirilmesi ve televizyon kuruluşlarının her türlü yayınlarının en az yüzde ellisinde simultane alt yazı programı kullanmalarının zorunlu tutulması öngörülmektedir."¹⁰⁰

4.5.1. POSTA HİZMETLERİ

Mevcut Durum:

Posta ve kargo hizmetleri PTT ve özel kargo şirketleri tarafından sağlanmaktadır. Bu kurumlar şubelerinin yanı sıra telefon, internet ve mobil iletişim kanalları vasıtasıyla da hizmet sunmaktadır. Özellikle şubeye gitmeyi gerektirmeyen adresten alım ve adrese teslim hizmetleri, engelli vatandaşlara özel olmamakla birlikte, posta hizmetlerinden verimli bir şekilde faydalanılmasını kolaylaştıran hizmetlerdir.

Bilgilendirme:

PTT internet sitesinden görme engellilerin yararlanabilmesine yönelik çalışmaların son aşamasına gelindiği belirtilmektedir.¹⁰¹ "Görme Engellilere Özgü Yazılar" a

⁹⁸ "Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun," Resmi Gazete, no.25856, 25.06.2005.

⁹⁹ Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 30.1.b.

¹⁰⁰ http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=116362

¹⁰¹ http://www.ptt.gov.tr/?wap=InterviewsDetail_tr&did=E6340958-B9D8-4FA8-94C5-55E2A695EAB6. PLUS HABER - MAYIS - 2012 / 01.05.2012

uygulanan indirimli ücret bilgisi internet sitesinde kolaylıkla bulunabilen genel posta ücretleri tarifesinde yer almaktadır. Şubelerdeki erişilebilirlik düzenlemeleri kurumun internet sitesinde Sosyal Sorumluluk Politikaları altında duyurulmaktadır. Söz konusu düzenlemeler ve uygulamalar müşterinin standart hizmete erişimini sağlamakla ilgili olduğundan kurumsal hedefler arasında değerlendirilmesi ve site içinde daha kolay bulunur bir konumda olması daha faydalı olacaktır.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

PTT'nin (Türkiye Cumhuriyeti Posta Telgraf Teşkilatı) engelli bireylere yönelik hizmetleri mevcuttur. PTT şubelerinde engelli rampaları yapılmıştır. Şubelerde engellilerin sıra beklemesini önlemek için özel bir gişe oluşturulurken, bazı şubelerde de sıra numarası alınan sıramatik cihazlarına 'Engelliler' butonu eklenmiştir. İşyerlerinde engelli gişelerinin oluşturulması ayrıca kurumun Uluslararası Hizmet Kalitesi Stratejileri arasında yer bulmaktadır.¹⁰² Şubelerde görme engelli vatandaşların takip edebilecek olduğu sistemin de kurulmuş olduğu belirtilmektedir.¹⁰³

Kurumun hizmetleri dahilinde "Görme Engellilere Özgü Yazılar" çok düşük bir bedel karşılığında (7 kiloya kadar 0,02 ₺) taşınmaktadır. Bu kapsama kişisel haberleşme niteliğinde ve genel olan engellilere özgü kabartma baskılar taşıyan kağıtlar, görme engellilere özgü yazı işaretini taşıyan ve baskı işinde kullanılan kalıp ve klişeler, resmen tanınmış görme engellilerle ilgili bir kurum tarafından veya bu kurum adına gönderilen ve yalnız görme engellilerin kullanabileceği seslendirilmiş maddeler, kabartma baskı işinde kullanılan özel kağıtlar dahil edilmiştir.¹⁰⁴

Temel Sorunlar:

- Özel kargo şirketlerinin adresten alım ve adrese teslim hizmetleri köyleri kapsamamaktadır. Bu durum köylerde yaşayan engelli vatandaşların ve başka şehirlerde yaşayıp onlara gönderi yapmak ihtiyacı duyan yakınlarının hizmetlerden faydalanamamasına neden olmaktadır. Bu durumda PTT Kargo hizmetleri bir alternatif oluşturmaktadır.

4.5.2. TELEFON HİZMETLERİ

Mevcut Durum:

Türkiye'de faaliyet gösteren sabit ve mobil telefon operatörlerinin engellilere yönelik hizmet ve indirimleri bulunmaktadır. Gelişmiş teknolojiler sayesinde, özellikle görüntülü telefon sistemleri ve bluetooth kulaklıklar vasıtasıyla, telefon kullanımındaki engeller aşılabilmektedir. Gelişmiş telefon uygulamaları yaşamın birçok başka alanında da engelli vatandaşlara destek sağlamaktadır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü işitme ve konuşma engelli vatandaşlar için yeni bir hizmet başlatmıştır. Bu hizmet çerçevesinde işitme ve konuşma engelliler Müdürlük'ün sabit telefonuna kısa mesaj atıp Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü personeline doğrudan ulaşarak, hizmetler hakkında bilgi alabilmekte, sorularını, görüş ve önerilerini iletebilmektedirler. "İletişimde Engelleri Kaldırıyoruz Projesi" çerçevesinde yürütülmekte olan bu uygulama, Ges Telekom ve Türkiye İşitme Engelliler Milli Federasyonu tarafından geliştirilmiştir. Bu kapsamda "İletişimde Engelleri Kaldırıyoruz Platformu" kurulmuş ve tüm kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektörde hizmet veren tüm firmalar platforma paydaş olarak katılmaya çağırılmıştır. Uygulamanın bütün bu kurum ve özel firmalarda hayata

¹⁰² http://www.ptt.gov.tr/index.dyn?wapp=bilmenizGerekenler_tr&category=0&did=76484FBo-1F1F-4828-824E-8C025C571B93

¹⁰³ http://www.ptt.gov.tr/?wapp=interviewsDetail_tr&did=E6340958-B9D8-4FA8-94C5-55E2A695EAB6. PLUS HABER - MAYIS - 2012 / 01.05.2012. Bu durum gözlemci öğrencilerin ziyaret ettikleri bir büyük postanede doğrulanmış, diğer küçük postanede ise rastlanmamıştır.

¹⁰⁴ http://www.ptt.gov.tr/index.dyn?wapp=postalServices_tr&id=6010BE48-FCDE-45B9-ACAO-20CAF23432B7&upId=60FDF571-5B51-49F2-A7A5-D6604D594EED&open=i&im=1

geçirilmesi halinde işitme ve konuşma engelliler, herhangi bir isteklerini kısa mesaj olarak yazarak aradıkları kurum/firmanın sabit telefon numarasına gönderebilecek, kurumun sabit numarasına gelen kısa mesaj kurumun bilgisayarında görüntülenecek ve mesajın içeriğine göre gerekli uygulama başlatılıp, gelen mesaj engellinin ev/cep telefonuna kısa mesaj gönderilerek cevaplanacaktır. Bu kurum ve firmalar kartvizitine engelli logosu ekleyerek bu hizmeti duyuracaktır.

Hali hazırda bu hizmeti veren kurum ve firmalar Türkiye İşitme Engelliler Milli Federasyonu, Ges Telekom, Türk Kızılayı, UNICEF, Keçiören Belediye Başkanlığı, Karabağlar Belediye Başkanlığı, Sincan Belediye Başkanlığı ve İzmir Doğalgaz Dağıtım A.Ş. olarak sıralanabilir. Bu kurum ve firmalar kartvizitlerine engelli logosu ekleyerek hem bu uygulamayı duyurmakta hem de işitme engellileri de dahil ederek daha geniş bir kitleye hitap edebilmektedirler.

Bilgilendirme:

Telefon operatörlerinin internet sitelerinin biri dışında hepsinde engellilere yönelik indirimli paket ve uygulama bilgileri rahatlıkla bulunabilmektedir. Türk Telekom web sitesi erişilebilirlik kurallarına uygun olarak yapılandırılmıştır ve ihtiyaç duyulan bilgileri içermektedir. Turkcell internet sitesinde gerekli bütün bilgilere kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Vodafone internet sitesinde engellilere yönelik üç uygulamanın bilgisine zorlukla ulaşılabilmektedir.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

Turkcell Engel Tanımayanlar: Turkcell engelli kullanıcılara sunduğu hizmetleri bu başlık altında bir araya toplayarak kapsamlı bir bilgilendirme sistemi oluşturmuştur. Kurumun internet sitesinde kolaylıkla bulunabilen bölümde, kurumun indirimli paketleri, fatura hizmetleri ve engellilere yönelik uygulamalar – 10:00-19:00 saatleri arasında işaret diliyle hizmet verebilen Görüntülü Çağrı Merkezi, İstanbul’da işaret dilinde hizmet alınabilen üç Turkcell mağazasının yerleri, Görme Engelliler için “Sesli Bilgi Servisi”, “Sesli Neredeyim Servisi” – hakkında kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Kurum, kullanıcılarına sesli sözleşme yapma imkânı tanımaktadır. İşitme engellilere kendilerini arayanlara, “Aradığınız kişi işitme engellidir. Kendisine ulaşmak için SMS ya da MMS atabilirsiniz” mesajını dinletebildikleri ücretsiz bir hizmet sunulmaktadır. Turkcell Nasıl Yaparım servisi ise engelli kullanıcılara çeşitli uygulamaları sesli ve görsel olarak açıklamanın yanı sıra işaret dili uygulamasına da yer vermektedir. İncelenen tüm kurumlar içinde “müşteri odaklı” yaklaşımı en net şekilde yansıtan kurumun Turkcell olduğu gözlenmiştir.

Tekerlekli Sandalyeye Uygun Ankesörler: Türk Telekom Türkiye çapında tekerlekli sandalye kullananların erişebileceği ankesörlü telefonları hizmete sunmuştur. Kurumun verdiği bilgilere göre, çoğunlukla havalimanı, hastane ve otobüs terminalleri gibi kalabalık alanlara olmak üzere, 37 ilde 210 noktada bulunan ankesörlü telefon makineleri tekerlekli sandalye kullanan müşterilerin rahatlıkla kullanabileceği yükseklikte monte edilmiştir.¹⁰⁵

Temel Sorunlar:

- Sağlanan hizmetler ve indirimler operatöre göre farklılık göstermekle birlikte erişimi engelleyecek bir sorunla karşılaşılmamıştır.

¹⁰⁵ <http://www.turktelekom.com.tr/tt/portal/Diger/Site-ici-Yardim/Engellilere-Yonelik-Hizmetler/>

4.5.3. İNTERNET HİZMETLERİ

İnternet üzerinden verilen özel ve kamusal hizmetlerin artması ve vatandaşlık yükümlülüklerinin giderek daha fazla internet üzerinden yapılan işlemlere bağlı hale gelmesiyle birlikte web erişilebilirliği engelli kullanıcılar açısından hayati önem arz eder olmuştur.

05.11.2008 tarihli 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu uyarınca, elektronik haberleşme hizmetinin sunulmasında ve ilgili düzenlemelerde “teknolojik yeniliklerin kullanılması da dahil olmak üzere özürlü, yaşlı ve sosyal açıdan korunmaya muhtaç diğer kesimlerin özel ihtiyaçlarının dikkate alınması” gerekmektedir.¹⁰⁶ Web siteleri üzerinden duyurulan hizmetlere ilişkin tüm bilgilerin farklı engel grupları tarafından erişilebilmesi için bazı standartların sağlanması gereklidir. Bu konuda Aralık 2010’da Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün yayınlamış olduğu “Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu 2.0” önemli bir kaynaktır. Bu kılavuz dikkate alınarak, öncelikle kamu hizmeti veren kurumların web siteleri incelenerek, uygun olmayan kısımların düzeltilmesi takip edilmeli ve belli dönemlerde tekrar gözden geçirilmelidir.

Mevcut Durum:

Engelli kullanıcılara indirimli tarifeler sunan servis sağlayıcıları mevcuttur. Bazı kuruluşların abonelik sözleşmeleri sesli olarak sunulmaktadır. Bu konuda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların internet sitelerinin bilgilendirme hususunda zayıf kaldıkları gözlenmektedir.

Bilgi ve teknoloji sistemleri süratle değişen sistemler olduğundan, kanun ve yönetmelikler düzenli olarak gözden geçirilerek erişilebilirlik standartlarının güncel şartlara uygun olmasına dikkat edilmelidir.

4.5.4. YAYINCILIK HİZMETLERİ

Mevcut Durum:

11.12.2012 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulan 2/1055 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi uyarınca sinema filmlerine bandrol verilmeden önce Türkçe altyazı konulmasının ve televizyonlarda her tür yayının en az yüzde ellisinde simultane altyazı programı kullanılmasının zorunlu kılınması öngörülmüştür.

Ülkemizde görme ve işitme engellilere uygun yayıncılık faaliyetleri yok denecek kadar azdır. Türkiye’de faaliyet gösteren iki ücretli dijital yayın platformundan sadece birinin engellilere yönelik indirimi bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kuruluşun yayınları engelli izleyicilere yüzde 50 indirimli ulaştırılmaktadır. Dijital yayın platformlarında yabancı filmlerin altyazıyla yayınlaması, engellilere özel bir uygulama olmamakla birlikte, işitme engellilerin yayına kısmen de olsa erişebilmesini sağlamaktadır. Genel izleyiciye yönelik televizyon programlarından sadece birkaç tanesinde kısmi işaret dili ya da altyazı uygulamasına rastlanmaktadır.

Merkezi Ankara’da bulunan Sesli Betimleme Derneği, 2010 yılından bu yana sinema filmlerinin görme engellilere ulaştırılabilmesi için çalışmalar yürütmektedir. Dernek arşivinde yerli ve yabancı, kısa ve uzun metrajlı 73 film hazır bulunmaktadır. Bu filmler çeşitli firmaların sponsorluğunda özel gösterimler ile engelli vatandaşlara, ayrıca DVD formatında piyasaya sunulmaktadır. Ayrıca bir televizyon kanalının çok

¹⁰⁶ "Elektronik Haberleşme Kanunu," Resmi Gazete, no. 27050 (mük.), 10.11.2008.

seyredilen üç dizisi görme ve işitme engellilerin erişimine uygun olarak kanalın internet sitesinde yayına hazırlanmaktadır.¹⁰⁷

Bilgilendirme:

Digittürk internet sitesinde indirimli paketler hakkında bilgi verilmektedir.

Dikkat Çeken Uygulamalar ve Projeler:

TRT Haber İşitme Engelliler Haber Bülteni: TRT Haber kanalında işaret dili tercümanı eşliğinde sunulan haber bülteni internet sitesinde de ayrıca günlük olarak yayınlanmaktadır.

KANAL D: Kanalın sevilen üç dizisi işitme ve görme engelliler için internet sitesinde alt yazılı ve ses betimlemeli olarak yayınlanmaktadır. Yayınlar web sitesinin ana sayfasında kolaylıkla bulunan bir link ile erişilmektedir.¹⁰⁸ Bu rapor tamamlanma aşamasına geldiğinde, kanal bir diziyi daha sözkonusu uygulamaya dahil ederek toplam dizi sayısını dörde çıkarmıştır. Bu konuda sağlanan gelişmenin hızı dikkate değer niteliktedir ve sektörde örnek oluşturması umulmaktadır.

Disko Kralı Programı: Okan Bayülgen'in hazırlayıp sunuculuğunu yaptığı canlı talk şov programında, Şubat 2012'den başlayarak son bulduğu 01.07.2012 tarihine kadar işitme engelliler için Türk İşaret Dili çevirmeni hazır bulunmuş ve program işitme engellilerin izlemesine uygun halde yayınlanmıştır. Son programdaki Şebnem Ferah konserindeki şarkılar bile işaret diliyle izleyicilere aktarılmıştır.

Moroğlu Film Sinema Engel Tanımıyor Projesi: Sinema filmleri sesli betimleme yöntemi ile görme engellilerin ve işaret dili uygulaması ile işitme engellilerin takip edebileceği hale getirilmektedir. Bu tarihe kadar Türk sinema tarihinden sekiz film, yeni çekilmiş bir gişe filmi, görme ve işitme engellilerin beğenisine sunulmuştur. Proje dahilinde görme ve işitme engelli izleyicilere film gösterim günleri düzenlenmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü'nden onayı alınmış olan üretim sistemiyle daha çok filmin erişilebilir hale getirilerek DVD formatında evlerde seyredilebilmesi hedeflenmektedir.

Temel Sorunlar:

- İşaret dili tercümanı, işaret dili uygulaması, yazılı betimleme, sesli betimleme gibi yöntemler yapımlara yüksek maliyetler getirdiğinden ticari anlamda tercih edilmemektedir. Canlı yayınlar dışında, kademeli olarak filmler ile başlayarak, tercihli altyazı uygulaması zorunlu hale getirilebilir.
- Sinema salonları sesli betimleme, yazılı betimleme ve işaret dili uygulamalı film gösterimleri için teknik açıdan yetersizdir. 35 mm formatında bir sinema filmine sözkonusu uygulamaları eklemenin toplam maliyeti 35 bin TL civarındadır. Sinema filmlerinin milyonlarca liraya mal olduğu düşünüldüğünde bu maliyet getirisine oranla düşük kalacaktır. Ayrıca özellikle çoklu sinema salonlarında günde bir salonun bir seansında bu formatta bir film göstermesi aynı anda hem görme hem de işitme engellileri çekmesini sağlayacaktır.
- Yapımcı ve yayıncıların bu tür yapımla ve yayınlara talep olmadığını belirterek seri üretimden kaçındıkları anlaşılmaktadır. Kamuoyunun bu tür yapımlardan haberdar olması ve taleplerini dile getirmesi için faaliyette bulunulması gerekmektedir. DVD formatında bir sinema filmine sözkonusu uygulamaları eklemenin toplam maliyeti 8 bin ₺ civarındadır.

¹⁰⁷ <http://www.seslibetimledernegi.com/>

¹⁰⁸ <http://www.kanald.com.tr/Gorme-ve-isitme-engelliler-icin/>

5. DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında İstanbul genelinde 110 kapalı mekân, 26 dış mekân ve 9 toplu taşıma hattında saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Gözlem yapılan kurum ve kuruluşların internet sitelerinde kurumsal anlamda sunulan (ya da sunulmayan) bilgiler incelenmiştir. Bu incelemeler ve gözlemler kapsamında izlenen aksaklıkların temelinde yatan beş ana sorun tespit edilmiştir:

1. Fiziksel altyapı eksiklikleri
2. Standartlaşmada ve kurumsallaşmada yetersizlik
3. Koordinasyon eksikliği
4. Bilgilendirme eksikliği
5. Yardım temelli bir anlayıştan hak temelli bir anlayışa geçiş sürecinin tamamlanmamış olması

Bu beş temel sorunu kısaca ele almadan önce, sadece bilgiye ve hizmete erişim açısından değil engelli vatandaşları ilgilendiren her tür hak ve yükümlülük açısından sağlam bir altyapı oluşturulmasının önünde engel teşkil eden başka bir sorunun altını çizmek isteriz: İstatistiksel veri yetersizliği.

Türkiye’de engelliler ile ilgili ilk istatistiksel araştırma Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı ile işbirliğinde Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 2002 yılında yapılmıştır. Ülkemizde engellilere ilişkin bilgi eksikliğinin giderilmesi amacıyla gerçekleştirilen Türkiye Özürlüler Araştırması çerçevesinde örnekleme yöntemiyle 97.433 hanede görüşmeler yapılarak uygulanmıştır. Kişinin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olan süregelen hastalıkları da kapsayan araştırmada Türkiye’de ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engellilerin sayısının 1.772.305 ve süregelen hastalıklar yüzünden engelli kapsamına giren kişilerin sayısının ise 6.133.431 olduğu belirtilmektedir. Araştırmaya göre, engelli olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12,29 olmakla birlikte ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engellilerin oranı % 2,58 süregelen hastalığı olanların oranı ise % 9,70’dir.¹⁰⁹ Ülkemizde 2002 yılından bu yana yapılan çalışmalar ve akademik araştırmalar aradan 10 yıl geçmiş olmasına rağmen bu istatistiksel verilere dayanmaktadır. Türkiye Özürlüler Araştırması, Temmuz 2006 tarihinde değişen “Özürlü Raporları Yönetmeliği” sonrasında meydana gelmiş olabilecek istatistiksel farkları da elbette yansıtmamaktadır. Bu anlamda mevcut araştırmalar ve çalışmalar açısından yetersiz kaldığı kadar hatalı yönlendirmelere de yol açacaktır.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi çerçevesinde engelli nüfusa dair bilgilere ulaşamamıştır. 2000 yılı nüfus sayımı verilerine göre Türkiye’de toplam engelli nüfusu 1.234.139; İstanbul’da ise 158.436 olarak belirlenmiştir.¹¹⁰ Bu rakamlar Özürlüler Veritabanı’nda kayıtlı, adresi bilinen engelli sayısı ile daha yakından örtüşmektedir. Öte yandan engellilerin kamu hizmetlerine erişimi konusundaki düzenlemelere ilişkin olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na yöneltilen soru önergelerine verilen cevaplarda ülke genelindeki toplam engelli sayısına dair farklı rakamlar zikredildiği de göze çarpmaktadır. Örneğin, 03.02.2012 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na sunulan yazılı soru önergesine verilen cevapta Özürlüler Veritabanı’nda kayıtlı, adresi bilinen 1.240.854 engelli bulunduğu

¹⁰⁹ Türkiye Özürlüler Araştırması, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002.

¹¹⁰ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>.

belirtilmektedir. Bu belgeye göre İstanbul'da 142.958 engelli mevcuttur.¹¹¹ Bakanlığa 15.05.2012 tarihinde sunulan yazılı soru önergesindeki "2012 yılında Türkiye'de kaç engelli vardır?" sorusuna ise 26.08.2012 tarihinde verilen cevapta Türkiye'de Özürlüler Veritabanı'nda kayıtlı, adresi bilinen 617.511 engelli bulunduğu. İstanbul'da ise 55.343 engelli mevcut olduğu bildirilmektedir.¹¹² İstanbul Büyükşehir Belediyesi Özürlüler Merkezi'ne 2011 yılı sonu itibarıyla 23 alt merkezde 100.831 kişinin kayıtlı olduğuna da bakılırsa,¹¹³ 2012 yılı itibarıyla engelli vatandaş sayısı ve engel türleri hakkında sağlıklı istatistiksel bilgiye sahip olunmadığı görülmektedir. Bu durum engellilerin bilgiye ve hizmete erişebilmesi için gereken altyapı çalışmalarında öncelik verilecek alanların ve hizmetlerin saptanmasını da güçleştirmektedir.

İstatistiksel tutarsızlıkların kısmen de engelli vatandaşların tavırlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Engelli bireyin bilgiye ve hizmete erişebilirliğe katkıda bulunmak ve sistemin doğru işlemlerini sağlamak için üzerine düşen görev, Özürlüler Veritabanı'na kaydolarak engellilik durumunun kayıt altına alınmasını sağlamaktır. Oysa gerek bilgisizlik, gerek imkânsızlık, gerekse ilgisizlik nedeniyle bazı engelli vatandaşların bu işlemi yapmadıkları düşünülmektedir. Bu şartlar altında, vatandaşların Özürlüler Veritabanı'na kayıt olmalarını teşvik edecek bilgilendirme faaliyetlerine yoğunluk verilmelidir.

Bu noktaya değindikten sonra, bu çalışmada tespit edilen temel sorunlara ve çözüm önerilerimize kısaca değinmek isteriz.

Fiziksel altyapı eksiklikleri:

Bu çalışma kapsamında İstanbul genelinde ziyaret edilen 110 kapalı mekânın ve 24 dış mekânın fiziksel erişilebilirlik durumlarına dair en temel ölçütleri özetleyen tablolar ekte sunulmuştur.¹¹⁴ Verilere bakıldığında, engelli bireyin hizmete erişmesi önünde duran sorunların, daha önce "Caddeler ve Sokaklar" bölümünde ele alındığı gibi, evinden çıkmasıyla birlikte başladığı söylenebilir.

Girmek istediği binanın girişinde engelli vatandaş yeni sorunlar beklemektedir. Girişinde basamak bulunan 70 binanın sadece 43 tanesinde rampa bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, engelli bireyin sözkonusu 27 mekândan, değil hizmet alması, hizmetin sunulduğu binanın içine girmesi dahi mümkün değildir. Girişinde rampa bulunan binalarda ise rampa genişliği uygun olmakla birlikte, 13 tanesinde rampa eğimi fazla dik olup 20 tanesinde uygun tutamak bulunmamaktadır. Sözü edilen rampaların 27 tanesinde koruma bordürü olmadığı da hesaba katılırsa, gerçekten işlevsel olan rampa sayısının son derece az olduğu görülecektir. Bu durumda engelli bireyler, düz girişler de dahil edildiğinde, 110 mekânın sadece 58 tanesine engelsiz bireyler kadar rahat ve güvenli bir şekilde girebilmektedirler; 52 mekân ise ya erişilmez ya da ancak yardımla erişilebilir durumdadır. 110 mekândan sadece 26'sında engelliler için bir park alanı ayrılmış olduğunu da bu noktada belirtmek gerekir.

Engelli bireyin ana kapıyı bir şekilde aşarak bina içine ulaştığını varsayalım. Engelli birey bu kez de asansör gerektiren 63 binadan 19'unda asansöre rastlayamayacaktır. Tekerlekli sandalye kullanan bir birey mevcut 44 asansörden sadece 31 tanesine girebilecek, görme engelli bir birey ise sadece 11 tanesinde hangi katta olduğunu anlayacaktır. İncelenen mekânların sadece 14'ünde acil durum anında engellilerin yönlendirilebileceği bir çıkışın düşünülmüş olması da güvenlik açısından büyük bir

¹¹¹ 7/3956 numaralı soru önergesine 10.04.2012 tarihli cevap.

¹¹² 15.05.2012 tarihli 7/7360 numaralı soru önergesine 26.08.2012 tarihli cevap.

¹¹³ http://www.ibt.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2011/IBB_CD_PDF/SosyalDestekHizmetleri_ozurlulereyonelik Hizmetler.pdf

¹¹⁴ Bkz. Ek 1.

zafiyet teşkil etmektedir. Sözkonusu 110 binanın 62 tanesinde sesli, 82 tanesinde ise görsel alarm sistemleri bulunmayışı ise sadece engelli bireyler açısından değil, binayı ziyaret eden herkes açısından tehlike arz etmektedir. Acil durumlarda uygulanacak yönetmeliklerin ve tertibatın engellileri de kapsayacak şekilde en kısa zamanda düzenlenmesi şarttır.

Ziyaret edilen 110 mekânın sadece 50 tanesinde engelli tuvaletinin mevcut olduğu görülmüştür. Bu tuvaletlerin kapılarında bulunan işaretlerin sadece 16 tanesi görme engellilerin anlayabilecekleri şekilde kabartı içermektedir. Engelli tuvaleti bulunan 50 binadan 30'unda yönlendirme yeterince anlaşılır değildir ya da bulunmamaktadır. Sadece sekiz engelli tuvaletinde yardım butonu bulunması yine engelli bireyin güvenliği açısından olumsuz bir durumdur. 19 engelli tuvaletinde kabin genişliğinin ve 14 engelli tuvaletinde klozet yüksekliğinin yetersiz olması tıpkı rampalarda olduğu gibi standartlara dikkat edilmediği ve yapılmış olmak için yapıldıkları izlenimini doğurmaktadır. Gözlemci öğrencilerimizin ziyaret ettikleri bir mekândaki deneyimleri de bu yönde: "Tuvalette görevli bekliyor. Engelli tuvaletini gösterdi. Engelli tuvaleti çok küçük, hatta normal tuvaletten bile küçük. Engelli tuvaleti olarak sadece bir tutamaç olmasını yeterli görüyorlar. Bu konuda da sert bir tutumla bunun yeterli olduğu söylendi."¹¹⁵

Terminallerin bazıları dışında kapalı mekânlarda işlevsel anlamda duyumsanabilir yüzey uygulamasına rastlanmadığını söylemek yanlış olmaz. 110 kapalı mekândan sadece 15'ine rehber köpeklerin kabul edildiği, dış mekânlardan ise sadece yedisinde duyumsanabilir yüzey uygulamasına rastlanabildiği dikkate alınırsa, görme engelliler için fiziksel altyapı çalışmalarının bir hayli yetersiz olduğu söylenebilir.

Bu veriler doğrultusunda, Ulusal Özürlüler Veri Tabanı'na kayıtlı olan engelli bireylerin % 59,5'inin dükkân, market, mağaza ve lokantaların, % 58,4'ünün kamu binalarının, % 55,4'ünün postane ve banka benzeri yerlerin engelli bireyin kullanımına uygun olmadığını belirtmiş olması¹¹⁶ şaşırtıcı olmadığı gibi iki senede pek bir şeyin değişmediği de söylenebilir.

Standartlaşmada ve kurumsallaşmada yetersizlik:

Bu çalışma kapsamında incelenen mekânlar çerçevesinde, raporumuzun çeşitli bölümlerinde vurgulanmış olduğu üzere, aynı alanda faaliyet gösteren kurum ve işletmelerin uygulamalarında bir tutarlılık izlenmediği gibi aynı kurum ya da kuruluşun şubeleri arasında da çoğunlukla farklı uygulamalara rastlanmıştır. Standartlaşmada izlenen eksiklik somut ve fiziksel anlamda en net şekliyle örneğin rampalarla görselleştirilebilir, tıpkı yandaki sayfada görülen, aynı ana cadde üzerinde yer alan üç rampada açıkça göze çarptığı gibi.¹¹⁷

¹¹⁵ "Ulaşım" inceleme grubundan iki öğrenci.

¹¹⁶ Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, TUIK, 2010, s.27.

¹¹⁷ Fotoğraflar: M. Pütün, Ö. Tiryakiler, Ş. Topaloğlu, Z.E. Çağlar ve G. Ayar.

Kurumsal uygulamalarda da belli bir tutarlılık izlenememektedir. Belirli bir uygulama belirli bir kurum ya da kuruluşun bir şubesinde mevcutken diğer bir şubesinde mevcut değildir. Bu durumu kurumsal açıdan en net şekilde resmeden örneklerden biri de aşağıda görüldüğü üzere bir belediyenin iki ayrı hizmet binasında yer alan engelli tuvaletlerinin birinin temel hatlarıyla standarda uyduğu halde diğerinin uymamasıdır:¹¹⁸

Kurum ve kuruluşlarda engelli bireylere hizmetin sunuluş biçimi konusunda personelin bilgilendirilmemiş olması muhtemelen kurumsal bir prosedürün mevcut olmamasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, mekânlarda rehber köpek kabulü, acil

118 Fotoğraflar için, bkz. <http://www.erisilebiliristanbul.org/Calismalar/Sayfalar/IcceBelediyeleri.aspx>.

durum tedbirleri, işaret dili tercümanı veya işaret dili bilen personel bulundurulması, Braille alfabesiyle hazırlanmış yönlendirme işaretleri ve bilgilendirme broşürlerine yer verilmesi, algılama güçlüğü çeken bireyler için kolay anlaşılır yalın belgeler bulundurulması gibi uygulamaların eksikliği de büyük ölçüde kurumsallaşmada görülen yetersizliğe bağlıdır. Standartlaşma ve kurumsallaşmadaki bu yetersizlik çoğu kez ne yapacağını tam olarak bilemeyen personeli hak sahibi vatandaş ve/veya müşteri ile karşı karşıya getirmektedir. Bunun sonucunda engelli bireyin hizmete eşit ve güvenli bir şekilde erişmesi kurum personelinin iyi niyet çerçevesi içinde geliştirdiği anlık çözümlere bağlı kalmakta, kurum personeli ise birey olarak alması beklenemeyecek bir sorumluluğun altına girmektedir. Hizmeti alanı da vereni de zora sokan bu durum kurumsal ve sektörel yönetmeliklere duyulan ihtiyacı yoğun olarak hissettirmektedir. SHGM örneğinde olduğu gibi bir Erişilebilirlik Sertifikası tanzim edilerek gerek devlet gerekse özel sektör kuruluşları bu yönde teşvik edilmelidir.

Koordinasyon eksikliği:

Bu çalışmada değinilen sorunların ve aksaklıkların birçoğunun koordinasyon eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle hizmete erişim için gereken fiziksel altyapıda görülen aksaklıkları ortadan kaldıracak yönetmelikler, standartlar ve kılavuzlar hem Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü hem de İstanbul Büyükşehir Belediyesi aracılığıyla kolaylıkla ulaşılabilir haldedir. Ancak kurum ve kuruluşların bu kaynaklardan yeteri kadar faydalanmadıkları gözlenmektedir.

Birbirine bağlı hizmet veren kurumlarda bir hizmet rahatlıkla alınabilirken, diğer bir hizmetin erişilebilir olmaması nedeniyle engelli bireyin erişilebilir hizmetten de yararlanamaması söz konusu olabilmektedir. Koordinasyon eksikliği nedeniyle meydana gelen bu durum en çarpıcı şekliyle toplu taşıma hizmetlerinde belirmektedir. Metroyu rahatlıkla kullanabilecek olan bir engelli vatandaş tekerlekli sandalye kullanıyorsa metro durağına varması için kullanmak zorunda olduğu kaldırımların yetersizliği ve/veya otobüslerin erişilebilir olmaması nedeniyle metroyu da kullanamamaktadır. Kılavuz çizgilerin ve duyumsanabilir yüzeylerin yetersizliği, trafik ışıklarının bulunduğu geçitlerde sesli uyarı sistemleri bulunmaması gibi etkenler görme engelli bir vatandaş da aynı güçlük içinde bırakmaktadır.

Bu şartlar altında, kamu kurum ve kuruluşlarını erişilebilirlik açısından tek şemsiye altında toplayarak çalışmaların koordinasyon içinde yürütülmesini sağlayacak bir ana birime ihtiyaç olduğu aşikardır. Özel sektör işletmeleri söz konusu olduğunda ise, sektörel birliklere iş düşmektedir. Örneğin Bankalar Birliği ya da TURİYD (Turizm, Restaurant ve Kulüp Yatırımcıları, İşletmecileri Derneği) gibi örgütlerin hazırlayacağı sektörel yönetmelikler ve rehberler işletme sahiplerini bilgilendirme ve yönlendirme konusunda etkili olacaktır. İşletmelerin tam anlamıyla erişilebilirlik kazanma sürecinde sektörel örgütlerin sunacağı ya da aracılık yapacağı danışmanlık hizmetleri de büyük katkıda bulunacaktır. Bu tür koordinasyon faaliyetleri bilinç kazandırmanın yanı sıra hayata geçirilen uygulamaların doğru ve işlevsel olmasını da sağlayacaktır.

Bilgilendirme eksikliği:

Gerçekçi olmak gerekirse, her mekânın herkese her an erişilebilir durumda olması elbette mümkün değildir. Hizmetin mekâna bağlı olduğu durumlarda ise, mekânın coğrafi ve tarihi nitelikleri zaman zaman engelli bireyin hizmeti mekân dahilinde almasına imkân tanımayabilir. Hizmetin mekândan bağımsız olarak sunulabileceği durumlardan bu raporun çeşitli bölümlerinde söz ettik. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise bilgilendirme özellikle önemlidir.

Bu çalışmada incelenen 110 hizmet biriminden sadece 17 tanesinin internet sitesinde erişilebilirlik ile ilgili yeterli bilgiye rastlandı. Bir diğer 17 internet sitesinde engellilere yönelik olanaklara eksik de olsa değinildiği görüldü. Kurumsal internet sitelerine bakıldığında, geri kalan 76 mekânda verilen hizmete engelli bir bireyin

erişip erişemeyeceğine ya da nasıl erişebileceğine dair bir bilgi bulunamadı. Restoran, müze, kültür merkezi gibi mekânları toplu olarak içeren bir nevi şehir rehberi ya da envanteri sayılabilecek internet sitelerinde de mekânların erişilebilirliğine dair hiçbir bilgilendirmeye rastlanamadı. Dünyanın birçok büyük kentinde turizm danışma bürolarının internet sitelerinden dijital ya da basılı olarak kolaylıkla temin edilebilen engelsiz şehir rehberleri türünde kapsamlı bir yayına da İstanbul için ulaşılabilmiş değil.

Şehrin sosyal hayatına dair rehber niteliğinde pek çok internet sitesi bulunmaktadır. Bu sitelerde halihazırda mevcut olan mekân ve etkinlik listelerine uluslararası tanınırlığı olan sembollerin eklenmesi ve gerektiğinde güncellenmesi, engelli bireyin belli bir mekânda verilen hizmete ulaşım sağlayacağını bilerek plan yapmasına imkân tanıyacaktır. Ayrıca, sözkonusu sembollerin internet üzerinden etkinlik bileti satan firmaların satış seçenekleri arasına da eklenmesi fayda sağlayacaktır. Bu uygulamanın, 2010 yılı İstanbul Avrupa Kültür Başkenti kapsamında yürütülen “İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Projesi”nin internet sitesinde sunulan İstanbul Kültür Envanteri’nde acilen hayata geçirilmesi gerekmektedir. Aynı uygulama dijital ortamda ya da basılı olarak sunulan rehberlerde de hayata geçirilmelidir. Bu tür yayınlara basit bir örnek olarak İstanbul’a oranla çok daha küçük bir kent olan Kiel için, üstelik Türkçe olarak da, hazırlanmış broşürü gösterebiliriz.¹¹⁹ Engelli ya da engelsiz her bireyin mekân hakkında kısaca bilgi edinebileceği bu broşürde engelli birey aynı zamanda mekânın en temel erişilebilirlik şartları hakkında bilgiyi de bulabilmektedir.

Bilgilendirme konusunda yaptığımız incelemeler saha raporlarıyla karşılaştırıldığında bazı durumlarda belli bir kurum veya kuruluşun engelli bireylere mekânda sunduğu olanağa internet sitesinde yer vermediği görüldü. Devlet kurumlarının ve özel kuruluşların mevcut koşullarını ziyaret ve hizmet bilgisi olarak sunmaları, engelli bireyin hizmete erişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Zira kişi karşılaşacağı koşullar ve alacağı hizmet konusunda ne kadar bilgi sahibi olursa o kadar az sıkıntı çekecektir. Bu tür bilgilendirmeye örnek olarak Londra’daki British Library’nin internet sitesinde yer alan erişilebilirlik bilgileri verilebilir. Örnekte görüleceği üzere, kütüphaneye ulaşmak ve hizmetlerinden faydalanmak için gereken en temel bilgiler basit ve anlaşılır bir dille ifade edilmiştir. Görme engelliler ve okuma güçlüğü çeken kişiler tercihleri doğrultusunda sesli rehberlere yönlendirilmektedir. Daha fazla bilgiye gereksinim duyanlar için ayrı bir bilgi dosyası hazırlanmış ve iletişim bilgileri verilmiştir.

Kurumsal internet sitelerinde verilecek bilgilerin yanı sıra dijital ortamda ya da basılı olarak sunulan rehberlerde en azından erişilebilirlik sembolleri uygulamasının hayata geçirilmesi, engelli bireylerin belki de erişemeyeceklerini varsaydıkları hizmetlere erişebilmelerini sağlayacaktır.

¹¹⁹ "Kiel'de görmeye değer objeler - Engelli ve engelsiz vatandaşların şehri," http://www.kiel.de/leben/menschen_mit_behinderung/_dokumente/Rueckseite_Tuerkisch.pdf

ENGELLİ ZİYARETÇİLERİN ERİŞİMİ

Otopark | Kütüphaneye ulaşım yolları | Ana binaya giriş | Konferans Merkezi'ne giriş | Tekerlekli sandalye | Tuvaletler | Asansörler, merdivenler, yürüyen merdivenler | İşitme engelli ziyaretçiler | Hayvanlar | Acil durum prosedürleri | Diğer bilgiler

SESLİ REHBERLER (NE VAR NE YOK)

Basılı 'Sergiler ve Etkinlikler' broşürüne alternatif olarak bilgisayarınıza indirebileceğiniz ses dosyaları (MP3) mevcuttur. Konuşmalar, etkinlikler, sergiler, ziyaret planlarınız, genel bilgi gibi konular hakkında bilgi alabilirsiniz.

Yorum ve önerilerinizi bekleriz.

OTOPARK

Binanın batı cephesinde Ossulston Sokağı üzerinde üç adet park alanı mevcuttur. Pazartesi-Cuma 8:30-18:30 arası parkometrelidir. Bu park yerleri kütüphaneye ait olmayıp, yoğun talep görmektedir. Midlan Sokağı ise park alanı bulunmayan tek yönlü bir sokaktır.

Avluya giriş Euston Sokağı üzerindeki ana kapıdandır.

Giriş Salonu'nda bulunan Danışma Masası görevlileri gerekli durumlarda taksi çağırabilmektedir.

KÜTÜPHANEYE ULAŞIM YOLLARI

Tekerlekli sandalye işaretleri sizi Konferans Merkezi'ne ve ana binanın girişine yönlendirecektir.

Avludan ana bina girişine kadar setler ve basamaklar bulunmaktadır. Zemin Portland taşı ve seramiktir, ıslak havalarda zemin kaygan olabilir. Bazı durumlarda bu yol kapatılabilir.

Ossulston Sokağı üzerinde yer alan giriş yoğun saatlerde güvenlik riski oluşturduğu için normalde kapalı tutulmaktadır. Talep üzerine açılabilir. Bu yönleme geçildiğinden beri bisiklet hırsızlıklarında azalma gözlenmiştir.

ANA BİNAYA GİRİŞ

Zeminden kapılara geçmek için dört tane alçak ve geniş basamak bulunmaktadır.

Tekerlekli sandalye kullanıcıları sağ tarafta yer alan rampadan faydalanabilirler. Ana girişin orta kısmında bulunan kapılar otomatiktir. İki yanda yer alan kapılar ise hafifçe iterek açılmaktadır. Tekerlekli sandalye kullanıcıları ve köpek ile gelenler yardıma ihtiyaç duyabilir. Güvenlik görevlileri yardımcı olmaktan mutluluk duyacaklardır.

Danışma Masası giriş kapılarının karşısında, hafifçe sağda yer almaktadır. Danışma Masası'nın sağında vestiyerin, dolapların, ankesörlü telefonların ve her kata çıkan asansörlerin bulunduğu bodrum katına inen rampa yer almaktadır.

Sağda arkaya doğru standart ebatlarda bir tekerlekli sandalyeyi alabilecek kapasitede bir asansör bulunmaktadır; bu asansör bodrum katına ve bir üst kata çıkmaktadır.

KONFERANS MERKEZİ'NE GİRİŞ

Konferanslara, toplantılara ve diğer etkinliklere katılacak kişiler için giriş, Avlu'dan, ardından da soldaki rampadandır. Tekerlekli sandalye kullanıcıları ve rehber köpek ile gelenler yardıma ihtiyaç duyabilir.

Geldiğinizde lütfen Resepsiyon'a başvurunuz. Resepsiyon alanında standart tekerlekli sandalyeyi alabilecek bir asansör mevcuttur; bu asansör fuaye, ana salon ve birinci kattaki konferans salonlarına erişim sağlamaktadır.

Ana salonda indüksiyon döngü sistemi mevcuttur. Ön sıradaki ya da orta koridordaki koltuklar engelli izleyicilere ayrılabilir.

TEKERLEKLİ SANDALYE

Ziyaretinizden önce Ziyaretçi Hizmetleri'ni arayarak tekerlekli sandalye ayırtabilirsiniz.

Tel: +44 (0)20 7412 7332

Tekerlekli sandalyenin yanında refakatçi hizmeti sunulmamaktadır.

TUVALETLER

Kütüphanenin her katında engelli tuvaletleri de dahil olmak üzere tuvaletler bulunmaktadır.

ASANSÖRLER, MERDİVENLER, YÜRÜYEN MERDİVENLER

Bütün asansörlerde sesli anons sistemi ve tekerlekli sandalye kullanıcılarına uygun yükseklikte kontrol düğmeleri mevcuttur.

İŞİTME ENGELLİ ZİYARETÇİLER

Danışma Masası'nda Textphone (altyazılı telefon) bulunmaktadır. Numarası +44 (0)20 7387 0634. Ankesörlü telefonların hepsinde indüksiyon sistemi vardır. Bütün bilgi, danışma ve satış masaları indüksiyon döngü sistemi ile donatılmıştır. Konferans Merkezi'nde ana salon da dahil olmak üzere pek çok yerde indüksiyon döngü sistemi mevcuttur.

HAYVANLAR

Rehber hayvanlar sahipleriyle birlikte olmak koşuluyla binanın her yerine girebilir.

ACİL DURUM PROSEDÜRLERİ

Binanın tahliye edilmesini gerektiren bir durum olduğunda kesintisiz alarm çalacaktır. Güvenlik görevlileri ziyaretçilerin binayı terk etmelerine yardımcı olacaktır.

DİĞER BİLGİLER

Özel gereksinimi olan ziyaretçiler için - PDF dosyası

Daha farklı gereksinimleriniz varsa ya da daha fazla bilgiye ihtiyaç duyuyorsanız, lütfen Ziyaretçi Hizmetleri ile iletişime geçiniz.

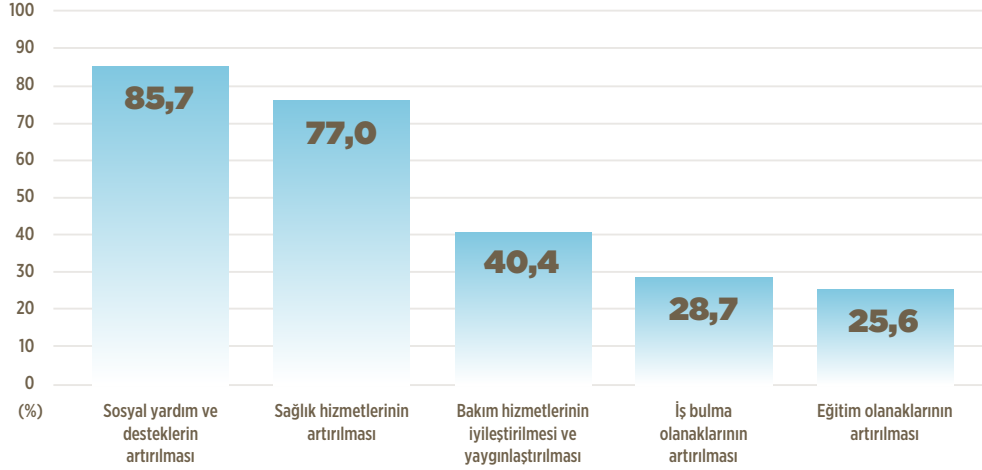
Tel:

Textphone:

Email:

Yardım temelli bir anlayıştan hak temelli bir anlayışa geçiş sürecinin tamamlanmamış olması:

Ulusal Özürlüler Veri Tabanı'na kayıtlı olan bireylerin % 85,7'sinin kamu kurum ve kuruluşlarından beklentisinin sosyal yardım ve desteklerin artırılması yönünde olması¹²⁰ çarpıcı bir gerçeğe dikkat çekmektedir. Bu veri, engelli bireyin henüz kendini yardıma muhtaç biri olarak görmekten kurtulamamış ve eşit vatandaş olduğunu kavrayamamış olduğunu düşündürmektedir.

Bu anlamda öncelikle engelli bireylerin vatandaşlık bilincini geliştirecek faaliyetlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yöndeki faaliyetler engelli bireyin vatandaşlık haklarından yararlanması açısından olduğu kadar, vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmesi açısından da önemlidir. Engellilerin istihdamı konusundaki sıkıntıların giderilmesi, engelli bireylerin üretime dahil olmalarına ve kendi geçimlerini kısmen de olsa sağlamalarına katkıda bulunarak, engelli bireylerin kendilerine yönelik bu hatalı algılarını bertaraf edecektir.

Bu çalışma kapsamında ziyaret edilen toplam 110 mekândan sadece 29 tanesinde engelli bireylere refakatçi hizmetinin bilinçli bir şekilde sunulduğu tespit edilmiştir. Bu durum incelenen kurum ve kuruluşların ancak dörtte birinin engelsiz bireyin aldığı standart hizmetten engelli bireyin de aynı şekilde yararlanabilmesini kurumsal anlamda göz önünde bulundurduğunu düşündürmektedir. İncelenen mekânların 74'ünde ise personelin, özellikle de güvenlik görevlilerinin, engelli bireye “yardım etmeye” hazır olması, gerekli iyi niyetin mevcudiyetini kanıtlamakla beraber engelli bireyin hizmete erişmesini ne yazık ki hak olmaktan çıkarıp bir kişinin iyi niyetine bağlı bir “yardım”a dönüştürmektedir.

Benzer bir şekilde, engelli bireylerin hizmete erişimleri için hayata geçirilen uygulamalar ve olanaklar pek çok kurum ve kuruluş tarafından sosyal sorumluluk bağlamında değerlendirilmektedir. Sosyal sorumluluk bilinci elbette yanlış bir şey değildir ve toplumun refahı ve huzuru açısından, toplumun her bireyinin yaşamını insanlık onuruna yaraşır şekilde sürdürmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak son yıllarda sosyal sorumluluk kavramı, bir kurum, kuruluş ya da grubun çevreye veya toplumun belirli bir kesimine belli bir fayda sağlamak üzere yürüttüğü, ağırlıklı olarak maddi faydaları içeren, daha ziyade belirli bir süreyi veya etkinliği içeren yardım odaklı çalışmaları tanımlar hale gelmiştir.¹²¹ Engelli bireylere yönelik uygulamaların bu kapsama dahil edilmesi, engelli bireylerin hizmete erişimini yardım ekseninden hak eksenine taşımayı engelleyen unsurlardan biridir.

¹²⁰ Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması, TUIK, 2010, s.50.

¹²¹ Örnekler için bkz. <http://www.kurumsalsosyal.com/tr-TR/projeler/6.aspx>.

Sonuç olarak, kurum ve kuruluşların engelli bireyi eşit vatandaş ve müşteri olarak ait olduğu yere konumlandırımları ve engelli bireylerin de tüm hizmetlere diğer vatandaşların ulaşabildiği kadar ulaşabilmelerini sağlamaları, bu çalışmada değinilen tüm sorunların ve aksaklıkların giderilmesinde ilk koşuldur. Bu bilinç, fiziksel altyapıda görülen aksaklıkların giderilmesi, arzu edilen standartlaşma ve kurumsallaşma düzeyine erişilmesi, koordinasyon faaliyetlerinin işlerlik kazanması ve bilgilendirmenin işlevsel hale gelmesini sağlayacak zemini zaten hazırlayacaktır. Evrensel tasarım ilkesine dayalı hak temelli eşit vatandaşlık algısı kurumsal ve toplumsal zihniyette yerleştiği takdirde, engellilerin erişimi diye bir olgudan söz etmeye gerek bile kalmayacaktır.

6. EKLER

Ek 1. TABLOLAR

KAPALI MEKÂNLAR GİRİŞ	MEKÂN SAYISI	ANA GİRİŞ DÜZAYAK	BASAMAKLI GİRİŞ	ANA GİRİŞTE SABİT RAMPA VAR	RAMPA EĞİMİ EN FAZLA % 8	RAMPA GENİŞLİĞİ UYGUN	RAMPA KORKULUKLARI UYGUN	RAMPADA KORUMA BORDÜRÜ UYGUN	BASAMAK YÜZEYLERİ KAYMAZ	MERDİVEN KENARLARINDA TUTAMAK VAR
ALIŞVERİŞ MERKEZİ	9	6	5	5	5	5	4	3	3	2
BANKA	15	3	12	4	3	4	2	1	3	6
İBADETHANE	6	2	4	2	0	2	1	0	0	2
GÖSTERİ MERKEZİ	11	5	6	5	4	5	0	3	5	1
HALK EĞİTİM MERKEZİ	4	0	4	3	2	3	1	2	1	1
HASTANE	2	1	1	2	2	2	0	0	0	1
KÜTÜPHANE	9	3	6	4	3	3	3	1	2	2
MARKET	4	2	2	2	1	1	0	0		
MÜZE	12	4	8	5	3	5	3	2	5	5
RESMİ KURUM	16	6	10	7	4	7	5	1	4	8
RESTORAN	13	6	7	1	1	1	1	1	4	5
SPOR KOMPLEKSİ	3	1	2	2	2	2	2	2	1	1
TERMİNAL	6	3	3	1	0	1	1	0	0	1
TOPLAM	110	42	70	43	30	41	23	16	28	35

DANIŞMA	MEKÂN SAYISI	REHBER KÖPEK ALINIYOR	DANIŞMA MASASI VAR	DANIŞMA MASASININ YÜKSEKLİĞİ UYGUN	DANIŞMA MASASININ DİZ ALTI DERİNLİĞİ UYGUN	TEKERLEKLİ SANDALYE DÖNÜŞ ALANI VAR	İŞARET DİLİ TERCÜMANI VAR	FİZİKSEL REFAKATÇİ HİZMETİ VAR	PERSONEL YARDIMCI OLUR
ALIŞVERİŞ MERKEZİ	9	2	9	2	0	6	0	1	2
BANKA	15	1	10	3	6	13	0	4	13
İBADETHANE	6								1
GÖSTERİ MERKEZİ	11	0	6	4	0	10	0	3	8
HALK EĞİTİM MERKEZİ	4	0	3	2	0	3	0	2	2
HASTANE	2	0	2	1	1	2	1	1	1
KÜTÜPHANE	9	0	9	4	4	7	0	1	8
MARKET	4	0	3	3	1	3	0	0	
MÜZE	12	2	9	5	0	10	1	4	10
RESMİ KURUM	16	1	14	6	2	15	5	8	14
RESTORAN	13	2	0				0	2	9
SPOR KOMPLEKSİ	3	1	2	1	1	2	0	0	2
TERMİNAL	6	6	5	3	1	4	2	3	4
TOPLAM	110	15	72	34	16	75	9	29	74

ASANSÖR	MEKÂN SAYISI	ASANSÖRE GEREK YOK	ASANSÖRE GEREK VAR	ASANSÖR VAR	KABİN GİRİŞİNİN GENİŞLİĞİ UYGUN	KABİN GENİŞLİĞİ UYGUN	ÖNÜNDEKİ ALAN UYGUN	KABİN İÇİ TUTUNMA BANTLARI UYGUN	KAPI OTOMATİK	ACİL DURUM BUTONU VAR	DÜĞMELER KABARTMALI	KATTA İLGİLİ DÜĞME YANİYOR	KATLARI BELİRTEN SESLİ SİSTEM VAR
ALIŞVERİŞ MERKEZİ	9	9	0	7	5	6	7	7	7	7	7	7	3
BANKA	15	13	2	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0
İBADETHANE	6	5	1	1	1	1	1		0				
GÖSTERİ MERKEZİ	11	3	8	7	4	6	6	3	5	6	5	5	2
HALK EĞİTİM MERKEZİ	4	0	4	0									
HASTANE	2	0	2	2	2	2	1	0	2	2	2	1	0
KÜTÜPHANE	9	2	7	6	3	3	5	4	4	5	5	4	0
MARKET	4	4	0										
MÜZE	12	2	10	6	3	3	5	5	3	5	4	4	1
RESMİ KURUM	16	2	14	10	9	4	8	5	9	9	7	8	2
RESTORAN	13	4	9	0									
SPOR KOMPLEKSİ	3	0	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
TERMİNAL	6	3	3	3	2	2	3	2	3	2	3	2	2
TOPLAM	110	47	63	44	31	29	38	27	35	38	35	33	11

İÇ DOLAŞIM	MEKÂN SAYISI	KORİDOR GENİŞLİĞİ UYGUN	ENGELLİLER İÇİN YANGIN ÇIKIŞI VAR	GÖRSEL ALARM SİSTEMLERİ VAR	İŞİTSEL ALARM SİSTEMLERİ VAR
ALİŞVERİŞ MERKEZİ	9	7	0	3	1
BANKA	15	12	0	4	7
İBADETHANE	6	6	0	0	0
GÖSTERİ MERKEZİ	11	10	3	5	5
HALK EĞİTİM MERKEZİ	4	3	0	1	2
HASTANE	2	2	1	2	2
KÜTÜPHANE	9	9	1	2	6
MARKET	4	4	0		
MÜZE	12	12	1	4	6
RESMİ KURUM	16	16	4	6	7
RESTORAN	13	6	0	2	3
SPOR KOMPLEKSİ	3	2	0	0	2
TERMİNAL	6	5	4	2	4
TOPLAM	110	87	14	28	44

TUVALET	MEKÂN SAYISI	ENGELLİ TUVALETİ VAR	ENGELLİ TUVALETE YÖNLENDİRME İŞARETLERİ VAR	KAPIDA ENGELLİ İŞARETİ VAR	KAPIDA KABARTMALI ENGELLİ İŞARETİ VAR	İÇERİDE YARDIM BÜTONU VAR	KAPI DIŞARI DOĞRU AÇILIYOR	KAPI KİLİDİ DIŞARIDAN AÇILABİLECEK ŞEKİLDE	TUVALET KABİNİ EBATLARI UYGUN	KLOZET OTURMA YÜKSEKLİĞİ UYGUN	TUTAMAKLAR VAR
ALIŞVERİŞ MERKEZİ	9	9	5	9	6	3	6	6	6	7	9
BANKA	15	0									
İBADETHANE	6	1	1	1	0	0	1		1		1
GÖSTERİ MERKEZİ	11	7	4	7	2	0	2	7	6	5	7
HALK EĞİTİM MERKEZİ	4	0									
HASTANE	2	2	0	2	0	1	2	2	2	0	2
KÜTÜPHANE	9	4	1	3	0	0	2	3	1	4	4
MARKET	4	2	0	2	0	0	2	0	2	2	1
MÜZE	12	11	6	10	3	1	8	7	4	9	11
RESMİ KURUM	16	7	1	7	2	1	3	5	5	6	4
RESTORAN	13	0									
SPOR KOMPLEKSİ	3	2	0	1	0	0	2	1	2	2	2
TERMİNAL	6	5	2	4	2	2	3	5	2	1	5
TOPLAM	110	50	20	46	15	8	31	36	31	36	46

OTOPARK	MEKÂN SAYISI	AÇIK PARK ALANI VAR	KAPALI PARK ALANI VAR	ENGELLİLER İÇİN PARK ALANI VAR	ENGELLİ PARKINA YÖNLENDİRME İŞARETLERİ VAR	PARK YERİNDEN KALDIRIMA ENGELSİZ GEÇİŞ VAR	PARK YERİ ASANSÖRE / GİRİŞE / ÇIKIŞA EN YAKIN YERDE	PARK YERİNİN GENİŞLİĞİ EN AZ 3,60 METRE
ALIŞVERİŞ MERKEZİ	9	7	7	9	2	9	9	9
BANKA	15	5	0	0				
İBADETHANE	6	2	1	0				
GÖSTERİ MERKEZİ	11	6	5	2	1	2	2	3
HALK EĞİTİM MERKEZİ	4	2	0	0				
HASTANE	2	2	0	2	1	2	1	1
KÜTÜPHANE	9	5	0	2	1	2	1	2
MARKET	4	3	0	3	1	2	1	0
MÜZE	12	6	1	1	0	0	1	0
RESMİ KURUM	16	7	2	3	2	3	2	2
RESTORAN	13	2	0	0				
SPOR KOMPLEKSİ	3	1	1	2	2	2	2	2
TERMİNAL	6	5	2	2	2	2	2	2
	110	53	19	26	12	24	21	21

Ek 2. KURUMLARLA YAPILAN YAZIŖMALARA VE GELEN CEVABA BİR ÖRNEK

Sayın Yetkili,

Sabancı Üniversitesi engelli bireylerin yaşamın her alanına katılımı konusunda mevcut durumun tespiti ve iyileştirmeye yönelik politika ve uygulama önerilerinin geliştirilmesi amacıyla FARKLI AÇILARDAN ENGELLİLİK başlıklı bir proje yürütmektedir.

Bu proje çerçevesinde sizin de değerli katkılarınıza ihtiyaç duymaktayız. ...'ın hizmetlerinden ve şubelerinden engelli bireylerin de engelsiz bireyler kadar rahatlıkla faydalanmalarına olanak tanıyan uygulamalarınız hakkında bizi bilgilendirirseniz minnettar kalacağız. Projenin herhangi bir aşamasında kurum ve kişi adı belirtilmeyecektir. Konuyla ilgili görüşlerinizi sabırsızlıkla bekleyeceğiz.

Yardımlarınız ve desteğiniz için şimdiden şükranlarımızı sunarız.

Saygılarımızla,
Dr. Zeynep Yelçe
Ar. Gör. Pınar Ensari

Sayın YELÇE,

İletiniz için teşekkür ederiz.

Bankamızın 2012 / 2013 dönemi sosyal yardım faaliyetleri planları yapılmış olduğundan üzülerak bildiririz ki talebinize olumlu yanıt verilememektedir.

Bankamıza göstermiş olduğunuz ilgi için teşekkür ederiz.

Saygılarımızla,

Müşteri Hizmetleri Birimi

Ek 3. ÖĞRENCİ RAPORLARINDAN ÖRNEKLER

İstanbul'un Büyük Bir Parkı

Ece Kaval

Parka girerken engelliler için faydalı olacağı düşünülmüş bir giriş görülüyor ancak bu girişte arabaların durabileceği ve bekleyebileceği bir alan yok. Bu da parka arabayla gelmiş engelli bir kişinin arabadan inmesi veya arabaya binmesi sırasında sorun çıkmasına sebep oluyor. Resimlerde görüldüğü gibi tekerlekli sandalyenin rahat girip çıkabilmesi için bir rampa yapılmış ancak bu rampaya sadece arabasız gelen engelli kişilerin ulaşabilmesi mümkün çünkü turuncu dubalar araç beklemesini imkânsız hale getiriyor.

Parkta engelli kişilerin kullanabileceği bir kapı daha bulunuyor ancak bu kapı da amacının dışında kullanılıyor. Bu kapının etrafında bir otopark var ve kapıda rampa mevcut. Ancak otoparkta engelli park yerleri bulunmamasının yanı sıra kapının sadece dar bir kısmı açık, geri kalan taraf ise kilitli tutuluyor ve rampanın üstüde çöp kutularıyla dolu.

Parkın içine doğru ilerlerken zemin eğimleri çok uygun hatta eğim bulunmamakta.

Ağaçların, yürüme parkurlarının ve spor sahalarının olduğu bölüme gelene dek yer yapısı düzgün ve engelli bireyler için uygun. Ancak yeşil alanlarda ve spor sahalarının etrafındaki zeminde tekerlekli sandalye için uygun olmayan bir malzeme kullanılmış. Bu durum da engelli kişileri olumsuz yönde etkilemekte. Çünkü, bir engelli birey yürüş yapmayacak dahi olsa maç yapan çocuğu/tanıdığını izlemek için yine bu yollardan geçmek zorunda ve bir yardım almadan bu pek mümkün değil.

Parkin içinde ne yazık ki engelli tuvaleti bulunmamakta ama yine bilinçsizce bir çaba görülmekte. Parktaki tuvaletlerden birinin girişinde rampa bulunuyor ancak bu rampa çok dik ve hemen bitiminde ızgaralar var. Engelsiz bir insanın bile zor inebileceği diklikte olan bu rampadan tekerlekli bir sandalyenin inmesi mümkün değil. Ayrıca biraz önce söz ettiğim uygun olmayan yollar dışında da bu tuvalete giden bir yol yok ve rampaya ulaşabilmek için küçük bir kaldırımın geçilmesi gerekiyor.

Parkin içinde bir kafe bulunuyor ve bu kafedeki çalışanlar engellilik ile ilgili bir eğitim almamış. Saha çalışmamızda engelli gönüllümüz Ayşegül Domaniç Yelçe ile kafeye girerken taşlı zemin yüzünden ve oturmak isterken de kafedeki masaların boyutundan ötürü sorunlar yaşadık. Kafenin girişinde rampa olmasına rağmen rampaya giden yoldaki zemin tekerlekli sandalyeye hiç uygun değil.

Ayrıca kafedeki masaların yüksekliği uygun olsa da derinlikleri yeterli değil, bu yüzden tekerlekli sandalye masaya yaklaşabilsin diye iki masayı birleştirip arada kalan boşluğa tekerlekli sandalyeyi rahatça yerleştirebildik. O sırada تنها olduğu için iki tane masayı çok rahat bulabildik ancak daha kalabalık olan zamanlarda bu çok zor hatta imkânsız olacaktır. Bunların yanında kafede de engelli tuvaleti bulunmuyordu.

Parkta göze batan bir diğer özellik de, süs havuzlarının veya heykel kenarlarının görme engelliler için fark edilebilir yüzey ile çevrelenmemiş olması. Parkta görme engelli kişiler için hiçbir yardımcı düzenleme bulunmuyor.

Parkın içindeki dinlenme bankları yeterince sık ve ulaşılması kolay yerlerde. Yükseklik ve genişlikleri uygun. Ağırlıkları yeterince fazla olduğu için de yere sabit olmayan bu banklar engelli kişiler için bir sorun teşkil etmiyor. Ayrıca parkta kısa boylu kişiler için de daha alçak banklar bulunmakta.

Parkta çocuklar için çok geniş bir alan bulunmakta ve bu alana giriş çok kolay. Alanın iki tarafı yükselteli de olsa diğer iki tarafı düz ve girişi kolay. Ancak bu oyun alanlarında sadece engelsiz çocuklar için oyuncaklar bulunmakta ve bu oyuncaklara çokça yer ayrılmış.

Özellikle çocuk yaşta engellerini hissettirmemek adına, normal oyuncaklara ayrılan bu kadar fazla alanın bir bölümü engelli çocukların da oynayabileceği oyuncaklarla tamamlanabilirdi. Böyle bir uygulama başka parklarda bulunmakta ve Aşşegöl Domaniç Yelçe 14 Ocak 2013 tarihli “Engelsiz oyun parkları” adlı yazısında bu konuya değinmekte. Yazısında engelli çocuklar için de oyuncaklara sahip olan parkları anlatıyor ve bu parklara sahip olan ilçeleri sıralıyor. Aynı şekilde bir uygulama bu kadar fazla alana sahip olan bu parkta da gerçekleştirilebilir.

Bir diğer yapılabilecek uygulama da, parkın yakın olduğu bir üniversite ya da kuruluşla anlaşarak, yardıma ihtiyacı olan engelli ve yaşlı bireylerin belirli zaman dilimlerinde ve belirli bir ücret karşılığında öğrenci veya gönüllülerce parklarda rahat zaman geçirmelerini sağlamak olabilir. Bu uygulama engelli ve yaşlı bireylere yardımcı olacağı gibi ihtiyacı olan öğrencilere de maddi katkı sağlayacaktır.

DIŞ MEKÂNLAR - PARKI

1.	DIŞ MEKÂN – KALDIRIM	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
1.A.	Kaldırım genişliği en az 150 cm	✓			
1.B.	Kaldırım yüksekliği 15 cm'den az	✓			
1.C.	Kaldırım rampalarının genişliği en az 90 cm	✓			
1.D.	Kaldırım genişliği dükkân önlerinde en az 3,5 metre			✓	Parkta dükkân yok
1.E.	Rögar delikleri ve ızgaralar çıkıntı oluşturmuyor		✓		
1.F.	Görme engelliler için doğal kılavuz çizgileri var		✓		
1.G.	Doğal kılavuz çizgileri 60 cm genişliğinde		✓		
1.H.	Doğal kılavuz çizgileri rögarlara veya drenaj kanallarına yeterince uzak			✓	Parkta doğal kılavuz çizgisi yok
1.I.	Doğal kılavuz çizgilerinin rengi yüzey rengiyle kontrast oluşturuyor			✓	Parkta doğal kılavuz çizgisi yok
1.J.	Görme engelliler için duymasanabilir yüzey var		✓		
1.K.	Yaya kaldırımlarında geçişi engelleyen bir şey yok	✓			
1.L.	Yaya kaldırımlarında geçişi engelleyen bir şey varsa: kaldırım kotundan 10 cm yüksekte bir platform üzerinde				Var ise işaretleyiniz: () ağaç () elektrik direği () trafik işareti () süs bitkisi () ilan panosu () bank () çöp kutusu () diğer _____
1.M.	Kaldırım üzerindeki levhaların, işaretlerin ve tabelaların en alçaktaki noktalarının yerden yüksekliği en az 210 cm	✓			

2.	YAYA GEÇİDİ	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
2.A.	Kaldırım rampalarının genişliği en az 180 cm				
2.B.	Yaya geçidinde rögar/ızgara takımları yok			✓	Parkta yaya geçidi yok
2.C.	Yaya geçitlerinde duyumsanabilir yüzey var				Parkta yaya geçidi yok
2.D.	Işık kontrollü yaya geçitinde işaret lambalarında ışıklı yaya figürü aktif	✓			
2.E.	Işık kontrollü yaya geçitinde ses uyarı işareti aktif				Ses uyarı işareti yok
2.F.	Basmalı (butonlu), ışıklı ve sesli trafik işaretinin butonunun yerden yüksekliği en fazla 120 cm				
2.G.	Alt geçitte eğimi yüzde 8'i geçmeyen rampa var				Alt geçit yok
2.H.	Üst geçitte eğimi yüzde 8'i geçmeyen rampa var				Üst geçit yok
2.I.	Alt geçitte asansör/platform asansörü var				Alt geçit yok
2.J.	Üst geçitte asansör/platform asansörü var			✓	Üst geçit yok

3.	YEŞİL ALANLAR	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
3.A.	Görme engelliler için duyumsanabilir yüzey var		✓		
3.B.	Park alanı içindeki ana yolların boyuna eğimi en fazla % 4	✓			
3.C.	Park alanı içindeki ana yolların enine eğimi % 2	✓			
3.D.	Yüz metrede bir dinlenme bankı var	✓			
3.E.	Banklar zemine sabit		✓		Ama kıpırdatılamayacak kadar ağırlar
3.F.	Bankın yanında tekerlekli sandalye için 120 cm'lik yer var	✓			
3.G.	Bankın oturma yerinin zeminden yüksekliği en az 45 cm	✓			
3.H.	Bankın sırt yaslama yerinin zeminden yüksekliği 70 cm	✓			
3.I.	Bankın kol desteği var	✓			
3.J.	Bankın kol desteği varsa: yüksekliği 21,5-23 cm arasında	✓			
3.K.	Çocuklar ve kısa boylu insanlar için 35 cm yüksekliğinde banklar mevcut	✓			
3.L.	Yol genişliği en az 120 cm	✓			
3.M.	Yol genişliği en fazla 200 cm	✓			
3.N.	Dinlenme alanları ana yaya yolunun dışında (cepte)	✓			
3.O.	Masaların yüksekliği 75-90 cm arasında	✓			
3.P.	Tekerlekli sandalye yaklaşabilmesi için masa altı derinliği 60 cm		✓		40 cm.
3.Q.	Çöp kutularının yüksekliği 90-120 cm arasında	✓			İki tip çöp kutusundan biri uygun
3.R.	Çeşmelerin yüksekliği 85-95 cm arasında			✓	Çeşme yok
3.S.	Çeşmelerin etrafında duyumsanabilir yüzey var			✓	Çeşme yok
3.T.	Her 6-9 metrelik rampadan sonra 150 cm boyunda yatay bir boşluk var			✓	Rampa yok

ÖNERİLER

Parktaki tuvaletler engellilere uygun bir hale getirilmeli ve görme engelli kişiler için duyumsanabilir yüzeyler konulmalı. Ayrıca parkta ve parkın içinde çalışan personel engellilik hakkında bir eğitim almalı.

Parkın giriş ve çıkışları araç bekleyişi için daha uygun bir hale getirilmeli ve tekerlekli sandalyeye uygun olmayan yüzeyler değiştirilmeli.

Çocuk oyun alanlarında engelli çocuklara uygun oyuncaklara da yer verilmeli ve bu alanların bazı bölümlerinin yüzeyi düzeltilmeli.

Bir Hastane Ziyareti

Dilara Yılmaz ve Mustafa Ertuğ Aral

Biz iki proje arkadaşı, Dilara ve Ertuğ, danışmanlarımızın bize verdiği görev doğrultusunda bir devlet hastanesini incelemek ve gözlemlemek adına yola çıktık. Hastaneye vardığımızda ziyaretimiz boyunca bize eşlik edecek olan gönüllü engelli arkadaşımız ve refakatçisi olan annesini beklemeye başladık. Bu buluşma projemizin belki de en önemli parçasıydı. Beklerken hastanenin girişini ve park alanını kontrol ettik. Park alanında engelliler için ayrılmış bir yer bulunduğu, fakat bu alanın çizgilerle belirtilmediği ve yeteri kadar büyük olmadığı belirgindi. Daha sonra engelli arkadaşımız A ve annesi ile buluşup hastane kantininde oturup, projemizi konuştuk ve sonrasında A ile birlikte yürüyüşe çıktık. Bu arada A down sendromlu bir arkadaşımız. Bu yürüyüşte A'dan engelliler için yapılan tuvaleti kullanmasını istedik. Hastaneye doğru yürürken A'yı dikkatli bir şekilde izledik. Buradaki gözlemde, yolların kırık olması, rampanın belirtilen ölçülerde yapılmaması dikkatimizi çeken noktalardı.

Bundan sonra hastaneye girdiğimizde günlerden Cumartesi olması bizim için şanssızlıktı. Çünkü hafta sonu yetkili bir kişi yoktu. Bu yüzden oradaki görevliyle konuşmak zorundaydık. Durumu görevliye izah etmek bayağı zahmetli bir iş haline geldi. Çünkü bu durum onun yetkisini aştığı için başta bize izin vermedi. Epey bir dil döktükten sonra görevli bize inceleme izni verdi ve birkaç konuda bilgi de verdi. Özellikle içerde danışma masasında engelliler için ayrı bir bölüm ve yalnızca engellilerin bilgilerini içeren bir bilgisayar da mevcuttu. Bu arada A engelliler tuvaletini kullandı ve gelince onun söylediği bilgiler doğrultusunda formu doldurup notlar yazdık.

Daha sonra kafeye A'nın annesinin yanına gelerek özellikle A ve annesinin zorlandığı hususlar hakkında sohbet ettik. Bizim için bu sohbetteki en önemli bölüm, engelliler için 4-5 ayda bir ücret verildiğini öğrenmek oldu. Bu ücreti verirken hastanın sağlık durumu göz önüne alınıyor. A'nın fazla bir rahatsızlığı olmadığı için bu ücreti en düşük seviyede vermek için devlet elinden geleni yapıyor. Bir başka nokta ise, eğitim raporları hakkında. Engelli hasta için devlet tarafından bir rapor veriliyor. Bu raporda engelli hastanın okuyabilir ya da okuyamaz olduğu belirleniyor. A'nın yaşı büyük olduğu için devlet bu yaştan sonra niye okuyacaksın diyip, raporu okuyamaz yönünde veriyor. A'nın annesi alınan raporlar hakkında çok sorun yaşadığını dile getirdi. Bu güzel sohbetten sonra A ve annesini uğurlayıp, biz tekrar kaldığımız yerden projemize devam ettik. Ama öğlen vardiyasında görevli değişikliği olduğu için hastaneye girdiğimizde yeni görevli tarafından çok sert bir tepki ile karşılaştık. Biraz ağız dalaşından sonra kalan kriterleri dolduramayacağımızı anlayıp, kendi çabalarımızla hastanenin diğer bölümünde formun kalan kısımlarını doldurmaya devam ettik.

BİNALAR – GENEL - HASTANESİ

A.	GİRİŞ ALANI	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
A.1.	Kaymayı önleyen, düz zeminle kaplanmış yol seviyesinde engellenmemiş inme binme alanı var				
A.2.	Ana giriş düz ayak	✓			
A.3.	Ana girişte sabit rampa var		✓		
A.4.	Ana girişte rampa varsa: eğimi en fazla % 8				Rampa yok düz ayak
A.5.	Rampanın genişliği en az 90 cm			✓	
A.6.	Rampa korkulukları rampa yüzeyinden 86,5 cm yüksekte			✓	
A.7.	Kesintisiz rampa boyu en fazla 9 metre			✓	
A.8.	Rampanın yüzeyi sert, stabil, kaymaz ve çok az pürüzlü (maks. 20mm) malzemeyle kaplanmış			✓	
A.9.	Rampanın korumasız tarafında en az 5 cm yüksekliğinde koruma bordürü var			✓	
A.10.	Rampanın başında ve sonunda 150 cm uzunluğunda düz ve değişik dokuda bir alan bulunuyor			✓	
A.11.	Ana girişe seyyar rampa kurulabiliyor		✓		İhtiyaç yok
A.12.	Ana giriş erişilebilir değil, ancak engelliler farklı bir girişe yönlendiriliyor		✓		
A.13.	Ana girişte basamaklar varsa: yüzeyleri kaymaz ve çok az pürüzlü (maks. 20mm) malzemeyle kaplanmış		✓		Ana giriş düz ayak
A.14.	Basamak ucunda 2,5 cm eninde koruyucu kaymaz şerit var	✓			
A.15.	Merdivenin başında ve sonunda 120 cm uzunluğunda düz ve değişik dokuda bir alan bulunuyor	✓			
A.16.	Merdiven kenarlarında tutamak var	✓			
A.17.	Bina giriş zemini kaydırmaz yüzey	✓			
A.18.	Ana giriş kapısının genişliği en az 81,5 cm	✓			
A.19.	Ana girişte cam kapı var	✓			

A.20.	Ana girişte cam kapı varsa: renkli bant veya çerçeve var	✓			
A.21.	Ana girişte cam kapı varsa: alttan 40 cm yüksekliğinde metal plaka var	✓			
A.22.	Baş üstünde bulunan fiziksel engellerin yerden yüksekliği en az 203 cm	✓			
B.	DANIŞMA ALANI	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
B.1.	Mekâna rehber hayvan alınmasına olanak var		✓		
B.2.	Danışma masası var	✓			
B.3.	Danışma masasının yüksekliği 75-90 cm arasında	✓			
B.4.	Tekerlekli sandalye yaklaşabilmesi için masa altı diz derinliği en az 60 cm	✓			
B.5.	Baş üstünde bulunan fiziksel engellerin yerden yüksekliği en az 203 cm	✓			
B.6.	Duvara monte edilmiş uygun yükseklikte tutunma bantları var		✓		
B.7.	Tekerlekli sandalyenin 180 derece dönüş yapabileceği alan (çapı: 152,5 cm) var	✓			
B.8.	Bina ile ilgili sorular için işaret dili tercümanı var	✓			
B.9.	Bina ile ilgili sorular için fiziksel refakatçi hizmeti var	✓			
B.10.	Acil durum anında fark edilmek isteyen engelliler için tanıma bilekliği var		✓		
C.	ASANSÖRLER	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
C.1.	Asansör var	✓			
C.2.	Kabin girişinin genişliği en az 91,5 cm	✓			
C.3.	Kabin içi ölçüleri en az 110 cm x 140	✓			
C.4.	Asansörün önünde 152,5 cm x 152,5 cm'lik alan var	✓			
C.5.	Kabin içinde yerden 85-90 cm yükseklikte tutunma bantı var		✓		

C.6.	Asansör kabini tam kat seviyesinde duruyor	✓			
C.7.	Asansör sığınağın olduğu kata kadar ulaşıyor			✓	
C.8.	Asansörün kapısı otomatik	✓			
C.9.	Otomatik asansörlerde otomatik göz 12,5 cm ile 73,5 cm aralığında	✓			
C.10.	Kabin içinde telefon veya acil durum butonu var	✓			Telefon yok buton var
C.11.	Kabin içindeki ve dışındaki düğmelerinin yerden yüksekliği 160,5 cm	✓			
C.12.	Düğmelerin çapı en az 19 mm	✓			
C.13.	Bütün düğmelerde kabartma var	✓			
C.14.	Düğmelerin üzerindeki karakter ve sembollerin renkleri bulundukları zeminle kontrast oluşturuyor	✓			
C.15.	Tehlike alarmında görsel işaret ve kabartma yazı var		✓		
C.16.	Kabin katlarda durduğunda veya katlardan geçerken ilgili düğme yanıyor		✓		
C.17.	Kabin içinde katları belirten sesli sistem var		✓		
D.	KAPILAR	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
D.1.	Kapı genişliği en az 81,5 cm	✓			
D.2.	Kapı ve kasası bitişik duvar ile farklı renkte	✓			
D.3.	Cam kapı/lar var	✓			
D.4.	Cam kapı varsa: renkli bant veya çerçeve var	✓			
D.5.	Cam kapı varsa: alttan 40 cm yüksekliğinde metal plaka var	✓			
D.6.	Kapı üzerinde kabartma oda işaretleri var		✓		
D.7.	Kapı üzerinde kabartma oda işaretleri kapı kolu hizasında		✓		

D.8.	Kapılar otomatik açılıyor		✓		
D.9.	Kapılar kolay açılıyor	✓			
D.10.	Kapı eşiği yüksekliği en fazla 1,25 cm	✓			
E.	KORİDORLAR	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
E.1.	Koridorların genişliği en az 92 cm	✓			
E.2.	Baş üstünde bulunan fiziksel engellerin yerden yüksekliği en az 203 cm	✓			
E.3.	Duvara monte edilmiş uygun yükseklikte tutunma bantları var		✓		
E.4.	Engelliler için yangın çıkışı var		✓		
E.5.	Acil durumlar için görsel ve işitsel uyarı sistemleri var	✓			
F.	TUVALETLER	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
F.1.	Engelli tuvaleti var	✓			
F.2.	Cinsiyet belirtilmemiş ayrı bir tuvalet var		✓		
F.3.	Kadınlar ve erkekler tuvaletlerinde ayrı kabin olarak var	✓			
F.4.	Engelli tuvaletine yönlendirme işaretleri var		✓		Sadece kapısında asılı engelli tuvaleti tabelası var
F.5.	Kapıda engelli işareti var	✓			
F.6.	Kapıda kabartmalı engelli işareti var		✓		
F.7.	Dolu veya boş olduğunu gösteren yazılı, ışıklı, sesli bilgilendirme işareti var		✓		
F.8.	İçeride yardım butonu var	✓			
F.9.	Kapısı dışarıya doğru açılıyor	✓			
F.10.	Kapı kilidi dışarıdan açılabilir şekilde	✓			
F.11.	Kılavuz çizgileri veya duymasanabilir yüzey var	✓			

F.12.	Zemin kaydırmaz malzemeden	✓			
F.13.	Tuvalet kabini en az 220 cm x 220 cm	✓			
F.14.	Klozet oturma yüksekliği 47 cm	✓			
F.15.	Tutamaklar var	✓			
F.16.	Lavabolar ayaksız	✓			
F.17.	Musluklar uzun kollu veya haç şeklinde	✓			
G.	TAŞIT PARKLARI	EVET	HAYIR	CEVAP YOK	YORUM
G.1.	Açık park alanı var	✓			
G.2.	Kapalı park alanı var		✓		
G.3.	Yeterli sayıda engelli park yeri var (1:50)	✓			
G.4.	Engelli parkına yönlendirme işaretleri var		✓		
G.5.	Park yerinden kaldırıma engelsiz geçiş var	✓			
G.6.	Park yeriyle gidilecek yer arası en fazla 25 metre	✓			
G.7.	Park yeri asansöre/girişe/çıkışa en yakın yerde		✓		
G.8.	Park yerinin en az genişliği 3,60 metre	✓			
G.9.	Engelli park işareti var	✓			
G.10.	Engelli işareti okunur büyüklükte	✓			
G.11.	Engelli işareti ışıklandırılmış		✓		
G.12.	Engelli parkında park yönetiminin telefon numarası belirtilmiş		✓		
G.13.	Engelli parkında alarm butonu var		✓		
G.14.	Park yeri bilet makinası ve parkmetrelerin yerden yüksekliği 90-120 cm arasında			✓	Otopark ücretsiz

Ek 4. POSTER ÇALIŞMALARINDAN ÖRNEKLER

BEŞİKTAŞ'TA "ENGELLİ" OLMAK

Safak Cansu ÇİFT

Bedriye DOLUZENGİN

ÖZET: Pred310 dersi kapsamında yaptığımız bu çalışmada Beşiktaş'ın cadde ve çarşılarının fiziki yapısını "engelli" bir vatandaşın gözüyle incelemeye çalıştık. Gözlemlerimizi görme, işitme ve fiziksel engelli bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda yapmaya çalıştık. Gördüğümüz Beşiktaş'ta "engelli" olmak oldukça zor...

YÖNTEM			
CADDELER		YAYA GEÇİTLERİ	
Kaldırımların genişliği	👤	Rampa	👤
Kaldırımların yüksekliği	👤	Duyumsanabilir yüzey	👤
İzgaralar, rögar takımları	👤	Kıllı yüz çizgileri	👤
Duyumsanabilir yüzey	👤	Sesli ve görünümlü uyarıcı	👤
Kıllı yüz çizgileri	👤	İzgaralar, rögar takımları	👤
Geçiş engelleyen nesneler	👤	Buton	👤

SONUÇ: Reklam panoları ve sis amaçlı yapılar engelli bireylere zorluk teşkil edebilir. Kaldırım genişliği oldukça değişken. Trafikte kapalı alanda yürüme olanağı yok histili.

SONUÇ: Trafik yoğunluğundan dolayı karşıdan karşıya geçmek oldukça zor, sesli ve uyarıcı sistemler ise yetersiz. Alt ve üst geçitlere ihtiyaç olabilir.

SONUÇ: Yol genişliği uygun olmasına rağmen çim elverişli değildir. Banklar ise standartlara tam olarak uygun değildir. Masa veya çöpmeze rastlanmadı.

ÇARŞILAR

Dinlenme bankı	👤	Mendirekler	👤
Kasa	👤	Rampa	👤
Duyumsanabilir yüzey	👤	Sesli uyarıcı	👤
Zemin	👤	Asansör	👤

SONUÇ: Genelde engelli asansörü ve tükerekleli sandalyeler için rampalar yok. Dükkanlar engelli bireylerin alışveriş yapmasına pek elverişli değil.

Amacımız kütüphanelerin engelli erişimi konusundaki eksikliklerini derinlemesine inceleyerek engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak ve iyileştirmek.

**DAHA KOLAY BİR YAŞAM
ENGELLİLER İÇİN DE MÜMKÜN**

Sabancı
Universitesi

Beyhan Telliöğlu
Berkın Telliöğlu

Sabancı
Universitesi

Süpervizörler:
Dilşah Fırat Ertürk
Zeynep Barın Yıldız

Survey on **DISABLED**
Access to Information and Services
Group #148
Burcu Arduç Büşra Özcan Elifnas Ertekin

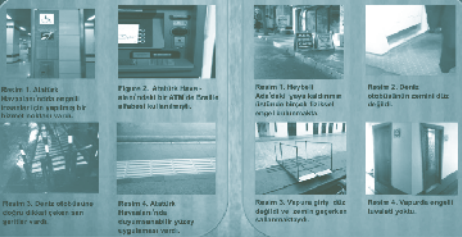
ÖZET

Bu proje, kamusal alanlarda engelli bireylerin erişim durumunu tespit etmeyi amaçlanmaktadır. Bu süreçte, üç küçük gruplar halinde yapılan saha çalışmasıyla toplu taşımadaki engeller ve iyi örnekler değerlendirilmiştir. Engelli bireylerin toplu taşıma araçlarına ve kullandıkları diğer hizmetlere yönelik olumsuzluklar ve engellerin giderilmesi için öneriler sunulmuştur. Ayrıca, Atatürk Havalimanı'nda yaptığımız araştırma sırasında genel olarak gözlemlenen diğer mekanlardaki engelleri daha iyi anlamamız sağlayacak etkileşimli bir model sunmuş oldu.

GÖZLEMLER

İYİ ÖRNEKLER

KÖTÜ ÖRNEKLER

SONUÇ

- 1. Yürünebilirlik yapmak engeller için mümkün değil
- 2. Engelli bir kişi ile birlikte yürümek zor ve yavaş ilerlemek zor
- 3. İşlevsiz kütüphane yapıları verimsizdir
- 4. Her yaş grubu erişilebilir alanlardan geçirilmeli
- 5. İyi örnekler araştırılmalı ve benimsenmelidir

Ek 5. GÖZLEMÇİ ÖĞRENCİLER

SABANCI ÜNİVERSİTESİ MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ

Duygu Alay, Mustafa Ertuğ Aral, Mehmet Ark, Kamil Batuhan Arslan, Gözde Ayar, Zeynep Ece Çağlar, Semih Doğançan Çamlıca, Dilara Çilek, Mert Çulha, Armağan Daşcürücü, Ülfet Pınar Demir, Emre Can Durmaz, M. Zahid Durmuş, Çağrı Erbağcı, Elifnas Ertekin, Segü Z. Gençoglu, Baran Gülsün, Ece Kaval, Ahmet Can Kırlioğlu, Harun Nalbant, Bilgecan Ögütgen, Büşra Özcan, Mertcan Özhabes, Nihat Kadir Özyurt, Muharrem Pütün, Efe Sezik, Hayati Şahin, Ömer Tiryakiler, Şükran Topaloğlu, Hasan Onur Uzunhasanoğlu, Dilara Yılmaz

SABANCI ÜNİVERSİTESİ SANAT VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ

Emir Adıbelli, Burcu Arduç, M. Ceren Erarslan, Başak Güray, Ecem Tek, Berkin Tellioglu, Beyhan Tellioglu

SABANCI ÜNİVERSİTESİ YÖNETİM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

Duygu Akgün, Ceyda Balcı, Serra Hinginar, Aylin Yıldız

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ

Büşra Acar, Maria Adell Lamora, Elçin Adıgözel, Melih Akar, Pınar Akça, Gürkan Akçay, Gamze Akkurt, Şule Aksoy, Esen Akyol, Burcu Alapala, Bala İnci Alparslan, Naciye Gülşah Altay, Süreyya Arıcan, Özge Sevinç Armitli, Sedanur Aslan, Nurdamlı Aybirdi, Tuba Aydoğan, Cansu Aydoğdu, Duygu Aygün, Ebru Bakırcı, İbrahim Baltu, İnci Başçay, Saime Bediz, Güllü Tuğçe Bişeroğlu, Mehmet Akın Bulut, Muazzez Tuğçe Bütün, Hazan Büyükkakmanlar, Merve Büyükközer, Feyza Camız, Ebru Can, Ayşegül Cayvaz, Şafak Cansu Cirit, Burcu Coşgun, Benay Çakaloğlu, Çağdaş Çetinkaya, Cansu Demirtaş, Aybüke Dertli, Belgin Doğan, Sultan Doğru, Bedriye Doluzengin, Öznur Doğmen, Feyza Dumanoglu, Songül Dünder, Büşra Ersin, Saadet Etli, Sümeyra Gökalp, Bekir Güler, Gökcan Güncan, Bilge Nur Hayat, Selin İbiş, Müslüm İso, Melike İşcan, Coşkun İşlek, Dilek Kahiye, Tayfun Kamit, Emre Kara, Cansu Karahan, Fatih Karaman, Funda Karaoğlu, Sümeyye Karataş, Aysun Kart, Murat Kaya, Sümeyra Kayar, Yağmur Kaykaç, Şeyma Kaynaş, Büşra Kenesarı, Oğuz Kılıç, Ezgi Koçak, Duyunç Koçöz, Derya Kurt, İsmail Külçe, M. Mustafa Mangır, Selin Mavili, İrem Nekay, Fatmanur Olgaç, Feza Ozan, Damla Ozat, Selim Öger, Kemal Özen, Sebahat Özkal, İpek Pehlevan, Nergis Pekmezci, Sibel Sancar, Samet Sarıgöl, Neslihan Soysert, Atakan Şeniz, Recep Tankal, Berna Tarı, Esra Terkeşli, Şükrü Tesadüf, Pınar Tokay, Emine Sena Toprak, Gözde Tosun, Elif Semra Tulum, Gamze Uçak, Ayşe Büşra Uzun, Orkun Uzun, Ayşe Ülker, Hannah Sophia Winkel, Zühre Yakar, Hazal Didem Yener, Aylin Yenidünya, Yasemin Yetkin, Barış Yıldırım, Cansu Yılmaz, Remzi Gökberk Yılmaz, Melis Yiğit, Gamze Yörük, Dilan Yurul, Hanife Emel Yüksel, Sedef Zenciroğlu

7. KAYNAKLAR

Ulusal mevzuat ve resmi belgeler:

- Diyanet İşleri Başkanlığı. (06.08.2007) B.02.1.DİB.0.65.02-010.06.02-920 sayılı Genelge.
- Resmi Gazete. (10.11.2008) Sayı: 27050. *Elektronik Haberleşme Kanunu*.
- Resmi Gazete. (25.06.2005) Sayı: 25856. *Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*.
- Resmi Gazete. (11.01.2012) Sayı: 28170. *Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği*.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi – Herkes İçin Erişilebilir ve Kullanılabilir Fiziksel Çevre ve Yapılar İçin Ek Teknik Şartname. [http://www.esisilebiliristanbul.org/Calismalar/Documents/ibb_ek_teknik2.pdf]
- Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik Bakanlar Kurulu Kararı. (29.6.2009) No: 2009/15169.
- Resmi Gazete. (11.06.2009) Sayı: 27255. *Karayolu Taşıma Yönetmeliği*.
- Resmi Gazete. (06.10.2010) Sayı: 27721. *Milli Kütüphane Hizmetlerinden Yararlanılmasında Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik*.
- Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*. (07.07.2005) Sayı: 25868 [4.7.2012 tarihli ve 6353 sayılı Kanun'un 34. maddesiyle, geçici 2. ve 3. maddelerde yer alan "yedi yıl" ibaresi "sekiz yıl" şeklinde değiştirilmiştir.]
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, "Engelsiz Havaalanı" Projesi Şartnamesi [<http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=projeler&id=14>]
- TBMM Genel Kurul Tutanakları [http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.sorgu_baslangic]
- TMBB Kanun Teklifleri [http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic]
- TMBB Soru Önergeleri [http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_sd.sorgu_baslangic]

Uluslararası mevzuat ve resmi belgeler:

- Americans with Disabilities Act of 1990* – ADA (ABD – Güncellenmeler ile birlikte) [<http://www.ada.gov/pubs/adastatute08.htm>]
- Avrupa Komisyonu. (2010) *Avrupa Engellilik Stratejisi (2010-2020): Engelsiz Avrupa için Yenilenmiş bir Taahhüt. BM Engelli Hakları Sözleşmesi*.
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Üye Devletlere Yönelik. (2006) 5 sayılı Tavsiye Kararı, (2006).
- Regulation (EC) No 1371/2007 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2007 on rail passengers' rights and obligations. (03.12.2007) *Official Journal of the European Union*.
- Birleşmiş Milletler. (2008) *Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*.
- Eşitlik Yasası. 2010 *Equality Act 2010* İngiltere [http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/pdfs/ukpga_20100015_en.pdf]
- Özürlü bireylerin haklarını ve topluma tam katılımını teşvik etmeye yönelik Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı. (2006 – 2015)

Diğer araştırma ve yayınlar:

- Americans with Disabilities Act, ADA Update: A Primer for Small Business*; <http://www.ada.gov/reg2010/smallbusiness/smallbusprimer2010.pdf>
- Türkiye Bankalar Birliği. (Eylül 2012) "Engellilere Bankacılık Hizmetleri" Raporu.
- Kanada İnsan Hakları Komisyonu. (2007) *International Best Practices in Universal Design*,
- İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı. (2011) *İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Hizmet Kılavuzu*.
- "Kiel'de görmeye değer objeler - Engelli ve engelsiz vatandaşların şehri," [http://www.kiel.de/leben/menschen/mit_behinderung/_dokumente/Rueckseite_Tuerkisch.pdf]
- İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Özürlüler Müdürlüğü. (2012) *Özürlüler Yerel Hizmet Rehberi İSÖM Modeli*, [http://www.ibb.gov.tr/sites/SaglikVeSosyalHizmetler/yayinlarimiz/PublishingImages/ozurlu_yhr.pdf]
- TÜİK. (2010) *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*.

Eleanor Gore ve Guy Parckar. (2010) *Rights and reality - Disabled people's experiences of accessing goods and services*,

DİE. (2002) *Türkiye Özürlüler Araştırması*.

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü,. (2011) *Yerel Yönetimler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı*,

Kurumsal internet siteleri:

<http://ge.kartal.bel.tr/sitemap.html>

http://kutuphane.istanbul.edu.tr/?page_id=6131

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>.

<http://www.bagcilarengellilerakademisi.com>

<http://www.diyaret.gov.tr>

<http://www.erisilebiliristanbul.org/>

<http://www.ibb.gov.tr>

<http://www.ido.com.tr>

<http://www.istanbul-ulasim.com.tr>

<http://istanbulacik.org/genel/pera-muzesi-beyoglu/>

<http://www.kanald.com.tr/Gorme-ve-isitme-engelliler-icin/>

<http://www.kurumsalsosyal.com/tr-TR/projeler/6.aspx>.

<http://www.millisaraylar.gov.tr>

<http://www.ozida.gov.tr/>

<http://www.portmobile.com/>

<http://www.ptt.gov.tr>

http://www.rmkmuseum.org.tr/rmk_ulasim_ve_kolayliklar.htm

<http://www.sehirhatlari.com.tr>

<http://www.seslibetimlemedernegi.com>

<http://www.tbb.org.tr/>

<http://www.tbmm.gov.tr/>

<http://www.tcdd.gov.tr>

<http://www.turkcell.com.tr>

<http://www.turktelekom.com.tr>

<http://www.vakifbank.com.tr/dokumanlar/tts-atm.pdf>.

FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİK

DR. ASLI SUNGUR ERGENOĞLU
SELİN YILDIZ

BAŞLAMADAN ÖNCE...

Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz? raporunun Fiziksel Erişilebilirlik bölümünde, diğer bölümlerden farklı olarak “engelli” terimi ile birlikte “özürlü” terimi de kullanılmaktadır.

Özürlülük; kişiye ait bir durumu ifade ederken, engellilik çevreyle kişinin etkileşimini ifade etmekte, dolayısıyla yapılı çevre için üretilen düşünce ve çalışmalarda kendi başına bir dinamiğe ve anlama sahip olmaktadır. Diğer yandan “özürlü kişi” ise, özürlülüğün çağrıştırdığı “özür dilemek” anlamı sebebiyle kaçınılan bir kelimedir.

Bu konuda, İngilizce’de oldukça net olan ifadelerin dilimizde uzlaşmaya varılmış bir terminolojiye sahip olmaması konunun başından bir karmaşıklık ve ayrılık yaratmaktadır. (İngilizce: people with disabilities- disability-barrier-free environments-handicapped)

Bununla birlikte, yazarlar tarafından, bireye hitap ederken kullanılacak terim seçiminde asıl olanın sözkonusu bireyin kendi tercihi olduğu kabul edilmektedir.

1. FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİK TANIMI

Erişilebilirlik, bir ürün, alet, hizmet veya çevrenin, çoğunluk tarafından kullanılabilirliğinin derecesidir. Erişilebilirlik kavramı çoğu zaman, gereksinimli bireylere ve bu bireylerin erişim hakkına odaklanmaktadır. Erişilebilirlik, kullanılabilirlik ile karıştırılmaması gereken bir kavramdır. Kullanılabilirlik, bir ürünün (alet, hizmet veya çevre gibi), belirli bir amaç doğrultusunda, belirli kullanıcılar tarafından, etkinlik ve memnuniyet ile kullanılmasıdır. Erişilebilirlikte ise , özürlü olsun olmasın, ürüne (alet, hizmet veya çevre), tüm kullanıcıların ulaşımı hedeflenir.¹

Fiziksel erişilebilirlik; fiziksel çevrenin, kişinin konumu ve bedensel durumuna göre konumu ve uygunluğu olarak tanımlanabilir. Fiziksel erişilebilirlik, bireyin, yapılı veya doğal çevrede bir noktadan diğerine erişebilmesini, kullanıcısı olduğu çevre ve buna bağlantılı mekânlarda, başka bir bireyin yardımına gerek duymaksızın, bağımsız olarak, diğer kullanıcılarla eşit şekilde, güvenli ve rahatça dolaşımını kapsamaktadır.

Fiziksel erişilebilirlik ile ilgili kavramlar içinde en yaygın olanları; “herkes için tasarım”, “kapsayıcı tasarım”, “evrensel tasarım” ve “yerinde yaşlanma” olarak sayılabilir.

2. FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİĞİN ÖNEMİ

Fiziksel çevreyi, bütün kullanıcılara eşit şekilde erişilebilir kılmak için oldukça güçlü manevi, hukuki ve maddi nedenler bulunmaktadır.

Manevi olarak, çağdaş ve demokratik bir toplumda, hiçbir bireyin, toplum geneli için erişilebilir olan hizmetlerin dışında kalması kabul edilemez. Toplum hayatına katılım, her birey için eşit derecede ve bağımsız şekilde olmalıdır.

¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Accessibility>

Hukuki olarak, ülkemiz, gerek iç hukuk, gerekse bağlı bulunduğumuz toplulukların (BM gibi) milletlerarası sözleşmeleri ile bağlı durumdadır. Fiziksel erişilebilirliği tüm kullanıcılar için sağlamamak, söz konusu kanun ve yönetmeliklere uygun davranmamak anlamına gelmektedir.

Maddi olarak, eğitim ve iş hayatına katılamayan bireylerin, ülke ekonomisinde üreten olmak yerine “tüketen” olmak zorunda kalmaları, ekonomik olarak büyük kayıplara yol açmaktadır. Fiziksel erişilebilirliği sağlanamamış çevrenin sunduğu hiçbir eğitim, iş imkânı vb. den, özürlü vatandaşlarımız yararlanamamaktadır.

3. FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİĞİN KAPSAMI

Fiziksel erişilebilirlik, bir yapıdaki fiziksel engellerden arınmış olmaktan daha fazlasını kapsamaktadır. Fiziksel erişilebilirlik, çevreyi her kullanıcının eşit ve aynı şekilde kullanmasını desteklemelidir. Fiziksel erişilebilirliğin kapsamı, mevcut kanun ve yönetmeliklerin karşılanması yanında, bunun yeterli olmayacağı görüşü ile, “kapsayıcı tasarım”, “evrensel tasarım” gibi kavramlarla genişletilmiş ve bu kavramlar, Türkiye Cumhuriyeti’nin de imzalayarak taraf olduğu Birleşmiş Milletler’in konu ile ilgili sözleşmesinde yer bulmuştur.

4. FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİK MEVZUATI

4.1. GLOBAL ÖLÇEKTE MEVZUAT

4.1.1. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika’da uygulanmakta olan ADAAG (*Americans with Disabilities Act Accessibility Guidelines – Özürlü Amerikalılar Yasası Erişilebilirlik Kılavuzu*), 1990 yılında yürürlüğe giren bir rehberdir. Rehber, engel türlerine göre erişilebilirlik standartları açısından oldukça detaylıdır. ADA standartları konu başlıkları; Uygulama ve Yönetim, Kapsam (yapı elemanları ve tipolojisine göre), Yapı Blokları, Erişilebilir Rotalar, Genel Vaziyet Planı ve Yapı Elemanları, Tesisat Elemanları, Haberleşme Ekipmanları, Özel Mekânlar ve Elemanlar, Sabit Elemanlar ve Rekreasyon Tesisleri olarak sıralanmaktadır. ADA standartları Eylül 2010’da² yenilenmiştir ve 15 Mart 2012’den itibaren güncellenen standartlar geçerlidir.

4.1.2. Avrupa Birliği

Konuyla ilgili Brüksel’de, Avrupa Birliği’nce yayınlanmış *Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa için Yenilenmiş Bir Taahhüt*³ isimli belgede; Komisyon, hedefe erişmek için Erişilebilirlik, Katılım, Eşitlik, Meslek Edinme, Eğitim, Sosyal Korunma, Sağlık ve Dış Eylem olarak sekiz temel alan belirlemiştir. Her bir alandaki eylemlerin içinde Avrupa Birliği tarafından desteklenecek eylemler ayrıca vurgulanmıştır. Sonuç bölümünde, bu belgede önerilen faaliyetlerin; yaşanmakta olan Avrupa nüfusunun da göz önünde bulundurulması ile çok daha geniş bir kitlenin yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkilerinin olacağı ifade edilmektedir.

² <http://www.access-board.gov/ada-aba/ada-standards-doj.cfm>

³ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF> (15.11.2010 tarihli, Avrupa Birliği’nin (AB) Avrupa Parlamentosu, Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve Bölgeler Komitesine Yönelik Komisyon Tebliği)

4.1.3. Birleşmiş Milletler

BM, 1981 yılından itibaren Özürlü Hakları ile ilgili çalışmaya başlamıştır. 1993'te Engelliler için Fırsat Eşitliği üzerine Standart Kurallar'ı (*Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*) tanımlamıştır. BM 13 Aralık 2006'da Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'yi yürürlüğe geçirmiştir.

Birleşmiş Milletler ilk olarak *Engelsiz bir Çevre için Çevre Tasarım Kılavuzu*⁴ adlı bir kılavuz yayınlamıştır. Bu kılavuz, mimarlar ve tasarımcılara engelsiz çevre için gerekli olan temel verileri sunmaktadır. Bu girişim, ülkelerin mevzuatında uzun vadede yol gösterici bir ışık olarak görülmektedir.

Kılavuz'da hedef gruplar; tekerlekli sandalye kullanıcıları, hareketlilik sınırlılığı olanlar, görme engelliler, kısmi görme engelliler ve işitme engellilerdir. Teknik çalışmalar ise; **kentsel** ve **mimari** ölçeklerde ikiye ayrılmaktadır. **Kentsel Ölçek**; engeller, işaret levhaları, kent mobilyası, patikalar, kaldırım rampaları, yaya geçitleri ve otoparklar olarak incelenmektedir. **Mimari Ölçek** ise; rampalar, asansörler, platform taşıyıcılar, merdivenler, korkuluk ve küpeşterler, girişler, giriş sahanlıkları, kapılar, koridorlar, tuvaletler olarak incelenmektedir. Bu kılavuzun hazırlanmasında önemli rol oynayan Gözlem Kartı da sunulmaktadır⁵. Önerilen çalışma sisteminde, çalışmanın her başlığına ait; 1. Problem belirlenmekte, 2. İlkeler planlanmakta (hedef, amaç), 3. Tasarım kararları verilmekte (standartlar, ölçüler) ve 4. Mevcut yapıdaki sorunlar anlatılıp çözümler sunulmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1993'te kabul ettiği "Özürlüler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar"⁶, engelliliğin dünya genelinde ele alınma biçimini ve hızını etkilemiştir. Standart Kurallar'ın "Eşit Katılım için Hedef Alanlar" başlıklı bölümünde ele alınan erişilebilirlik konusunda;

"Devletler, toplumun her kesimine eşit fırsatlar verilmesi işlemi içerisinde, erişilebilmenin baştan sona önemini kabul etmelidirler. Her türden özürlüler için, Devletler:

- a) Fiziksel çevre koşullarını, erişilebilirlik bakımından kolaylaştıracak faaliyet programları hazırlayıp sunmalı,
- b) Bilgi ve haberleşmede erişme imkânını sağlayacak önlemleri almalıdırlar.

Devletlerden;

- Standart kural ve prensipleri belirlemeleri ve erişilebilirliği teminat altına alacak yasaları çıkarmaları,
- Yapılı çevrenin oluşumundaki uzmanların, bu konuda gerekli bilgiyle donatılmalarına yönelik çalışmaları teminat altına almaları,
- Erişilebilirliğe yönelik ihtiyaçların, planlama aşamasından itibaren sürecin içine dahil edilmesi,
- Kamusal (umumi) yapıların tasarımında, özürlülerle ilgili kuruluşların bu süreçte yer almalarının sağlanarak erişilebilirliğin garanti altına alınması beklenmektedir" denmektedir.

4 <http://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/intro.htm>

5 <http://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/AD4-01.htm>

6 <https://www.un.org/esa/socdev/enable/dissreo.htm>

Bu ve benzeri Birleşmiş Milletler kararları, taraf devletlerin ulusal mevzuatlarını özürlü bireylerin ihtiyaçlarını gözeterek biçimde düzenlemesini öngörmektedir. Bu çerçevede, özürlüler için erişilebilir bir yaşam çevresi oluşturmak yönünde Türkiye’de de önce genel olarak özürlülük alanında ve buna paralel olarak erişilebilirlik ile ilgili bir dizi yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir.⁷

4.2. TÜRKİYE’DE MEVZUAT

Anayasamız, tüm insanların dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ayrımı gözetmeksizin eşitliği ilkesine dayanmaktadır. Ancak anayasamızda yapılan son değişikliklerle çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı hüküm altına alınmıştır. Bu şekilde özürlüler için pozitif ayrımcılık esası kabul edilerek özürlüler için bazı yasalarla ayrıcalık, kolaylık tanınması uygun görülmüştür.⁸

Türkiye’de özürlülük alanındaki ilk ve en önemli adım, 1997 yılında 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın kurulmasıdır. 1997 yılında 572 sayılı KHK ile birçok yasada özürlülerle ilgili düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri de, erişilebilirlikle ilgili olarak 3194 sayılı İmar Yasası’na bir madde eklenmesidir. Böylece, Türkiye’de özürlüler için erişilebilirlik ilk kez yasal düzenlemelerde yer bulmuştur.⁹ 572 sayılı KHK ile İmar Yasası’nda yapılan bu değişikliğin ardından, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından ilgili yönetmeliklerde gerekli değişiklikler yapılarak, 2 Eylül 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik ve kuralların listesi Ek 1’de verilmiştir.

01.07.2005 tarihinde kabul edilen 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’da yapıli çevrede erişilebilirlik konusunda yeni bazı hükümler getirilmiştir. Bunlar şöyledir:

Kanun’un 19. maddesinde; 23.6.1965 tarihli ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu’nda bir değişiklik yapılmıştır. Bu Kanun’un 42. maddesinin birinci fıkrasından sonra gelmek üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

“Özürlülerin yaşamı için zorunluluk göstermesi hâlinde, proje tadili kat maliklerinin en geç üç ay içerisinde yapacağı toplantıda görüşülerek sayı ve arsa payı çoğunluğu ile karara bağlanır. Toplantının bu süre içerisinde yapılamaması veya tadilat talebinin çoğunlukla kabul edilmemesi durumunda; ilgili kat malikinin talebi üzerine bina güvenliğinin tehlikeye sokulmadığını bildirir komisyon raporuna istinaden ilgili mercilerden alınacak tasdikli proje değişikliği veya krokiye göre inşaat, onarım ve tesis yapılır. İlgili merciler, tasdikli proje değişikliği veya kroki taleplerini en geç altı ay içinde sonuçlandırır. Komisyonun teşkili, çalışma usulü ile özürlünün kullanımından sonraki süreç ile ilgili usûl ve esaslar Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından müştereken hazırlanacak Yönetmelikle belirlenir.”¹⁰

⁷ Gümüş, D., 2007 "Türkiye’de Özürlüler için Ulaşılabilirlik Mevzuatı" TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 4 – Tasarım ve Özgürlük, Engelli İnsanlar ve Herkes için Tasarım , Ocak sayısı.

⁸ <http://www.sdabakoglu.av.tr/hukukdetay.aspx?id=21>

⁹ Gümüş, D., ibid.

¹⁰ http://www.ozida.gov.tr/default20.aspx?menu=ulusal_mevzuat&sayfa=kanunlar/2-24

Söz konusu Yapılarda Özürlülerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkilî, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik¹¹ 22.04.2006 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelikte, kat malikinin diğer kat malikleri ile yapacağı toplantıda talebinin reddedilmesi durumunda, tadilat yapılacak olan binanın ruhsat işlemlerinin yapıldığı yere başvurusuyla bir komisyon oluşturulması, bu komisyonun ise söz konusu talebin gerekliliği ve bina güvenliği açısından bir değerlendirme yapmasının koşulları detaylandırılmıştır.

5378 sayılı Kanun'un geçici 2. maddesi ise doğrudan erişilebilirlikle ilgilidir. Bu maddede "Kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmî yapılar, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar bu Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 7 yıl içinde özürlülerin erişilebilirliğine uygun duruma getirilir" denmektedir.¹²

Kanun'un toplu taşımacılık hizmetlerinin ele alındığı geçici 3. maddesinde ise; "Büyükşehir belediyeleri ve belediyeler, şehir içinde kendilerince sunulan ya da denetimlerinde olan toplu taşıma hizmetlerinin özürlülerin erişilebilirliğine uygun olması için gereken tedbirleri alır. Mevcut özel ve kamu toplu taşıma araçları, bu Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 7 yıl içinde özürlüler için erişilebilir duruma getirilir." denmektedir.¹³

2005 yılında çıkarılan 5378 sayılı Özürlüler Kanunu doğrultusunda belediyeler başta olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarına, yaya geçitleri, resmi yapılar, yeşil alanlar ve spor alanları gibi alt yapıların engellilerin erişilebilirliğine uyumu için verilen 7 yıllık sürenin dolmasına günler kala, uzatma gelmiştir. Buna göre 7 Temmuz 2012 tarihinde dolacak süre 7 Temmuz 2015'e uzatılmıştır. Bu uzatmanın gerekçesi, "gerekli tedbirlerin alınabilmesi amacıyla" şeklinde açıklanmıştır. Bununla birlikte; ek süre, verilecek cezalara uzatma getirmemektedir. Vatandaşlara, mahkeme yolu, uzatmadan bağımsız olarak açıktır.

Kamu kurum ve kuruluşlarına ait resmi yapılar, yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları, sosyal ve kültürel alanlar, gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapıların, özürlülerin erişilebilirliğine uygun hale getirilmesi için kanunla tanınan 7 yıllık süreye uzatma getiren maddeye, önergeyle yeni fıkralar eklenmiştir. Buna göre, denetim sonucunda belediye, kamu kurum ve kuruluşları, umuma açık hizmet veren yapı ve açık alanların malikleri ile toplu taşıma araçlarının sahiplerine, eksiklikleri tamamlamaları için 2 yıl daha ek süre verilebilecek. Umuma açık hizmet veren her türlü yapılar ve açık alanlar ile toplu taşıma araçlarının sahibi olan gerçek ve özel hukuk tüzel kişiler, verilen sürenin sonunda yükümlülüklerini yerine getirmemezse, her bir tespit için bin liradan 5 bin liraya kadar idari para cezasına çarptırılacak. Belediyeler ile kamu kurum ve kuruluşlarına ise eksikliklerini tamamlamamaları halinde her bir tespit için 5 bin liradan 25 bin liraya kadar idari para cezası kesilecek.¹⁴

¹¹ http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26147_1.html

¹² <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/kanun.htm>

¹³ <http://www.ozida.gov.tr/mevzuat/kanun.htm>

¹⁴ <http://www.aa.com.tr/rss/61332-yapilarin---zurlulere-uygun-hale-getirilmesi>

4.3. FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİKTE GELECEĞE YÖN VEREN KAVRAMLAR

4.3.1. Kapsayıcı Tasarım

Fiziksel erişilebilirlik, kapsayıcı tasarım çerçevesinde düşünüldüğünde anlamlıdır; çünkü fiziksel erişilebilirlik, standartlar ve kontrol listelerinden daha fazlasını ifade eder ve insanla ilgilidir. Kapsayıcı tasarım; erişilebilirlikle ilgili standartların, tasarıma sonradan eklemek yerine (Şekil 1 ve 2 ve 3) tasarım sürecine dahil edildiğinde (Şekil 4) ortaya çıkan ve her kullanıcı için eşit kullanımı öngörerek, toplumsal eşitliği ve insan onurunu koruyan, sosyal etkileşimi destekleyen tasarımıdır. Şekil 1 ve 2’de görülen fiziksel çevrelerin erişilebilirliği yoktur; Şekil 3’te görülen çözüm de eşit kullanım açısından zayıf olması sebebiyle, mimari açıdan kabul edilemez durumdadır.

Şekil 1 ve Şekil 2 Erişilebilir olmayan çevreler¹⁵

Şekil 3 Kapsayıcı olmayan çevre¹⁷

Şekil 4 Erişilebilir ve kapsayıcı çevre¹⁸

4.3.2. Evrensel Tasarım

“Evrensel Tasarım, olabildiğince geniş bir kitleye hitap eden ve herkes tarafından kullanılabilen, uyum ve özellikli tasarım gerektirmeyen ürünlerin ve çevrenin tasarımıdır.” Ron Mace

“2. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda tüm dünyada özellikle savaştan zarar gören ve uzuvlarını kaybeden askerler ve halk için, onların yaşam çevrelerini yeniden düzenlemeye odaklanan engelsiz tasarım anlayışı hedeflenmiştir. Ancak zamanla bu anlayışın toplumda engelliler ve normal insanlar biçiminde bir ayrımcılığa yol açtığı gözlemlenmiş ve toplumda yaratılan bu eşitsizliğin önlenmesi arayışları başlamıştır. Evrensel tasarım, toplumdaki bu sosyal eşitsizliği fark eden ve bundan hareketle tasarımın her boyutunda, hiçbir ayrımcılığa izin vermeden, aksine toplumun

¹⁵ Sungur Ergenoğlu A., ‘Ulaşılabilirliğin Ötesinde: Kapsayıcı Tasarım’, ‘2. Herkes İçin Erişim’ Sempozyumu, Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği ve İstanbul Teknik Üniversitesi, 22.12.2012, Taşkışla, İstanbul

¹⁶ <http://www.fark.com/comments/529191/Most-bus-seat-belt-laws-exclude-wheelchairs-with-assumption-that-people-will-just-roll-with-it>

¹⁷ <http://www.tcd.ie/CAPSL/TIC/guidelines/design/>

¹⁸ Ed Roberts Campus <http://www.universaldesignar.org/content/universal-design>

mümkün olduğunca çoğunluğunun kullanımını benimseyen bir tasarım anlayışı olarak belirginleşmiştir.”¹⁹

Evrensel tasarım;

- Birey, grup, toplum ve çevre arasında uyum ölçeğini tanımlar,
- İnsan hareketini destekleyen ve kolaylaştıran ürünleri destekler,
- Ürünlerin ve çevrenin negatif etkilerini azaltmaya çalışır,
- Sorunlara mutlak çözümler değil; geçici, kavramsal, sosyal içerikli farklı yorumlar getirebilir.

Steinfeld (1994) evrensel tasarıma olan ilgi artışının sebebini:

- Engelli bireylerin sayısındaki artış,
- Yaşam süresinin uzaması,
- Engelli kesimin alım gücündeki artış,
- Beyaz ve elektronik eşya pazarındaki gelişme,
- Yardımcı teknolojilerin yetersizliğinin belirlenmesi,
- Ürün ve yapay çevrelerin yaşlılara göre tasarlanmamış olması olarak açıklamaktadır.²⁰

Evrensel tasarım ilkeleri²¹ şunlardır:

- 1. Eşit kullanım:** Tasarım çok farklı yetenekleri olan kişilerce kullanılabilir ve satın alınabilir olmalıdır. Bu durum hem ürün tasarımında hem de mekân ve çevre tasarımında geçerlidir. Mekân ve çevre tasarımında kullanılabilirlik yanında erişilebilirlik de aynı kapsamda ele alınmalıdır.
- 2. Kullanımda esneklik:** Tasarımın bireysel tercihler ve yetenekler konusunda geniş seçenekler içermesi ve çeşitli kullanıcıların kendilerine uygun tercihi yapmalarına olanak sağlayabilmesi anlamına gelir.
- 3. Basit ve sezgisel kullanım:** Tasarımın kullanımının kullanıcının deneyimine, bilgisine, dil yeteneklerine ve dikkat düzeyine bağlı olmadan, kolay kullanılabilmesini ifade etmektedir. Tasarım ve mekân kurgusunun kolay anlaşılabilmesi için basit olması ve kolay algılanabilir olması yararlı olmaktadır.
- 4. Algılanabilir bilgi:** Tasarım, sözkonusu ürün, çevre, mekân veya kullanım ile ilgili gerekli bilgilendirmeyi kullanıcıya, çevrenin şartlarından ve kullanıcının algılama yeteneklerinden etkilenmeyecek şekilde verebilmelidir.
- 5. Hatalara dayanım:** Tasarım, olası tehlike ve kazaların kötü sonuçlarını en aza indirmelidir. Evrensel tasarım farklı kullanıcılara yönelik olduğu için tüm kullanıcıları göz önüne alması gerekir.
- 6. Düşük fiziksel çaba:** Tasarım ürünleri ve mekânlar minimum güçle efektif olarak ve konforlu şekilde kullanılabilir ve mekân-çevrelere minimum güç harcanarak konforlu şekilde erişim sağlanmalıdır.
- 7. Yaklaşım ve kullanım için boyut ve mekan:** Her türlü kullanıcının vücut boyutu, duruş şekli ve hareketlilik özelliklerine uyum gösterecek yaklaşım, erişim ve kullanım boyut ve alanının sağlanması gereklidir.

¹⁹ Yaşar, D., Evcil, N, 2011, "Herkes İçin Bir Kent ve Evrensel Tasarım", *Herkes İçin Kent, Herkes İçin Planlama, Akıllıca, Adaletle Yeniden*, 7. Türkiye Şehircilik Kongresi, Bildiri Özetleri Kitabı, s:64-65, 14-16 Kasım 2011, YTÜ, İstanbul.

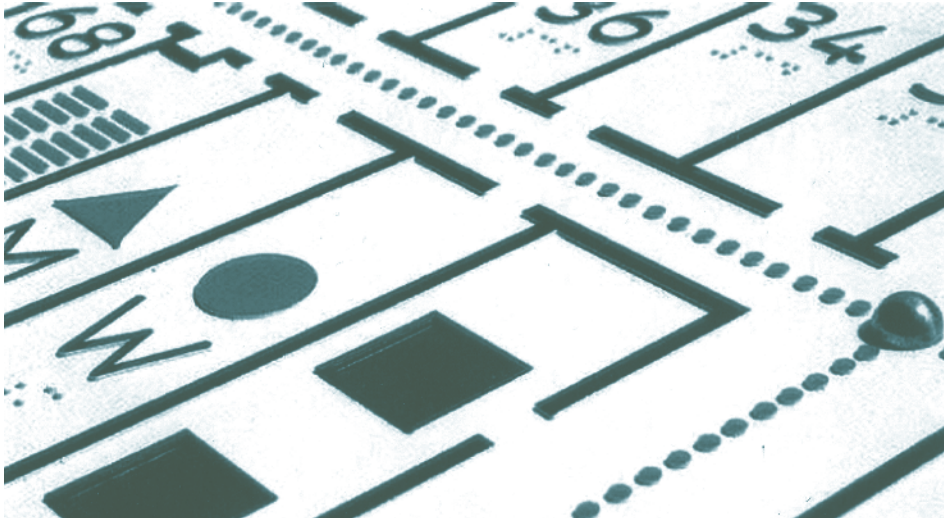
²⁰ Hacıhasanoğlu, I., 2003, "Evrensel Tasarım", *Tasarım Kuram Dergisi*, cilt 2, sayı 3, s. 97. (Steinfeld, *The Concept of Universal Design*, Sixth Ibero-American Conference on Accessibility, June 19, 1994, Center for Independent Living, Rio de Janeiro).

²¹ <http://www.ncsu.edu/project/design-projects/udi/2011/05/09/newprinciplesposters/#more-653> The Center for Universal Design, Copyright 1997, NC State University

5. DÜNYADAN İYİ UYGULAMALAR

LIGHTHOUSE PROJESİ (AMERİKA)²²

Merkezi ABD’de bulunan, ulusal bilgi, teknik yardım ve araştırma merkezi *Center For Universal Design*²³ (Evrensel Tasarım Merkezi) bünyesinde yapılan çalışmalardan biri, Amerika’daki Lighthouse projesidir. ADA standartlarına göre düzenlenen projede algılanabilir bilgi başlığı altında müdahaleler anlatılmaktadır. “Yol Bulma” kapsamında bina içindeki yol göstericilerde, haritalarda görme kaybı olan tüm kullanıcılara yönelik çeşitli çözümler üretilmiştir. Oda isimleri siyah zemin üzerine beyaz ve büyük harflerle yazılmış, ayrıca Braille alfabesi ile kumaş dokusunda belirtilmiştir. Görsel ve dokunsal haritalar bina boyunca ve düşey bağlantı elemanlarına olan uzaklıkları tutarlı olacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu haritalarda haptik (dokunsal) yazı kullanılmıştır (Şekil 5). **Katılımcı tasarım** kapsamında özel bir mimarlık şirketi binanın tasarımında engelli insanların yön bulma yeteneği ile bütünleşme anlayışını geliştirmiştir.

Şekil 5 Haptik – dokunsal harita örneği²⁴

Buna göre plan uygulanmadan önce Lighthouse personeli, araştırmacılar ve engelli bireyler tarafından proje incelenmiş, fikir beyanında bulunulmuştur. Görünürlüğü artırmak için **malzeme seçiminde** zıtlıklar artırılmıştır. Parlamaların riski nedeniyle aydınlatmayı artırmak yerine malzeme ve düzey farklılıklarında zıtlıklar kullanılmıştır. Erişilebilir yüzeylerde renk farklılığı yapılmamıştır. Bu basit strateji ile duysal sınırlamaları olan insanların bilişsel olarak yön bulmalarını kolaylaştırmaya yardımcı olunmuştur. **Kapsayıcı tasarım** açısından; görme engellilerin dışındaki engelli insanların da ihtiyaçları gözetilmiş, oditoryumda tekerlekli sandalye kullananlar için çeşitli oturma seçenekleri üretilmiş, işitme engellilere yardımcı dinleme hizmeti için kızıl ötesi sistemler kullanılmıştır. Buna ilave olarak binanın orijinalindeki asansörlerde yukarı ve aşağı düğmelerinin aynı göstergelere sahip oluşu ciddi görme bozuklukları olan kişiler için algılama bozuklukları yarattığı için yukarı ve aşağıya dönük üçgenler olarak gösterge çerçeveleri değiştirilmiştir.

²² CASE STUDIES: The Center for Universal Design (CUD) Universal Design Principle 4: Perceptible Information , Designing for the Senses at The Lighthouse: The Lighthouse, Inc., 111 E. 59th Street, New York, NY 10022

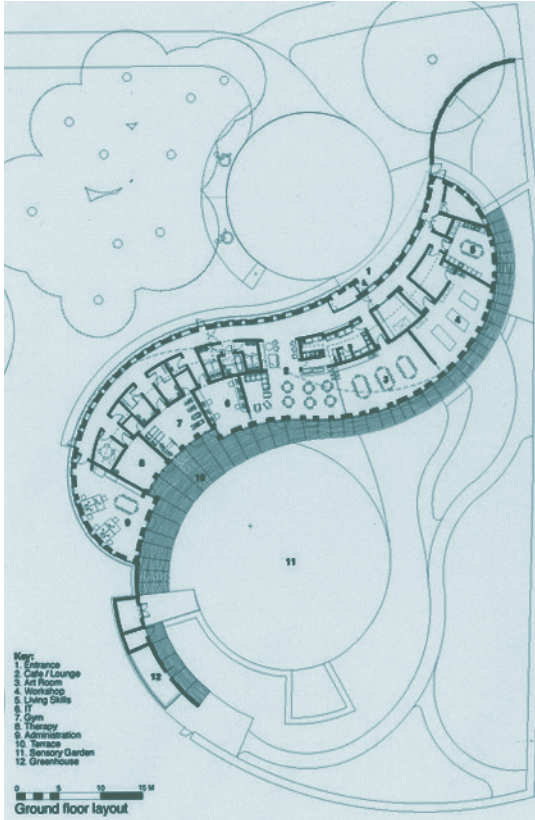
²³ <http://www.ncsu.edu/project/design-projects/udi/>

²⁴ http://www.ncsu.edu/ncsu/design/cud/pubs_p/docs/udfile/case_4.pdf

EVRENSEL TASARIMDA ULUSLARARASI EN İYİ UYGULAMALAR, KÜRESEL RAPOR (2006)²⁵

Kanada İnsan Hakları Komisyonu tarafından yürütülen bu çalışma, Kanada hükümeti tarafından desteklenen, 40 ülkedeki (örneğin Kanada, Amerika, Meksika, Uruguay, İsveç, İrlanda, İspanya, Güney Afrika, Bangladeş, Filipinler, Malezya, Singapur, Avustralya, Lübnan) standartların dökümünü yapan ve ulaşılabilir tasarım alanındaki eğilimleri belirleyen kapsamlı bir değerlendirmedir. Her bir standart için ülkelere göre farklılıklar sözkonusudur. Değerlendirmede ilgili standarda ait en iyi uygulamaya sahip ülke de belirtilmektedir.

İSKOÇYA GÖRME ÖZÜRLÜ GAZİLER MERKEZİ

Şekil 6 İskoçya Görmeye Özürlü Gaziler Merkezi, saat yönünde: plan, serbest alan ve bahçe, tuvalet holü, ahşap atölyesi ve giriş holü.²⁶

²⁵ http://www.chrc-ccdp.ca/pdf/bestpractices_en.pdf

²⁶ <http://www.dezeen.com/2011/06/30/centre-for-scottish-war-blinded-by-pagepark/>

İskoç mimarlar tarafından, savaşta görme yetisini yitirmiş askerler için tasarlanan merkez, rehabilitasyon, günlük bakım, atölye çalışmaları, sanat, spor ve terapi hizmeti vermektedir. Yapı, fiziksel engellilerin yanısıra yaşlılara da uygun olarak tasarlanmıştır. Tek katlı oluşu sayesinde kolay erişilebilirliğe örnektir. Erişilebilirlik konusunda İngiltere'deki Eşitlik Yasası DDA' nın ötesinde bir tavır alınmış ve özel bir birimden (*Adapt Access Services*) destek alınmıştır. Tasarım anlamında yapının algılanabilir, basit planı önemli rol oynamaktadır. İç mekânda önemli girişler renk zıtlığı ile vurgulanmış, sürdürülebilirlik ilkesine dayalı olarak doğal havalandırma, ısı kaybını önlemek için katmanlı yalıtım sistemi kullanılmıştır. Doğal ışığın kullanımı ve aydınlatma sayesinde görme engellilere imkân sağlanmıştır. Bahçede duylara yönelik düzenlemeler yer almaktadır.

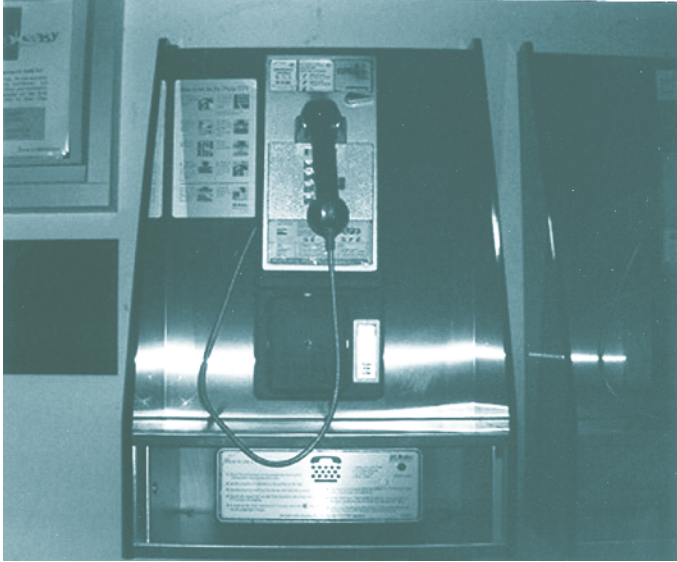
EVRENSEL TASARIM İLKELERİNE YÖNELİK ÖRNEKLER

1. Eşit kullanım

Girişlerde herkes için eşit imkân tanınan tasarımlara yer verilmelidir. Örneğin bu tasarımda girişlerde düz ayak, kot farkı olmayan, kapı kollarında kolay kavranan tasarım tercih edilmiştir.

Şekil 7 Eşitlikçi bir giriş örneği²⁷

2. Kullanımda esneklik

Haberleşmede text servisi sağlayan telefonlar, işitme ve konuşma engelliler için yararlı tasarımlardır.

Şekil 8 Text hizmeti veren telefon²⁸

27 <http://www.uottawa.ca/cacuss/UID/udizo05.htm>

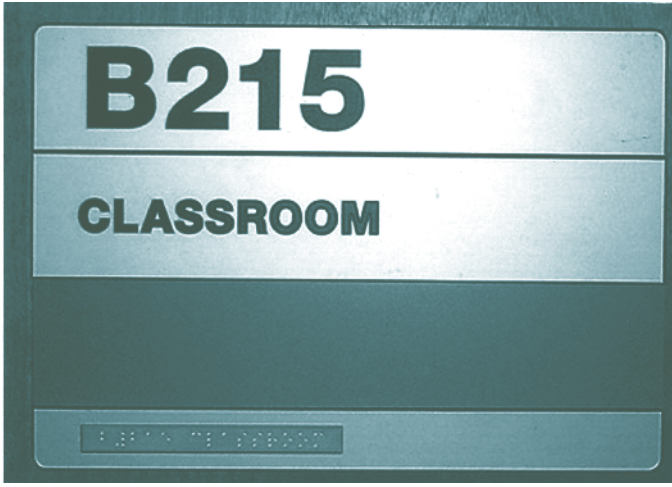
28 <http://www.uottawa.ca/cacuss/UID/udizo05.htm>

3. Basit ve sezgisel kullanım

Şekil 9'daki çocuk parkının tasarım kararları içinde, renklerin basit ve sezgisel kullanıma hizmet etmesi de bulunmaktadır. Zeminde kullanılan renkler, yaş grupları ile eşleştirilmiş ve bu yolla gerek ebeveyn, gerekse çocukların kullanım ve güvenlik açısından uygun oyun alanlarına sezgileri ile yönlendirilmeleri sağlanmıştır.

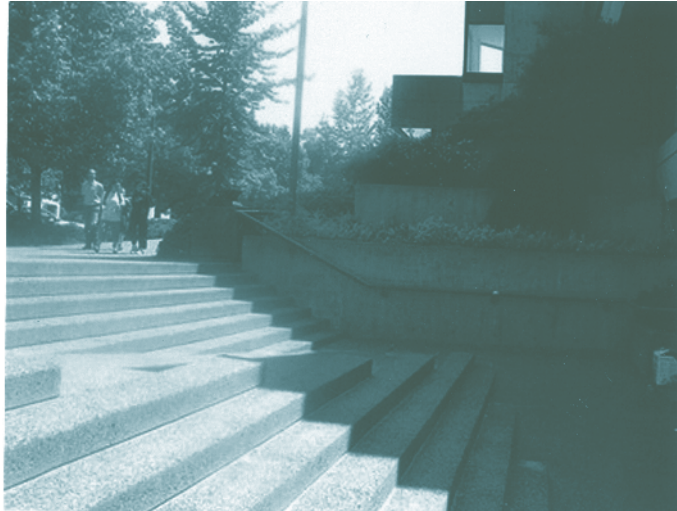
Şekil 9 Çocuk Parkı²⁹

4. Algılanabilir bilgi

Bu örnekte derslik ismi ve bilgisi farklı boyutlarda yazılmış, ayrıca Braille alfabesi kullanılmıştır. Karakter boyutu belirli bir uzaklıktan algılanması için makul düzeyde ayarlanmış, arkasındaki fona göre rengi olabildikçe zıt kullanılmıştır.

Şekil 10 Braille alfabesiyle de yazılmış derslik tabelası³⁰

5. Hatalara dayanım

Kot farkı olan girişlerde merdivenin yanında rampanın da tasarımı gereklidir. Rampa binaya dik olarak değil girişe paralel olacak biçimde konumlanmalı, olası kazalarda korunmak için duvardan önce sahanlık boşluğu bırakılmalıdır. Aynı zamanda merdivenin iki yanında tutunma barı tasarlanmalıdır.

Şekil 11 Giriş merdiveni, rampa kullanımı³¹

²⁹ <http://www.ncpad.org/529/2464/Designing-for-Inclusive-Play---Applying-the-Principles-of-Universal-Design-to-the-Playground>

³⁰ <http://www.uottawa.ca/cacuss/UID/udizo05.htm>

³¹ <http://www.uottawa.ca/cacuss/UID/udizo05.htm>

6. Düşük fiziksel çaba

Yokuş çıkarken çaba kolaylığı sağlayan, kaldırımın yanında çalışan bir döngü yolu düzenlenmelidir. Bu görselde kaldırımın ardındaki yolda kullanılan eğim engellilerin kullanımına uygun olup dik açı içermemektedir.

Şekil 12 Alternatif yol düzenlemesi³²

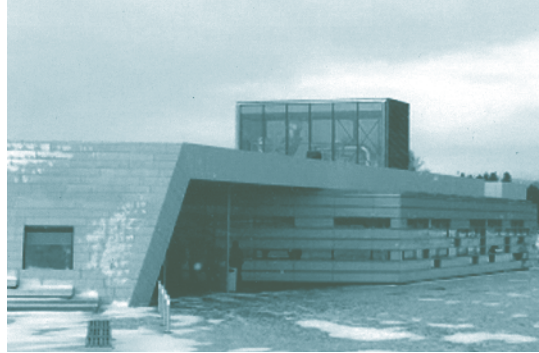
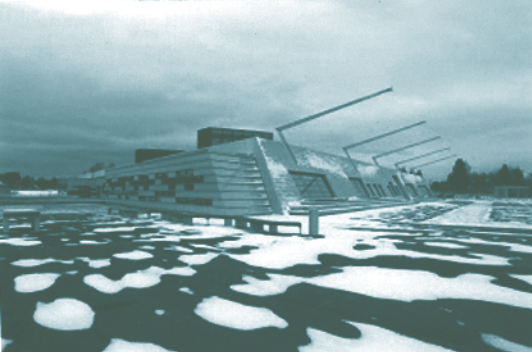

7. Yaklaşım ve kullanım için boyut ve mekân

Yapıya girişlerde farklı kullanıcılar için farklı düzenlemeler yapılmamalı, uygun girişlere merdiven, uygun olmayanlara ise rampa ile çözümler sunulmamalıdır. Bunun yerine tek giriş, eşitlikçi çözüm içermeli, rampalı girişler tercih edilmelidir.

Şekil 13 Konut girişi³³

GJERDRUM OKULU, KRISTIN JARMUND & ØSTENG & BERGO AS³⁴

Şekil 14 Okul binasının dış görünümü, girişi, iç mekân

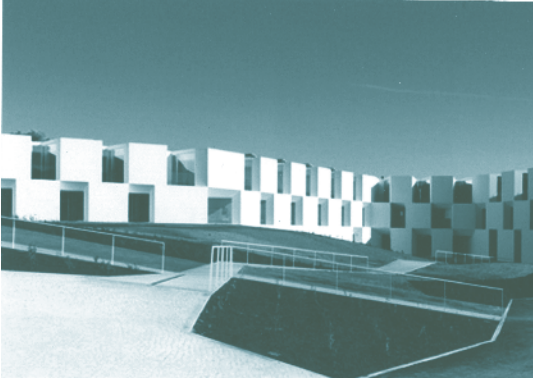
³² <http://www.uottawa.ca/cacuss/UID/udizo05.htm>

³³ <http://www.uottawa.ca/cacuss/UID/udizo05.htm>

³⁴ <http://fra-balkongen.blogspot.com/2010/11/governmental-building-award-2010-for.html>

Gjerdrum Okulu geleceğe dönük ve cesur bir yapı unvanıyla 2010 yılında ödüle layık görülmüştür. Bina tasarımı iç ve dış olmak üzere tüm alanlar bakımından öğretici çevreye sahiptir. İç mekânlarında esnek tasarımlar görülmektedir. Gece kullanımı için okulun bazı mekanları kapatılabilmektedir. İç mekânlarda rengin kullanımı ile algıya yönelik çözümler vardır, dış mekânda ise erişilebilir, korunaklı ve algılanabilir bir girişten söz etmek mümkündür. Tesisatı çatıda düşünen mimarlar, korunaklı bir mekân yaparak, tasarıma da dekoratif bir biçimde adapte etmeyi başarmışlardır. Böylelikle tesisat problemlerinde binanın iç mekânlarına müdahale etmeden işlem yapılabilecektir.

YAŞLILAR İÇİN BAKİMEVİ (AIRES MATEUS ARQUITECTOS), PORTEKİZ³⁵

Şekil 15 ve 16 Erişilebilir bahçe ve bina

Yapı yaşlılar için hem kullanışlı hem de geleceğe dönük, sürdürülebilir olması yönünden dikkat çekicidir. Konumlandığı eğimli araziye bir potansiyele çevirmiştir, yapının çatısına kadar ulaşılabilir durumdadır. Yüzeylerdeki dolu-boş ritmindeki sadelik, iç mekânda renk olarak karşılığını bulmaktadır. (Şekil 15 ve 16)

Şekil 17 ve 18 Mahremiyet ve pencere konumu

Odaların dış mekânla olan ilişkisinde dolaylı bir ilişki görülmektedir. Geniş cam yüzeylerin açılı olarak dış mekana açılması mahremiyeti gözetmektedir. Odaların yoğun süsten ve hareketten arındırılmış olması yaşlı insanlardaki algı bozukluğu için alınmış bir önlemdir. (Şekil 17 ve 18)

35 <http://www.dezeen.com/2011/02/07/house-for-elderly-people-by-aires-mateus-arquitectos/>

Şekil 19 ve 20 Koridorlar ve aydınlatma

Doğal aydınlatmanın yanısıra açık tonlarda kullanılan renkler mekânın yeterli aydınlık düzeyine ulaşmasını sağlamakta, görme engellilere yönelik doğrusal aydınlatmalar ile desteklenmektedir. Koridorlarda tutunma barları kullanılmış, doğal aydınlanma ve havalandırma sağlanmıştır. (Şekil 19 ve 20)

PORTLAND ÖZÜRLÜ KOLEJİ, PORTLAND³⁶

Şekil 21 ve 22 Bina bahçesi ve ana girişi

RIBA ödüllü okul, farklı derecelerde özürlü öğrenciler için tasarlanmıştır. Tasarımın bütünündeki detaylar, aslında herkes için hayatı kolaylaştırıcı çözümlerdir. Tek katlı ve L biçimli plana sahip olan yapı erişilebilirliğin iyi örnekleri arasındadır. Öğrencilerin yollarını kolay bulmaları için her bir dersliğin kapısı farklı renge boyanmıştır.

Koridorun konumu, danışmadan sınıfların girişini görecek şekilde ayarlanmıştır. Sirkülasyon alanlarının bütününde doğal ışık alınarak ferah ve aydınlık mekanlar elde edilmiştir. Danışma bankosunda farklı yükseklikler ile eşitlikçi kullanım sağlanmıştır.

Şekil 23 Danışma bankosu ve derslik girişleri

EUREKA TOWER KATLI OTOPARKI, MELBOURNE (AXEL PEEMOELLER)³⁷

Şekil 24, 25 ve 26 otopark ve yön algılaması

³⁷ <http://www.moillusions.com/2008/08/eureka-tower-carpark-3d-chalk-drawings.html>

Yol bulma sistemi olarak üretilen gerçekte 3 boyutlu fakat 2 boyutlu algılanan yazı ve uyarı fikri, bu otopark tasarımı ile birçok tasarım ödülüne layık görülmüştür. Aslında bir çeşit ilüzyon sayılan fikirde; otopark içerisinde farklı renklerle yazılan devasa boyuttaki yazılar (up, in, down,out) belirli bir mesafeden algılanmakta, okunmakta, okunamayan uzaklıkta ise, sadece renk takip edilerek yol gösterici işaret olmaktadır.

CURITIBA HIZLI TAŞIMACILIK SİSTEMİ, BREZİLYA³⁸

Şekil 27 Lastik tekerlekli hızlı taşıma sistemi örneği, Curitiba

Yüzeysel metro adı verilen ve Curitiba’da ilk olarak 1974’te hizmete açılan bu sistem, “özgün bir görünümü olan istasyon, taşıt, hizmet, yol ve akıllı ulaşım sistemleri öğelerini, güçlü ve olumlu bir kimlikle birleştiren lastik tekerlekli hızlı taşıma türü”³⁹ olarak tanımlanan Hızlı Otobüs Taşımacılık sistemlerine örnek olup hızlı ve ekonomiktir.

Özürllüler için düzenlenen (engelli asansörü adapte edilmiş) durakları sayesinde otobüslere erişim düz ayak yapılabilmektedir. Otobüsler hatlarına göre farklı renkte boyanmıştır. Yolcular gidecekleri yöndeki araçları rengine göre ayırt edebilmektedir.

6. ÖZÜRLÜLERE YÖNELİK UYGULAMALARDAN ÖRNEKLER VE İSTATİSTİKSEL ÇALIŞMALAR

6.1. DÜNYADAKİ İSTATİSTİKSEL ÇALIŞMALAR

Yurtdışından konuyla ilgili örnek olarak New York eyaletinin istatistik kurumu olan (NYCStat) verilebilir. NYCStat, kent hizmetlerine ait gerekli veri ve istatistikleri raporlamaktadır. İnternet sayfasında, kent genelinde belirli yaşam koşullarına dair interaktif haritalama ve performans bilgilerini geniş bir yelpazede sunmaktadır. Bu kurumda yapılan veri çalışmalarından biri de Parkları Denetleme Programı’dır.⁴⁰ Bu programın yürütücüsü olan Parklar Müdürlüğü özürllülere yönelik erişilebilirlik

³⁸ <http://www.treehugger.com/cars/curitibaatms-bus-rapid-transit-23-million-passengers-a-day.html>

³⁹ Akyazıcı, M., Ögüt, K., 2009 http://ius.imoizmir.org.tr/ius_bildiriler/64_k6o_ius_akyazici_ogut.pdf

⁴⁰ <http://www.nycgovparks.org/park-features/parks-inspection-program>

çalışmalarını devamlı geliştirmektedir. Her ne kadar hizmetlerinin çoğunun erişilebilir olmadığını kabul etseler de sürecin sürekliliğinden bahsetmektedirler ve olumlu gelişmelerle erişilebilirliği arttıracaklarını vadetmektedirler. Son birkaç yıl içinde yapılan işleri şöyle sıralamaktadırlar:

- Erişilebilirlik planlarını yapmak üzere ADA Koordinatörü ile randevu süreci,
- Özürlüler için programların artırılması,
- Programın web sayfasının geliştirilmesi,
- NYC Parkları Müdürlüğü yöneticilerinin özürlülük konularında eğitilmesi ve 5 ilçede parkların etüd edilmesi.

Bu programın hizmetleri aşağıdaki başlıklarda sıralanmakta ve sürekli geliştirilmektedir:

- * Oyun parkları
- * Küçük ve büyük parklar
- * Yeşil yollar
- * Tuvaletler
- * Doğa merkezleri
- * Rekreasyon merkezleri
- * Plajlar
- * Tarihi evler

Location	Accessible	Level	Adaptive Swing
100% Playground Glenwood Rd, E 100 & E 101 Sts		4	N
79 St Playground 79 ST & SHORE RD In Shore Park and Parkway		4	N
Admiral Triangle Clinton St, Nelson St, Hamilton Ave		4	N
Albemarle Playground Albemarle Rd, Dahill Rd, McDonald Ave			
American Playground Noble, Franklin, Milton Sts			
Andries Playground Ave K & Nostrand Ave			
Golconda Playground E/s Gold St, Nassau To Concord Sts			

Şekil 28 Erişilebilir parklara ait rehber, ABD⁴¹

Yukarıda kurumun web sayfasında çeşitli erişim düzeylerine sahip parklara ait rehberin bir bölümü görülmektedir. İlgili parka ait adres, adapte edilebilir salıncak olup olmadığı bilgisi vardır. Kurumun, parklar için oluşturduğu erişilebilirlik standart ve hizmetleri için bkz. Ek 2.

41 <http://www.nycgovparks.org/facilities/playgrounds/>

6.2.TÜRKİYE’DE ÖZÜRLÜLERE YÖNELİK UYGULAMALAR (YEREL YÖNETİMLER BAZINDA) VE İSTATİSTİKSEL ÇALIŞMALAR

Türkiye’de özürllülere yönelik uygulamalar açısından; bazı yerel yönetimlerce (Konya, Antalya, Bursa, Denizli, İstanbul, Ankara, Alanya ve İstanbul ilçe belediyeleri) yapılmış çalışmalar incelenmiş ve genel olarak yapılan düzenleme ve uygulamaların, görme ve hareket özürllülüğü ile sınırlı kaldığı görülmüştür.

Yerel yönetimlerin çoğunlukla uygulama kapsamını, kent merkezindeki kaldırımlar ve toplu taşıma araçları ve bunlara erişimin engelsiz hale getirilmesi ile sınırlı tuttuğu gözlenmiştir. Olumlu bir başlangıç olan bu çalışmalarda görülen eksiklik, sözkonusu kaldırım veya giriş-çıkış alanlarının tekil birer örnek olarak kalmaları, diğer yapı elemanlarına (yollar, kamusal alanlar vb...) bağlantılarının bulunmayışı olmuştur. Yapılmış olan kılavuz çalışmaları ise, gerek kapsam gerekse nitelik bakımından olumlu birer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerel yönetimlerin genelinde rastlanan ortak bir tutum ise, uygulama örneği olarak kendi hizmet yapılarının engelsiz hale getirilmesinin verilmesidir. Hizmet binalarının girişlerini engelsiz hale getiren yerel yönetimler, sözkonusu yapıya bireyin evinden “engelsiz bir ulaşım ağı” mevcut olup olmadığını sorgular görünmemektedirler.

Yerel yönetimlerin internet sitelerinde konu ile ilgili (henüz kapsamlı ve yeterli olmamakla birlikte) bilgi bulunması olumlu bir noktadır.

Engelsiz çevre ve uygulamalar konusunda belediyeler ve sivil toplum kuruluşları ile Ek 7’de yer alan görüşme formu doğrultusunda yapılan sözlü ve yazılı görüşmelerde özet olarak; belediyelerin engelsiz erişim kapsamında düzenli istatistik çalışmalarının olmadığı, mevcut verilerin de kesinlikle kentin bütününde engellilerin ihtiyacını karşılayabilecek veriler olmadığı, TÜİK’in 2010 tarihli Özürllülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’nda⁴² ulaşılan bilgilerin yetersiz olduğu, ayrıca Deniz Taşıtları ve Denizyolu Taşımacılığı İstatistikleri, Havayolu Taşımacılığı İstatistikleri, Karayolu Taşımacılığı, Destekleyici ve Yardımcı Ulaştırma Faaliyetleri İstatistikleri’nde, fiziksel erişilebilirlik ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığı görülmüştür. Yalnızca bir yerel yönetimde rastlanan istatistiksel bilginin ise, nasıl hesaplandığına dair net bir bilgiye erişilememiş, bu sebeple, bu sayısal bilginin geçersiz olduğu kanısına varılmıştır.

Fiziksel erişilebilirlik alanında yerel yönetimler tarafından yapılan çalışmalarda, genelde yalnızca tekerlekli sandalyenin erişimi dikkate alınmakta ve çoğunlukla yapılan düzenlemeler belediyelerin kendi binaları ve kaldırımları ile sınırlı kalmaktadır. Yapılan düzenlemelerde de mimari açıdan hatalı veya eksik uygulamalar bulunmaktadır.

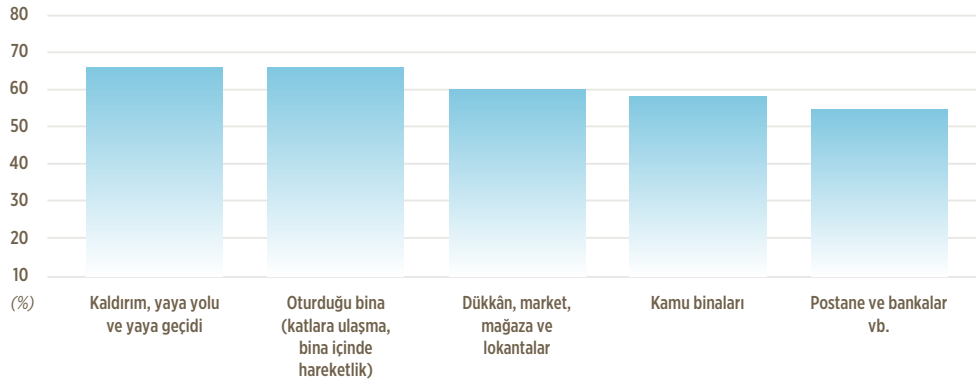
Konya, Antalya, Bursa, Denizli, İstanbul, Alanya ve Ankara’daki yerel yönetim uygulamaları genel kapsamda incelenmiş ve yalnızca tekerlekli sandalye erişilebilirliği ile ilgili olmak üzere, belediyelerin kendi binaları ve kaldırım düzenlemeleri ile sınırlı kalındığı, çözüm önerilerinde mimari açıdan eksik ve hatalı yanların varlığı saptanmıştır. Belediyelerin engelli bireylere yönelik sunduğu hizmetler de çok farklılıklar göstermektedir. Kimi belediyeler, engelli bireyler için koordinasyon merkezi kurarak, engelli bireyleri tespit edebilmek için çalışmalar yürütüp, medikal destek, nakil aracı, mesleki eğitim ve rehabilitasyon gibi hizmetler sunarken bazı belediyeler yardım geceleri düzenlemekte, bazıları da sadece belediye binası ve çevresinin erişilebilir olmasına yönelik çalışmalarla yetinmektedir.

Belediyelerin, konu ile ilgili ortak bir paydada birleştikleri standart uygulama ve anlayışlarının olmadığı gözlemlenmiştir.

Yerel yönetimlerin mevcut düzenlemelerine bakıldığında, bu düzenlemelerin son derece yetersiz ve önemli ölçüde sorunlu olduğu görülmüştür. Genellikle düzenlemelerde standartlara uygunluk, süreklilik ve bütünsellik sağlanamamakta, ortopedik özörlölere yönelik olarak sadece rampa yapılması ile sınırlı kalmaktadır. Bir diğör sorun, erişilebilirliğin, özörlölünün konutundan başlayarak yaşadığı yerdeki her türlü hizmet ve olanağı kapsayan bir zincir olduğu, halkalardan birinin kopuşunun tüm sistemi etkileyeceğı gerçeğinin gözardı ediliyor oluşudur.

İstatistiksel çalışmalar ise; TÜİK'in 2010 tarihli *Özörlölülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması* ile sınırlı kalmaktadır. Bu çalışmada, kayıtlı olan özörlölü bireylerin yaşadıkları yerdeki fiziksel çevre düzenlemelerinin, özörlölü bireyin kullanımına uygun olup olmadığı hakkındaki düşöncelerinin özörlölü türüne göre dağılımı görölmektedir. Buna göre; kayıtlı olan özörlölü bireylerin % 66,9'u kaldırımların, yaya yollarının ve yaya geçitlerinin özörlölü bireyin kullanımına uygun olmadığını düşünmektedir. Yaşadıkları yerdeki fiziksel çevre düzenlemeleri ile ilgili olarak, kayıtlı olan özörlölü bireylerin % 66,3'ü oturdukları binanın, % 59,5'i dükkân, market, mağaza ve lokantaların, % 58,4'ü kamu binalarının, % 55,4'ü postane ve banka benzeri yerlerin özörlölü bireyin kullanımına uygun olmadığını belirtmiştir. (Şekil 29)

Türkiye'deki bazı yerel yönetimlerin özörlölölere yönelik uygulamaları ve istatistiksel çalışmaları Ek 3'te de verilmiştir.

Şekil 29 Fiziksel çevre düzenlemelerinin özörlölü bireyin kullanımına uygun olmadığını düşönenler, 2010 ⁴³

7. DENETLEME MEKANİZMALARI VE KULLANIM SONRASI DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

7.1. DENETLEME MEKANİZMALARI

BM, engelliler için fırsat eşitliğı konusunda Standart Kurallar yanında, bir denetleme mekanizması da belirlemiştir: Özörlölölük ile ilgili özel bir raportör üye ölkelerle ve o ölkelerdeki sivil toplum kuruluşları ve uzmanlarla iletişime geçerek raporunu hazırlar. Ayrıca BM bünyesinde engelli kişiler ve hakları ile ilgili bir komite kurulmuştur.

Birleşmiş Milletler'in yayınladığı Özürlü Kişiler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar'da (*Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*), ulusal izleme ve değerlendirme konusundaki 20. maddeye göre :

“Devletler, engelli kişiler için fırsatların eşitlenmesi konusunda ulusal program ve hizmetlerin uygulanmasının değerlendirilmesi için sürekli izlemekle sorumludur.”
Bu çerçevede,

1. Devletler periyodik ve sistematik olarak ulusal düzeydeki engelli programlarını değerlendirmeli ve değerlendirme sonuçlarını yayımlamalıdır.
2. Devletler engellilikle ilgili program ve hizmetlerin değerlendirilebilmesi için terminoloji ve kriterler geliştirmeli ve benimsemelidir.
3. Bu kriterler ve terminoloji erken kavramsal ve planlama aşamalarında engellilikle ilgili kuruluşlar ile yakın işbirliği içinde geliştirilmelidir.
4. Devletler özürsüzlük alanında ulusal değerlendirme için ortak standartlar geliştirmek amacıyla uluslararası işbirliğinde bulunmalıdır. Devletler bu işbirliğine ulusal koordinasyon komitelerinin katılımını da teşvik etmelidir.
5. Özürsüzlük alanında çeşitli programlar, kendi politika hedeflerini yerine getirmede genel etkinliği değerlendirilmesi için planlama aşamasında inşa edilmelidir.

14 Eylül 2012 tarihinde gerçekleşen 4. Engelli Hakları Sözleşmesine Taraf Devletler Toplantısı'nda, Dr. Aylin Çiftçi, Türkiye'nin 2012 yılı içinde bir rapor sunacağını ve 5 Ekim 2012 tarihinde Ankara'da düzenlenecek olan Avrupa Komisyonu atölyesini takiben anlaşmanın uygulanmasının denetlenmesi için gerekli olan göstergeleri sağlamak üzere hükümetin çalışmaya başlayacağını belirtmiştir.⁴⁴

BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, gerek ulusal gerekse de uluslararası denetleme mekanizmalarını kapsamakta ve 33. maddesinde (tam metni için bkz. Ek 4) Ulusal Uygulama ve Denetim başlığı altında bu konuda ayrıntılı bilgi verilmektedir.⁴⁵

Türkiye'de bu konuda atılmakta olan yeni ve önemli bir adımın varlığını belirten Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün konu ile ilgili verdiği bilgiler özetle şöyledir:⁴⁶

Düzenlenen Tespit Formları⁴⁷ ile açık ve kapalı alanlar izlenebilecektir. Denetlemenin temel prensibi izlemenin nesnel olabilmesi için çok bileşenli olmasıdır. Denetleme, sadece devlet bazlı olmayacaktır, aynı zamanda sivil paydaşların da varlığı denetimi geçerli kılmayı hedeflemektedir. Farklı disiplinlerden oluşan çok bileşenli (Şekil 30) denetim şemasına göre sivil toplum kuruluşları ve konfederasyonlar, kamu kurumları ve Teknik İzleme Kurulu tepe izleme kurulunda yer almaktadır. Her bir kurumun teknik sorumlusu olacaktır. İzleme Kurulu 3 dereceden oluşan (ülke, il, kurum/ cadde) denetleme katmanı oluşturmaktadır. Bu tespitler sisteme girildiğinde Türkiye'nin erişilebilirlik haritası çıkarılabilecektir. Erişilebilirliği sağlamayanlara ceza uygulanacaktır. Bunun için bir yıl süre konmuştur. Genel Müdür Dr. Aylin Çiftçi, teşviklerin, cezadan daha etkili olduğunu, Avrupa'da iyi örneklerin ve kötü örneklerin basın yoluyla halka duyurulduğunu ve benzer bir ödül sistemini uygulamayı planladıklarını belirtmektedir.⁴⁸

⁴⁴ <http://www.un.org/News/Press/docs/2012/hr5109.doc.htm>

⁴⁵ *Monitoring the Convention on the Rights of Persons with Disabilities- Guidance for Human Rights Monitors, Personal Training Series No. 17- UN Office of the High Commissioner for Human Rights, UN, 2010.*

⁴⁶ Çiftçi, A. "Engelsiz Türkiye İçin: Yolun Neresindeyiz?" Projesi, Sabancı Üniversitesi, 12.10.2012 tarihli toplantıdaki bildirimi, toplantı notları.

⁴⁷ <http://www.ozurluveyasli.gov.tr/tr/html/185/Ulasilabilirlik-Tespit-Formlari>

⁴⁸ Çiftçi, A., ibid.

	STK	Kamu	Teknik İzleme
Türkiye Geneli			
İl Bazlı			
Kurum / Cadde			

Şekil 30 Türkiye Erişilebilirlik İzleme Mekanizması Modeli

Erişilebilirlik Eylem Planı İzleme ve Değerlendirme Kurulu, Erişilebilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı'nın hayata geçirilmesi amacıyla, eski adıyla Özürlüler İdaresi Başkanlığı, yeni adıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün başkanlığında; İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Türk Standardları Enstitüsü, Yüksek Öğretim Kurulu ve Belediyeler Birliği'nden oluşan ve gerekli görüldüğünde sorumlu diğer kurumların/kuruluşların da toplantıya davet edileceği Erişilebilirlik Eylem Planı İzleme ve Değerlendirme Kurulu oluşturulmuş ve kurul ilk toplantısını 11.01.2011 tarihinde yapmıştır. İzleme ve değerlendirme sürecinde; 3 ayda bir, sorumlu olarak belirlenen kurumların bağlı veya ilgili bulundukları bakanlıklara, yerel yönetimlerin ise İçişleri Bakanlığı'na, standart izleme formu⁴⁹ doldurarak, rapor hazırlamaları ve bunları eski adıyla Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne sunmaları öngörülmektedir.

7.2. KSD (KULLANIM SONRASI DEĞERLENDİRME) ÇALIŞMALARI

Kapsayıcı tasarım süreci şu aşamalardan oluşur:

- **Konsept**
Tasarımın altında yatan ana fikir olarak tanımlanabilir. Tüm tasarım ve uygulama kararları konseptteki fikre uygun ve bu fikirle tutarlı alınmalıdır.
- **Araştırma**
Tasarıma temel olacak fikir oluştuktan sonra, tasarım konusunu ilgilendiren her türlü teknik, sosyolojik, psikolojik ve mevzuata ilişkin bilginin araştırılması bu aşamada gerçekleşmektedir.
- **Tasarım**
Karar verilen konsept ve yapılan araştırmalar doğrultusunda tasarım kararları alınması ve görsel temsil araçlarıyla ifade edilmesi aşamasıdır.
- **Geliştirme**
Üretilen tasarım doğrultusunda proje detaylarının oluşturulması ve uygulanmasıdır.
- **Tasarımın kullanılması**
Üretilen ve uygulanan tasarımın kullanıcı tarafından deneyimlenmesi aşamasıdır.
- **Kullanımın değerlendirilmesi**

Tasarımın kapsayıcı olması, tasarım aşamasında, kullanıcı ile iletişim kurmak ve bilgi alışverişinde bulunmakla doğrudan ilgilidir. Kullanımın değerlendirilmesi ve geri beslemeler yoksa, tasarım kapsayıcı olarak tanımlanamaz. Gözlemler, anketler, görüşmeler, kişilerin deneyimlerini ölçen yöntemler, bilgi ve bakış açıları kazandırır.

⁴⁹ <http://www.ozida.gov.tr/ulasilabilirlik/>

Bu bölümde, kullanımın değerlendirilmesi bölümünün detaylı olarak incelenmesinin, proje hedeflerine fayda sağlayacağı öngörüsünden yola çıkılarak, bazı örnek ve yöntemlere değinilmektedir.

7.2.1. Örnekler:

Taksim Meydanı ve Çevresinin Bir Kamusal Alan Olarak Tüm Kullanıcılara Yönelik Erişilebilirliğinin İrdelenmesi adlı yüksek lisans tez çalışmasında⁵⁰ Taksim’de fiziksel mekâna erişimi kısıtlayan faktörler incelenmiştir. Bölgede fiziksel durum tespitleri belirli aralıklarda yapılan saha çalışmaları ile desteklenmiştir. Alan çalışmalarında, görme ve fiziksel özürlü bireylerin, fiziksel çevrede yaşadığı genel problemler 5 ana başlık altında gruplanmıştır.

- Yüzeye bağlı problemler (yanlış malzeme seçimi, malzeme tahribatı, altyapı tadilatı, kaldırım kenarı)
- Kent donatılarına bağlı problemler (çiçeklik, baba, reklam panosu, bayrak direği, vs)
- Yaya-trafik ilişkisine bağlı problemler (rampa eksikliği, yaya alanı genişliği, trafik ışıkları, yaya geçişi engeli, yetersiz yol genişliği)
- Doğal engellere bağlı problemler (ağaç ve çalılık, topografya)
- Diğer

Çalışmada, kentteki birçok fiziksel çevre uygulamasının sağlıklı ve hiçbir engeli olmayan kullanıcılara göre yapılmakta olduğu belirtilmekte ve “kamusal alan ve mekânlar kentteki diğer kullanıcı grupları (görme, fiziksel ve zihinsel engeli bulunan kullanıcılar ve hamile, yaşlı, çocuklu kullanıcılar vb.) göz önüne alınarak oluşturulmamaktadır. Nitekim herkesin hayatının bir bölümünde belirli bir engelle karşılaştığı veya karşılaşılabileceği düşünülürse, fiziksel mekânda yapılacak uygulamaların hepsi aslında kentteki tüm kullanıcıları etkilemektedir” denmektedir.

Engelsiz Üniversite Kampüsü için Tasarım Rehberi, İTÜ Ayazağa Kampüsü Örneği⁵¹ adıyla yürütülen araştırma projesinde özet olarak; üniversite kampüslerindeki bina ve yakın çevresinin erişilebilirliği ve tekerlekli sandalye kullanımına uygunluğu, çeşitli kriterlerle sorgulanmaktadır. Söz konusu kriterler:

- Kampüse ve kampüsün içinde erişim,
- Bina çevresine erişim,
- Yatay ve düşey sirkülasyon elemanlarına erişim,
- Tekerlekli sandalye kullanıcılarının üniversite binalarında yaşadıkları kullanıma dair güçlükler

olarak sıralanmaktadır.

Çalışmada; “İTÜ Ayazağa Kampüsü binaları ve yakın çevrelerinin tekerlekli sandalye kullanan özürliülerin kullanımına uygun hale getirilmesi konusundaki bu araştırmanın genel sonuçlarında öncelikle üniversite kampüslerindeki tüm olanakların engelsiz erişilebilir ve kullanılabilir olması gerektiği belirtilmelidir. Bu gerekliliklerin sonucu olarak da her binanın en az bir girişinin engelsiz olması ve

⁵⁰ Yalçın, A. 2011

⁵¹ Proje yürütücülere. Işıl Hachasanoğlu, Orhan Hachasanoğlu, İTÜ Araştırma Fonu, 1997, İstanbul.

bina iç ulaşımında ve kullanımında engelsiz çözümler ve kullanım kolaylıkları olması gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, araştırma içinde özenle üzerinde durulan kavram eşit erişilebilirlik olmuştur. Özürlü kişilerin toplum içinde diğer insanlarla eşit koşullarda bulunduğu vurgulanması ancak eşit erişilebilirlikle sağlandığı düşünüldüğünden; araştırma genel kapsamında üniversite kampüslerinin tüm binalarında eşit erişilebilirlik ile çözümler önerilmektedir” denmektedir.

Kaplan ve Öztürk’ün, *Engelliler; Kamu Mekânı ve Engelsiz Tasarım: Ankara Metrosu ve HRS (Hafif Raylı Sistem) İstasyonlarında Bir İnceleme* başlıklı çalışmasında ise; kamu mekânının özürliülerin kullanımına uygunluğunu irdeleyen çalışma ADA standartları temel alınarak yapılmıştır. İnceleme ölçütlerinin ADA olmasının nedeni, engelsiz tasarım konusunda gelişmiş ve evrensel anlamda yararlanılan bir yasa olması olarak belirtilmektedir.⁵²

Çalışma, istasyonla ilgili bilgilerin toplanmasından ibaret bir örnekleme çalışmasıdır. Ankara metrosu ve HRS istasyonları ADA kriterlerine göre incelendikten sonra sorunlar, incelenen güzergâhlarda gruplanmıştır. Öneriler kısmında her bir maddeye yönelik ölçütler geliştirilmiştir. Yazarlar ayrıca, sonraki akademik çalışmalara; engelsiz tasarım kapsamında yapılacak yönlendirici araştırmaların, üniversite, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, belediyeler, engelli federasyon ve dernekleri ve diğer ilgili sivil toplum örgütü temsilcilerinden oluşan takım çalışması ile yapılması önerisini getirmektedirler.

Çalışmanın sonucunda “Engelsiz tasarım kapsamında, saha çalışması üç istasyonla ilgili bilgilerin toplanmasından ibaret bir örnekleme çalışmasıdır. Bu çalışma, ilgililer tarafından tüm metro ve HRS’ini kapsayacak biçimde yapılmalı, eksiklikler belirlenerek giderilmelidir. Engelsiz tasarım kapsamında yapılacak yönlendirici araştırmaların üniversite, Başbakanlık Özürliüler İdaresi Başkanlığı, belediyeler, engelli federasyon ve dernekleri ve diğer ilgili sivil toplum örgütü temsilcilerinden oluşan takım çalışması ile yapılmasında yarar görülmektedir. Bu tür araştırmaların sonuçlarına göre kamu mekânının planlanması ve tasarımı engelsiz tasarım ilkelerini gerçekçi bir biçimde içerecektir” denmektedir.

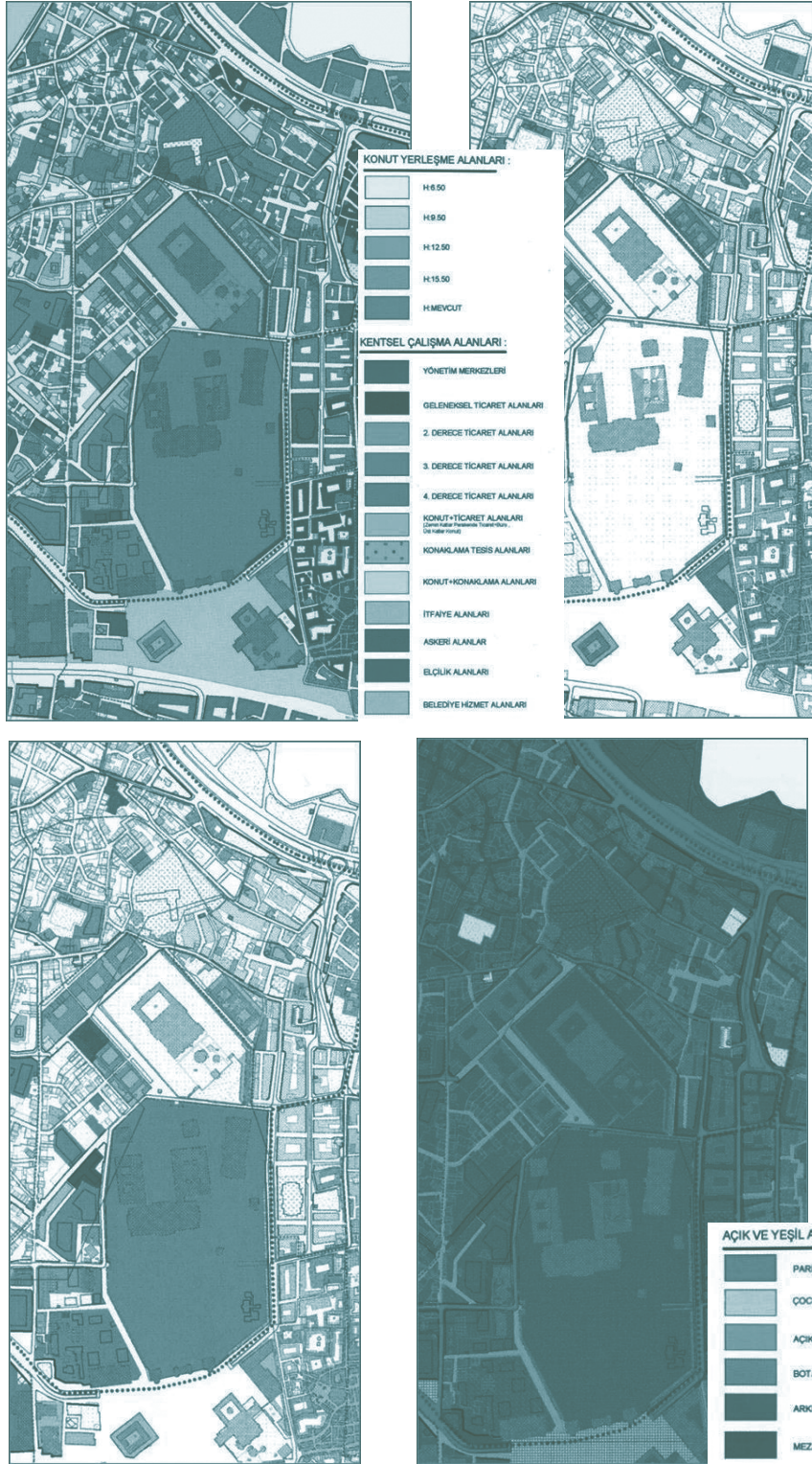
7.2.2. KSD Çalışmaları için Bir Metodoloji

Kullanım sonrası değerlendirme çalışmaları kapsamında yapılan alan çalışmalarının ortak bir dil ve metodolojiye ihtiyacı olduğu görülmektedir. Yukarıda bahsedilen çalışmalar incelendiğinde, sözkonusu metodolojinin, akademik çalışmalarla belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda aşağıda ana başlıkları verilen yöntem uygulanmakta ve geliştirilmektedir.⁵³

⁵² Kaplan, H., Öztürk, M., 2004

⁵³ Sungur Ergenoğlu A., Tasarımda Özürliü Etmeni Dersi notları.

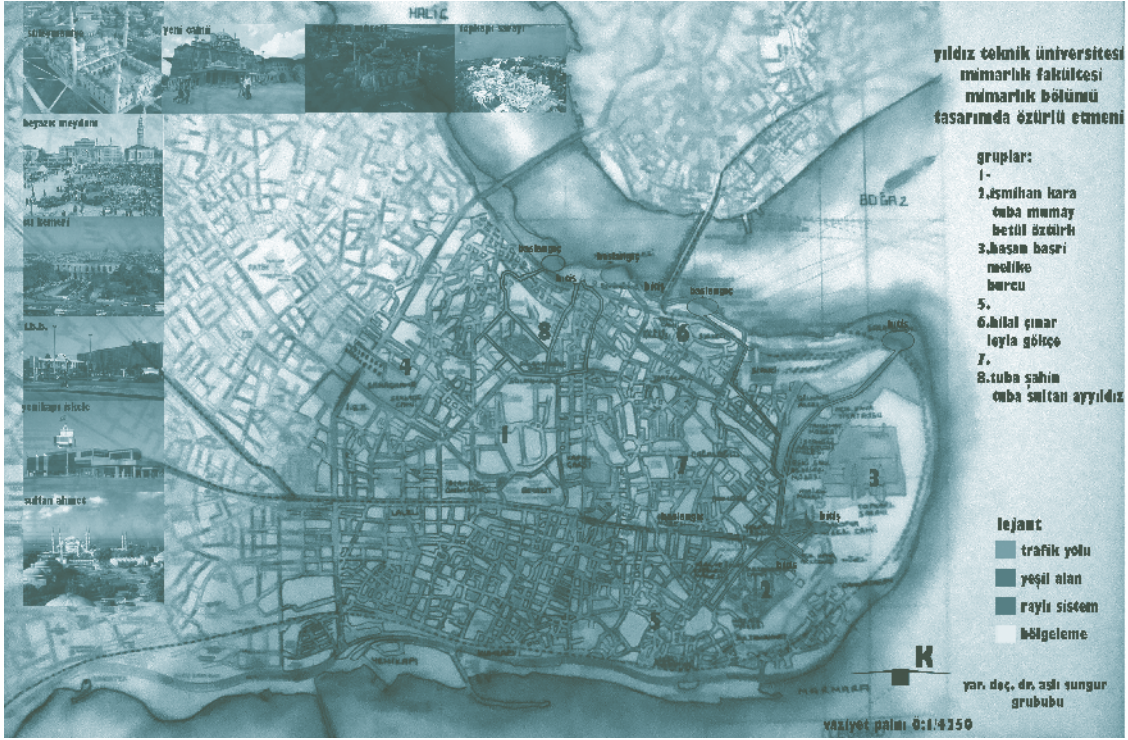
1. Çalışılacak bölgenin tespiti

Şekil 31 Yıldız Teknik Üniversitesi, Yıldız Kampüsü'nde yürütülen tespit çalışmaları⁵⁴

2. Çalışılacak bölgenin kültür, eğitim, ticaret vb. gibi odak noktası olabilecek mekânlarının tespiti

3. Odak noktaları temel alınarak erişilebilirlik akslarının ve yapılarının belirlenmesi (Şekil 32)

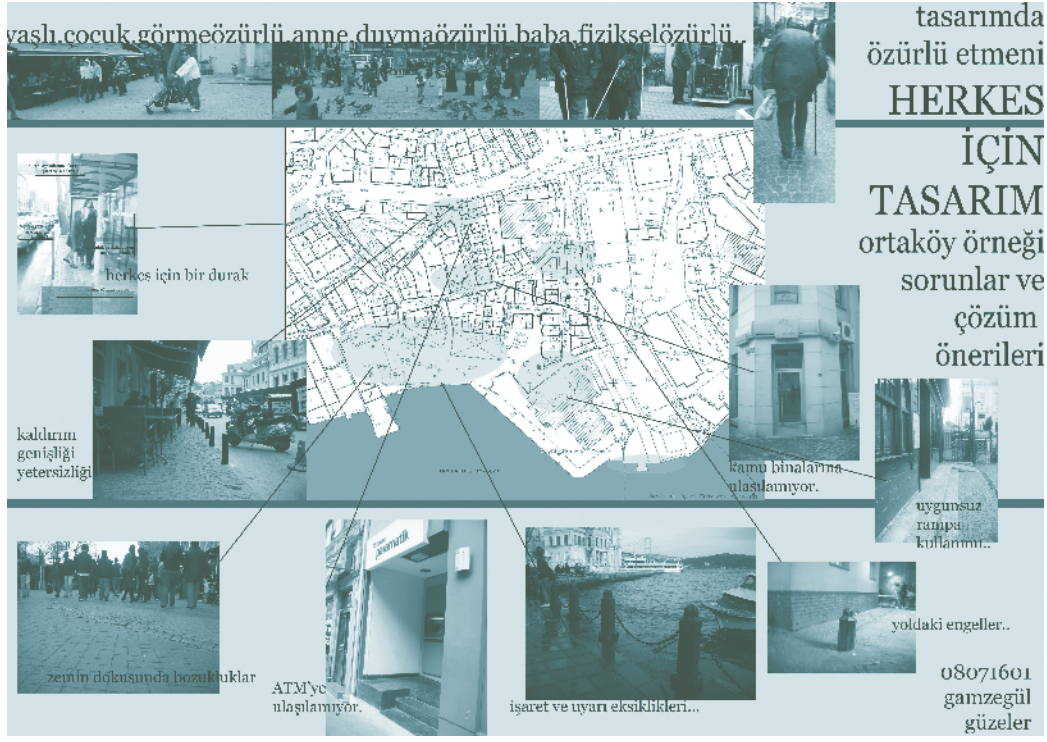

Şekil 32 Rota Belirleme çalışmaları⁵⁵

4. Rotalarda SWOT analizlerinin yapılması (Şekil 33)

- Güçlü yönlerin fırsatlardan yararlanılacak şekilde kullanılabilmesi için tespit edilmesi
- Zayıf yönlerin yeni stratejiler geliştirilmesi amacıyla saptanması
- Tehditlerin güçlü yanlar ile birleştirilerek fırsatlara dönüştürebilme amacıyla saptanması

⁵⁵ Sungur Ergenoğlu, A., 'Accessibility of Historical and Cultural Heritage of Istanbul, by ALL: Historical Peninsula Example', 21st IAPS, 'Vulnerability, Risk and Complexity: Impacts of Global Change on Human Habitats'

Şekil 33 SWOT analizi⁵⁶

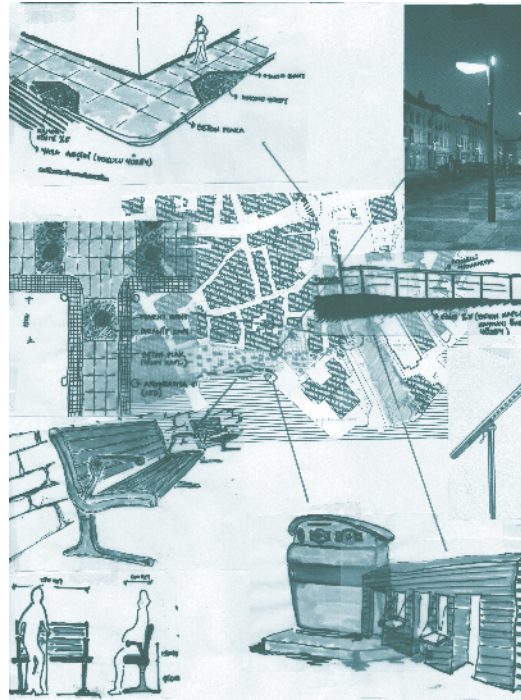
5. Erişim-denetim (Access-audit) formlarının doldurulması (Şekil 34)

Bina (Tesis veya Yapı) Adı	Evet	Hayır	Tartışma	Fotoğraf
1. Binanın (veya tesisin çevresinin) yer aldığı tepsiye parçası nasıl bir topografyaya sahip? (İçin tavan mı? Binaya (veya tesisin çevresinin) ilerlediği sınırlarda bir kilitli alan yok mu?)			Yerli bir eğim mevcut yok, aksi takdirde binaların altına kazılar	
2. Binaya (veya tesisin çevresinin) yaklaşırken kullanılan yollar ve hareket yolları uygun yapılarla sahip mi? (Yollar, engeller, taşkın yolları mevcut mu?)			Barierler, bu yolların gibi engeller rota üzerinde mevcut.	
3. Binaya veya tesisin çevresine yaklaşırken kullanılan yollar, kaldırımlar ve yollar girme çıkışları ve yaklaşma girişleri engeller için kolayca denetlenebilir mi?			Maksimum yaklaşımın sağlanacak olan kaldırımlar yoktur.	
Görme engelli için yolları engelleyen elemanlar mevcut mu? (dişli kaldırım kenarı, bordür, Havaaltı yolları, duvar, koruluk...)			Yolların engellenmesi sağlanacak olan kaldırımların kenarına engellenen yollar ve yolların arasında ki bu yolların engellenmesi sağlanmalıdır. Tesis dışında mevcut değildir.	
4. Kaldırım yükseklikleri ve kaldırım rampaları standartlara uygun mu?			Rota üzerinde kaldırım yükseklikleri engellenen yolların rampa eğimleri yeterlidir. Tesis dışında ki kaldırım yükseklikleri yeterli değildir.	

Şekil 34 Erişim-denetim formu⁵⁷

6. Kısa-orta ve uzun vadede yapılacak işlerin çıkarılması ve sınıflandırılması.

7. Tasarım gerektiren noktalara çeşitli çözüm önerilerinin getirilmesi. (Şekil 35)

Şekil 35 Çözüm önerileri eskiz paftası⁵⁸

⁵⁶ Sungur Ergenoğlu, A., Duzgun H., "Thinking of the Coastal Area of a City for ALL: The case of Istanbul", 21st IAPS conference "Vulnerability, Risk and Complexity: Impacts of Global Change on Human Habitats", s. 296, Germany,

⁵⁷ Sungur Ergenoğlu A., ibid.

⁵⁸ Sungur Ergenoğlu, A., Düzgün H., "Kıyı Alanlarının Ulaşılabilirliği: İstanbul Ortaköy'de Ulaşılabilirlik Çalışmaları", Şehir Sağlığı Dergisi, Yıl 1, Sayı 5, Şubat 2010

8. FARKINDALIK ALAN ÇALIŞMASI: TÜRKİYE'DE BİR MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYE VE ÖĞRENCİLERİNİN FARKINDALIK DEĞERLENDİRMESİ

Erişilebilirlik ile ilgili yapılan araştırma ve görüşmeler sırasında sıkça karşılaşılan bir sorun olarak karşımıza çıkan farkındalık konusu, fiziksel çevre tasarım ve uygulaması ile ilgili olan Mimarlık disiplini çerçevesinde sorgulanmıştır. Farkındalık ölçme çalışması, mimar adayları ve akademisyenler ile gerçekleştirilmiştir.

Erişilebilirlikle ilgili konulardaki farkındalık düzeyini ölçmek amacı ile oluşturulan anket çalışması 15 sorudan oluşmaktadır (Ek 5). Anket soruları, araştırmacıların öğrenci ve akademisyenlerde gözlemledikleri, 'doğru bilinen yanlışlardan' oluşmaktadır. Soruların oluşturulmasında herhangi bir kaynaktan faydalanılmamıştır. Anket, bir Mimarlık Fakültesi'nde 140 öğrenci ve 30 akademisyene uygulanmıştır. Anketin amacı; akademisyen ve öğrencilerin farkındalıklarını ölçmek yanında, tahmin, bilgi ve varsayımlarını sorgulamalarına sebep olmak, konu ile ilgili hâlihazırdaki durumlarının farkında olmalarını cevaplar vererek değil, sorular sorarak sağlamak, çoğu durumda bilgi yanlış ve eksikliklerini ortaya koymaktır.

Ankette deneklere; bireye temel yaklaşım, anlayış ve temel teknik erişilebilirlik bilgisi olarak 2 grup halindeki sorular karıştırılarak sorulmuştur. Engellilere yönelik algı ile ilgili 9 soru (1, 3, 4, 5, 6, 8, 12, 13, 15.sorular) ve temel teknik fikir yürütebilme ve bilgi ile ilgili 6 soru (2, 7, 9, 10, 11 ve 14.sorular) bulunmaktadır.

Anket sorularına verilen cevaplar, analiz edilmiş⁵⁹ ve bu analize ait detaylı tablolar Ek 6'da verilmiştir.

Ankete katılanların % 21'i akademisyen, % 78'i öğrenci olmuştur. Katılımcıların % 42'si erkek, % 58'i kadındır. Bir kişiye bakarak özürlü olup olmadığını anlayabileceğini düşünen, dolayısı ile bu konuda bilinçli olmayan deneklerin oranı % 62 olmuştur.

"Bir toplantı salonu tekerlekli sandalye kullanan kişiler tarafından kullanılabilir bir yola sahip olduğu sürece, o toplantı salonu tekerlekli sandalye kullanımı açısından ulaşılabilir sayılabilir" cevabını vererek, ulaşılabilirliği yalnızca tekerlekli sandalye ulaşımı ile sınırlı gören denekler, % 50 olmuştur. Konuşma zorluğu olan kişilerle yüksek sesle konuşulması gerektiğini düşünen denekler % 42, özürlü bireylerin toplu halde bulunacakları ve hizmet alacakları, onlara özel mekân ve yapıların (hastane, okul, müze vb.) bulunması gerektiğini düşünen denekler ise % 41 gibi yüksek bir orandadır.

Ayrıca deneklerin % 59'u, özürlü bir kişiye nasıl hitap edeceğini sormasında sakınca olduğunu düşünmektedir. "Ulaşılabilir bir sokak" betimlemesi konusunda yeterli bilgiye sahip olmayanların oranı % 62'dir. Ankete cevap verenlerin % 61'i, özürlülere maddi destek sağlanması gibi, aslında geçici ve insan onuruna ve saygınlığına aykırı bir uygulamayı benimsemektedirler.

Sonuç olarak;

- Akademisyenlere ve mimar adayı öğrencilere uygulanan anket çalışmasında, özürlülük ile ilgili algı, anlayış ve bilgi eksikliğinin oldukça büyük oranlarda olduğu görülmüştür. Akademisyenlerin, öğrencilerden belirgin olarak daha bilgili ve farkında oldukları görülmekle birlikte, bu farkındalık düzeyinin yeterli olmadığı ve ayrıca var olan bilgi ve farkındalıkların da öğrencilere aktarılmadığı,

59 SPSS programında yapılan değerlendirme, Sn. Dr. Aylin Aydın (Sabancı Üniversitesi Temel Geliştirme Direktörlüğü) tarafından yapılmıştır.

- Eğitim süreci içinde, konu ile ilgili bilgi ve farkındalık artışı olmadığı,
- Konu ile ilgili teknik eleman yetiştiren okullarda derslerin sosyal açıdan eksikliği bulunduğu

görülmüştür.

9. TARTIŞMA: TEORİDEN UYGULAMAYA GEÇMENİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Araştırma kapsamında erişilebilirlikle ilgili kaynaklar ve mevzuat incelenerek, yerel yönetimlerle ve STK'larla yapılan görüşmeler ve web sitelerinin incelenmesi sonucunda, teorik bilginin uygulamaya geçirilememesinin önündeki temel engeller bu bölümde tartışılmaktadır.

Tartışma bölümü; mevcut durumun değerlendirilmesini kapsamaktadır ve aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır:

- Terminoloji,
- Farkındalık,
- Yükseköğretim kurumları,
- Yapılı çevre,
- Denetim

9.1. TERMİNOLOJİ

- **Engellilik- özürlülük** kavramlarının ülkemizde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda tanımı ve kullanımı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Özürlülük; kişiye ait bir durumu ifade ederken, engellilik çevreyle kişinin etkileşimini ifade etmekte, dolayısı ile yapılı çevre için üretilen düşünce ve çalışmalarda kendi başına bir dinamige ve anlama sahip olmaktadır. Diğer yandan "özürlü kişi" ise, özürlülüğün çağrıştırdığı 'özür dilemek' anlamı sebebiyle kaçınılan bir kelimedir.

Bu konuda, İngilizce'de oldukça net olan ifadelerin dilimizde uzlaşmaya varılmış bir terminolojiye sahip olmaması konunun başından bir karmaşıklık ve ayrılık yaratmaktadır. (İngilizce: people with disabilities-handicapped people- disability-barrier-free environments)

- Mimarlık alanında; **erişilebilirlik –kapsayıcılık ve evrensel tasarım** arasındaki farkın ayırt edilmesinde güçlükler bulunmaktadır. Erişilebilirlik özürlü grupları, standartlar ve minimum gereksinimler ile ilgili ve sınırlı iken, kapsayıcı ve evrensel tasarım bütün kullanıcılar ve tasarımın estetik de dahil olmak üzere her yönüyle ilgili kavramlardır.
- Özürlülük kavramının eksik anlaşıldığı, proje sürecinde ortaya çıkan diğer bir bulgu olmuştur. Türkiye'deki uygulamaların çoğunlukla hareket kısıtlılıkları üzerine geliştiği ve diğer özürlülük hallerine dair düzenlemelerin yetersiz olduğu görülmüştür.

9.2. FARKINDALIK

Bu proje kapsamında, farkındalık düzeyini ölçmek amacı ile yapılan anket çalışması, akademisyenlere ve mimar aday öğrencilere uygulanmıştır. Proje kapsamında yapılan farkındalık çalışmasında;

- * Akademisyenlerin ve mimar aday öğrencilerin özür lülük ile ilgili algı, anlayış ve bilgi eksikliğinin oldukça büyük oranlarda olduğu görülmüştür. Akademisyenlerin, öğrencilerden belirgin olarak daha bilgili ve farkında oldukları görülmekle birlikte, bu farkındalık düzeyinin yeterli olmadığı ve ayrıca var olan bilgi ve farkındalıkların da öğrencilere aktarılmadığı tespit edilmiştir.
- * 1. Sınıf öğrencileri ile son sınıf öğrencileri arasında bilgi ve farkındalık açısından fark gözlemlenememiştir. Bu veri, bölümde konu ile ilgili dersin çok az sayıda öğrenciye ve seçmeli olarak veriliyor olması ile bağlantılı görülmüştür. Eğitim süreci içinde, konu ile ilgili bilgi ve farkındalık artışı olmamıştır.
- * Teknik bilginin farkındalık ile algı ve anlayışa göre daha yüksek çıkmış olması, konu ile ilgili teknik eleman yetiştiren okullarda derslerin sosyal açıdan eksikliğıne işaret etmektedir.

9.3. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

- Özür lülük ile ilgili temel kavramlardan biri olan evrensel tasarımın çıkış amacı, felsefesi, ilgili kuruluşların faaliyetleri, Amerika'daki mevzuat geçmiş i araştırılmış, evrensel tasarım kavramının Türkiye için çok yeni bir kavram olduğunun tespitiyle konu ile ilgili teorik ve uygulamaya ait çalışmaların yetersizliğı saptanmıştır. Evrensel Tasarım kavramı ülkemiz için çok yeni olduğu için bu konuda yetişmiş bilim adamı eksikliğı sözkonusudur. Üniversitelerde konu ile ilgili bilgiyi çoğaltmak ve yaymak konusunda sıkıntı çekilmektedir.
- Fiziksel erişilebilirliğ in bireysel ve tekil çabalarla sürdürülebilir olamaması, bu nedenle, projenin, ileriye dönük bir izi olarak mimar adayları, mezun mimarlar ve mimar akademisyenlerin, konu ile ilgili farkındalık ve çalışmalarının yetersizliğı görülmüştür.
- Farkındalık çalışmaları, akademisyenlere verilecek eğitimler ve yöntemleri ile ilgili bilginin eksikliğı tespit edilmiştir.
- Yapılan araştırmalarda, YÖK'ün konuyla ilgili çalıştaylar düzenlemiş ve kararlar almış olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Buna rağmen bu çalışma ve kararların üniversitelerin teknik eleman yetiştiren bölümlerine yansımamış olduğu görülmüştür.
- Üniversitelerde konu ile ilgili akademisyenler oldukça az sayıdadır. Üniversitelerin mimarlık fakültelerinde, erişilebilirlik konusundaki dersler yetersizdir. Mevcut dersler zorunlu değil seçmelidir ve yalnızca bir adettir.

9.4. YAPILI ÇEVRE

Bölüm 6.2'de, Ek 3 ve Ek 8'de yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları kapsamında yapı lı çevreye dair tespitler sıralanmıştır.

Yerel yönetimler ve STK'larla yapılan görüşmelerde, teorinin uygulamaya geçirilmesinin önündeki temel engellerin neler olduğu sorusuna, özet olarak şu yanıtlar verilmiştir:

- * Konu ile ilgili teorik ve pratik bilgi edinilecek danışmanın bulunmayışı,
- * Konu ile ilgili standart ve yönetmeliklerin yeteri kadar açık olmayışı,
- * Bu konuda üniversitelerin desteğine ve işbirliğine ihtiyaç duyuluyor oluşu,
- * Yaptırımların yetersiz oluşu,
- * Mevcut kamu yapılarının erişilebilirliğe uygun hale getirilmesinin yeniden inşa edilmesinden daha zor olması görüşü,
- * Bütçe sıkıntısı,
- * Malzeme eksikliği,
- * Danışman eksikliği,
- * Toplumun engelliye bakışı,
- * Sadece engelliler değil “herkes için” erişilebilirlik konusunun ele alınmıyor oluşu.

9.5. DENETİM

- Örnek uygulamalar açısından Kullanım Sonrası Değerlendirme çalışmalarına dikkat çekilmiş, Birleşmiş Milletler, Avrupa Komisyonu ve ABD'deki uygulamalar ve literatürden kuramsal çalışmalar kapsamında belirli bir seviyeye erişildiği, fakat ülkemiz için daha bütüncül ve konu ile ilgili uzmanlar ile desteklenerek, metodolojiler uygulanarak disiplinler arası işbirliği çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu görülmüştür.
- Yerel yönetimlerin çoğunun, yürüttükleri çalışmaları sosyal yardım gibi algıladıkları, erişilebilirliği hak temelli bir çerçevede görmedikleri gözlenmiştir. Bu konuda bilgi eksikliğini giderici ve farkındalık sağlayan eğitimlere ve en önemlisi **denetim mekanizmalarına ihtiyaç vardır.**⁶⁰

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç ve Öneriler Bölümü, tartışma bölümünde mevcut durumu özetlenen konu başlıkları ile ilgili önerileri kapsamaktadır.

10.1. TERMİNOLOJİ

- Engellilik-özürlülük (engellilik çevreyi, özürlülük kişiyi ifade eder) kavramlarının net olarak tanımlanması ve bu tanımların mimarlık fakültelerine önerilen ders programına konması zorunluluğu getirilmesi. (Yüksek Öğretim Kurumları tarafından)
- Aynı şekilde, erişilebilirlik- kapsayıcılık ve evrensel tasarım tanımları ve özelliklerine, mimarlar tarafından farkına varılabilmesi amacıyla, sözkonusu zorunlu ders müfredatında yer verilmesi.
- Özürlülük türleri ile ilgili bilginin teknik eğitim alan kişilere verilmesi zorunluluğu getirilmesi. (YÖK tarafından)

⁶⁰ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Aylin Çiftçi, Temmuz 2013'te kanuna eklenmek üzere "izleme yönetmeliği" üzerinde çalışıldığını belirtmiştir. Bu yönetmelikle, erişilebilirliğin sağlanmaması durumunda yaptırımlar uygulanacaktır. Bu konuda, yurtdışından örnekler teşvikin, cezadan daha etkili olduğunu göstermektedir. Avrupa'da iyi ve kötü örneklerin basın yoluyla halka duyurulmasının etkileyici olduğu görülmüştür.

10.2. FARKINDALIK

Farkındalık sağlamak ve bu durumun sürdürülebilir olması amacı ile

- Üniversiteler genelinde düzenlenecek farkındalık günleri, seminer ve eğitimler
(Örneğin, her üniversitenin açılış haftasında bir stand kurularak, önceden belirlenen ve hazırlanan çeşitli etkinliklere yer verilmesi; bu etkinlikler kapsamında kullanılabilir olan tekerlekli sandalye, göz bağı vb. nin üniversite demirbaşı olarak bulundurulması.)
- Belediyelerin konu ile ilgili elemanlarına, konu ile ilgili uzmanlığı bulunan akademisyen mimarlar tarafından periyodik olarak, farkındalığı ve teoriyi uygulamaya aktarma eğitimleri verilmesi.

10.3. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARI

- Yapılan farkındalık anketinin sonuçlarına da dayanarak; konu ile ilgili derslerin yalnızca teknik bilgi değil, sosyal yaklaşım ve anlayışlar ile ilgili de bilgi aktarımı yapması gerekliliği tesbit edilmiştir. Özellikle mimarlık fakültelerinde; mimarın sosyal sorumluluğunu anlatmak gerekmektedir. Disiplinler arası çalışmaların yaygın olduğu ve disiplinlerin sınırlarının genişlediği günümüz toplumunda; mimar adayının, sosyal sorumluluğunun farkında olması, mesleki yaşamdaki tutumları açısından önemlidir.
- Tüm üniversiteye başlangıç aşaması için zorunlu bir havuz dersi, devamı niteliğinde her fakülteye kendi konusunda özelleşen zorunlu 'evrensel tasarım' dersi konulması YÖK tarafından zorunlu hale getirilmeli ve bu zorunluluğun gerekleri üniversiteler tarafından uygulanmalıdır.^{61,62,63}
- Dünyada özellikle yüksek lisans düzeyinde verilen 'erişilebilirlik' ve 'evrensel tasarım' programlarının, üniversitelerimizin mimarlık fakültelerinde mevcut olmadığı bilgisiyle, bu konuda yüksek lisans programı açılması gerekliliği saptanmıştır.
- Her üniversitede bu konuda bir zorunlu ders bulunmasının, dersi anlatabilecek ve konu ile ilgili akademik çalışma yapabilecek akademisyen mevcudiyeti ile ilgili olması çerçevesinde, uzman akademisyenlerin, YÖK tarafından oluşturulabilecek bir işbirliği programı ile, diğer üniversitelerde konuya ilgi duyan akademisyenler ile işbirliğine geçmesinin sağlanması gerekmektedir.
- Üniversitelerin Mimarlık Fakülteleri'nde erişilebilir çevre konusunda uzman yetiştirmek için sertifikalı eğitim programları oluşturulmalıdır.

10.4. YAPILI ÇEVRE

- Her belediyenin sunması gereken standart hizmetlerin belirlenmesi, kaynakların doğru ve etkin şekilde kullanılmasını sağlayacak ve engelli bireylerin yaşam kalitesini arttıracaktır.
- Mevcut durum tespiti araçlarının (erişim denetimi formları, swot analizleri vb) standart hale getirilip, belirli bir denetleme mekanizması oluşturularak,

⁶¹ Sungur Ergenoğlu, A., Inalhan G., 'Interact and Include: Countering ABLE[®] Universities', Include 2011: the sixth International conference on Inclusive Design., The Helen Hamlyn Centre at the Royal College of Art, Royal College of Art, London, UK, ISBN 978-1-907342-29-5

⁶² Inalhan, G Sungur Ergenoğlu, A., 'Disability Awareness Toolkit for Students of Architecture: ABLE[®] Universities, UIA 2011 Congress, Work Programme - Architecture for All, Region 2, UIA2011: The 24th World Congress of Architecture, Tokyo, Japonya

⁶³ Inalhan, G., Sungur Ergenoğlu, A., "Planting the SEEDS[®]: Teaching Inclusive Design in Built Environment Courses UIA2011: The 24th World Congress of Architecture, 25.09.2011-01.10.2011, Tokyo, Japonya

kullanılması gerekmektedir. Bu araçların kullanılmasında ve bu araçların standart hale getirilmesinde mimar akademisyenlerden yardım alınması şarttır.

- Yerel yönetimlerdeki ve kamu kurumlarındaki mimar ve teknisyenlere erişilebilirlik ile ilgili meslek içi eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.
- Başta eğitim yapıları olmak üzere, tüm yapı çevre standart ve programlarının, Erişilebilirlik Rehberi doğrultusunda yalnızca görünen engel grupları değil, görünmeyen engel gruplarına göre de düzenlenmesi, zihinsel engel grupları için, yapı programlarında ihtiyaç olan mekânların (örneğin, eğitim yapıları programlarına destek kaynak odalarının) dahil edilmesi, Rehber’de özellikle acil çıkış ve kaçışların planlanmasının yapılması, Acil Eylem Planlarının rehberde dahil edilmesi gerekmektedir.
- Standartların yalnızca minimum ihtiyacı karşılayacağı, evrensel tasarım ilkeleri doğrultusunda, ihtiyaçların standartların ötesinde olduğunun bilincinin, gerek eğitim ve farkındalık çalışmaları, gerekse yasal düzenlemelerle belirtilmesi. En az ile tavsiye edilen fiziksel düzenleme ve tasarımlar arasındaki farkın gözetilmesi.

10.5. DENETİM

- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün hazırlamış olduğu Açık ve Kapalı Alanlar gözlem formu kontrol listelerinin yapı tipolojileri özelinde çoğaltılarak çeşitli fonksiyonlara özel çözümlerin üretilmesi gerekmektedir. Söz konusu çalışma, uzman mimar ve akademisyenler ile ortak olarak yürütülmeli ve standartların gereklerinin yerine getirilmesinin yanında, evrensel tasarım ilkelerinin de gözetilerek konu ile ilgili ileride atılması gereken adımlar için hazırlık yapılması sağlanmalıdır.
- Yerel belediyelerin internet sitelerinde, sorumlu oldukları açık-kapalı alanlar ve kurumlara ait erişilebilirlik bilgisi ve istatistikleri açıkça yer almalıdır. Konu ile ilgili, yurtdışında oluşturulmuş modellerin incelenerek örnek alınması uygun olabilir (Bkz. Ek 2). Söz konusu bilgilerin doğruluğu ve mevcudiyeti, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün internet sitesinde oluşturacağı bir bölüm ile değerlendirilmeli ve denetlenmelidir.
- İçinde mutlaka mimar ve akademisyenlerin yer alacağı disiplinlerarası bir ekip ve hedef kullanıcıların katılımı ile bir Erişilebilirlik Sertifikasyon Sistemi oluşturulmalıdır. Yıllar içinde, “yerinde yaşlanma” ve “evrensel tasarım” konularında uzmanlaşmış mimarlara duyulan ihtiyaç artacaktır. Amaç, tüm mimarlarda farkındalığı sağlamak ve proje bazında danışmanlık yapabilecek, sertifikalı bir uzman mimarlar grubu oluşturmak olmalıdır.
- Sertifikasyon sisteminin uygulanmasında görev alan kurumsal taban olarak her kuruma ait “Erişilebilirlik Birimi” kurulmalıdır.

11. EKLER

Ek 1. TÜRKİYE’DE ENGELLİLİK İLE İLGİLİ MEVZUAT

1. 3030 Sayılı Kanun Kapsamı Dışında Kalan Belediyeler Tip İmar Yönetmeliği
2. Belediye ve Mücavir Alan sınırları İçinde ve Dışında Planı Bulunmayan Alanlarda Uygulanacak İmar Yönetmeliği
3. İmar Planı Yapılması ve Değişikliklerine Ait Esaslara Dair Yönetmelik
4. Gecekondu Kanunu Uygulama Yönetmeliği
5. Otopark Yönetmeliği
6. Sığınaklarla İlgili Ek Yönetmelik
7. TS 9111/ Nisan 1991: Özürlü İnsanların İkamet Edeceği Binaların Düzenlenmesi Kuralları
8. TS 12576/ Nisan 1999: Şehir İçi Yollar- Özürlü ve Yaşlılar İçin Sokak, Cadde, Meydan ve Yollarda Yapısal Önlemlerin Tasarım Kuralları
9. TS 12460/Nisan 1998 Şehir İçi Yollar- Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 5: Özürlü ve Yaşlılar İçin Tesislerde Tasarım Kuralları

Erişilebilirlikle ve özürlülerle doğrudan ilgili olmayıp, içinde gerekli bazı bölümler bulunan standartların isimleri ise;

- TS 7635 Şehir İçi Yollar/Yaya Geçitleri Seçim Esasları
- TS 12127 Şehir İçi Yollar/Raylı Taşıma Sistemleri
 - * Bölüm 1: Yeraltı İstasyon Tesisleri Tasarım Kuralları,
- TS 12186 Şehir İçi Yollar/Raylı Taşıma Sistemleri
 - * Bölüm: 2 Yer Üstü İstasyon Tesisleri Tasarım Kuralları,
- TS 7768 Şehir İçi Yollar - Pelikan Yaya Geçitleri Yapım ve İşleyiş Kuralları,
- TS 10551 Şehir İçi Yollar - Otolar İçin Otopark Tasarım Kuralları,
- TS 8237 Asansörler - Yerleştirme İle İlgili Boyutlar Sınıf I-II-III Asansörleri ,
- TS 8022 Şehir İçi Yollar - Yaya Alt Geçitleri,
- TS 11937 Şehir İçi Yollar - Işık Kontrollü (Sinyalize) Hemzemin Kavşak Tasarım Esasları,
- TS 12254 Şehir İçi Yollar - Yolda ve Yol KenarındaYapılan İnşaat ve Tamirat İşlerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri,
- TS 8357 Halka veya Müşterilere Açık WC’lerin Sınıflandırılması ve Özellikleri,
- TS 10082 Konaklama Tesisleri – Oteller Sınıflandırma ve Özellikler,
- TS 11400 Huzur Evi - Genel Kurallar,
- TS 11594/Mart 1995 Otobüs İşletmeciliği -Şehirlerarası Terminal Hizmeti Olan – Genel Kurallar,
- TS 11642/ Nisan 1995 Dinlenme Tesisleri - Karayolları Üzerinde - Genel Kurallar,
- TS 12006/ Nisan 1996 Kamu Binalarında Mekan İhtiyacı - Terimler ve Tarifler,
- TS 12574 Nisan 1999 Şehir İçi Yollar – Raylı Taşıma Sistemleri, Bölüm 10: İstasyon İçi İşaret ve Grafik Tasarım Kuralları,
- TS 12575/Nisan 1999 Şehir İçi Yollar – Raylı Taşıma Sistemleri, Bölüm 11: Sistem Bilgi ve İlan Panoları - Genel Kuralları,
- TS 12527/Şubat 1999 Şehir İçi Yollar – Raylı Taşıma Sistemleri, Bölüm 14: İstasyon Platformu Oturma Elemanları - Tasarım ve Yerleştirme Kuralları

Ek 2. AMERİKA'DA ERİŞİLEBİLİR HİZMETLER

Basketbol Kortları

Erişilebilir basketbol kortlarının girişleri kaldırım ile aynı düzeydedir veya rampa ile erişim sağlanmaktadır. Bu tesislerin kapısı 80 cm. veya daha geniş olarak yapılmaktadır.

Tuvaletler

Erişilebilir tuvaletler 1,52 metre dönme yarıçapına uygun yapılmıştır ve tutunma barları mevcuttur. Tüm olanaklar tekerlekli sandalye kullanıcıları için uygun seviyede yerleştirilmiştir.

Plajlar

Erişilebilir plajlar, sokak ile kumsalı birleştiren ve kumsal üzerinde uzanan ADA standartlarına uygun rampalara sahiptir.

Atlıkarınca

Her çocuk için atlıkarınca: tekerlekli sandalye kullanan çocukların ata ve atlıkarıncaya binebilmesi için elverişli, ADA uyumlu rampa içerir.

Bahçeler

Erişilebilir bahçeler geniş yürüme yolları döşenmiş, yükseltilmiş ekim-dikim masaları ve erişilebilir piknik banklarına sahiptir.

Doğa Gezintisi Parkuru

Tüm erişilebilir yürüyüş parkurları USDA standartlarına uygun olarak düzenlenmiştir.⁶⁴

Oyun Parkları

Denetlenen oyun parkları 4 erişim düzeyine göre gruplanmıştır.

Erişilebilirlik Düzeyi Tanımları

Düzey 1: Tüm çocuklara yönelik oyun alanları

Düzey 2: erişilebilir rampalı oyun gereçli ve evrensel erişilebilir salıncaklı oyun parkları

Düzey 3: Evrensel erişilebilir salıncaklı oyun parkları

Düzey 4: Yer düzeyinde oyun elemanları ve imkanı, transfer platformu olan erişilebilir oyun parkları

Havuzlar

Erişilebilir havuzlar, havuza inen rampa sistemi veya asansöre sahiptir.

Rekreasyon Merkezleri

Erişilebilir rekreasyon merkezlerinde tekerlekli sandalye girişlerinin yanı sıra spor odası, bilgisayar odası ve tuvaletlerin olduğu her kata erişim sağlanmaktadır. Sınırlı erişilebilirlikli olanlarda ise; tekerlekli sandalye girişleri arkada veya yanda olup, engelli kişilere yönelik spor ekipmanları odası, bilgisayar odası ve tuvaletlerin olduğu farklı katlara ulaşan rampa sistemleri mevcuttur.

Spor Alanları

Erişilebilir spor alanları tekerlekli sandalye kullanıcılarına özel softball ve futbol çizgilerine sahiptir.

Tenis Kortları

Erişilebilir tenis kortlarının girişleri kaldırımıyla aynı düzeydedir veya rampa ile erişim sağlanmaktadır. Bu tesislerin kapısı 80 cm. veya daha geniş olarak yapılmaktadır.

Ek 3. TÜRKİYE’DEKİ ENGELLİLERE YÖNELİK UYGULAMALAR VE İSTATİSTİKSEL ÇALIŞMALAR (YEREL YÖNETİMLER BAZINDA)⁶⁵

Büyükşehir Belediyeleri

- **Konya Büyükşehir Belediyesi’nde Görme Engellilere Yönelik İki Örnek Uygulama:** Görme engellilere yönelik kamusal alanlarda, otoparklarda, tuvaletlerde girişlerde duvar ve zemin uygulamaları.
- **Antalya’da Kaldırımların Engelliler İçin Revize Edilmesi:** kent merkezindeki kaldırım rampalarında revizyon yapılması ve parkların engellilerin erişimine uygun hale getirilmesi konusunda karar alınması.
- **Bursa Osmangazi Belediyesi’nin Görme Engellilere Yönelik Kaldırım Uygulamaları:** Çeşitli yaya kaldırımlarının görme engellilerin kullanımına uygun hale getirilmesi uygulamaları.
- **Denizli Belediyesi’nin Kaldırım Kullanımına ve İhlaline Yönelik Denetim Uygulamaları:** Araçların kaldırımlara park etmesi engelleniyor. Zabıta görevlileri, özellikle işlek caddelerde vatandaşların kaldırımda yürümekte zorluk çekmemesi amacıyla, yaya kaldırımına park eden araç sahiplerini önce uyarıyor, uyarıyı dikkate almayanlar hakkında yasal işlem başlatıyor.
- **İstanbul Büyükşehir Belediyesi Raylı Sistem Projelerinde Engelli Uygulamaları:** Giriş çıkışlarda rampa, tutunma barları, hissedilebilir yüzey, rota, asansör, yönlendirme , engellilere yönelik WC, bilet holü, turnike uygulamaları
- **T.C. Başbakanlık Özürllüler İdaresi Başkanlığı’nın yayınlamış olduğu Şehir İçi Toplu Taşıma Hizmetinde Yer Alan Otobüslerin Özürllülerin Kullanımına Uygun Duruma Getirilmesi İle İlgili Genelge:**
 - * 2009 Tarihinden Sonra Alınan Şehir İçi Toplu Taşıma Araçları Hareket Engelli Yolculara Uygun Hale Getirilecektir
 - * 2009 Tarihinden Önce İmal Edilmiş Şehir İçi Toplu Taşıma Araçları 2012’ye Kadar Özürllüler İçin Erişilebilir Hale Getirilecektir
 - * Şehir İçi Otobüs Duraklarında Özürllüler İçin Sesli ve Görsel Donanımlar Sağlanacaktır
- **Ankara Çankaya Belediyesi Zabıta Müdürlüğü’nün “kaldırımlar yayalarıdır” seferberliği:** Zabıta görevlileri kaldırımlara park eden otomobillerin sileceğine “yaya haklarına saygı ve duyarlılığa davet” uyarısı bırakıyor.
- **Alanya Belediyesi’nin açmış olduğu Engelsiz Oyun Parkı**
- **Alanya Belediyesi’nin Engellilere Yönelik Düzenlenen Plaj Projesinin Halka Duyurulması**
- **Ankara Çankaya Belediyesi’nin Kılavuz çalışmaları⁶⁶ ve Engelli Hizmet Bölümü:**
 - * Engelsiz İşyeri Kılavuzu
 - * Bina Parseli Çevresi Kaldırım Yapım Esasları
 - * Bina Yapımında Aranacak Ulaşılabilirlik Koşulları
 - * Engellilerle Doğru İletişim Kılavuzu

⁶⁵ <http://engelsizkent.org/turkiye-ornekleri/>

⁶⁶ http://www.cankaya.bel.tr/oku.php?yazi_id=13

- **Ankara Belediyesi’nin Kaldırım Uygulamaları:** Çankaya Belediyesi’nin hizmet verdiği binaların engellilerin erişebilirliğine uygun hale getirilmesi, Kurtuluş’taki yerleşkesinin çevresindeki kaldırımları engellilerin erişimine uygun standartlara getirilmesi, bina çevresindeki kaldırımların standarda uygun yüksekliğe indirilmesi ve kaldırım bitişlerine uygun rampaların yapılması.
- **İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Engelli Çalışmaları⁶⁷:** Özürlü, yaşlı ve çocukların hayatını kolaylaştırmak için park, bahçe, kaldırım, yol yapımı, yaya geçidi ve de üstgeçitlerde yenileme çalışmalarını kapsamaktadır.

* **İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Ek Teknik Şartname:** 3194 Sayılı İmar Kanunu Ek Madde 1, 5378 Sayılı Özürlüler Kanunu Geçici 2. ve 3. Madde, Başbakanlık Talimat ve Genelgeleri gereği ilgili TSE Standartları ve BM Engellilerin Erişebilirliğinde Engelsiz Çevreler Tasarlama Kılavuzu dikkate alınarak şehirselle çevre, yaya yolları ve kaldırımlar, yaya geçitleri, kent donatıları, otoparklar ve bina girişleri ile kamu yapıları, yerel yönetim birimleri, halka açık tesisler, alışveriş merkezleri, konaklama tesisleri, kültürel ve sosyal tesisler, kongre merkezleri, yeşil alanlar, parklar ve rekreasyon alanları, spor salonları, spor alanları, stadyumlar, eğlence merkezleri, gösteri ve konser salonları vb. için istenen tasarım ve uygulama kriterleri ortaya konmuştur.

* **Genel Sekreter Yardımcılığı Özürlü ve Kaldırımlar Raporu:** Özürlü vatandaşların şehirselle çevrede engellere takılmadan yaşayabilmesi ve özgürlüklerinin sağlanması amacıyla, erişimin ilk adımı olan kaldırımlarda pratik ve somut çözümler sağlanmak amacıyla öncelikli sorunlar belirlenmiş, sorunlara yönelik çözüm ilkeleri getirilmeye çalışılmıştır.

İstanbul İlçe Belediyeleri⁶⁸

İstanbul ilçe belediyelerinde de kısmi çalışmalar görülmekte, Beykoz Belediyesi öz eleştiri yaparak “eksiklerinin farkında olma” açısından fark yaratmaktadır:

Beykoz Belediyesi: Eksikliklerimizi Biliyoruz...

“Beykoz sınırları içerisinde görme özürlü vatandaşlarımız için hiçbir uyarı ikaz sistemimizin

olmadığını...

Yeni yapılmış veya halihazırda kullanılan hizmet binamızın, okulumuzun, sağlık ocaklarımızın kat içerisinde erişilebilir olmadığını...

Beykoz Kütüphanemizde görme özürlü vatandaşlarımıza hizmet veremediğimizi...

İlçemizdeki ulaşım alanlarının sadece % 5’inde özürlü vatandaşlarımıza erişim sağlayabildiğimizi...

Biliyoruz.

Gerek Belediye Personelimizle gerekse Sivil Toplum Örgütlerimizle Beykozlu Erişilebilir hale

getirmek için Çaba ediyoruz. .Amacımız Boğazın İncisi Beykoz’u Herkes İçin Erişilebilir Kılmak...”

⁶⁷ <http://www.erisilebiliristanbul.org/Calismalar/Sayfalar/İBB.aspx>

⁶⁸ <http://www.erisilebiliristanbul.org/Calismalar/Sayfalar/İlceBelediyeleri.aspx>

İSTATİKSEL ÇALIŞMALAR

TÜİK'in 2010 tarihli Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nda⁶⁹ Kayıtlı olan özürlü bireylerin yaşadıkları yerdeki fiziksel çevre düzenlemelerinin, özürlü bireyin kullanımına uygun olup olmadığı hakkındaki düşüncelerinin özur türüne göre dağılımı görülmektedir. Buna göre;

Kayıtlı olan özürlü bireylerin % 56,8'inin özürlü hastalık sonucu ortaya çıkmıştır. Kayıtlı özürlülerin, özürlünün ortaya çıkma nedenlerine bakıldığında, ikinci sırada % 15,9 ile genetik veya kalıtsal bozukluk, % 9,6 ile kaza ve % 3 ile gebelikte/doğum sırasında yaşanan problemler yer almaktadır.

Kayıtlı olan özürlü bireylerin % 66,9'u kaldırımların, yaya yollarının ve yaya geçitlerinin özürlü bireyin kullanımına uygun olmadığını düşünmektedir. Yaşadıkları yerdeki fiziksel çevre düzenlemeleri ile ilgili olarak, kayıtlı olan özürlü bireylerin % 66,3'ü oturdukları binanın, % 59,5'i dükkan, market, mağaza ve lokantaların, % 58,4'ü kamu binalarının, % 55,4'ü postane ve banka benzeri yerlerin özürlü bireyin kullanımına uygun olmadığını belirtmiştir.

Kayıtlı olan özürlü bireylerin % 38,4'ü sosyal yardımlardan düzenli olarak yararlanmaktadır.

Kayıtlı olan özürlü bireylerin % 27'si özürlü aylığından, % 11,2'si ise Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün ayni ve nakdi yardımlarından düzenli olarak yararlandıklarını belirtmiştir.

Kayıtlı olan özürlü bireylerin % 55,7'si ağır fiziksel iş ve güç gerektirmeyen işlerde çalışmayı istemektedir.

Kayıtlı olan özürlü bireylerin çalıştığı/çalışabileceği işte ihtiyaç duyduğu düzenlemeler veya çalışma koşullarına bakıldığında, % 33,3'ü sağlık problemleri nedeniyle çalışma zamanı içinde daha fazla kısa molalar kullanmayı, % 27,6'sı ise yarı zamanlı işte çalışmayı istemektedir.

TABLO 2. KAMU KURUM VE KURULUŞLARINDAN BEKLENTİLERİN ÖZÜR TÜRÜNE GÖRE DAĞILIMI, 2010

Kamu kurum ve kuruluşlarından beklentiler	Toplam	Görme özürlü	İşitme özürlü	Dil ve konuşma özürlü	Ortopedik özürlü	Zihinsel özürlü	Ruhsal ve duygusal özürlü	Süreğen hastalık	Çoklu özürlülük
Sosyal yardım ve desteklerin artırılması	85,7	85,1	85,3	74,1	84,4	85,0	84,9	86,7	87,0
Sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi	77,0	74,4	73,5	66,3	73,8	74,1	75,0	82,0	79,2
Bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması	40,4	33,8	25,4	23,4	38,0	35,4	41,4	48,0	47,0
İş bulma olanaklarının artırılması	28,7	45,5	43,5	31,0	40,5	21,9	28,7	27,0	23,5
Eğitim olanaklarının artırılması	25,6	17,4	33,3	54,4	17,4	43,0	17,6	13,4	21,4
Fiziksel çevre ve ulaşım imkanları konusunda düzenlemelerin yapılması	17,7	23,0	15,1	13,2	23	12,3	14,3	19,6	20,4
Hiçbir beklentisi olmayanlar	2,2	1,8	2,5	4,3	2,0	2,6	5,0	1,8	1,9
Diğer	8,6	7,0	8,5	16,0	8,0	11,6	10,4	6,1	7,7

Not: Bir kişi birden fazla seçenek işaretleyebildiği için toplamı 100'ü vermemektedir.

Kayıtlı olan özürlü bireylerin % 85,7'si sosyal yardım ve desteklerin artırılmasını istemektedir.

Kayıtlı olan özürlü bireylerin % 77'si sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, % 40,4'ü bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması, % 28,7'si iş bulma olanaklarının artırılması, % 25,6'sı eğitim olanaklarının artırılması, % 17,7'si fiziksel çevre ve ulaşım imkanları konusunda düzenlemelerin yapılması yönünde kamu kurum ve kuruluşlarından beklentileri olduğunu belirtmektedir.

- Fiziksel erişilebilirlik ekibi tarafından; Deniz Taşıtları ve Denizyolu Taşımacılığı İstatistikleri, Havayolu Taşımacılığı İstatistikleri, Karayolu Taşımacılığı, Destekleyici ve Yardımcı Ulaştırma Faaliyetleri İstatistiklerinde, fiziksel erişilebilirlik ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Ek 4. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME

MADDE 33 - ULUSAL UYGULAMA VE DENETİM

1. Taraf devletler, sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili konular hakkında, devlet teşkilatı bünyesinde, ulusal örgütlenme sistemlerine göre en az bir birimi yetkilendirmelidir.
2. Farklı sektörler ve düzeyler arasındaki etkinlikleri kolaylaştırıcı bir mekanizma kurulması ya da görevlendirilmesi için devlet bünyesinde görevlendirme yapılmalıdır. Taraf devletler, hukuk ve yönetim sistemlerine bağlı olarak, sözleşmenin uygulanmasını geliştirici, koruyucu ve denetleyici olmak üzere en az bir mekanizmayı desteklemeli, güçlendirmeli, görevlendirmeli ya da kurmalıdır. Bir kurumu görevlendirir ya da kurarken ulusal düzeyli insan hakları kurumlarının fonksiyonları, statüleri ve prensiplerini de dikkate almalıdır.
3. Öncelikle engelliler alanında çalışanlar olmak üzere sivil toplum kuruluşları ve temsilcileri denetim sürecine dahil olmalıdır.

**Ek 5. YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ MİMARLIK
BÖLÜMÜ TASARIMDA ÖZÜRLÜ ETMENİ DERSİ FARKINDALIK (BİLGİ)
DEĞERLENDİRMESİ ANKETİ**

Yrd. Doç. Dr. Aslı Sungur ERGENOĞLU

Arş. Gr. Selin YILDIZ

**Aşağıdaki ifadelerden doğru bulduğunuzun önüne D, yanlış bulduğunuzun
önüne Y harfi koyunuz.**

Başlamadan önce, lütfen aşağıdaki soruya cevap veriniz,

1 den 10 a kadar olan bir ölçekte 1: en düşük ve 10: en yüksek olmak kaydıyla özürlülük ile ilgili bilginize hangi
notu verirsiniz? (daire içine alınız)

Number 1 of 1

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Kişisel Bilgiler: Öğrenci / Akademisyen Sınıf: 1 2 3 4 4yıl üstü YL DR
cinsiyet: K E

1. Bir kişiye bakarak özürlü olup olmadığını anlayabilirim.
2. Ülkemizdeki diğer azınlık grupları ile karşılaştırdığımda (ırk, din, dil vs. açısından) özürlü kişiler toplumdaki en küçük grubu oluşturur.
3. Genel olarak, özürlü bir bireyi işyerinde çalıştırabilmek için gerekli düzenlemeler büyük harcamalar gerektirmektedir.
4. Bir toplantı salonu, tekerlekli sandalye kullanan kişiler tarafından kullanılabilir bir yola sahip ise, o toplantı salonu tekerlekli sandalye kullanımı açısından ulaşılabilir sayılabilir.
5. Özürlü bir kişiye, durumu ile ilgili kendisine nasıl hitap edilmesini istediğini sormamda bir sakınca yoktur.
6. Eğer karşımdaki kişinin konuşma zorluğu varsa, duyabileceği şekilde daha yüksek sesle konuşmam doğru olur.
7. İşitme engelli bir kişinin eğitim hayatında karşılaştığı zorluklar, görme engellilere göre daha azdır.
8. Evimin bulunduğu sokağın eğimi doğru düzenlenir ve doğru yerlere uygun rampalar eklenirse, sokağım “ulaşılabilir bir sokak” olur.
9. İşyerlerinde belli bir oranda özürlü birey çalıştırma zorunluluğu vardır. Bu yasal yükümlülüğün altındaki istihdamlarda uygulanacak ceza caydırıcı bir uygulamadır.
10. Türkiye’deki özürlü olan kişilerin kamu kurum ve kuruluşlarından en önemli beklentisi iş bulmalarına yardımcı olmaktır.
11. Türkiye’deki özürhüklerin özürlünün ortaya çıkışı genellikle doğumlardır.
12. Üyesi bulunduğum fakülteye özürlü bir öğrenci geldiğinde, fiziksel durumuna daha uygun bir fakülte seçerek yeniden sınava girmesinin kendisi için daha uygun olacağını düşünür ve bu düşüncemi paylaşarak yardımcı olurum.
13. Özürhükler için sadece onların kullanabilecekleri biçimde fiziksel çevre ve iletişime dair düzenlemeleri bulunan mekanlar (hastane, okul, müze vb.) yapılması özürhükler yararına bir girişim olur.
14. Bedensel, duyuusal, zihinsel ve konuşma engelliler tüm özürhük tiplerini oluşturur.
15. Duyarlı ve sorumlu her vatandaş özürhüklere küçük de olsa maddi destek sağlamalıdır.

Ek 6. FARKINDALIK ANKETİ ANALİZ TABLOSU⁷⁰

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
a	175	.2114286	.4094933	0	1
e	175	.4171429	.4945018	0	1
o	175	.7828571	.4134837	0	1
k	175	.5771429	.4954307	0	1
puan	162	5.382716	1.852096	0	10
anlarım	175	.3828571	.4874787	0	1
enkucukgrup	175	.8114286	.3922902	0	1
buyukharcama	175	.8	.4011478	0	1
toplantisa~u	175	.5028571	.5014265	0	1
hitap	175	.4171429	.4945018	0	1
yuksekses	175	.5885714	.4935046	0	1
isistmegorme	175	.6342857	.4830119	0	1
sokak	175	.2857143	.4530502	0	1
ceza	175	.3885714	.4888242	0	1
is	175	.4342857	.4970851	0	1
dogum	175	.6514286	.4778853	0	1
fakulte	175	.8171429	.3876585	0	1
ozelmekan	175	.5885714	.4935046	0	1
ozurluluktip	175	.4742857	.5007712	0	1
maddidestek	175	.3942857	.490099	0	1

⁷⁰ SPSS programında yapılan değerlendirme, Sn. Dr. Aylin Aydın (Sabancı Üniversitesi Temel Geliştirme Direktörlüğü) tarafından yapılmıştır.

Ek 7. YEREL YÖNETİMLER VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLE GÖRÜŞME FORMU

SORULAR:

1. Kurumunuzda fiziksel engellilere yönelik uygulamalar ile ilgili istatistiki bilgi var mıdır? (genel kapsamda olabilir, sayısal bilgiye ihtiyacımız var)
2. Kurumunuzda engelliler üzerine oluşturulmuş özel bir birim var mıdır? Varsa çalışmaları nelerdir?
3. Kurumunuzda fiziksel engelleri aşmak için yapılan uygulamalardan örnekler verir misiniz?
4. Kurumunuzda çalışan teknik elemanlar (mimar, tekniker, mühendis, vb) bu konu ile ilgili kanun ve yönetmeliklerden haberdar mıdır?
5. Mevcut kanun, yönetmelik ve standartların uygulamaya geçirilemiyor olmasının önündeki (sizin karşılaştığınız) engeller nelerdir?
 - a) Konu ile ilgili teknik elemanların eksikliği
 - b) Konu ile ilgili bütçe sıkıntısı
 - c) Konu ile ilgili teorik ve pratik bilgi edinilecek danışmanın bulunmaması
 - d) Gerekli malzemenin (dokulu yüzey, Braille alfabeli levha, sesli ikaz vb) yokluğu veya eksikliği
 - e) Konu ile ilgili standart ve yönetmeliklerin yeteri kadar açık olmayışı
6. Kurumunuzun standartları hayata geçirme sürecinde diğer kurumlarla (üniversiteler gibi) işbirliği yapma ihtiyacı var mıdır?

Ek 8. YEREL YÖNETİMLER VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLE GÖRÜŞMELER

Görüşmelerde sorulan standart sorular Ek 7' de dir.

İSTANBUL:

Üsküdar Belediyesi: (Sosyal Yardım İşleri Müdür Yardımcısı Güngör Gündoğdu)
Engelli Koordinasyon Merkezi bulunmaktadır. 20 uzmanın bulunduğu bu merkezin hizmetleri; halkı bilgilendirme, istihdam için kurslar açma, rehabilitasyon, hastaneye gitmek için araç tayin etme, medikal destek, engelli araç ve gereçleri sağlamak ve Özürlü Tespit Taraması başlığı altında Üsküdar ilçesi ile sınırlı veri toplamaktır. Şu ana kadar ilçede 400 engelli tespiti yapılmıştır. Kurumda fiziksel engelleri aşmaya dair yapılan çalışmalarda öncelikle kaldırımların engelliler için uygun hale getirilmesi olarak görülse de, Evcil, N. ve Usal, Y. S.'nin "Üsküdar Meydanı ve Engelliler İçin Erişilebilirlik"(06.09.2009 Üsküdar Sempozyumu) çalışmasında belirtilen fiziksel engeller ve Marmaray projesinin çalışma alanı erişilebilirlik konusunda sıkıntılar yaratmaktadır.

Belediyede yapılan görüşmede anketin 5. sorusundaki teorinin uygulamaya geçirilemiyor olmasının önündeki temel engel olarak;

c) Konu ile ilgili teorik ve pratik bilgi edinilecek danışmanın bulunmayışı

e) Konu ile ilgili standart ve yönetmeliklerin yeteri kadar açık olmayışı

şıkları işaretlenmiştir. Ayrıca yine bu konuda üniversitelerin desteğine ve işbirliğine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.

Beykoz Belediyesi:

Beykoz Belediyesi web sayfasında engellilere hizmet konusunda gerçekleştirdiği çalışmaların yanısıra eksik yanlarını ortaya koyma cesaretini göstermiş ve bu anlamda dikkat çekmiştir. Erişilebilirlik oranı % 30 olarak verilmektedir. Fiziksel engelleri aşma çalışmalarında sadece belediye hizmet binası ve çevresindeki erişilebilirlik sorunları çözülmek ile sınırlı kalmıştır. Erişilebilirliğin önündeki temel engel olarak yaptırımların yetersiz oluşundan bahsedilmektedir. Ağır cezaların çabuk ilerleme kaydedilmesi konusunda etkili olacağı fikri savunulmaktadır. Bir diğer engel ise mevcut kamu yapılarının erişilebilirliğe uygun hale getirilmesinin yeniden inşa edilmesinden daha zor olmasıdır. Üçüncü olarak bütçe sıkıntısının erişilebilirlik önünde engel teşkil etmesidir. Çalışmaları Omurilik Felçliler Derneği üyeleri ile denetlenmektedir. Sivil toplum kuruluşunun denetleme mekanizması içinde oluşu çok ayaklı kurgunun ilk adımlarını destekler niteliktedir. Belediyenin uygulamalarında 1 inşaat mühendisi, 1 mimar, 1 ziraat teknikeri ve 1 inşaat teknikerinden oluşan bir erişilebilirlik timi kurulmuştur.

Beşiktaş Belediyesi:⁷¹ (Web sayfasından edinilen bilgi)

Belediyenin bünyesinde Engelsiz Yaşam Platformu kurulmuştur. Çalışmalarından örnek olarak: Azerbaycan Dostluk Parkı Düzenlemesi, Alternatif Yaşam Derneği Etkinlikleri, TESYEV yararına yapılan yardım geceleri, BJK Spor Kulübü ile yapılan ortak etkinlikler, Dilek Sabancı Parkı Etkinlikleri verilebilir. Ayrıca diğer sivil toplum örgütleri ile ortak çalışmalar yapmaktadır. (Rotary, TUBIDER, TSF, Beşiktaş gibi)

Şişli Belediyesi: (Kültür Ve Sosyal İşler Müdürü Banu Karakuş; Fen İşleri Müdürlüğü'nden Dilşad Çoban, Hasan Karabulut, Abdullah Baltaş)

Belediye bünyesinde Engelli Koordinasyon Merkezi bulunmaktadır. Bu merkez sivil toplum kuruluşlarından destek alarak ilçedeki özürülülerin sayısını tespit etmek, istihdam, eğitim, sağlık gibi temel alanlarda özürülüler için hizmet sunmakla

71 <http://www.besiktas.bel.tr/>

yükümlüdür. Kurumda fiziksel engellilere yönelik uygulamalarla ilgili olarak sadece kaldırımların engellilere uygun olarak düzenlenmesi, belediye binalarının adaptasyonu örnek verilmektedir. Mevcut kanun ve yönetmeliklerin uygulamaya geçirilememesinin önündeki temel engel olarak malzeme eksikliği ve fiziksel şartların kısıtlayıcı olması gösterilmektedir. Teorinin pratiğe aktarılmasında öncelikle üniversiteler ile işbirliğine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.

Beyoğlu Belediyesi

Beyoğlu'nda 3000 özürünün adresi ve durumunun belediyede kayıtlı olduğu bildirildi. Kurumda engellilere yönelik Sosyal Yardımlaşma ve Özürlüler Hizmet Şefliği bulunmaktadır. Bu bölüm medikal yardım, engelli servisi, piknik organizasyonu ve buluşma günleri gibi sosyal hizmetlere sahiptir. Kurumda fiziksel engelleri aşmak için özellikle yeni yapılan binalarda ciddi kontrollerin yapıldığı belirtildi. Kurumda çalışanlar çeşitli sivil toplum kuruluşlarından seminerler almakta ve sivil toplum kuruluşlarıyla sürekli iletişim içinde bulunulmaya çalışılmaktadır. Teorinin uygulamaya geçirilememesinin temel nedeni olarak, ciddi bir bütçe sıkıntısı ve yaptırımların yetersizliğinden bahsedildi.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Türkiye Sakatlar Derneği (Nezire Akşahin)

Erişilebilirlik konusunda derneğin en sık karşılaştığı sorunlardan biri; bedensel engellilerin eski binalardaki erişilebilirlik problemleridir. Genel anlamda erişilebilirlik sorunlarının mevzuata, eski binalara, yeni bilgi ve tekniklerle adapte edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Derneğin ayrıca "Bedensel Engellilerin Sağlık Tesislerinde Karşılaştığı Sorun ve Öneriler" başlıklı çalışması bulunmaktadır.

Özürlüler Vakfı (Banu Adıyaman, Saniye Şafak)

Kişilerle mail ve posta yoluyla iletişim kurduklarını belirttiler. Çünkü bulundukları binanın tarihi yapı oluşu fiziksel erişimde zorluklara neden olmaktadır. Mimari Ulaşılabilirlik Kılavuzu hazırlanmıştır, bu kılavuz ışığında kamusal alanlarda bilgi ve incelemeler yapılmakta ve takip edilmektedir. Mimarlık eğitimi alan öğrencilere farkındalık çalışmaları yapılmaktadır. Kurum, çalışmalarında üniversite ile işbirliğine ihtiyaç duymaktadır.

TURYAK Yaşlılık Konseyi Derneği⁷²

Din, dil, ırk, cinsiyet farklılıkları gözetmeksizin tüm yaşlı bireylere ilişkin ulusal, uluslararası ve toplumsal duyarlılığı artırmak,

- İleri yaşlarda oluşmuş bireysel bilgi ve deneyimleri hem iş dünyasına hem de toplumun yararlanacağı hizmetlere dönüştürmek,
- Okuma-yazma bilmeyen yaşlı sayısını, ulusal ve uluslararası kampanyalarla en aza indirmek
- Geriöncü alanlarında ar-ge çalışmaları yaptırmak ve destek olmak,
- Yaşlı nüfusun ihtiyaçlarına yönelik kurum ve kuruluşlarda görev alacak personelin yetiştirilmesine dönük eğitim programları yapmak, bu konuda ayrıca aile içi bilinçlendirme ve eğitime önem vermek,
- Genelde toplum sağlığı, özelde yaşlı sağlığı ile ilgili koruyucu önlemler için eğitim faaliyetlerinde bulunmak, programlar yapmak,
- Yaşlı bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda gerekli ürün ve hizmetler hakkında araştırma, geliştirme ve standart çalışmalarını yapmak ve ilgili kuruluşlara bu konuda işbirliği oluşturmak,

- Yaşlılık konusu çerçevesinde evrensel düzeyde geliştirilen sosyal politikaların ve standartların uygulanmasına yönelik çalışmalar yapmak,
- Sosyal hizmetlerin ve yardımların ifasına bir sivil toplum kuruluşu olarak katkıda bulunmak
- Ulusal veya uluslararası platformlarda yaşlıların yararına çalışan veya yaşlıları temsil edici nitelikte bir işlev üstlenmiş ülke ve dünya örgütleri arasındaki işbirliğini sağlamak ve güçlendirmek,
- Ulusal ve uluslararası kaynak, know-how ve teknolojiiden yararlanılarak yaşlı nüfusa yönelik yatırımların, ülkenin tüm bölgelerinde gerçekleştirilmesini teşvik etmek ve bu konularda çalışmalarda bulunmak,
- Genelde toplum sağlığı ve özelde yaşlı sağlığı ile ilgili koruyucu önlemler için eğitim faaliyetlerinde bulunmak amaçlarına yönelik çalışmalar yapmaktadır.

Altı Nokta Körler Derneği (Murat Demirok)

Dernek kanun, yönetmelik ve standartların uygulamaya geçmesinin önündeki temel engel olarak bütçe sıkıntısı, danışman eksikliği ve standartların yeteri kadar açık olmayışını göstermektedir. Daha çok toplumun engelliye bakışı hakkında yakınmaları dile getirildi. Sadece engelliler değil “herkes için” ulaşılabilirlik konusunun ele alınması gerektiğini bildirdi.

ESKİŞEHİR:

Eskişehir Belediyesi (Web sayfasından edinilen bilgi ve Engelliler Özel Hizmet Şube Müdürlüğü Engelliler Özel Hizmet Koordinatörü Muhsine Akyıldız ile görüşme)

Engelliler Özel Hizmet Şube Müdürlüğü engelli vatandaşların işlerine, okullarına ve kent merkezine ulaşımını sağlamak için servis hizmeti vermektedir. Ayrıca diyaliz hastalarına ve işitme engellilere servis sağlanmaktadır. Tramvay hatında rahat giriş çıkış yapabilmelerini sağlamaya dönük sistemler, tramvaydan ücretsiz yararlanmalarını sağlayan kart sağlanmaktadır. Teorinin pratiğe aktarılmasında herhangi bir engelle karşılaşmadıkları bildirildi. Kurum, standartları hayata geçirme sürecinde Anadolu Üniversitesi ve Osmangazi Üniversitesi ile işbirliği yapmaktadır.

12. KAYNAKLAR

- Akyazıcı, M., Ögüt, K., S. (2009) “Bus rapid transportation”, International İzmir Transport Symposium, İzmir, Turkey pp. 636-643.
- Ayça Yalçın. (2011) “Taksim Meydanı ve Çevresinin Bir Kamusal Alan Olarak Tüm Kullanıcılara Yönelik Erişilebilirliğinin İrdelenmesi”, YI tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, Dnş: Doç. Dr. Sırma Turgut
- Case Studies: The Center for Universal Design (CUD) Universal Design Principle 4: Perceptible Information , Designing for the Senses at The Lighthouse: The Lighthouse, Inc., I I E. 59th Street, New York, NY 10022
- Ergenoğlu Sungur, A., Polatoğlu, Ç. (2010) “Design for the Elderly: Housing And Re-arrangements”, URBAN DYNAMICS & HOUSING CHANGE - Crossing into the 2nd Decade of the 3rd Millennium ENHR, 22nd International Housing Research Conference, İTÜ, İSTANBUL, http://enhr2010.com/fileadmin/templates/ENHR2010_papers_web/papers_web/WS15/WS15_353_Ergenoglu.pdf
- Gümüş, D. (2007) “Türkiye’de Özürlüler İçin Ulaşılabilirlik Mevzuatı” TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 4 – Tasarım ve Özgürlük, Engelli İnsanlar ve Herkes için Tasarım , Ocak sayısı.
- Hacıhasanoğlu, İ. (2003) “Engelsiz Üniversite Kampüsü için Tasarım Rehberi , İTÜ Ayazağa Kampüsü Örneği”, İTÜ Araştırma Fonu, İstanbul. “Evrensel Tasarım”, *Tasarım Kuram Dergisi*, cilt 2, sayı 3, sf. 97; (Steinfeld, The Concept of Universal Design, Sixth Ibero-American Conference on Accessibility, June 19, 1994, Center for Independent Living, Rio de Janeiro).

- Inalhan G., Sungur Ergenoğlu, A. "Inclusive Tourism and Barrier free Istanbul European Capital of Culture", CIB-Wo70 International Conference in Facilities Management, CIB Wo70 in conjunction with Escola Politécnica da Universidade de São Paulo - Department of Civil Engineering, São Paulo, Brazil
- Inalhan, G., Sungur Ergenoğlu, A. *Disability Awareness Toolkit for Students of Architecture: ABLE** Universities, UIA 2011 Congress, Work Programme - Architecture for All, Region 2, UIA2011: The 24th World Congress of Architecture, Tokyo, http://include11.kinetixevents.co.uk/rca/rca2011/paper_final/F559_2476.DOC, ISBN 978-1-907342-29-5
- Inalhan, G., Sungur Ergenoğlu, A. "Planting the SEEDS*": Teaching Inclusive Design in Built Environment Courses UIA2011: The 24th World Congress of Architecture, 25.09.2011-01.10.2011, Tokyo, Japonya
- International Best Practices in Universal Design. A Global Review. (2006) Canadian Human Rights Commission (building elements)
- Kaplan, H., Öztürk, M. (2004) "Engelliler; Kamu Mekânı ve Engelsiz Tasarım: Ankara Metrosu ve Hrs İstasyonlarında Bir İnceleme", sayı 3, s: 113-128.
- Preisner, W.F.E., Rabinowitz H.Z. & White E.T. (1988) *Post Occupancy Evaluation*, Van Nostrand Reinhold Company, New York, , ix: 5-15; 33-40; 54, 56-65.
- Sungur Ergenoğlu A. "Kentler için Evrensel Tasarım: Ulaşılabilirlik ve Kapsayıcılık", Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği "Tüm Politikalarda Sağlık ve Sağlık Alanında Eşitlik" Konferansı, <http://www.sagliklikentlerbirligi.org.tr/sunum/MardinSunular/AsliSungurErgenoglu.pdf>
- Sungur Ergenoğlu A. (22.12.2012) "Ulaşılabilirliğin Ötesinde: Kapsayıcı Tasarım", "2. Herkes İçin Erişim" Sempozyumu, Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği ve İstanbul Teknik Üniversitesi, Taşkışla, İstanbul
- Sungur Ergenoğlu A., *Tasarımda Özürlü Etmeni Dersi notları*.
- Sungur Ergenoğlu, A., Duzgun H. "Thinking of the Coastal Area of a City for ALL: The case of Istanbul", 21st IAPS Conference "Vulnerability, Risk and Complexity: Impacts of Global Change on Human Habitats", sf. 296, Germany, http://iaps.scix.net/cgi-bin/works/Show?_id=iaps_21_2010_296&sort=DEFAULT&search=%2ftype%3a%22flash%20presentation%22&hits=20
- Sungur Ergenoğlu, A. "Accessibility of Historical and Cultural Heritage of Istanbul, by ALL: Historical Peninsula Example", 21st IAPS Conference "Vulnerability, Risk and Complexity: Impacts of Global Change on Human Habitats", Leipzig, Germany
- Sungur Ergenoğlu, A. "Herkes İçin Şehirler Tasarlamak", Şehir Sağlığı Dergisi, Yıl 1, Sayı 6, Nisan-Mayıs 2010
- Sungur Ergenoğlu, A., Düzgün H. (Şubat 2010) "Kıyı Alanlarının Ulaşılabilirliği: İstanbul Ortaköy'de Ulaşılabilirlik Çalışmaları", Şehir Sağlığı Dergisi, Yıl 1, Sayı 5
- Sungur Ergenoğlu, A., İnalan G. "Interact and Include: Countering ABLE* Universities", Include 2011: the sixth International conference on Inclusive Design., The Helen Hamlyn Centre at the Royal College of Art, Royal College of Art, London, UK, ISBN 978-1-907342-29-5
- Sungur Ergenoğlu, A., İnalan G. "Think -Plan -Design For All", Symposium as entire thematic session, 21st IAPS Conference on Vulnerability, Risk and Complexity: Impacts of Global Change on Human Habitats, Leipzig
- Yalçın, A. (2011) "Taksim Meydanı ve Çevresinin Bir Kamusal Alan Olarak Tüm Kullanıcılara Yönelik Erişilebilirliğinin İrdelenmesi", Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, Dnş: Doç. Dr. Sırma Turgut, basılmamış YI tezi.
- Yaşar, D., Evcil, N. (2011) "Herkes İçin Bir Kent ve Evrensel Tasarım", Herkes için Kent, Herkes İçin Planlama, Akıllıca, Adaletle Yeniden, 7. Türkiye Şehircilik Kongresi, Bildiri Özetleri Kitabı, ss. 64-65, 14-16 Kasım 2011, YTÜ, İstanbul.

İnternet Kaynakları:

- <http://en.wikipedia.org/wiki/Accessibility>
- <http://engelsizkent.org/turkiye-ornekleri/>
- <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF>
- <http://www.access-board.gov/ada-aba/ada-standards-doj.cfm>
- http://www.cankaya.bel.tr/oku.php?yazi_id=13
- http://www.chrc-ccdp.ca/pdf/bestpractices_en.pdf
- <http://www.erisilebiliristanbul.org/Calismalar/Sayfalar/IBB.aspx>
- <http://www.erisilebiliristanbul.org/Calismalar/Sayfalar/IlceBelediyeleri.aspx>

<http://www.fark.com/comments/5291911/Most-bus-seat-belt-laws-exclude-wheelchairs-with-assumption-that-people-will-just-roll-with-it>

<http://www.flickr.com/photos/otrops/4716966580>

http://www.ncsu.edu/ncsu/design/cud/pubs_p/docs/udffile/case_4.pdf

<http://www.ncsu.edu/project/design-projects/udi/2011/05/09/newprinciplesposters/#more-653>

<http://www.nycgovparks.org/facilities/playgrounds/>

<http://www.nycgovparks.org/park-features/parks-inspection-program>

http://www.ozida.gov.tr/ulasilabilirlik/Belgeler/2_MEVZUATSTANDART/ULUSLARARASI_SOZLESME/BM_ENGELLIHAKLARISOZLESMESI.pdf

<http://www.ozurluveyasli.gov.tr/tr/html/185/Ulasilabilirlik+Tespit+Formlari>

<http://www.sdabakoglu.av.tr/hukukdetay.aspx?id=21>

<http://www.tcd.ie/CAPSL/TIC/guidelines/design/>

<http://www.tuik.gov.tr/>

<http://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/AD4-01.htm>

<http://www.un.org/esa/socdev/enable/designm/intro.htm>

<http://www.un.org/News/Press/docs/2012/hr5109.doc.htm>

<http://www.universaldesignar.org/content/universal-design>

USDA Forest Service Trail Accessibility Guidelines : www.ohchr.org/Documents/.../Disabilities_training_17EN.pdf

EĞİTİM

DR. HATİCE GÜNEŞ
İREM AKTAŞ
ÖZGÜR KONUK
TUNA ŞAHSUVAROĞLU

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Demokrasinin temel ilkelerinden biri eşitliktir. Herkes için eşitlik ilkesi ile hareket eden Birleşmiş Milletler, 1948 yılında Türkiye'nin de dahil olduğu taraf devletlerin imzası ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni yayımlayarak **eğitimde fırsat eşitliğine** hak temelli bir yaklaşım getirmiştir. Engelliliği farklılık olarak dile getiren bu beyanname, eğitim sistemlerinin insanlığın gelişimine, temel özgürlüklere ve insan haklarına saygının güçlendirilmesine odaklanması gerektiği vurgulanmıştır. Bir diğer deyişle eğitim, ayrımcılığın önlenmesi, insan potansiyelinin, onur ve değer duygusunun tam gelişimi ve farklılıklara saygının aracı olarak görülmektedir. Bu bakış açısıyla **insan haklarının öncelikle okullarda ve eğitim kurumlarında yaygınlaştırılmasının gerekliliği vurgulanmış, böylelikle eğitimin ayrımcılığın ortadan kaldırılmasındaki temel rol ve görevine dikkat çekilmiştir.** Eğitimin üstlendiği görev düşünüldüğünde, sistemin kendisinin toplumdaki eşitsizlikleri devam ettiren bir rol oynaması, kuşkusuz kabul edilemez. *Engelsiz Türkiye İçin: Yolum Neresindeyiz?* raporunda eğitim, devletin sunduğu bir hizmet olarak değil, hak temelli anlayışla ele alınacaktır.

Eğitime tam katılım ve eşitlik ilkesi, uluslararası organizasyonların çalışmalarında da vurgulanmış ve 1990 yılında gerçekleştirilen **Herkes için Eğitim** (*Education For All - EFA*) Dünya Konferansı'nın temelini oluşturmuştur. EFA çocuklar, gençler ve yetişkinler için nitelikli temel eğitim sağlamayı amaçlayan evrensel bir girişimdir. Bu hedefi gerçekleştirmek üzere 1994 yılında İspanya'nın Salamanca kentinde 92 ülkenin temsilcilerinin katılımı ile bir bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiride; eğitimin herkesi kapsayan, farklılıkları öven, öğrenmeyi destekleyen ve bireysel ihtiyaçlara yanıt verebilen bir prensiple düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Eğitim kurumlarının çocukların fiziksel, bilişsel, duygusal açıdan farklılıklarını, onların değişen ihtiyaç, ilgi ve yeteneklerini dikkate alarak yapılandırılmasının temenni değil, zorunluluk olduğu da bildiride vurgulanmaktadır. **Çocuğu merkez alan bir anlayışla, özel eğitime gereksinim duyan her yaşta öğrencinin normal gelişim gösteren yaşıtları ile birlikte eğitim almasının gerekliliğinin de altı çizilmiş, genel eğitim sisteminin bütünleştirici bir yönelimle düzenlenmesinin ayrımcılığa karşı mücadelede en etkili yol olduğu vurgulanmıştır.** Herkes için eğitim ilkesi ile hareket etmenin tüm bireyleri kapsayan bir toplum yaratmaya hizmet edeceği ve bunu gerçekleştirmek için en etkili ve ekonomik yol olduğu da belirtilmektedir. Bildiride bireysel farklılıkların toplumları zenginleştirici özelliğine dikkat çekilmiş, hükümetlere tüm çocuklara aynı hakları tanıma konusunda eğitim sistemlerini geliştirmeye bütçe ve politika açısından en üst önceliği vermeleri çağrısında bulunulmuştur. Ülkemiz de bu çağrıya cevap vermiş, uluslararası platformda paylaştığı *Türkiye Cumhuriyeti Asya-Pasifik Özürlüler Onyılı, 1993-2002 Çalışma Raporu*'nda Milli Eğitim Bakanlığı'nın tüm faaliyetlerinde "herkes için eğitim" ilkesinin benimsendiğini belirtmiştir. Her birey gibi özel eğitime gereksinim duyan vatandaşların yetenek, yaratıcılık, zihinsel ve fiziksel becerilerinin en üst düzeyde gelişiminin sağlanmasının toplumumuzun insani, sosyal ve ekonomik yönden kalkınmasına ve yoksulluğun azalmasına katkıda bulunacağı anlayışı, bu raporun kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Bu rapor özel eğitim alanında yaşanan sorunlara odaklanmaktadır. Ancak raporda ele alınan sorunlar genel eğitim sisteminde yaşanan sorunlarla paralellik taşır. Raporda anılan sorunlar yalnızca özel eğitim alanında önlemler alınarak çözülemez. Sorunların çözümü eğitim sisteminin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasına ve eğitim sisteminin tüm çocukların gereksinimlerine yanıt verecek hale getirilmesine bağlıdır. Raporun bu yaklaşımı yazıldığı ve raporda altı çizilen sorunların genel eğitim sistemindeki sorunların bir yansıması olarak görüldüğü akıld tutulmalıdır.

Buradan hareketle, raporun başlangıcında özel eğitime gereksinimi olan bireylerin eğitim hakkının yasal dayanakları ulusal ve uluslararası düzenlemeler bağlamında ele alınacaktır. Özel gereksinimleri olan çocukların genel eğitim kurumlarında eğitim alabilmeleri süreci değerlendirme ile başladığından, daha sonra eğitsel değerlendirme

ve tanılama süreci incelenecektir. Ardından eğitim hizmetleri ağı, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim aşamaları tanımlanacak ve ağın işleyişi incelenecektir. “Eğitim sistemi ancak eğitim uzmanları kadar iyi olabilir” bakış açısından yola çıkarak öğretmen yetiştirme ve istihdam alanındaki sorunlardan da söz edilecek, genel bir değerlendirme aktararak rapor sonlandırılacaktır.

Bu rapor Türkiye’de özel eğitim hizmetlerinin güncel durumunu ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır. Hem raporun genelinde yer alan öneriler, hem de “tartışma ve öneriler” bölümünde yer alan noktalar özel eğitimde sorunların çözümüne ilişkin bir yaklaşım geliştirmektedir. Ancak, bu raporun özel eğitim alanında bir eylem planı niteliği taşıma iddiası yoktur. Raporun bulgularının ve önerilerinin özel eğitime ilişkin uygulama modelleri geliştirilmesi noktasında karar alıcıların, akademisyenlerin, eğitimcilerin ve sivil toplum örgütlerinin çalışmalarında yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

2. TÜRKİYE’DE ÖZEL EĞİTİME GEREKSİNİMİ OLAN BİREYLERİN EĞİTİM HAKKININ YASAL DAYANAKLARI

2.1. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI MEVZUATINDA ÖZEL EĞİTİME GEREKSİNİMİ OLAN BİREYLERİN EĞİTİM HAKKI¹

Engellilik az sayıda uluslararası sözleşmede açıkça anılmasına rağmen, eğitime erişim bakımından, engel sahibi olmaya dayalı ayrımcılığın yasak olduğu konusunda şüphe bulunmaması gerekir.² Ağustos 2000’de New York’ta imzalanan ve Haziran 2003’te Türkiye’nin onayladığı **Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi**’nin (ESKHUS) eğitim hakkını düzenleyen 13. maddesinde “bu sözleşmeye taraf devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler” ifadesi yer almaktadır. ESKHUS 2(2)’de yasaklanan ayrımcılık zeminleri arasında engelli olmak sayılmamasına rağmen **Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi** (ESKHK), **Genel Yorum 5**’te engelli olmanın da sözleşme bakımından yasaklanmış ayrımcılık zeminleri arasında yer aldığını kabul etmiştir.³ Engelli kişilerle ilgili **Genel Yorum 5**’te engellilerin bütünleştirilmiş ortamlarda eğitim hakkından faydalanması gerektiği vurgulanmış ve bu yaklaşımın uygulanması için devletlerin, öğretmenlerin normal okullarda engelli çocuklara eğitim verebilecek şekilde yetiştirilmesi ve engelli kişilerin engelli olmayan yaşlılarıyla aynı eğitim düzeyine sahip olmalarını sağlayacak ekipman ve yardımı sağlaması gerektiğine değinilmiştir.⁴

Engelli olmaya dayalı ayrımcılığı açık bir biçimde yasaklayan ilk insan hakları belgesi Türkiye tarafından Aralık 1994’te onaylanan **Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme**’dir (Madde 2).⁵ Çocuk Haklarına dair Sözleşme (ÇHS) Madde 23’te engelli çocuklara ilişkin taraf devletlerin yükümlülükleri sıralanmıştır. **Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi** ÇHS’ye ilişkin **Genel Yorum 9**’da engelli çocukların haklarına vurgu yapmaktadır. **Genel Yorum 9**’da engelli çocukların kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve fiziksel kapasitesinin mümkün olan en üst düzeye ulaşması için eğitim olanaklarına etkili erişimlerinin sağlanması ve eğitimde olumlu sonuçlar alınabilmesi için öğretmenlerin farklı beceri ve yeteneklere sahip

¹ Bu bölümün kapsamı belli başlı uluslararası sözleşmelerle sınırlı tutulmuştur. Burada bahsi geçen uluslararası sözleşmelerin yanı sıra Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği tarafından birçok çalışma yürütülmüş ve engelli bireylerin haklarına ilişkin belgeler ortaya konmuştur. Bu belgeler, raporda anılan uluslararası sözleşmelerin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği tarafından engelli bireylerin haklarına ilişkin yürütülen çalışmalar ve uluslararası belgelere Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın internet sitesinden erişilebilir. Detaylı bilgi için bkz. <http://www.ozurluveyasli.gov.tr/tr/html/202/Uluslararası-Mevzuat>

² Gül, 2009.

³ Gül, 2009.

⁴ ESKHUS Genel Yorum 5.

⁵ ÇHS Genel Yorum 9.

çocuklarla ilgilenebilecek eğitimden geçmeleri gerekliliği vurgulanmıştır. **Genel Yorum 9**'da ayrıca, bütünleştirmenin norm olması gerektiğine değinilmiş ve engelli çocukların genel nitelikte okullara devam edebilmesi için taraf devletlerin öğretmenlere konuya ilişkin eğitim verilmesi, fiziksel çevrenin erişilebilir hale getirilmesi, öğretim programının engelli çocukların ihtiyaçları gözetilerek uyarlanması gibi tedbirleri alma yükümlülüğü olduğu belirtilmiştir.⁶

Avrupa Sosyal Şartı ve **Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı**'nda da engellilik açıkça anılmamasına rağmen **Avrupa Sosyal Haklar Komitesi** (ASHK) engellilerin "genel nitelikteki okullarda eşit şekilde etkili eğitim görme hakkı" olduğuna vurgu yapmıştır.⁷ Engellilerin genel nitelikteki okullarda eğitimi için tedbirler alınması gerektiğini vurgulayan ASHK bu çerçevede taraf devletlerden;

- Normal öğretim programının çocukların engelleri gözetilerek düzenlenip düzenlenmediği ve düzenlendiyse, bunun nasıl yapıldığı;
- Engelli öğrenciler için bireysel eğitim planları hazırlanıp hazırlanmadığı ve hazırlandıysa, bunun nasıl yapıldığı;
- Destek elemanlar ve diğer teknik destekler dahil olmak üzere, mali ve insan kaynaklarının, çocuğun eğitimini sağlamak amacıyla doğrudan çocuğa tahsis edilip edilmediği;
- Eğitim sonuçlarının değerlendirilmesine ilişkin bir uyarlama yapıp yapılmadığı ve yapıldıysa, bunun nasıl yapıldığı;
- Eğitim sonunda alınan diploma ve derecelerin diğer çocuklarınkilerle aynı olup olmadığı ve resmi olarak tanınıp tanınmadığı

konularında bilgi talep etmektedir.⁸

MAKUL UYUMLULAŞTIRMA

Engellilerin tüm insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleriyle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere somut durumda ihtiyaç duyulan, ölçsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve uyarlamaları ifade eder.

Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme

Engelli bireylerin eğitim hakkına ilişkin en kapsamlı düzenleme **Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme**'dir (EHİS). Türkiye EHİS'i 2007 yılında imzalamıştır ve sözleşme Aralık 2008'de TBMM'de onaylanmıştır. Sözleşmenin ihtiyari ek protokolü de 2009 yılında imzalanmış, ancak henüz onaylanmamıştır. Sözleşme, engellilerin haklarına bütüncül bir koruma sağlayan ve bağlayıcılığı olan uluslararası nitelikte ilk ve tek araçtır.⁹ EHİS, engellilerin insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanabilmeleri bakımından bir dönüm

⁶ Gül, 2009.

⁷ Gül, 2009.

⁸ ASHK ülke raporlarından derleyen Gül, 2009.

⁹ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010a.

noktasını ifade eder.¹⁰ Sözleşmenin eğitim hakkını düzenleyen 24. maddesi engellilerin eğitim hakkının fırsat eşitliği temelinde, ayrımcılık yapılmaksızın, eğitim sisteminin her seviyesindeki engellileri içine alarak ve hayat boyu sağlanması gerektiğini vurgular. Sözleşmede bu hakkın hayata geçirilmesi için taraf devletlerin aşağıda belirtilenleri sağlaması gerektiği ifade edilmiştir:

- (a) Engelliler, engelleri nedeniyle genel eğitim sisteminin dışında tutulmamalıdır ve engelli çocuklar, engelleri nedeniyle parasız ve zorunlu ilk ve orta öğretimin dışında tutulmamalıdır;
- (b) Engelliler yaşadıkları çevrede, engellerini gözeterek onları da içine alan, kaliteli, parasız ilk ve orta öğretime diğerleriyle eşit bir şekilde erişebilmelidir;
- (c) Bireylerin ihtiyaçlarına göre makul uyumlulaştırma yapılmalıdır;
- (d) Engelliler genel eğitimden etkili şekilde yararlanabilmeleri için, genel eğitim sistemi içinde ihtiyaç duydukları desteği almalıdır;
- (e) Engellilerin eğitime dahil olması hedefine uygun olarak, bireye özgülenmiş etkili destekleyici tedbirler akademik ve sosyal gelişimi azamileştiren ortamlarda sağlanmalıdır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME MADDE 24

EĞİTİM

Taraf Devletler, engellilerin genel yüksek okul eğitimine, mesleki eğitime, erişkin eğitime ve hayat boyu süren eğitime ayrımcılığa uğramaksızın diğerleriyle eşit bir şekilde erişimini sağlamalıdır. Bu nedenle, taraf devletler engellilerin ihtiyaçlarına uygun makul uyumlulaştırmanın yapılmasını sağlamalıdır.

Engelliliğe dayalı ayrımcılık uluslararası insan hakları belgelerinde açık bir biçimde yasaklanmıştır. Engellilerin eğitime hakkına ilişkin düzenlemelerde de engellilerin engelli olmayan akranlarıyla eşit bir biçimde kaliteli eğitime ve hayat boyu öğrenme fırsatlarına erişiminin güvence altına alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Uluslararası insan hakları belgelerinde engellilerin bütünleştirilmiş eğitim ortamlarında akranlarıyla birlikte eğitim alması bir norm olarak kabul edilmiştir. Yalnızca “çocuğun yüksek yararı” göz önüne alınarak gereken durumlarda ayrıştırılmış ortamlarda eğitim yapılabileceği vurgulanmıştır.¹¹ Her iki durumda da engelli çocukların bireysel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik özel tedbirler alınması gereklidir ve bu tedbirlerin alınmaması da ayrımcılık olarak nitelendirilmektedir.¹²

¹⁰ Gül, 2008.

¹¹ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011a.

¹² Gül, 2009.

2.2. ULUSAL MEVZUATTA ÖZEL EĞİTİME GEREKSİNİMİ OLAN BİREYLERİN EĞİTİM HAKKI

Eğitime erişim en temel insan haklarından biridir. **Başta Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve kanunlar olmak üzere iç mevzuatta ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde özel eğitim gereksinimi olan bireylerin eğitim hakkı korunmuştur.** 2010 yılında yapılan değişiklikle Anayasa'ya olumlu ayrımcılık içeren hükümler eklenmiştir. 10. madde uyarınca engelliler de dahil olmak üzere Anayasa'da sayılan gruplara yönelik alınan tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılamayacağı savunulmuştur. 10. maddenin fırsat eşitliğini de içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi devletin engellilere yönelik daha fazla tedbir alması yükümlülüğünü getirmiştir. Ayrıca Anayasa'nın eğitim hakkı ile ilgili 42. maddesi de devlete, özel eğitime gereksinimi olan bireylerin eğitimi konusunda gerekli tedbirleri alma sorumluluğu yüklemiştir. **Milli Eğitim Temel Kanunu'**nda eğitimin temel ilkeleri arasında özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocuklar için özel tedbirler alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca, **İlköğretim ve Eğitim Kanunu'**nda da özel eğitim gereksinimi olan çocuklara özel eğitim ve öğretim hizmetleri sunulacağı ifade edilmiştir. Kaynaştırma yoluyla eğitimin gerekliliği ilk olarak 1983 tarihli **Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu'**nda¹³ vurgulanmasına rağmen 1997 yılına kadar kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimi düzenleyen kapsamlı bir mevzuat bulunmamaktaydı. Bununla birlikte, 90'lı yıllarda **Milli Eğitim Şurası ve Özel Eğitim Konseyi'**nde kaynaştırma uygulamalarını yaygınlaştırmaya yönelik kararlar alındığı görülmektedir. Bu kararların da etkisiyle 1997 yılında yürürlüğe giren 573 sayılı **Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'**de, "kaynaştırma uygulamaları sistemi" oluşturulmuş ve daha önceki yasa ve yönetmeliklerden farklı olarak kaynaştırma eğitiminden yararlanacak olan çocukların özellikleri tanımlanmış ve uygun yöntem ve teknikler ile bireysel eğitime vurgu yapılmıştır.¹⁴

Son on yıldır mevzuat düzenlemelerinde kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitime yapılan vurgunun artması olumlu bir gelişmedir. 2005 yılında yürürlüğe giren ve **Özürlüler Kanunu** olarak anılan 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da "Özürlü çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve özürlü olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır" ibaresi yer almaktadır. 5378 sayılı Kanun'da ayrıca, engellilere yönelik ayrımcılık yapılamayacağı ve devletin engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadeleyi esas alan politikalar geliştireceği de vurgulanmıştır.

573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'ye dayalı olarak 2000 yılında Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 2006 yılında yeniden düzenlenen ve 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun doğrultusunda Temmuz 2012'de güncellenen **Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği** özel eğitime ilişkin ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Bu yönetmelikle özel eğitime ihtiyacı olan bireylere, ilköğretim ve ortaöğretimde verilen hizmetlerle yaygın eğitim, aile eğitimi, erken çocukluk dönemi eğitimi, evde eğitim ve kaynaştırma eğitiminin ilkeleri ve ölçütleri belirlenmiştir.¹⁵ Ayrıca bu Yönetmelik'te, diğer yasal metinlerden farklı olarak, "kaynaştırma yoluyla eğitimin esasları" da detaylandırılmıştır.¹⁶

Özel eğitim gereksinimi olan bireylerin erken çocukluk ve okulöncesi eğitime erişim hakları da yasal olarak güvence altına alınmıştır. 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de "özel eğitime erken başlamak esastır. Erken çocukluk dönemindeki özel eğitim hizmetleri ailenin bilgilendirilmesi ve desteklenmesi temeline dayalı olarak evlerde ve kurumlarda sürdürülür" ifadeleri yer almaktadır.

¹³ 1997 yılında yürürlüğe giren 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır.

¹⁴ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011a.

¹⁵ Tohum Otizm Vakfı, 2010.

¹⁶ Kaynaştırma yoluyla eğitimin ilkeleri raporun "Türkiye'de Kaynaştırma/Bütünleştirme Uygulamalarına İlişkin Değerlendirme" bölümündeki kutuda yer almaktadır.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde de erken çocukluk eğitiminde dikkate alınacak hususlar vurgulanmıştır.

Hayat boyu öğrenme perspektifinden özel eğitim gereksinimi olan bireylerin eğitim hakkı incelendiğinde birçok mevzuat belgesinde yaygın ve mesleki eğitime erişimin de güvence altına alındığı görülmektedir. **Mesleki Eğitim Kanunu**'nda Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik iş hayatında geçerliliği olan özel meslek kursları düzenleme yükümlülüğü getirilmiştir. **Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**'da da "Özürlülerin yeteneklerine göre mesleğini seçme ve bu alanda eğitim alma hakkı kısıtlanamaz" ibaresi yer almıştır. **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, Sosyal Hizmetler Kanunu, Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği**, son olarak **Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği** özel eğitim gereksinimli bireylerin mesleki eğitim ve mesleki rehabilitasyonlarının sağlanmasına ilişkin hükümler içermektedir.

ÖZEL EĞİTİM HAKKINDA KANUN HÜKMÜNDE KARARNAME MADDE 11

YAYGIN EĞİTİM

Özel eğitimin temel ilkeleri doğrultusunda farklı konu ve sürelerde, özel eğitim gereksinimi olan bireyler için temel yaşam becerilerini geliştirmek, öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak, işe ve mesleğe hazırlamak amacıyla yaygın eğitim programları düzenlenir. Özel eğitim gereksinimi olan bireylerin aileleri ve yakın çevrelerinin bireyin gelişim sürecinde aktif rol almalarına ve onlarla birlikte yaşama becerilerini geliştirmelerine yönelik yaygın eğitim programlarına öncelik verilir.

2012 Mart ayında değiştirilen ve kamuoyunda 4+4+4 düzenlemesi olarak geçen **İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**'da özel eğitim gereksinimli bireylerin eğitimlerine ilişkin bir madde yer almamaktadır. Bu kanun değişikliğinden sonra Temmuz 2012'de Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği güncellenmiştir. Bu Yönetmelik'te uygulamalara etki eden değişiklikler çok azdır. Yönetmelik'te kademeler, okula başlama yaşı ve ortaöğretimin zorunlu olmasından kaynaklanan terminolojik değişiklikler yapılmıştır. İlköğretim ve ortaöğretim seviyesindeki kurum tiplerinin isimleri değiştirilmiş ve özel eğitim iş uygulama merkezleri ile özel eğitim mesleki eğitim merkezlerine kayıt yaşı 21'den 23'e yükseltilmiştir. Yönetmelik'teki en temel değişiklik, "özel eğitim merkezleri (okul) bünyesinde bu aylar arasındaki özel eğitime ihtiyacı olan çocuklara eğitim hizmeti sunmak üzere, özel eğitim hizmetleri kurulunun önerisi doğrultusunda, millî eğitim müdürlükleri tarafından özel eğitim erken çocukluk eğitim birimleri açılır" ifadesinin eklenmesi olmuştur.

Türkiye'deki özel eğitim gereksinimli bireylerin eğitim hakkına ilişkin ulusal mevzuat incelendiğinde kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimin ilke olarak tanımlandığı görülmektedir.¹⁷ Özellikle son on yılda Türkiye'de kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitime ilişkin mevzuat düzeyinde önemli gelişmeler yaşanmış ve bu alanda kapsamlı bir mevzuat oluşturulmuştur.

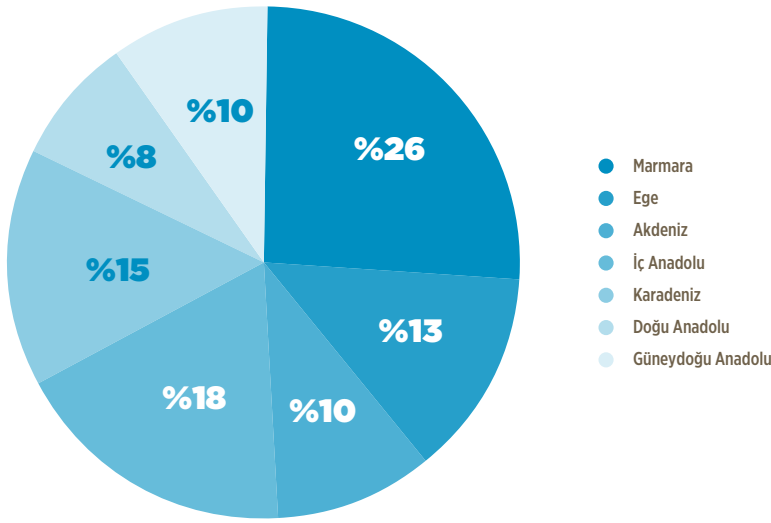
3. EĞİTSEL DEĞERLENDİRME VE TANILAMA

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların genel eğitim okullarına yerleştirilmesi, **tanılama** süreci ile başlamaktadır. Ülkemizde eğitsel değerlendirme ve tanılama hizmetleri Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile düzenlenmektedir.

Eğitsel değerlendirme ve tanılama sürecinde bireyin tüm gelişim alanındaki özellikleri ve akademik yeterlilikleri ile eğitim ihtiyaçları belirlenerek **en az sınırlandırılmış eğitim ortamına ve özel eğitim hizmetine** karar verilir.¹⁸ Eğitsel değerlendirme ve tanılama, nesnel, standart testler ve bireyin özelliklerine uygun ölçme araçları kullanılarak **Rehberlik ve Araştırma Merkezleri**'nde (RAM) yapılmaktadır.

Türkiye'de 80 ilde toplam 218 adet RAM hizmet vermektedir. RAM'ların en yoğun olduğu bölge Marmara Bölgesi'dir (% 26) (Şekil 1). RAM'ların dağılımı ile Türkiye'de engellilerin coğrafi dağılımları arasında paralellik olduğu varsayılmakla birlikte bu çıkarımı destekleyecek güncel veri bulunmamaktadır. Ancak TÜİK'in 2002 yılında yaptığı Türkiye Özürlüler Araştırması'ndaki veriler bu paralelliği destekler niteliktedir.

ŞEKİL 1. REHBERLİK VE ARAŞTIRMA MERKEZLERİNİN COĞRAFİ BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI (2012)

Kaynak: RAM'ların adresleri Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün internet sitesinden alınarak coğrafi dağılımları analiz edilmiştir.

Özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik eğitsel değerlendirme ve tanılama hizmetlerinin sağlanması çoğu durumda bu çocukların yetersizlik tanımına uygunluklarının belirlenmesini gerektirmektedir. Ancak hizmetlerin yerine getirilmesinde, çocukların bu merkezlere yönlendirilmesinden izlenen süreçlere kadar, önemli eksiklikler bulunmaktadır.¹⁹ Eğitsel değerlendirmede yaşanan sorunlar oldukça karmaşıktır. Alanyazın incelemesi ve Ankara, İzmir ve Mardin'de farklı kurumlarla yapılan saha ziyaretlerinde elde edilen bilgilerden yola çıkarak sorun alanlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

Türkiye'de özel eğitime ihtiyaç duyan bireylere yönelik verilen tanılama hizmetleri son derece sınırlıdır. Bunda Sağlık Bakanlığı ile MEB arasında koordinasyon eksikliğinin

¹⁸ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği.

¹⁹ Eripek ve diğerleri, 2010.

önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. Erken çocukluk döneminde çocukta yetersizliği ile ilişkili sağlık problemlerinin ilk farkına varan sağlık kurumları olmaktadır. Ancak bu bilgiler Milli Eğitim Müdürlüklerinin ilgili birimleri ile paylaşılmamaktadır.²⁰ Günümüz özel eğitim anlayışında erken tanı ve erken eğitimin, çocuğun eğitiminde son derece önemli bir etken olduğunu gösteren sayısız araştırmanın ışığında, öğrencinin doğru bir şekilde tanılmasında söz sahibi olan kişi ve kurumlar arasında **disiplinlerarası ve işbirlikçi bir yaklaşımın** benimsenmemesi geri dönülemez sorunlara yol açabilir.

Bu eksiklikleri giderme noktasında ilk aşama olarak yetersizlikten etkilenmiş çocukların tıbbi tanılamalarının uzantısında eğitsel tanılamalarının sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için MEB, Sağlık Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı kurumlar arasında disiplinlerarası ve işbirlikçi bir yaklaşımın benimsenmesi gereklidir. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile yapılan görüşmede Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı'nın sağlık raporlarının niteliğini artırmaya yönelik çalışmalar yürüttüğü belirtilmiştir. Bu ve bunun gibi işbirliklerinin artırılması özel eğitim hizmetlerinin niteliğini artıracak olumlu adımlar arasında sayılabilir.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde "eğitsel değerlendirme ve tanılama, bireyin tüm gelişim alanlarındaki özellikleri ve akademik disiplin alanlarındaki yeterlilikleri ile eğitim ihtiyaçları birlikte değerlendirilerek yapılır" ibaresi yer almasına rağmen, RAM'larda eğitsel değerlendirme ve tanılama yapılırken bireyin tüm alanlardaki gelişim özelliklerinin dikkate alınmadığı düşünülmektedir. Yalnızca psikolojik ölçüm araçları kullanılarak eğitsel değerlendirme ve tanılama yapılmaktadır. RAM'larda psikolojik ölçüm araçlarına dayalı ve tek yönlü bir tanılama sürecinin işlemesi uygulama düzeyinde birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Öncelikle hâlihazırda kullanılan ölçüm araçları güncelliğini yitirmiş durumdadır. Eğitsel değerlendirme ve tanılamada çocukların zekâ düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan "Wechsler Çocuklar İçin Zekâ Ölçeği" 1985 yılında Türkçeye uyarlanmıştır ve Stanford Binet Zekâ Testi'nin son versiyonu da 1985'te yayımlanmıştır. Ayrıca mevcut sistemde psikolojik ölçüm araçlarını uygulayabilen insan kaynağı da sınırlıdır. Ölçüm araçlarını uygulayabilecek psikologlar RAM'larda görev yapmamaktadır. Bunun yanı sıra mevcut sistemde kullanılan psikolojik ölçüm araçları dile dayalıdır. Dolayısıyla evinde konuşulan dil ölçüm araçlarının dilinden farklı olan çocuklar, ölçümlerde dili anlamadığı için tepkisiz kalabilmektedir. Son olarak, ölçüm araçlarının engel türlerine göre çeşitlendirilmemesi de farklı engel türlerinin tanılama sürecinde ciddi sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktadır.²¹

Psikolojik ölçüm araçlarının güncellenmesi, bu araçları uygulayan personelin niteliğinin artırılması ya da ölçüm araçlarının dile/kültüre özgü uyarlamalarının yapılması tanılama sürecindeki sorunların çözümü noktasında etkisiz kalacaktır. Bu açıdan eğitsel değerlendirme ve tanılama sisteminin yalnızca psikolojik ölçüm araçlarına dayandırılmaması, çocuğu engel türüne göre etiketlememesi ve çocuğun tüm gelişimsel özelliklerini dikkate alacak şekilde bir değerlendirme yapılması son derece önemlidir. Örneğin, tanılama süreci okullarda başlayabilir ve psikometrik ölçümlerin yanı sıra davranış ve süreç gözlemleriyle çocuğun bilişsel becerileri, uyumsal davranışları, akademik başarısı vb. gibi özellikler de dikkate alınarak çok yönlü bir değerlendirme yapılabilir.

Çok yönlü bir tanılama süreci okul-RAM-aile arasında sıkı bir işbirliği modelinin kurulması ile mümkündür. Bu modelde okulun tanılama sürecinde daha merkezi bir rol üstlenmesi daha uygun olabilir. Mevcut sistemde etiketlemeye dayalı tanılama sürecinden vazgeçilerek, çocuğun tüm gelişimsel özelliklerinin dikkate alarak değerlendirileceği işbirliği modeline geçiş sağlanmalıdır.

²⁰ Eripek ve diğerleri, 2010.

²¹ Eripek ve diğerleri, 2010.

Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Projesi (ÖZEĞEP) kapsamında “yeni psikolojik araçların uygulanması ile RAM eğitsel tanı ve değerlendirme hizmetlerinin kalitesini iyileştirmek”, projenin dört bileşeninden biri olarak yer almasına rağmen bu bileşene ilişkin faaliyet “yeni psikolojik ölçme araçlarının uyarlanması” ile sınırlı kalmıştır. Bu bileşenle ilgili ÖZEĞEP faaliyetlerinin psikolojik ölçme araçlarının uyarlanmasının ötesine taşınması önemli bir fırsat yaratabilir. Bu açıdan ÖZEĞEP kapsamında MEB temsilcileri, öğretmenler, okul yöneticileri, akademisyenler, veliler ve sivil toplum örgütü temsilcilerinin katılımları sağlanarak yeni modeli yapılandırma süreci vakit kaybetmeden başlatılabilir.

4. ÖZEL EĞİTİM HİZMETLERİNİN MEVCUT DURUMU

Engellilerin toplumun eşit yurttaşları olarak toplumsal hayata katılımlarının önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Engellilere yönelik politikaların ve tutumların değişmesinde eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim ve hayat boyu öğrenme olanaklarına eşit erişimleri, engellilerin hem toplumsal hayata katılımlarını hem de yaşam kalitelerini artıracaktır. Buna rağmen eğitim ve hayat boyu öğrenme fırsatlarına erişimde çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar bazen engellilere yönelik toplumda kanıksanmış tutum ve davranışların sürdürülmesinden, bazen de engellilere yönelik makul uyumlulaştırmanın yapılmamasından kaynaklanmaktadır.

Özel gereksinimleri olan öğrenciler sınıflarının gerçek bir parçası olduğunda, yani onların katılım ve katkıları öğretmenlerinin yanı sıra normal gelişim gösteren akranları tarafından da kabul gördüğünde, eğitimde gerçek bir kaynaştırmadan/bütünleştirmeden söz etmek mümkün olabilmektedir.²² Birlikte öğrenmenin, karşılıklı fayda prensibine dayandığı açıktır. İlgili literatüre bakıldığında, özel gereksinimi olan öğrencilerin akranlarıyla olumlu bir etkileşim içerisinde eğitim ve öğrenme ortamını zenginleştirirken akranlarını gözlemleyerek sosyal beceriler kazandıkları, toplum tarafından kabul edilen davranışlar öğrendikleri, akran öğretimi ile akademik yönden geliştikleri, sosyal kabul ve destek gördükleri ve bağımsız yaşam becerileri edindikleri açıkça görülmektedir.²³ Normal gelişim gösteren öğrenciler de, özel gereksinimi olan yaşlılarıyla eğitim aldıklarında bireysel farklılıkları daha kolay kavrayabilme, daha hoşgörülü olma, kendine saygı duyma alanlarında kazanımlar edinmektedirler.²⁴ Farklılıklara saygı duyulan, birlikte gelişen ve üreten, iletişim kanalları açık, insani değerlerin en üst düzeyde olduğu toplumların oluşabilmesi için öğrencilerin erken yaşlardan itibaren özel gereksinimi olan akranlarına yönelik olumlu tutum geliştirmelerinin hayati önemi akıldan tutulmalıdır.²⁵

Özel eğitim uygulamalarında da öğretmenlerin en büyük destekçilerinden birisi normal gelişim gösteren öğrencilerdir. **Öğrencilerin farklı ihtiyaçları olan akranlarına yönelik tutumlarının olumlu yönde olması, okul ortamında kaynaştırma/bütünleştirmenin başarısını etkileyen önemli etmenlerden biridir.** Tutum, en genel anlamı ile öğrenilmiş, görece kalıcı, belirli bir duruma yönelik tepkileri belirleyen önyatkınlık olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Öğrencilerin engelli akranlarına ilişkin ne hissettiklerini, düşüncelerini, inançlarını ve onlara nasıl davranacaklarını yönlendiren çok boyutlu bir kavramdır. Normal gelişim gösteren öğrenciler, eğer ailelerinde ya da yakın çevrelerinde yoksa, farklı özellikleri

²² Batu, 2008.

²³ Öztürk, 2007; Şahbaz, 2007; Şahbaz, 2008.

²⁴ Kırcaali-Iftar, 1998; Şahbaz, 2008

²⁵ Beckett, 2009.

²⁶ Corsini, 1999.

olan akranlarıyla ilk kez eğitim kurumlarında karşılaşmaktadırlar. Bu sebeple, eğitimin çocuklarda engelliliğe yönelik olumlu tutumların geliştirilmesi için kaynak oluşturması, çok önemlidir. Ülkemizde ana sınıflarına devam eden çocuklar ve ilköğretim çağındaki öğrenciler için uygulanan engellilik hakkında bilgilendirme programlarının (bilgi aktarımı, canlandırma, hikâye anlatımı, misafir konuşmacının katılımı, video gösterimi ve grup tartışması yöntemlerinin tümü) çocukların engelli akranlarıyla etkinliklerde bulunma, onlar için olumlu sıfatlar kullanma gibi alanlarda pozitif yönde değişime yol açtığını ortaya koyan araştırmalar mevcuttur.²⁷ Diğer yandan, bilgilendirme programlarının normal gelişim gösteren çocukların engelli yaşlılarına yönelik tutumları üzerinde bir etki yaratmadığı²⁸ sonuçlarına ulaşan ulusal ve uluslararası çalışmalar da vardır. Bilgilendirme programlarının etkili olmamasında programın kısa ve yoğun olması,²⁹ didaktik bilgiye dayanması ve öğrencilerin yaşının büyük olması (12-13 yaş)³⁰ gibi etmenlerden söz edilmektedir.

Kuşkusuz öğrencilerin tutumlarını etkileyen pek çok değişken vardır ve olumlu yönde değişim için bu etmenlerin dikkatle incelenmesi gerekir. Literatür incelendiğinde, en dikkat çekici değişkenin **yaş** olduğu düşünülmüştür. Bazı betimsel araştırmalar, ilköğretim döneminde çocukların yaşları arttıkça, engelli akranlarına yönelik tutumlarının da olumsuz yönde değiştiği ve bilgilendirmenin tutumlar üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna varmıştır.³¹ Bu bulguların bazı açıklamaları olabilir. Normal gelişim gösteren öğrencilerin tutumları üzerinde etkili olan öğretmenlerin, anne-babaların, eğitim yönteminin ve genelde toplumun yanlış inançlara sahip olması ve yerleşen tutumların değişime dirençli yapılar olması, bir diğer deyişle bir kez oluştuğunda değiştirmenin güç olması, sözkonusu bulguların açıklanmasında temel alınabilecek hususlardandır. Çocukların davranış kalıplarını çevrelerindeki yetişkinlerden model alarak edinmeleri ve/veya pekiştirmeleri de çocukların ilerleyen yaşlarda çevrelerindeki/toplumdaki engellikle ilgili olumsuz tutumları içselleştirmelerine yol açabilmektedir. Nitekim araştırmacılar, bütünleştirilmiş eğitim hakkında sahip olunan yanlış inançları “*bu uygulamaların normal gelişim gösteren öğrencilerin akademik gelişimini engelleyeceği*”, “*engelli öğrencilerin, öğretmenlerin diğer öğrencilere ayıracağı dikkat ve zamandan çaldığı*” ve “*normal gelişim gösteren öğrencilerin engelli akranlarından istenmeyen davranışlar öğreneceği*” varsayımları olarak sıralamıştır.³² Yapılan odak grup görüşmelerinde de engelli bireyler erken yaşlarda akranlarıyla vakit geçirirken daha az sorun yaşadıklarını ve yaşadıkları sorunları yaratıcı bir biçimde (örneğin, futbol oynarken orta düzeyde görme engelli akranlarının topu zeminde görebilmesi için siyah bantla kaplamak) aşabildiklerini ancak yaş ilerledikçe tutumların yerleşmesi nedeniyle daha fazla olumsuzluk yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Tüm bu bilgiler bize olumsuz inançlara/tutumlara/davranışlara yönelik mücadelenin eğitimin tüm paydaşlarını (normal gelişimi gösteren öğrenciler ve anne-babaları, öğretmenler, okul idaresi, engelli çocukların anne-babaları) kapsayacak şekilde yürütülmesi gerektiğini göstermektedir. **Yaş ilerledikçe olumsuz tutumların da artması ve değişime dirençli hale gelmesi ise, bu mücadeleye okulöncesi dönemde başlanması için uyarı niteliğindedir.**

Toplumda hakim olan olumsuz inançlar, dışlayıcı davranışlar ve kendilerinden farklı olanlara olumsuz duygular besleme, tablonun sadece bir kısmını yansıtmakta, birçok engelli birey en temel haklarından yararlanma ve hizmetlere erişim noktasında sorunlar yaşamaktadır. Esra Burcu tarafından 2007 yılında yapılan “Türkiye’de Özürlü Birey Olma, Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma”

²⁷ Öztürk, 2007; Şahbaz, 2008.

²⁸ Çifci, 1997; Godeau ve ark., 2010.

²⁹ Çifci, 1997.

³⁰ Godeau ve ark., 2010.

³¹ Ercan ve Haktanır, 2001; Swaim ve Morgan, 2001.

³² Staub ve Peck, 1995 kaynağından aktaran Şahbaz, 2008.

TABLO 1. EĞİTİM ALANINDA AYRIMCILIK DENEYİMİNE İLİŞKİN YÜZDELER

	SORUYU CEVAPLAYAN KİŞİ SAYISI	HİÇBİR ZAMAN	NADİREN	ARA SIRA	ÇOĞU ZAMAN	HER ZAMAN
ÖZÜRÜM NEDENİYLE OKULA KAYIT BAŞVURUM REDDEDİLDİ.	1.191	% 80,3	% 7,8	% 4	% 4,1	% 3,8
EĞİTİM KURUMLARINDA BİNALARI KULLANMAKTA (BİNAYA GİRME, ÜST KATLARA ÇIKMA, TUVALETLERİ KULLANMA) ÖZÜRÜME UYGUN FİZİKSEL DÜZENLEMELER YAPILMADIĞI İÇİN ZORLUK YAŞADIM.	1.190	% 43,8	% 8,1	% 11	% 17,6	% 19,5
ÖZÜRLÜ OLMAYAN ÖĞRENCİLERE KİYASLA İSTEDİĞİM DÜZEYDE EĞİTİM (LİSE, LİSANS, YÜKSEK LİSANS, VB.) VERİLMEDİ.	1.185	% 53,20	% 8,6	% 11,1	% 14,5	% 12,6
EĞİTİM SİSTEMİ İÇİNDE ÖZÜRLÜLERE YÖNELİK İHTİYAÇ DUYDUĞUM DESTEK HİZMETLERİ (ETÜT, KİŞİSEL YARDIM, TEKNİK YARDIM, VB.) SAĞLANMADI.	1.189	% 45,9	% 9,2	% 10,7	% 15,7	% 18,5
EĞİTİM ALDIĞIM YERDEKİ EĞİTİMCİLER ÖZÜRLÜLÜK KONUSUNDA EĞİTİMLİ DEĞİLDİ.	1.181	% 36,50	% 7,8	% 8,4	% 19,1	% 28,3
ÖZÜRLÜLERE UYGUN İLETİŞİM ARAÇ VE TEKNOLOJİLERİ KULLANILMADI.	1.179	% 37,70	% 7,4	% 8,4	% 15,1	% 31,5
ÖZÜRLÜLERE YÖNELİK DÜZENLEMELER YAPILMADIĞI İÇİN ERİŞKİN (YETİŞKİN) EĞİTİMİNE YÖNELİK KURSLAR VE/VEYA PROGRAMLARDAN (RESİM, MÜZİK, DİL GİBİ) YARARLANAMADIM.	1.188	% 42,30	% 9	% 10,9	% 17,3	% 20,5
ÖZÜRLÜLERE YÖNELİK DÜZENLEMELER YAPILMADIĞI İÇİN MESLEK EDİNDİRMEYE YÖNELİK EĞİTİM İMKÂNLARINDAN (İŞKUR, BELEDİYE, HALK EĞİTİM KURSLARI GİBİ) YARARLANAMADIM.	1.186	% 46,60	% 8,9	% 10,4	% 14,9	% 19,1

Kaynak: TÜİK, T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2010a.

başlıklı çalışmada, örneklem grubu, eğitim imkânlarından yeterince faydalanıp faydalanamadıkları sorusuna % 54,9 oranında yeterince faydalanamadıkları şeklinde yanıt vermiştir. Eğitim olanaklarından yeterince faydalandığını düşünenlerin oranı % 45,1'dir.³³ Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (mülga) tarafından 2010 yılında yapılan bir araştırmada “engellilerin % **59,4’ü eğitim alanında engellilere yönelik ayrımcılık** olduğu algısına sahip” denmektedir.³⁴ Aynı araştırmanın engellilerin eğitim alanında yaşadığı ayrımcılık deneyimini detaylandıran verilerine göre, araştırmaya katılan engelli bireylerin % 40’tan fazlası, eğitimcilerin engelliler konusunda eğitilmiş olmadığını ve engellilere uygun iletişim araçlarının ve teknolojilerinin kullanılmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların % 30’dan fazlası da fiziksel düzenlemeler, destek hizmetlerinin yetersizliği, erişkinlere yönelik kurslardan ve meslek edindirmeye yönelik olanaklardan yararlanamama gibi sorunlar yaşadıklarını bildirmişlerdir (Tablo 1).

UNICEF ve MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü (mülga) tarafından 2009 yılında yapılan bir araştırma engellilik, hastalık ve gelişimsel problemlerin **okula (zamanında) kaydolmayı** etkilediğini ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin, çocukların herhangi bir engelinin olmasının okula zamanında kaydolmayı engelleyen önemli sebeplerden birisi olduğu görüşünde birleştikleri görülmüştür.³⁵ Araştırma, ayrıca, geç kayıt grubundaki çocukların % 12,2’si, kayıtsız çocukların ise % 19,1’inin doğdukları zaman çeşitli sağlık ya da gelişim sorunları yaşadığını göstermiştir.³⁶ Araştırma, aynı zamanda ailelerin çocuklarını okula gönderme ya da geç gönderme nedenleri arasında saydığı birçok rahatsızlığın okula gitmeye engel olmayacak seviyede olduğunu ve çocuğa sunulacak birtakım destek hizmetiyle problemlerin ortadan kaldırılabileceğini ortaya çıkarmıştır.

Ulusal Özürlüler Veri Tabanı’na kayıtlı 280.014 engelliyle yapılan araştırmaya göre kayıtlı engellilerin % 41,6’sı okuryazar değildir (Tablo 2). 2010 yılında nüfusun **okuryazarlık durumu** incelendiğinde okuryazar olmayan nüfusun oranının % 5,78 olduğu görülmektedir. Bu durum engellilerin eğitime erişimi açısından dezavantajlı durumda olduklarını çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

TABLO 2. KAYITLI OLAN ENGELLİLERİN VE TÜM NÜFUSUN EĞİTİM DURUMU (%)

	TOPLAM		ERKEK		KADIN	
	ENGELLİ	TÜM NÜFUS	ENGELLİ	TÜM NÜFUS	ENGELLİ	TÜM NÜFUS
OKURYAZAR DEĞİL	41,6	5,78	32,1	2,11	54,9	9,47
OKURYAZAR OLUP BİR OKUL BİTİRMEYEN	18,2	20,33	19,2	21,24	16,8	19,43
İLKOKUL	22,3	23,75	26,3	21,03	16,5	26,48
İLKÖĞRETİM/ORTAOKUL VE DENGİ	10,3	21,08	12,5	18,34	7,1	17,94
LİSE VE DAHA ÜSTÜ	7,7	24,82	9,8	28,76	4,7	20,86

Kaynak: Engellilerin eğitim durumuna ilişkin veriler için bkz. TÜİK, T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2010. Nüfusun eğitim durumuna ilişkin oranlar TÜİK ADNKS Veri Tabanı’ndan alınan verilerden hesaplanmıştır.

³³ Burcu, 2007 kaynağından aktaran T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010a.

³⁴ T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010a.

³⁵ UNICEF ve MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü, 2011.

³⁶ UNICEF ve MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü, 2011.

Engellilerin eğitime erişimlerinin önündeki önemli engellerden biri **engellilerin gereksinimi doğrultusunda tasarlanmış eğitim kurumlarının az sayıda olmasıdır**. Türkiye’de engellilerin ulaşımına uygun kaç okul olduğu, bu okullardan kaç öğrencinin yararlandığı ve bunların Türkiye’deki okul sayısına ya da öğrenci sayısına oranları bilinmemektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 5 Mayıs 2012 tarihinde cevaplanan meclis soru önergesinde MEB’e bağlı özel eğitim kurumlarının sayısının 667 olduğu, 2003 yılında yapılan 38 adet okul ve kurumun ulaşılabilirlik ölçütlerine tam uygun olarak inşa edildiği ve diğer özel eğitim okullarının ve kurumlarının ulaşılabilirlik düzenlemelerine ilişkin tespit çalışmalarının devam ettiği belirtilmektedir. Engellilerin kullanımı için yapılan özel eğitim okul ve kurumlarının bile yalnızca % 5,6’sının engellilerin ulaşılabilirlik ölçütlerine uygun olması, durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (mülga) tarafından hazırlanan *Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011)* 12 Kasım 2010’da Resmi Gazete’de yayımlanmıştır ve ulaşılabilirliği engelleyen sorun alanlarında gerekli çözümlerin üretilebilmesi için 10 öncelik ve 33 tedbir belirlenmiştir. Ulaşılabilirlik uygulamalarının sayısının artırılması ve uygulamaya yönelik finansal kaynakların tespiti bu öncelikler arasında yer almaktadır. MEB İnşaat ve Emlak Grup Başkanlığı’nın ilgili genel müdürlüklerle işbirliği içinde yürüttüğü çalışmalar olmasına rağmen yukarıda bahsi geçen soru önergesi Mayıs 2012 itibarıyla tespit çalışmalarının hala sonlandırılmadığını göstermektedir. Eylem Planı’ndaki hedefleri, geç de olsa, yakalamak için MEB’in bu konuda yürüttüğü çalışmaları hızlandırması, tespit çalışmalarını bir an önce bitirerek çalışmanın sonuçları doğrultusunda gerekli adımları atması ve eğitim kurumlarının her çocuğun gereksinimlerine yanıt verecek hale getirilmesinin son derece önemli olduğu düşünülmektedir.

Engellilik durumunun toplumda dezavantaj yaratan farklı durumlarla birleşmesi, eğitime erişim konusunda çoklu bir dezavantajlılık yaratabilir. UNESCO gelir düzeyi, cinsiyet ve yerleşim yerinin eğitime erişimde doğrudan etkili olduğunu ve bu kategorilerle **etnik köken, dil, engellilik** gibi etmenlerin kesişmesinin eğitime erişim ve devam üzerinde çoklu engel oluşturduğunu belirtmektedir.³⁷ Türkiye’de engel durumunun gelir düzeyi, etnik köken, dil, yerleşim yeri gibi etmenlerle kesişiminin eğitime erişimi ne derece etkilediğini ölçen araştırmalar bulunmamaktadır.

Engellilerin eğitimine ilişkin veriler cinsiyet temelinde incelendiğinde **engelli kadınların eğitime erişim açısından daha dezavantajlı durumda oldukları** söylenebilir. Neredeyse iki engelli kadından biri okuma yazma bilmemektedir (Tablo 2). MEB 2011-2012 istatistiklerine göre örgün ve yaygın eğitimde toplam 146.125 erkek öğrenci özel eğitim kurumlarına kayıtlı iken, kız öğrencilerin sayısı erkeklere göre yaklaşık % 40 daha azdır (92.792). Bunun yanı sıra hem ilköğretimde hem de ortaöğretimde kaynaştırma sınıflarında yer alan kız öğrencilerin sayısı erkek öğrencilere kıyasla daha düşüktür (Tablo 3). 2011-2012 eğitim-öğretim yılında kız öğrencilerin sayısının erkek öğrencilere oranı ilköğretim genelinde 0,95 ve ortaöğretim genelinde 0,78 iken, kaynaştırma eğitiminde bu oranlar ilköğretimde 0,64 ve ortaöğretimde 0,61’dir. Benzer şekilde okulöncesi eğitim genelinde kız/erkek öğrenci oranı 0,92 iken, özel eğitim kurumları bünyesindeki anasınıflarında bu oran 0,72’dir (Tablo 3). Ayrıca 2011 yılında YGS sınavına başvuran ve yerleşen engelli bireylerin yalnızca % 35’i kadındır. Tüm adaylar açısından sonuçlar incelendiğinde YGS’ye başvuran adayların % 45’inin, yerleşenlerin % 48’inin kadın olduğu görülmektedir (Tablo 4). Bu durum engellilik ve kadın olma durumunun bir araya gelmesinin yükseköğretime erişimi de düşürdüğünü göstermektedir. Kadınların erişim açısından daha dezavantajlı olduğunu gösteren bu sayılara bakarak bu durumun ortaya çıkmasında neyin etkili olduğunu öngörmek mümkün değildir. Örneğin ebeveynlerin özel gereksinimi olan bireyleri okula gönderip göndermeme kararı üzerinde cinsiyetin etkili olup olmadığı bilinmemektedir. Benzer şekilde, farklı

engel türlerinde cinsiyetin eğitime erişim açısından daha belirleyici olup olmadığı da bilinmemektedir. Dolayısıyla kadınların aleyhine gözüken bu tablonun nedenlerinin anlaşılması için kapsamlı araştırmalara gereksinim duyulmaktadır.

TABLO 3. 2011-2012 YILI VERİLERİNE GÖRE FARKLI KADEMELERDEKİ ÖĞRENCİ SAYILARI VE KIZ/ERKEK ÖĞRENCİ ORANLARI

	KIZ	ERKEK	KIZ/ERKEK
OKULÖNCESİ EĞİTİM	562.504	607.052	0,926
ÖZEL EĞİTİM KURUMLARI BÜNYESİNDEKİ ANASINIFLARI	374	516	0,724
İLKÖĞRETİM (GENEL)	5.356.640	5.622.661	0,952
İLKÖĞRETİM (KAYNAŞTIRMA)	53.584	84.309	0,635
ORTAÖĞRETİM (GENEL VE MESLEKİ EĞİTİM)	2.298.858	2.526.428	0,909
ORTAÖĞRETİM (KAYNAŞTIRMA)	4.116	6.774	0,607

Kaynak: Millî Eğitim İstatistikleri, 2011-2012 kaynağından alınan sayılarla tablolastırılmıştır.

Son olarak, özel eğitim gereksinimli bireylerin bağımsız yaşama ve topluma dahil olma haklarının gerçekleşmesinde eğitimin önemli bir rolü olduğu unutulmamalıdır. Türkiye'nin taraf olduğu EHİS'te de tüm engellilerin engelli olmayanlar ile eşit düzeyde "Bağımsız Yaşama ve Topluma Dahil Olma" hakkı kabul edilmiştir. Bu açıdan özel eğitim gereksinimi olan bireylere temel eğitimin yanı sıra bağımsız yaşam eğitimlerinin de verilmesi önemlidir.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME MADDE 19

BAĞIMSIZ YAŞAMA VE TOPLUMA DAHİL OLMA

Bu Sözleşme'ye taraf devletler, tüm engellilerin diğerleriyle eşit seçeneklere sahip olarak toplum içinde yaşama hakkına sahip olduğunu kabul etmektedir ve engellilerin bu haktan tam olarak yararlanmalarını ve topluma tam dahil olmalarını ve katılmalarını kolaylaştırmak için etkili ve gerekli tedbirleri almalıdır. Bunun için aşağıda belirtilenler sağlanacaktır:

- (a) Engelliler, diğerleriyle eşit bir şekilde ikametgâhlarını ve nerede ve kiminle yaşayacaklarını seçme imkânına sahiptirler ve özel bir yaşama düzenine zorlanamazlar;
- (b) Engellilerin, kişisel destek dahil olmak üzere, toplum içinde yaşamak ve topluma dahil olmak için ihtiyaç duydukları, konut içi, kurum içi ve diğer toplumsal destek hizmetlerine erişimi sağlanmalı ve engellilerin toplumdan tecridi ve ayrı tutulması önlenmeli;
- (c) Genel kamuya yönelik hizmet ve tesisler, engellilere eşit şekilde açık olmalı ve ihtiyaçlarına yanıt verebilmelidir.

4.1. TÜRKİYE’DE KAYNAŞTIRMA/BÜTÜNLEŞTİRME UYGULAMALARINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME

Özel eğitim gereksinimi olan bireylerin topluma etkin katılımları ile yaşam kalitelerini artırabilmek için engelli olmayan akranları ile birlikte erken yaştan başlayarak eğitim görmeleri önceliklidir.³⁸ İlkokul ve ortaokul kademesindeki genel eğitim programlarının amaçlarını gerçekleştiremeyecek durumda olan bireyler ise eğitimlerini, gelişim alanlarındaki performans düzeylerine göre hazırlanmış eğitim programlarının uygulandığı özel eğitim okul ve kurumlarında sürdürürler.³⁹ Ayrıştırılmış eğitimde, özel gereksinimli öğrenciler özel yetiştirilmiş öğretmenler tarafından, engel türüne ve derecesine göre geliştirilmiş programlar kapsamında eğitim alırlar.⁴⁰

Kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim; özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini, destek eğitim hizmetleri de sağlanarak yetersizliği olmayan akranları ile birlikte resmî ve özel; okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürmeleri esasına dayanan özel eğitim uygulamalarıdır.⁴¹ Literatürde ilk yıllarda “kaynaştırma” (integration) olarak adlandırılan bu yaklaşım yerine günümüzde “bütünleştirme” (inclusion) kavramı daha sıklıkla kullanılmaktadır.⁴² Bütünleştirme, “sınıf öğretmeni ile işbirliği yapılarak uygun sınıf-içi destek hizmetlerin sağlanması yoluyla” özel gereksinimli öğrencilerin akranlarıyla birlikte genel eğitim sınıflarında tam zamanlı olarak eğitim alması anlamına gelir.⁴³ Herkes için kaliteli eğitim anlayışıyla giderek yaygınlaşan bütünleştirmeye, her çocuğun akranlarıyla birlikte ve onlarla eşit koşullarda eğitim alması ve yaşadıkları toplumun sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yaşamına etkin katılımları amaçlanır.⁴⁴

Türkiye’de kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamaları 1983 yılında yürürlüğe giren Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu’yla başlatılmış, 1997 yılında 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname kapsamında oluşturulan “Kaynaştırma Uygulamaları Sistemi”nin yürürlüğe girmesiyle akranlarıyla birlikte genel eğitim sınıflarında eğitim gören özel eğitim gereksinimli öğrencilerin sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Özel gereksinimli çocukların kendileri için en az kısıtlayıcı ortamda eğitim almalarını olanaklı kılan kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarının Türkiye’de mevzuat düzeyinde benimsenmiş olması oldukça önemli bir fırsattır.⁴⁵ Bu mevzuatın getirdikleri ile kaynaştırma yoluyla eğitim alan öğrencilerin sayılarının hem ilköğretim hem de ortaöğretim kademesinde artması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bu sayının daha hızlı bir şekilde artması ve mevcut uygulamaların daha etkili hale getirilmesi gerekmektedir.⁴⁶ Ayrıca, kaynaştırma/bütünleştirme konusunda niceliksel artışın paralelinde kalite standartlarının oluşması ve bu standartların korunması önemlidir.

³⁸ Sucuoğlu, 2004.

³⁹ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği.

⁴⁰ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011a.

⁴¹ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği.

⁴² Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011c.

⁴³ Gülgür, 2008 kaynağından aktaran ERG ve Tohum Otizm Vakfı, 2011c.

⁴⁴ Stojik, 2009; Feuser, 2002 kaynağından aktaran ERG ve Tohum Otizm Vakfı, 2011a.

⁴⁵ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011b.

⁴⁶ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011a.

ÖZEL EĞİTİM HİZMETLERİ YÖNETMELİĞİ MADDE 23

KAYNAŞTIRMA YOLUYLA EĞİTİM

(1) Kaynaştırma yoluyla eğitim; özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini, destek eğitim hizmetleri de sağlanarak yetersizliği olmayan akranları ile birlikte resmî ve özel; okul öncesi, ilköğretim, orta öğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürmeleri esasına dayanan özel eğitim uygulamalarıdır.

(2) Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamalarında aşağıdaki hususlar dikkate alınır:

a) Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, eğitimlerini öncelikle yetersizliği olmayan akranları ile birlikte aynı kurumda sürdürmeleri sağlanır.

b) Özel eğitime ihtiyacı olan bireyler kaynaştırma yoluyla eğitimlerini, yetersizliği olmayan akranları ile birlikte aynı sınıfta tam zamanlı sürdürebilecekleri gibi özel eğitim sınıflarında yarı zamanlı olarak da sürdürebilirler. Yarı zamanlı kaynaştırma uygulamaları, öğrencilerin bazı derslere yetersizliği olmayan akranlarıyla birlikte aynı sınıfta ya da ders dışı etkinliklere birlikte katılmaları yoluyla yapılır.

c) Eğitim hizmetleri, bireylerin eğitim performansına ve öncelikli ihtiyaçlarına göre planlanır.

ç) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrenciler, yetersizliği olmayan akranlarıyla aynı sınıfta eğitim görmeleri hâlinde kayıtlı bulundukları okulda uygulanan eğitim programını; özel eğitim sınıflarında ise sınıfın türüne göre bu Yönetmeliğin 26. ve 27. maddelerinde belirtilen eğitim programını takip ederler. Öğrencilerin takip ettikleri programlar temel alınarak eğitim performansı ve ihtiyaçları doğrultusunda BEP hazırlanır.

d) Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulaması yapılan okul ve kurumlarda, bu Yönetmeliğin 73. maddesinde yer alan hükümler doğrultusunda BEP geliştirme birimi oluşturulur.

e) Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamaları yapılan okul ve kurumlarda öğrencinin yetersizliğine uygun fiziksel, sosyal, psikolojik ortam düzenlemeleri yapılır. Bu okul ve kurumlarda öğrenciye verilen eğitim hizmetlerinin etkin bir biçimde yürütülebilmesi amacıyla özel araç-gereç ile eğitim materyalleri sağlanır ve destek eğitim odası açılır.

f) Kaynaştırma uygulamaları yapılan okul ve kurumlardaki personel, diğer öğrenciler ve onların aileleri özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin özellikleri hakkında okul idaresince yapılan planlama doğrultusunda RAM, BEP geliştirme birimindeki ilgili kişilerce bilgilendirilir.

g) Okul ve kurumlarda, kaynaştırma yoluyla eğitim alacak bireylerin bir sınıfa en fazla iki birey olacak şekilde eşit olarak dağılımı sağlanır.

ğ) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden bireylerin bulunduğu sınıflarda sınıf mevcutları; okul öncesi eğitim kurumlarında özel eğitime ihtiyacı olan iki bireyin bulunduğu sınıflarda 10, bir bireyin bulunduğu sınıflarda 20 öğrenciyi geçmeyecek şekilde düzenlenir. Diğer kademelerdeki eğitim kurumlarında ise sınıf mevcutları; özel eğitime ihtiyacı olan iki bireyin bulunduğu sınıflarda 25, bir bireyin bulunduğu sınıflarda 35 öğrenciyi geçmeyecek şekilde düzenlenir.

h) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrencilerin destek eğitim hizmeti almaları için gerekli düzenlemeler yapılır. Bu doğrultuda destek eğitim hizmetleri, sınıf içi yardım şeklinde olabileceği gibi destek eğitim odalarında da verilebilir.

ı) Özel eğitim okul ve kurumlarına devam eden öğrencilerin kaynaştırma uygulamaları kapsamında, yetersizliği olmayan akranlarının devam ettiği okul ve kurumlarda bazı derslere ve sosyal etkinliklere katılması için gerekli tedbirler alınır.

i) Kaynaştırma yoluyla eğitimlerine devam eden öğrencilerin yetersizlik türü, eğitim performansı ve ihtiyacına göre; araç-gereç, eğitim materyalleri, öğretim yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirmede gerekli tedbirler alınarak düzenlemeler yapılır.

2007 yılında Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP) kapsamında kaynaştırma/bütünleştirmenin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için “**Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kaynaştırma Eğitimi**” modülü oluşturulması yürütülen çalışmalardan biridir. 2010 yılında ise Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından öğrenci ve öğretmenlere yönelik hazırlanmış farklı destek kaynakları da mevcuttur. Bu kaynaklardan biri olan *Okullarımızda Neden Niçin Nasıl Kaynaştırma-Yönetici, Öğretmen ve Aile Kılavuzu* başlıklı yayın, kaynaştırma uygulamaları konusunda farklı paydaşları bilgilendirmeyi amaçlamıştır.

Bu girişimlerden belki de en önemlisi, 2011 yılında başlatılan “**Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Projesi**”dir. Mart 2011’de başlayan ve 30 ay sürecek proje ile özel eğitim hizmetleri kapsamında bütünleştirme yoluyla eğitim hizmetlerini iyileştirmek suretiyle, dezavantajlı gruplar dahil, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin topluma katılımına katkıda bulunulması ve özel gereksinimli bireylerin tanınmasında yeni psikolojik ölçme ve değerlendirme araçlarının uyarlanması hedeflenmektedir.⁴⁷ Projenin dört farklı bileşeni bulunmaktadır ve bu bileşenlerle bağlantılı bir şekilde proje faaliyetleri yürütülmektedir. Projede yapılması planlanan faaliyetlerin başarılı bir şekilde yaşama geçirilmesi özel eğitim alanına önemli bir katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, ulusal ve uluslararası kurumlardan temsilcilerin proje ekibinde yer alması kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimin niteliğini artırmaya yönelik atılacak adımlar konusunda MEB için yol gösterici olmaktadır. Türkiye’de son yıllarda MEB’in kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarını yaygınlaştırmak ve uygulamaların niteliğini artırmak amacıyla birçok çalışma yürütmesi olumlu bir gelişmedir.

ÖZEL EĞİTİMİN GÜÇLENDİRİLMESİ PROJESİ

PROJENİN BİLEŞENLERİ VE FAALİYETLERİ

Bileşen 1: Kaynaştırma eğitimi ile ilgili politika tavsiyeleri ve toplum bilincinin artırılması için strateji geliştirmek.

Faaliyet 1: Paydaşların katılacağı açılış konferansı.

Faaliyet 2: Mevzuat ile ilgili çalıştaylar

Faaliyet 3: Bilinçlendirme stratejisi ile ilgili çalıştaylar

Faaliyet 4: Bilgilendirme toplantıları

Faaliyet 5: Uluslararası kapanış konferansı

Bileşen 2: Özel eğitim ihtiyaçları konusunda öğretmenlerin niteliklerinin artırılması ve Engelsiz Okullar/Kaynaştırma Eğitimi uygulamalarının yaygınlaştırılması

Faaliyet 6: On (19) pilot ilde özel eğitim öğretmenlerinin eğitim ihtiyaçlarına ilişkin analizin gerçekleştirilmesi.

Faaliyet 7: Özel eğitim alanında, ilgili kamu kuruluşları ve STÖ’lerin aktif katılımı ile öğretmenler için kılavuz/e-kılavuz geliştirilmesi.

Faaliyet 8: “Engelsiz Okullar” modelini incelemek için yurtdışına iki (2) çalışma ziyareti düzenlemek.

MEB'in kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimi yaygınlaştırma ve uygulamalarını iyileştirmeye yönelik çabalarına rağmen kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Öncelikle Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ndeki **kaynaştırmaya ilişkin standartların uygulamasına** ilişkin çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (mülga) tarafından 2010 yılında yapılan bir araştırma, kaynaştırma uygulaması yapılan sınıfların yaklaşık üçte birinin sınıf öğrenci sayıları ve kaynaştırma öğrenci sayılarının yönetmeliğe uygun olmadığını göstermektedir.⁴⁸

Ailelerin ve öğretmenlerin kaynaştırma/bütünleştirme hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları önemli bir diğer sorundur. Öğretmen, yönetici ve anne babaların kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan araştırmanın sonuçlarına göre, çalışmaya katılan 907 sınıf öğretmeninin % 86,4'ü kaynaştırma eğitimi konusunda yeterli bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmiş, % 89,7'si de bu konuda daha fazla bilgiye ihtiyaçları olduğunu eklemiştir.⁴⁹ MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı'nın (mülga) araştırması da okul yöneticilerinin % 59,4'ü ile öğretmenlerin % 55,1'inin kaynaştırma eğitimi konusunda eğitim almadıklarını göstermektedir.⁵⁰

Öğrencilerin eğitim aldıkları kurumdaki idareci ve öğretmenlerin kaynaştırma/bütünleştirmeye ilişkin olumsuz görüş ve tutumlarının varlığı da, önemli sorun alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹ İlköğretim müdürlerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarını inceleyen bir çalışmada, bazı müdürlerin kaynaştırma

Faaliyet 9: "Engelsiz Okullar" modeli konulu bir çalıştayın düzenlenmesi.

Faaliyet 10: "Engelsiz Okullar" modeli için standartların ve çerçevenin geliştirilmesi için bir komisyonun oluşturulması.

Faaliyet 11: "Engelsiz Okullar" modeli için pilot illerden otuz (30) öğretmen eğitimcisine eğitim vermek.

Faaliyet 12: Pilot illerdeki pilot okullardaki asgari 500 öğretmen ve destek personele "Engelsiz Okullar" konusunda eğitim verilmesi.

Faaliyet 13: "Engelsiz Okullar" modeli hakkında bilgilendirme toplantıları.

Faaliyet 14: Pilot illerindeki "Engelsiz Okulları" uygulamasının izlenmesi ve değerlendirilmesi.

Bileşen 3: Yeni Psikolojik Araçların uygulanması ile Rehberlik ve Araştırma Merkezlerindeki (RAM) eğitsel tanı ve değerlendirme hizmetlerinin kalitesini iyileştirmek.

Faaliyet 15: Yeni Psikolojik Ölçme Araçlarının uyarlanması.

Bileşen 4: Engelli bireylerin iş ve mesleki eğitimlerinin kalitesini iyileştirmek.

Faaliyet 16: Özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin iş ve mesleki eğitime geçişi.

⁴⁸ MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2010.

⁴⁹ Kargın, Acarlar ve Sucuoğlu, 2005.

⁵⁰ MEB EARGED, 2010.

⁵¹ Kırcaali-İftar, 1995.

eğitimi konusunda bilgi sahibi olmadığı ve çoğunun kendi okullarında kaynaştırma uygulaması yapılmasını istemedikleri yönünde bulgular elde edilmiştir.⁵² Ancak Gözüin ve Yıkılmış tarafından 2004 yılında gerçekleştirilen bir araştırma, öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitiminin ardından kaynaştırmaya ilişkin tutumlarında olumlu yönde bir değişim olduğunu göstermiştir.⁵³ Dolayısıyla kaynaştırma/bütünleştirmeye ilişkin tutumların değişmesi için eğitim sürecindeki aktörlerin eğitimi önemli bir rol oynamaktadır.

Bireyselleştirilmiş eğitim programlarının (BEP) yetersiz kalması da bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili Kargın, Acarlar ve Sucuoğlu'nun 2005 yılında yaptığı bir araştırma öğretmenlerin % 77,1'inin sınıflarında bulunan engelli öğrencilere yönelik BEP hazırlamadıklarını, %70,9'unun da mevcut öğretim programını uyguladıklarını göstermiştir.

Türkiye'de kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarında yaşanan sorunların ortaya çıkmasında kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimin ayrılmaz bir parçası olan destek eğitim hizmetlerinin yetersizliği önemli bir yere sahiptir.⁵⁴ Destek hizmetleri kaynaştırma/bütünleştirmenin kalitesi açısından hem doğrudan belirleyici rol oynamakta hem de diğer önemli etmenleri -öğretmen tutumları gibi- olumlu yönde etkileyerek kaynaştırma uygulamalarının başarısına etki edebilmektedir.⁵⁵ Öğretmene yardımcı olacak ikinci bir eğitimcinin (yardımcı öğretmenin/personelin) sınıf içerisinde var olmaması, kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi yapılan sınıflarda öğretmenlere ve öğrencilere yeterli ve uygun özel eğitim desteğinin sağlanamaması, öğretmenlerin yaşanan sorunlar karşısında çaresiz kalmalarını⁵⁶ beraberinde getirmektedir. Bu sorunun çözümünde, kaynaştırma destek eğitim hizmetlerinin en önemlilerinden biri olan ve mevzuatta yer almasına rağmen personel eksikliği nedeniyle etkin bir şekilde uygulanamayan gezici öğretmenlik düzenlemesinin yaşama geçirilmesi ile mevzuatta yer almayan danışmanlık ve yardımcı öğretmenliğin düzenlenerek uygulanması önemli ileri adımlar olarak düşünülebilir.⁵⁷

Ayrıca, kaynaştırma eğitimi uygulanan okullarda yeterli sayıda rehber öğretmen ve özel eğitim öğretmeni bulunmamaktadır.⁵⁸ Kaynaştırma eğitimi verilen her genel eğitim okulunda en az bir rehber öğretmen ve özel eğitim öğretmenin bulunması kaynaştırma/bütünleştirme alanında yaşanacak olası birçok problemin çözümüne de olanak sağlayacaktır.

Bunun yanında kaynaştırma/bütünleştirme uygulaması yapan tüm kurumların fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, bu kurumlarda çalışan idari personel ile eğitimcilerin kaynaştırma/bütünleştirme, bireyselleştirilmiş eğitim programları, sınıf yönetimi, etkili ve uygun davranış sağaltımı, öğrenciye uygun pekiştirici kullanımı konularında da teorik ve uygulamalı eğitimler almalarının sağlanması da önemlidir. UNESCO, kaynakların eksik, fiziksel erişim olanaklarının sınırlı ve sınıfların kalabalık olduğu durumlar ile öğretmenlerin engelli bireylerin eğitim gereksinimi karşılama konusunda yeterli donanıma sahip olmadığı durumlarda, kaynaştırmanın/bütünleştirmenin mümkün olmadığını belirtmektedir.⁵⁹

Kaynaştırma/bütünleştirme için sağlam bir yasal altyapının oluşturulması, erken tanı ve erken müdahale hizmetlerinin öneminin kavranmış olması, bu alanlara insan

⁵² Pınar-Sazak ve Yıkılmış, 2004.

⁵³ Gözüin ve Yıkılmış, 2004 kaynağından aktaran T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010.

⁵⁴ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011b.

⁵⁵ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011b.

⁵⁶ Sucuoğlu ve Kargın, 2008.

⁵⁷ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011a.

⁵⁸ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011a.

⁵⁹ UNESCO, 2010.

kaynağı sağlanması ve daha ileri tanılama tekniklerinin geliştirilmesi için yatırım yapılması, başlangıç için önemlidir. Ancak niteliksel anlamda engelli öğrencilerin akranlarıyla birlikte eğitim görmesi ilkesinin gereklerini ülkemizin tam olarak yerine getiremediğini de belirtmek mümkündür. Bu açıdan BEP'lerin hazırlanması, özel gereksinimli öğrencilerin sadece ilköğretime değil, ortaöğretim ve yükseköğretime de erişimlerinin sağlanması, öğretmenlerin kişisel gelişim programlarıyla kaynaştırma/bütünleştirme konusunda bilgi ve beceri sahibi olmasının sağlanması da uygulamanın niteliğinin artırılması açısından önemlidir.⁶⁰

Kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarının özel eğitim gereksinimi olan bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olması, eğitimin finansmanı ile doğrudan ilişkilidir. Dünya Sağlık Örgütü özel eğitim gereksinimi olan bireylerin akranlarıyla aynı standartta eğitim alabilmesinin koşullarından birinin eğitime daha fazla bütçe ayrılması olduğunu vurgulamıştır.⁶¹ UNESCO da benzer bir vurgu yapmış ve ilave bütçenin öğretmenlere özel eğitim konusunda eğitim ve özel eğitim gerektiren bireylerin potansiyellerini açığa çıkarabilecekleri öğrenme materyalleri geliştirilmesi için kullanılabileceğini belirtmiştir.⁶²

Kaynaştırma/bütünleştirmenin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için **bütüncül bir yaklaşım ve ekip çalışması** gereklidir. Okulun özel gereksinimli bireylerin bağımsız hareketini kolaylaştıracak şekilde tasarlanması, öğretmenlerin özel eğitim gereksinimli bireylerin ihtiyaçlarına yanıt verebilecek şekilde desteklenmesi, öğretim programlarının kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarını kolaylaştırır nitelikte olması, tüm okul yaklaşımıyla başta okul yöneticileri, öğretmenler ve personel olmak üzere, öğrenciler, aileler ve okulun yakın çevresinde özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik tutum değişikliği yaratılması kaynaştırma/bütünleştirmenin başarısı açısından kilit önemdedir.

4.2. ERKEN ÇOCUKLUK VE OKULÖNCESİ EĞİTİMDE MEVCUT DURUM

Erken çocukluk dönemi, çocukların fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimi açısından son derece önemli bir dönemdir.⁶³ Erken çocukluk eğitiminin hayat boyu öğrenmenin ilk aşaması olduğu dikkate alındığında, erken çocukluk eğitime yatırım yapılması hayat boyu öğrenme stratejisi açısından da kritik bir öneme sahiptir. ÇHS Genel Yorum 9'da engellilik durumları ve gereksinimleri önce okulöncesi eğitim kurumlarında öğrenilip tanındığından, erken dönem çocuk eğitiminin engelli çocuklar için özellikle önemli olduğu vurgulanmıştır.

Türkiye'deki mevzuat erken çocukluk dönemi eğitimini, "0-36 ay arasındaki bireyleri kapsayan eğitim" olarak tanımlamıştır. Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de özel eğitime erken başlamanın esas olduğu ve erken çocukluk dönemindeki özel eğitim hizmetlerinin ailenin bilgilendirilmesi ve desteklenmesi temeline dayalı olarak evlerde ve kurumlarda sürdürüleceği belirtilmiştir. 2012 yılında değiştirilen yönetmeliğe "Özel eğitim merkezleri (okul) bünyesinde bu aylar arasındaki özel eğitime ihtiyacı olan çocuklara eğitim hizmeti sunmak üzere özel eğitim hizmetleri kurulunun önerisi doğrultusunda millî eğitim müdürlükleri tarafından özel eğitim erken çocukluk eğitim birimleri açılır" ifadesi de eklenmiştir. Özel eğitim hizmetleri kurullarının hangi koşullar sağlandığında bu birimlerin açılmasını önereceği, bu birimlere yönelik ihtiyaç tespitinin nasıl yapılacağı, önümüzdeki yıllarda kaç birim açılması planlandığı ve kaç birim için ne kadar bütçe ayrıldığı, dolayısıyla bu maddenin uygulamaya nasıl geçirileceği konusunda bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Bu yönetmelik maddesinin hayata geçirilmesi

⁶⁰ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011c.

⁶¹ World Health Organization, 2011.

⁶² UNESCO, 2010.

⁶³ Anne ve Çocuk Eğitim Vakfı, 2007.

önemlidir. MEB'in yönetmelik düzeyinde gösterdiği iradeyi uygulama düzeyine yansıtmak için planlamalar yapması ve bu birimler için gerekli bütçeyi ayırması özel eğitim açısından son derece önemli bir gelişme olacaktır. Sivil toplum örgütleri ve diğer aktörlerin de bu alanda yaşanacak gelişmeleri desteklemesi, izlemesi ve gerekli adımlar atılmadığında baskı unsuru olarak devreye girmesi önemlidir.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde "37-66 ay arasındaki özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimi zorunludur" ifadesi de yer almaktadır. Bu yönetmelikte eğitimde kaynaştırma bir norm olarak belirlenmiş olmakla birlikte 37-66 ay arasındaki çocuklar için özel eğitim anaokulu, 48-66 ay arasındaki çocuklar için okul ve kurumlar bünyesinde özel eğitim anasınıfları açılabilceği ifade edilmiştir.

MEB son yıllarda okulöncesi eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla birçok çalışma yürütmüş ve Türkiye genelinde **eğitime katılım** açısından ciddi ilerleme kaydedilmiştir.⁶⁴ Eğitime erişimin ivme kazanması engelli çocukların eğitime erişimlerini artırmaya yönelik adımları da beraberinde getirmiştir. 2009 yılında 65 olan özel eğitim kurumları bünyesindeki anasınıfı sayısı 2011-2012 yılında 122'ye yükselmiştir ve böylelikle MEB 2010-2014 Stratejik Planı kapsamında 110 olarak belirlenen hedefin üzerine çıkmıştır.⁶⁵ 2009'da 513 olan öğrenci sayısı 212'de 890'a yükselmiştir. Ancak sınıf sayısındaki artış % 88 seviyesindeyken, öğrenci sayısındaki artış % 73 seviyesinde kalmıştır. Sonuç olarak, erken çocukluk ve okulöncesi eğitime katılımında son yıllarda bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte sağlıklı istatistiksel verilere ulaşılamaması, personel yetersizliği, tanılama hizmetlerinden kaynaklı eksiklikler gibi birtakım sebeplerden dolayı özel eğitime ihtiyacı olan çocukların erken çocukluk ve okulöncesi eğitime erişimlerinde sorunlar ve yetersizlikler olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. İLKÖĞRETİMDE MEVCUT DURUM

İlköğretim ve ortaöğretim kademelerinde ve yaygın eğitim kurumlarında özel eğitim hizmetlerinden yararlanan bireylerin sayısında son yıllarda önemli bir artış yaşanmıştır. 2010-2011 öğretim yılında örgün ve yaygın özel eğitim kurumlarına kayıtlı 173.507 öğrenci bulunurken 2011-2012 yılında bu sayı yaklaşık % 38 artarak 239 bine yaklaşmıştır. Özel eğitime ihtiyaç duyan nüfusa ilişkin detaylı ve güncel veri bulunmamaktadır ve Türkiye Özürlüler Araştırması 2002'ye göre toplumda 5-19 yaşları arasında 378.743 özel gereksinimli birey vardır. Bu sayının hiç artmadığı varsayılsa bile özel gereksinimi olan bireylerin önemli bir kısmının hakları olan eğitime erişimlerinin önünde birtakım engeller olduğu savunulabilir.

Özel eğitimdeki durum ilköğretim kurumları açısından değerlendirildiğinde öğrenci sayısındaki en belirgin artışın kaynaştırma sınıflarında gerçekleşmesinin olumlu bir gelişme olduğu söylenebilir. 2011-2012 yılında ilköğretimdeki kaynaştırma öğrencisi sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık % 63 artarak 138 bine ulaşmıştır (Şekil 2).

İlköğretim kademesindeki özel eğitim sınıflarındaki öğrenci sayılarında da bir artış yaşanmıştır. 2010-2011 eğitim-öğretim yılında özel eğitim sınıflarında 18.541 öğrenci bulunurken 2011-2012 yılında bu sayı 20.958'e yükselmiştir. Özel eğitim sınıfları ayrıştırılmış ortamlarda eğitim olarak nitelendirilmektedir ve dolayısıyla özel eğitim sınıflarındaki artış "kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimin "ilke" olması nedeniyle olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmeyebilir.

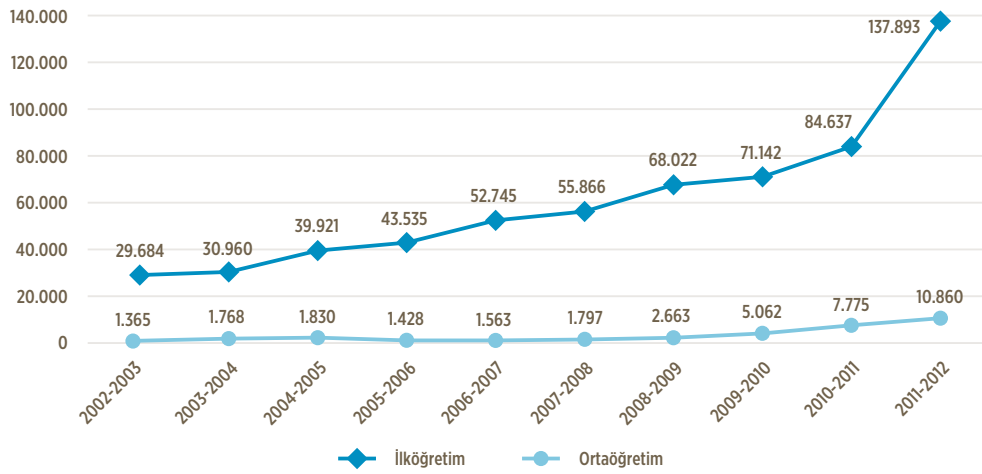
Yukarıda aktarılan veriler değerlendirilirken bazı noktalara değinilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Öncelikle, kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim alan öğrencilerin sayısındaki artışın olası nedenlerini inceleyen araştırmalara ihtiyaç

⁶⁴ MEB, 2008-2009 eğitim-öğretim yılında 60-72 yaş için % 100 okullulaşma hedefiyle pilot uygulama başlatmıştır. 2011-2012 yılında pilot uygulama kapsamına alınan il sayısı 71'e yükselmiştir.

⁶⁵ Eğitim Reformu Girişimi, 2012a.

duyulmaktadır. Bu artışın yaşanmasında MEB'in kaynaştırma/bütünleştirmeye ilişkin çalışmalarının artması, eğitsel tanılama ve değerlendirme hizmetlerinin kamuoyunca bilinirliğinin yükselmesi, rehberlik ve araştırma merkezlerinin (RAM) yaygınlaşması, özel eğitim alanında giderlerin devlet tarafından karşılanması, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve özel sektörde yürütülen engellilere yönelik sosyal sorumluluk projelerinin artması gibi birçok etmenden söz edilebilir. Ayrıştırılmış ortamlarda eğitim alan öğrencilerin sayısında da artışa işaret eden veriler göz önünde bulundurulduğunda ve kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarının niteliği düşünüldüğünde yukarıda sözü edilen artış, üzerinde ciddiyetle düşünülmesi ve incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

ŞEKİL 2. İLKÖĞRETİMDE VE ORTAÖĞRETİMDE KAYNAŞTIRMA YOLUYLA EĞİTİM ALAN ÖĞRENCİ SAYILARI, 2002-2003 VE 2011-2012 YILLARI ARASI

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri'nden derleyen Eğitim Reformu Girişimi, 2012a.

4.4. ORTAÖĞRETİMDE MEVCUT DURUM

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre "özel eğitime ihtiyacı olan bireyler ortaöğretimlerini, öncelikle kaynaştırma uygulamaları yoluyla akranları ile bir arada genel ve mesleki ortaöğretim kurumlarında sürdürebilecekleri gibi özel eğitime ihtiyacı olan bireyler için açılan ortaöğretim kurumlarında da sürdürebilirler."

Ortaöğretim kademesinde de özel eğitim hizmetinden yararlanan bireylerin sayısında bir artış yaşanmıştır, ancak bu artış ilköğretimdeki düzeye ulaşamamıştır. Ortaöğretimde kaynaştırma sınıflarında 2010-2011 yılında 7.775 öğrenci bulunurken 2011-2012 yılında bu sayı 10.860'a yükselmektedir. Bir önceki yıla göre öğrenci sayısında % 40'a yakın bir artış gerçekleşmiş olsa da ilköğretimdeki kaynaştırma öğrencilerinin sayısı ortaöğretimdekilerden 12,5 kat daha fazladır (Şekil 2). Resmi kurumlarla yapılan görüşmelerde yetkililer 12 yıllık zorunlu eğitim düzenlemesiyle ortaöğretimdeki kaynaştırma öğrencilerinin sayısının yükseleceğini ifade etmişlerdir. Ancak yine de uygulama düzeyinde gerekli tedbirler alınmadığında ve bu tablonun oluşmasına neden olan sebepler ortadan kaldırılmadığında yasal düzenlemenin ve yaptırımların yetersiz kaldığı bilinmektedir.⁶⁶ **Yaklaşık 127 bin öğrencinin neden ortaöğretime geçemediğine ilişkin kapsamlı araştırmaya ve kaynaştırma sınıflarındaki öğrencilerin eğitimlerine devam etmelerini sağlayacak politikaları önceliklendirmeye gereksinim vardır.**

⁶⁶ 1997 yılında yapılan Temel Eğitim Reformu'nun ardından zorunlu eğitim uygulaması zorunlu hale geldiğinde net okullaşma oranlarının % 89 seviyesinden (1998-99 eğitim-öğretim yılı) % 97 seviyesine (2007-08 eğitim-öğretim yılı) yükselmesi yaklaşık 10 yıl sürmüştür. İlköğretimde % 100 okullaşma hedeflenmesine rağmen net okullaşma oranları 2011-12 eğitim öğretim yılında % 98,67 olarak kaydedilmiştir. Okullaşma oranlarındaki yükselmenin kanun değişikliğinden ziyade MEB ve sivil toplum örgütlerinin konuyla ilgili yürüttükleri başarılı çalışmalarından kaynaklandığı iddia edilebilir.

12 yıllık zorunlu eğitim düzenlemesi, ortaöğretim kurumlarında engel türüne göre özel eğitim sınıfı açılmasını da mümkün kılmıştır. Özel eğitim sınıfına devam eden öğrencilerin, yetersizliği olmayan akranları ile alan dersleri ve sosyal etkinlikleri bir arada yapmalarını sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılacağı da Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde ifade edilmiştir.

4.4.1. Mesleki Eğitim

Özel eğitim gereksinimi olan bireylerin öncelikle kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamalarından yararlanarak mesleki ve teknik eğitimlerine devam etmeleri teşvik edilmektedir. Ancak ortaöğretim kademesinde ayrıştırılmış ortamlarda özel eğitim gereksinimi olan bireylere meslek eğitimi sunan kurumlar da mevcuttur. 2011-2012 öğretim yılı itibarıyla ortopedik engelliler için iki, işitme engelliler için 21 adet özel eğitim meslek lisesi bulunmaktadır.⁶⁷ Bu 23 kurumda toplam 2.150 özel eğitim gereksinimi olan birey mesleki eğitim almaktadır. Bunun dışında hafif düzeyde zihinsel engelliler için 89 adet iş okulunda yaklaşık 6.000 özel eğitim gereksinimi olan birey eğitimine devam etmektedir. İş okullarındaki öğrenci sayısı bir önceki yıla göre % 20 oranında yükselmiştir.

12 yıllık zorunlu eğitim düzenlemesinin ardından “ilköğretimlerini tamamlayan, genel ve mesleki ortaöğretim programlarına devam edemeyecek durumda olan ve 23 yaşından gün almamış özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin temel yaşam becerilerini geliştirmek, topluma uyumlarını sağlamak, iş ve mesleğe yönelik bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla resmî ve özel, özel eğitim mesleki eğitim merkezi (okulu) açılacağı” Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde belirtilmiştir. Özel eğitim mesleki eğitim merkezini (okulunu) tamamlayan bireylere öğrenim belgesi verilir ancak bu belge yükseköğretime devam etme hakkı sağlamaz; bireylerin herhangi bir işte istihdam edilmesi durumunda ortaöğretim kurumlarından mezun olanlara tanınan özlük haklarından yararlanmalarını sağlar.⁶⁸

4.5. İLKÖĞRETİMDEN ORTAÖĞRETİME GEÇİŞİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Ortaöğretime geçişin önündeki engellere ilişkin kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç vardır; ancak, varsayımsal olarak engellilerin ortaöğretime geçişlerinde rol oynayabilecek birkaç etmene bu raporda değinilecektir. Öncelikle ilköğretim zorunlu olduğundan bu kademede ”terk” diye bir kavram bulunmamaktadır. Ancak ilköğretimi diplomasız olarak terk eden birçok çocuk olduğu bilinmektedir. Özellikle dezavantajlı grupların ilköğretimden diplomasız ayrılma riskinin daha yüksek olduğu da bilinmektedir. Özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin bir bölümünün ilköğretimi tamamlayamadıkları için ortaöğretime geçemedikleri düşünülmektedir. Bu durumu önlemek için öncelikle ilköğretimden diplomasız ayrılma bir sorun alanı olarak kabul edilmeli ve bu alana ilişkin ayrıştırılmış veri toplanmalıdır. Sonrasında ilköğretimden diplomasız ayrılan özel eğitim gereksinimi olan bireylerin okul terk nedenlerinin tespit edilmesi ve okul terk etmelerine neden olan etmenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik politika ve uygulama adımlarının atılması gerekir. Bu açıdan Temel Eğitim Genel Müdürlüğü'nün 2023 vizyonunda “devamsızlık ve terk riski altındaki çocukları erken belirlemek, izlemek ve gerekli müdahaleleri yapma” hedefinin yer alması olumlu bir gelişmedir.⁶⁹ Devamsızlık ve terk riski altındaki çocukları erken belirlemeye yönelik bir sistem kurulması ve bu çocuklara yönelik tehditleri ortadan kaldırmaya yönelik politikalar geliştirilmesi, bu hedef doğrultusunda yapılması planlanan faaliyetler olarak sıralanmıştır.⁷⁰

⁶⁷ Bunun yanı sıra Türkiye’de yaygın eğitim kurumlarında da özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik mesleki eğitim hizmeti sunulmaktadır. Bu kurumlara ilişkin veriler raporun “Hayat Boyu Öğrenme Kapsamında Özel Eğitim Gereksinimli Bireylerin Eğitimi” bölümünde paylaşılmıştır.

⁶⁸ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği

⁶⁹ 2023 Vizyonu, 2012.

⁷⁰ 2023 Vizyonu, 2012.

Ortaöğretime devamın belirleyicilerinden biri de akademik başarıdır. Dolayısıyla öğrencilerin ilköğretim düzeyinde temel becerileri edinmeleri ve ortaöğretime geçişlerini sağlayacak bir seviyeye gelmeleri önemlidir. İlköğretimde sağlanan eğitimin niteliği ortaöğretime geçişin anahtarlarından biridir. İlköğretim kademesinde sunulan eğitim materyallerinin, öğretim programlarının ve ölçme ve değerlendirme araçlarının özel eğitim gereksinimi olan bireylerin gereksinimlerine göre tasarlanmaması, bu öğrencilerin gereksinimlerine uygun eğitim yöntemlerinin kullanılmaması, öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilerle çalışma deneyimi olmaması gibi etmenler özel eğitim gereksinimi olan bireylerin akademik başarısını, dolayısıyla da ortaöğretim kurumlarına geçişini etkileyebilir. Dolayısıyla, ortaöğretime geçişi hızlandırmak için ilköğretim kademesindeki eğitimin niteliğinin artırılması ve bütünleştirmenin ilkelerinden biri olan her çocuğun gereksinimlerine yanıt verir hale gelmesi önemlidir.

Özel gereksinimli bireylerin ortaöğretime geçişlerinin önündeki engellerden birinin de ortaöğretim kurumlarının erişilebilirlikleri ile ilgili olduğu söylenebilir. Erişilebilirlik, fiziksel etmenlerden kaynaklanabileceği gibi okullara başvuru şartlarından da kaynaklanabilir. 2012 Ortaöğretim Kurumlarına Geçiş Sistemi Tercih ve Yerleştirme e-Kılavuzu incelendiğinde özel gereksinimi olan öğrencilerin birçok okul türüne girişlerinin açık ya da dolaylı bir biçimde engellendiği görülmektedir. Örneğin Kılavuz'daki "Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarının Anadolu Programlarında Öğrencilere Uygulanacak Mülakat Esasları" başlığında öğrencilerin yürüyüşünün düzgün olup olmadığına; öğrencilerde bedensel hareket ve çalışmaları, çok ileri derecede görünüşü bozacak kadar şekil bozukluğu olup olmadığına; görme engelinin, renk körlüğünün, konuşmayı bozan herhangi bir engelinin bulunup bulunmadığına bakılacağı belirtilmiştir.⁷¹ Kılavuz bu ve bunun gibi ayrımcılık içeren birçok şart içermektedir ve bunlar özel eğitim gereksinimi olan bireylerin ortaöğretime geçişlerini zorlaştırmaktadır. Ayrıca merkezi sistem ile öğrenci alan tüm Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumları "öğrencinin sağlık durumunun girmek istediği okulun ve mesleğin öğrenimine elverişli olması" şartı aramaktadır. Kılavuz'da bu tür ifadelerin yer alması, haberlerde rastladığımız türden okula kayıt problemlerine zemin hazırlamaktadır. Kılavuzdan ayrımcılık içeren ve özel eğitim gereksinimi olan bireylerin bazı okul türlerine erişimlerini kısıtlayan ifadelerin çıkarılması hızla atılması gereken adımlardan biridir.

Bunların dışında öğretmenlerin ve uzmanların hizmet öncesi formasyonlarındaki nicel ve niteliksel yetersizlikler, uygulanan öğretim programının bütünleştirmeye uygun hale getirilmemiş olması, mevcut sınav sistemlerinin öğretim programına dayalı değerlendirme gibi informal değerlendirme yöntemlerini içermemesi, kaynaştırma yoluyla eğitimde destek eğitim sistemlerindeki yetersizlikler de bu alanda yaşanan diğer sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak, ortaöğretim kurumlarına geçiş için yapılan Seviye Belirleme Sınavı'nda (SBS) özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin yaşadığı bazı sorunlar da özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin ortaöğretim kurumlarına geçişlerini zorlaştırmaktadır. Özellikle engelli bireylere yönelik olumsuz tutumları olan, sınav psikolojisinde olan bir bireyle empatik düşünme becerisi geliştiremeyen, okuma güçlüğü çeken, konuşma ve diksiyon sorunu yaşayan sınav görevlilerinin görme engelli bir adayın sınavında görevlendirilmesi öğrenci için çok büyük bir sorun oluşturabilmektedir.⁷²

71 MEB, 2012.

72 Sınavlardaki Okuyucu Karmaşası.

4.6. YÜKSEKÖĞRETİM

Eğitim kademesi ilerledikçe engellilerin o kademeye erişim olasılığı düşmektedir. Bununla birlikte, engellilerin **yükseköğretime geçişlerini** ve yükseköğretimdeki öğrenim süreçlerini kolaylaştırmak üzere birçok adım atılmıştır. 2005 yılında 5378 sayılı Özürlüler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından 2006 yılında Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği⁷³ yürürlüğe girmiş ve üniversitelerde engelli öğrenci komisyonları yapılandırılmaya başlanmıştır.⁷⁴ 2006 yılından beri düzenlenen Engelsiz Üniversite Çalıştayları da yükseköğretimde engelli öğrencilerin hak ve özgürlüklerini koruma ve geliştirme yolunda büyük katkı sağlamaktadır. Bu çalıştayların yedincisi Mart 2013'te Süleyman Demirel Üniversitesi'nde gerçekleştirilecektir. 2010 yılında "Özürlü Öğrenci Komisyonu" tarafından organize edilen "Engelsiz Üniversite Birimlerinin Yapılandırılması ve İşleyişi Toplantısı"nın ardından 27672 sayılı Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği revize edilmiştir. 2013 yılında yapılan değişiklikte mediko-sosyal sağlık, kültür ve spor işleri daire başkanlığına bağlı özürlü öğrenci birimlerinin doğrudan rektörlüğe bağlanması kararlaştırılmıştır.⁷⁵ Yükseköğretim düzeyinde engelli bireylerin sorunlarını azaltmak adına mevzuat ve uygulama düzeyinde adımlar atılması olumludur.

2011 yılına ait ÖSYM verileri incelendiğinde YGS'ye başvuran engelli öğrenci sayısının 2.527 sınavsız geçişe başvuran öğrenci sayısının ise 167 olduğu görülmektedir (Tablo 4). Lisans, önlisans ve açıköğretim programlarına kaydolun öğrenci sayısı 1.229'dur (Tablo 4). YGS'ye başvuran tüm adayların yalnızca 0,15'ini engelli bireyler oluşturmaktadır. Bu oran engellilerin yükseköğretime erişimlerinin istisnai bir durum olduğunu göstermektedir. Engelli bireylerin çok büyük bir bölümü yükseköğretime erişememektedir. Ancak YGS'ye girmeyi başarabilen engellilerin yerleşme konusunda akranlarından biraz daha başarılı oldukları da görülmektedir. 2011 yılında YGS başvuran engelli adayların % 48,6'sı bir programa yerleşmiştir (Tablo 4). YGS tüm başvuran adayların yerleşme oranı ise % 46,6'dır. Aynı zamanda yükseköğretim programlarına yerleşen adayların % 46'sı Açıköğretim programlarına, % 27'si lisans programlarına yerleşirken tüm adaylarda bu durum neredeyse terstir (Tablo 4). Yükseköğretime erişen adayların neredeyse yarısının açıköğretim programlarına kaydolması yükseköğretim kurumlarının erişilebilirlik/ulaşılabilirlik ölçütlerini ne düzeyde karşıladığına ilişkin soru işaretleri bırakmaktadır. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen çabalara rağmen engelli bireyler hala yükseköğrenime geçerken ve yükseköğrenim sürecinde birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır.

⁷³ Bu yönetmelik 2010 yılında yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği'nin 13. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

⁷⁴ Ataman, Engelsiz Üniversite: Yasal Temeller, 2009.

⁷⁵ 3 Ocak 2013'te Yönetmeliğin 11 inci maddesinin birinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

"(1) Yükseköğretim kurumları tarafından eğitim öğretim işlerinden sorumlu bir rektör yardımcısı başkanlığında, engelliler alanında uzmanlaşmış veya özel eğitim alanına yakın alanda uzmanlaşmış koordinatör öğretim elemanları veya yardımcıları ile ilgili daire başkanlıkları, fakülte, yüksekokullar ve enstitülerin görevlendireceği yönetici veya akademik kişilerden seçilmiş temsilcilerden oluşan, özürlü öğrencilerin idari, fiziksel, barınma ihtiyaçları ile sosyal ve akademik alanlarla ilgili ihtiyaçlarını tespit etmek ve bu ihtiyaçların karşılanması için yapılması gerekenleri belirleyip, yapılacak çalışmaları planlamak, uygulamak, geliştirmek ve yapılan çalışmaların sonuçlarını değerlendirmek üzere, doğrudan rektörlüğe bağlı özürlü öğrenci birimleri oluşturulur. Yükseköğretim kurumları bu birimlerin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan kaynağı bütçelerinden tahsis ederler. Birimlerin çalışma usul ve esasları yükseköğretim kurumlarında belirlenir."

TABLO 4. 2011 ÖSYS YERLEŞTİRME SONUÇLARINA İLİŞKİN SAYISAL BİLGİLER

				YERLEŞEN				
		YGS'YE BAŞVURAN	SINAVSIZ GEÇİŞE BAŞVURAN	LİSANS	SINAVSIZ	YGS İLE	AÖF	TOPLAM
ENGELLİ ADAYLAR	KADIN	875	79	121	70	44	196	431
	ERKEK	1652	88	214	100	107	377	798
	TOPLAM	2527	167	335	170	151	573	1229
	YERLEŞME ORANI	% 48,63						
	PROGRAM TÜRLERİNE GÖRE YERLEŞME ORANLARI			% 27,26	% 13,83	% 12,29	% 46,62	
TÜM ADAYLAR	KADIN	764.643	33.615	177.206	53.163	52.796	98.389	381.554
	ERKEK	927.958	33.782	167.835	90.735	55.773	93.270	407.613
	TOPLAM	1.692.601	67.397	345.041	143.898	108.569	191.659	789.167
	YERLEŞME ORANI	% 46,62						
	PROGRAM TÜRLERİNE GÖRE YERLEŞME ORANLARI			% 43,72	% 18,23	% 13,76	% 24,29	

Kaynak: 2011-ÖSYS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler

2012 ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu'nda "özürlü adayların tercihlerini yaparken göz önünde tutacağı hususlar" başlığı altında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Görme özürlü adayların, özürleri yüzünden başarılı olamayacakları yükseköğretim programlarını tercih etmemeleri gerekir. Bu adayların, başarılı olabilmeleri için, büyük ölçüde dile dayanan veya işitme gerektiren sosyal, iktisadi ve beşeri bilimler alanlarındaki yükseköğretim programlarını tercih etmeleri beklenir.

Bedensel özürlü adayların, yükseköğretim programları ile ilgili tercihlerini belirlerken özürlülerini dikkate almaları yararlarına olacaktır. Örneğin, ellerini kullanamayan adayların, ellerin kullanılmasını gerektiren yükseköğretim programlarını tercih etmeleri öğrenimleri sırasında aşılması imkânsız güçlüklerle karşılaşmalarına neden olabilir.

Özürlü adayların, yükseköğretim programları tercihlerini belirlerken üniversitelerin özürlüler ile ilgili birimlerinden yükseköğretim programları konusunda bilgi almaları yararlarına olacaktır.

Engelli Öğrenci Platformları tarafından yapılan basın açıklaması ile kılavuz ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Platform, görme engellilerin işitmeye dayalı olmayan bölümlerde; bedensel engellilerin fiziksel hareket gerektiren bölümlerde başarısız olacakları varsayımının ayrımcılığı derinleştirdiğini belirterek yükseköğretim kurumlarının engellilerin gereksinimleri doğrultusunda ulaşılabilirlik düzenlemelerini gerçekleştirmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁶ Benzer bir şekilde YÖK tarafından 2010 yılında gerçekleştirilen “Engelsiz Üniversite Birimlerinin Yapılandırılması ve İşleyişi Toplantısı”nda Platform adına yapılan sunumda YÖK ya da üniversitelerin altyapı yetersizliği tarzı gerekçelerle bir bölüm veya üniversiteye engellilerin girişini kısıtlayıcı yazılı ve sözlü faaliyetlerde bulunmaması gerektiği vurgulanmıştır. Engellilere potansiyellerini değil “engellerini” hatırlatan bu yaklaşımın değiştirilmesi için tercih kılavuzundan ayrımcı ifadelerin çıkarılması bir ilk adım olabilir.

Çoğu zaman bilgi eksikliği nedeniyle engelliler için ayrı sınıflar, ayrı yerleşkeler ve benzeri faaliyetler oluşturmak engelli kişilerden yana bir karar alındığını düşündürebilir. Oysaki engelli bireylerin akranlarıyla bir arada eğitim görme ve sosyalleşme olanaklarının artırılması son derece önemlidir. Bu nedenle, düzenlemelerin engelli bireyleri ayrıştırılmış ortamlara itmemesi ve bütünleştirilmiş ortamlarda akranlarıyla bir arada gereksinimlerinin karşılanması beklenmektedir.

Engellilerin yaşadıkları belki de en temel sorunlardan birisi, etiketlenmek ve sınıflandırılmaktır. Bir engellinin bir derste gösterdiği performansın aynısı başka bir engelliden de beklenebilmektedir. Bir kişinin bir dersten başarısız olması, başka bir engelli için de peşin hüküm verilmesine neden olabilmektedir. Bir engellinin bir konuyla ilgili bulduğu çözüm, başka bir engelli için uygun olmayabilir. Bu nedenle engellilikle ilgili çalışmalar yapılırken her bireyin farklı gereksinimleri olabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Her alanda olduğu gibi, engellilik alanında yapılan çalışmalarda da sorunların, konunun esas muhatabı olan bireylerle tartışılarak çözümler üretilmesi, istenilen hedefe ulaşabilmek açısından kilit bir rol oynamaktadır. Üniversitelerde izlenecek makro ve mikro politikalarda sorunun en büyük muhatabı öğrencilerdir. Bu nedenle engellilerle ilgili düzenlenen toplantı, çalıştay, seminer gibi programlarda ve kurulan komisyonlarda mutlaka engelli öğrenci temsilcilerinin bulundurulması önemlidir. Engelli öğrencilerin karar alma mekanizmalarında yer alması sağlanmadığı durumda sorunların çözülmesi zor gözükmektedir.

Üniversiteler her türlü hizmeti tüm öğrencilerin gereksinimlerini karşılayacak biçimde sunmalıdır. Bir üniversitenin, kişiyi engelinden dolayı okula kabul etmemesi veya kabulde isteksiz davranması, bir öğretim elemanının derslere engelli kişileri almaması gibi durumlar açık ayrımcılık örnekleridir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bireylerin gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik özel tedbirler alınmaması da ayrımcılık olarak nitelendirilmektedir.⁷⁷ Engelli öğrencilerin basın bildirisinde de engellilere yönelik makul uyumlaştırmanın yapılmamasının da ayrımcılık olduğu vurgulanmıştır.⁷⁸ Bu, üniversitelerdeki tüm akademik, sosyal ve fiziksel düzenlemelerin herkesin gereksinimine yanıt verecek biçimde düzenlenmesini gerektirmektedir. Engelsiz üniversiteden söz edilebilmesi için ders materyallerinin, ders programlarının, internet sitelerinin, üniversitelerdeki fiziksel düzenlemelerin engellilerin erişimine uygun biçimde düzenlenmesi gereklidir. Bu konularda erişilebilirliğin/ulaşılabilirliğin nasıl sağlanabileceğini ortaya koyan evrensel standartların, tasarımların izlenmesi gerekmektedir.

⁷⁶ Engelli Öğrenci Platformları, 2012.

⁷⁷ Gül, 2009.

⁷⁸ Basın Bildirisi: Engelsiz Üniversite Toplantısı, 2009.

Özetle yükseköğretim kurumlarında engelli öğrenciler üniversiteye kayıt, derse kayıt, ders materyalleri, sınavlar, öğretim elemanlarının ders anlatımı ve tutumları, üniversitenin olanaklarından yararlanma vb. konularında çeşitli zorluklar yaşamaktadırlar.⁷⁹ Yükseköğretim kurumlarına daha fazla öğrencinin erişebilmesi için mevzuat düzenlemelerinin uygulamaya geçirilmesini sağlayarak engellilerin yaşadıkları zorlukları asgari seviyeye indirmek bir zorunluluktur.

4.7. HAYAT BOYU ÖĞRENME KAPSAMINDA ÖZEL EĞİTİM GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN EĞİTİMİ

Hayat boyu öğrenme (HBÖ), bilgi, beceri ve yetkinlikleri geliştirmek amacıyla, yaşam boyunca (erken çocukluktan başlayarak emeklilik dönemini kapsayan süre) gerçekleştirilen tüm öğrenme faaliyetlerini kapsar.⁸⁰ HBÖ, eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimin değişik aşamalarını (örgün eğitim), işyerleri, sivil toplum örgütleri, sendikalar, odalar gibi kuruluşlar tarafından düzenlenen kurs, özel ders ve seminerleri (**yaygın eğitim**) ve günlük faaliyetler çerçevesindeki yapılandırılmamış öğrenme faaliyetlerini (informel öğrenme) içerir.⁸¹

HBÖ, aktif yurttaşlığı ve istihdam edilebilirliği artırır. Avrupa Komisyonu Lizbon Stratejisi'nde HBÖ'nün önemine dikkat çekilmiş, ülkeler HBÖ stratejilerini oluşturmaya teşvik edilmiş ve stratejilerde "Kırsal nüfusa, dezavantajlı bireylere ve dışlanma riski ile karşı karşıya kalanların ihtiyaçlarına uygun öğrenme fırsatlarının geliştirilmesi" ilkesi yer alması gerektiği vurgulanmıştır. Bu açıdan HBÖ, özel eğitim gereksinimi olan bireylerin eğitime erişimlerinin kolaylaştırması açısından önem taşımaktadır.⁸² Avrupa Birliği ve üye ülkeler HBÖ yoluyla özürlü bireylerin eğitim ve mesleki eğitime ulaşma düzeylerini artırmayı hedeflemektedir.⁸³ Avrupa Konseyi Özürsüzler Eylem Planı'nda da her yaştan engellinin HBÖ programlarına katılımlarını ve engelli bireylerin eğitimin her aşaması arasındaki geçişi ve eğitim hayatından iş hayatına geçişi etkin bir şekilde yapabilmesini desteklemek ve iyileştirmek hedefler arasında sayılmıştır.⁸⁴

Türkiye'de HBÖ'ye yönelik çalışmalar özellikle son beş yıl içinde ivme kazanmış ve kamu kurumları, özel sektör, sivil toplum örgütlerinin ortak çalışmasıyla *Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi* Yüksek Planlama Kurulu tarafından 05.06.2009 tarihinde onaylanmıştır. Engelli bireylere verilen destek eğitimlerinin kapsamının genişletilmesi ve örgün eğitimin yaygın eğitim ile desteklenmesi HBÖ Strateji Belgesi Faaliyet Planı Performans Göstergeleri arasında sayılmıştır (Tablo 5). Tablo 5'te görüleceği üzere özel ihtiyaç gruplarına yönelik aile eğitimi programlarının hazırlanması da performans göstergeleri arasında yer almıştır.

⁷⁹ Bu zorlukların her birine ilişkin bilgi paylaşılması bu raporun kapsamı dışında bırakılmıştır. YÖK tarafından 17 Mayıs 2010 tarihinde gerçekleştirilen "Engelsiz Üniversite Birimlerinin Yapılandırılması ve İşleyişi Toplantısı"nda Öğrenci Platformları'nı temsilen Engin Yılmaz "Engelli Üniversite Öğrencilerinin Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Üniversiteler ve Üniversite Engelli Birimleri'nden Beklentileri" başlıklı sunum yapmıştır. Bu sunumda engelli üniversite öğrencilerinin beklentileri detaylı bir biçimde aktarılmıştır. Sunuma http://www.yok.gov.tr/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=558 adresinden ulaşılabilir.

⁸⁰ Avrupa Komisyonu (2000) kaynağından aktaran ERG, 2012b.

⁸¹ Eğitim Reformu Girişimi, 2012b.

⁸² MEB, 2009.

⁸³ Avrupa Birliği Konseyi, 2003.

⁸⁴ Avrupa Konsey Bakanlar Komitesi, 2006.

TABLO 5. TÜRKİYE HAYAT BOYU ÖĞRENME STRATEJİSİ 2009-2013 FAALİYET PLANI PERFORMANS GÖSTERGELERİ

ÖNCELİK 9
HAYAT BOYU ÖĞRENMEYE KATILIM SÜRECİNDE DEZAVANTAJLI BİREYLERE ÖZEL ÖNEM VERİLMESİ

TEDBİR	FAALİYET/PROJE ADI	SORUMLU KURUM	İLİŞKİLİ KURUM/ KURULUŞLAR	PERFORMANS GÖSTERGELERİ
9.1. ÖZEL EĞİTİM GEREKSİNİMİ OLAN BİREYLERE VERİLEN DESTEK EĞİTİMİNİN KAPSAMI GENİŞLETİLECEKTİR.	9.1.1. "Özürlü Bireylere Verilen Eğitim Giderlerinin Karşılmasına Dair Yönetmelik" hazırlamak.	MEB (ÖÖKGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar	-Yönetmelik hazırlandı
	9.1.2. Özel eğitim gereksinimi olan bireylere verilen eğitimi yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere kanun tasarısı hazırlamak.	(ÖÖKGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar	-Kanun tasarısı hazırlandı
	9.1.2. Özel eğitim gereksinimi olan bireylere verilen eğitimi yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere kanun tasarısı hazırlamak.	(ÖÖKGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar	-Kanun tasarısı hazırlandı
	9.1.4. Programı bulunmayan özür gruplarındaki özürlü bireylere uygulanacak destek eğitim programları hazırlamak.	MEB (ÖERDHGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar	-Programı bulunmayan özür gruplarındaki özürlü bireylere uygulanacak destek eğitim programları hazırlandı
	9.1.5. Yeni öğretim yöntem ve tekniklerini uygulayabilecek personel yetiştirmek.	MEB (ÖÖKGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar	-Yeni öğretim yöntem ve tekniklerini uygulayabilecek personel yetiştirildi -Kurs sayısı
	9.1.6. Destek eğitim programlarının çeşidini artırmak.	MEB (ÖÖKGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar	-Destek eğitim programlarının çeşidini artırıldı
	9.1.7. Kaynaştırma eğitimi kapsamındaki öğrenciler için destek eğitim odalarını artırmak.	MEB (ÖÖKGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar	-Kaynaştırma eğitimi kapsamındaki öğrenciler için destek eğitim odalarının sayısı artırıldı

TABLO 5. TÜRKİYE HAYAT BOYU ÖĞRENME STRATEJİSİ 2009-2013 FAALİYET PLANI PERFORMANS GÖSTERGELERİ (DEVAM)

ÖNCELİK 9
HAYAT BOYU ÖĞRENMEYE KATILIM SÜRECİNDE DEZAVANTAJLI BİREYLERE ÖZEL ÖNEM VERİLMESİ

TEDBİR	FAALİYET/PROJE ADI	SORUMLU KURUM	İLİŞKİLİ KURUM/ KURULUŞLAR	PERFORMANS GÖSTERGELERİ
9.2. ENGELLİLER İÇİN VERİLEN ÖRGÜN EĞİTİMİN YAYGIN EĞİTİM İLE DESTEKLENMESİ SAĞLANACAKTIR.	9.2.1. Engel durumuna göre yaygın eğitim programları geliştirmek, mevcut öğretim programlarını ve eğitim materyallerini uyarlamak.	MEB (ÖERDHGM)	Üniversiteler, STK'lar	-Kaynaştırma eğitimi kapsamındaki öğrenciler için destek eğitim odalarının sayısı artırıldı -Destek eğitim odalarındaki eğitim materyalleri niteliksel ve niceliksel olarak artırıldı
	9.2.2. Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin öğrenme özellikleri, yetersizlikleri, eğitim ihtiyaçları ve engellilerle iletişim, mesleki yönlendirme konularında yaygın eğitim hizmeti sunan kurumlarda istihdam edilen personeli bilgilendirmek ve bilinçlendirmek.	MEB (ÖERDHGM)	ÇSGB, YÖK, Üniversiteler, STK'lar Özürlüler İdaresi Başkanlığı	-Yaygın eğitim hizmeti sunan kurumlarda bilgilendirilen ve bilinçlendirilen personel sayısı
	9.2.3. Eğitim ortamlarını özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin gereksinimlerine göre düzenlemek.	MEB (ÖERDHGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar, Özürlüler İdaresi Başkanlığı	- Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin gereksinimlerine göre düzenlenen eğitim ortamları sayısı
	9.2.4. Özel eğitime ihtiyacı olan bireylere sunulan yaygın eğitim hizmetlerine yönelik mevzuat düzenlemesi yapmak.	MEB (ÖERDHGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar, Özürlüler İdaresi Başkanlığı	- Mevzuat düzenlemesi yapıldı
	9.2.5. Örgün eğitim hizmeti sunan özel eğitim okul ve kurumlarında yaygın eğitim kursları açmak.	MEB (ÖERDHGM)	YÖK, Üniversiteler, ÇSGB, STK'lar, Özürlüler İdaresi Başkanlığı	- Özel eğitim okul ve kurumlarında Açılan yaygın eğitim kurs sayısı -Katılımcı sayısı
9.8. ÖZEL İHTİYAÇ GRUPLARINA YÖNELİK AİLE EĞİTİMİ PROGRAMLARININ HAZIRLANMASI SAĞLANACAKTIR.	9.8.1. Özürlü bireye sahip ebeveynler için aile eğitimi programları ve aile rehberlik danışmanlığı hizmetleri için eğitim programlarının hazırlanması ve Talim Terbiye Kuruluna onaya sunumuna yönelik ön hazırlık çalışmalarının yapılması amacıyla çalıştay yapmak.	Özürlüler İdaresi Başkanlığı	MEB, SHÇEK, ÇSGB, ASAGM, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Yerel Yönetimler, STK'lar	-Eğitim programları hazırlandı -Hazırlanan eğitim programı sayısı -Çalıştay düzenlendi
	9.8.2. Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin ailelerine yönelik aile eğitimi programları hazırlamak.	MEB (ÖERDHGM)	Üniversiteler, SHÇEK, ASAGM, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Yerel	-Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin ailelerine eğitimi programları hazırlandı

Türkiye’de engelli bireylere yönelik yaygın eğitim faaliyetlerinden yararlanan birey sayısı 2011-2012 öğretim yılında 40 bin seviyesine yükselmiştir (Tablo 6). Yaygın eğitimden yararlanan ve özel eğitim gereksinimi olan birey sayısında % 22’lik bir artış yaşanmasına rağmen kurum sayısında düşüş yaşanması düşündürücüdür (Şekil 3). Öğrenci sayısındaki artışa rağmen kurum sayısındaki düşüşün nedenlerinin araştırılması gerekmektedir. 12 yıllık zorunlu eğitim düzenlemesinin ardından Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde yapılan değişiklikle yaygın eğitim hizmeti veren iş eğitim merkezleri dört yıllık zorunlu eğitim hizmeti veren “Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi”ne (Okulu) dönüştürülmüştür. Bu kapsamda HBÖ ilkeleri doğrultusunda engellilere yönelik hizmetlerin yaygınlaştırılması ve niteliğinin artırılması için Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü ve Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü’nün ortak çalışmalar yürütmeye başlaması olumlu bir gelişmedir.⁸⁵ Bu işbirliği çerçevesinde özel eğitim iş ve uygulama merkezleri ve halk eğitim merkezlerinde açılacak kurslarla daha fazla sayıda engelli bireyin yaygın eğitim faaliyetlerinden yararlanması sağlanacaktır.

TABLO 6. ÖZEL EĞİTİM YAYGIN EĞİTİM KURUM VE ÖĞRENCİ SAYISI (2010-2011)

	OKUL/SINIF/ KURUM SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI		
		TOPLAM	ERKEK	KADIN
ÖZEL EĞİTİM YAYGIN EĞİTİM TOPLAMI	323	39.404	23.251	16.153
ORTA VE AĞIR DÜZEYDE ZİHİNSEL ENGELLİLER İŞ EĞİTİM MERKEZİ	135	4.302	2.804	1.498
BİLİM VE SANAT MERKEZİ (ÜSTÜN ZEKÂLI VE ÖZEL YETENEKLİLER)	62	10.807	5.656	5.151
OTİSTİK ÇOCUKLAR İŞ EĞİTİM MERKEZİ	14	657	512	145
ÖZEL ÖZEL EĞİTİM OKULU (YAYGIN EĞİTİM)	112	23.658	14.279	9.359

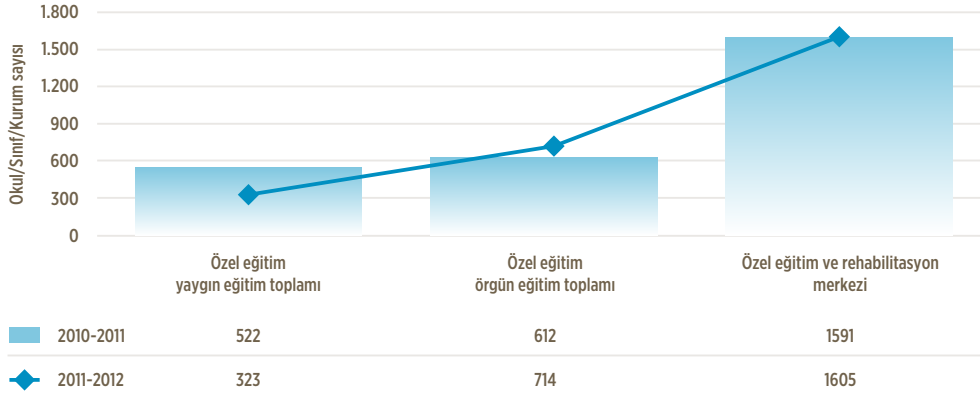
Kaynak: Millî Eğitim İstatistikleri 2011-2012.

HBÖ’nün bir unsurunun eğitimden işe geçişi kolaylaştırmak olduğu göz önüne alındığında Türkiye’deki mesleki ve yaygın eğitim faaliyetlerinin engelli bireyleri iş hayatına taşımada yetersiz olduğu görülmektedir. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü hem korumalı işyerlerinin yaygınlaştırılmasına hem de mesleki rehabilitasyon ve işbaşı eğitimler aracılığıyla engelli istihdamını artırmaya yönelik projeler geliştirmektedir.

5. ÖZEL EĞİTİM VE REHABİLİTASYON MERKEZLERİ

5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu kapsamında açılan Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri'nde (ÖERM) engelli bireylere bireysel, grup, yarım gün, tam gün rehabilitasyon ve eğitim hizmeti ile ailelerine eğitim ve danışmanlık hizmeti verilmektedir. MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği'ne göre ÖERM'ler "özel eğitim gerektiren bireylerin konuşma ve dil gelişim güçlüğü, ses bozuklukları, zihinsel, fiziksel, duyuşsal, sosyal, duygusal veya davranış problemlerini ortadan kaldırmak ya da etkilerini en aza indirmek, potansiyellerini en üst seviyeye çıkarmak, temel öz bakım becerileri ile bağımsız yaşam becerilerini geliştirmek ve topluma uyumlarını sağlamak amacıyla faaliyet gösteren özel öğretim kurumlarını" ifade etmektedir. ÖERM'lerdeki eğitim ve öğretim ile yönetime ilişkin usul ve esaslar Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği ile belirlenmiştir.

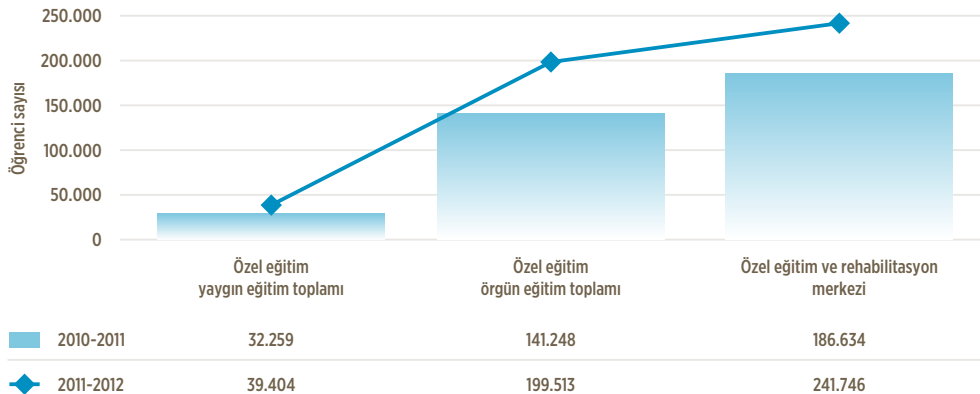
ŞEKİL 3. ÖZEL EĞİTİM ÖRGÜN VE YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI İLE ÖZEL EĞİTİM VE REHABİLİTASYON MERKEZLERİ SAYISI

Kaynak: Milli Eğitim İstatistikleri 2010-2011, Milli Eğitim İstatistikleri 2011-2012.

2011-2012 eğitim öğretim yılında ÖERM'lerin sayısı 1.591'den 1.605'e yükselmiştir. 2011-12 öğretim yılında ÖERM'lerin sayısı, özel eğitim örgün ve yaygın eğitim kurumlarının toplamından yaklaşık % 55 daha fazladır (Şekil 3). Aynı zamanda veriler ÖERM'lerdeki öğrenci sayısının çarpıcı bir biçimde yüksek olduğunu göstermektedir. 2011-2012 yılında özel eğitim örgün ve yaygın eğitim kurumlarındaki öğrenci sayısı yaklaşık % 38 artarak 239 bine, ÖERM'lerde kayıtlı öğrenci sayısı yaklaşık % 30 artarak 242 bine yükselmiştir (Şekil 4).

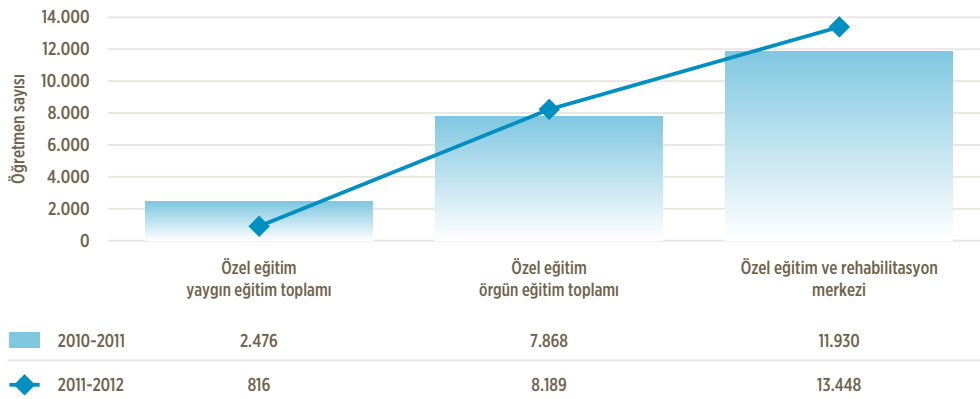
ŞEKİL 4. ÖZEL EĞİTİM ÖRGÜN VE YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI İLE ÖZEL EĞİTİM VE REHABİLİTASYON MERKEZLERİNDE ÖĞRENCİ SAYILARI

Kaynak: Milli Eğitim İstatistikleri 2010-2011, Milli Eğitim İstatistikleri 2011-2012.

ÖERM'lerle ilgili saptanan bir başka durum da bu kurumlarda çalışan öğretmenlerin sayıları ile ilgilidir. 2011-2012 eğitim-öğretim yılında örgün ve yaygın eğitim kurumlarında görev yapan öğretmen sayıları ile ÖERM'lerde görev yapan öğretmen sayıları incelendiğinde çarpıcı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. 2011-2012 yılında ÖERM'lerde görev yapan öğretmenlerin sayıları örgün ve yaygın eğitim kurumlarında görev yapan öğretmen sayılarının toplamından % 50 daha fazladır (Şekil 5). Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında görev yapan öğretmen sayısı bir önceki öğretim yılına kıyasla yaklaşık % 15 azalırken, ÖERM'lerde görev yapan öğretmen sayısı yaklaşık % 12 artmıştır. Bu durum ÖERM'lerdeki öğretmen istihdamının artmasının, örgün ve yaygın eğitimde ihtiyaç duyulan öğretmen açığının kapanma süresini yavaşlattığını düşündürmektedir.

ŞEKİL 5. ÖZEL EĞİTİM ÖRGÜN VE YAYGIN EĞİTİM KURUMLARI İLE ÖZEL EĞİTİM VE REHABİLİTASYON MERKEZLERİNDE GÖREV YAPAN ÖĞRETMEN SAYILARI

Kaynak: Milli Eğitim İstatistikleri 2010-2011, Milli Eğitim İstatistikleri 2011-2012.

Yukarıdaki veriler ÖERM'lerin özel eğitim açısından önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Başta özel eğitime destek vermek üzere kurulan bu kurumların zaman içinde özel eğitim gereksinimi olan bireylerin hizmet aldığı esas kuruma dönüşmesi sorunludur. Bunun yanı sıra, ÖERM'lerde farklı engel grubu ve seviyesine sahip bireyler için devletin sağladığı aylık eğitimin niceliğinde ve niteliğinde farklılaştırma yapılmamaktadır. ÖERM'lere giden her bireyin, gereksinimi dikkate alınmaksızın, ayda sekiz saatlik bireysel, dört saatlik grup eğitiminin ücretini devlet karşılamaktadır. Normal gelişim gösteren bir çocuk genel eğitim sistemi içerisinde yılda 720 saat eğitim alırken, akranlarından daha fazla ve yoğun özel eğitime ihtiyaç duyan engelli bireyler yılda sadece 144 saat ücretsiz eğitim alabilmektedir. Bu süreler birçok engelli bireyin eğitim gereksinimlerini karşılama noktasında yetersiz kalabilmektedir.

Yaşanan sorunların başında ÖERM'lerdeki personel kaynağı gelmektedir. Öncelikle özel eğitim gereksinimi olan çocukların rehabilitasyon ve entegrasyon çalışmaları için bu alanda yetişmiş uzman personele ihtiyaç vardır.⁸⁶ Ziyaret edilen ÖERM'lerde de en çok üzerinde durulan konulardan biri, özel eğitim ve rehabilitasyon uygulamalarını yapan uzman personel eksikliği olmuştur.

Alanda çalışan uzman personelin sayısının yetersiz olmasının yanı sıra özel eğitim alan bilgisine sahip olmayan eğitimcilerin varlığı da önemli bir sorundur. ÖERM'lerdeki eğitimci ihtiyacı, genellikle çocuk gelişimi meslek lisesi ve/veya MEB'den alınan, uygulama bilgisi içermeyen sertifikalı sınıf öğretmenleri ile giderilmeye çalışılmaktadır. Bu durum eğitici açığını kapatmak konusunda bir çözüm olabilir ancak bu durumda bu eğitimcilerin kurum içinde akran dayanışması yoluyla birbirlerinden öğrenmelerini sağlayacak kurumsal mekanizmalara ihtiyaç vardır.

⁸⁶ Eripek ve diğerleri, 2010.

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde yaşanan bir başka sorun alanı da denetimle ilgilidir. ÖERM'lerin sorunlarını ve özel eğitim ve rehabilitasyon uygulamalarında aksayan yönleri tespit etmek, çözüm yolları bulmak ve sunulan hizmetlerin kalitesini artırmak amacıyla yapılan denetim ve incelemeler, engelli bireylere sunulan özel eğitim hizmetlerinin kalitesinin ve niteliğinin artırılması açısından da çok önemlidir. Denetimin iki boyutu vardır. Bunlardan birincisi iç denetim mekanizmasının çalışması, yani kurumun yöneticisinin çalıştırdığı personeli denetlemesidir. Bir yönetici çalıştırdığı kişilerin görevlerini yerine getirirken usulüne uygun davranması için gerekli önlemleri almak ve usule uygun davranılıp davranılmadığını izlemekle yükümlüdür. Bir kurumda yönetici tarafından denetim yapılmadan etkinliklerin başarılı olup olmadığının belirlenmesi sağlıksızdır.⁸⁷ Yöneticinin değerlendirme yapabilmesi ve süreçleri izleyebilmesi için yöneticilerin özel eğitim alanına ilişkin bilgi ve deneyime sahip olması gerekir. Ancak, saha ziyaretleri ÖERM'lerde yönetici olarak çalışan kişilerin öğrenci ve ailelerinin özel eğitim gereksinimlerini karşılama konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmadığı izlenimi vermiştir.

Denetimin ikinci boyutu dış denetimin sağlanmasıdır. ÖERM'lerde sunulan hizmetin denetlenmesi konusunda da çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. Yönetmeliklere göre bu kurumları denetleyen eğitim denetçilerinin özel eğitim alanında eğitim alma zorunlulukları vardır. ÖERM'leri niteliksel açıdan denetleyebilecek özel eğitim alan bilgisine sahip eğitim denetçilerinin sayısı oldukça azdır. Eğitim denetçilerinin özel eğitim alanında hem teorik hem de uygulama konusunda yetersiz oldukları bilinmektedir. Saha ziyaretlerinden elde edilen bilgiler de ÖERM'lerin sadece idari konularda yüzeysel denetimler geçirdiklerini düşündürmüştür. Aynı zamanda denetimler sonucunda yolunda gitmediği belirlenen durumlar karşısında da ÖERM'lere yalnızca cezai yaptırımlar uygulanması, eğitimsel olarak yol gösterme ve geliştirme boyutunun eksik kalması da bir başka denetleme sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar ÖERM'lerin düzenli, etkili ve nitelikli bir denetlemeden geçmedikleri kanısı uyandırmıştır.

Ayrıca özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri sayısının son yıllarda fazlaca artmasıyla oluşan rekabet ortamı etik olmayan uygulamaların yaşanmasına sebep olmaktadır. Öğrencinin merkeze kaydının yapılması için gerekli prosedürlerin izlenmemesi, kayıt yapıldıktan sonra da öğrencinin merkez hizmetinden yararlandırılmayarak listede bir isim olarak kalması, bununla birlikte verilmeyen hizmetin ödeneğinin alınması, örnek olarak verilebilir. Gözleme dayalı bu örneklerden yola çıkarak öğrenci ve uzman personel transferlerinde yaşanan bu ve benzeri etik olmayan uygulamaların da engelli öğrenci ve ailesinin aleyhine sonuçlanabileceği söylenebilir.

2012 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Uygulama Tebliği'ne göre özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde özürlü bireylere verilen destek eğitiminin bütçeden karşılanacak kısmı; katma değer vergisi hariç olmak üzere bireysel eğitim için aylık 367 lira, grup eğitimi için 104 lira olarak belirlenmiştir. Devletin bu kurumlara yaklaşık 242 bin birey için ayırdığı kaynak göz önüne alındığında bu kaynağın ne kadar etkin kullanıldığı şüphelidir. Bu kaynağın özel eğitim gereksinimi olan bireylerin bütünleştirilmiş ortamlarda daha kaliteli bir eğitim hizmeti almaları için kullanılmasının toplumsal katma değerinin daha yüksek olup olmayacağı sorgulanabilir niteliktedir.

Yukarıda aktarılan tüm unsurlara bakıldığında bu merkezlerin birçoğunun kalite sorunları yaşadığı ve bu durumun ülkemiz destek eğitim hizmetlerinin kalitesini ciddi şekilde etkilediği söylenebilir. Bu açıdan destek eğitim hizmetlerinin okul bünyesinde yürütülmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda özel eğitim öğretmenlerinin mesai saatleri dışında ya da hafta sonları ek ücret alarak okul bünyesindeki özel eğitim destek programlarında görevlendirilmesi

sağlanabilir. Kaynaştırma/bütünleştirme öğrencilerinin olduğu okullarda kaynak oda ve bireysel derslerle öğrencilere destek sunulabilir. Ayrıca, hem öğrenci hem de öğretmenlerin gelişimi için gezici özel eğitim öğretmenleri görevlendirilebilir. Özel eğitim hizmetlerinin sosyal devlet anlayışı çerçevesinde devlet eliyle yürütülmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu noktada, destek özel eğitim konusunda devlet imkânlarının sınırlı kaldığı yerlerde özel teşebbüslerden hizmet satın alınmasına ise devam edilebilir.

6. ÖZEL EĞİTİMDE NİTELİKLİ PERSONEL YETİŞTİRME

6.1. ÖZEL EĞİTİMDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

Özel eğitimin niteliğini etkileyen önemli etmenlerden biri bu alanda çalışan **personelin niteliğidir**. Engellilerin, engel durumuna göre kendileri için en az kısıtlayıcı ortamda eğitim alması gerekliliği bu alanda çalışan personelin önemini etkilemektedir.

Özel eğitim alanındaki personele ilişkin sorunlar **nicelik ve niteliğe ilişkin sorunlar** olarak iki temel başlık altında ele alınabilir. Nicelik açısından personel yetiştirme alanındaki sorunlar ele alınırken öncelikle alandaki öğretmen ve akademisyen eksikliğinden söz etmek mümkündür. Özel eğitim kurumlarında görev alan çocuk gelişimi ve eğitimsi, fizyoterapist, odyometrist, dil ve konuşma terapisti, psikolog usta öğreticiler, iş ve uğraşı terapisti, hemşire, hekim, diyetisyen, gibi farklı görevlilerin de eksikliği, özel eğitim hizmetlerini aksatmaktadır.

Özel eğitimde personel yetiştirmede kaliteye ilişkin sorunlar ise daha katmanlıdır. Bu sorunlar özel eğitim alanında eğitici olma prosedürlerinden, üniversitelerde uygulanan eğitim programının ve programı uygulayanların niteliğine, üniversitelerdeki fiziksel altyapının uygunluğundan diğer personellerin aldığı hizmet öncesi eğitimin (üniversitelerdeki lisans eğitimi) onların engelli çocuklarla ve gençlerle çalışırken gereksinim duyacakları yeterlilikleri kazandırtıp kazandırtmadığına kadar uzanmaktadır.

6.2. ÖĞRETMEN YETİŞTİRMEDE NİCELİKSEL SORUNLAR

Türkiye’de özel eğitim için öğretmen yetiştirme, eğitimci yetiştirmenin tarihiyle kıyaslandığında çok yenidir. Şu anda 16 üniversitede⁸⁸ toplam 21 lisans programında özel eğitime ilişkin eğitim verilmektedir (Tablo 7).

TABLO 7. ÖZEL EĞİTİM ALANINDAKİ ÖĞRETMENLİKLERİN LİSANS TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

BÖLÜMLER	LİSANS PROGRAMI SAYISI
ZİHİN ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	15
İŞİTME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	3
ÜSTÜN ZEKÂLILAR ÖĞRETMENLİĞİ	2
GÖRME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	1

Kaynak: Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi, 2012.

⁸⁸ Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Necmettin Erbakan (Konya) Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi

Özel eğitimde öğretmen ihtiyacı sorunu uzun zamandır devam etmektedir. TBMM’de özel eğitime ilişkin bir soru önergesini yanıtlayan Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer, Haziran 2012 itibariyle örgün ve yaygın eğitim kurumlarında toplam 5.841 özel eğitim öğretmenine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁸⁹

MEB 2011-2012 istatistiklerine göre özel eğitim alanında örgün ve yaygın eğitimde toplam 9.005 öğretmen görev almaktadır.⁹⁰ Bu sayılarla öğretmen açığı kıyaslandığında var olan öğretmenlerin % 65’i kadar daha öğretmene gereksinim olduğu söylenebilir. **Bu açık fazladır; 2010-2011 yılında özel eğitim öğretmenliği bölümlerinden 670 öğrencinin mezun olduğu ve özel eğitim öğretmenliği bölümlerinde toplam 5.285 öğrenci olduğu göz önüne alındığında hizmet öncesi eğitim yoluyla açığın en az dört yıl daha kapanma olasılığının olmadığı** söylenebilir (Tablo 8).

TABLO 8. ÖĞRETİM ALANLARINA GÖRE LİSANS DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİ SAYILARI

	TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI			YENİ KAYIT			2010-2011 ÖĞRETİM YILI MEZUNU		
	T	K	E	T	K	E	T	K	E
ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLİKLERİ TOPLAMI	5285	2958	2327	1673	924	749	670	514	156
ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLİĞİ*	101	63	38	34	20	14	0	0	0
İŞİTME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	917	622	295	233	147	86	163	144	19
ZİHİN ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	3829	1982	1847	1293	672	621	433	313	120
GÖRME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	234	168	66	51	37	14	47	42	5
ÜSTÜN ZEKÂLILAR ÖĞRETMENLİĞİ	204	123	81	62	48	14	27	15	12

* Özel Eğitim Öğretmenliği Programı 2010 yılından bu yana ÖSYM tercih kılavuzunda yer almaktadır. Mustafa Kemal Üniversitesi’nde görülen bu bölümle ilgili üniversitenin internet sayfasından bilgi edinilememektedir.

Kaynak: Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi 2011-2012 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri

Özel eğitim alanında var olan öğretmen açığı hizmet öncesi eğitimde kendisini **öğretim görevlisi açığı** olarak göstermektedir. Özel eğitim öğretmenliği bölümlerinde toplam 148 öğretim üyesi görev yapmaktadır.⁹¹ Ayrıca öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayıları⁹² da bölümden bölüme önemli farklılıklar göstermektedir (Tablo 9). Bazı bölümlerde bu sayı 120’ye kadar çıkabilmektedir. Bu açıdan kontenjanlar belirlenirken bölümlerin öğretim elemanı sayılarının ne kadar dikkate alındığı şüphelidir. Özel eğitim öğretmenliği alanında yalnızca 15 profesör bulunmaktadır. **Özel eğitim öğretmenliği alanında 16 üniversitede 21 lisans programı bulunduğu göz önüne alındığında birçok programda profesör bulunmadığı** söylenebilir. Yüksek lisans ve doktora programları göz önüne alındığında bu sayı daha da vahim bir hal almaktadır.

⁸⁹ MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2012.

⁹⁰ MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2012.

⁹¹ Bu sayıya Bülent Ecevit ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi’ndeki öğretim üyeleri dahil değildir.

⁹² Bu hesaplama yapılırken kontenjan program süresi (4 yıl) ile çarpılmıştır. Yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin sayısı hesaplama dahil edilmemiştir.

Son olarak özel eğitim alanında yüksek lisans ve doktora eğitimine devam eden öğrenci sayılarının da çok düşük olduğu söylenebilir. 2011-2012 öğretim yılında tüm özel eğitim bölümlerinde toplam 453 lisansüstü öğrenci bulunmaktadır (Tablo 10). Tüm özel eğitim bölümleri toplamındaki lisansüstü öğrenci sayısı sınıf öğretmenliğindeki öğrenci sayısının neredeyse yarısı kadardır (Tablo 10).

TABLO 9. ÖZEL EĞİTİM ALANINDAKİ ÖĞRETİM ÜYELERİ SAYISI, BÖLÜM KONTENJANLARI VE ÖĞRETİM ÜYESİ BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ

ÜNİVERSİTE	PROGRAM	ÖĞRETİM ELEMANI SAYISI	KONTENJAN	ÖĞRETİM ÜYESİ BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ*
GAZİ ÜNİVERSİTESİ	Görme Engelliler Öğretmenliği	11	55	20
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	İşitme Engelliler Öğretmenliği	2	50	100
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ*	İşitme Engelliler Öğretmenliği	4	120	120
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ	İşitme Engelliler Öğretmenliği	12	75	25
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	Üstün Zekâlılar Öğretmenliği	9	45	20
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ	Üstün Zekâlılar Öğretmenliği	3	33	44
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ*	Zihin Engelliler Öğretmenliği	11	120	43,64
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ	Zihin Engelliler Öğretmenliği	30	70	9,3
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	Zihin Engelliler Öğretmenliği	13	60	18,46
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ*	Zihin Engelliler Öğretmenliği	Bilinmiyor	100	-
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ	Zihin Engelliler Öğretmenliği	Bilinmiyor	90	-
GAZİ ÜNİVERSİTESİ	Zihin Engelliler Öğretmenliği	13	55	16,92
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ	Zihin Engelliler Öğretmenliği	3	40	53,33
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*	Zihin Engelliler Öğretmenliği	5	120	96
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ	Zihin Engelliler Öğretmenliği	4	33	33
MARMARA ÜNİVERSİTESİ*	Zihin Engelliler Öğretmenliği	8	120	60
NECMETTİN ERBAKAN (KONYA) ÜNİVERSİTESİ*	Zihin Engelliler Öğretmenliği	Bilinmiyor	180	-
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ*	Zihin Engelliler Öğretmenliği	5	120	96
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ*	Zihin Engelliler Öğretmenliği	7	100	57,14
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ*	Zihin Engelliler Öğretmenliği	4	120	120
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ	Zihin Engelliler Öğretmenliği	4	60	60
TOPLAM		148	1.766	47,72

Kaynak: Kontenjanlar Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi, 2012 kaynağından hesaplanmıştır. Öğretim elemanı sayılarında Tohum Otizm Vakfı'nın verileri göz önüne alınmıştır.

TABLO 10. ÖĞRETİM ALANLARINA GÖRE LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ SAYILARI (2011-2012)

		TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI			YENİ KAYIT			2010-2011 YILI DERECE ALAN ÖĞRENCİ SAYISI		
		T	YL	D	T	YL	D	T	YL	D
ÖZEL EĞİTİM TOPLAMI*	T	453	337	116	176	138	38	46	38	8
	K	298	220	78	117	93	24	37	32	5
	E	155	117	38	59	45	14	9	6	3
ÖZEL EĞİTİM	T	177	135	42	73	53	20	20	18	2
	K	110	84	26	43	33	10	18	16	2
	E	67	51	16	30	20	10	2	2	0
ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLİĞİ	T	41	41	0	27	27	0	5	5	0
	K	33	33	0	23	23	0	4	4	0
	E	8	8	0	4	4	0	1	1	0
İŞİTME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	T	17	8	9	8	5	3	5	2	3
	K	14	7	7	7	4	3	3	1	2
	E	3	1	2	1	1	0	2	1	1
ZİHİN ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	T	129	88	41	52	37	15	13	11	2
	K	80	54	26	33	22	11	11	10	1
	E	49	34	15	19	15	4	2	1	1
GÖRME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	T	31	28	3	10	10	0	3	2	1
	K	19	17	2	6	6	0	1	1	0
	E	12	11	1	4	4	0	2	1	1
ÜSTÜN ZEKÂLILAR ÖĞRETMENLİĞİ	T	58	37	21	6	6	0	0	0	0
	K	42	25	17	5	5	0	0	0	0
	E	16	12	4	1	1	0	0	0	0
SINIF ÖĞRETMENLİĞİ	T	895	792	103	335	303	32	107	94	13
	K	546	487	59	201	181	20	71	68	3
	E	349	305	44	134	122	12	36	26	10
PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK	T	587	470	117	209	176	33	64	47	17
	K	378	306	72	133	114	19	45	36	9
	E	209	164	45	76	62	14	19	11	8

T: TOPLAM

YL: YÜKSEKLİSANS

D: DOKTORA

*Özel Eğitim Toplamı; özel eğitim, özel eğitim öğretmenliği, işitme engelliler öğretmenliği, zihin engelliler öğretmenliği, görme engelliler öğretmenliği ve üstün zekâlılar öğretmenliği programlarının toplamını ifade etmektedir.

Kaynak: Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi 2011-2012 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri

Özel eğitim alanında yurtdışına lisansüstü eğitim için gönderilen öğrenci sayılarında yıllar arasında dengesizlikler bulunmaktadır. Örneğin 2008 yılında sayı 1'den 40'a yükselmiş ancak 2009'da 9'a düşmüştür (Tablo 11). 2012 yılında bir önceki yıla göre % 100'den daha fazla bir artış yaşanarak bu sayı 30'a ulaşmıştır (Tablo 11). Ancak yine de özel eğitim alanında yurtdışına gönderilen öğrenci sayıları son derece düşüktür.

Lisansüstü eğitime devam eden ve yurt dışına eğitime giden öğrenci sayılarının düşük olması özel eğitim alanında öğretim üyesi açığının kapanma süresini uzatabilir. Tohum Otizm Vakfı'nın öğretim elemanı sayılarına ilişkin yaptığı beş yıllık projeksiyona göre 2017 yılında yaklaşık olarak 276 öğretim üyesi olacağı tahmin edilmektedir. Lisansüstü eğitimde özel eğitim programlarının daha az tercih edilme nedenlerinin ortaya konması, yurtdışında eğitim fırsatlarının artırılması ve burs vb. teşviklerle daha fazla öğrencinin akademik çalışmalara yönlendirilmesi hem öğretim üyesi sayısının artmasında hem de özel eğitimin kalitesinin artmasında önemli bir rol oynayabilir.

TABLO 11. YURT DIŞINA LİSANSÜSTÜ EĞİTİM İÇİN GÖNDERİLEN ÖĞRENCİ SAYILARI

	2007	2008	2009	2010	2011-1	2011-2	2012
AÇILAN KONTENJAN	27	43	11	60	36	24	30
YERLEŞTİRİLEN KİŞİ SAYISI	1	40	9	22	12	14	30

Kaynak: Tohum Otizm Vakfı'ndan alınan verilerden derlenmiştir.

6.3. ÖĞRETMEN YETİŞTİRMEDE KALİTE SORUNLARI

Niceliksel sorunlar özel eğitim alanında öğretmen yetiştirmede niteliksel sorunları daha da derinleştirmektedir. Ancak öğretmen yetiştirme ile ilgili kalite sorunlarını yalnızca niceliksel eksikliklerle açıklamaya çalışmak, sorunun farklı boyutlarını görmemizi engelleyebilir.

Türkiye'de hizmet öncesi eğitimde özel eğitim alanındaki öğretmenlik türlerine bakıldığında bunların görme engelliler, işitme engelliler, üstün zekâlılar ve zihin engelli öğretmenliği bölümlerine ayrıldığı görülmektedir. Farklı engel türleri için yapılandırılmış programlarla özel eğitim öğretmeni yetiştirme, hizmet öncesi eğitimde kategorik yaklaşımı yansıtmaktadır. Kategorik yaklaşım, engelliliği organik bir bozukluk olarak ele alan medikal modele dayanmakta, engellilik türlerine göre belirlenen yetersizlik alanları için planlanmış eğitim ve davranış değişimi yöntemlerini içermektedir. Bu yaklaşım, uluslararası platformda 1970'lerin sonuna dek hüküm sürmüş, ancak 1980'lerin başından itibaren yerini kategorik olmayan yaklaşıma bırakmıştır. Bu gelişmede, farklı özellikleri olan öğrencilerin eğitimde gereksinimlerinin süreklilik gösterdiği, bir diğer deyişle, ayrıştırılmış kategorilerle tanımlanamayacağı anlayışı yer almaktadır. Bu anlayışın belirginleşmesinde, farklı engel sınıfları arasında eğitimsel değişkenler açısından ortaklıklar bulan araştırma bulguları önemli rol oynamıştır. Bu noktada da, 1990'ların başından itibaren farklı ihtiyaçları olan öğrencilerin ayrıştırılmış ortamlar yerine, genel eğitim sınıflarında giderek artan oranda yer almaları, tüm bu gelişmelere hem eşlik eden hem de bunlara ivme kazandıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹³ Dünyadaki gelişmeler ve Türkiye gerçekleri, öğretmen yetiştirme konusunun tekrar ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu sebeple ülkemizde de zihin, görme ve işitme engelliler öğretmenliği gibi nokta alanlara ve tek yeterliğe dayalı öğretmen yetiştirme modelinin artık bırakılması gerektiği söylenebilir. Öncelikle bu yaklaşım,

93 Brownell ve ark., 2010

alanın gereksinim duyduğu öğretmeni yetiştirememekte, buna bağlı olarak da öğretmen açığı büyümektedir. Ayrıca yeni bölümlerin açılmasını ve daha fazla öğretmenin alana hazırlanmasını da kısıtlamaktadır. Program açmanın ön koşulu sözkonusu alanda en az üç, alanda yetişmiş öğretim üyesine sahip olmaktır. Bu bağlamda yeni bölümlerin *zihin engelliler öğretmenliği* programı açmaları için bu alanda doktoralı üç öğretim üyesine sahip olması gerekmektedir. Bunu sağlamak için ya öğretim üyesi yetiştirme (ÖYP) programı ile ihtiyaç karşılanmaya çalışılmaktadır, ya da öğretim üyesi yetiştirmek üzere 1416 sayılı yasa ile yurt dışına doktora öğrencisi gönderilmektedir. Burada da iki açmaz karşımıza çıkmaktadır. ÖYP yetiştirecek belli sayıda program vardır. Bu programların yer aldığı bölümlerin öğretim üyesi kadrosu sıkıntısı vardır. 1416 ile özellikle ABD'ye gidenler, çoğunlukla, erken çocukluk özel eğitimi, duygu davranış bozukluğu, gelişimi risk altında olan çocuklar konularında, sınırlı sayıda da dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ve otizm konularında doktoralarını yaparak, yeni açılan üniversitelere birer ikişer dönmektedirler. Bu durumda bile öğretmen açığı zihinsel engelliler öğretmenliğinde 7.500'den aşağı düşmemektedir.

Öte taraftan ülkemizin imzalamış bulunduğu uluslararası sözleşmelerle, tüm özel gereksinimli çocukların bütünleştirme ortamlarında eğitim alacağı sözü de verilmiş bulunmaktadır. Bütün bu gelişmeler ve benzeri nedenler ile yetersizlik alanlarına dayalı genel ayrımların ortadan kalkması gerekmektedir. Günümüz şartları değerlendirildiğinde, erken çocukluk dönemi özel eğitimi, çoklu yetersizliğe sahip çocukların özel eğitimi, otizm gibi alanlarda uzman personele ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca gezerek özel eğitim hizmeti verecek öğretmen, RAM'larda eğitsel tanılama ve değerlendirmede çalışacak öğretmenler, iş ve meslek terapisti vb. birçok farklı hizmet alanında çalışacak öğretmenlere de ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu sebeplerle fakülteler özel eğitim öğretmenliği programı adıyla öğrenci kabul etmeli 2+2 ve ya 2+3 şeklinde eğitim-öğretim vermelidirler. Bu modelde ilk iki yıl, özel eğitim alanının genel yeterliliklerini verecek formasyonu dikkate alınmalıdır. İkinci 2 ya da 3 yıllık kademedede ise öğrenciler yukarıda bahsi geçen alanlarda sertifikasyon şeklinde eğitime alınmalıdırlar. MEB ve YÖK işbirliği ile ihtiyaç duyulan alanlar belirlenerek hangi alanlarda ne kadar öğrencinin yetiştirileceğinin de planlanması gerekmektedir. Öğrenciler ilk iki yıldan sonra en az çift dalda öğrenimlerini sürdürmelidirler. Örneğin ilk iki yılı tamamlayan bir öğrenci üçüncü dönem görme engellilerin eğitimi, bir dönem de çok özürlüler alanlarında derslere devam ederek bu iki alandan mezun olabilmelidir. Öğrenci ilerleyen dönemlerde de tekrar üniversiteye başvurarak lisansüstü programla farklı programlardan da sertifika alabilmelidir. Bu programlar dışında mutlaka sınıf öğretmenleri için "kaynaştırma" öğretmenliği yan alanlarının da uygulamaya konulması gerekmektedir.

MEB, özel eğitim konusunda özel bir düzenleme yaparak Talim Terbiye Kurulu'nun 80 sayılı kararını değiştirmeli ve özel eğitim alanında yeterliliğe dayalı bir atama modeline geçmelidir. Böylece hem mevcut ihtiyaçlar daha hızlı giderilebilir hem de alandaki gelişmelere paralel olarak daha nitelikli bir öğretmen yetiştirme modeline geçilmiş olur. Ayrıca, farklı alanlardan lisansüstü eğitime kabul edilen ve bilimsel hazırlık aşamasını geçen ve ilgili sertifikaları (lisansüstü düzeyde) alan öğretmen adaylarının da ataması yapılarak alandaki ihtiyacın giderilmesi sağlanabilir. Üniversitelerin kabul ettiği ve yeterlilik verdiği öğrencilerin de MEB tarafından atanmaya hak kazanması gerekmektedir. MEB, hiçbir yeterliliği ve ön bilgisi olmayan başka alan mezunu öğretmenleri özel eğitim alanında kadroya geçirmekten vazgeçerek (şu an 4.300 sınıf öğretmeni son alan değişikliği ile özel eğitim sınıflarında öğretmen olarak çalışmakta ve ortalama 30.000 zihin engelli çocuğun öğretiminden sorumlu tutulmaktadır) bu alanda eğitim görmüş kişilerin önünü açmalıdır.

Yetersizliği olan çocuklar için sınıf ve okul sayısının artması ve özel eğitim kurumlarının hızla çoğalması öğretmen açığını artırmıştır.⁹⁴ Ancak bu açığın kısa süreli eğitimden oluşan **sertifika programlarıyla**⁹⁵ yetişmiş alan dışından kişilerle kapatılmaya çalışılması çeşitli sorunlara neden olabilmektedir. Yetersizliği olan öğrencilerle çalışan öğretmenlerin rollerinin fazlasıyla karmaşık ve geleneksel öğretmen rolünden farklı olması gerektiği ve kısa süreli programlarla özel eğitim öğretmeni olarak çalışan kişilerin öğrencilere katkılarının sınırlı olduğu, alanda yapılan çalışmaların bulguları arasındadır.⁹⁶ Dolayısıyla öğretmen açığını gidermek için kısa süreli eğitimlerle öğretmen alımının gereklilik haline geldiği durumlarda bu programlar hizmet öncesi eğitimin alternatifi olarak değil, geçici programlar olarak görülmelidir.⁹⁷ Aynı zamanda, bu programların daha nitelikli hale getirilmesi ve bu konuda uluslararası örneklerden yararlanılması atılabilecek adımlardan biridir.⁹⁸

Hizmet öncesi eğitime ilişkin bir diğer sorun alanı da yeni özel eğitim bölümleri açılırken ya da var olan bölümlerin kontenjanları artırılırken **altyapı olanakları** ve **yeterli öğretim elemanına sahip olma** kistaslarını ne kadar yerine getirdikleridir. Alana hakim olmayan öğretim elemanlarıyla, öğretmen yeterliliklerini göz önüne almayan ders programlarıyla, iyi yapılandırılmamış ve uygulamadan uzak derslerle yetiştirilen öğretmenlerin engelli öğrenciler için en az kısıtlayıcı ortamı sağlayabileceğini ummak zor gözükmektedir.

Burada, özel eğitim öğretmeni adaylarının ve KPSS ile atanan özel eğitim öğretmenlerinin başarı profillerine de kısaca değinmekte yarar vardır. 2011'de yükseköğretim programlarına yerleşen adaylara bakıldığında özel eğitim bölümlerine yerleşen adayların başarı sırası⁹⁹ devlet üniversitelerinde 26.300 ile 60.800 arasında değişmektedir. Ancak özel üniversitelerde başarı sırası 588 bine kadar düşebilmektedir. YGS başarısı öğrencilerin niteliğine ilişkin tek başına bir gösterge olmasa da özel eğitim bölümlerine yerleşen öğrencilere ilişkin fikir vermesi açısından anlamlıdır.

Özel eğitim öğretmenleri de diğer öğretmenler gibi KPSS puanıyla atanmaktadır. KPSS sınavının atanma kriteri olmasının uygunluğu ve bu sınavın ne kadar iyi ölçtüğü tartışmaları bir kenara bırakılarak **KPSS başarıları ve yerleştirilme durumları** incelendiğinde özel eğitim öğretmenliğinden mezun olan/olacak öğrencilerin KPSS'den düşük puan aldıkları ve düşük puanlarla atandıkları görülmektedir. Özel eğitim öğretmenliklerinden görme, işitme ve zihin engelliler öğretmenliğinden mezun olan/olacak adayların başarıları birbirine yakinken üstün zekâlılar öğretmenliğinden mezun olan/olacak adaylar üç alanda (genel kültür, genel yetenek, eğitim bilimleri) daha başarılıdır. Üstün zekâlılar öğretmenliğinden mezun olan/olacak adaylar üç alanda % 30 ile % 40 arasında değişen oranlarda daha fazla puan almaktadır (Tablo 12). Benzer şekilde sınıf öğretmenliği ve psikolojik danışma ve rehberlik programlarından mezun olan/olacak adayların da görme, işitme ve zihin engelliler öğretmenliklerinden daha yüksek puanlar aldıkları görülmektedir.

⁹⁴ Özyürek, 2008.

⁹⁵ 540 saatlik sertifika programı ile 1500 zihin engelliler öğretmeni yetiştirmek üzere MEB ile Gazi Üniversitesi arasında 2009 yılında protokol imzalanmıştır.

⁹⁶ Nartgün, 2004 kaynağından aktaran Özyürek, 2008.

⁹⁷ Özyürek, 2008.

⁹⁸ Tohum Otizm Vakfı, 2010.

⁹⁹ Bölümün aldığı son öğrencinin YGS sınavındaki başarı sırasını ifade etmektedir.

TABLO 12. KPSS'YE GİREN ADAYLARIN MEZUN OLDUKLARI PROGRAMA GÖRE PUAN ORTALAMALARI

	GENEL YETENEK	GENEL KÜLTÜR	EĞİTİM BİLİMLERİ
	ADAY SAYISI ORTALAMA PUAN	ADAY SAYISI ORTALAMA PUAN	ADAY SAYISI ORTALAMA PUAN
GÖRME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMLAR TOPLAMI	65 27,15	65 19,96	65 43,67
İŞİTME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMLAR TOPLAMI	482 28,30	482 23,60	477 46,82
ZİHİN ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMLAR TOPLAMI	562 30,67	562 22,37	558 46,94
ÜSTÜN ZEKÂLILAR ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMLAR TOPLAMI	47 42,04	47 30,46	46 60,82
SINIF ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMLAR TOPLAMI	16.953 42,58	169.297 31,09	16.679 59,67
PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK PROGRAMLAR TOPLAMI	2.127 42,44	2.124 27,77	2111 59,74

Aday sayısı: Program genelinden KPSS sınavına giren öğrenci sayısı

Ortalama puan: KPSS'ye giren adayların ilgili alandan aldıkları ortalama puan

Kaynak: Yükseköğretim Programlarına Göre 2011 Kamu Personel Seçme Sınavı (Lisans) Sonuçları Kitabı

2011 yılında ilk **öğretmen atamaları**ndaki tablo, görme engelliler ve zihin engelliler öğretmenliğinden mezun olanların öğretmen olarak atanabilmeleri için gerekli puanların daha düşük olduğunu göstermektedir. KPSS 2011'de en yüksek puanları üstün zekâlılar öğretmenliği programı mezunları almasına rağmen 26 Ağustos 2011'de yapılan ilk atamada bu programdan hiçbir öğretmen atanmamıştır. Sınıf öğretmenliği programından mezun olanlar 80 puanla atanırken zihin engelliler öğretmenliğinde 51 puan alanların atamaları yapılmıştır (Tablo 13). Ek atamalarda bu puanların daha da düşmektedir.

TABLO 13. 26.08.2011 TARİHİNDE YAPILAN ÖĞRETMEN ATAMASINA İLİŞKİN ALANLAR BAZINDA SAYISAL VERİLER

ALAN ADI	MİNİMUM PUAN	ATAMA SAYISI	BAŞVURU SAYISI	BAŞVURANLARIN ATANMA ORANI
GÖRME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	55.574	15	25	% 60
İŞİTME ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	77.977	7	86	% 8,1
ZİHİN ENGELLİLER ÖĞRETMENLİĞİ	50.786	278	418	% 52,1
ÜSTÜN ZEKÂLILAR ÖĞRETMENLİĞİ	-	-	-	-
SINIF ÖĞRETMENLİĞİ	80.544	2.464	6.093	% 40,4
REHBER ÖĞRETMEN	72.816	656	1.562	% 41,9

Kaynak: MEB İlk Atama Alan Bazında Sayısal Verileri

Türkiye’deki özel eğitim öğretmenlerinin atamaları da diğer tüm öğretmenlerinkiler gibi, KPSS ile yapılmaktadır. KPSS yoluyla atanan öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu meslek hayatlarında özel eğitim gereksinimi olan bireylerle karşılaşacaklardır. Ancak, KPSS’de özel eğitimle doğrudan ilgili tek bir soru bile bulunmamaktadır.¹⁰⁰ KPSS’de özel eğitimle ilgili sorular yer alması da tüm branşlardan öğretmenlerin, teorik düzeyde de olsa, bu alana ilişkin fikir sahibi olmasını sağlayabilir.

6.4. ÖZEL EĞİTİMDE DİĞER PERSONELE İLİŞKİN DURUM

Ülkemizde özel eğitime ihtiyacı olan bireylere eğitim hizmeti veren öğretmenler, eğitim fakülteleri özel eğitim bölümleri çatısı altında yürütülen dört yıllık lisans programlarıyla yetiştirilmektedir. Engelli öğrencilerin genel ve mesleki eğitim haklarını her vatandaş gibi kullanabilmeleri sözkonusu olduğunda öğretmenlerin nitelikleri, eğitim ve rehabilitasyonda yer alan diğer personelin engellilik alanındaki formasyonları şüphesiz ki çok önemlidir. Özel eğitim öğretmenlerinin yetiştirilmesinde bölüm ve akademisyen kaynaklarının kısıtlılığı önceki bölümde kısaca aktarılmıştır. Bu bölümde özel eğitimde görev alan diğer uzmanlardan söz edilecektir.

MEB tarafından yayımlanan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ve Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği dikkate alındığında rehber öğretmenlerin, özel eğitimde hizmet veren diğer personel olarak tanımlanamayacağı anlaşılmaktadır. Sözü geçen yönetmeliklere bakıldığında, rehber öğretmenlerin özel eğitim kurumlarında, özellikle Rehberlik ve Araştırma Merkezleri’nde (RAM) tam zamanlı olarak görevlendirildikleri görülmektedir. Rehber öğretmenlerin görevleri arasında, eğitsel değerlendirme ve tanılama sürecinde öğrencilerin özelliklerine uygun ölçme araçları kullanarak rapor hazırlaması, Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP) hazırlanmasında ilgili birimle iş birliği içinde olması, programın uygulanma sürecine aktif olarak katılması ve değerlendirme yapması yer almaktadır. Engelli öğrencilerin eğitim performanslarını izleyerek eğitim sırasında kullanılmak üzere materyal hazırlamak da rehber öğretmenlerin sorumlulukları arasındadır. Ayrıca öğrencilerin ilgi alanları, yetenekleri, iletişim becerileri gibi konularda kendilerini tanımaları, sorun yaşadıkları alanlarda etkin çözüm yollarını hayata geçirmede rehberlik etmeleri de beklenmektedir. Rehber öğretmenlerin çok önemli olduğu düşünülen diğer bir faaliyet alanı da, özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin ailelerine yönelik aile eğitim hizmetlerini planlamak ve yürütmektir. Son olarak, çalıştıkları kurum çatısı altında sınıf öğretmenleri ve diğer kurum personeline yönelik hizmet alanına uygun hizmet içi eğitim planı hazırlamak ve uygulamak, Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği gereğince, diğer çalışanlardan farklı olarak rehber öğretmenlerin görevleri arasında yer almaktadır. Tüm bu sorumluluklar dikkate alındığında, akla gelen soru rehber öğretmenlerin özel eğitimle ilgili formasyonlarının, bir diğer deyişle engellilik alanındaki donanımlarının yeterli olup olmadığıdır.

Ülkemizde rehber öğretmenler, üniversitelerin eğitim fakültelerine bağlı rehberlik ve psikolojik danışmanlık anabilim dalları tarafından yürütülen dört yıllık lisans programları ile yetiştirilmektedirler. Yukarıdaki soruya cevap aramak için beş üniversitenin¹⁰¹ lisans programları incelenerek özel eğitim alanında aldıkları dersler hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bölümlere bakıldığında ortalama 260 kredilik bir lisans programının yürütüldüğü, “özel eğitim” dersinin ise tek dönemlik zorunlu ders olarak burada incelenen tüm üniversitelerin lisans eğitiminde yer aldığı görülmektedir. Sadece Gazi Üniversitesi’nin programında “engelli çocuklar ve eğitimi” ve “öğrenme güçlükleri” adı altında iki zorunlu dersin daha programa alındığı, ayrıca “engellilerle psikolojik danışma” gibi seçmeli derslerin de verildiği görülmektedir.

¹⁰⁰ Eripek ve diğerleri, 2010.

¹⁰¹ Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma Anabilim Dalı

Yine de rehber öğretmenlerin yukarıda sözü edilen sorumluluk alanları, özel eğitimde üstlendikleri rol düşünüldüğünde, genel olarak üniversitelerin lisans programlarının özel eğitim alanında yeniden gözden geçirilmeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Burada şunu belirtmenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Yukarıda aktarılan bilgiler, rehberlik ve psikolojik danışmanlık anabilim dallarının programları, bu programların mevcut web siteleri incelenerek elde edilmiştir. Her dönem açılan dersler değişkenlik gösterebilir, özel eğitimle ilgili zorunlu ve/veya seçmeli dersler lisans eğitiminin kapsamına alınabilir. Bununla birlikte, rehber öğretmen yetiştiren lisans eğitiminin, engelli öğrencilerin burada bahsedilen ihtiyaçlarını karşılama açısından kuramsal ve uygulamalı olarak zenginleştirilmeye ihtiyaç duyduğu açıktır. Bu konunun eğitim fakültelerinde ele alınmasının, özel eğitim ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümlerinin öğretim programlarının oluşturulmasında etkin rol oynamasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Öncelikli olarak hizmet öncesi sorunlardan bahsedilmiş olmakla beraber, alanda hizmet veren rehber öğretmen sayısının da ihtiyacın çok altında kaldığı söylenebilir. Türkiye’de 2010-2011 yılında 897 öğrenciye bir rehber öğretmen düşmüştür.¹⁰² Rehber öğretmen başına düşen öğrenci sayısı olması gerekenin çok üstündedir. Buradan yola çıkarak rehber öğretmenlerin yukarıda sözü edilen çoklu rolleri yerine getirebilme açısından çaresiz kalabilecekleri, olumsuz tutumlar geliştirebilecekleri, kaliteli bir hizmet sunamayacakları ve tükenmişlik yaşayacaklarını ön görmek, akla yatkın gözükmektedir.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği incelendiğinde dikkati çeken diğer bir personel grubu, usta öğreticilerdir. Burada yer alan bir madde (Madde 66) incelendiğinde, usta öğreticilerin özel eğitim okul ve kurumlarında öğretmenlerle birlikte ve öğretmen sorumluluğu içinde görev aldıkları belirtilmektedir. Sözü edilen yönetmelik incelendiğinde, geniş bir sorumluluk verdiği düşünülen bu maddenin haricinde, usta öğreticilerin meslek derslerinde alan öğretmenleri ile birlikte atölye çalışmalarında yer aldıklarının dışında herhangi tanımlamaya rastlanmamaktadır.

Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği kapsamında ise, özel eğitim öğretmenlerinin yanı sıra çocuk gelişimi ve eğitimi öğretmeni, okul öncesi öğretmeni, fizyoterapist, odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanı, dil ve konuşma terapisti ve rehber öğretmen gibi farklı alanlardaki uzmanların görevleri tanımlanmış, ancak usta öğreticilerden söz edilmemiştir. Bu durumun bir çelişkiye yol açtığı düşünülmektedir. Usta öğreticilerin eğitimde üstlendikleri rolü anlamak için Milli Eğitim Bakanlığı Kurumlarında Sözleşmeli veya Ek Ders Görevi ile Görevlendirilecek Uzman ve Usta Öğreticiler Hakkındaki Yönetmelik incelenmiş, usta öğreticilerin mesleki eğitim tekniklerini bilen, atölye ve meslek derslerinin okutulmasında görevlendirilen kişiler oldukları bilgisi edinilmiştir. Usta öğreticilerin öğretmen sorumluluğunda görev aldıkları düşünüldüğünde rollerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak, özel eğitimde usta öğreticilerin sorumluluklarının, yetkinlik alanlarının ve engellilik alanındaki formasyonlarının netleştirilmesi gerektiği izlenimi edinilmiştir.

Özel eğitim bir ekip işidir. Başarıya ulaşılması için özel eğitim öğretmenlerinin yanı sıra, yukarıda söz edilen diğer uzmanların da ekipte yer alması gerekir. Ancak, alanda görev yapan çocuk gelişimi ve eğitimi öğretmeni, okul öncesi öğretmeni, fizyoterapist, odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanı, dil ve konuşma terapisti gibi uzmanların sayılarına ulaşamamaktadır. Yardımcı personel ve diğer ilişkili hizmetler sunan personelinin yetersiz olmasının eğitimin kalitesini düşüreceği gibi, öğretmenlerin tükenmişliğini hızlandıracak da söylenebilir.¹⁰³

¹⁰² ERG, 2011.

¹⁰³ Eripek ve diğerleri, 2010.

7. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkiye’de özel eğitim hizmetlerine ilişkin mevcut durum yukarıda değerlendirilmiştir. Raporun akışıyla paralel olacak şekilde konular özetlenerek, tartışma noktaları ve öneriler aşağıda paylaşılabacaktır. MEB ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın özel eğitim uygulamalarındaki sorunların aşılması yolunda yürüttüğü çalışmalar ümit vericidir. Bu raporda uygulamada yaşanan bazı sorunlara işaret edilmesinin ilgili kurumların çalışmaları açısından yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir. Ancak **özel eğitim gereksinimi olan çocukların eğitimine ilişkin yaşanan sorunlar genel eğitim sistemindeki sorunlarla paralellik taşımakta ve genel eğitim sistemindeki sorunların özel eğitim alandaki yansıması çok daha dikkat çekici bir hal almaktadır.** Dolayısıyla özel eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesinin yolunun genel eğitim sisteminin bir bütün olarak ele alınıp iyileştirilmesinden ve eğitim sistemini yalnızca özel eğitim gereksinimi olan bireylerin değil tüm çocukların gereksinimlerine yanıt verebilecek şekilde yeniden yapılandırılmasından geçtiği akıld tutulmalıdır.¹⁰⁴ Bunun yanı sıra, engellilik **biyo-psiko-sosyal yaklaşımla** ele alınmalı ve özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik öneri geliştirilirken engelliliğin toplumsal ve psikolojik boyutları da ele alınmalıdır.

Raporun başında vurgulandığı gibi, bu rapor Türkiye’de özel eğitim hizmetlerinin güncel durumunu ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır ve raporun özel eğitim alanında bir eylem planı niteliği taşıma iddiası yoktur. Özel eğitimle ilgili raporda ele alınan her bir konu çok boyutludur ve alt başlıklarından her biri tek başına araştırma konusu olabilecek önemdedir. **Bu açıdan konuyla ilgili daha somut önerilerin geliştirilmesi için farklı kurumların ve farklı uzmanlıkların bir araya gelerek sorunları ve çözüm önerilerini enine boyuna tartışması gerektiği düşünülmektedir.** Raporun bulgularının ve önerilerinin özel eğitime ilişkin uygulama modelleri geliştirilmesi noktasında farklı paydaşların çalışmalarında yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Türkiye’nin, engelli bireylerin haklarına ilişkin en kapsamlı düzenlemeyi içeren ve devletlere yükümlülüklerini hatırlatan EHİS’e taraf olan devletlerden biri olması oldukça olumlu bir gelişmedir. Ancak Türkiye’nin EHİS’ten kaynaklanan yükümlülüklerinin farkına varması ve tüm eylem ve işlemlerinde EHİS’i gözetmesi Sözleşme’nin kâğıt üzerinde kalmaması için gereklidir.¹⁰⁵ Aşağıdaki öneriler yazılırken EHİS’in eğitim hakkı ile ilgili yükümlülükleri göz önüne alınmıştır.

- Özellikle son on yılda Türkiye’de kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitime ilişkin **mevzuat** düzeyinde önemli gelişmeler yaşanmış ve bu alanda kapsamlı bir mevzuat oluşturulmuştur. Ancak mevzuat genelinde özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik ortak bir dil geliştirilemediği ve farklı mevzuat belgelerinde (hatta aynı belge içerisinde bile) farklı terminolojilerin kullanıldığı (özürlü, özel eğitime ihtiyacı olan birey, özel eğitime muhtaç çocuklar, özel eğitim gereksinimi olan bireyler vb.) görülmektedir. Bu konu 2012 yılında karar alıcılarca dile getirilmiş olsa da¹⁰⁶ konuyla ilgili somut adımlar henüz atılmamıştır. Bu açıdan dilin ortaklaştırılması için mevzuat düzeyinde de değişiklikler yapılması gerekmektedir.
- Engellilerin eğitime erişimlerinin önündeki önemli engellerden biri **engellilerin gereksinimleri doğrultusunda tasarlanmış eğitim kurumlarının çok az sayıda olmasıdır.** MEB İnşaat ve Emlak Grup Başkanlığı’nın ilgili genel müdürlüklerle işbirliği içinde yürüttüğü çalışmalar olmasına rağmen Mayıs

¹⁰⁴ Eripek ve diğerleri, 2010.

¹⁰⁵ Gül, 2008.

¹⁰⁶ Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Engelli Memur Yerleştirilmesi, 2012.

2012’de yanıtlanan soru önergesi, tespit çalışmalarının hala bitirilmediğini göstermektedir. Eylem Planı’ndaki hedefleri, geç de olsa, yakalamak için MEB’in bu konuda yürüttüğü çalışmaları hızlandırması, tespit çalışmalarını bir an önce bitirerek çalışmanın sonuçları doğrultusunda gerekli adımları atması ve eğitim kurumlarının her çocuğun gereksinimlerine yanıt verecek hale getirilmesi son derece önemlidir.

* Erişilebilirlik, yalnızca fiziksel engelli bireylerin erişimlerini kolaylaştıracak önlemlerle sınırlı tutulmamalıdır. **Zihinsel engelli çocuklar başta olmak üzere tüm engel gruplarının eğitime erişebilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.**

- MEB’in erişimle ilgili çalışmalarında “engelsiz okullar” terminolojisine ek olarak **“bütünleştiren okullar”** kavramının kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Engellilik ile toplumda dezavantaj yaratan diğer etmenlerin (yoksulluk, dil, yerleşim yeri, cinsiyet, vb.) kesişmesi dezavantaj durumunu derinleştirmektedir.

* Engellilik ile bu etmenlerin kesişiminin eğitime erişim açısından yarattığı dezavantaj durumunun ortadan kaldırılması için önce bu durumu ortaya koyan ve çözüm önerileri sunan **araştırmaların** yapılması gereklidir. Çoklu dezavantaj durumlarının eğitime erişime etkisinin en aza indirilmesi, birey, aile, mahalle, okul, vb. bazında **özel önlemlerin** alınmasını gerektirebilir. Bu da yereldeki kurumlarla karar alıcı kurumlar arasında daha sıkı bir işbirliği ile mümkün olabilir.

* Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda **toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması** için belirtilen tarih 2015 olmasına rağmen Türkiye özellikle engelli kadınların eğitimi açısından hedefleri yakalamaktan uzaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında eğitimin önemli bir araç olduğu göz önüne alınarak özel eğitim gereksinimli kız çocukların eğitiminin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik gerekli adımların atılması gerekmektedir. MEB’in kız çocukların okullulaşmasını artırmaya yönelik yürüttüğü çalışmalara benzer adımlar engelli kadınların eğitime erişimlerini de artırabilir.

* Bunun yanı sıra özel eğitim gereksinimli kız çocukların erişim açısından daha dezavantajlı olduğunu gösteren sayılara bakarak bu durumun ortaya çıkmasında neyin etkili olduğunu öngörmek mümkün değildir. Örneğin ebeveynlerin özel gereksinimi olan bireyleri okula gönderip göndermeme kararı üzerinde cinsiyetin etkili olup olmadığı bilinmemektedir. Benzer şekilde, farklı engel türlerinde cinsiyetin eğitime erişim açısından daha belirleyici olup olmadığı da bilinmemektedir. Dolayısıyla **kız çocukların aleyhine gözüken bu tablonun nedenlerinin anlaşılması için kapsamlı araştırmalara gereksinim duyulmaktadır.**

- Özel eğitim gereksinimi olan bireylerin **bağımsız yaşama eğitimlerine** de gereksinimi olduğu akılda tutulmalıdır. Özel eğitim gereksinimi olan bireylerin, temel eğitimin yanı sıra bağımsız yaşam eğitimlerine erişimlerinin sağlanması için düzenlemeler yapılması gereklidir.
- **Özel eğitim gereksinimi olan bireylerin erken çocukluk ve okulöncesi eğitim hizmetlerine erişimleri** çok önemlidir. Yönetmelikte bu konuya özel önem atfedilmesi ve özellikle son yıllarda bu alanda ciddi ilerlemelerin kaydedilmesi olumludur.

* Yönetmelikte belirtilen **“özel eğitim erken çocukluk eğitim birimleri”**nin hızla yaygınlaştırılması ve ailelerin açılan kurumlardan haberdar olmasının

sağlanması yolunda adımlar atılmalıdır. Aynı zamanda okulöncesi eğitimde kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimi yaygınlaştırmaya yönelik adımlar atılması da özel eğitimin ilerleyen kademelerindeki kaliteyi artıracak bir gelişme olacaktır.

* Özel eğitim gereksinimi olan çocukların erken çocukluk ve okulöncesi eğitime katılımlarının yükseltilmesinde ailelere verilecek **destek hizmetleri** önemli bir yer tutmaktadır. Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın konuyla ilgili işbirliği yapması aileye verilecek destek hizmetlerinin niteliğini artıracaktır.

• Bütünleştirici bir öğrenme ortamı yaratmak bütün çocukların öğrenme ve potansiyellerini gerçekleştirme süreçlerine yardımcı olacaktır.¹⁰⁷ Son yıllardaki olumlu gelişmelerden biri de **kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim** uygulamalarının yaygınlık kazanmasıdır. MEB'in diğer bakanlıklarla işbirliği içinde kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimi yaygınlaştırma çabaları ümit vericidir. Ancak yine de kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarının kalitesinin artırılması yolunda atılabilecek adımlar mevcuttur.

* Mevzuatın uygulanabilmesi için gerek duyulan **desteklerin öğretmen ve okul düzeyinde sağlanması** gereklidir.¹⁰⁸ Bununla ilgili, destek odası bulunmayan okulların tespit edilmesi ve bu okullara destek odası açılması, hâlihazırda destek odası olan kurumların destek odalarının materyal açısından güçlendirilmesi, rehber öğretmen açığının nitelikten ödün verilmeden kapatılması ve sınıf öğretmenleri ile rehber öğretmenler arasında işbirliği modelinin teşvik edilmesi önerilebilir.

* Destek hizmetleri kaynaştırma/bütünleştirmenin kalitesi açısından hem doğrudan belirleyici rol oynadığı hem de kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamalarının başarısına etki ettiği göz önüne alınarak **destek hizmetlerinin niteliğini artırmaya yönelik adımlar** atılmalıdır. Bu sorunun çözümünde, kaynaştırma destek eğitim hizmetlerinin en önemlilerinden biri olan ve mevzuatta yer almasına rağmen personel eksikliği nedeniyle etkin bir şekilde uygulanamayan gezici öğretmenlik düzenlemesinin yaşama geçirilmesi ile mevzuatta yer almayan danışmanlık ve yardımcı öğretmenliğin düzenlenerek uygulanması önemli adımlar olarak düşünülebilir. Sınıfa, destek öğretmen ve yardımcı personel girebilmesine yönelik düzenlemeler de yapılmalıdır.

* Kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasına ilişkin **denetleme ve yaptırım mekanizmalarının güçlendirilmesi** örneğin sınıf mevcutlarının yasal düzenlemeyle uyumlu olmadığı okulların saptanması ve okul/ilçe/il düzeyinde sorumlulara yaptırım uygulanması gereklidir.¹⁰⁹

* **Ailelerin, öğrencilerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin kaynaştırmaya ilişkin olumsuz tutum sergilemeleri** kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimin kalitesini düşürmektedir. Bu açıdan özel eğitim gerektiren bireylerin sosyal kabullerinin artırılması önemlidir. Bu konuda özel gereksinimi olmayan çocukların, özel gereksinimli akranlarıyla bir arada eğitim görmesinin olumlu yönlerinin benimsemesine dönük çalışmalar yapılması faydalı olacaktır.¹¹⁰ Ayrıca eğitim kurumlarında

¹⁰⁷ World Health Organization, 2011.

¹⁰⁸ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011b.

¹⁰⁹ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011b.

¹¹⁰ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011b.

çalışan yönetici ve eğitimcilere eğitim verilerek, gerek engellilerle çalışma konusunda gerekse engellilik konusunda farkındalık düzeyleri yükseltilmelidir.¹¹¹

* İlköğretimdeki kaynaştırma öğrencisi sayılarının artması olumludur. Ancak **ortaöğretimdeki kaynaştırma öğrencilerinin sayısı görece düşük kalmaya devam etmektedir.** Bu durumun ortaya çıkmasında rol oynayan etmenler ortaya konmadan konuyla ilgili somut öneri geliştirilmesi mümkün değildir. Öğrencilerin neden ortaöğretime geçemediğine ilişkin kapsamlı araştırmalar yapılmasına ve bu araştırmalarla saptanan nedenlerin etkilerini azaltmaya yönelik politikaları önceliklendirmeye gereksinim vardır. İlköğretimden ortaöğretime geçişte, oryantasyon uygulamalarını da içeren geçiş programlarına yer verilmesi de öneriler arasında yer alabilir.

• ÖERM’ler Türkiye’de yaklaşık 242 bin özel eğitim gereksinimi olan bireyin hizmet aldığı kurumlardır.

* Başta özel eğitime destek vermek üzere kurulan bu kurumların zaman içinde özel eğitim gereksinimi olan bireylerin **hizmet aldığı esas kuruma dönüşmesi sorunludur.**

* ÖERM’lerde farklı engel grubu ve seviyesine sahip bireyler için devletin sağladığı aylık eğitimin niceliğinde ve niteliğinde farklılaştırma yapılmamaktadır. ÖERM’lere giden her bireyin, gereksinimi dikkate alınmaksızın, ayda sekiz saatlik bireysel, dört saatlik grup eğitiminin ücretini devlet karşılamaktadır. **Her engel grubunun yaşlara ve yaşamlarının dönemlerine göre ihtiyaç analizleri yapılmalı ve destek miktarları buna göre hesaplanmalıdır.**

* ÖERM’lerdeki eksiklikleri giderme noktasında yapılacak ilk çalışmalardan biri bu kurumlarda çalışacak olan eğitimci **personelin niteliklerinin iyileştirilmesidir.** ÖERM’lerde çalışan ya da çalışacak personelin gereksinimlerine yönelik hizmet-içi eğitim programları sağlanmalıdır.¹¹²

* ÖERM’lerdeki personelin ve yöneticilerin özel eğitim gereksinimi olan bireylerin tıbbi tanılanmaları, eğitsel değerlendirmeleri, yerleştirilmeleri ve takiplerinin yapılması süreçleriyle ilgili düzenli bilgilendirilmeleri, gerektiğinde **danışmanlık hizmeti** almaları faydalı olabilir.¹¹³

* Özel eğitim ve rehabilitasyon hizmeti veren kurumlardaki hizmet kalitesini artırmak amacıyla, MEB tarafından bu kurumların programları **yeniden yapılandırılmalı** ve denetimler için uzmanlar yetiştirilmelidir.¹¹⁴

* ÖERM’lerle çocuğun devam ettiği okul arasında sıkı bir **işbirliğinin** oluşturulması ve eğitimle ilgili konularda bilgi alışverişine dayalı bir eşgüdüm sağlanması önemlidir.

• **Engellilerin yükseköğretime erişimleri** “istisnai” olarak nitelendirilebilecek düzeydedir. Engelli bireylerin yükseköğrenime girmesi için teşvik edici ve kolaylaştırıcı önlemler alınmalıdır.¹¹⁵ Yükseköğrenimde engellilerin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri “Engelsiz Üniversite Çalıştayları”nda ve Engelli

111 T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010a

112 Eripek ve diğerleri, 2010.

113 Eripek ve diğerleri, 2010.

114 Tohum Otizm Vakfı, 2010.

115 T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2010a

Öğrenci Platformları aracılığıyla dile getirilmektedir. Bu alanda yaşanan sorunları çözümünde engelli öğrencilerin seslerinin duyulması ve sürece dahil edilmeleri son derece önemlidir. ¹¹⁶

* **ÖSYM tercih kılavuzundan** ayrımcı ifadelerin çıkarılmalıdır.

* Tüm üniversitelerin “**engelsiz üniversite**” olabilmesi yönünde irade ortaya konmalı ve tüm üniversitelerde ulaşılabilirlik kriterlerinin sağlanması için yapılan çalışmalara hız verilmelidir.

• Türkiye’de özel eğitim gereksinimi olan bireylere yönelik **mesleki eğitim ve hayat boyu öğrenme hizmetleri** yetersizdir.

* Özel eğitim gereksinimi olan bireylere ve onların ailelerine yönelik meslek seçimi konusunda nitelikli **rehberlik hizmetlerinin** sunulması oldukça önemlidir. Rehberlik hizmeti sunulurken öğrencilerin engellerinin değil potansiyellerinin göz önüne alınması son derece önemlidir.

* Mesleki eğitim ve hayat boyu öğrenme ile ilgili **İŞKUR, MEB ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı gibi kurumlar arası işbirliği ve koordinasyon** sağlanması önemlidir.

• Türkiye’de özel eğitim uygulamalarının başarılı olması **insan kaynağının hem nicelik hem nitelik açısından güçlendirilmesine** bağlıdır.

* Özel eğitim alanında yaşanan en önemli sorunlardan biri de **öğretmen eksikliğidir**. Öğretmen eksikliğinin kapatılması yolunda adımlar atılırken “nitelikten ödün vermeme” yaklaşımı benimsenmelidir. Özel eğitim öğretmeni ihtiyacının sertifika programlarıyla giderilmesi nitelik problemlerini beraberinde getirebilmektedir. ¹¹⁷ Öğretmen açığını gidermek için kısa süreli eğitimlerle öğretmen alımının gereklilik haline geldiği durumlarda bu programlara geçici programlar olarak bakılmalı ve hizmet öncesi eğitimin alternatifi olarak görülmemelidir. Aynı zamanda bu programların daha nitelikli hale getirilmesi ve bu konuda uluslararası örneklerden yararlanılması atılabilecek adımlardan biridir. Açığın kapatılması için Mesleki Yeterlilik Kurumu’nun oluşturduğu standartlara göre düzenlenmiş YÖK tarafından akredite edilmiş en az iki dönem süren teori ve uygulamanın bir arada olduğu programlar da açılabilir. Öğretmen açığının kapatılmasına yönelik farklı önerilerin derinlemesine tartışılması ve Türkiye’ye uygun modelin bu yolla oluşturulması gereklidir.

* Kaynaştırma /bütünleştirmenin norm olduğu göz önüne alındığında **özel eğitim sorununun yalnızca özel eğitim öğretmenleriyle çözülemeyeceği açıktır**. Bu açıdan başta sınıf öğretmenleri ve rehber öğretmenlerin lisans ve yüksek lisans düzeyinde etkili ve önleyici sınıf yönetimi, öğretimi bireyselleştirme, BEP hazırlama ve öğretimi değerlendirme alanlarında daha kapsamlı kurumsal ve uygulamalı eğitim almaları gereklidir. ¹¹⁸

* Özel eğitim alanında yaşanan sorunları en aza indirmek için sadece özel eğitim lisans programlarının değil eğitim fakültesi bünyesinde öğretmen yetiştiren tüm okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretim lisans programlarında kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarına ilişkin derslerin öğretim programına eklenmesi, var olanların sayısının artırılması ve kuramsal bilginin yanında uygulamalı olarak bu derslerin işlenmesinin sağlanması gereklidir.

¹¹⁶ Engelli öğrenciler yükseköğretimden beklentilerini <http://engelsizkampus.com/node/1424> kaynağında detaylıca açıklamışlardır.

¹¹⁷ Eripek ve diğerleri, 2010.

¹¹⁸ Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 201b.

* **Hizmet-içi eğitimler** yeniden yapılandırılmalı ve aşağıdaki alanlarda kuramsal ve özellikle uygulamalı içeriğe sahip eğitimlerden mümkün olduğunca fazla sayıda öğretmenin yararlanması sağlanmalıdır.¹¹⁹

- Farklı yetersizlik alanlarının özelliği ve kaynaştırılabilirliği
- Davranış ve sınıf yönetimi
- Eğitsel ve programa dayalı değerlendirme
- Öğretimin bireyselleştirilmesi
- Etkili öğretim
- Derslere göre öğretimsel uyarlamalar

* Türkiye’de hizmet öncesi eğitim, kategorik bir yaklaşımla, görme engelliler, işitme engelliler, üstün zekâlılar ve zihin engelli öğretmenliği bölümlerine ayrıldığı görülmektedir. Engellilik türüne özgü özel eğitim öğretmeni yetiştirilmesi yerine, **genel özel eğitim öğretmeni modeline** geçilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Türkiye için en uygun modelin belirlenmesi için çalışmalar devam etmektedir. Rapor kapsamında aktarılan modelin uygunluğu YÖK, özel eğitim bölümleri, MEB, sivil toplum kuruluşları arasında yürütülecek bir çalışmayla incelenebilir.

* Türkiye’de özel eğitim öğretmeni yetiştiren lisans programları incelendiğinde, bazı bölümlerde öğretim elemanı başına yaklaşık 120 öğrenci düşmekte ve pek çok programda profesör olmadığı göze çarpmaktadır. Bununla ilişkili olarak, yüksek lisans ve doktora programlarına devam eden öğrencilerin sayısı, çok sınırlı kalmaktadır. Tohum Otizm Vakfı’nın yaptığı beş yıllık projeksiyona göre, 2017 yılında yaklaşık olarak 276 öğretim elemanı olacağı tahmin edilmektedir. Ancak, öğretim elemanı açığı düşünüldüğünde bu sayının da yeterli olmayacağı söylenebilir. Eğitim ancak, öğretmenleri kadar iyi olabilir görüşünden yola çıkarak, öğretmenleri yetiştiren öğretim elemanı sayılarının ve niteliksel özelliklerinin artırılması için öğretim elemanı yetiştirmesinin desteklenmesi kritik öneme sahiptir. Bu konuda, sivil toplum kuruluşları, YÖK, MEB, üniversiteler, TÜBİTAK gibi kuruluşların bir araya gelerek sözü edilen sorunu çözmek üzere bir eylem planı hazırlanması atılacak ilk adımlardan olabilir. Bunun yanı sıra, özel eğitim programlarından mezun öğrencilerin yurtdışında eğitim olanaklarından yararlanmalarını sağlamak için kontenjanların artırılması ve öğrencilere burs sağlanması kısa vadede atılabilecek önemli adımlardan biridir.

* Eğitim ekip işidir. Özel eğitim öğretmenlerinin yanı sıra, farklı özellikleri olan her yaşta öğrencinin tüm gereksinimlerini karşılayabilmek için disiplinlerarası bir ekibin devrede olması gerekir. Öğrencilerin psiko-sosyal gelişimleri söz konusu olduğunda rehber öğretmenler bu ekibin ayrılmaz parçasıdır. Bununla birlikte, rehber öğretmenlerin lisans programları incelendiğinde, farklı gereksinimleri olan öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek çok az sayıda dersin olduğu görülmektedir. Ayrıca, alana bakıldığında yaklaşık 900 öğrenciye bir rehber öğretmen düştüğü göz önüne alınırsa, rehber öğretmenlerin çok çeşitli ihtiyaçlara ne ölçüde yanıt verebilecekleri sorgulanabilir durumdadır.

* Türkiye’de özel eğitim alanında yardımcı personel açığı vardır. Gerekli donanımına sahip üniversitelerde, uğraşı terapisi, dil ve konuşma terapisi, sosyal hizmet, vb. alanlarına yardımcı personel yetiştirmek için lisans/

önlisans programları açılmalıdır.¹²⁰ Sonrasında bu personellerin istihdamına yönelik gerekli yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmalıdır.¹²¹

* Özel eğitimde yardımcı personelin meslek standartlarının tanımlanmasına yönelik çalışmalar hızlandırılmalıdır.

Daha önce de aktarıldığı üzere, özel eğitim alanında yaşanan sorunlar, genel eğitimde yaşanan sorunlardan bağımsız değildir. Bu noktada, genel eğitim sisteminde yapılacak iyileştirme çalışmalarının herkesi kapsayan, farklı özellik ve gereksinimlere cevap veren bir sistemin oluşması yönünde çözüm niteliği taşıyacağı söylenebilir.

8. KAYNAKLAR

- 2023 Vizyonu. (22.062012) 30.11.2012 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü: <http://tegm.meb.gov.tr/www/2023-vizyonu/icerik/23> adresinden alındı
- Altinkurt, N. (2008) *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Yaşanılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim ilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetçiliği Yüksek lisans Programı.
- Anne ve Çocuk Eğitim Vakfı. (2007) *Ekonomik ve Toplumsal Kalkınma için Erken Çocukluk Eğitimi: Önemi, Yararları ve Yaygınlaştırılması Önerileri*. İstanbul: Anne ve Çocuk Eğitim Vakfı.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). (2003) *Conclusions (Italy)* (İtalya Ülke Raporu Değerlendirmesi). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Italy2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). (2003) *Conclusions (Romania)* (Romanya Ülke Raporu Değerlendirmesi). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Romania2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). (2003) *Conclusions (Slovenia)* (Slovenya Ülke Raporu Değerlendirmesi). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Slovenia2003_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). (2005) *Conclusions (Cyprus)* (Kıbrıs Ülke Raporu Değerlendirmesi). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Cyprus2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). (2005) *Conclusions (Estonia)* (Estonya Ülke Raporu Değerlendirmesi). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Estonia2005_en.pdf.
- ASHK (Avrupa Sosyal Haklar Komitesi). (2005) *Conclusions (Moldova)* (Moldova Ülke Raporu Değerlendirmesi). http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Moldova2005_en.pdf.
- Ataman, A. (2004) *Özel Eğitimde Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Genel Değerlendirilmesi ve Bir Yetiştirme Programı Önerisi*. A. Kontrot (Ed.), 13. Özel Eğitim Kongresi Bidirileri: Özel Eğitimden Yansımalar içinde (s. 30-35). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Ataman, A. (13.11.2009) *Engelsiz Üniversite: Yasal Temeller*. http://www.yok.gov.tr/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=450 adresinden alındı
- Avrupa Birliği Konseyi. (2003) *Özürlü öğrencilere eğitim ve mesleki eğitimde fırsat eşitliği sağlanması*. Konsey İlke Kararı (2003/C 134/04). <http://www.ozurluveyasli.gov.tr/tr/html/461/1.1#05052003>
- Avrupa Komisyonu. (2000) *A memorandum on lifelong learning*. Commission Staff Working Paper. http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/policy/memo_en.pdf
- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi. (2006) *Özürlü bireylerin haklarını ve topluma tam katılımını teşvik etmeye yönelik Avrupa Konseyi Özürlüler Eylem Planı 2006 – 2015:Avrupa’da özürlü bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi*. Bakanlar Komitesi’nin Üye Devletlere Yönelik Rec(2006)5 sayılı Tavsiye Kararı. http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=oCC8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Ft%2Fsocial_cohesion%2Fsocial

120 Tohum Otizm Vakfı, 2010.

121 Tohum Otizm Vakfı, 2010.

- sp%2FRec(2006)5%2520Turque.doc&ei=ieO4UMGUM8iO4gTbmIHwBg&usg=AFQjCNEnd4IP2fO0dplWu3F03IZNnUi9A
- Avrupa Sosyal Şartı. (30.11.2012) <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/O35.htm> (İngilizce), <http://www.egitimdehaklar.org/documents/17.pdf> (Türkçe).
- Basın Bildirisi: Engelsiz Üniversite Toplantısı. (13.11.2009) 30.11.2012 tarihinde Yükseköğretim Kurulu: <http://www.yok.gov.tr/content/view/793> adresinden alındı
- Batu, S. (2008) *Başarılı bir kaynaştırma uygulaması için öğretmenlerin sınıflarında yapabilecekleri. İlköğretmen*, Nisan, 26-27.
- Beckett, A.E. (2009) *Challenging disabling attitudes, building an inclusive society: considering the role of education in encouraging non-disabled children to develop positive attitudes toward disabled people. British Journal of Education*, 30(3), 317-329.
- Burcu, E. (2007) *Türkiye’de Özürlü Birey Olma, Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Corsini, R.J. (1999) *The dictionary of psychology*. Ann Arbor, MI: Braun-Brumfield.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (10.08.2012) *Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Engelli Memur Yerleştirmesi*.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (10.08.2012) *Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Engelli Memur Yerleştirmesi*.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (Kanun no: 3146). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 18.01.1985, 18639.
- ÇHK (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi). (30.11.2012) CRC/C/GC/9. *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum 9: Engelli Çocukların Hakları*. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/407/02/PDF/G0740702.pdf?OpenElement> (İngilizce), <http://kutuphane.tbmm.gov.tr:8088/2007/200701285.pdf> (Türkçe).
- ÇHS. (30.11.2012) *Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyonsan/haklari/pdf01/137-160.pdf> (Türkçe).
- Çifci, İ. (1997) *Normal çocukları bilgilendirmenin engelli yaşlılarına yönelik tutumlarına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Dünya Bankası. (2011) *Türkiye’de Temel Eğitimde Kalite ve Eşitliğin Geliştirilmesi Zorluklar ve Seçenekler*. Washington DC: Dünya Bankası.
- Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı. (2011b) *Türkiye’de Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim: Politika ve Uygulama Önerileri*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı. (2011c) *Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitimde Dünyadan ve Türkiye’den İyi Örnekler*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı. (2011a) *Türkiye’de Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitimin Durumu*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Eğitim Reformu Girişimi. (2011d) *Eğitim İzleme Raporu 2010*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Eğitim Reformu Girişimi. (2012a) *Eğitim İzleme Raporu 2011*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Eğitim Reformu Girişimi. (2012b) *Hayat Boyu Öğrenme Çerçevesinde Mesleki Beceri Kazanımı*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- EHİS (Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme). (30.11.2012) <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx> (İngilizce), http://www.ozida.gov.tr/ulasilabilirlik/Belgeler/2_MEVZUATSTANDART/ULUSLARARASI_SOZLESME/BM_ENGELLIHAKLARISOZLESMESI.pdf (Türkçe).
- Ercan ve Haktanır. (2001) ‘Kaynaştırılmış ortamdaki normal gelişim gösteren çocukların 8-11 yaşları arasındaki öğrenme güçlüğü olan akranlarına karşı tutumlarının incelenmesi’, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 1(4-5), 78-92.
- Eripek, S ve diğerleri. (2010) *Türkiye’de engellilerin/yetersizliği olanların eğitime katılımı ve uygun eğitim alma durumları*. UNESCO Projesi için hazırlanan rapor.
- ESKHK (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi). E/1995/22(SUPP). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi Genel Yorum 5: Engelli Kişiler*. [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4b0c449a9ab4ff72c12563ed0054f17d?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4b0c449a9ab4ff72c12563ed0054f17d?OpenDocument) (İngilizce), <http://www.ihop.org.tr/dosya/ESKHK/ESKHKGy05.doc> (Türkçe).
- ESKHUS (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi). <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyonsan/haklari/pdf01/83-93.pdf> (Türkçe).

- Feuser, G. (2002) *Von der Integration zur Inclusion*. Baden Allgemeinpaedagogische Tagung'da sunulmuş bildiri, Baden (Wien).
- Gazi Eğitim Fakültesi Görme Engelliler Eğitimi Ana Bilim Dalı. (tarih yok) 30.11.2012 tarihinde Görme Engelliler Eğitimi Lisans Programı: <http://gef-oelegitim-gormeengelliler.gazi.edu.tr/posts/view/title/ders-icerikleri-28795> adresinden alındı
- Godeau, E., Vignes, C., Sentenac, M., Ehlinger, V., Navarro, F., Jean, H., G., & Arnoud, C. (2010). Improving attitudes towards children with disabilities in a school context: a randomized intervention study. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 52, 236-242.
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı. (30.11.2012) <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm> (İngilizce), <http://www.egitimdehaklar.org/documents/17.pdf> (Türkçe).
- Gözün, Ö. ve Yıkılmış, A. (2004) *Öğretmen Adaylarının Kaynaştırma Konusunda Bilgilendirilmelerinin Kaynaştırmaya Yönelik Tutumların Değişimindeki Etkililiği*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5 (2), 65-77.
- Gül, İ. I. (2008) *Bir Hak Mücadelesi Alanı Olarak Engellilik ve Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi*. Öz-Veri, 5 (2).
- Gül, İ. I. (2009) *Eğitime Erişim: Eğitimde Ayrımcılık Yasağı ve Fırsat Eşitliği*. E. R. Girişimi, & I. Tüzün (Dü.) içinde, *Eğitim Hakkı ve Eğitimde Haklar: Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri Işığında Ulusal Mevzuatın Değerlendirilmesi* (s. 17-100). İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Gürgür, H. (2008) *Kaynaştırma uygulamasının yapıldığı ilköğretim sınıfında işbirliği ile Öğretim Yaklaşımının İncelenmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Resmi Gazete. (12.01.1961) Sayı: 10705. *İlköğretim ve Eğitim Kanunu* (Kanun no: 222).
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanun no: 6287). Yayımlandığı Resmi Gazete tarih ve sayısı: 11.04.2012, 28261.
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*. 30.11.2012, <http://www.un.org/Overview/rights.html> (İngilizce), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Türkçe).
- Kargın, T., Acarlar, F. ve Sucuoğlu, B. (2005) Öğretmen, yönetici ve anne babaların kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 4(2), 55-76.
- Kırcaali-İftar (1998) *Özel gereksinimli bireyler ve özel eğitimi*. S. Eripek (Ed.). *Özel eğitim*, 3-11, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi. (01.06.2012) 30.11.2012 tarihinde Lisans Programı: <http://aef.marmara.edu.tr/bolum/121203/sayfa/2271/lisans-programi> adresinden alındı
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2007) *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kaynaştırma Eğitimi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2009) *Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı. (2010) *İlköğretim Okullarındaki Kaynaştırma Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. Ankara: MEB EARGED.
- MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2011) *Milli Eğitim İstatistikleri 2010-2011*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2012) *Milli Eğitim İstatistikleri 2011-2012*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. (13. 06. 2012) *Manisa Milletvekili Özgür Özel'in 7/5308 Esas Numaralı Yazılı Soru Önergesine İlişkin Cevap*. Ankara. 30.11.2012 tarihinde <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-5308sgc.pdf> adresinden alındı
- MEB. (2012). 2012 Ortaöğretim Kurumlarına Geçiş Sistemi Tercih ve Yerleştirme e-Kılavuzu. 30.11.201 tarihinde http://oges.meb.gov.tr/doc2012/2012-SBS_Tercih_ve_Yerle%C5%9Firme_K%C4%B1lavuzu.pdf adresinden alındı
- Resmi Gazete. (19.06.1986) Sayı: 19139. *Mesleki Eğitim Kanunu* (Kanun no: 3308).
- Resmi Gazete. (29.08.2009) Sayı: 27334. *Milli Eğitim Bakanlığı Kurumlarında Sözleşmeli veya Ek Ders Görevi ile Görevlendirilecek Uzman ve Usta Öğreticiler Hakkındaki Yönetmelik*.
- Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2010) *Okullarımızda Neden Niçin Nasıl Kaynaştırma. Yönetici, Öğretmen ve Aile Kılavuzu*. 30.11.2012, <http://orgm.meb.gov.tr/duyurular/kaynastirma.pdf>
- Resmi Gazete. (21.5.2010) Sayı: 27587. *Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği*.
- Resmi Gazete. (24.6.1973) Sayı: 14574. *Milli Eğitim Temel Kanunu* (Kanun no: 1739).
- Nartgün, S. S. (2004). *Farklı eğitim bilimleri alanlarından mezun olup zihinsel engelliler öğretmeni olarak atanan eğitimcilerin uygulamada ne tür sorunlarla karşılaştıklarına ilişkin görüşleri*. XIV. Ulusal Özel Eğitim Kongresi.

- Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi. (2012) 2012 Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu. Ankara: ÖSYM.
- Resmi Gazete. (06.06.1997) Sayı: 23011. Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Kanun no: 573).
- Resmi Gazete. (21.07.2012) Sayı: 28360. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği.
- Resmi Gazete. (18.05.2012) Sayı: 28296. Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği.
- Resmi Gazete. (15.10.1983) Sayı: 18192. Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu (Mülga) (Kanun no: 2916).
- Özel Eğitimin Güçlendirilmesi Projesi. (tarih yok) 30.11.2012 tarihinde <http://ozegep.meb.gov.tr/> adresinden alındı
- Öztürk, T. (2007) *Ana sınıflarına devam eden normal çocukları bilgilendirmenin zihin engelli yaşlılarına yönelik tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Resmi Gazete. (07.07.2005) Sayı: 25868. Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (Kanun no: 5378). Yayınlandı
- Özyürek, M. (2008). *Nitelikli Öğretmen Yetiştirmede Sorunlar ve Çözümler: Özel eğitim Örneği*. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6 (2), 189-226.
- Pınar-Sazak, E. ve Yıkılmış, A. (2004). *İlkokul müdürlerinin kaynaştırma uygulamasına yönelik görüşlerinin belirlenmesi*. 14. Ulusal Özel Eğitim Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Bolu.
- Sınavlardaki Okuyucu Karmaşası. (tarih yok) 30.11.2012 tarihinde Engelsiz Kampus: <http://www.engelsizkampus.com/node/1425> adresinden alındı
- Resmi Gazete, (27.05.1983) Sayı: 18059. Sosyal Hizmetler Kanunu (Kanun no: 2828).
- Sucuoğlu, B. (2004). *Türkiye'de Kaynaştırma Uygulamaları: Yayınlar/Araştırmalar (1980-2005)*. Özel Eğitim Dergisi, 5 (2), s. 15-23.
- Sucuoğlu, B. ve Kargin, T. (2008) *İlköğretimde Kaynaştırma Uygulamaları: Yaklaşımlar, Yöntemler, Teknikler*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Staub, D. ve Peck, A. C. (1995) *What are the outcomes for nondisabled students?* Educational Leadership, 52(4), 36-40.
- Stojik, T. (der.). (2009) *A guide for advancing inclusive education practice*. Belgrade: Dosije Studio.
- Swaim, K.F., & Morgan, S.B. (2001) *Children's attitudes and behavioral intentions toward a peer with autistic behaviors: does a brief educational intervention have an effect?* Journal of Autism and Developmental Disorders, 31(2), 195-205.
- Şahbaz, Ü. (2007) *Normal öğrencilerin kaynaştırma sınıflarına devam eden engelli öğrenciler hakkında bilgilendirilmelerinin engellilerin sosyal kabul düzeylerine etkisi*. Eurasian Journal of Educational Research, 26, 199-208.
- Şahbaz, Ü. (2008) *Kaynaştırma hakkında doğru bildiğimiz yanlışlar*. İlköğretmen, Nisan, 28-29.
- Yılmaz, H. (2007) *Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2007) *Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2010a) *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*. Ankara: T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2010b) *Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Ulusal Eylem Planı (2010-2011)*. Ankara: T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı
- Tohum Otizm Vakfı. (2010) *Türkiye'de Otizm Spektrum Bozuklukları*. İstanbul: Tohum Otizm Vakfı.
- Tohum Otizm Vakfı. (2012) *Yetersizliği Olan Bireylere Yönelik Eleman Yetiştirmek Üzere Yüksek Lisans ve Önlisans Program Önerileri*.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2002) *Türkiye Özürlüler Araştırması*. Ankara: TÜİK.
- TÜİK, T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2011) *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*. Ankara: TÜİK.
- UNESCO. (2010) *EFA Global Monitoring Report 2010: Reaching the Marginalized*. Paris: UNESCO.
- UNICEF ve MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü. (2011) *İlköğretime Zamanında Kaydolmama: Nedenleri ve Önlenmesi için Öneriler*. Ankara: UNICEF ve MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü.
- World Health Organisation. (2011) *World Report on Disability*. Geneva: World Health Organisation.
- Resmi Gazete. (14.08.2010) Sayı: 27672. Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği.

İSTİHDAM

VOLKAN YILMAZ
DR. BURCU YAKUT ÇAKAR
BÜLENT KÜÇÜKASLAN

Raporun bu bölümü Türkiye’de engelli bireylerin istihdamı konusuna odaklanmaktadır. Bu bölümde, engelli bireylerin istihdamı, engelli bireylerin işgücüne katılımı, engelli işsizliği, istihdam alanında engellilik temelinde ayrımcılık ve çalışan engellilerin karşılaştıkları sorunlar temalarını kapsayacak bir çerçeve içinde ele alınmaktadır.

Bölüm, engelli bireylerin istihdamına ilişkin sosyal bilimler yazınında öne çıkan temalara dair genel bir çerçeve sunuşu ile başlamaktadır. Bu genel çerçeve sunuşunun ardından, engelli bireylerin istihdamına ilişkin ulusal ve uluslararası mevzuata dair genel bilgi verilmektedir. Üçüncü kısımda, Türkiye’de engelli istihdamına dair mevcut duruma ilişkin veriler bu alanda yayımlanmış ulusal ve uluslararası raporların değerlendirmeleri ışığında tartışılmaktadır. Dördüncü kısımda, ülkemizde engelli bireylerin çalışma olanaklarına diğer yurttaşlar ile eşit koşullarda erişmelerinin önündeki engellere ilişkin öne çıkan sorun alanları tanımlanmakta ve detaylı olarak incelenmektedir. Sorun alanları, araştırmacılar tarafından 2012 yılının Ağustos ile Kasım ayları arasında gerçekleştirilen sekiz derinlemesine mülakat, bir odak grup çalışması¹ ile raporun kaleme alındığı dönemde, 52 bini aşkın üyeye sahip olan Engelliler.biz internet platformunda engelli bireyler tarafından istihdam alanına ilişkin ifade edilen sorunlar üzerinden yapılan niteliksel bir değerlendirme sonucunda belirlenmiştir. Bölümün beşinci ve son kısmında ise istihdam alanında engelli bireylerin diğer yurttaşlar ile eşit olanaklara sahip olabilmelerinin önünü açacağını düşündüğümüz politika önerileri sıralanmaktadır.

1. ENGELLİ BİREYLERİN İSTİHDAMINA GENEL BAKIŞ: AKADEMİK YAZIN TARAMASI

Günümüzde istihdam alanında engelli bireylerin diğer bireylere oranla dezavantajlı bir konumda bulunmaları, dünyadaki üretim ve tüketim ilişkilerinin dönüşümünün tarihinin bir sonucudur. Sosyal bilimler yazınında engelli bireylerin işgücü piyasasından dışlanması tarihini inceleyen öncü araştırmacılarından Mike Oliver, bu tarihsel sürecin en önemli ögesinin kırsal toplumlardan kentsel sanayi toplumlarına geçiş olduğunu iddia etmektedir (Oliver, 1990).

İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan 1970’lerin sonuna dek geçen süreçte, dünya ülkelerinin önemli bir bölümünün temel hedefleri arasında tüm yurttaşlarına istihdam sağlamak bulunmaktaydı. Tam istihdamı hedef alan bu dönemde dahi, engelli bireylerin büyük çoğunluğu istihdamın dışında kalmıştır. Engelli bireylerin istihdam alanının dışında kalmasını bir eşit yurttaşlık sorunu olarak tarif eden ilk siyasi özneler, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde engellilerin maruz kaldığı ikinci sınıf yurttaşlığa karşı önemli bir siyasi karşı çıkış geliştiren engelli hakları hareketleri olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından 1970’li yıllara dek, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde refah devleti politikaları çerçevesinde engelli bireylere yönelik sosyal politika önlemlerinin temelini, engelli bireylere yönelik gelir desteği politikaları oluşturmuştur. Gelir desteği politikaları yoluyla gelir yoksulluğundan büyük ölçüde korunan engelli bireyler, engellilere yönelik politikaların yalnızca gelir desteğine indirgenmesine yönelik eleştiri getirmeye ve istihdam dahil olmak üzere tüm kamusal alanlara eşit katılım

¹ Görüşme yapılan kişi ve bu kişinin bağlı bulunduğu kurumların bilgisi (kamu kurumları hariç) anonimleştirilerek sunulmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü yöneticisi, danışmanı ve uzmanları, engel derecesi yüksek kişilerin yoğunluklu olarak çalıştığı bir işletmenin yöneticisi, işveren örgütlerinden birinin engelli istihdamı alanında uzman avukatı, Türkiye İş Kurumu’nun engelli istihdamı uzmanı, engelli istihdamı alanında çalışan bir sivil toplum örgütünün avukatı, ulusal ölçekte faaliyet gösteren bir holding grubu ve iştiraklerinin insan kaynakları yöneticileri, engelli girişimciliği alanında faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütünün proje yöneticisi ve ayrımcılık karşıtı politikaları ile bilinen bir uluslararası firmanın insan kaynakları yöneticisi ile görüşülmüştür. Çağrı merkezlerinin engelli istihdamının yoğunlaştığı alanlardan biri olduğunda hareketle, araştırmacılarımız büyük bir çağrı merkezi firmasından uzun süre görüşme talep etmişler, fakat firma yetkilileri görüşme taleplerine olumlu yanıt vermemiştir.

talebinde bulunmaya başlamışlardır. Kendi kararları olmayan hiçbir düzenlemenin kendileri için yapılmaması gerektiğini vurgulayan² engelli hakları hareketinin savunu faaliyetleri sayesinde, günümüzde engelli bireylerin istihdamının kamu politikalarında önemli bir gündem maddesi olarak ortaya çıktığına şahit olmaktayız.

Engelli Kişilerin Enternasyonalı (*Disabled People's International*) gibi uluslararası kurumlar yoluyla güçlü bir siyasi varlık kazanan engelli hakları hareketi, engelli bireylerin istihdama katılımını bir eşit yurttaşlık meselesi olarak tarif etmişlerdir. Engelli hakları hareketinin istihdam alanındaki eşit yurttaşlık talepleri iki tespite dayanmaktadır. Bu tespitlerin ilki, engelliliğin kişilerin bedensel ya da ruhsal **eksikliklerinden** değil (engelliliğe tıbbi yaklaşım), toplumun **farklı** bedensel ve ruhsal özelliklere sahip kişilere açık bir biçimde yapılanmamış olmasından kaynaklandığı (engelliliğe sosyal yaklaşım) tespitidir. İkinci tespit ise, içinde yaşadığımız ekonomik sistemde üretim süreçlerine katılımın kişilerin toplumsal statülerini ve yaşam koşullarını belirlediği tespitidir. Engelli hakları hareketi bu tespitlerden yola çıkarak, istihdama katılımı engelli bireylerin toplumsal statülerinin yükselmesini, yaşam koşullarının iyileşmesini ve tüm kamusal alanlara eşit erişimlerini sağlamanın bir aracı olarak tanımlamıştır.

Engelli hakları hareketinin içinde yer alan araştırmacılardan Colin Barnes ve Geof Mercer, engellilik yaklaşımının radikal bir istihdam ve çalışma ilişkileri eleştirisini içinde barındırdığını iddia etmektedirler. Günümüz toplumlarındaki, çalışmayı kutsal bir konuma yerleştiren ve yalnızca para karşılığı yapılan işlere indirgeyen toplumsal değerler sisteminin engelli bireyler için dışlayıcı sonuçları olduğuna vurgu yapmaktadırlar (2005: 536). Ayrıca araştırmacılar, engelli bireylerin istihdamının artırılması savunulurken, engelli bireylerin farklılıklarının göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret etmektedirler. Örneğin, engelli bireylerin bir bölümü için öz bakım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi sağlam insanlara oranla çok daha fazla zaman alan faaliyetlerdir. Yalnızca bu farklılık dahi, örneğin işyerine gitmek üzere hazırlanmak için engelli bireyin daha uzun zaman harcaması ve sağlam bireylere oranla daha fazla emek vermesi anlamına gelmektedir (Bkz. Barnes ve Mercer, 2005: 537). Son olarak araştırmacılar, engelli bireylerin istihdamının izole bir sorun alanı olarak değil; eğitim, ulaşım ve yapıklı çevre gibi çok farklı alanlarla yakından ilişkili bir mesele olarak ele alınması gerektiğinin altını çizmektedirler (2005: 536).

Engelli hakları hareketinin ve engellilik alanında çalışan önemli araştırmacıların yukarıda sayılan tespitleri ve bu tespitler üzerinden geliştirdikleri söylem, uluslararası arenada engelliliğe tıbbi yaklaşımın ve engellilerin hoş görülmesi ve korunması gereken farklı ama eşit olmayan bireyler olduğuna dair yaklaşımın terk edilmesini sağlamıştır. Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası'nın ortak yayınladıkları 2011 Dünya Engellilik Raporu'nda (2011 *World Report on Disability*) engellilik, bireylerin bedensel ya da ruhsal özelliklerine indirgenmemesi gereken, tüm bedensel ve ruhsal özellikleri ile bireyin içerisinde yaşadığı sosyal ve fiziksel çevre ilişkilenmesi ile ortaya çıkan bir durum olarak nitelenmeye başlanmıştır (biyo-psiko-sosyal yaklaşım) (2011). Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ile ise, engelli bireyler diğer tüm insanlarla eşit haklara sahip olan bireyler olarak kabul edilmişlerdir.

Araştırmalar günümüzde engelli bireylerin işgücüne katılım oranlarının küresel olarak dünya nüfusunun geneline oranla daha düşük seyrettiğini göstermektedir (Fremstad, 2009). Ayrıca, işgücüne katılım gösterdikleri durumda dahi, engelli bireyler arasındaki işsizlik oranının nüfusun geneline göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır (Dupré ve Karjalainen, 2003). Son olarak araştırmalar, üretkenlik açısından benzer düzeyde olsalar dahi, engelli çalışanların diğer çalışanlardan daha düşük oranda maaş aldıklarını, dolayısıyla çalışan engellilerin de engellilik temelinde ayrımcılık ile karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymaktadır (Baldwin ve Johnson, 2000). Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından gerçekleştirilen bir çalışma ise, engelli bireylerin çalışma

2 Bu talep "nothing about us without us" sloganı ile tarihsel bir sembole dönüşmüştür.

hayatından dışlanması, bu ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasıllarının yüzde 3 ila 7'si civarında olduğunu göstermiştir (Buckup, 2009).

Uluslararası örgütler son yıllarda engellilerin istihdamının artırılmasına yönelik somut öneriler sunmaya başlamışlardır. Örneğin, Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü'nün 2011 Dünya Engellilik Raporu'nda hükümetlerin şu adımları atmaları istenmiştir: Ayrımcılık karşıtı mevzuatın yasalaştırılması ve uygulanması, engelli bireylerin istihdamına ilişkin olarak farklı alan ve sektörlerdeki kamu politikalarının uyumlaştırılması, kamuoyunda engelliliğe ilişkin önyargıları kırarak bir bilinç düzeyi ve farkındalık oluşturulması, ana akım istihdam hizmetleri ve mesleki eğitim programlarının engellilerin de yararlanacağı şekilde erişilebilir duruma getirilmesi, istihdamda ayrımcı yerine kapsayıcı programların uygulanması, bireyler arasındaki farklılıkları dikkate alan bir yaklaşımın benimsenmesi ve ana akım politika uygulama olanaklarının bulunmadığı alanlarda hedefli/özel destek programları geliştirilmesi (2011).

Uluslararası örgütler hükümetlerle birlikte işverenlere ve işveren örgütlerine de sorumluluk yüklemektedirler. Örneğin, Dünya Engellilik Raporu, işverenlerden engelli bireylerin istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik olarak kamu istihdam kurumları ile işbirliği içinde olmalarını, engelli bireylerin istihdamı açısından işyerinde gerekli ekipman bulundurmalarını ve uyumlulaştırma çalışmalarını gerçekleştirmelerini talep etmektedir (Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası, 2011). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün raporunda ise işveren örgütlerinin ve diğer işveren ağlarının engelli istihdamına yönelik farkındalık yaratma, engelli istihdamı alanında rehberlik sağlama ve engelli çalışan adaylarına yönelik kariyer gelişimi ve mesleki eğitim fırsatları sunma gibi sorumluluklar üstlenmeleri gerektiğinin altı çizilmektedir (ILO, 2011a).

Engelli bireylerin istihdamının artırılmasına yönelik farklı politika tercihleri ve uygulamaları bulunmaktadır. Refah devletlerinin sunduğu sosyal desteklerin sert eleştirilere tabi tutulduğu bir tarihsel dönemde, siyasetin gündemine giren engelli bireylerin istihdamının artırılması meselesi dahilinde en sık tartışılan başlıklardan birini, engelli bireylere yönelik gelir desteği programları ve bu programların istihdama etkileri oluşturmuştur.

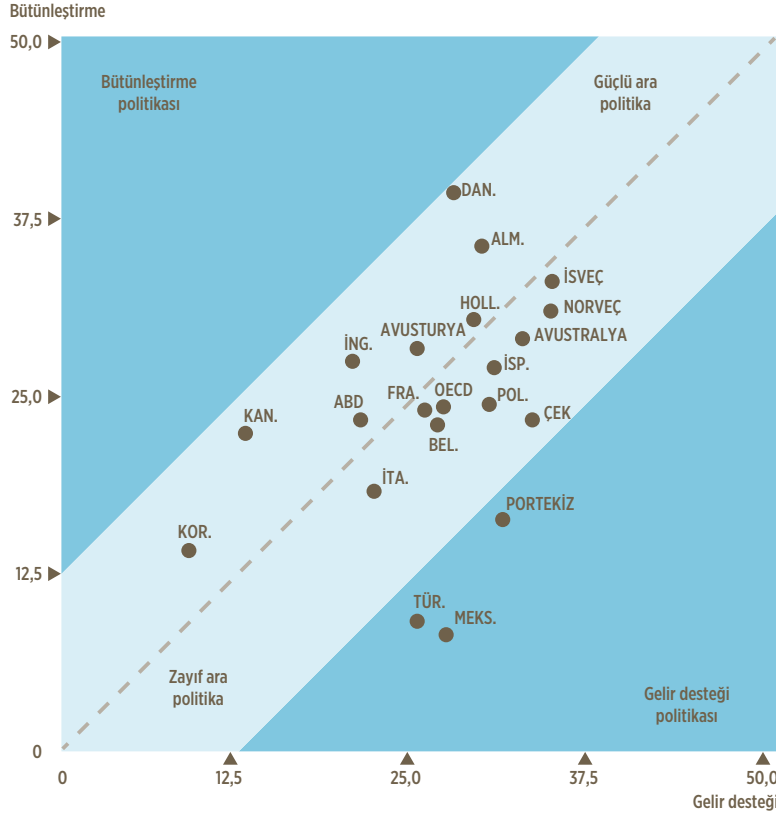
Engelli bireylere yönelik gelir desteği ve istihdam desteği politikaları sıklıkla birbirlerinin alternatifi olarak sunulmuşlardır. Örneğin, Avrupa Birliği üye ülkeleri genelinde engelli istihdamına ilişkin politika önlemlerini inceleyen çalışmalarında Eichhorst vd. (2010), genel olarak sosyal içermeye yönelik iki temel yaklaşım olduğunu belirtmektedir: Nakit transferleri ve sosyal yardımlardan oluşan pasif politikalar ve iş danışmanlığı, mesleki eğitim ya da işe yerleştirme üzerinden yürütülen aktif işgücü program ve politikaları. Eichhorst vd.'nin de kabul ettiği bu ikilik, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde 1970'li yılların sonundan itibaren sosyal refah devletinin girdiği mali kriz sonrasında ortaya çıkan ve yoğun olarak ideolojik olan bir yaklaşımın ürünü olarak yaratılan bir ikiliktir. Refah devletlerinin mali krizini gelir desteği politikalarında kısıntıya gitme yoluyla aşmayı hedefleyen bu yaklaşım, bu iki tür politikanın birbirlerini tamamlama olasılığını göz ardı etmiş ve engelli bireylerin "gelir desteğinden istihdama" geçişini engellilik politikalarının tek hedefi olarak işaret etmiştir.

Aktif işgücü politikaları bir yandan engelli istihdamını siyasi gündeme taşımış, bir yandan da gelir desteği programlarından faydalanan engelli bireylerin sayısını azaltmaya yönelik politikalarla temel oluşturmuştur (OECD, 2006). Danimarka, Büyük Britanya ve Almanya'da engelli bireylere yönelik aktif işgücü programları üzerine yapılan bir çalışmada, aktif işgücü programlarının engelli bireylerin istihdamına yönelik eğitim ve işe yerleştirme olanaklarını artırdığına vurgu yapılmaktadır (Dingeldey, 2005). Öte yandan, aktif işgücü politikalarının engelli bireylerin toplumsal katılımlarını yalnızca istihdam alanı ile sınırlı tutma (Swain, 2003), engelli bireylerin iktisadi bağımsızlıklarını sürdürmeleri için önem arz eden gelir desteği politikalarına son verme (Yılmaz, 2011a) ve engelli bireylerin istihdamını kısıtlayan esnek işgücü piyasalarının yapısının yarattığı engelleri göz ardı etme (Jolly, 2000) risklerini içlerinde barındırdığı da savunulmaktadır.

Bu çerçevede Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) üye ülkeleri arasında engelli bireylerin istihdamı ve engelli bireylere yönelik gelir desteği politikaları çerçevesinde yaptığı genel bir karşılaştırma sunan Engelliliği Yapabilirliğe Dönüştürmek (*Transforming Disability into Ability*) (2003) başlıklı raporu, engelli bireylerin çalışma hayatına katılmasının desteklenmesi ve gelir güvencesinin sağlanmasına ilişkin politikalara dair önemli değerlendirmeler sunmaktadır. Rapor, engellilere yönelik politikaların bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve bu çerçevede istihdam odaklı politika bileşenleri ile gelir/transer politikalarının daha geniş bir kurumsal sistem yaklaşımına oturtulması gerektiğinin altını çizmektedir.

OECD ülkelerinde 2000'li yılların başlarında engelli bireylere yönelik uygulanan politika ve programları değerlendiren raporda, engelli politikaları için farklı tipolojiler tanımlanmaktadır. Bu tipolojiler, raporda, ülkelerdeki politikaların değerlendirilmesinde çeşitli alt politika bileşenleri incelenerek oluşturulmuştur. Gelir/transer politikalarının alt bileşenleri arasında kapsam oranı, gelir desteğinden faydalanabilmek için gereken en düşük engellilik derecesi, azami nakit destek miktarı, sağlık raporu kriteri, mesleki değerlendirme raporu gerekliliği, maluliyet ödeneklerinin düzeyi ve süresi, işsizlik ödeneğinin düzeyi ve süresi yer almaktadır. İstihdam odaklı politikaların alt bileşenleri arasında ise politikaların kapsamı, uygulamada işverenlerin sorumluluğu, destekli, sübvans edilen ve korumalı istihdam programlarının mevcudiyeti, mesleki rehabilitasyon faaliyetlerinin kapsamı gibi, istihdama yönelik teşvikler bulunmaktadır. Aşağıdaki grafik istihdam politikaları ile gelir desteği gibi politikaların bileşimi temelinde OECD ülkelerinin birbirlerinden hangi alanlarda farklılaştıklarını göstermektedir.

GRAFİK 1. 2000'LERDE OECD ÜLKELERİNDEKİ ENGELLİ POLİTİKALARININ GELİR DESTEĞİ VE BÜTÜNLEŞTİRME YAKLAŞIMLARINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI

Kaynak: OECD, 2003.

Bu sınıflamaya göre 2000’li yılların başlarında Türkiye, Meksika ve Portekiz ile birlikte, istihdama yönelik politika yaklaşımının zayıflığı ile birlikte kısıtlı düzeyde bir gelir desteği politikası yaklaşımına sahip bir ülke olarak görünmektedir. Türkiye, istihdama yönelik politikaların önemli ölçüde yetersiz olması ve gelir desteği politikalarının kısıtlılığı nedeniyle, istihdam ve destek politikalarının ikisini daha cömert bir bileşimde dengelemiş olduğu görülen çoğu OECD ülkesinden ayrılmaktadır.

Raporda, Türkiye bu sınıflama içinde oluşturulan kümelerde, engelli destek programı kapsamının oldukça sınırlı düzeyde kaldığı, maluliyet ve engelli maaşlarının görece düşük düzeylerde olduğu ve rehabilitasyon ya da istihdam programlarının bulunmadığı “olgunlaşmamış sistem” kümesi içinde konumlanmaktadır.

OECD raporunun politika önerileri bölümünde, Türkiye ve benzeri durumdaki ülkeler için özellikle nakit destek programlarının, engellilerin çalışma hayatına ve daha genel anlamda toplumsal yaşama katılımları için yeterli olmadığına vurgu yapılarak, her engelli bireye kendi ihtiyaçları, kapasitesi ve tercihlerine göre oluşturulmuş bir “katılım paketi” sunulması ve bu paket kapsamında rehabilitasyon, mesleki eğitim, iş arama konusunda destek, farklı nitelikte istihdam biçimlerine yönlendirme ile birlikte nakdi ya da ayni desteklerin yer alması önerilmektedir. Raporun genel yaklaşımı aktif işgücü politikalarının uygulanmasına yöneliktir, ancak bu politikaların, nakit desteklerinin tamamlayıcısı olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. OECD’nin bu dengeli yaklaşımına paralel biçimde, engelli bireylere yönelik istihdam destekleri ile gelir desteklerinin birbirlerini dışlayan politika alternatifleri olarak algılanmasının hatalı olacağı düşüncesindeyiz.

Mont’un OECD ülkelerindeki engelli istihdam politikalarının etkinliğini inceleyen çalışması da istihdam politikalarının gelir güvencesi ile bütünleşmiş biçimde uygulanabildiği ölçüde başarılı olduğunu göstermektedir (2004). Çalışmada, engelli bireylerin topluma ve iktisadi yaşama tam katılımlarının sağlanabilmesi için destek ve teşviklerin sunulmasının yanı sıra, insana yaraşır koşullarda yaşam sürdürmelerinin de önemine dikkat çekilirken, engelli bireylerin farklılıklarına duyarlı bir yaklaşım geliştirilmesinin öneminin altı çizilmektedir. Mont, engelli istihdam politika araçları olarak engelli çalıştırma yükümlülüğü sistemini kapsayan yasal düzenlemeler, mesleki rehabilitasyon, mesleki eğitim gibi araçları kapsayan destekleyici programlar ve korumalı işyerleri gibi ikame programlarının OECD ülkelerindeki uygulamalarını inceleyerek, orta gelirli ülkeler için birkaç öneride bulunmaktadır:

- Mesleki rehabilitasyon, destekli istihdam ve işverenlere uyumlaştırma desteği gibi daha kapsayıcı istihdam programlarını uygulanması,
- Hem kamunun hem özel sektörün engelli istihdamı konusunda teşvik edilmesi,
- İşyerlerinin uyumlaştırması konusunda engelli örgütlerinin savunuculuk çalışmalarının desteklenmesi (2004).

2. ULUSLARARASI VE ULUSAL MEVZUAT

Ülkemizde engellilerin istihdamı 1970’li yıllardan itibaren 4857 sayılı İş Yasası’na göre düzenlenmektedir. 4857 sayılı İş Yasası, İŞKUR’u engellilerin istihdamından yetkili ve sorumlu kılmıştır. İş Yasası’nın 30. maddesi, 50 ve üzeri işçi çalıştıran özel işyerlerinin asgari olarak çalışanlarının % 3’ünü ve kamu işyerlerinin çalışanlarının % 4’ünü engelli bireylerden oluşturmasını öngörmektedir. 2008 yılında çıkarılan İstihdam Paketi’yle yapılan değişikliklerin ardından, sözkonusu maddenin güncel hali şöyle olmuştur:

4857 SAYILI İŞ YASASI

MADDE 30 - (DEĞİŞİK MADDE: 15/05/2008-5763 S.K/2.MD.)

İşverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç özürlü, kamu işyerlerinde ise yüzde dört özürlü ve yüzde iki eski hükümlü işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Aynı il sınırları içinde birden fazla işyeri bulunan işverenin bu kapsamda çalıştırmakla yükümlü olduğu işçi sayısı, toplam işçi sayısına göre hesaplanır.

Bu kapsamda çalıştırılacak işçi sayısının tespitinde belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmesine göre çalıştırılan işçiler esas alınır. Kısmi süreli iş sözleşmesine göre çalışanlar, çalışma süreleri dikkate alınarak tam süreli çalışmaya dönüştürülür. Oranın hesaplanmasında yarıma kadar kesirler dikkate alınmaz, yarım ve daha fazla olanlar tama dönüştürülür. İşyerinin işçisi iken sakatlananlara öncelik tanınır.

(Değişik fıkra: 11/10/2011-KHK/665/28.md.) Bu maddeye aykırılık hallerinde 101. madde uyarınca tahsil edilecek cezalar, özürlülerin ve eski hükümlülerin kendi işini kurmaları, özürünün iş bulmasını sağlayacak destek teknolojileri, özürünün işe yerleştirilmesi, işe ve işyerine uyumunun sağlanması ve bu gibi projelerde kullanılır. Tahsil edilen cezaların kullanımına ilişkin hususlar, Türkiye İş Kurumu'nun koordinatörlüğünde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü ile İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, en çok işçi ve işvereni temsil eden üst kuruluşların ve en çok özürünü temsil eden üst kuruluşun birer temsilcisinden oluşan komisyon tarafından karara bağlanır. Komisyonun çalışma usul ve esasları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca çıkarılan yönetmelikle düzenlenir.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na göre ise, kamu kurum ve kuruluşlarının en az çalışanlarının % 3'ü oranında engelli memur çalıştırma yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yükümlülüğün yerine getirilmesinin takip ve denetiminden Devlet Personel Başkanlığı yetkili ve sorumludur. İŞKUR'un engelli çalıştırma yükümlülüğü bulunan özel işyerlerine ceza kesme yetkisi bulunmaktayken, Devlet Personel Başkanlığı'nın kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik bağlayıcı bir yetkisi yoktur.

Türkiye'de engelli bireylere istihdam alanında ayrımcılık yapılamayacağı İş Kanunu'nun 5. maddesi ve 2005 yılında kabul edilen Özürülüler Kanunu'nda açıkça belirtilmiştir. Ayrımcılığı yasaklayan bu düzenlemelere rağmen, Türkiye mevzuatında halen engellilik temelinde ayrımcılık içeren düzenlemeler mevcuttur (EŞİD, 2011: 44). Örneğin Hakimler ve Savcılar Kanunu'nun 8. maddesi "hakimlik ve savcılık görevlerini sürekli olarak yurdun her yerinde yapmasına engel olabilecek vücut ve akıl hastalığı veya sakatlığı, alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi özürlü durumları" bulunmamasını hakim ya da savcılığa atanmanın ön şartı olarak tanımlamaktadır.

Özürülüler Kanunu'nun 12, 13 ve 14. maddeleri, engelli bireylerin istihdamının önündeki engelleri kaldırmak amacıyla sağlanacak tedbirleri ve düzenlemeleri kapsamaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın kanun önünde eşitliği düzenleyen 10. maddesine, 12 Eylül 2010 yılında yapılan referandum sonucunda, engellilere yönelik olumlu ayrımcılık uygulamalarının ayrımcılık sayılamayacağını belirten aşağıdaki bölüm eklenmiştir:

Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.

Uluslararası hukukta ise engelli bireylerin istihdama katılımları “çalışma hakkı” çerçevesinde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Haklar Temel Yasası’nda, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün çeşitli sözleşmelerinde³ ve nihayet Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de düzenlenmiştir.

2007 yılında ülkelerin imzasına açılan ve ülkemizin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme engelli bireylere yönelik tüm kamu politikalarında olduğu gibi engelli bireylere yönelik istihdam politikalarında da temel alınması gereken uluslararası hukuk metnidir. Anayasanın 90. maddesi gereğince, onaylanan uluslararası insan hakları sözleşmelerinin Türkiye’de kanunların üzerinde olduğu kuralından hareketle, günümüzde Sözleşme’nin ülkemizde engellilere yönelik tüm politikalarda temel alınması gerektiğini hatırlatırız. Sözleşme’nin Çalışma ve İstihdam başlıklı 27. maddesi şöyledir:

1. Taraf Devletler, engellilerin çalışma hakkını diğerleriyle eşit bir şekilde tanır; ve bu hak, engellilerin açık, kapsayıcı ve erişilebilir nitelikte bir iş piyasası ve çalışma ortamında, serbestçe seçtikleri bir işte hayatlarını kazanmaları fırsatını da içerir. Taraf Devletler, çalışırken sakatlananlar dahil tüm engellilerin çalışma hakkının hayata geçmesini, yasama tedbirleri dahil uygun tüm tedbirleri olarak, güvence altına almalıdır. Buna ek olarak:
 - (a) İşe alım ve istihdam edilme koşullarında, çalışma sırasında, kariyer gelişimi ve sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları dahil olmak üzere, istihdama ilişkin her hususta, engelliliğe dayalı ayrımcılığı yasaklar;
 - (b) Adil ve uygun çalışma koşullarının sağlanmasına ilişkin olarak, engellilerin hakları diğerleriyle eşit bir şekilde korunmalıdır. Bu, fırsat eşitliğini, eşit değerde bir iş için engellilere eşit ücret verilmesini ve tacizden korunma ve mağduriyetin giderilmesi dahil olmak üzere güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarını içerir;
 - (c) Engellilerin diğerleriyle eşit bir şekilde iş ve sendikal haklarını kullanabilmelerini sağlar;
 - (d) Engellilerin diğerleriyle eşit bir şekilde genel teknik ve mesleki rehberlik programlarına, yerleştirme hizmetlerine, meslek içi sürekli eğitime etkili erişimini sağlar,
 - (e) İş piyasasında engellilerin istihdam olanaklarını ve kariyer gelişimini destekler, ve engellilerin iş aramasına ve işe başlamasına, çalışmaya devam etmesine ve işe geri dönmelerine yardım eder;
 - (f) Serbest çalışma, girişimcilik, kooperatif kurma ve kendi işini kurma konusundaki fırsatları geliştirir;
 - (g) Engelli kimseleri kamu sektöründe istihdam eder;
 - (h) Olumlu eylem programları, teşvikler ve diğer tedbirleri de içerebilecek uygun politika ve tedbirlerle, engellilerin özel sektörde çalıştırılmasını destekler;
 - (i) Engellilerin çalıştıkları işyerlerinde makul uyumlulaştırmaların yapılmasını sağlar;
 - (j) Engellilerin açık iş piyasasında iş tecrübesi kazanmasını sağlar;
 - (k) Engelliler için mesleki ve profesyonel rehabilitasyon, işe uyum ve çalışmaya dönüş programları yürütür.
2. Taraf Devletler, engellilerin köle olarak tutulmamalarını sağlamalı ve engellileri zorla çalıştırılmaya ve mecburi çalışmaya karşı diğerleriyle eşit bir şekilde korumalıdır.

3 Bkz. ILO. (1958). *Discrimination (Employment and Occupation) Convention* (No: 111); ILO. (1983) *Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention* (No: 159); ILO. (2002) *Code of Practice for Managing Disability in the Workplace*.

3. TÜRKİYE’DE ENGELLİ BİREYLERİN İSTİHDAMI

Ülkemizde engelli bireylerin istihdamına dair güncel durumu ortaya koyan bilgiler yetersizdir ve engelli istihdamı alanındaki akademik yazın gelişmekte olmakla birlikte halen kısıtlıdır. Engelli istihdamının durumuna dair halen en güvenilir veri kaynağını 2002 yılında gerçekleştirilen Türkiye Özürlüler Araştırması oluşturmaktadır.

Aşağıdaki tabloda engelli ve kronik hastalığa sahip bireyler ile genel nüfusun okuma yazma bilmeme oranı, işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranı temelinde karşılaştırması verilmiştir.

TABLO 1. ENGELLİ VE KRONİK RAHATSIZLIĞI BULUNAN BİREYLERİN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE GENEL NÜFUS İLE KARŞILAŞTIRILMASI

	ENGELLİLER	KRONİK HASTALAR	GENEL NÜFUS
OKUMA YAZMA BİLMEME ORANI	36,33	24,81	11,7
İŞGÜCÜNE KATILIM ORANI	21,71	22,87	49,6
İŞSİZLİK ORANI	15,46	10,77	10,3

Kaynak: Engelli ve kronik hasta bireyler için veriler Türkiye Özürlüler Araştırması’ndan, genel nüfus için veriler ise Hanehalkı İşgücü Anketi’nden alınmıştır.

Engelli ve kronik hastalığa sahip nüfus ile genel nüfusu karşılaştırabilmek için bu nüfuslara dair bazı özelliklerden bahsetmek gerekmektedir. Engelli ve kronik hastalığa sahip nüfusta genel nüfusa oranla erkeklerin fazla olması, işgücüne katılım oranı hesaplamasında farazi bir artışa neden olabileceği gibi, yaşlıların oranının genel nüfusa göre yüksek olması ise tam tersi bir etkide bulunabilecektir. Bu iki etkinin birbirlerini etkisiz kılacağı varsayılırsa, engelli ve kronik hastalığa sahip nüfusun özelliklerinin istihdam verileri temelinde genel nüfusla bir karşılaştırmaya imkan vereceği iddia edilebilir.

Tabloda ilk göze çarpan veri, engelli bireylerin yaklaşık üçte birinin okuma yazma bilmemesidir. Okuma yazma oranının düşüklüğü, engelli ve kronik hastalığa sahip bireylerin işgücüne katılımlarına, işsizlik oranlarına, çalışacakları işlerin niteliğine ve çalışma koşullarına doğrudan olumsuz etki yapmaktadır. Bu nedenle, engelli bireylerin Türkiye’de örgün ve yaygın eğitim olanaklarına eşit erişimlerinin sağlanması uzun vadede engelli bireylerin istihdamına olumlu etki yapacak en önemli unsurların başında gelmektedir.

İkinci olarak, tablo engelli bireylerin ve kronik hastalığa sahip bireylerin beşte birinin işgücüne katılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Engelli bireylerin işgücüne katılım oranlarının toplumun geneline göre düşük seyretmesi Türkiye’ye has bir durum değildir. Örneğin 2002 yılında Macaristan’da engellilerin işgücüne katılım oranı % 12,8 düzeyinde (Avrupa bölgesinin en düşük oranı); İsveç’te ise % 21,6 düzeyindedir (Avrupa bölgesinin en yüksek oranı) (Greve, 2009: 10).

Türkiye Özürlüler Araştırması’nın sonuçlarına göre engelli bireylerin işgücüne katılımında cinsiyet temelli eşitsizlik göze çarpmaktadır. Araştırma sonuçları engelli erkeklerde işgücüne katılım oranının % 32,22 olduğunu, bu oranın kadınlarda % 6,7’ye düştüğünü göstermektedir. Kronik hastalığı bulunan bireylerin işgücüne katılımlarında cinsiyetler arası uçurum daha da belirginleşmektedir. Kronik hastalığı bulunan erkeklerin işgücüne katılım oranı % 46,58 iken, kadınların işgücüne katılım oranının % 7,2 olduğu görülmektedir. Engelli kadınların işgücüne katılım oranının

% 10'un altında olması, Türkiye'de işgücüne katılım ve istihdam oranlarında açıkça görülen cinsiyet temelli eşitsizliğin engellilik söz konusu olduğunda daha da şiddetli hale geldiğini ortaya koymaktadır. Karataş ve Gökçearsan Çiftçi de (2010) çalışmalarında engelli kadınların karşı karşıya kaldıkları sorunları sıralarken, bu kadınların işgücüne katılım açısından zaten çok düşük oranların bile gerisinde işgücüne katılabildiğini belirtmektedirler.

Engelli bireyler arasında işgücüne katılım oranının düşük olmasının nedenlerine dair kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırma ekibi olarak bu nedenler arasında erişilebilirlik sorunlarının, engelli ve kronik hastalığa sahip bireyler arasında iş arama ve çalışma süreçlerinde engellilik temelinde ayrımcılıkla karşılaşma, gelir desteği politikalarından elde ettikleri düzenli geliri kaybetme, işten atılma korkusu ve uzun süre iş bulamama nedeniyle iş aramaktan vazgeçme (yılgın işçi-*discouraged worker*) unsurlarının bulunduğunu öngörmekteyiz. Dayanç Türemen çalışmasında Türkiye'de engelli bireylerin istihdamının AB ülkelerine kıyasla düşük düzeyde kalmasının fiziksel erişim sorunları ve kamusal desteklerin az olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir (2006). Aycan, engellilerin çalışma hayatına katılımlarını etkileyen faktörleri bireysel, kurumsal ve toplumsal olarak sınıflamaktadır. Bu sınıflamaya göre bireysel faktörler engelli bireylerin özgüven, eğitim ile birlikte mesleki bilgi ve beceri eksikliklerini; kurumsal faktörler engelli bireylere karşı olumsuz tutumları, bilgi eksikliğini, denetim yetersizliğini ve eşit fırsatların verilmemesini; toplumsal faktörler ise yaygın ve örgün eğitim kadar mesleki eğitimin de kısıtlı olmalarını ve kamu politikalarının yetersizliğini kapsamaktadır (2005). Çarkçı, engellilerin istihdamına ilişkin sorunları değerlendirirken özellikle eğitim konusundaki sorunların engellilerin istihdam edilebilirliğini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır (2011). Özürlülerin Sorunları ve Beklentileri Araştırması'nın sonuçlarına göre ise, Ulusal Özürlüler Veri Tabanı'na kayıtlı engelli bireylerin ortalama % 16,6'sının engelli olması nedeniyle kendisine iş verilmeyeceğini düşündüğü ortaya çıkmıştır (TÜİK, 2011: 9). Bu sonuç engelli bireyler arasında "yılgın işçi" sendromunun mevcudiyetine dair öngörülerini doğrular görünmektedir.

Yine de engelli bireylerin önemli bir kısmının istihdam edilme talebi vardır. Örneğin Türkiye Özürlüler Araştırması'nın sonuçlarına göre, engelli bireylerin devletten talepleri arasında "istihdam alanında destek" (yaklaşık % 10), "maddi destek" (yaklaşık % 61) talebinden sonra ikinci sıradadır (ÖZİDA ve TÜİK, 2004). Benzer bir biçimde, Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nın sonuçlarına göre, engelli bireyler gelir desteği (% 85,7), sağlık hizmetlerine erişim (% 77) ve bakım hizmetlerine erişim (% 40,4) konularını takiben iş bulma olanaklarının arttırılmasını (% 28,7) talep etmektedirler (TÜİK, 2011: 49).

Tablodaki işsizlik oranları incelendiğinde, engelliler arasında işsizlik oranının, engelli bireylerin istihdamını arttırmaya yönelik % 3 oranında engelli birey çalıştırma uygulamasının yürürlükte olmasına rağmen, genel nüfusun işsizlik oranının üzerinde olması dikkat çekmektedir. Türkiye'de engelli bireylerin işsizlik oranı % 15'ler düzeyinde iken, Avrupa'da en yüksek engelli işsizliği % 8,7 ile Almanya'dadır (Greve, 2009: 10).

Bilindiği gibi, Türkiye'de engelli bireylerin istihdamına yönelik temel politika engelli çalıştırma yükümlülüğü uygulamasıdır (Altan, 1976).⁴ Engelli çalıştırma yükümlülüklerini detaylı olarak değerlendiren çalışmada Şişman (1995), engellilerin istihdamının genellikle devletin yasal müdahaleleri ile gerçekleştiğini

4 50 ve üzeri işçi çalıştıran işyerlerine yönelik uygulanan engelli çalıştırma yükümlülüğünün etkinliğine yönelik farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar bu yükümlülüğün bağlayıcılığının artması amacıyla cezaların daha da ağırlaştırılmasını önerirken (Gürsel ve Uysal-Kolaşın, 2010), bazı araştırmacılar engelli çalıştırma yükümlülüğünün engelli istihdamında bir artışa yol açmadığını iddia etmektedir (Aydınlat, 2012).

vurgulamaktadır. 50 ve üzeri sayıda işçi çalıştıran 1600’ü aşkın işverenle yapılan İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi başlıklı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü araştırmasının sonuçları, engelli çalışma yükümlülüğünün olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir. Araştırmanın sonuçlarından biri, 200 ve üzeri sayıda işçi çalıştıran işyerlerinin % 90’dan fazlasının, 50-200 arası sayıda işçi çalıştıran işyerlerinin ise % 80’e yakınının engelli çalıştırdığını göstermektedir (ÖYHGM, 2011: 17). Aynı araştırmanın bir diğer sonucu, işverenlerin % 66’sının engelli çalıştırmasının temel gerekçesinin engelli çalışma yükümlülüğü olduğunu ortaya koymaktadır (ÖYHGM, 2011: 21). Bu veriden hareketle, engelli çalışma yükümlülüğü uygulamasının kaldırılması durumunda, engelli bireyler arasındaki işsizlik oranının çok daha ciddi düzeylere varacağı öngörülebilir. Engelli çalışma yükümlülüğü uygulamasına yönelik toplumsal kanının da olumlu olduğu görülmektedir. Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor araştırmasının sonuçlarına göre, ankete cevap verenlerin % 85’inin engelli çalışma yükümlülüğü çerçevesinde işe alımda engellilere yönelik pozitif ayrımcılık yapılmasını doğru bulduğu ortaya çıkmaktadır (ÖZİDA, 2008: 91). Son olarak, araştırmalar, işverenlere engelli istihdamı için kota ve teşvik sistemine ilişkin değerlendirmeleri sorulduğunda, görüşme yapılan işverenlerin üçte ikisinin teşvik ve kotanın dengeli kullanıldığı karma bir sistemden yana görüş bildirdiğini göstermektedir (ÖYHGM, 2011: 33).

Engelli çalışma yükümlülüğü çerçevesinde, engelli istihdamında işçi statüsündeki kontenjanların son durumu aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

TABLO 2. ENGELLİ İSTİHDAMINDA İŞÇİ STATÜSÜNDEKİ KONTENJAN DURUMU (HAZİRAN 2012)

ENGELLİ İŞÇİ ÇALIŞTIRMAKLA YÜKÜMLÜ 50+ İŞYERİ SAYISI		ÇALIŞTIRMAKLA YÜKÜMLÜ OLUĞU ENGELLİ İŞÇİ SAYISI		ÇALIŞAN ENGELLİ İŞÇİ SAYISI		AÇIK ENGELLİ İŞÇİ KONTENJAN SAYISI		KONTENJAN FAZLASI ÇALIŞAN ENGELLİ İŞÇİ SAYISI	
KAMU	ÖZEL	KAMU	ÖZEL	KAMU	ÖZEL	KAMU	ÖZEL	KAMU	ÖZEL
1.017	17.175	13.817	100.877	12.399	76.321	1.418	24.556	2.711	4.864

Kaynak: TÜİK, 2012.

Tablodaki verilere göre, 76 bini aşkın engelli birey özel sektörde işçi statüsünde çalışmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarında işçi statüsünde çalışan engellilerin sayısı ise 12 binin üzerindedir. Kamuda işçi statüsünde yaklaşık 1.400 açık kontenjan bulunmaktadır. Özel sektörde açık kontenjan sayısı 25.000’e yakındır. Engelli çalışma yükümlülüğünün üzerinde engelli çalıştırmaya yönelik kamu teşviklerinin sınırlı olmasına rağmen, çalışma yükümlülüğünün üzerinde istihdam edilen engelli sayısı kamuda 3.000’e, özel sektörde ise 5.000’e yakındır. Engelli çalışma yükümlülüğünün üzerinde engelli istihdam eden kuruluşların motivasyonları üzerine çalışmalar gerçekleştirilmesi olumlu olacaktır.

Özel sektör kurumlarının engelli çalışma yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetleme ve gerektiğinde bu kurumlara ceza kesme yetkisi bulunan Türkiye İş Kurumu, iş arayan engelli bireyler ile işçi arayan işyerleri arasında eşleme görevi de görmektedir. Türkiye İş Kurumu’nun 2005 yılından itibaren işçi statüsünde işe yerleştirilme başvurusu aldığı engelli bireylerin sayısı, kurumun işe yerleştirdiği engelli bireylerin sayısı, kamu ve özel sektörde engelli çalışma yükümlülüğü çerçevesinde ortaya çıkan açık kontenjanların durumu ve işe yerleştirilmek üzere sıra bekleyen engelli bireylerin sayısı her yıl ve kadın ile erkekler için ayrı olarak Tablo 3’te izlenebilmektedir.

TABLO 3. YILLAR İTİBARIYLA ENGELLİLERİN İSTİHDAMI İLE İLGİLİ SAYISAL VERİLER

YILLAR	BAŞVURU			İŞE YERLEŞTİRME									AÇIK KONTENJAN DURUMU			SIRA BEKLEYENLER		
	ERKEK	KADIN	TOPLAM	TOPLAM			KAMU			ÖZEL			KAMU	ÖZEL	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM
				ERKEK	KADIN	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM						
2005	21.830	4.029	25.859	20.274	3.043	23.317	1.547	181	1.728	18.727	2.862	21.589	2.990	21.824	24.814	59.829	9.716	69.545
2006	22.462	5.774	28.236	20.651	3.130	23.781	1.037	165	1.202	19.614	2.965	22.579	2.331	19.427	21.758	57.151	10.492	67.643
2007	26.196	10.201	36.397	15.592	2.272	17.864	494	79	573	15.098	2.193	17.291	3.417	22.175	25.592	50.360	12.968	63.328
2008	33.599	14.881	48.480	18.855	3.112	21.967	371	56	427	18.484	3.056	21.541	2.380	20.117	22.497	71.927	24.606	96.533
2009	24.901	15.618	40.519	22.844	3.584	26.428	470	75	545	22.373	3.510	25.883	1.981	16.367	18.348	74.306	27.083	101.389
2010	22.140	14.004	36.144	27.830	4.427	32.257	265	30	295	27.565	4.397	31.962	1.863	18.299	20.162	59.572	16.877	76.449
2011	21.085	14.066	35.151	32.642	5.707	38.349	391	64	455	32.251	5.643	37.894	1.164	20.789	21.953	69.228	26.748	95.976
2012	12.158	7.403	19.561	16.990	2.915	19.905	227	40	267	16.763	2.875	19.638	1.418	24.556	25.974	79.676	29.428	109.104

Kaynak: TÜİK, 2012

Tabloda dikkat çekmek istediğimiz ilk nokta, Türkiye İş Kurumu'nun işe yerleştiremediği engelliler arasındaki kadınların oranının, engelli kadınların işgücüne katılım oranına göre hayli yüksek olmasıdır. Engelli kadınların, engelli çalıştırma yükümlülüğü çerçevesinde işe yerleşmelerinde kadın olmaları dolayısıyla bir ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları araştırılmalıdır.

İkinci olarak, 2012 yılı itibarıyla 100 binin üzerinde engelli bireyin işe yerleştirilmeyi beklediği görülmektedir. Bu veri engelli bireylerin gelir desteği politikaları nedeniyle istihdama yönelmedikleri ve gelir destekleri nedeniyle işe yerleştirilecek engelli birey bulunmadığı savlarına tezat teşkil etmektedir.⁵ 100 binin üzerinde engelli bireyin işe yerleştirilmeyi beklediği göz önüne alındığında, engelli çalıştırma yükümlülüğünün tümünün karşılanmasında dahi bütün çalışmak isteyen engelli bireylerin istihdam edilemeyeceği görülmektedir. 100 bini aşkın engelli bireyin işe yerleştirilmeyi beklemesi, engelli çalıştırma yükümlülüğü uygulamalarının hem kamu kurumları hem de özel sektör kurumları için sürdürülmesi ve yeni istihdam fırsatlarının yaratılması gerektiğine dair bir veri olarak da okunabilir.

Tablo, engelli çalıştırma yükümlülüğü çerçevesinde toplam 26 bin kadronun boş olduğunu göstermektedir. 26 bin açık kontenjanın engelli istihdamına çevrilmesi, işe yerleştirilmeyi bekleyen toplam engelli birey sayısının dörtte bir oranında azalmasını sağlayacaktır.

Engelli çalıştırma yükümlülüğü, işçi statüsünün dışında memur statüsünde çalışmayı da kapsayan bir uygulamadır. Bu uygulama belediyeler de dahil olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşlarını, bu kurum ve kuruluşların taşra teşkilatlarını kapsamaktadır. Aşağıdaki tabloda engelli memur istihdamının yıllara göre durumu görülmektedir.

⁵ Özürlüler İdaresi ve Türkiye İstatistik Kurumu ortaklığında gerçekleştirilen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nın sonuçlarına göre gelir desteği programlarından (Özürlü aylığı ya da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından kısıtlı bir süre dahilinde sunulan gelir destekleri) Ulusal Özürlüler Veri Tabanı'na kayıtlı engelli bireylerin yalnızca yüzde 38,4'ü yararlanmaktadır (TÜİK, 2011).

TABLO 4. YILLARA GÖRE ENGELLİ MEMUR İSTİHDAMI TABLOSU

YILLAR	KADIN	ERKEK	TOPLAM
2002	1.033	4.744	5.777
2003	1.225	5.502	6.727
2004	1.626	7.091	8.717
2005	1.626	7.091	8.717
2006	1.547	7.368	8.915
2007	1.601	7.592	9.193
2008	1.826	8.140	9.966
2009	1.900	8.457	10.357
2010	3.736	15.051	18.787
2011 (AĞUSTOS)	4.232	16.597	20.829

Kaynak: Devlet Personel Başkanlığı, 2011

2011 yılının ikinci yarısında kamuda 20 bini aşkın engelli birey, memur statüsünde çalışmaktadır. 2009 yılından 2011 yılına dek engelli memur sayısının iki katına çıkması engelli istihdamının arttırılması açısından olumlu bir gelişmedir.

Özel sektörde ve kamuda işçi statüsünde çalışanların cinsiyet dağılımı gibi, kamuda memur statüsünde çalışan engellilerin cinsiyet dağılımı da hayli dengesizdir. Engelli memurların yaklaşık % 80'i erkeklerden oluşurken, kadınlar engelli memurların yalnızca yaklaşık % 20'sini oluşturmaktadırlar.

Kaba bir hesaplama, kamuda dolu kadro sayısının 1.600.000'i aşkın olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu kadro sayısına göre kamunun istihdam etmesi gereken engelli sayısının yaklaşık 50 bin olduğu ortaya çıkmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, kamuda 20 bini aşkın engelli birey memur statüsünde istihdam edildiğine göre, kamuda memur statüsünde yaklaşık 30 bin açık engelli kadrosu vardır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Sayın Fatma Şahin'in basınla paylaştığı verilere göre, kamu kurum ve kuruluşlarında 2012 Kasım ayı itibarıyla yaklaşık 23 bin kişilik kadro için engelli çalıştırma yükümlülüğü yerine getirilmemiştir.

2012 yılı içerisinde 8.000'e yakın engelli memur alınması amacıyla gerçekleştirilen Özürlü Memur Seçme Sınavı'na (ÖMSS), 128.000'in üzerinde engelli bireyin başvurması da engelli bireylerin iş aramadıkları savını çürütmektedir. ÖMSS sınavı sonucunda, vaat edilen sayıda olmasa da 5.254 kişi memur kadrosunda istihdam edilmiştir.

2002 yılı verilerine göre Türkiye'de engelli bireylerin istihdamının genel istihdama oranı 0,44'tür (DİE ve ÖZİDA, 2004). Karşılaştırmalı olarak bakıldığında, Türkiye'nin engelli bireylerin istihdamının genel istihdama oranının düşük olduğu ülkelerden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. 2002 yılı verilerine göre Türkiye'de engelli kadınların istihdam oranı ise (% 6,7) dünya ortalamasının üçte biri düzeyindedir (ÖYHGM, 2011: 12).

Türkiye'de engelli istihdamının karşılaştırmalı olarak düşük seviyede kalmasının dört temel nedeni olduğu iddia edilebilir. Bu nedenlerden birincisi, Türkiye'nin ekonomik büyüme hızı oranında kayıtlı istihdam olanakları yaratmayı başaramamış olmasıdır.

İkinci olarak, engelli çalışma yükümlülüğü kapsamında önemli sayıda açık kontenjan mevcuttur. Üçüncü olarak, 49 ve daha az çalışanı bulunan firmaların engelli istihdam etmelerine yönelik herhangi bir bağlayıcı düzenleme yoktur ve istihdamın önemli bir bölümünü oluşturan bu firmalarda engelli istihdamı kısıtlı kalmaktadır (Aydınlat, 2012: 4).⁶ Dördüncü neden ise, engelli bireylerin eğitim ve erişilebilirlik gibi alanlarda maruz kaldıkları ayrımcılığın istihdam alanına da nüfuz etmesidir.⁷

Engelli istihdamı alanındaki bir diğer önemli inceleme alanını engellilere yönelik ayrımcılık oluşturmaktadır. Engelli bireyler heterojen bir toplumsal grup oluşturmaktadırlar. Bu heterojenlik, kişilerin engel türlerinin farklılıklarını, engel derecelerini, engellerinin doğuştan ya da sonradan olmasını, engellerinin görünür olup olmamasını kapsamaktadır (ILO, 2011). İstihdam alanında tüm engellileri hedef alan politikaların etkileri her engel grubunda aynı şekilde etki yaratmayabilmektedir. Engelli bireylerin gerek engel türleri gerekse engel dereceleri, istihdam alanında karşılaşma ihtimalleri olan ayrımcılığın şiddetini değiştirebilmektedir. Devlet Personel Başkanlığı tarafından sağlanan aşağıdaki tablo bu engelli memurlar arasında farklı engel türleri ve dereceleri temelinde farklılaşma olup olmadığını incelemeyi mümkün kılmaktadır.

TABLO 5. MEMUR OLARAK İSTİHDAM EDİLEN ENGELLİLERİN ENGEL DERECEŚİ VE ENGEL TÜRÜNE GÖRE DAĞILIMLARI

		KADIN	ERKEK	TOPLAM
ÖZÜR ORANI %	40 – 60	3.179	11.582	14.761
	61 – 80	456	3.021	3.477
	81 – 100	597	1.994	2.591
TOPLAM		4.232	16.597	20.829
ÖZÜR GRUBU	İşitme	277	875	1.152
	Konuşma	93	267	360
	İşitme ve Konuşma	139	726	865
	Zihinsel	196	1.146	1.342
	Ortopedik	2.147	7.742	9.889
	Görme	728	2.893	3.621
	Diğer	652	2.948	3.600

Kaynak: Türkiye İş Kurumu.

- 6 Aydınlat Türkiye’de engelli istihdamının artışının önündeki en önemli engellerden birini 50 ve üzeri işçi çalıştıran işyerleri için uygulanan engelli çalışma yükümlülüğü olarak görmektedir. İktisadi liberal bir yaklaşımla, devletin yükümlülük getirme ve bu yükümlülüğü yerine getirmeyenleri cezalandırma uygulamaları yerine işverenlere teşvikler sağlamasını savunan Aydınlat, bu durumda emek piyasalarının daha yüksek oranda engelli istihdamı yaratacağını iddia etmektedir. Halbuki araştırmacının kullandığı İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi Raporu verileri, devlet tarafından engelli çalışma yükümlülüğü getirilmeyen fakat sosyal güvenlik prim desteği gibi destekler sağlanan 49 ve altı işçi çalıştıran firmaların engelli çalışma yükümlülüğü bulunan 50 ve üzeri işçi çalıştıran firmalara oranla çok daha az oranda engelli çalıştırdıklarını göstermektedir. Çalışmada iddia edilen aksine, karar vericiler çalışma yükümlülüğü yaklaşımının verimsiz olduğuna karar vermemişlerdir ve 2008 yılında yürürlüğe konan İstihdam Paketi’nde engelli çalışma yükümlülüğü oranında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.
- 7 Toplu, araştırmasının sonucunda korumalı işyerleri gibi diğer uygulamaların yaygınlaştırılmasını, İŞKUR tarafından sunulan hizmetlerin yeniden yapılandırılmasını, esnek ve alternatif çalışma olanaklarının geliştirilmesini, işverenlere engelli dostu çalışma ortamını tesis etmeleri için kamusal destek sunulmasını, iş ve ücret açısından güvenceli şartların engelliler için mutlak olarak tesis edilmesini önermektedir (Toplu, 2009). Ergüden (2008) toplam 60 bedensel engelli birey ile gerçekleştirdiği alan araştırmasında, istihdam alanındaki temel sorunların fiziksel çevre koşulları, olumsuz çalışma koşulları, engellilerin mesleklerinin olmayışı, olumsuz işveren tutumları ve yetersiz eğitim olduğunu saptamıştır. Ergüden bu bulgular ışığında engellilere uygun iş analizlerinin yapılmasına, işverenlerin teşvik edilmesine, olumsuz çevresel tutumların dönüştürülmesine ve istihdam koşullarını engellilere uyumlu hale getirilmesine vurgu yapmaktadır. Aycan’ın çalışmasında geliştirilen tutum ölçeğini kullanan Eren ise engelli istihdamındaki sorunları irdeleyen çalışmasında Kocaeli’ndeki 24 işveren ve 34 çalışan engelli bireyi kapsayan alan araştırması gerçekleştirmiştir. Engelli çalışanlarla yapılan görüşmelerde engellilerin işverenden önyargısız, eşit bir yaklaşım, fiziksel şartların uygun şekilde düzenlenmesi ile donanım ve araç gereç desteği talep ettikleri görülmüştür (Eren, 2010). Köksal İstanbul’da rastgele seçilmiş olan, 50 ve daha fazla işçi çalıştıran, temizlik, gıda ve tekstil alanında faaliyet göstermekte olan 13 işyeri ile bir saha çalışmasının sonucunda ulaşım ve fiziksel erişime ilişkin sorunların kamusal müdahale ile düzenlenmesi gerekliliği vurgulamaktadır (2010). İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi başlıklı çalışmada, işverenlerin % 27’sinin işyerlerinin fiziki koşullarının tümüyle engellilere uygun olduğunu % 43’ünün ise büyük ölçüde uygun olduğunu belirtmesi (ÖYHGM, 2011: 26) işverenlerin bu konudaki farkındalık eksikliğini gözler önüne sermektedir.

Yukarıdaki tablo, kamu kurum ve kuruluşlarının dahi ağırlıklı olarak engel derecesi düşük ve ortopedik engelli olan kişileri memur olarak istihdam etme yöneliminde olduğunu göstermektedir. İşe alımda adayların işin niteliğine uygun olup olmaması dışında örneğin adayların engel türleri arasında bir tercihte bulunmak da ayrımcılık kapsamına girmektedir. Bu nedenle, bazı engel türlerine sahip bireylerin sistematik olarak memur statüsünün dışında kalmamalarına özen gösterilmelidir. Böylesi bir tercihin engelli bireyler arasında yeni dezavantaj grupları oluşmasını pekiştireceği unutulmamalıdır.

Kişinin engel derecesinin yüksek olması istihdama doğrudan bir engel teşkil etmeyebilir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından kabul edilen yeni engellilik yaklaşımı (biyo-psiko-sosyal) çerçevesinde, kişi istihdam edilmek istediği ve makul uyumlulaştırma uygulamaları yapıldığı durumda, engel derecesinin kişinin istihdamına engel teşkil etmediği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, özellikle bakım için nakit desteği alan bireylerin de yalnızca evde yaşamalarını teşvik etme politikasına son verilmeli ve çalışmak isteyen bireylere işyerlerinde eşlik edecek kişisel asistan sağlanması benzeri politikalar geliştirilmelidir.

Daha önce tartışıldığı üzere, engelli bireylerin istihdam edilebilirliklerini azaltan en önemli unsurların başında engelli bireylerin eğitimsel kazanımlarının düşük olması gelmektedir. Bu çerçevede engelli bireylerin istihdam edilebilirliklerini arttırmaya yönelik mesleki eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri kısa vadede engelli istihdamı açısından önemli bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda Türkiye İş Kurumu tarafından “Özürlülere Yönelik Mesleki Eğitim ve Rehabilitasyon Faaliyetleri” kapsamında işgücü piyasasının dezavantajlı aktörleri olan engellilerin istihdamına yönelik olarak kendilerinin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda mesleklere göre niteliklerinin tespit edildiği ve bu niteliklerinin desteklendiği meslek edindirme kurslarının ve bu kurslara katılan kişi sayısının yıllara göre dağılımı verilmektedir.

TABLO 6. ENGELLİLERE YÖNELİK DÜZENLENEN MESLEK EDİNDİRME KURLARI VE KATILIMCI SAYILARI

YILLAR	KURS SAYISI	KURSIYER SAYISI
2005	42	1.710
2006	94	3.047
2007	135	2.086
2008	261	4.177
2009	220	2.619
2010	351	3.638
2011	434	4.240
2012 AĞUSTOS	401	4.318

Kaynak: TÜİK, 2012

Engellilere yönelik meslek edindirme kurslarına katılan toplam engelli birey sayısı yıllık en yüksek 4.000 civarında seyretmektedir. 100 bini aşkın engelli bireyin işe yerleştirilmeyi beklediği, özel sektörde işçi statüsünde 26 bin ve kamuda memur statüsünde 30 bin civarında açık kontenjan olduğu göz önünde bulundurulduğunda,

meslek edindirme kurslarının ulaştığı hedef kitlenin hayli sınırlı kaldığı ortaya çıkmaktadır. Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırmasında da, Ulusal Özürlüler Veri Tabanı'na kayıtlı engelli bireylerin % 96'sının mesleki eğitim almadığı ortaya çıkmıştır (TÜİK, 2011: 7).

Mesleki eğitim almayan engelli bireylerin % 88,4'ü sunulan mesleki eğitimlerinin iş bulmasına katkısı olmayacağını düşünmektedir (TÜİK, 2011: 34). Bu veri engelli bireyler arasında İŞKUR tarafından ya da İŞKUR desteğiyle sunulan mesleki eğitim programlarının etkinliğine dair ciddi kuşkular bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Türkiye İş Kurumu tarafından ve sivil toplum örgütleri tarafından sunulan meslek edindirme kurslarının kişilerin beceri edinmesi ve istihdam edilebilirliklerinin artmasına dair etkinlikleri üzerine çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Engelli istihdamının önemli paydaşlarından biri de işverenlerdir. Her ne kadar yasal yükümlülükler etkin sonuçlara yol açsa da, engelli istihdamının arttırılması işverenlerin de engelli çalıştırmaya yönelik algı ve tutumlarına bağlıdır. Bu çerçevede Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüş olan “İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi” başlıklı ve özel sektör işverenlerinin engelli istihdamına ilişkin görüş ve tutumlarını inceleyen çalışmanın sonuçları önemlidir. Türkiye çapında 79 ilde 50 veya daha fazla işçi çalıştıran özel sektör işyerleri arasından alan taraması ile seçilen 1.628 işyerinde işverenler ya da işveren temsilcileriyle yapılan yüz yüze görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir:

Birincisi, görüşme yapılan işyerlerinde istihdam edilen engelliler toplam çalışanların ortalama % 2,1'ini oluşturmaktadır. İşyeri büyüklüğüne göre bakıldığında, görüşme yapılan işyerleri arasından 200 ve üzeri işçi çalıştıran büyük firmaların tamamına yakını engelli personel istihdam etmekte iken 50-199 işçi çalıştıran orta ölçekli işletmelerde bu oran % 79, 50'den az işçi çalıştıran küçük firmalarda ise % 21 olarak gerçekleşmektedir.

İkincisi, görüşme yapılan işyerlerinin faaliyet alanları itibarıyla bakıldığında, engelli personel istihdam eden firmaların etmeyenlerden daha fazla olduğu sektörler, imalat, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri, eğitim, bilgi ve iletişim ile kültür, sanat, eğlence olarak listelenmektedir.

Üçüncüsü, araştırmada yer alan işverenlerin % 63 gibi yüksek bir oranı, engellilerin işyerlerindeki çalışma ortamına herhangi bir olumsuz etkisinin bulunmadığını belirtmişlerdir (ÖYHGM, 2011: 31).⁸

Dördüncüsü, çalışma kapsamında görüşülen ve engelli birey istihdam etmeyen firmaların üçte ikisinin 50'den az personel çalıştırmakta olan firmalar olması dikkat çekmektedir.

Beşincisi, çalışma kapsamında görüşülen ve engelli birey istihdam etmeyen firmaların engellilerle çalışmak istememe nedenleri şöyle sıralanmaktadır:

⁸ Fakat geriye kalan yüzde 37'lik kesim, engellilerin iş güvenliği sorunu oluşturduğuna, işi yavaşlattığına, verimi düşürdüğüne ve engelli çalışanlarla iletişim güçlüğü çekildiğine vurgu yapması (ÖYHGM, 2011: 31), gerek engelli çalışma yükümlülüğünün engelli çalışanların istihdamının sürdürülebilirliğinde önemli bir işlev gördüğüne işaret etmekte gerekse kamunun engelli istihdamı alanında rehberlik ve danışmanlığına ihtiyaç olduğunu doğrulamaktadır.

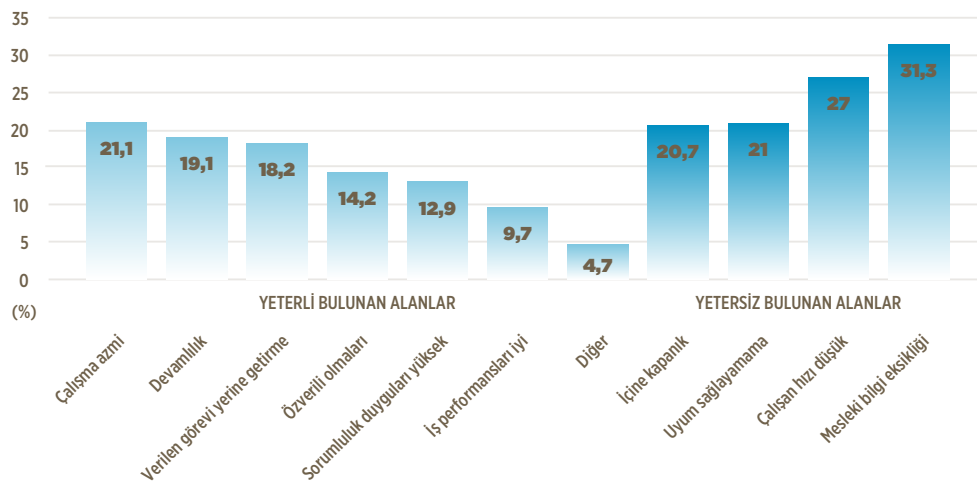
TABLO 7. GÖRÜŞÜLEN İŞYERLERİNDE ENGELLİ ÇALIŞTIRMAMANIN GEREKÇELERİ

GEREKÇE	İŞYERİ SAYISI
İŞE UYGUN/SEKTÖRE UYGUN ÖZÜRLÜ BULAMIYORUZ	175
VASIFLI/ MESLEKİ EĞİTİMLİ/ KALİFİYE ÖZÜRLÜ BULAMIYORUZ	106
İŞKUR İŞE UYGUN ÖZÜRLÜ ADAY GÖNDERMİYOR	61
ÇALIŞMA İSTEKSİZLİĞİ / İSTİKRARSIZLIK / DEVAMSIZLIĞI OLUYOR	41
ÖZÜRLÜ ÇALIŞAN BULAMIYORUZ	30
İŞ BEĞENMİYORLAR	24
UYUM/ İLETİŞİM SORUNLARI YAŞANIYOR	20
NAZLI/ KAPRİSLİ/AGRESİF OLUYORLAR	19
VERİMLİ OLAMIYORLAR	11

Kaynak: ÖYHGM, 2011

Tablodan da görülebileceği üzere, engelli birey çalıştırmayan işverenlerden 175'i işe ya da sektöre uygun engelli birey bulamadıklarını belirtmektedirler. İkinci olarak 106 işveren vasıflı/mesleki eğitimi olan ya da kalifiye olan engelli birey bulamadıklarını söylerken, 61 işveren ise Türkiye İş Kurumu'nun yönlendirme faaliyetlerini etkin bulmamaktadır. İşverenlerin saydıkları diğer nedenler arasında, engellilerin çalışma konusundaki isteksizlikleri, engelli çalışan bulunamaması, engelli bireylerin işleri beğenmedikleri, engelli bireylerin çalışma yaşamında uyum ve iletişim sorunları yaşamaları, engelli bireylerin çalışma ortamında uyumsuz oldukları ve verimsiz oldukları bulunmaktadır. Şüphesiz ki engelli çalışanlara dair bu olumsuz yaklaşımlar, kırılması mümkün olan önyargılardan kaynaklanmaktadır.⁹

GRAFİK 2. ENGELLİ ÇALIŞANLARA İLİŞKİN İŞVEREN DEĞERLENDİRMESİ

Kaynak: ÖYHGM, 2011

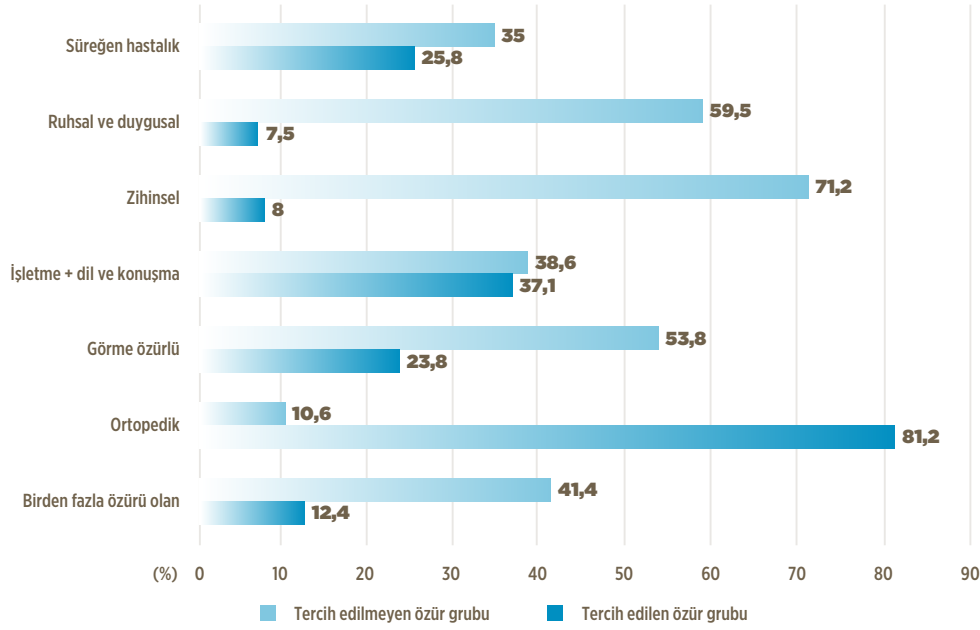
⁹ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sunumunda belirtildiği gibi, engelli bireylerin çalışma yaşamında daha fazla yer alabildiği ülkelerde işverenler engelli çalışanlarının verimli çalıştıkları, işe düzenli geldikleri ve iş güvenliğine özen gösterdiklerine yönelik algılara sahip olmuşlardır (ILO, 2011). İşveren yaklaşımından engelli çalışanlarla çalışmanın olumlu yanlarına dair verileri toparlayan bir kaynak için bkz. Employers Forum on Disability. (2001) *Unlocking the Evidence: The New Disability Business Case*. Engelli istihdamına dair iyi örnek oluşturan firmalar ve yaptıkları çalışmalar için bkz. International Labour Organisation. (2010) *Disability in the Workplace: Company Practices*, Geneva.

Çalışma kapsamında engelli çalışanlarla ilgili olarak işverenlerin ve işveren temsilcilerinin değerlendirmeleri ise Grafik 2'deki gibi olmuştur:

Grafiğe göre, işverenler genel olarak engelli bireylerin mesleki bilgi eksikliklerinin bulunmasını ve engelli bireylerin diğer bireylere oranla verim düşüklüğünü yetersizlikler olarak nitelendirirken, çalışma azmi, sorumluluk, özveri gibi bireysel ya da kişisel özellikleri yeterlilikleri olarak belirtilmişlerdir.

Çalışma, önceki bölümde kamuda memur statüsünde çalışan engelliler arasında bazı engel türlerine sahip bireylerin yüksek oranda temsil edilmesine dair tespit ettiğimiz eğilimin özel sektör için de geçerli olduğunu göstermektedir.

GRAFİK 3. ENGEL TÜRLERİNE GÖRE İŞVEREN TERCİHLERİ

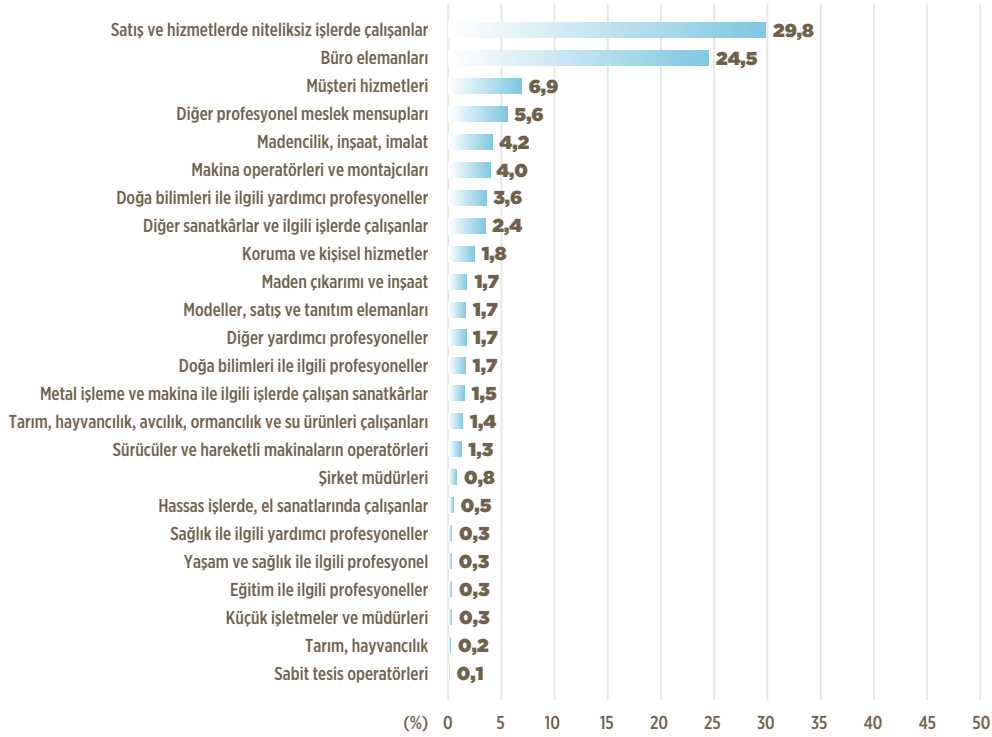

Kaynak: ÖYHGM, 2011

Grafiğe göre, ortopedik engelliler dışında hiçbir engel grubunda tercih edilme oranı tercih edilmeme oranından yüksek değildir (ÖYHGM, 2011: 30). İşe alımda en az tercih edilen engel grubunun zihinsel engelliler olduğu ortaya çıkmaktadır. Zihinsel engellileri, ruhsal ve duygusal engelliler, görme engelliler ve birden fazla engeli olanlar takip etmektedir. Ortopedik engelliler ve süreğen hastalığı olan bireylerin ise diğer engel gruplarına oranla daha fazla tercih edildikleri görülmektedir. Zihinsel engelliler ve ruhsal ve duygusal engelliler yalnızca Türkiye’de değil, diğer ülkelerde de istihdam alanında en dezavantajlı engel gruplarını oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, bu engel gruplarına yönelik özel önlemler uygulanmasına ihtiyaç vardır.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu ise engelli çalışanların hangi iş pozisyonlarında yoğunlaştığına dair bulgularıdır. Grafik 4’te görüşülen işyerlerinde istihdam edilen engelli çalışanların uluslararası standart meslek sınıflandırmasına göre dağılımları verilmektedir.

GRAFİK 4. ENGELLİ ÇALIŞANLARIN İŞ VE MESLEK SINIFLANDIRMASINA GÖRE DAĞILIMI

Kaynak: ÖYHGM, 2011

Engelli çalışanların yaptıkları işlerin dağılımına bakıldığında, ağırlıklı olarak “nitelik gerektirmeyen satış ve hizmet işleri” ile “büro ve müşteri hizmetleri”nde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu iki iş türünün toplamı yoğunlaşma % 50’nin üzerindedir. Bu durumun engelli bireyler arasında eğitimsel kazanımların düşük olması ile açıklanması mümkündür.¹⁰ Avrupa Birliği düzeyinde yapılan çalışmalarda engellilerin düşük ücretli işlerde çalışmak durumunda kaldıklarına değinilmektedir (European Disability Forum and University of Athens, 2002). Türkiye’de de engelli istihdamına dair işveren tutumları ve engellilerin ücretleri üzerine çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışan engellilerin sorunlarına dair kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır. Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması’nda, çalışan engellilerin çalıştığı işyerlerinin % 73’ünün ulaşım için servis sağlamadığı, % 79’unun diğer çalışanları bilgilendirmediği, % 84’ünün fiziksel düzenlemeleri gerçekleştirmediği, % 88’inin mesleki teknolojik destek sağlamadığı ortaya çıkmıştır (TÜİK, 2011: 43). Halihazırda çalışan engellilerin sorunlarının giderilmesi, engelli bireyler arasında istihdama katılımın artmasına yönelik teşviklerden birini oluşturabilir.

¹⁰ Eğitimsel kazanımları yüksek olan engelli bireylerin yalnızca engelli oldukları için niteliklerinin altında iş pozisyonlarında çalıştırıldıklarına dair anekdot düzeyinde bilgiler mevcuttur.

4. TÜRKİYE’DE ENGELLİ İSTİHDAMINA DAİR SORUN ALANLARI

Türkiye’de engelli istihdamının durumuna dair yukarıda yapılan değerlendirmelerin ışığında, engelli istihdamına dair başlıca sorun alanlarını aşağıdaki 12 başlık altında toplamak mümkündür:

1. DIŞLAYICI KÜLTÜR VE AYRIMCILIK:

Türkiye toplumunun büyük bir çoğunluğunun engelli bireyleri komşu olarak dahi görmek istemedikleri ortaya çıkmaktadır (Özgül vd., 2012). Toplumun önemli bir bölümünde var olan bu ayrımcı tutum, engelli bireyleri bir toplumsal öteki grubu haline getirmektedir.

İstihdam alanında engelli bireylere yönelik ayrımcılık, işe alım ve terfi gibi süreçlerde açık ayrımcılık yapılması biçiminde olabileceği gibi, kendilerine diğer çalışanlarla ya da adaylarla eşit olması mümkün olmayan kişiler gibi davranılması yoluyla dolaylı biçimlerde de ortaya çıkabilmektedir.

Toplum Özürlülüğü Nasıl Algılıyor başlıklı araştırmanın sonuçlarına göre, toplumun % 43,5’inin engellilerle çalışma arkadaşı olmaya dair olumsuz bir algısı yoktur. Dışlayıcı kültürün temel nedenlerinden biri, toplumun engelli bireylerle birlikte yaşama konusundaki beceri ve bilgi eksikliğidir. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen istihdam-işgücü araştırmasında, çalışanların engelli bireylerle nasıl birlikte çalışılacağına bilmediği ortaya çıkmıştır.

Ruhsal sorunlar yaşayan bireyler ve zihinsel engelli bireylerle çalışma arkadaşı olmak istemediğini belirtenlerin oranları sırasıyla % 33,6 ve % 30,1’dir (ÖZİDA, 2008: 70). Benzer bir biçimde, “kendi iş yeriniz olsaydı hangi engellileri işe alırdınız” sorusunda, katılımcıların en az tercih ettikleri gruplar ruhsal sorunlar yaşayan bireyler ile zihinsel engelli bireyler olmuşlardır (ÖZİDA, 2008: 74). İşverenler ve insan kaynakları çalışanları çoğunlukla engelli bireylere yönelik istihdam kotalarını daha az engeli bulunan ve belirli engel türlerine sahip olmayan engelli bireylerden (örneğin zihinsel engelli bireyler dışındakilerden) seçme eğilimindedirler. Her ne kadar kamu kurum ve kuruluşlarının engelli istihdamı taleplerine İŞKUR tarafından öncelikli olarak ruhsal sorunlar yaşayan bireyler ve zihinsel engelli bireyler yönlendirilse de, ruhsal sorunlar yaşayan bireyler ve zihinsel engelli bireylerin istihdamına yönelik destek hizmetlerinin bulunmamasının, bu yönlendirmenin çoğunlukla nitelikli bir istihdama dönüşmemesine neden olduğu söylenebilir. Engelli bireyler içerisinde ayrımcılığa maruz kalma olasılığı daha yüksek olan gruplar bulunduğu dikkate alınmalıdır.

Engelli çalıştırma yükümlülüğü uygulamasından ağırlıklı olarak erkek engellilerin faydalanması, engelli bireyler arasında ve toplumun genelinde cinsiyet ayrımcılığını pekiştirmektedir. Ülkemizde kadınların ve engellilerin genel olarak istihdam alanında karşılaştıkları ayrımcı tutumlar ve cinsiyetçi iş bölümünün kadınların işgücüne katılımları önünde yarattığı engeller göz önüne alınarak, engelli kadınların istihdam alanında karşı karşıya kaldıkları çifte ayrımcılık sorununu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

2. ERİŞİLEBİLİRLİK SORUNU:

Kentlerin, yaşanılan mekânların, toplu taşıma araçlarının ve işyerlerinin engelli bireyler için fiziksel olarak erişilebilir olmaması, engelli bireylerin istihdamının önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Özürlülerin Sorunları ve Beklentileri Araştırması, engelli bireylerin % 70’e yakınının toplu taşımayı kendi başına kullanamadıklarını ve toplu taşımayı kendi başına kullanamayanların % 12,9’unun toplu taşıma araçlarının erişilebilir olmaması dolayısıyla bu ulaşım yöntemini kullanamadıklarını göstermektedir (TÜİK, 2011: 30). İşyerinin

erişilebilirliği konusunda ise, yapılan görüşmeler sonucunda, belirli engel grupları için erişilebilir olmayan işyerlerinin, engelli çalıştırma yükümlülüklerini diğer engel gruplarından bireyleri çalıştırarak yerine getirdikleri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, engelli istihdamının artırılması amacıyla erişilebilirlik sorunlarının ortadan kaldırılması büyük önem taşımaktadır.

3. EĞİTİMLİ VE NİTELİKLİ ENGELLİ PERSONEL AZLIĞI:

İşveren temsilcileri ve insan kaynakları çalışanları, engelli istihdamına dair en büyük sorunlarının eğitilmiş ve nitelikli engelli personel bulmak olduğunu belirtmektedir. Orta vadede engelli bireylerin eğitim kazanımlarını arttırmanın önemini gösteren bu tespit, kısa vadede ise mesleki rehabilitasyon ve eğitim hizmetlerinin etkin bir biçimde sunulmasının kilit önemde olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, eğitim alanında engelli bireylere uygulanan ayrımcılık, istihdam alanında da olumsuz sonuçlara yol açan en önemli sorunlardan birini teşkil etmektedir.

4. BİREY TEMELLİ YAKLAŞIMIN EKSİKLİĞİ:

Engelli bireyler heterojen bir toplumsal kategori oluşturmaktadır. Halbuki engelli istihdamına yönelik yaklaşımlar çoğunlukla yekpare bir engellilik kategorisinin var olduğu yargısına dayanmaktadır. Örneğin, araştırmalar işverenlerin ezici çoğunluğunun engelli istihdamını toplumsal sorumluluk olarak gördüklerine işaret etmektedir (Gürsel ve Uysal-Kolaşın, 2010: 76). Her ne kadar engelli istihdamı bazı durumlarda toplumsal sorumluluk çerçevesinde ele alınabilecek olsa da, örneğin yükseköğrenim görmüş engelli bireylerin istihdamı, gerekli koşullar sağlandığı durumda (niteliğe göre işe yerleştirme, gerekli teknolojik donanımın sağlanması vb.) genel istihdamdan farklılık arz etmemektedir.

Engelli bireylerin önemli bir bölümü gerekli destekler sağlandığında ve ayrımcılık ile kurumsal olarak mücadele edildiğinde ana akım sektörlerde engeli olmayan bireyler gibi çalışabilirler. Engelli bireylerin diğer bir bölümü ise, engel dereceleri ya da belirli bir zamanda toplumsal yapının dışlayıcılığı dolayısıyla ana akım işgücü piyasasında yer alamayabilirler. Özellikle bu iki gruba yönelik istihdam politikalarında önemli bir anlayış farklılığına ihtiyaç vardır. Birinci grup için, engelli bireylerin ana akım işgücü piyasasında yer almalarına yönelik ayrımcılıkla mücadele çalışmaları ve diğer çalışanlarla denk performans göstermeleri için gereken desteklerin sağlanması ön planda olmalıdır. İkinci grubu oluşturan engel derecesi yüksek bireylerin, zihinsel engelli bireylerin ve ağır ruhsal sorunlar yaşayan bireylerin (çok özel iş alanları yaratılmadığı sürece) standart emek piyasası içerisinde engeli olmayan bireyler ölçüsünde performans gösterme olanağı olmadığı göz önüne alınarak bu kişilerin istihdamı “toplumsal katılım” çerçevesinde düşünülmelidir. Bu nedenle, engelli bireylerin istihdamına dair birey temelli bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

5. DESTEKLEYİCİ TEKNOLOJİLERİN EKSİKLİĞİ:

Engelli bireylerin büyük bir bölümü yeterli eğitimi aldıkları ve destekleyici bir çalışma ortamı sağlandığı durumda engeli olmayan bireylerden farklı değerlendirilmeye ihtiyacı olmayan bireylerdir. Fakat bu gruptaki engelli çalışanlara destek teknolojilerinin sağlanmaması durumunda çalışanların performansları düşük seyredebilmekte ve bu durum engelli çalışanlara yönelik önyargılı genellemelerin yaygınlaşmasına hizmet etmektedir.

6. ENGELLİ ÇALIŞTIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN UYGULANMASINA İLİŞKİN SORUNLAR:

50 ve üzeri işçiyle çalışan işyerleri kentlerin ekonomik gelişmişlik düzeyine göre dağılım gösterdiği için, ekonomik olarak daha az gelişmiş kentlerde engelli çalıştırma yükümlülüğü bulunan işyeri sayısı az olduğundan engellilere yönelik istihdam olanakları da kısıtlı kalmaktadır.

Bazı sektörlerde engelli çalıştırma yükümlülüğü karşılanamamaktadır. Özellikle ağır ve tehlikeli işler tanımına giren işyerlerinde engelli istihdamı karmaşık bir soruna dönüşmüştür. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün araştırması, örneğin inşaat sektörünün engelli çalıştırma yükümlülüğünü karşılamayan firma oranının en yüksek olduğu sektör olduğunu göstermektedir (ÖYHGM, 2011: 19). Bazı işyerleri engelli bireylerle çalışmak yerine ceza ödemekte, bazıları ise engelli bireyler için gerçek olmayan işler yaratmak durumunda kalmaktadırlar.

Kamunun engelli çalıştırma yükümlülüğünü tümüyle yerine getirmemesinin ve engelli çalışanlar konusunda iyi örnek oluşturamamasının özel sektör kurumlarında engelli istihdamına yönelik yaklaşımı olumsuz etkilediği görülmektedir. Kamunun engelli çalıştırma yükümlülüğünün karşılanamaması durumunda herhangi bir yaptırımla karşılaşmaması, bu yasal yükümlülüğün sürdürülebilir olarak uygulanması şansını azaltmaktadır (Baybora, 2006: 265).

7. SAĞLIK KURULU RAPORLARININ İSTİHDAM ALANINDA BELİRLEYİCİ OLMASI:

Sağlık Kurulu Raporu'nda yüzde 40'ın altında özürlülük oranına sahip bireyler resmi olarak "ne sağlıklı ne de engelli" olan bir statüsüzlük durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu statüsüzlük durumu bu bireylerin iş bulmaları önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir.

8. ADAYLARIN SEÇİMİ VE YÖNLENDİRİLMESİNDE YAŞANAN SORUNLAR:

Yapılan görüşmelerde Türkiye İş Kurumu'nun engelli istihdamı veritabanının güncel olmadığı sıklıkla vurgulanmıştır. Türkiye İş Kurumu'nun ve taşra teşkilatlarının engelli çalışan adaylarını seçme ve yönlendirme hizmetlerinde etkin olmadığına işaret edilmiştir.

İŞKUR'un engelli bireyleri yalnızca engelli çalıştırma yükümlülüğü çerçevesinde açılan iş pozisyonlarına yönlendirmesi, ana akım iş pozisyonlarına kabul edilmek için yeterli niteliklere sahip engelli bireylerin bu iş pozisyonlarına yerleştirilmesinin önünde engel oluşturabilmektedir.

Engelli bireylere yönelik istihdam kotası uygulaması çerçevesinde açılan iş pozisyonları genellikle düşük nitelik gerektiren ve düşük ücretli pozisyonlar olmaktadır. Bunun, ülkemizde engelli bireylerin genelde eğitim kazanımlarının düşük olması ile açıklanabilmesine karşın, yükseköğrenim görmüş engelli bireylerin de yalnızca bu tür iş pozisyonlarına yönlendirilmesi uygulamanın etkin yürümediğinin açık bir göstergesidir.

Etkin yönlendirme yapılamaması sonucu, kimi özel sektör kurumlarında bazı tür engelli bulunan bireylere yönelik katı önyargıların oluştuğu görülmektedir. Ruhsal sorunlar yaşayan bireyler özel sektör kurumlarının işe alımda en az tercih ettiği engel gruplarından biri olarak görünmektedir.

Özürlü Memur Seçme Sınavı'nın (ÖMSS) getirilmesi hem engelli bireylerin rahatça sınava girebilmelerine yönelik düzenlemelerin gerçekleştirilmesi hem de sınavın engelli bireylerin farklılıklarını dikkate alacak biçimde kurgulanması sayesinde (bkz. ÖMSS, 2012: 1) olumlu sonuç vermiş görünmektedir. Fakat ÖMSS'nin getirilmesi dahi işitme engelli bireylere yönelik fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırmamıştır. Özellikle erken yaşlardan itibaren işaret dili eğitimi almamış bireylerin yazılı sınavda başarılı olma şansları çok düşüktür. Ayrıca her seçme sürecinde olduğu gibi, engelli memur seçme sürecinde de dezavantajlı bir grubun içerisinde daha az dezavantajlıların memuriyete seçildiği ve bunun engel derecesi yüksek ya da emek piyasasında engel türü nedeniyle dezavantajlı konumda bulunan engelliler aleyhine bir durum yarattığı unutulmamalıdır.

9. İLERİ DERECEDE ENGELLİ BİREYLERİN İSTİHDAMINI ARTTIRMAYA YÖNELİK DESTEKLİ İSTİHDAM YAKLAŞIMININ VE ANA AKIM İŞYERLERİNDE MESLEKİ REHABİLİTASYON DESTEKLERİNİN VAR OLMAYIŞI:

Ülkemizde engel derecesi yüksek ya da engel türü nedeniyle ana akım emek piyasasında tercih edilmeyen engellilerin istihdamına yönelik kapsamlı bir politika bulunmamaktadır. Bu hedef gruba yönelik istihdam politikalarında iki farklı yaklaşım izlenebilir. Bu yaklaşımlardan ilki, genellikle engel derecesi yüksek bireylerin istihdam edilebilirliğini sağlamaya yönelik kurulan ve kâr amacını ikincilleştiren korumalı işyerleri uygulamalarıdır.¹¹ 2006 yılında çıkarılan Korumalı İşyeri Yönetmeliği uygulamaya ışık tutmaktan uzaktır. Korumalı işyerleri, engel derecesi yüksek bireylerin çoğunlukla yine engel derecesi yüksek bireylerle birlikte çalışabildikleri, dolayısıyla sosyal anlamda kısıtlayıcı mecralar oluşturdukları ve korumalı işyerlerinin genellikle vasıfsız görülen iş alanlarına yoğunlaştıkları gerekçeleriyle eleştirilmektedirler. Korumalı işyerlerine alternatif olabilecek ikinci yaklaşım, destekli istihdam yaklaşımıdır. Destekli istihdam yaklaşımı çerçevesinde, engel derecesi yüksek bireylerin ana akım işyerlerinde engelsiz bireylerle birlikte çalışacakları ve anlamlı işler yapacakları şekilde entegre edilmeleri hedeflenmektedir (Minnesota Governor's Planning Council on Developmental Disabilities, 1989: 3-4). Destekli istihdam yaklaşımı çerçevesinde ana akım işyerlerinde engel derecesi yüksek engelli bireylere yönelik sürekli destek hizmetleri sunulması gerekmektedir (Parmenter, 2011: 15). Örneğin, Almanya korumalı işyerleri yaklaşımını benimserken, Britanya destekli istihdam yaklaşımına geçişi teşvik etmektedir (Greve, 2009: 15).

Türkiye Korumalı İşyerleri Araştırması'nda "korumalı işyeri" olarak nitelendirilebileceği düşünülen 13 işyeri üzerinde detaylı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, bu işyerlerinin kolay üretilebilir malların üretiminde yoğunlaştıkları, gelirlerinin ancak yarısından azının üretimden geldiği, kamu ihalelerine katılamamalarının ürünlerin pazarlanması aşamasında ciddi sıkıntı yarattığı, işyerlerinin yarısından fazlasının kira ödediği, bazı işyerlerinde çalışanların Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından alacakları ayni ve nakdi yardım "karşılığı" çalıştıkları, çalışanların ezici çoğunluğunun sosyal güvenliğinin bulunmadığı, çalışanların % 70'inden fazlasının erkek olduğu, çalışanların % 90'a yakını işyeri bünyesinde meslek eğitimi aldığı, çalışanların % 90'dan fazlasının engel derecesinin % 40 ile 60 arasında olduğu ve çalışanların % 50'ye yakınının ortopedik engelli olduğu görülmektedir (Aktaş vd.).

10. ENGELLİ GİRİŞİMCİLİĞİN YETERİNCE DESTEKLENMEMESİ:

Özürlülerin Sorunları ve Beklentileri Araştırması'na göre, Ulusal Özürlüler Veri Tabanı'na kayıtlı olan engelli bireylerin % 15'inin kendi hesabına çalıştığı görülmektedir (TÜİK, 2011: 8). Engelli bireylerin girişimciliği destekleyen hibelerden yararlanma oranı % 1'in altındadır. Erişilebilirlik sorunları nedeniyle engelli bireylerin şirket açma prosedürlerini tamamlamalarının önünde zorluklar bulunmaktadır.

11. KAMUNUN ENGELLİLERE YÖNELİK İSTİHDAM DESTEKLERİNDE İSTİHDAM SONRASI DESTEKLERİN OLMAYIŞI:

Kamu, engelli bireyleri istihdam edilene kadar desteklemektedir. İstihdam gerçekleştikten sonra, gerek engelli çalışanlara gerekse çalışma arkadaşları ile işverenlere yönelik bir kamu desteği bulunmamaktadır (RACE, 2012). Halbuki engelli bireylerin istihdam fırsatlarına eşit erişebilmelerine ve istihdama katılım yoluyla engellilik temelinde ayrımcılıkla mücadele edilmesine yönelik önlemler istihdam

¹¹ Korumalı ya da destekli istihdam ile ilgili yapılan çalışmaların kapsamlı bir derlemesi için bkz. Beyer, S ve Robinson, C. (2009) *A Review of the Research Literature on Supported Employment: A Report for the Cross-Government Learning Disability Employment Strategy Team*.

edilmenin gerçekleşmesiyle tamamlanmamaktadır. Engelli çalışanlar ile diğer çalışanlar arasında uyumlu bir çalışma ortamının oluşturulması ile işyerlerinin ve çalışma kültürünün engelli çalışanları da kapsayacak biçimde dönüştürülmesi, istihdam sonrası süreçte de kamunun rehberliğini gerektirmektedir.

12. ENGELLİLERE YÖNELİK KAMU HARCAMALARI İÇİNDE İSTİHDAMA AYRILAN PAYIN DÜŞÜK OLMASI:

İstanbul Bilgi Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen engellilere yönelik kamu harcamalarını izleme çalışmasının bulgularına göre, 2006 yılından 2011 yılına dek engellilere yönelik kamu harcamaları hem mutlak olarak artmış hem de bu harcamaların gayrisafi milli hasılaya oranı yükselmiştir. 2011 yılında engellilere yönelik kamu harcamalarının % 70'inden fazlası nakit transferi politikalarına, % 27'si ise özel eğitime harcanmış, engelli bireylerin istihdamına yönelik politikalara harcanan toplam kamu kaynağı ise kamunun toplam engelli bireylere yönelik harcamalarının % 1'inin altında kalmıştır (Yentürk ve Yılmaz, 2012). Bu kadar düşük kaynaklarla, bu raporda sıralanan sorunlara yönelik gerçekçi ve sürdürülebilir çözümler üretmek mümkün görünmemektedir.

5. POLİTİKA ÖNERİLERİ

ENGELLİ İSTİHDAMININ ARTTIRILMASINA YÖNELİK GENEL ÖNERİLER

- Engelli bireyler arasında istihdam oranlarının artışı ülkemizde kentlerin, toplu taşımının ve işyerlerinin fiziksel erişilebilirliğinin sağlanması ile mümkün olacaktır. Bu nedenle erişilebilirlik alanında atılacak adımlar, istihdam artışı için kilit önemdedir.
- Engelli bireylere yönelik insan onuruna yakışır istihdam olanaklarının artması, ülkedeki istihdam olanaklarının artması ile doğru orantılıdır. Bu nedenle, ekonomi politikaları istihdam dostu bir büyümeyi esas almalıdır.
- İşyerlerinin her türlü engele sahip birey için erişilebilir hale gelmesi BM Sözleşmesi'nde tanımlanan "makul uyumlulaştırma" çerçevesinde kamu ve özel sektör ortaklığında gerçekleştirilmesi gereken orta vadeli bir sorumluluk olarak ele alınmalıdır.¹²
- Her engelli bireyin istihdam içerisindeki konumu ve istihdama dair ihtiyaçları özgül olarak ele alınmalıdır.
- Engelli bireylerin işyerlerinde ihtiyaç duydukları ortak araç-gereçlerin kısa vadede kamu tarafından toplu olarak satın alınması ve orta vadede bu araç-gereçlerin Türkiye'de üretimi için kamu teşvikleri sağlanması, görüşmelerde yapılan öneriler arasındadır.
- Engelli bireylere yönelik gelir destekleri, bu bireylerin istihdamdan uzak durmalarını gerektirecek bir biçimde kurgulanmamalıdır. Örneğin gelir yoksulu engelli bireylerin faydalandıkları "özürlü aylıkları" kişi işe yerleştirdiği durumda belirli bir oranda (% 50) ödenmeye devam edilmelidir. Böyle bir uygulama kişiyi düzenli fakat kısıtlı bir gelir ile istihdam arasında bir tercih yapmak durumunda bırakmayacaktır.
- Bakıma ihtiyaç duyan ve evde bakım maaşından faydalanan engelli bireylerin sürekli evde olmalarının beklendiği kamu yaklaşımı terk edilmelidir. Korumalı

12 Amerika Birleşik Devletleri İş Uyumlulaştırma Ağı işyerlerinin engelli çalışanlara göre uyumlulaştırması çalışmalarının yüzde 56'sının herhangi bir maliyeti olmadığını bildirmektedir (ILO, 2011).

işyerleri modeli hayata geçirildiği durumda, bakıma ihtiyaç duyan engelli bireyler de istedikleri takdirde istihdam edilebileceklerdir. Bu bireylerin evde bakım aylıkları ile istihdam arasında bir tercih yapmaya zorlanmamaları gerekmektedir. Bakıma ihtiyaç duyan engelli bireylerin de toplumsal katılım hedefi gören bir istihdam biçiminde yer alabilecekleri ve aynı anda çalıştıkları yerde bakım desteğine ihtiyaç duyabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır.

- Türkiye İş Kurumu'nun engelli istihdamı veritabanının kısa aralıklarla düzenli olarak güncellenmesi ve özel hayatın gizliliği ile ayrımcılık yapmama prensiplerine uygun biçimde engelli çalıştırma yükümlülüğü bulunan tüm işyerlerinin kullanımına açılması önerileri öne çıkmaktadır.
- Ağır ve tehlikeli iş tanımına giren sektörlerde engelli çalıştırma yükümlülüğünün kaldırılması ya da bu sektörlerde halihazırda dezavantajlı durumda bulunan % 40'ın altında engel oranına sahip bireylerin çalıştırılması şeklinde düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır.
- İŞKUR bünyesinde yakın zamanda göreve başlamış olan iş ve meslek danışmanlarının, engelli istihdamı alanında özel sektör kurumlarına destek ve danışmanlık verecek uzmanlar olarak çalışmaları için mutlaka kapsamlı bir eğitimden geçirilmeleri ya da bu alanda uzmanlık eğitimi almış yeni uzmanların yetiştirilerek İŞKUR bünyesinde çalışmaları sağlanmalıdır.
- Engelli istihdamı alanında çalışacak iş ve meslek uzmanları arasında özel sektör için sektörel ya da şirket büyüklüğüne göre bir iş bölümüne gidilmesi uygun olacaktır. Bu iş bölümüne örnek olarak bir engelli istihdamı destek uzmanının perakende sektöründen sorumlu olması ve bu uzmanın yalnızca perakende alanında çalışan özel sektör kurumlarına danışmanlık sunması verilebilir.
- İş ve meslek danışmanlarının bir bölümünün engel derecesi yüksek engelli bireylerin istihdamının arttırılmasına yönelik destekli istihdam yaklaşımının hayata geçirilmesi amacıyla görevlendirilmesi faydalı olacaktır.
- ÖMSS kapsamında isteyen işitme engelli bireyler için sözlü sınav imkânının da sunulması olumlu olacaktır.
- Ceza Fonu'nun engellilerin çalıştıkları işyerlerinin engellilere göre uyumlulaştırılmasına ve bu işyerlerine engelli bireylerin ihtiyaç duydukları destek teknolojilerinin alınmasına yönelik kullanıma açılması olumlu bir adım olacaktır.

ENGELLİ ÇALIŞTIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜNE DAİR ÖNERİLER

- Engelli çalıştırma yükümlülüğü uygulaması kararlılıkla sürdürülmelidir.
- Engelli çalıştıran özel sektör işyerlerine yönelik teşvikler sürdürülmeli ve çeşitlendirilmelidir.¹³
- 49 ve daha az sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde engelli istihdamını arttırmaya yönelik vergi teşvikleri ve destekler geliştirilmelidir.

¹³ İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi başlıklı çalışmada işverenlere yöneltilen engelli istihdamının arttırılmasına konusunda yapılabilecekler dair öneriler arasından işverenlerin yarısından fazlasının desteklediği öneriler şöyledir (en çok desteklenenden en aza): 1) İŞKUR mesleki ve kişisel eğitim almış engelliliği yönlendirmeli, 2) Engellilere istihdam edilebilecekleri işlere göre devlet tarafından eğitim ve rehabilitasyon hizmeti verilmeli, 3) İŞKUR sektörün ihtiyacına göre eleman göndermeli, 4) Engellilerin niteliklerine göre çalıştırılması konusunda işverene rehberlik edilmeli, 5) İşverene vergi kolaylığı/indirimi getirilmeli, 6) Yasal zorunluluğu olmayan işletmeler engelli istihdam etmeye teşvik edilmeli, 7) Mevzuat konusunda rehberlik yapılmalı, 8) Engellilerle ilgili vasiyet yeterlilik tanımlamaları yeniden ve detaylı olarak yapılmalı, 9) Her bir engellinin iş yerinde hangi çalışma ortamı ve koşullarda çalışabileceği raporlanmalı, 10) Engelli istihdamında kotayı aşan işverenlerin enerji maliyetleri düşürülmeli, 11) Kotayı geçen işyerlerinde engellilerin SGK primlerinin tamamı devlet tarafından karşılanmalı, 12) Engelli istihdam eden işyerleri kamuoyuna duyurularak onurlandırılmalı, 13) Engelliler için esnek çalışma modeli uygulanmalı, 14) Engelli istihdamında kotayı aşan işverenlere düşük faizli ya da karşılıksız kredi kolaylığı sağlanmalı, 15) İşyeri ulaşım sorunları devlet tarafından çözülmeli, 16) İşyerinde engelliler için yapılacak mekânsal ve fiziksel düzenlemelerin maliyeti devlet tarafından karşılanmalı (ÖYHGM, 2011: 36).

- 50 ve üzeri işçi çalışan işyeri sayısının düşük olduğu şehirlerde, kamu istihdamı ya da iş kurma destekleri, engelli bireylere yönelik istihdam olanakları yaratmanın temel araçları olmalıdır. Bu iki istihdam aracı, bu şehirlerde özel sektör tarafından yaratılamayan istihdamı daha cömert biçimde sağlamalıdır.
- Engelli çalıştırma yükümlülüğünün üzerinde engelli birey çalıştıran işyerlerine yönelik teşvikler arttırılmalıdır (örneğin, sosyal güvenlik primlerinin işveren payının yarısının değil, tümünün ödenmesi).¹⁴

AYRIMCILIKLA MÜCADELEYE DAİR ÖNERİLER

- İstihdam ve çalışma ilişkilerine dair tüm mevzuatta engelli bireylere yönelik ayrımcı ibare ve düzenlemelerin tümüyle kaldırılması gerekmektedir.
- Engelli bireylerin açılan tüm iş ilanlarına başvuru yapabilmelerinin önü açılmalıdır. Tüm iş ilanlarında engellilik temelinde ayrımcılık yapılmayacağı ibaresi eklenerek engelli bireylerin tüm ilanlara başvurabilir hissetmeleri desteklenebilir.
- Engelli bireylerin heterojen bir grup oluşturdukları ve bazı engel türlerine sahip bireylerin (örneğin, ruhsal sorunlar yaşayan bireyler) istihdam alanında daha fazla ayrımcılığa uğradıklarından hareketle, bu özel grupların engelli çalıştırma yükümlülüğü dahilinde istihdam edilmelerine yönelik özel önlemler alınmalı ve gerektiğinde korumalı işyeri olanağı sağlanmalıdır.¹⁵
- Hizmet sektöründe estetik kaygılarla engelli bireyleri görünür pozisyonlarda çalıştırmama eğilimine karşı, engelli bireyleri görünür kılan işyerlerine kamuoyuna duyurulan ödüller verilmesi olumlu olabilir.¹⁶
- Engelli bireylere yönelik ayrımcılıkla mücadelede engelli bireylere rehberlik, danışmanlık ve destek sağlayacak bağımsız bir kamu kurumunun oluşturulmasına ihtiyaç vardır.¹⁷
- Engelli bireylere yönelik ayrımcılık yasağının, işe alım süreçlerinde pratikte uygulamaya geçirilebilmesi için, insan kaynakları uzmanları ve personel daireleri çalışanları arasında farkındalık yaratma çalışmalarına gereksinim vardır.
- İşe alınan engelli bireylerin ayrımcılıktan uzak bir iş ortamında çalışabilmelerinin sağlanması amacıyla, işyerlerinde fiziksel ortamın uyumlulaştırılması ve çalışma arkadaşlarının bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede kamu, engelli çalışanların durumuna dair izleme ve değerlendirme uygulaması başlatmalı; engelli çalışanlara, çalışma arkadaşlarına ve işverenlerine yönelik rehberlik ve destek hizmetleri kapsamlı bir biçimde oluşturulmalı ve uygulamaya geçirilmelidir.¹⁸
- Mobbing Yasası ivedilikle çıkarılmalı ve bu yasada engellilik temelinde bir ayrımcılık biçimi olarak mobbing uygulamalarında bulunmak ağırlaştırıcı unsur olarak tanımlanmalıdır.

¹⁴ Örneğin Kuzgun belirli bir sayının üzerinde engelli işgücü istihdamında teşvik tedbirlerinin uygulanmasını ve işyerinde engelli istihdamı için gerekli çalışma koşullarının sağlanmasının neden olduğu işletme masraflarının gelir vergisi matrahından indirilmesini önermektedir (2009).

¹⁵ Örn. Engellilik Rehabilitasyonu için İstihdam Projesi önerisi bkz. Selamoğlu, 2012

¹⁶ İŞKUR 2012 yılında "en çok özürülü çalıştırıcı" firmalara plaket vermiştir. Her ne kadar bu kamunun engelli istihdamı alanında iyi örnek teşkil eden firmalara yönelik ödüllendirme faaliyetleri yürütmesi açısından bir başlangıç teşkil etse dahi, iyi örneklerin yalnızca en çok sayıda engelli çalıştırma ile kısıtlı tutulmaması gerekir. İyi örnekler istihdamın niteliğini de değerlendirecek biçimde oluşturulmalıdır. Engelli bireylerin niteliklerine göre istihdam edildiği, kariyer fırsatlarından herkes gibi yararlanabildiği ve üst düzey yönetici pozisyonlarına gelebildiği firmaların ödüllendirilmesi olumlu olacaktır.

¹⁷ Engelli Ombudsmanı önerisi için bkz. RACE, 2012.

¹⁸ Bu tür bir rehberlik ve danışmanlık kurumuna örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri İş Uyumlaştırma Ağı incelenebilir (Job Accommodation Network: <http://askjan.org>). Örneğin, Şişman da engelli istihdamı alanındaki desteklerin işe yerleştirmeden önce, işe yerleştirilmede ve işe yerleştirdikten sonra olmak üzere birbirini tamamlayacak şekilde kurgulanmasının önemli olduğunu vurgulamıştır (1995).

ENGELLİ İSTİHDAMI ALANINDA İYİ ÖRNEK OLUŞTURMAYA DAİR ÖNERİLER

- Üniversite mezunu ya da üniversitelerde okuyan engelli bireylerin istihdamına odaklanan iş ve meslek uzmanlarının Türkiye İş Kurumu'nda çalıştırılması özel önem taşımaktadır.
- Üniversitelerde okuyan engelli bireylere ilgili sektörlerde staj olanaklarının sağlanması olumlu bir teşvik ve destek mekanizması olacaktır.
- Engel derecesi belli bir düzeyin üzerinde olan bireylere eşit fırsatlar sunan firmaların ürünlerine, bu durumu simgeleyen bir işaretin konulma hakkının verilmesi, dolayısıyla benzer ürünler içerisinde, bu ürünlerin tercih edilmesine yönelik bir tüketici bilincinin oluşturulması teşvik oluşturabilecektir.¹⁹
- Bir işyerinde engelli bir çalışanın olumlu bir çalışma deneyimi yaşaması ve terfi etmesi gibi iyi örneklerin kamuoyu ile ve engelli bireylerle (çocuklar da dahil olmak üzere) paylaşılması engelli istihdamının artmasına önemli bir katkı oluşturacaktır.
- Makul uyumlulaştırma önlemleri alan işyerlerini ödüllendirmeye yönelik “engelli dostu işyeri” akreditasyon çalışması yapılabilir.
- Özellikle engel derecesi yüksek engelli bireylere Topluma Yararlı Çalışma Programı çerçevesinde çalışma olanağı sağlanabilir.

MESLEKİ EĞİTİME DAİR ÖNERİLER

- Engelli bireylerin büyük bir çoğunluğunun eğitimsel kazanımlarının düşük olmasından hareketle, eğitimsel kazanımları düşük olan engelli bireylere yönelik istihdam desteklerinin işe alım sonrası mesleki eğitim biçiminde kurgulanması uygun olacaktır.
- İŞKUR tarafından sunulan ya da desteklenen mesleki eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin etkinlik analizi yapılmalı ve bu hizmetlerin kapsamı ile etkinliği geliştirilmelidir.

ENGELLİ İSTİHDAMI ALANINDA YENİ OLANAKLARA DAİR ÖNERİLER

- Engelli bireylerin kendileri talep ettikleri takdirde yarı zamanlı, esnek zamanlı ya da evden çalışılan iş pozisyonlarında çalışabilmeleri sağlanmalıdır.²⁰ Fakat bu tür çalışma durumlarında, engelli bireylerin sosyal güvencelerinin tam zamanlı çalışan biçiminde sağlanması kamu tarafından garanti altına alınmalıdır. Bu önerinin hayata geçirilmesinde, tam zamanlı ve işyerine giderek çalışmak isteyen hiçbir engellinin kendi iradesi dışında yarı zamanlı, esnek zamanlı ya da evden çalışılan iş pozisyonlarında çalışmaya zorlanmaması prensibi temel alınmalıdır.
- Özellikle engel derecesi yüksek engelli bireyler için korumalı ya da destekli işyerlerinin kurulabilmesi amacıyla uygulanabilir bir mevzuata ihtiyaç vardır. Bu mevzuat, korumalı ve destekli işyerlerinin kurulmasına ve sürdürülebilir olarak işlemesine yönelik güçlü bir kamu desteği sağlamalıdır. Saha çalışmamızda gözlemlediğimiz üzere, kayıt dışı üretim oranının yüksek olduğu ülkemizde engel düzeyi yüksek bireyleri çalıştıracak bir işyerinin sürdürülebilir olması için kesinlikle kamu tarafından çeşitli mekanizmalar ile korumaya alınması

¹⁹ Bu öneri ilk olarak 2. Özürlüler Şurası'nda Özürlülerin İşgücü Piyasasına Katılımı Komisyonu'nun önerilerinde yer almıştır.

²⁰ Araştırmanın sonuçlarına göre, Ulusal Özürlüler Veri Tabanına kayıtlı engelli bireylerin % 33,3'ü çalıştıkları ya da çalışabilecekleri bir işte sağlık sorunları nedeniyle daha çok sayıda kısa molalar kullanmak istedikleri görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan engellilerin % 27,6'sının ise yarı zamanlı çalışmak istediği % 13,5'inin ise evden çalışmak istediği ortaya çıkmıştır (TÜİK, 2011: 52).

gerekmektedir.²¹ Örnek olarak, kamu kurumları tarafından korumalı veya destekli işyerlerine belirli düzeyde bir üretim potansiyeline karşılık alım garantisi sağlanması, bu işyerlerinde üretilen ürünlerin alımında vergi muafiyeti sağlanması, bu ürünlerin alımının kamu ihale kanununda farklı bir kategori olarak tanımlanarak teşvik edilmesi verilebilir.

- Engelli bireylerin girişimcilik desteklerinden faydalanabilmelerine yönelik önlemler alınmalıdır. Örneğin bir tek adım girişimcilik başvuru merkezinin kurulması olumlu olacaktır. Bu konuda engelli bireylere sadece şirketlerini kurma aşamasında değil, sonrasında da gerekli desteğin sağlanması gerekmektedir.²²

6. KAYNAKLAR

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÖYHGM). (2011) *İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi*. Ankara.
- Aktaş, C., Gergin, S., Kuz, T., Mutluoğlu, L., Uğurlu, B. Ve Yılmaz, Z. *Korumalı İşyerleri Araştırması*. T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Altan, Ö. Z. (1976) *Sakatlar ve Türkiye'de Sakatların Çalışma Sorunları*. Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Aycan, Z. (2005) "Türkiye'de Engellilerin İş Hayatına Katılımını Etkileyen Bireysel, Kurumsal ve Toplumsal Faktörler", TÜBİTAK Araştırma Raporu, İstanbul.
- Aydınlat, N. E. (2012) *Değerlendirme Notu: Engelli İstihdamını Arttırmanın Yolları*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Baldwin, M. L., ve J. W. Johnson. (2000) "Labor Market Discrimination against Men with Disabilities in the Year of the Americans with Disabilities Act." *Southern Economic Journal* 66(3): 548-566.
- Barnes, C ve Mercer, G. (2005) "Disability, work, and welfare: challenging the social exclusion of disabled people," *Work Employment Society* (19): 527-545.
- Baybora, D. (2006) "Çalışma Hayatında Özürlülere Karşı Ayrımcılık", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (51): 229-269.
- Beyer, S ve Robinson, C. (2009) *A Review of the Research Literature on Supported Employment: A Report for the Cross-Government Learning Disability Employment Strategy Team*.
- Birleşmiş Milletler. (2006) *Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi*.
- Buckup, S. (2009) *The price of exclusion: The economic consequences of excluding people with disabilities from the world of work*. Geneva: International Labour Organisation.
- Çarkçı, Ş. (2011) "Engellilerin Mesleki Eğitimi ve İstihdamı", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dayanç Türemen, M. E. (2006) "Non-Discrimination Against Handicapped in the EU and Turkey with Special Emphasis on Education and Training", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü.
- Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2004) *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*. Ankara.
- Dupré, D., and A. Karjalainen. (2003) "Eurostat Statistics in Focus Employment of disabled people in Europe in 2002." *Eurostat*.
- Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası. (2011) *World Report on Disability*. Geneva: WHO.
- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD). (2003) *Transforming Disability into Ability: Policies to Promote Work and Income Security for Disabled People*. Paris: OECD.
- Employers' Forum on Disability. (2001) *Unlocking the Evidence: The New Disability Business Case*.

²¹ Bu konuda olumlu bir adım, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Dünya Sağlık Örgütü ile birlikte yürüttüğü "Korumalı İşyeri" çalışmasıdır. Zihinsel engelli bireylerin bakımı ve sosyal katılımıyla ilgili yöntem geliştirmeye yönelik olan bu çalışmada STK'ların projelerine göre karşılıksız destek verilerek, çalışan engelli bireylerin bir yıllık maaşlarının devlet tarafından karşılanacağı belirtilmiştir.

²² 3 Aralık 2012'de lansmanı yapılan "Girişimcilik Engel Tanımaz" programı bu konuda atılan önemli bir adımdır. Sanayi Bakanlığı'na bağlı KOSGEB bünyesindeki hibe programlara başvuran engelli bireylere %10 daha fazla hibe verilmektedir. Bu zamana kadar duyurulmadığı için yararlanma oranı %1'in altındaydı. Hibeden faydalanabilmek için önkoşulun verilen girişimcilik eğitimini tamamlamak, sonrasında da projelendirmek olduğu belirtildi. Projelendirme aşamasında engelli bireylere destek sağlanacağı, işlerini kurduktan sonra da desteğe devam edecekleri vurgulandı. 2013 için 50 kişinin kendi işini kurmasının hedeflendiği belirtilmiştir. 5 ilde yürütülen çalışmada, engelli bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda işyerlerinin (tekerlekli sandalye tamir atölyesi gibi) kurulmasının teşvik edildiği belirtilmiştir. Programın bir diğer olumlu yanı da, engelli kişilerin bakımı üstlendiği için çalışmayan yakınlarının da bu hibelere yararlanabilmelerine olanak sağlanmasıdır.

- Eren, A. (2010) "Engellilerin İş Yerlerinde Çalıştırılması İçin Yapılabilecekler Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergüden, A. D. (2008) "Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi" Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (EŞİHD). (2011) *Türkiye'de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri*. Ankara: EŞİHD Yayınları.
- European Disability Forum and University of Athens. (2002) *Disability and Social Exclusion in the European Union: Time for Change, Tools for Change*. Final study report, European Commission DG Employment and Social Affairs (Project Number VP/2000/008-query), Athens
- Fremstad, S. (2009) *Half in Ten-Why Taking Disability into Account is Essential to Reducing Income Poverty and Expanding Economic Inclusion*. Washington D. C.: Center for Economic and Policy Research.
- Greve, B. (2009) *The labour market situation of disabled people in European countries and implementation of employment policies: a summary evidence from country reports and research studies*. Academic Network of European Disability Experts.
- Gürsel, S ve Uysal-Kolaşın, G. (2010) *İstihdamda Dezavantajlı Grupların İşgücüne Katılımını Arttırmak*. Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi.
- International Labour Organisation. (1958) *Discrimination (Employment and Occupation) Convention* (No: 111).
- International Labour Organisation. (1983) *Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention* (No: 159)
- International Labour Organisation. (2002) *Code of Practice for Managing Disability in the Workplace*.
- International Labour Organisation. (2010) *Disability in the Workplace: Company Practices*.
- International Labour Organisation. (2011) *Disability in the Workplace and the ILO Global Business and Disability Network*, ILO-UN Global Compact Webinar, 29 Haziran.
- International Labour Organisation. (2011a) *Disability in the Workplace: Employers' Organisations and Business Networks*.
- Karataş, K. ve E. Gökçearslan Çiftçi. (2010) "Türkiye'de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13): 147-153.
- Köksal, A. (2010) "Türkiye'de Engelli İstihdamı ve Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuzgun, İ. (2009) "Türkiye'de Özürlülerin Ücret Karşılığı İstihdamını Belirleyen Değişkenler ve Öneriler", *Journal of Yaşar University*, 4(15): 2451-2466.
- Minnesota Governor's Planning Council on Developmental Disabilities. (1989) "Supported Employment: Review of Literature", *Policy Analysis Series*, No. 26.
- Mont, D. (2004) "Disability Employment Policy", *Social Protection Discussion Papers*, World Bank.
- Özgül, H., G. Polat, vd. (2012) *Engelli Ayrımcılığı Araştırması ve Engelli Ayrımcılığına Karşı Çözüm Önerileri Raporu*, Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu.
- Özürlü Memur Seçme Sınavı (ÖMSS). (2012) *ÖMSS Kılavuzu*, Ankara.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2011) *İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). (2008) *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?* Ankara.
- Parmenter, T. R. (2011) *Promoting training and employment opportunities for people with intellectual disabilities: International experience*. Geneva: International Labour Office.
- RACE. (2012) *Türkiye'de Engellilerin Farkedilme ve İstihdam Edilme Fırsatlarını Artırma Projesi: Politika Yapıcılar İçin Öneriler Raporu*. CRM Yönetim ve Danışmanlık.
- Selamoğlu, T. (2012) *Engellilerin Sorunlarının Çözümü 2015-2023 Hedefleri*.
- Şişman, Y. (1995) "Türkiye'de Sakat Çalıştırma Yükümlülüğünün Düzenlenmesi ve Uygulanması", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toplu, A. (2009) "Sosyal Dışlanma Perspektifinde Türkiye'de Özürlü İstihdamı", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye Cumhuriyeti. (2003) *İş Kanunu*.
- Türkiye Cumhuriyeti. (2005) *Özürlüler Kanunu*.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2011) *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*, 2010.
- Yentürk, N. ve Yılmaz, V. (2012) *STKlar İçin Engellilere Yönelik Harcamaları İzleme Kılavuzu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Yılmaz, V. (2011) *The Political Economy of Disability in Turkey: Disability and Social Policy Reform in Turkey*. Germany: LAP-Lambert Academic Publishing.

SİYASAL KATILIM

VOLKAN YILMAZ
DR. GÜLÇİN BALAMİR COŞKUN
DR. TOLGA DEMİRYOL
DR. EYLEM AKDENİZ

Raporun bu bölümü Türkiye’de engelli bireylerin siyasal katılımına odaklanmaktadır. Engelli bireylerin tüm kamusal karar alma mekanizmalarına eşit katılabilmelerinin demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olduğu fikrinden hareketle bu bölümde engelli bireylerin siyasal katılımlarının önündeki engeller tanımlanmaktadır. Katılım kavramı engelli bireylerin seçme seçilme haklarını herhangi bir ayrımcılık ile karşılaşmadan kullanabilmeleri ile engelli dernekleri ve internet tabanlı katılım mekanizmaları yoluyla engelli bireylerin farklı siyasal katılım araçlarını kullanabilmelerini kapsayacak bir biçimde ele alınmaktadır.

Bölümde sunulan bilgi ve değerlendirmeler, engellilerin siyasal katılımına ilişkin akademik yazının taranmasına ve araştırmacıların 2012 yılının Ağustos ile Kasım ayları arasında 18 kurumun temsilcileri ile gerçekleştirdikleri yüz yüze derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır. Mülakatların büyük çoğunluğu İstanbul, Ankara, İzmir ve Diyarbakır’da engelli bireyler tarafından kurulan sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ile yapılmıştır.¹

Bölümde ilk olarak engelli bireylerin siyasal katılımlarına dair (seçmen ve vekil olarak, aktivist olarak, yeni teknolojiler yoluyla aktif yurttaş olarak) akademik yazında öne çıkan unsurlar incelenmektedir. Engelli bireylerin siyasal haklarını garanti altına alan uluslararası hukuk maddelerine değinildikten sonra, bölümün üçüncü kısmında Türkiye’de engelli bireylerin eşit biçimde siyasete katılımlarının önündeki engeller incelenmektedir. Bölümün son kısmında ise engelli bireylerin siyasal yaşama eşit katılımlarını mümkün kılacağına inandığımız politika önerileri yer almaktadır.

1. ENGELLİ BİREYLERİN SİYASAL KATILIMLARI: ULUSLARARASI EĞİLMLER VE TÜRKİYE

Engelli olma durumu, tıpkı yaşlılık durumunda olduğu gibi, kültürel olarak bağımlı olma durumu ile birlikte tarif edilmektedir (Priestley, 2002). Kültürel olarak bağımlılığın engellilik ile eşleştirilmesi, engelli bireylerin karar alma süreçlerinde yer almalarına gerek olmadığı gibi sorunlu bir yargıya varılmasını beraberinde getirmektedir. Bu ayrımcı kültürel yaklaşım çerçevesinde ya engelli bireylerin ihtiyaçları ve talepleri tamamen göz ardı edilmekte, ya da engelli bireylerin ihtiyaçlarının engelli bireylerin kendisi tarafından değil ancak onlar adına konuşması beklenen engelli bireylerin aileleri, engelliler için çalışan birey ve kurumlar tarafından ifade edilebileceği öngörülmektedir.

Halbuki engelli bireyler, gerekli koşullar sağlandığı takdirde, toplumdaki tüm diğer bireyler gibi, kendi yaşamlarını doğrudan etkileyen politik kararlarda ve içinde yaşadıkları toplum ile ilgili tüm kararlarda kendi iradelerini ortaya koyma yetisine sahiptirler. Engelli bireylerin siyasal yaşama eşit katılımları, siyasal yaşamın engelli bireyler için erişilebilir olmaması ve her alandaki ayrımcılığın siyasal yaşamda da sürmesi nedeniyle kendiliğinden gerçekleşmemektedir. Başka bir deyişle, engelli bireylerin toplumun geri kalanı ile eşit söz hakkına sahip olabilmesi ve bu hakkın uygulanabilmesi, ancak engellilere yönelik ayrımcılık ile kurumsal ve sistematik olarak mücadele edilmesi ve siyasal alanın tüm engelliler için açık hale getirilmesinin sağlanması ile mümkün olabilecektir.

Güncel insan hakları hukukuna göre de engelli bireylerin iradelerini ortaya koymaları bu bireylerin vazgeçilmez insan haklarından biridir. İşleyen ve meşru bir

¹ Görüşme yapılan kişi ve bu kişilerin bağlı bulundukları kurumların bilgisi anonimleştirilerek sunulmaktadır. Mülakat gerçekleştirilen kişilerin 14’ü engelliler tarafından oluşturulan sivil inisiyatiflerinden temsilcilerinden, 2 tanesi büyükşehir belediyesi engelli merkezi çalışanlarından, 2 tanesi milletvekillerinden, 1 tanesi ilgili Bakanlık temsilcisinden oluşmaktadır. Mülakatlarda engelliler tarafından oluşturulan sivil inisiyatiflerinden temsilcilerin engelli bireylerin seçme ve seçilme haklarını kullanmalarında yaşadıkları sorunlara, örgüt içi demokrasi uygulamalarına ve örgütün engelli politikaları alanında kullandığı karar alma süreçlerine katılım biçimlerine dair sorular yöneltilmiştir.

demokrasinin toplumun tüm kesimlerinin karar alma süreçlerinde eşit söz hakkı sahibi olmasını gerektirdiğinden hareketle, engelli bireylerin siyasal katılımlarının demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, engelli bireylerin siyasal katılımları üç katılım yöntemini kapsayacak bir biçimde incelenebilir: Engelli bireylerin seçme ve seçilme haklarını kullanmaları, engelli bireylerin öz örgütlenmelerini kurarak bu örgütler yoluyla karar alma süreçlerine katılımları ve engelli bireylerin yeni teknolojilerin açtığı katılım olanaklarından faydalanmaları.

1.1 SEÇMEN OLARAK ENGELLİ BİREYLER

Engelli bireylerin temsili demokrasi çerçevesinde seçme ve seçilme haklarını etkin olarak kullanabilmeleri, işleyen bir demokrasinin olmazsa olmazlarından (2011b). Avrupa Konseyi Engellilik Eylem Planı (2006-2015) engelli bireylerin siyasete eşit katılımlarının sağlanması ile ilgili kararlı bir duruş sergilemektedir. Planda siyasal ve kamusal hayata katılımın demokratik toplumların temel unsuru olduğuna vurgu yapılmakta ve engelli bireylerin siyasal süreçlere diğer bireylerle eşit oranda katılım imkânlarının olmasının demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olduğunun altı çizilmektedir (Afflerbach and Garabagiu, 2003).

Engelli bireylerin temsili demokrasi kurumlarından dışlanmasının başlıca nedeni temsili demokrasi kurumlarının ve bu kurumların sunduğu katılım biçimlerinin engelli bireyler için erişilebilir olmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir çalışmada, engelli bireylerin oy kullanmalarının önündeki en büyük engellerden birinin oy verme prosedürlerinin hareketlilik kısıtları bulunan engelli bireylerin durumlarını gözlememesi ve görme engelli bireyler için erişilebilir olmaması olduğu belirtilmektedir (Hall and Alvarez, 2012). Engelli bireylerin seçme haklarını etkin olarak kullanabilmeleri amacıyla, devletin engelli bireylerin engel türlerini ve derecelerini dikkate alarak oy kullanma süreçlerinde gerekli düzenlemeleri yapmaları önem taşımaktadır (2011b, Hall and Alvarez, 2012). Engelli bireylerin oy kullanabilmeleri için alınması gereken önlemler ise şunlar olabilir: oy verme yerlerinin tekerlekli sandalye ile ulaşılabilir olması, görme engelliler için yardımcı oy pusulalarının kullanılması ve bu durumlar sağlanamadığı sürece engellilerin kendi iradeleri ile seçecekleri bir kişiyle beraber oy kullanabilmelerinin sağlanması (United Nations General Assembly, 2011).

Oy verme prosedürleri halen kişilerin hareket kabiliyetine sahip olmalarını gerektirmektedir. Halbuki engelli bireylerin hareket kabiliyeti kısıtlı olan bir bölümü için oy vermek amacıyla hareket etmek konforlu olmayabilir. Yeni teknolojilerin yardımı ile ya da mobil sandık uygulamaları ile bu bireylerin seçme haklarını kullanmaları sağlanabilir.

Engelli bireylerin iradelerini yok sayma eğilimi engelliler arasındaki örneğin öğrenme güçlüğü yaşayan bireyler için daha sert bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Armstrong, 2002). Bazı ülkelerde zihinsel engelli ve psikiyatrik teşhis almış bireylerin seçme haklarını kullanmaları önünde yasal engeller bulunabilmektedir (European Union for Fundamental Rights, 2010).

Zihinsel engelli ve psikiyatrik teşhis almış bireylerin siyasal katılımlarına ilişkin ülke modellerini üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunların ilki, zihinsel engelli ve psikiyatrik teşhis almış bireyleri bir grup olarak siyasal katılımdan tümüyle dışlama biçiminde olmaktadır (örneğin Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti). İkinci model, zihinsel engelli ve psikiyatrik teşhis almış bireylere sınırlı siyasal katılım hakkı verilmesidir. Bu biçimde bireylerin durumu tekil vakalar olarak ele alınmakta ve yalnızca bazı kriterleri sağlayan bireylere siyasal katılım hakkı sunulmaktadır (örneğin İspanya ve Fransa). Üçüncü grupta ise, zihinsel engelli ve psikiyatrik teşhis almış bireylerin siyasal katılımları önündeki engellerin tümüyle kaldırıldığı ve bu

bireylerin iradelerinin ortaya çıkmasına yönelik destek hizmetleri sağlayan ülkeler bulunmaktadır (örneğin İsveç ve Finlandiya) (European Union for Fundamental Rights, 2010).

Avrupa engelli hakları örgütleri, zihinsel engelli ya da psikiyatrik teşhis almış bireylerin oy kullanma haklarının kısıtlanmasını ayrımcılık olarak nitelendirmektedir (2011a). Bu çerçevede, zihinsel engelli ya da psikiyatrik teşhis almış bireylerin oy kullanmaları amacıyla destekli karar alma mekanizmalarına başvurulması önerilmektedir (United Nations et al., 2007).

Engelli bireylerin seçilme haklarını kullanmalarına yönelik uluslararası karşılaştırmaya imkân veren araştırmalar bulunmamaktadır. Araştırma boyutundaki bu önemli eksiğe rağmen, engelli bireylerin temsili demokrasi kurumları içerisinde vekil olarak yer almamalarının demokrasinin kalitesi açısından önemli bir sorun teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Engelli bireylerin temsil pozisyonlarında yer almamaları, ülkelerin engellilik yaklaşımının tüm politikalarda ana akımlaştırılması hedefine ulaşmalarını yavaşlatacaktır. Bu raporun istihdam bölümünde tartışıldığı üzere, engelli bireylerin gelir yoksulluğu altında yaşama riski ve işsiz kalma riski yüksektir. Bu nedenle temsili demokrasi kurumlarında ve siyasi partilerde temsil pozisyonlarına gelmenin kişilerin gelir düzeyinin bir fonksiyonu olmasının engelli bireylerin seçilme haklarını kullanmalarının önünde engel oluşturduğu iddia edilebilir.

1.2 AKTİVİST OLARAK ENGELLİ BİREYLER

İkinci olarak, engelli bireyler kendi kurdukları ve yönettikleri örgütleri yoluyla karar alma süreçlerine tam ve eşit olarak katılım sağlayabilirler. Temsili demokrasinin yarattığı katılım olanaklarının kısıtlı olduğu eleştirisi sıkça dile getirilmektedir. Temsili demokrasiye alternatif olarak önerilen katılımcı demokrasi ise karar alma süreçlerinde yurttaş katılımını sürekli ve düzenli kılmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, ilgili akademik yazında da engelli bireylerin tam ve eşit siyasal ve toplumsal katılımlarının sağlanabilmesinin ancak güçlü ve etkin bir engelli hakları hareketinin varlığı ile mümkün olduğunun altını çizen görüşler mevcuttur (Hurst, 1999). Birleşmiş Milletler Madrid Bildirgesi'nde tüm üye devletlerin engelli örgütlerinin kapasite gelişimlerini desteklemesi ve bu örgütlerin de karar alma süreçlerine katılım mekanizmalarını kurmaları önerilmektedir (United Nations General Assembly, 2008).

Engelli bireylerin karar alma süreçlerine katılımlarından söz edilirken, diğer tüm toplumsal gruplar gibi engelli bireylerin de homojen bir grup oluşturmadığı gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin farklı yaş gruplarından engelli bireylerin karar alma süreçlerinde farklı deneyim ve ihtiyaçlarını dile getirmeleri önem arz etmektedir. Bu bağlamda hiçbir toplumsal kesimde olamayacağı gibi engellilerin de yekpare bir temsili mümkün değildir.

Avrupa Konseyi Engellilik Eylem Planı (2006-2015) engelli bireyler arasında genele oranla daha fazla ayrımcılığa uğrayan grupların katılımlarına özel önem verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu gruplara örnek olarak engelli çocuklar ve gençler, engelli kadınlar ve kızlar, yüksek düzeyde desteğe ihtiyaç duyan engelliler, engelli yaşlılar ve engelli azınlık ve göçmenler sayılmaktadır (Afflerbach and Garabagiu, 2003).

Örneğin, engelli bir bireyin, engeli olmayan bireylerin sıklıkla kullandığı bir iletişim biçimini kullanmasına yönelik bir engele sahip olması (örneğin konuşma engelliler) sıklıkla o kişi ile engeli olmayan bireyler arasındaki tüm iletişimin kopması ile sonuçlanmaktadır. Bu durum, sık kullanılan iletişim yöntemlerini kullanmalarının önünde engel bulunan bireylerin karar alma süreçlerinden dışlanması sonucunu doğurmaktadır. Fakat alternatif iletişim kanallarının açılması (örneğin işaret dilinin kullanılması ya da işaret dili çevirmeninin bulundurulması) bu bireylerin tüm diğer bireyler gibi karar alma süreçlerine katılımlarını mümkün kılabilir. Bu yaklaşım

içerisinde örneğin konuşma güçlüğü çeken ya da otistik çocuk ve gençlerin kendi yaşamlarına dair karar alabilmelerinin nasıl sağlanabileceği üzerine çalışmalar mevcuttur (Franklin and Sloper, 2009, Mitchell et al., 2009). Özellikle sık kullanılan iletişim yöntemlerini kullanmalarının önünde engel bulunan bireylerin görüş ve kanaatlerini ifade etmelerinde sosyal hizmet uzmanları rol oynayabilirler (Mitchell et al., 2009). Örneğin sözlü iletişim kurmayan ya da öğrenme güçlüğü çeken çocuk ve gençleri sözlü olmayan iletişim araçları ile örneğin Talking Mats² yöntemi ile sürece katmak mümkündür (Mitchell, 2010).

Fakat bu bireylerin görüşlerini ifade edebilmelerinin sağlanması, görüşlerinin karar alma süreçlerine eklendiğini garantilememektedir (Mitchell et al., 2009). Engelli bireylerin karar alma süreçlerine tam ve eşit katılımlarının ancak var olan karar alma süreçlerinin bürokratik yapılar olmaktan çıkarılarak, toplumdaki çeşitlilikleri kapsayacak müzakereci bir biçime dönüştürülmesi ile mümkün olacağını belirten görüşler mevcuttur (Barnes, 2002).

Engelli bireylerin kendi arasındaki çeşitliliği ortak bir engelli hakları mücadelesinin söylemine ve taleplerine yansıtabilmek, engelli örgütlerinin önündeki en önemli demokratik temsil sorunlarından birini oluşturmaktadır. Engelli hareketi demokratik temsil gücünü engelli bireyler arasındaki çeşitliliği tanıyarak ve bu çeşitlilik temelinde oluşturulmuş bir katılımcı diyalog ortamına dayanarak arttırabilir (Scott-Hill, 2002).

Türkiye’de engelli örgütlerinin yarattığı katılım olanakları ve örgüt içi karar alma süreçleri üzerine yeterince araştırma bulunmamaktadır. Özürlülerin Sorun ve Beklentileri araştırmasının sonuçlarına göre, Türkiye’de engelli bireylerin (ya da ailelerinden birinin) yalnızca yüzde 5,1’i engelli dernek ya da vakıflarına üyedir. Üyelik oranı düşük olmakla birlikte, engelli bireylerin yarısından fazlası engelli dernek ya da vakıflarını etkili bulmaktadır. Ayrıca engelli bireylerin yüzde 18,8’i engelli dernek ya da vakıflarının çalışmalarını beğendiğini ve yüzde 18,9’u engelli dernek ya da vakıflarına güvendiğini ifade etmiştir.

Bu alanda yapılan ilk kapsamlı çalışmalardan birinde Türkiye’nin kurumsal, siyasal, kültürel ve tarihi koşulları nedeniyle engelli sivil toplum kuruluşlarının devletle olan ilişkilerinin “hamilik” kavramına dayandığı belirtilmektedir. Araştırmada devlet ve engelli örgütleri arasında kurulmuş bu hamilik ilişkisi dolayısıyla engelli örgütlerinin hak temelli bir mücadele yürütmelerinin ciddi kısıtlara tabi olduğunun altı çizilmektedir (Bezmez ve Yardımcı, 2010).

Bezmez ve Yardımcı’nın çalışmasının ışığında, Türkiye’de engelli örgütlerinin güçlü bir siyasal ve toplumsal katılım kanalı olamamalarının nedenleri arasında şu faktörler sayılmaktadır:

- 1) Devletle girilen hamilik ilişkisinin devletle muhalif karşılaşma imkanlarının önünü tıkaması,
- 2) Engelli bireylerin toplumun geneline oranla sosyo-ekonomik durumlarının daha kötü olmasının katılımın önünde engel oluşturması,
- 3) Engelli bireyler arasında okuma-yazma oranının düşük olmasının katılımın önünde engel oluşturması,
- 4) Erişilebilirlik kısıtlarının katılımın önünde engel oluşturması,
- 5) Engelli örgütlerinin genel siyaset ayrışmalarına göre ayrışmış olmaları sonucu engellilerin ortak sorunları temelinde hareket etme kabiliyetlerinin kısıtlanması (Bezmez ve Yardımcı, 2010).

2 Bkz. <http://www.talkingmats.com/>

1.3 YENİ TEKNOLOJİLERİ KULLANARAK KATILIM SAĞLAYAN ENGELLİ BİREYLER

Başta internet olmak üzere, yeni teknolojilerin gençler vb. toplumsal gruplar için yeni siyasal katılım mekanizmaları olarak işlev görmeye başladığı, akademik yazında sıklıkla ifade edilmektedir. Özellikle erişilebilirlik sorununun ciddi boyutlarda olduğu ülkelerde, yeni teknolojiler engelli bireyler için alternatif bir siyasal katılım aracına dönüşebilmektedirler.

Bezmez ve Yardımcı'nın çalışmasında Türkiye örneğinde de teknolojik gelişmelerin özellikle internet tabanlı iletişime izin vermesi ile birlikte bu iletişim kanalları ile engellilere yönelik alternatif katılım süreçlerinin örgütlenebildiği ve bu süreçlerin engelli bireylerin hak temelli talepler geliştirmelerine imkan verdiği Engelliler. biz Platformu örneği ile anlatılmaktadır (Bezmez ve Yardımcı, 2010). Engelliler. biz Platformu günümüzde 50 binin üzerinde üyeye sahiptir. Platformun, bu üye tabanının en azından bir kısmını, engelli bireylerin ortak taleplerinin e-posta yoluyla karar alıcılara iletilmesi gibi savunuculuk çalışmalarında mobilize edebildiği deneyimlenmiştir. Her ne kadar yeni teknolojilerin açtığı yeni katılım olanakları katılımı arttırmış olsa da, kişilerin cinsiyetlerinin ve sosyo-ekonomik durumlarının internete erişim olanaklarını etkilediği, dolayısıyla internetin de tüm engellilere eşit katılım imkanı sunmadığı unutulmamalıdır.

Yeni teknolojilerin kullanımının engelli bireyler arasında siyasal ve toplumsal katılım çerçevesinde eşitsizlik yaratmaması amacıyla dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Bunlar, Afflerbach ve Garabagiu'nun çalışmasında şöyle ifade edilmektedir:

- Bütün ürünler, engelliler de dahil olmak üzere herkes için kullanışlı olmalı; gerekirse değişik ara yüzler hazırlanmalı ya da kişisel yardım gibi alternatifler düşünülmeli,
- Evrensel Tasarım ilkelerine göre bütün ürünlerin ulaşılabilir olmasına dikkat edilmeli,
- Kullanım kolaylığı sağlanmalı,
- Bu ürünler mali olarak karşılanabilir fiyatlarla sunulmalı,
- Karar alıcılar, engellilerin yeni teknolojilere yönelik ihtiyaçlarının farkında olmalı,
- Yeni ürünler, engelliler tarafından halihazırda kullanılan ürünlerle bağdaştırılabilir olmalı.

2. ENGELLİ BİREYLERİN SİYASAL KATILIMLARINA DAİR ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI PRENSİPLERİ VE ULUSAL MEVZUAT

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları için Sözleşme'nin 29. maddesi engelli bireylerin siyasal katılım haklarının insan hakları temelinde nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2010). Sözleşmeye göre taraf devletler, engelli kişilere siyasal hakları ve bu haklardan başkaları ile eşit bir şekilde yararlanma fırsatını tanımakla yükümlü kılınmaktadır.

Sözleşmeye imzacı olan ülkeler aşağıdaki taahhütlerde bulunmaktadır:

- (i) Oy kullanma usulleri, yerleri ve malzemelerinin uygun, erişilebilir, kolayca anlaşılabilir ve kullanılabilir olmasının sağlanması;
- (ii) Engelli kişilerin seçimlerde ve referandumlarda baskı olmadan gizli oy kullanma, seçimlerde aday olma, hükümetin her düzeyinde etkin şekilde

görev yapma ve bütün kamu görevlerini ifa etme haklarının korunması ve gerektiğinde yardımcı ve yeni teknolojilerin kullanılmasının kolaylaştırılması;

- (iii) Engelli kişilerin seçmen olarak iradelerinin serbestçe ifade edilmesinin sağlanması ve bu amaçla gerektiğinde talepleri üzerine kendi seçecekleri bir kişinin yardımı ile oy kullanmalarına izin verilmesi;

Engelli kişilerin, ayrımcılık olmadan ve başkaları ile eşit koşullarda kamu işlerinin yürütülmesine etkin ve tam olarak katılabilecekleri bir ortamın etkin şekilde teşvik edilmesi ve aşağıdakiler dahil olmak üzere engelli kişilerin kamu işlerine katılmalarının teşvik edilmesi;

- (i) Ülkedeki toplumsal ve siyasal yaşamla ilgili sivil toplum kuruluşlarının, derneklerin ve siyasi partilerin faaliyetlerine ve yönetimine katılım;
- (ii) Engelli kişilerin uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde temsil edilmesi amacıyla engelli kişiler için örgütler kurulması ve bunlara üyelik.

Sözleşmede sayılan hakların hayata geçirilmesine yönelik geliştirilecek politikaları ise şöyle özetlemek mümkündür (Hurst, 1999):

- Engellilerin öz örgütlerini geliştirmek, güçlendirmek ve bunlara gerekli kaynakları sağlamak,
- Engellilere özellikle de kendilerini doğrudan ilgilendiren konularda kontrol ve seçme hakkı tanımak,
- Engellilik konusunun doğrudan insan haklarıyla ilgili olduğu ortak farkındalığını geliştirmek,
- Engellilerin koşulları ve sorunlarıyla ilgili farkındalığı yaymak için gerekli bilgi ağlarını kurmak,
- Engellilerin herkese açık olan aktivitelere tam ve eşit katılımlarını sağlamak.

Türkiye’de seçimler Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun çerçevesinde düzenlenmektedir (1961). İlgili Kanun’un 8, 36 ve 74. maddeleri engellileri ilgilendirmektedir. 8. madde seçmen olamayacak kişileri tarif etmektedir.

Madde 8- Aşağıdaki kimseler seçmen olamazlar; 1. Kısıtlı olanlar, 2. Kamu hizmetinden yasaklı olanlar.

8. maddede “kısıtlı” olanların seçmen olamayacakları belirtilmiştir. Bu madde psikiyatrik teşhis almış bireyler ile zihinsel engelli bireylerin siyasal katılımlarını yasaklamaya temel oluşturma niteliği taşımaktadır. Fakat psikiyatrik teşhis almış bireyler ile zihinsel engelli bireylerin siyasal katılımlarının kısıtlanamayacağını bildiren Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Anayasa’nın 90. maddesi gereğince esas alınmalıdır.³

3 Türkiye’de zihinsel engelli bireylerin seçmen olmasına yönelik farklı uygulamalar mevcuttur (bkz. Taştan, 2011: 30).

36 ve 74. maddeler ise seçim ortamının oluşturulmasına dair düzenlemeleri içermektedir.

Madde 36. (Ek: 30.5.1997 - 572 - K.H.K./26. Md.) Seçmen kütüğü yazımı sırasında seçmenin oyunu kullanmasını engelleyecek bir özrü lülüğü varsa forma kaydedilir.

Madde 74- (Değişik: 31.7.1998 - 4381/5 Md.) Sandıkların konulacağı yerleri ve oy verme işinin vaktinde sona ermesi için gerekli tedbirleri ilçe seçim kurullarının denetiminde sandık kurulu tespit eder. Sandıkların konulacağı yerlerin belirlenmesinde seçmenin oyunu kolaylıkla, serbestçe ve gizli şekilde verebilmesi gözetilir. Özürlü seçmenlerin oylarını rahatlıkla kullanabilmeleri için gerekli tedbirler alınır. Sandıklar okul (özel okullar ve özel dersaneler dahil) avlusu ve salonların elverişli kısımları gibi genel yerlere, yetmediği takdirde kiralanan kahvehane, lokanta gibi yerlere konur. Kışla, karargah, ordugah gibi askeri bina ve tesislerle karakollara ve parti binalarına, muhtarlık odalarına sandık konulamaz. Üçten fazla sandık konulan binalarda bina sorumlularının görev esasları Yüksek Seçim Kurulu'nca belirlenir.

Bu maddeler seçimlerin engelli bireylerin erişimine açık olması amacıyla tüm tedbirlerin alınmasına dair olumlu düzenlemeler öngörmektedir. Fakat bir sonraki kısımda tartışılacağı üzere, bu olumlu yasal düzenlemeler her zaman uygulamaya yansımamaktadır.

3. TÜRKİYE'DE ENGELLİ BİREYLERİN DİĞER BİREYLERLE EŞİT ŞARTLARDA SİYASETE KATILIMLARININ ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Araştırmacılar tarafından engelli derneklerinin ve ilgili kamu kurumlarının temsilcileri ile gerçekleştirilen 19 yüz yüze görüşme sonucunda aşağıda belirtilen temel sorun alanları tespit edilmiştir.

3.1 OY KULLANMANIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER:

10 ilde 12 Haziran 2011 milletvekili genel seçimlerini engelliler de dahil olmak üzere dezavantajlı grupların seçme ve seçilme haklarına erişimleri çerçevesinde izleyen Seçim İzleme Platformu'nun raporuna göre, Yüksek Seçim Kurulu'nun veri tabanında kayıtlı engelli seçmen sayısı gerçek sayının hayli altındadır (Taştan, 2011: 28). Bu durum, ilgili sandıklarda gerekli düzenlemelerin seçim gerçekleşmeden önce yapılmasını engellemektedir.

Bu araştırma kapsamında dernek temsilcileri ile yapılan görüşmelerde ve araştırmalarda engelli bireylerin oy kullanmaları önünde önemli sıkıntılar bulunduğu ortaya çıkmıştır. Oy verme işleminin yapıldığı mekanlarda bedensel engelli bireylere yönelik uyumlulaştırma önlemlerinin alınmaması bu sorunlardan biridir. Bedensel engelliler arasında sandığa gitmesine rağmen, sandığa erişemediği için oy kullanamayanlar olmuştur. Diğer bir dizi önemli sorun arasında, görme engelli, kronik rahatsızlıklara sahip ve yüksek derecede engelli bireylerin kendi adlarına oylarını kullanacak kişiyi seçme özgürlüklerinin pratikte engellemeye tabi

tutulması sıklıkla ifade edilmektedir. Örneğin, felçli bir kadın yurttaşın oyunu kendi iradesi olmamasına rağmen sandık başkanının kullandığı ve yurttaşın bu durumla ilgili suç duyurusunda bulunduğu bildirilmiştir (Taştan, 2011: 61). Üçüncü sorun ise bazı engelli yurttaşlara açıkta oy kullandırılarak oy verme gizliliğinin ihlali olmuştur (Taştan, 2011: 86).

3.2 ÜLKEDEKİ TEMSİL ORGANLARININ FİZİKSEL OLARAK ERİŞİLEBİLİR OLMAMASI VE BU ORGANLARIN İŞLEYİŞİNDE ENGELLİ BİREYLERİN BİLGİYE ERİŞİMLERİNİN ÖNÜNDE ENGELLER BULUNMASI:

Yapılan görüşmelerde, başta Türkiye Büyük Millet Meclisi olmak üzere ülke çapındaki genel temsil organlarının büyük oranda fiziksel olarak erişilebilir mekanlar olmadığı, bu temsil organlarındaki karar alma prosedürlerinin engelli bireylere uygun olmadığı ve bu organlarda engelli bireylerin bilgiye ve hizmetlere erişimlerinin kısıtlı olduğu bildirilmiştir.

3.3 SİYASİ PARTİLERİN GENEL MERKEZ VE TAŞRA TEŞKİLATLARI İLE KARAR ALMA SÜREÇLERİNİN ENGELLİLERİN ERİŞİMİNE KAPALI OLMASI:

Siyasi partilerin genel merkezleri, taşra teşkilatları ve karar alma süreçleri engelliler için erişilebilir değildir. Partilerin genel kurullarının yapıldığı mekânların bedensel engelli bireyler için erişilebilir olması ve genel kurullarda işaret dili tercümanının simultane tercüme yapması gerekmektedir.

Tüm bu engellere rağmen, 2011 genel seçimlerinde yaklaşık 400 engelli, siyasi partilere aday aday olarak başvuru yapmıştır. Bu aday adaylarından 21'i siyasi partilerin milletvekili aday listelerine girebilmiş, bunlardan dördü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilebilmiştir (Taştan, 2011: 46).

Siyasi partilerde yakın zamana dek engelli bireylerin örgütlenmesine yönelik bir kurumsal yapı oluşturan tek siyasi parti Adalet ve Kalkınma Partisi olmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi bu örgütlenme deneyimi sayesinde 200'ün üzerinde engelli bireyin bu partiden milletvekili aday aday olmasının önünü açmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi engelli bireyler arasından aday aday olacak kişilere başvuru ücretlerinde çeşitli avantajlar sağlamıştır. Yakın dönemde Cumhuriyet Halk Partisi de il ve ilçe düzeyinde Engelli Kurulları kurmaya başlamıştır. Siyasi partiler içerisindeki engelli örgütlenmelerinin artmasına ve bu örgütlenmelerden engelli bireylerin parti yönetimlerinde temsil edilmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

3.4 ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK AYRIMCILIĞIN YAYGIN OLMASI:

Toplum Özürüllülüğü Nasıl Anlıyor araştırmasının sonuçlarına göre, toplumun yaklaşık üçte biri engelli bireyleri acınacak insanlar olarak görmektedir (ÖZİDA, 2008: 64). Toplumda yaygın olarak kabul gören bu bağımlılık ve yetersizlik algısı, engelli bireylerin temsil pozisyonlarına gelmesini zorlaştırmaktadır. Yaşamın her alanında ayrımcılık ile karşı karşıya kalan engelli bireyler, bu toplumsal algıyı içselleştirebilmekte ve siyasetten bu nedenle uzaklaşabilmektedirler. Bu nedenle tüm alanlarda engelli bireylere yönelik ayrımcılıkla kurumsal ve etkin olarak mücadele edilmesinin engelli bireylerin siyaset yapmalarının önünü açacağı öngörülebilir.

3.5 ENGELLİ DERNEKLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KAYNAK SIKINTISI:

Engelli dernekleriyle yapılan görüşmelerde, derneklerin idari ve kurumsal masraflarını karşılayacak sürdürülebilir kaynaklarının bulunmayışı, siyasal katılım kapasitelerinin kısıtlı kalmasının en önemli nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Üyelerinin tümü ya da büyük çoğunluğu engelli bireylerden oluşan bu dernekler, üye çoğunluğunun gelir yoksulu olması nedeniyle aidat toplayarak masraflarını karşılayamamaktadır. Derneklerin kullanımına açık dış fon kaynakları ise (kamu kurumları, Türkiye merkezli vakıflar ve yurtdışı fon kaynakları) yalnızca

bu dernekler tarafından yapılan somut çalışmaların giderlerini karşılamaktadır. Halbuki bu dernekler bir araya gelinen sosyal mekânlar olarak dahi engelli bireyler arasında önemli bir sosyal işlev görmektedirler. Engelli bireylerin siyasi görünürlük kazanmalarının ön koşullarından birinin bu bireylerin bir araya gelebilmeleri olduğu fikrinden hareketle, engelli derneklerinin sürdürülebilir gelirlerinin olmayışı bu bir araya gelişin önündeki en önemli tehditlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.6 ENGELLİ DERNEKLERİNİN KAMUSAL KARAR ALMA SÜREÇLERİNE KATILIMLARINI SAĞLAYACAK ETKİN MEKANİZMALARIN, MERKEZİ DEVLET KURUMLARI VE YEREL YÖNETİMLER NEZDİNDE MEVCUT OLMAMASI:

Ülkemizde politika yapım süreçlerinde kurumsal bir sosyal diyalog işletilmemektedir. Her ne kadar Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın görev ve sorumluluklarının Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na devredilmesi ile kaldırılan Özürlüler Yüksek Kurulu, engellilik alanında politika yapıcılara danışmanlık sağlamak üzere kurulmuş olsa dahi geçmişte Kurul etkin olarak işleyememişti. Kurul'un engelli derneklerini temsilen tek üye olarak Türkiye Sakatlar Konfederasyonu'nun temsilcisini içermesi, Kurul'da engelli derneklerinin etkin katılımının önünde engel oluşturmaktaydı.

Şu anda bu Kurul'un da kaldırılmasıyla engelli dernekleri ile merkezi devlet kurumları arasında kurumsal iletişim tamamen ortadan kalkmıştır. Görüşmelerden edinilen bilgilere göre, engelli dernekleri, merkezi devlet kurumları ile ancak kişisel siyasi bağlantılar üzerinden iletişim kurabilmekte ya da kurumlardan düzensiz bir biçimde gelen toplantı davetlerine iştirak ettiklerinde görüşlerini bu kurumlara iletebilmektedirler. Bu durum özellikle engellilik politikaları alanında çalışan kamu kurum ve kuruluşları ile engelli dernekleri arasında sağlıklı bir diyalogun işleminin ve etkin engellilik politikaları geliştirilmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Kurumsal katılım mekanizmalarının yokluğu, engelli politikaları alanında kurumsal hafızanın oluşmamasına ve uzun vadede bir stratejinin geliştirilememesine yol açmaktadır.

Yerel yönetimler düzeyinde ise, Kent Konseyi Engelliler Meclisi yapıları engelli derneklerinin siyasal katılımını mümkün kılacak yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar bazı il ve ilçelerde belirli zaman aralıklarında işler olabilmişlerdir. Fakat genel olarak Kent Konseyleri bünyesinde oluşturulan Engelliler Meclislerinin çalışmalarının sürdürülebilirliği sağlanmamış görünmektedir. Bu yapıların aldığı kararların yürütme üzerinde hiçbir siyasi bağlayıcılığının olmaması, derneklerin bu çalışmalara aktif katılma isteklerine ket vurmaktadır. Bu nedenle, engelli derneklerinin herhangi bir talep bildirmeleri ihtiyacı doğduğunda, dernek yöneticileri büyük çoğunlukla bireysel siyasi bağlantılarını mobilize etmekte; bu da kurumsal katılımın kalitesi ve etkinliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca Konseyler çoğunlukla yerel yönetimde iktidar olan siyasi yapılara yakın olan engelli derneklerinin etkin olduğu yapılara dönüşebilmektedirler. Bu durum, engelli dernekleri arasında engelli hakları çerçevesinde bir ortaklaşmanın önünde engel oluşturmaktadır.

3.7 ENGELLİ DERNEKLERİN KAMUNUN VERMESİ GEREKEN HİZMETLERİ VERMEK DURUMUNDA KALMALARI:

Engelli derneklerinin önemli bir bölümü, bazen kendi hayırseverlik temelli yaklaşımları gereğince, bazen de bu sorumlulukları üstlenmek durumunda bırakıldıkları için, kamunun engelli bireylere sunması gereken alanlarda faaliyet göstermektedirler. Örneğin, engelli derneklerinin engelli bireylere sağladığı en önemli desteklerden birini, farklı hizmet ve haklara erişim alanlarında danışmanlık hizmeti vermeleri oluşturmaktadır. Halbuki kamu hizmetlerine ve kamu tarafından sağlanan haklara erişimi kolaylaştırmak amacıyla verilen danışmanlık ve yönlendirme hizmetlerini taşra teşkilatlarıyla birlikte oluşturulacak bir kamu kurumunun (Yeşil Kart bürosu ya da Tek Adımda Hizmet bürosu örnekleri gibi) sağlaması mümkündür. Böylece dernekler üzerinde yoğunlaşan bu tekil danışmanlık talepleri asgariye indirilebilecek ve engelli derneklerinin savunuculuk faaliyetlerine ağırlık vermeleri mümkün olabilecektir.

4. POLİTİKA ÖNERİLERİ

ENGELLİ BİREYLERİN DİĞER BİREYLERLE EŞİT ŞARTLARDA SİYASETE KATILIMLARINI MÜMKÜN KILMAYA YÖNELİK GENEL ÖNERİLER

- Tüm kamusal karar alma süreçleri ve bu kararların alındığı mekânlar engelli bireyler için erişilebilir hale getirilmelidir.
- Engellilik temelinde ayrımcılık yasağı işler hale getirilmelidir.
- Engellilere yönelik kamu hizmetleri ve engelli bireylerin haklarına yönelik danışmanlık hizmetleri kamu tarafından kaliteli ve kapsamlı bir biçimde sunulurken, engelli derneklerinin üzerindeki yardım ve danışmanlık faaliyetleri yükü azaltılmalıdır.

SEÇME VE SEÇİLME HAKKININ KULLANIMINA İLİŞKİN ÖNERİLER

- Seçmen kütükleri engellilik bilgilerini içerecek şekilde güncellenmeli ve engelli seçmenlerin sorunsuz bir biçimde oy kullanmaları için gereken düzenlemeler seçim günü öncesinde tamamlanmalıdır.
- Özel ve devlet bakım evlerinde kalan engelli seçmenlerin seçmen kütüklerine kayıtları yapılmalıdır.
- Siyasi partilerin engelli bireylerin il ve ilçe düzeyinde örgütlenmelerine destek olmaları ve engelli örgütlenmelerinin temsilcilerinin il ve ilçe yönetimlerinde temsil edilmelerini garanti altına almaları olumlu olacaktır.
- Siyasi partiler kendi yönetimlerinin belirlenmesinde, genel ve yerel seçimlerde engelli bireylerin partinin yönetim kademesindeki siyasi temsilcilerini arttırmak amacıyla engelli bireyler için kota uygulayabilirler.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi başta olmak üzere ülke çapındaki tüm genel temsil organlarının fiziksel olarak erişilebilir mekânlara ve her tür engele sahip bireylerin tüm karar alma süreçlerine aktif katılımlarının ve tüm bilgi ve hizmetlere erişimlerinin garanti altına alındığı kurumlara dönüştürülmesi gerekmektedir.
- Tüm seçim ve referandumlarda tüm engelli bireylerin tek başlarına ya da kendi iradeleri ile seçtikleri kişilerin refakatiyle oylarını kullanabilecekleri ortamın sağlanması gerekmektedir.
- Görme engelli bireylerin tek başlarına oy kullanabilmelerine yönelik oy pusulasına uygun şablonların üretilmesi ve tüm oy sandıklarına bu şablonların dağıtılması gerekmektedir.
- Tüm seçim ve referandumlarda sandık başkanları ve sandık görevlilerinin her türlü engele sahip bireylerin oy kullanmalarını kolaylaştırmaya dair eğitim alması sağlanmalıdır.
- Engelli bireylerin siyasi temsil haklarını kullanmalarına yönelik cesaretlendirilmeleri amacıyla siyasi partilerin engelli bireylere yönelik siyaset okulu çalışmaları gerçekleştirmeleri olumlu olacaktır.
- Siyasi partilerin genel ve yerel kongrelerinde işaret dili tercümesi olması zorunlu hale getirilmelidir.
- Tüm seçim ve referandumlarda oyların gizliliği prensibine engelli bireyler için de riayet edilmesi sağlanmalıdır.
- Evlerinden çıkmakta güçlük yaşayan engelli bireyler, yaşlılar ve kronik rahatsızlığı bulunan bireylerin oy kullanmalarına yönelik mobil sandık uygulamasına geçilmelidir.

- Engelli bireylerin milletvekili adaylıklarının önünün açılması amacıyla, engelli bireylerin milletvekili aday adaylığı için gereken finansal koşullardan muaf olmaları ve engelli adayların seçim kampanyalarının maliyetinin siyasi partilerin bütçelerinden karşılanması sağlanmalıdır.
- Zihinsel engelli bireyler ve ağır ruhsal sorunlar yaşayan bireylerin destekli karar alma mekanizmaları kullanılarak oy kullanmaları sağlanmalıdır.

ENGELLİ BİREYLERİN DERNEKLERİNİN GÜÇLENDİRİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER

- Derneklere belirli koşullarla (belirli bir sayının üzerinde üyesi olması ve belirli sayıda düzenli etkinlik gerçekleştirmesi) kamu kurumları, yerel yönetimler ya da hibe veren kurumlar tarafından ücretsiz mekân sağlanmalı ve su, elektrik ve ısınma giderlerinden muaf tutulmalıdır.
- Engelli dernekleri ile kamu politikaların oluşturulduğu merkezi kamu kurumları ve yerel politikaların oluşturulduğu yerel yönetimler arasında düzenli bir diyalog ortamının kurulması amacıyla kurumsal katılım mekanizmaları oluşturulmalıdır.
- İdari dava açmanın yüksek maliyeti göz önüne alındığında, hukuki savunuculuk çalışmalarının yürütebilmesi son derece güçtür. Derneklerin idari dava açmak için gereken maliyetlerden muaf tutulmaları da etkin bir öneri olarak görünmektedir.
- Engelli kadınların dernek yönetimlerinde daha yüksek oranda temsil edilmeleri amacıyla teşvik ve güçlendirme çalışmaları yapılmalıdır.
- Türkiye’de faaliyet gösteren hibe veren uluslararası kuruluşların engelli derneklerinin savunuculuk kapasitelerini geliştirmeye yönelik destekler sunması önemli görünmektedir.

ENGELLİ BİREYLERİN KARAR ALMA SÜREÇLERİNE KATILIMLARINI ARTTIRMAK AMACIYLA YENİ TEKNOLOJİLERDEN FAYDALANILMASINA İLİŞKİN ÖNERİLER

Engellilere yönelik politikalar geliştiren ve uygulayan tüm merkezi kamu kurum ve kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin, siyasi partilerin ve engelli derneklerinin, engelli bireylerin karar alma mekanizmalarına katılımlarını arttırmak amacıyla yeni teknolojilerden faydalanmalarına yönelik teşvik mekanizmaları oluşturulmalıdır.

5. KAYNAKLAR

- (2011a) "Interpretative Declaration to the Code of Good Practice in Electoral Matters on the Participation of People With Disabilities in Elections". Right to Political Participation of People with Disabilities: Joint Statement of Non-Governmental Organisations on the Venice Commission's
- World Bank. (2011b) *World Report on Disability*. Malta: World Health Organization,
- Afflerbach , T. & Garabagiu, A. (2003) *Council of Europe Actions to Promote Human Rights and Full Participation of People with Disabilities: Improving the Quality of Life of People with Disabilities in Europe*. *Sycrause Journal of International Law & Commerce*, 34, 463-482.
- Armstrong, D. (2002) *The politics of self-advocacy and people with learning difficulties*. *Policy & Politics*, 30, 333-345.
- Barnes, M. (2002) *Bringing difference into deliberation? Disabled people, survivors and local governance*. *Policy&Politics* 30, 319-331.
- Bezmez, D. & Yardımcı, S. (2010) *In search of disability rights: citizenship and Turkish disability organizations*. *Disability & Society*, 25, 603-615.
- Birleşmiş Milletler. (2010) *Engellilerin İnsan Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi*.

- Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (EŞHİD). (2011) *Türkiye’de Engellilere Yönelik Ayrımcılık ve Hak İhlalleri*. Ankara: EŞHİD Yayınları.
- European Union For Fundamental Rights. (2010) *The right to political participation of persons with mental health problems and persons with intellectual disabilities*.
- Franklin, A. & Sloper, P. (2009) *Supporting the Participation of Disabled Children and Young People in Decision-making*. Children & Society, 23, 3-15.
- Hall, E. T. & Alvarez, M. R. (2012) *Defining the Barriers to Political Participation for Individuals with Disabilities*. The Information Technology and Innovation Foundation Accessible Voting Technology Initiative Working Paper Series.
- Hurst, R. (1999) *Disabled People’s Organisations and Development: Strategies for change*. In: STONE, E. (ed.) *Disabled people’s organisations and development: Strategies for change*, in: Disability and Development: Learning from Action and Research on Disability in the Majority World. Leeds: The Disability Press.
- Mitchell, W., A., F., Greco, V. & M., B. (2009) *Working with Children with Learning Disabilities and/or who Communicate Non-verbally: Research experiences and their implications for social work education, increased participation and social inclusion*. Social Work Education, 28, 309-324.
- Mitchell, W., Sloper, P. (2010) *Making choices in my life: Listening to the ideas and experiences of young people in the UK who communicate non-verbally*. Children and Youth Services Review, 33, 521-527.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). (2008) *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anılıyor?* Ankara.
- Priestley, M. (2002) *Whose voices? Representing the claims of older disabled people under New Labour*. Policy & Politics 30, 361-372.
- Scott-Hill, M. (2002) *Policy, politics and the silencing of “voice”*. Policy & Politics, 30, 397-409.
- United Nations, United Nations Office of The High Commissioner For Human Rights & Inter-Parliamentary Union. (2007) *From Exclusion to Equality: Realizing the Rights of Persons with Disabilities-Handbook for Parliamentarians*. Geneva.
- United Nations General Assembly. (2008) *“Making it work: civil society participation in the implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities”*. Declaration of Madrid-Expert Group
- United Nations General Assembly. (2011) *Thematic study by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on participation in political and public life by persons with disabilities*.
- Taştan, N 2011. XXIV. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Gözlem Raporu. Seçim İzleme Platformu.
- Türkiye Cumhuriyeti. (1961) *Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun*.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2011) *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*, 2010.

SAĞLIK VE REHABİLİTASYON HİZMETLERİNE ERİŞİM

PROF. DR. RESA AYDIN
İREM AKTAŞ

Raporun bu bölümünde, ülkemizdeki engelli bireylerin sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimleri konusunda güncel durum irdelenerek, nihai hedef olan toplumsal katılımı artırmak konusunda bu hizmetlerin sunumunu kolaylaştıracak ve güçlendirecek önlemler üzerinde durulacaktır.

1. ENGELLİLERİN SAĞLIK HİZMETLERİ

Engelli bireylerin, sağlık hizmetlerine erişimleri kısıtlı olabilmekte, bunun neticesinde bu bireyler, sağlık alanında kendi engelleriyle ilişkisi olmayan bir takım eşitsizliklere maruz kalabilmektedirler.¹ Dünya genelinde de sayısı giderek artan bulgular, engelli insanların genel nüfusa göre daha düşük kalitede sağlık seviyesinde yaşadığını göstermektedir.² Türkiye'nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'de (EHİS), taraf devletlerin, engellilerin, ayrımcılığa uğramaksızın, ulaşılabilir en yüksek sağlık standardından yararlanma hakkını tanıdıkları ve sağlıklı ilgili rehabilitasyon dahil olmak üzere, cinsiyet duyarlılığı olan sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak için tüm uygun tedbirleri alması gerektiği vurgulanmaktadır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME

MADDE 25

Taraf Devletler;

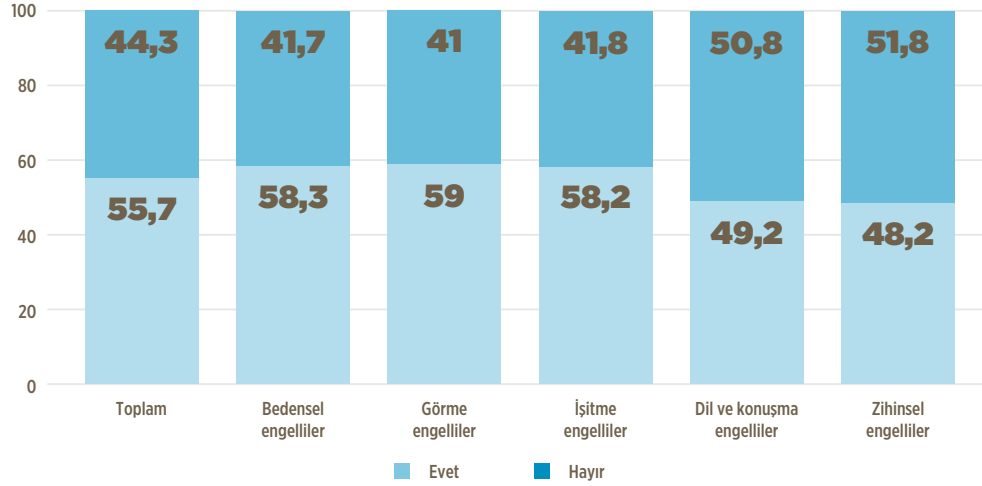
- (a) Parasız veya karşılanabilir bir maliyetle sağlanan sağlık bakımı ve programlarının, engellilere başka kimselere sağlananlarla aynı kapsamda, kalitede ve standartta sağlanmasını ve bu hizmetlerin cinsel sağlığı ve halk sağlık programlarını içermesini sağlamalıdır;
- (b) Engellilerin özellikle engelleri nedeniyle gereksinim duyduğu sağlık hizmetleri sağlanmalıdır. Bu sağlık hizmetleri, erken tanı ve mümkünse müdahaleyi, çocuklar ve yaşlılar arasında dahil olmak üzere, sakatlığın asgariye indirilmesi veya artmasının önlenmesi için tasarlanan hizmetleri kapsamalıdır;
- (c) Kırsal alanlar dahil olmak üzere, sağlık hizmetleri mümkün olduğu kadar, insanların yaşadıkları yerlerin yakınına götürülmelidir;
- (d) Sağlık profesyonellerinin, engellilere sundukları tıbbi bakımın, başka kimselere sundukları bakımla aynı kalitede olmasını ve hastaların bağımsız ve aydınlatılmış onamlarına dayanmasını sağlamak amacıyla, diğerleri yanında, eğitim vererek, kamu kurumları ile özel kurumlar tarafından sunulan sağlık bakımının etik standartlarını yayımlayarak engellilerin insan hakları, onuru, özerkliği ve ihtiyaçları hakkında farkındalık yaratırlar;
- (e) Ulusal mevzuatın sağlık ve yaşam sigortasını düzenlediği hallerde, engellilerin bu sigortalardan yararlanmaları bakımından ayrımcılık yapılmasını yasaklar ve sigortanın adil ve makul olmasını sağlar;
- (f) Engelliliğe dayalı olarak sağlık bakımı veya hizmetlerinin sunulmamasını veya yiyecek ve içecek verilmemesini önler.

¹ Avrupa Komisyonu, 2010.

² World Health Organisation, 2011

Ülkemizde engellilik ile ilgili veriler 2002 yılında TÜİK tarafından yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması'na dayanmaktadır ve bu araştırmaya göre, nüfus içinde nüfusun % 12,3'ünü engelli bireyler oluşturmaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel engellilerin oranı % 2,58, süregen hastalığı olanların oranı ise % 9,70'tir. Aynı araştırma engellilerin % 44,3'ünün sağlık hizmetlerinden yararlanamadığını göstermekte, bu oran zihinsel engelliler için % 51,8'e kadar yükselmektedir (Şekil 1).

ŞEKİL 1. ENGEL TÜRÜNE GÖRE SAĞLIK HİZMETLERİNE ERİŞİM ORANLARI

Kaynak: Tufan ve Arun, 2006.

2010 yılında yapılan Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması'nda engelli bireylerin % 55,9'u sağlık alanında ara sıra, çoğu zaman ya da her zaman ayrımcılığa uğradığını belirtmiştir. Bu orana nadiren ayrımcılık algıladığını belirtenler de eklendiğinde sağlık alanında ayrımcılık algılayanların oranı % 72,6'ya çıkmaktadır.³

2010 yılında TÜİK tarafından yapılan Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması da kayıtlı olan engellilerin % 77'sinin sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesini beklediğini göstermektedir. Süregen hastalığı veya çoklu özürlülüğü olan gruplar için bu oran ortalamanın üzerine çıkmaktadır (Şekil 2).

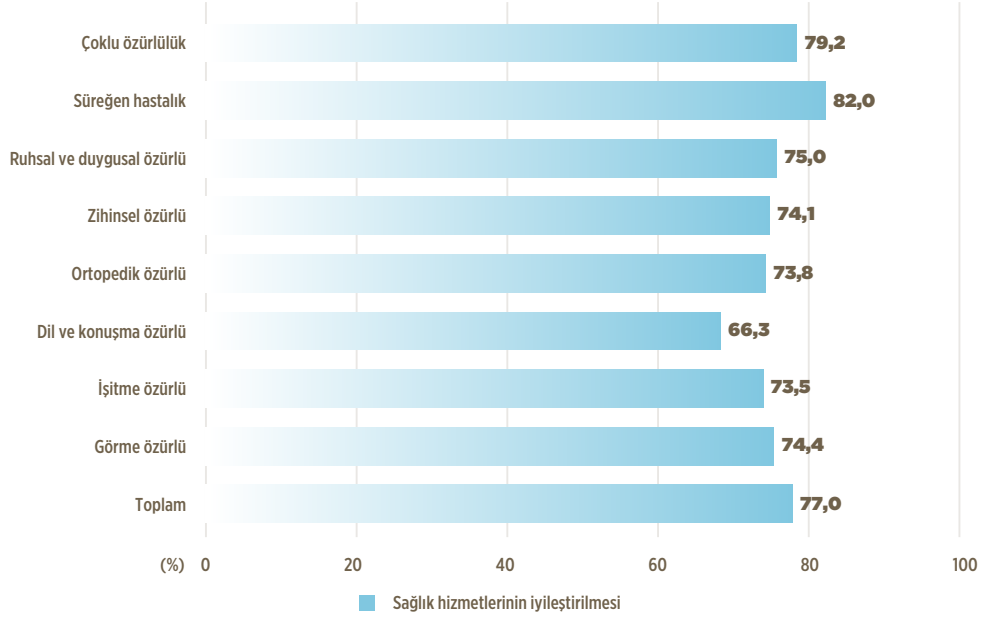
Bunun yanı sıra engellilerin sağlık kurumlarına erişimi ile ilgili de sorunlar yaşanmaktadır. Türkiye'de son yıllarda engellilerin erişimine ilişkin mevzuat düzeyinde değişiklikler yapılmasına ve konuyla ilgili Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmasına rağmen merkezi yönetim kurumları ve yerel yönetimler tarafından bütüncül ve sistematik çalışmalara başlanmamış, pek çok kentte yeterli ve doğru uygulama yapılmamıştır ve yapılan düzenlemelerin pek çoğu kullanılabilir değildir.⁴ Sağlık Bakanlığı, kurumların yapacakları düzenlemelerde kullanabilecekleri kapsamlı bir rehberin bulunmamasının yetersiz uygulamaların en önemli nedenlerinden biri olduğunu düşünmektedir.⁵

³ TÜİK, T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2010.

⁴ Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığı, 2012.

⁵ Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığı, 2012.

ŞEKİL 2. KAYITLI OLAN ÖZÜRLÜ BİREYLERİN KAMU KURUM VE KURULUŞLARINDAN BEKLENTİLERİNİN ÖZÜR TÜRÜNE GÖRE DAĞILIMI, 2010

Kaynak: TÜİK, T.C.Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011.

2. ENGELLİLERİN REHABİLİTASYON HİZMETLERİNE ERİŞİMİ

Rehabilitasyon hizmetlerine duyulan ihtiyacın karşılanmaması, engelli insanların genel sağlık durumunun bozulması, hareket olanaklarının sınırlandırılması, toplumsal hayata katılımların kısıtlanması ve hayat kalitesinin düşmesi gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir.⁶ Bedensel yapılardaki yetersizliklerin veya bu yapıların işlevlerindeki bozuklukların mümkün olan en iyi duruma getirilmesi için, öncelikli olarak sağlığı etkileyen tüm öğeler ele alınmalı, uygun girişimler ve düzenlemeler yapılmalıdır.⁷

Rehabilitasyon kavramı içinde beden yapı ve işlevleri, aktivitelere katılım, çevresel ve kişisel faktörler ele alınır. Rehabilitasyon aşağıdaki amaçların gerçekleştirilmesi için uygulanır:⁸

- İşlev kayıplarının önlenmesi
- İşlev kayıplarının yavaşlatılması
- İşlevlerin yeniden kazandırılması
- İşlev kayıplarıyla başa çıkılması
- Mevcut işlevlerin sağlanması

EHİS, engellilerin rehabilitasyon hizmetlerine erişim hakkını güvence altına almıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından hazırlanan Dünya Engellilik Raporu'nda da engelliler

⁶ World Health Organisation, 2011.

⁷ World Health Organisation, 2011.

⁸ World Health Organisation, 2011.

için rehabilitasyonun, toplumsal hayata, eğitime ve işgücüne katılım açısından önemli bir rol oynadığının altı çizilmiştir.⁹ Ülkemizde de 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun engellilerin toplumla bütünleşmeleri ve toplumdaki diğer kişilerle eşit koşullarda yaşam sürmeleri açısından olumlu gelişmelere yol açmasına rağmen engellilerin öncelikli ihtiyacı olan sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinin mevcut durumu incelendiğinde, halen kapsamlı ve yaygın hizmet sunumunun önemli ölçüde eksik olduğu gözlenmektedir.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ENGELLİLERİN HAKLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME MADDE 26

HABİLİTASYON VE REHABİLİTASYON

1. Taraf Devletler, engellilerin azami bağımsızlığını, tam fiziksel, zihinsel, sosyal ve mesleki becerilerini elde etmelerini ve yaşamın her alanına tam katılmalarını sağlamak için akran desteği dahil etkili ve uygun tedbirler almalıdır. Bu bakımdan, taraf Devletler, özellikle sağlık, istihdam, eğitim ve sosyal hizmetler alanlarında kapsamlı habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetleri sunmalı, mevcut hizmetleri güçlendirmeli ve genişletmelidir. Bunun için şöyle bir yol izlemelidirler:

(a) Habilitasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programları mümkün olan en erken evrede başlamalıdır ve bireylerin ihtiyaçlarının ve güçlü olduğu yönlerin çoklu disiplinle değerlendirilmesine dayanmalıdır;

(b) Engellilerin katılımını ve toplumla bütünleşmesini destekleyen habilitasyon ve rehabilitasyon hizmet ve programlarına katılmak rızaya dayalıdır ve bu hizmet ve programlar, kırsal alanlar dahil olmak üzere, engellilerin yaşadıkları yerlerin mümkün olduğu kadar yakınında sunulur.

2. Taraf Devletler, habilitasyon ve rehabilitasyon hizmetlerinde çalışan profesyoneller ve personel için, sürekli eğitim dahil olmak üzere eğitim programları geliştirilmesini destekler.

3. Taraf Devletler, engelliler için hazırlanmış, habilitasyon ve rehabilitasyonla ilgili yardımcı cihazların ve teknolojilerin kullanılabilirliğini, bunlara ilişkin bilgiyi ve bunların kullanımını geliştirmelidir.

2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması engelli bireylerin yalnızca % 5,9'unun bakım ve rehabilitasyon hizmeti aldığını ortaya koymuştur. Rehabilitasyon hizmeti aldığını söyleyen kişiler bu hizmeti resmi bakım ve rehabilitasyon merkezlerinden aldıklarını ifade etmişlerdir. Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması da kayıtlı olan engellilerin engel türüne göre sağlık ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanma oranının çok düşük olduğunu göstermektedir. Kayıtlı engellilerin yalnızca % 6,8'i fizik tedavi ve rehabilitasyon hizmetinden yararlandıklarını belirtmişlerdir. İşitme engelliler için bu oran % 3,2'ye kadar düşmektedir. Aynı araştırma psikolojik destek, öz bakım becerileri eğitimi ve iş ve uğraşı terapisi gibi hizmetlerden de engellilerin çok küçük bir kısmının yararlandığını göstermektedir (Tablo 1).

9 World Health Organisation, 2011.

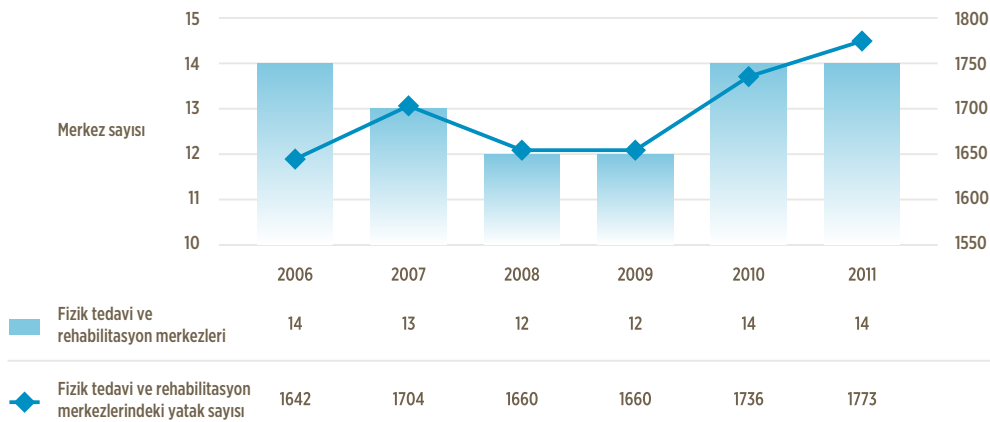
TABLO 1. ENGEL TÜRÜNE GÖRE SAĞLIK VE REHABİLİTASYON HİZMETLERİNDEN YARARLANMA (2010)

	TOPLAM	GÖRME	İŞİTME	DİL VE KONUŞMA	ORTO-PEDİK	ZİHİNSEL	RUHSAL VE DUYGUSAL	SÜREĞEN HASTALIK	ÇOKLU ÖZÜRLÜ-LÜK
FİZİK TEDAVİ VE REHABİLİTASYON	6,8	0	3,2	5,4	7,2	9,2	4,6	5,6	9
PSİKOTERAPİ, PSİKOLOJİK DESTEK VE DANIŞMANLIK	7,3	2,5	4	9,4	2,5	10,7	29,2	4,2	7
ÖZ BAKIM BECERİLERİ EĞİTİMİ	3,2	0	2,2	3,5	1,7	6,6	4,1	0,8	3,2
İŞ VE UĞRAŞI TERAPİSİ	2,4	0	2,2	2,6	0	4,6	2,6	1	2,6

Kaynak: TÜİK, T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011.

Türkiye’de rehabilitasyon hizmetleri Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerin Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon (FTR) servislerinde, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne (TSK) bağlı rehabilitasyon merkezlerinde, üniversite hastaneleri ve özel hastanelerde, özel ve resmi rehabilitasyon merkezlerinde verilmektedir.¹⁰ Türkiye’de kapsamlı rehabilitasyon hizmeti sunan kurumların sayısı oldukça düşüktür. Örneğin 2011 yılı istatistiklerine göre 14 adet FTR merkezi bulunmaktadır ve son beş yılda bu merkezlerin sayısında bir artış yaşanmamıştır (Şekil 3). Az sayıda olduğu gözlenen bu FTR merkezlerinin ülke içindeki coğrafi dağılımına bakıldığında büyük şehirlerde yapılandıkları gözlenir. Aynı zamanda bu merkezlerdeki altyapı olanakları da sınırlı kalabilmektedir. Çoğu sağlık birimi, gerekli ekip elemanlarının ve tıbbi teknoloji ünitelerinin yokluğu nedeniyle rehabilitasyon hizmetini düşük oranda ve sınırlı vakalarda verebilmektedir.¹¹

ŞEKİL 3. FİZİK TEDAVİ VE REHABİLİTASYON MERKEZİ VE BU MERKEZLERDEKİ YATAK SAYISI (2006-2011)

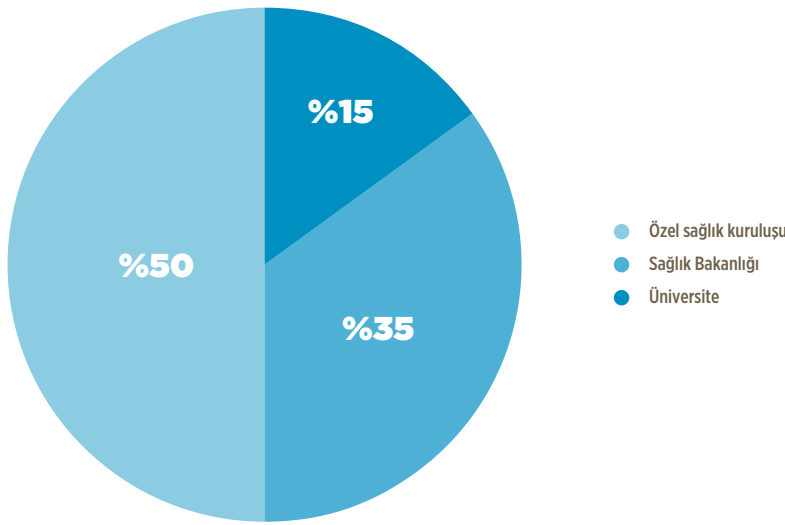
Kaynak: Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, 2012.

¹⁰ Tıbbi Rehabilitasyon, 2011.

¹¹ Araslı, 2008.

Rehabilitasyon hizmetlerinde yaşanan kalite sorunları büyük ölçüde personel eksikliği, personelin niteliği ve merkezlerdeki altyapı eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. İnsan kaynakları açısından incelendiğinde; rehabilitasyon ekibinin koordinasyon görevini üstlenen fiziksel tıp ve rehabilitasyon uzmanı ve önemli bir elemanı olan fizyoterapist, sayıca yeterli olmamakla birlikte, tüm merkezlerde bulunmaktadır. Türkiye’de 100 bin kişiye 2,31 FTR uzmanı düşmektedir.¹² 2008 yılında bu sayı 1,98 iken¹³ 2010’da 2,31’e yükselmesi olumlu bir gelişmedir. 2010 yılı verilerine göre Türkiye’de 2.022 fizyoterapist aktif olarak çalışmaktadır.¹⁴ Bu uzmanların yarısı özel sağlık kuruluşlarında çalışmaktadır. Bu sayı olması gerekenin çok altındadır. Türkiye’de 100 bin kişiye düşen fizyoterapist sayısı 2,8 iken Avrupa ülkelerinin ortalaması 40,3’tür. Avrupa’da bu oranın en düşük olduğu Bulgaristan’da bile sayı Türkiye’dekinin iki katıdır.¹⁵

ŞEKİL 4. AKTİF OLARAK ÇALIŞAN FİZYOTERAPİSTLERİN KURUMLARA GÖRE DAĞILIMI

Kaynak: Sağlık Bakanlığı ve YÖK, 2010

Rehabilitasyon ekibinde bulunması gereken iş ve uğraşı terapisti yetiştirilmesi ile ilgili ülkemizde eğitim veren sadece bir adet meslek yüksek okulu bulunmaktadır.¹⁶ Konuşma terapistliği ile ilgili lisans düzeyinde eğitim kurumu bulunmamaktadır. Psikolog ve sosyal çalışmacıların rehabilitasyon merkezlerinde istihdamıyla ilgili ciddi sorunlar vardır. 2011 verilerine göre Türkiye’de 100 bin kişiye düşen psikolog sayısı 1,85 iken 2008 verilerine göre Finlandiya’da bu oran 47,2, Hollanda’da 30, Yunanistan’da ise 14’tür.¹⁷

Kurumsal rehabilitasyon hizmetinden yararlanma olanağına kavuşan engellilerin de aldıkları hizmetin kalitesine ilişkin ciddi soru işaretleri bulunmaktadır. Örneğin, mevcut olan az sayıda rehabilitasyon merkezinin, akut omurilik hasarı, inme, travmatik beyin yaralanması sonrasında hastalara subakut ve kronik dönemlerinde yardımcı olamaması sakatlık düzeyini arttırmaktadır. Bu bireyler daha etkin bir kas re-edükasyonu, iş ve uğraşı terapisi ve mesleki rehabilitasyon hizmeti aldıkları takdirde, toplumsal yaşama katılımları artacaktır. Benzer şekilde özellikle farklı tıp disiplinlerinin yaklaşımını gerektiren durumlarda sağlık hizmetlerinin çok yetersiz olması özellikle çocuk engelliliği açısından risk teşkil etmektedir.

¹² Sağlık Bakanlığı, YÖK ve DPT, 2010.

¹³ Sağlık Bakanlığı, YÖK ve DPT, 2008.

¹⁴ Sağlık Bakanlığı, YÖK ve DPT, 2010.

¹⁵ Sağlık Bakanlığı, YÖK ve DPT, 2010.

¹⁶ Sağlık Bakanlığı, YÖK, DPT, 2010

¹⁷ Sağlık Bakanlığı, 2011.

3. REHABİLİTASYON HİZMETLERİNİN SUNUMUNDA “KURUM TEMELLİ” VE “TOPLUM TEMELLİ” MODELLER

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bütün dünyada sağlıkla ilgili standartları belirler. 1977 yılında Kazakistan’ın Alma-Ata kentinde gerçekleştirilen Uluslararası Temel Sağlık Hizmetleri Konferansı’nda DSÖ “Herkes için Sağlık” hedefini benimseyerek tarihi bir karar almıştır. Alma-Ata Bildirgesi’nde sağlığın temel insan haklarından biri olduğu ve seviyesinin yükseltilmesinin sağlık sektörü için olduğu kadar sosyal ve ekonomik sektörler için de önemli bir amaç olması gerektiği vurgulanmıştır. Bildirge’de ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin arasında var olan sağlık hizmetlerindeki eşitsizliğin en yüksek derecesine ulaştığı kabul edilerek, bunun tüm ülkelerin ortak sorunu olduğuna dikkat çekilmiştir. “Herkes için Sağlık” hedefinin gerçekleştirilmesi için benimsenen strateji, önceliğin “Temel Sağlık Hizmetleri”ne verilmesidir. “Temel Sağlık Hizmetleri”nin dört ögesi sağlığı geliştirici, koruyucu, tedavi edici ve rehabilitasyon sağlayıcı hizmetlerdir.¹⁸

Gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra artan sayıda yaralı ve sakat askerin tıbbi tedavi ve rehabilitasyon ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla “fiziksel ve tıbbi rehabilitasyon” tıpta yeni bir uzmanlık alanı olarak ortaya çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nin New York eyaletinde Dr. Howard Rusk tarafından kurulan ilk rehabilitasyon merkezi kapsamlı rehabilitasyon hizmetlerinin sunulduğu kurumsal temelli modele öncülük etmiştir.¹⁹ Rehabilitasyon tıbbının öncüsü olan Rusk, kişinin sadece hastalık veya sakatlığına değil, psikolojik, sosyal ve toplumsal ihtiyaçlarına da odaklanan; “geriye kalan yetilerinin elverdiği ölçüde yaşayabilecekleri en kaliteli yaşama geri döndürmeyi” amaçlayan bir yaklaşımı benimsemiştir.²⁰

Tıbbi rehabilitasyon alanında uzmanlaşmış tıp hekimlerinin önderliğinde, geniş bir terapist kadrosuyla hizmet veren rehabilitasyon merkezlerinde yürütülen hizmetlerin amacı, doğuştan veya sonradan meydana gelen sakatlıklarda üçüncü basamak sağlık hizmeti sunmak olarak planlanmıştır. Rehabilitasyon ekibinde, fiziyatrist (fiziksel tıp ve rehabilitasyon uzmanı hekim), fizyoterapist, iş ve uğraşı terapisti, konuşma ve dil terapisti, rehabilitasyon hemşiresi, ortez teknisyeni, klinik psikolog, sosyal hizmet uzmanı, rekreasyon terapisti, diyetisyen gibi uzmanların yanı sıra nörolog, psikiyatrist, iç hastalıkları uzmanı, ortopedist, beyin cerrahı, çocuk doktoru, çocuk nöroloğu gibi farklı tıp disiplinlerinden uzman hekimler yer alabilir.

Rehabilitasyon tıbbının öncelikli görevi; kişilerin ağrı, kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, nörolojik ve ortopedik hastalıklar, çocuk hastalıkları, kalp ve akciğer hastalıkları, kanser gibi pek çok rahatsızlık sonrasında ortaya çıkan engellilik düzeylerini belirlemek ve değerlendirmektir. Sakatlığı önleyici veya azaltıcı yardımcı teknolojilerin kişiye özel olarak planlanması ve uygulanması da bu merkezlerde gerçekleşir. Bu amaçla kullanılan ortez ve protezler, kendine yardım araç ve gereçleri, yürümeye yardımcı araç ve gereçler, çevre kontrol cihazları, tekerlekli sandalyeler ve hatta son yıllarda geliştirilen robotlar dünyadaki teknolojik gelişmelere paralel olarak daha üstün ve nitelikli hizmetin sağlanmasında rol oynar.

Gelişmiş ülkelerde bu şekilde yapılan ve kurumsal olarak yürütülen rehabilitasyon hizmetleri oldukça pahalı ve ileri uzmanlık gerektiren hizmetlerdir. Buna karşın, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tablo oldukça farklıdır. “Herkes için Sağlık” hedefinin benimsendiği 80’li yıllarda, dünyanın kuzey yarımküresinde yer alan Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avrupa’da rehabilitasyon yukarıda anlatıldığı

¹⁸ Declaration of Alma-Ata, 1978.

¹⁹ Rusk Institute of Rehabilitation Medicine.

²⁰ Rusk Institute of Rehabilitation Medicine.

biçimde “kurumsal model”de yapılandırılmıştı. Güney yarımkürede yer alan Güney Amerika ülkeleri, Afrika ve Güney Asya ülkelerinde ise rehabilitasyon tıbbına ilişkin hizmet verebilecek kurum ve bu alanda uzmanlaşmış personel olmadığı gözlenmekteydi. Bu yüzden DSÖ “Herkes için Sağlık” hedefinde üçüncü basamak olarak nitelendirilen rehabilitasyon hizmetinin yaygınlaştırılması amacıyla, “toplum temelli rehabilitasyon” modelinin benimsenmesini önermektedir.²¹

Toplum temelli rehabilitasyon (TTR), toplumda temel hizmetlere ulaşmakta güçlük çeken bireylere ulaşmanın alternatifi veya tamamlayıcısı olan bir yaklaşımdır.²² Engelli kişilerin toplumda eşit haklardan yararlanması için mevcut kaynakların harekete geçirilmesini sağlar. TTR kavramı içinde; tıbbi rehabilitasyon boyutu yaklaşımın sadece bir bölümünü kapsar. Engelli kişinin toplum hayatına uyumu; diğer bireylerle eşit haklardan yararlanması ve yaşadığı çevre ve toplumun engelli kişinin yaşamasına olanaklı kılacak şekilde düzenlenmesi gibi kavramlarla bütünleşir.²³ TTR modeli yüksek kalitede kurumsal rehabilitasyon hizmetlerini sunamayan ve sınırlı kaynakları olan ülkeler için geliştirilen yaygın ve düşük maliyetli bir modeldir. “Kurum temelli model”de uzman terapistler tarafından sunulan kapsamlı tıbbi rehabilitasyon hizmetleri, basit ve anlaşılabilir eğitim setleri hazırlanılarak, engelli kişilerin evlerinde veya yakın çevrelerinde, minimal eğitimli kişiler veya kendi aile bireyleri tarafından uygulanır.²⁴

80’li yılların başlarında sağlığın biyopsikososyal modelle ele alınmasının ardından, engelliliğe yaklaşım tıbbi anlayıştan sosyal anlayışa geçmiştir.²⁵ Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen İşlevsellik Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması’nda (*International Classification of Functioning, Disability and Health – ICF*) “engellilik” bireyin mevcut sağlık durumuyla çevresel, fiziksel, toplumsal koşulların etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir kavram olarak tanımlanmıştır.²⁶ Rehabilitasyonun öncelikli hedefi, kişinin toplum yaşamına katılımı olarak benimsenmiştir. Bu yeni bakış açısı “kurum temelli” rehabilitasyon hizmetlerinin, “toplum temelli” yaklaşımlarla entegre edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.²⁷

Kurum merkezli veya toplum merkezli olarak farklı yaklaşımlarda sunulan rehabilitasyon hizmetlerini karşılaştırmak gerekirse, kurum merkezli rehabilitasyonun daha çok tıbbi yaklaşım içerdiğini, buna karşılık toplum temelli rehabilitasyonun, sosyal bir modele dayandığını söyleyebiliriz. Kurum merkezli rehabilitasyonun amacı kişinin normale döndürülmesiyken, toplum temelli rehabilitasyonun amacı entegrasyon ve bağımsızlaştırmadır. Toplum temelli rehabilitasyonda, disiplinler arası çalışmalar yeterli değildir, sektörler arası işbirliği gerekir. En önemli farklardan biri de, toplum temelli rehabilitasyonun, engellilerin % 70’inin sorunlarına çözüm getirecek, daha yüzeysel bir yaklaşım olmasıdır. Buna karşın ciddi sorunları olan, daha az sayıda (% 30 civarında) engellinin, üst merkezlerin kapsamlı ve derinlemesine yaklaşımına ihtiyacı vardır. Toplum temelli rehabilitasyonun diğerine göre daha ucuz olduğu iddia edilse de bu konuda, Türkiye’de ve gelişmekte olan ülkelerde, maliyet analizi ile ilgili gerçek kanıta dayalı araştırmaların planlanması ve gerçekleştirilmesi oldukça güçtür. Bu açıdan toplum temelli rehabilitasyonun daha ucuz bir model olduğu konusu halen tartışmalıdır. Buna karşın, toplum temelli rehabilitasyonun çok daha geniş bir engelli kitlesine ulaşabildiği tartışmasız bir gerçek olarak kabul edilmektedir.

²¹ World Health Organisation, 1981; Birleşmiş Milletler, 1983.

²² Helander, Mendis, Nelson ve Goerd, 1989.

²³ ILO, UNESCO, UNICEF, WHO, 2002.

²⁴ Scott, 1994.

²⁵ Engel, 1977.

²⁶ World Health Organisation, 2001.

²⁷ Eldar, 2000.

Kurum merkezli rehabilitasyon modeline alternatif olarak sunulan toplum temelli rehabilitasyon yaklaşımıyla ilgili ülkemizde az sayıda çalışma yapıldığı gözlenmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesinde başlatılan İstanbul Toplum Temelli Rehabilitasyon Programı 2002 yılında başlatılmış, 2005 yılında sonlandırılmıştır.²⁸ Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (önceki adıyla T.C. Özürlüler İdaresi Başkanlığı) tarafından Ankara Sincan'da yürütülen pilot çalışma devam ettirilmemiştir.²⁹ Sivil toplum ve/veya üniversiteler tarafından yürütülen az sayıda ve küçük ölçekli diğer TTR projelerinde de ülkemizde toplum temelli rehabilitasyon modelinin gerçekleştirilmesine ilişkin bilimsel veriler ortaya konamamıştır.³⁰

4. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Özetlemek gerekirse, Türkiye’de engelli kişilere sunulan sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri incelendiğinde:

- Engelli kişilerin yaklaşık yarısı sağlık hizmetlerine erişim ve nitelikli sağlık hizmeti konusunda memnun değildir.
- Tıbbi rehabilitasyon hizmetleri kurum merkezli olarak sunulmaktadır.
- Kurum sayısı ülkemizdeki engellilerin ancak yarısının ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.
- Kurum merkezli hizmetler nicelik açısından gelişmiş ülkelerde sunulan hizmetlere kıyasla istenen ölçüde değildir:
 - * Kurumlara engellilerin yönlendirilmesine ilişkin koordinasyon hizmeti bulunmamaktadır.
 - * Fizyoterapist sayısı yeterli değildir.
 - * İş ve uğraşı terapisti yoktur.
 - * Konuşma terapisti yoktur.
 - * Kurumlarda psikolog ve sosyal hizmet uzmanı istihdam edilmemektedir.
 - * Nörolojik sekillere bağlı engellilik alanlarına yönelik özelleşmiş kurumlar yetersizdir.
 - * Çocuk engelliliği konusunda özelleşmiş kurumlar bulunmamaktadır.
- Büyük şehirler dışında tıbbi rehabilitasyon hizmeti veren kurum sayısı yetersizdir.
- Kırsal kesimde yaşayan engelli bireylerin tıbbi rehabilitasyon ihtiyaçlarına ilişkin veriler eksiktir.
- Toplum temelli modelle ilgili yeterli çalışma yoktur.

²⁸ Aydın ve Engin, 2004.

²⁹ Ergün, tarih belirtilmemiş.

³⁰ Toplum Temelli Rehabilitasyon.

ÖNERİLER:

- Engelli kişilerin temel sağlık hizmetlerine erişimi geliştirilmelidir. Bu alanda yapılan “mimari erişilebilirlik” çalışmaları sevindirici olmakla birlikte, konu mimari engellerle sınırlandırılmamalı; bilgilendirme ve koordinasyon konusunda çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca sağlık kurumlarının erişilebilirlikle ilgili yapacakları düzenlemelerde kullanabilecekleri kapsamlı bir rehber hazırlanması gereklidir.
- Kurumsal düzeyde yürütülen rehabilitasyon hizmetleri nicelik açısından geliştirilmelidir. Rehabilitasyon merkezi sayısı artırılırken, ülke ihtiyacı göz önüne alınmalı ve coğrafi dağılım gözetilmelidir.
- Kurumsal rehabilitasyon hizmetlerinin nicelik açısından geliştirilmesi için acil önlemler alınmalı, eksik uzman personelin eğitimi ve istihdamı sağlanmalıdır.
- İki yıllık lisans programları ile yetiştirilen iş uğraşı terapistlerine ve FTR teknikerlerine, görev tanımları yapılarak, istihdam olanağı sağlanmalıdır.³¹
- Tıp fakültelerinin ve sağlık sektörüne personel yetiştiren okulların öğretim programlarına engellilik hakkında farkındalık yaratacak konular/dersler eklenmelidir.
- Nörolojik sekillere bağlı engelli kişilerin (inme, kas hastaları vb.) ve engelli çocukların rehabilitasyonu için kapsamlı hizmet veren, farklı disiplinlerin birlikte çalışabileceği merkezler kurulmalıdır.
- Toplum temelli rehabilitasyon konusunda bilimsel çalışmalar yapılarak, kurum temelli modeli destekleyecek yenilikçi entegre modeller üretilmelidir. Bu konuda belediyelerin mevcut kaynaklarından yararlanılması önerilir.

5. KAYNAKLAR

- Arasıl, T. (2008) *Türkiye’de ve Dünyada Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyonun Durumu*. Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi, 54 Özel Sayı 1; 1-3.
- Avrupa Komisyonu. (2010) *Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa için Yenilenmiş bir Taahhüt*. 05.01.2013, www.turged.org.tr/Belgeler/AvrupaEngellilikStratejisi2010-2020.doc.
- Aydın, R. ve Engin, N. (2004) *İstanbul Toplum Temelli Rehabilitasyon Programı Değerlendirme Raporu*. Yayınlanmamış Rapor.
- Birleşmiş Milletler. (1983) *World Programme of Action Concerning Disabled Persons*. 09.12.2012, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=23>
- Birleşmiş Milletler. (1993) *The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*. 09.12.2012, <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r096.htm>.
- Birleşmiş Milletler. (30.11.2012) *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx> (İngilizce), http://www.ozida.gov.tr/ulasilabilirlik/Belgeler/2_MEVZUATSTANDART/ULUSLARARASI_SOZLESME/BM_ENGELLIHAKLARISOZLESMESI.pdf (Türkçe).
- Çağlar, S. (2011) *Tanım-sınıflama ve Modellerin Engelli Çocukların Kamusal Hakları Üzerine Etkisi*. A. Kulaksızoğlu içinde, *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı (Anne Baba ve Öğretmenler için)*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- ILO, UNESCO, UNICEF, WHO. (2002) *Community-based Rehabilitation (CBR) with and for people with disabilities*. Draft Joint Position Paper.

31 Arasıl, 2008.

- Declaration of Alma-Ata. (1978) *International Conference on Primary Health Care, Alma-Ata, USSR* 6-12 Sept 1978. 09.12.2012, http://www2.paho.org/hq/dmdocuments/2010/PHC_Alma_Atta-Declaration-1978.pdf.
- Eldar, R. (2000) Integrated Institution-Community Rehabilitation in Developed Countries: A Proposal. *Disability and Rehabilitation*, 22(6), 266-274.
- Engel, G. (1977) *The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine*. Science, 196(4286), 129-136.
- Ergün, M. (Tarih belirtilmemiş) *Toplum Temelli Rehabilitasyon Projesi Sincan Plevne Mahallesi Periyodik Gelişme Raporu*. 09.12.2012, http://www.ozurluveyasli.gov.tr/tr/html/493/Toplum+Temelli+Rehabilitasyon+Projesi+Sincan+Plevne+Mahallesi+_+Periyodik+Gelisme+Raporu
- Helander, E. (2007) *The origins of community-based rehabilitation*. 09.12.2012, <http://www.einarhelander.com/origins-rehabilitation.pdf>
- Helander, E., Mendis, P., Nelson, G. ve Goerdts, A. (1989) *Training in the community for people with disabilities*. Geneva: World Health Organisation.
- Resmi Gazete (14.01.2012), Sayı: 28173. *Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik*.
- Rusk Institute of Rehabilitation Medicine. (09.12.2012) <http://rusk.med.nyu.edu/>.
- Sağlık Bakanlığı. (2011) *Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planı (2011-2023)*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü. (2012) *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2011*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı, YÖK, DPT. (2008) *Türkiye’de Sağlık Eğitimi ve Sağlık İnsangücü Durum Raporu*. Ankara: YÖK Yayınları.
- Sağlık Bakanlığı, YÖK, DPT. (2010) *Türkiye’de Sağlık Eğitimi ve Sağlık İnsangücü Durum Raporu*. Ankara: YÖK Yayınları.
- Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığı. (2012) *Sağlık Kurumlarında Özürlü Bireyler İçin Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Rehberi*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Scott, H. (1994) *Community Based Rehabilitation Programmes in Developing Countries: Some Examples of Methods*. ActionAid Disability News, 5(1), 51-56.
- Toplum Temelli Rehabilitasyon. II. Özürlüler Şurası Raporu. (09.12.2012) www.ozida.gov.tr/sura/13.doc.
- Tıbbi Rehabilitasyon. (2011) 09.12.2012 tarihinde <https://www.turkiye.gov.tr/icerik?icerik=/Tibbi-Rehabilitasyon> adresinden alındı
- Tuğan, İ. ve Arun, Ö. (2006) *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002: İkinci Analizi*. Ankara: TÜBİTAK.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2002) *Türkiye Özürlüler Araştırması*. Ankara: TÜİK.
- T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2010) *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması*. Ankara: T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- TÜİK, T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2011) *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*. Ankara: TÜİK.
- TÜİK (2012). *Türkiye İstatistik Yıllığı 2011*. Ankara: TÜİK.
- World Health Organisation. (2001) *Disability Prevention and Rehabilitation*. Technical Report Series 668. Geneva: World Health Organisation.
- World Health Organization. (2001) *International Classification of Functioning Disability and Health*. Fifty-Fourth World Health Assembly. 09.12.2012, <http://www.who.int/classifications/icf/wha-en.pdf>
- World Health Organization. (2011) *World Report on Disability*. Geneva: World Health Organization.

MALİYET ANALİZİ

DR. BURCU YAKUT ÇAKAR
VOLKAN YILMAZ

Raporun bu bölümünde, engelli bireylerin eşit yurttaşlık haklarının hayata geçirilmesi amacıyla raporun önceki bölümlerinde getirilen politika önerileri içerisinde seçilen önerilerin belirli varsayımlar çerçevesinde maliyet analizleri yapılmaktadır. Maliyet analizi yoluyla, raporda gündeme getirilen politika önerilerinin kamu bütçesine ortalama olarak ne düzeyde bir ek harcama getireceği incelemeye tabi tutulmaktadır.¹

Bu bölümde maliyet analizi yapılan politika önerileri, her bir bölümün araştırmacıları tarafından gerçekleştirilen politika önceliklendirmesi çalışması sonucunda seçilmiştir. Araştırmacılar her bir alandan öncelikli gördükleri iki politika önerisini bu bölümün yazarları ile paylaşmışlardır. Rapor içerisinde sıralanan tüm politika önerilerinin yaşama geçmesi önemlidir. Fakat raporun bu bölümünün temel amacı, öncelikli bulunan politika önerilerinin orta vadede hayata geçirilmesi durumunda kamunun ihtiyaç duyacağı kaynak miktarına, bu miktarın farklı ölçütlere göre oransal büyüklüğünün ne olacağına ve bu kaynağın ne tür farklı finansman tercihleri yolu ile karşılanabileceğine dair bir çalışmayı ortaya koymaktır. Bu tür bir çalışma, raporun her bir bölümünde yapılan politika önerilerinin hayata geçirilebilir nitelikte somut önerilere dönüştürülebileceğine dair bir örnek teşkil etmektedir.

Bölüm beş kısımdan oluşmaktadır. Kamu politikalarının maliyet ve finansmanına ilişkin kullanılan yaklaşımı ifade eden ilk kısmın ardından, ikinci kısımda Türkiye’de bütçe süreçlerine dair temel bilgiler sunulmaktadır. Bölümün üçüncü kısmında Türkiye’de engelli bireylere yönelik kamu harcamalarına dair durum değerlendirmesi yapılmaktadır. Dördüncü kısımda, seçilen politika önerilerinin maliyet analizleri gerçekleştirilmiştir. Son kısımda ise Türkiye’de engelli bireylerin eşit yurttaşlık haklarının yaşama geçirilmesi amacıyla geliştirilen politika önerilerinin toplam maliyeti ve bu maliyetin ne tür finansman araçlarından karşılanabileceğine dair öneriler sıralanmaktadır.

1. KAMU POLİTİKALARININ MALİYETİ VE FİNANSMANI

Kamu politikalarının maliyetine ve finansmanına ilişkin akademik yazın, farklı politikaların bileşenlerini değerlendirmeye tabi tutmakta ya da reform süreçleri bağlamında incelemektedir. İktisat ve siyaset bilimi disiplinlerinin araçlarının birlikte kullanıldığı bu tür çalışmalar, kamu politikaları ile kamu maliyesi kesişiminde bilgi üretmektedir. Bu tür çalışmalar temelde kamunun toplumdaki rolünü irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç ışığında, kamu harcamalarına ilişkin olarak kamunun hangi alanlarda, hangi hedef kitleye, ne tür hizmetlerin sunumu için ne kadar harcama yaptığı tartışılırken, kamu gelirleri bağlamında bu harcamaların hangi mükelleflerden, ne tür ve hangi miktarda vergilerle finanse edileceğine bakılır.

İktisat disiplininin özel girişimlere yönelik geliştirdiği ve özel sektörde kullanılan fayda-maliyet analizi yöntemleri, kamu politikaları bağlamında kullanıldıklarında da kamu yöneticilerine ve siyasetçilere önemli bilgiler sağlayabilir. Fakat bu yöntemler kullanılarak kamu politikalarının değerlendirilmesinin kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtların en başında kamu politika uygulamalarının değerlendirilmesinin çok temelde iktisadi rasyonalite üzerinden gerçekleştiriliyor olması gelir. Buradan bakıldığında, örneğin yeniden-dağıtımçı bir kamu politikasının, iktisadi açıdan en optimal şekilde kurgulandığı bir durumda dahi piyasadan kaynaklanan eşitsizlikleri gidermek yerine daha da derinleştirici etkiye bulunabilmesi mümkün olmaktadır.

¹ Türkiye’de politika oluşturma ve bütçe süreçlerine dairengin bilgilerini bizimle paylaşan Kalkınma Bakanlığı Yönetim Hizmetleri Genel Müdürü (Maliye Bakanlığı eski Strateji Geliştirme Müdürü) Doç. Dr. Ahmet Kesik’e desteğinden ötürü teşekkürlerimizi sunarız.

Yeni bir program uygulanması ya da mevcut programlarda birtakım değişikliklere gidilmesi söz konusu olduğunda, bu politika ve programların, en azından kısa vadede, beraberinde getireceği yüksek ekonomik ve siyasi maliyetler fayda-maliyet analizinin kullanılmasını önemli miktarda kısıtlamaktadır.

Vining ve Weimer (2009) sosyal politika programlarının geliştirilmesi ve değerlendirilmesinde fayda-maliyet analizi yöntemlerinin çok yaygın olarak kullanılmadığını belirtmektedirler. Bunun en temel nedenlerinden biri, programların beklenen etkilerine ilişkin kesin tahminlerde bulunmanın güç olmasıdır. Zira bu etkiler geniş, uzun vadeli ve zaman içinde değişkenlik gösteren niteliklere ve bilişsel, davranışsal, toplumsal, siyasal ve iktisadi alanlara dönük boyutlara sahiptir. Bir diğer neden ise, politika önlemlerinin etkilerinin önemli bir kısmının parasal değerle doğrudan ölçülmeye uygun olmamasıdır. Bunun yanında programın etkilerinin farklı kurumsal ve mesleki düzlemlerde gözlenebiliyor olması programın etkilerinin kümülatif olarak incelenmesini de güçleştirmektedir.

Kamu politikalarının maliyet ve etkinlik analizlerinin belirli bir faydalanıcı hedef grubu temel alarak yapılmasının güçlükleri bulunmaktadır. Bu güçlüklerin en önemlisi hedef grubun ilgili politikanın tek faydalanıcısı olmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Türkiye’de engelli bireylerin önemli bir kısmı diğer tüm yurttaşlar gibi kamu sağlık sigortası kapsamında sağlık hizmetlerinden faydalanmaktadır. Engelli yurttaşların sağlık hizmetlerini kullanım oranları ve bu yurttaşlar adına kamu bütçesinden kamu sağlık sigorta fonuna aktarılan bütçeyi, kamunun sağlık hizmetlerine yaptığı toplam harcama içerisinde ayırtırmak imkansız olmamakla birlikte zordur. Ancak bu çabanın siyasi rasyonalitesi kısıtlıdır. Engellilik yaklaşımının ana akımlaştırılması durumunda doğrudan engellileri hedef alan ayrı politikaların sayısında azalma olması beklenebilir. Ayrıca engellilik yaklaşımının ana akımlaştırılması hedefi ile çelişmeksizin, engelli bireylerin toplumun geri kalanından ayrılan ihtiyaçları olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çerçevede, bu bölümde hem engellilik yaklaşımının ana akımlaştırılmasını mümkün kılacak özel politika önerilerinin maliyet çalışması hem de engelli bireylerin özel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik politika önerilerinin maliyet çalışması yapılmaktadır.

Engelli bireylerin eşit yurttaşlık haklarının yaşama geçirilmesine yönelik tüm kamu politikalarının kamu bütçesine ciddi bir maliyet getirmediğini de unutmamak gerekir. Örneğin, raporun istihdam bölümünde sunulduğu üzere işyerlerinin uyumlaştırılmasına yönelik yapılacak çalışmaların önemli bir bölümü neredeyse maliyetsizdir. Raporun siyasal katılım bölümünde sunulduğu üzere, görme engelli bireylerin tek başlarına oy kullanabilmelerini mümkün kılacak olan karton şablonların oluşturulmasının maliyeti göz ardı edilebilecek kadar küçük olacaktır. Fakat her iki uygulamanın da engelli bireylerin eşit yurttaşlık haklarının yaşama geçirilmesi yönünde önemli adımlar olacağı kuşkusuzdur.

Daha da önemlisi, engelli bireylerin topluma eşit katılımlarını mümkün kılmaya yönelik geliştirilecek politikalara yalnızca birer harcama kalemi olarak yaklaşılması gerekir. Bu politikalar orta ve uzun vadede engelli bireylerin toplumun birer parçası olarak katma değer yaratmalarının da önünü açacaktır. Örneğin engelli bireylerin eğitimsel kazanım düzeyinin yükselmesi, yüksek nitelik gerektiren iş pozisyonlarına erişmelerini kolaylaştıracak ve yarattıkları katma değerini seviyesini yükseltecektir. Engelli bireylerin topluma eşit katılımını kolaylaştıran politikalar yine orta ve uzun vadede toplumun farklılıklarla birlikte yaşamayı öğrenmesine ve bu çerçevede zengin bir toplumsal yaşamın oluşmasına da katkı sağlayacaklardır.

2. TÜRKİYE’DE KAMU BÜTÇESİNİN OLUŞTURULMASI VE YENİ POLİTİKALAR

Kamu bütçesinin oluşturulma süreci, siyasi iktidarlar tarafından benimsenen yeni politikaların uygulamaya geçirilmesine dair belirli bir çerçeve prosedür sunmaktadır. Bu nedenle, politika önerileri geliştiren bu raporda, bu politikaların yaşama geçirilmesi durumunda nasıl bir süreç takip edileceği konusu, bütçe sürecine kısaca değinmeyi gerektirmektedir.

Türkiye’de bütçe süreçleri 2003 yılında çıkarılmış olan ve 2006 yılından itibaren uygulamaya başlanan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile düzenlenir. Söz konusu kanun çok yıllık bütçeleme prensipleri ile, performans esaslı olarak gerçekleştirilecek bir mali yönetim öngörmektedir.

Çok yıllık bütçeleme uygulaması cari yıla ait bütçe ile birlikte onu takip eden iki ya da daha çok yılı kapsıyor olmasından dolayı planlama ile bütçeleme süreçlerini ilişkilendirir. Zira uzun vadeli hedefler birden çok yılı kapsayan bütçe hazırlığı ile bütçe sürecine dahil edilmekte ve her yıl sonunda izleyen yıllar için yapılan revizyonlarla plan ve bütçe ilişkisi tutarlı kılınmaktadır (Mutluer vd. 2010: 356).

Performans esaslı bütçeleme yaklaşımı ise kamu mali yönetiminde çıktı-sonuç odaklı bir bütçeleme anlayışına geçilmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda kamu idarelerinin stratejik planlar hazırlaması ve bu planlarda yer alan stratejik amaç ve hedeflerle uyumlu bir bütçe oluşturması beklenmektedir (Mutluer vd. 2010: 355)². 5018 sayılı kanun ile düzenlenen bütçe sürecinin kısa bir özeti Tablo 1’de sunulmaktadır.

TABLO 1. TÜRKİYE’DE ÇOK YILLI BÜTÇELEME SÜRECİNİN AŞAMALARI

HAZIRLIK	Orta Vadeli Program’ın hazırlanması
	Orta Vadeli Mali Plan’ın hazırlanması
	Yatırım programı hazırlama rehberinin yayınlanması
	Bütçe hazırlama rehberinin yayınlanması
	Kamu kurumlarının stratejik planlarını, performans programlarını, yatırım ve bütçe tekliflerini hazırlamaları
GÖRÜŞME	Ödenek tekliflerinin görüşülmesi
	Bütçe büyüklükleri koordinasyon toplantısı
	Yüksek Planlama Kurulu toplantısı
SON HAZIRLIK	Bütçe kanun metninin hazırlanması
	Bütçe tekliflerine son şeklinin verilmesi
	Bütçe Kanun Tasarısı’na son şeklinin verilmesi
KANUNLAŞMA	Bütçe Kanun Tasarısı’nın TBMM’ye gönderilmesi
	TBMM’de Plan ve Bütçe Komisyonu’nda görüşülmesi
	TBMM’de Genel Kurul’da görüşülmesi
	TBMM’de onaylanıp Bütçe Kanunu olarak Resmi Gazete’de yayınlanması

Kaynak: Yentürk (2011: 16); Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü websitesi

² Performans göstergeleri, ilgili kamu kurumu, Maliye Bakanlığı ve Kalkınma Bakanlığı (eski Devlet Planlama Teşkilatı) tarafından birlikte tespit edilir ve ilgili kurumun bütçesinde yer alır. Bu süreçlere yön vermek üzere Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından Stratejik Planlama Kılavuzu ve Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından da Performans Esaslı Bütçeleme Rehberi hazırlanmıştır.

Plan ve bütçe bağlantısını kuran ve bütçe sürecinin çerçevesini teşkil eden iki temel politika dokümanı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Orta Vadeli Program'dır (OVP). Kalkınma Bakanlığı tarafından üç yıllık olarak hazırlanan OVP, makro politikalar yanında kamu politikalarındaki temel gelişme eksenlerini ve bu politikaların konusu olan ana sektörleri kapsayarak, uzun vadeli amaçlara katkıda bulunacak şekilde üç yıllık dönem boyunca üzerinde yoğunlaşılacak, birbirleriyle tutarlı bir amaç, politika ve öncelikler seti sunar. Bu amaç ve öncelikler, kamu kurumlarının bütçelerini hazırlarken esas alacakları genel çerçeveyi oluşturmaktadır. Yıllık uygulamaların sonuçları değerlendirilerek buna göre OVP her yıl yenilenmektedir.

Hazırlık sürecinin ikinci çerçeve dokümanı ise Orta Vadeli Mali Plan'dır (OVMP). Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan OVMP, temel ekonomik hedeflerin belirlendiği OVP ile uyumlu şekilde, gelecek üç yıla ilişkin olarak merkezi yönetim bütçesinin toplam gelir ve gider tahminlerine, dolayısıyla hedef bütçe dengesine, bütçe açığı varsa açığın hangi tür borçlanma araçları ile finanse edileceğine, bütçe fazlası varsa ise fazlanın nasıl değerlendirileceğine ilişkin program önerilerini içerir. Ayrıca, kamu kurumlarının kendi bütçelerini oluştururken dikkate almaları gereken üst limit olan kurumsal ödenek teklif tavanları da OVMP tarafından belirlenmektedir³. Kamu kurumları, bütçe içinde yer alacak gelir ve gider tekliflerini, OVP ve OVMP ile belirlenmiş olan temel büyüklükleri, kalkınma plan ve yıllık programlardaki öncelikleri, kendi stratejik planlarını ve performans hedeflerini dikkate alarak ödenek teklif tavanının içinde kalacak şekilde sunmaktadır.

Yeni mali yönetim prensiplerinin bu süreç üzerinden yürütülmesinin, kamu kaynaklarının stratejik önceliklere göre kamu hizmetlerine tahsis edilmesi, tahsis edilen bu kaynakların da kamu kurumları tarafından öngörülen amaçlara uygun, etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasını beraberinde getirmesi hedeflenmektedir. Kamu kurumlarının stratejik planları ve bu planlar doğrultusunda belirledikleri performans göstergeleri ile bütçe uygulamalarını eşleştirmeleri beklenmektedir. Yani, her kurumun kamu kaynağını hangi amaca yönelik olarak hangi faaliyetler yoluyla kullanacağı ve bu faaliyetlerin çıktılarının açıkça ilintilendirilmesi amaçlanmaktadır. Ancak uygulamaya bakıldığında, çoğu kamu kurumunun stratejik planları ve performans programlarının amaçlar, faaliyetler ve çıktılar arasındaki bağlantıyı kurduklarını görmek ve bu bağlantıların yurttaşlar tarafından izlenmesinin mümkün olduğunu söylemek güçtür (Yentürk, 2011).

3. TÜRKİYE'DE ENGELLİLERE YÖNELİK KAMU HARCAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

2005 yılında Özürlüler Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'de engelli bireylere yönelik kamu politikalarının çeşitlendiği söylenebilir. 2005 yılını başlangıç noktası olarak kabul ederek, engellilere yönelik kamu harcamalarının düzeyine ilişkin genel durumu ortaya koymak, kamunun farklı kurum ve kuruluşlar eliyle gerçekleştirilen bu harcamaların güncel seyriyle birlikte, kısa ve orta vade için planlanan harcamaların değerlendirilmesi ve yeni politika önerilerinin finansmanına ilişkin tartışmaların zeminini oluşturması açısından önemli görünmektedir.

Yentürk ve Yılmaz (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 2006 – 2011 yılları arasında merkezi yönetim kapsamındaki kamu kurumlarının engellilere yönelik harcamaları incelenmektedir. Harcamaların çok farklı kurumlar tarafından ve farklı programlar kapsamında yapıldığı gözleminden hareketle, araştırmacılar

³ Buradaki bilgiler Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün ilgili dokümanlarından derlenmiştir. <http://www.bumko.gov.tr/TR,41/butce-hazirlama-sureci.html>

incelemeye konu olan harcama kalemlerini şöyle listelemektedir: Özürlüler İdaresi'nin harcamaları (ÖZİDA), 2022 sayılı Kanun çerçevesinde Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından ödenen aylıklar içinden özürlü aylıkları, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK) tarafından ödenen evde özürlü bakım aylığı ve bakım ve rehabilitasyon harcamaları, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün (SYDGM) özürlü araç/gereç/tedavi (özürlü destek transferleri) ve özürlü öğrencileri eğitim kurumlarına taşıma bedeli, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün muhtaçlık aylığı, İŞKUR'un bütçesine gelir kaydedilen para cezalarından özürlülere yönelik yapılan istihdam ve mesleki rehabilitasyon harcamaları, Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü'nün eğitim giderleri, Engelli Spor Federasyonlarına aktarılan kaynak, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇŞGB) Dezavantajlı Gruplar Dairesi Özürlü Şubesi Müdürlüğü'nün harcamaları, YURTKUR'un engelli öğrencilere yönelik burs harcamaları ve SODES kapsamında destek sunulan engellilere yönelik projeler (Yentürk ve Yılmaz, 2012: 11).

Bu izleme sonucunda 2006 – 2011 yılları arasında engellilere yönelik toplam kamu harcamalarının dökümü Tablo 2'de aktarılmaktadır.

TABLO 2. TÜRKİYE'DE ENGELLİLERE YÖNELİK KAMU KARCAMALARI, 2006 – 2011

	2006	
SGK 2022 SAYILI KANUN ÇERÇEVESİNDE ÖDENEN ÖZÜRLÜ AYLIKLARI	537.471.498	
ÖZÜRLÜLER İDARESİ	3.305.000	
SHÇEK (EVDE ÖZÜRLÜ BAKIM AYLIĞI VE BAKIM VE REHABİLİTASYON HİZMETLERİ)	66.160.686	
SYDTF 1 (ÖZÜRLÜ ARAÇ/GEREÇ/TEDAVİ GİDERLERİ)	1.994.745	
SYDTF 2 (ÖZÜRLÜ ÖĞRENCİLERİ EĞİTİM KURUMLARINA TAŞIMA BEDELİ)	16.563.641	
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (ENGELLİLER AYRIŞTIRILMAMIŞ MUHTAÇLIK AYLIĞI)		
İŞKUR (ÖZÜRLÜLERE YÖNELİK İSTİHDAM VE MESLEKİ REHABİLİTASYON HARCAMALARI)	3.534.755	
MEB ÖZEL EĞİTİM VE REHBERLİK HİZMETLERİ GM EĞİTİM HİZMETLERİ		
MEB ÖZEL ÖĞRETİM KURUMLARI GM EĞİTİM HİZMETLERİ		
GENÇLİK VE SPOR GM (ENGELLİ SPOR FEDERASYONLARINA AKTARILAN MİKTAR)		
ÇŞGB (DEZAVANTAJLI GRUPLAR İDARESİ, ÖZÜRLÜLER ŞUBESİ HARCAMA TAHMİNİ)		
YURTKUR (ENGELLİ ÖĞRENCİLERE YÖNELİK BURS)	190.320	
SODES (ENGELLİLERE YÖNELİK PROJE HARCAMALARI TAHMİNİ)		
TOPLAM ENGELLİLERE YÖNELİK HARCAMA	629.220.645	
GSYH	758.391.000.000	
TOPLAM ENGELLİLERE YÖNELİK HARCAMA / GSYH %	0,08	
İTALİK TAHMİNİDİR		

Kaynak: Yentürk ve Yılmaz (2012)

Tablodan izlenebileceği üzere, engellilere yönelik kamu harcamaları hem mutlak olarak, hem de Gayrisafi Yurtiçi Hasıla içindeki oranı itibarıyla 2006 yılından 2011 yılına dek önemli ölçüde artmıştır. Bu artış her ne kadar düzenli ve önemli düzeyde gerçekleşmişse de, Türkiye’de engelli bireylere yönelik kamu harcamalarının hala düşük olduğu iddia edilebilir. 2011 yılı itibarıyla engellilere yönelik kamu harcamaları GSYH’nin yüzde 0,44’üne denk gelmektedir; nitekim Yentürk ve Yılmaz (2012) da bu harcamaların henüz ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmadığına dikkat çekmektedir.

Harcamaların genel düzeyinin yanı sıra kurumsal bileşimine bakıldığında, 2011 yılında harcamaların yarısına yakınının (yüzde 44) SHÇEK tarafından, yüzde 28’inin SGK tarafından gerçekleştirilmekte olduğu görülmektedir. ÖZİDA ve SYDGM’nin engellilere yönelik yaptıkları harcamalar toplam harcamaların yüzde 1’ine, İŞKUR’un yaptığı harcamalar ise binde 3’üne denk gelmektedir.

Kurumsal ayrıştırma, harcamaların niteliğine ilişkin bir değerlendirme yapmayı da mümkün kılmaktadır. Kamunun engellilere yönelik olarak gerçekleştirdiği harcamaların önemli bir kısmı engelli bireylere ve ailelerine sağlanan nakit transferleridir. Nakit transferi politikaları gelir yoksulluğu riski ile daha fazla karşı karşıya olan engelli bireylerin bu riskten korunmaları amacına hizmet eden etkin

	2007	2008	2009	2010	2011
	843.637.697	1.070.140.836	1.339.241.799	1.495.767.961	1.587.947.782
	4.349.000	4.128.000	5.147.000	5.145.000	8.883.000
	141.209.263	528.856.457	1.126.365.890	1.776.694.105	2.480.389.101
	1.673.976	1.754.075	1.206.480	707.907	991.600
	21.075.018	29.276.586	37.337.333	48.840.097	60.590.423
	1.076.937	1.207.904	1.079.228	1.161.733	1.313.070
	4.563.945	7.974.185	8.092.998	12.026.870	16.087.338
		258.059.052	294.599.705	353.837.148	500.286.012
		812.070.889	861.724.874	959.626.999	1.012.740.282
		4.150.000	4.250.000	8.200.000	12.425.000
			188.000	188.000	263.000
	108.000	78.720	92.880	64.800	673.920
			1.800.300	3.893.675	5.390.549
	1.017.693.836	2.717.696.704	3.681.126.486	4.666.154.295	5.687.981.076
	843.178.000.000	950.534.000.000	952.559.000.000	1.098.799.000.000	1.294.893.000.000
	0,12	0,29	0,39	0,42	0,44

politikalar; ancak, engelli bireylerin topluma tam anlamıyla ve eşit katılımını sağlamaya yönelik olarak gerekli erişilebilirlik düzenlemeleri, engelli bireylerin istihdama katılımı, eğitime erişimi, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon hizmetlerinin sunumu alanlarında harcamaların yetersiz kalması bütünlüklü bir engellilik politikası yürütülmediği kanısını oluşturmaktadır .

4. SEÇİLEN POLİTİKA ÖNERİLERİNİN MALİYET VE FİNANSMAN ÇALIŞMASI

Elinizdeki raporun her bölümünün sonunda ilgili politika alanına dair politika önerileri detaylı olarak sunulmaktadır. Raporun bu bölümünde ise her bir politika alanı için alanda öncelikli olarak önerilen politikaların tasarımları ve belirli varsayımlar çerçevesinde oluşturulan maliyet öngörülerini sunulmaktadır.

4.1. HİZMETE VE BİLGİYE ERİŞİM

Politika Önerisi 1: Engelli bireylerin hizmete erişimlerini kolaylaştırmaya yönelik olarak (işaret dili bilen) refakatçi personel istihdamı.

Bu personelin belediyeler, sağlık kurumları, savcılık, banka, kaymakamlık, İŞKUR, sosyal hizmet ve sosyal yardım kurumları gibi yereldeki kurumlardaki hizmetlere erişim konusunda engelli bireylere refakat etmesi öngörülmektedir. Personel istihdamı için yerleşim yeri ve nüfus büyüklüğü üzerinden bir ölçeklendirme yapılarak hesaplama yapılmıştır.

İçişleri Bakanlığı verilerine göre 918 adet ilçe bulunmaktadır, ancak ilçelerin nüfuslarına göre büyüklükleri birbirlerinden farklılaşmaktadır. Bu nedenle 5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre belediye tüzel kişiliği kazanmış olan, yani yerleşim yeri nüfusu 5.000 ve üzerinde olan yerleri dikkate alarak İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün resmi web sayfasında yayınlanan "Belediye Başkanlıklarının 2010 ADNKS Nüfus, Parti ve Belediye Başkanlarının İsimlerine Göre Listesi"nden⁴ derlenen çalışma⁵ ışığında ölçeklendirilen refakatçi personel projeksiyonu Tablo 3'te sunulmaktadır.

TABLO 3. YERLEŞİM YERİ BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE REFAKATÇİ PERSONEL İSTİHDAMI

YERLEŞİM YERİ NÜFUSU	BELEDİYE SAYISI	YERLEŞİM YERİ BAŞINA REFAKATÇİ PERSONEL SAYISI	TOPLAM
5.000 – 9.999	323	1	323
10.000 – 49.999	318	1	318
50.000 – 99.999	94	2	188
100.000 – 499.999	126	4	504
500.000 ve üzeri	31	5	155
TOPLAM	892		1.488

Bu personelin ilk yıl işaret dili eğitimi alması öngörülmektedir. İşaret dili eğitimine ilişkin kurs masrafı için Türkiye Sakatlar Derneği'nin düzenlemekte olduğu 4 aylık kursun bedeli (400 ₺)⁶ birim fiyat olarak alınmıştır, her bir personelin işe alımdan

⁴ Tam liste için bkz: http://www.migm.gov.tr/Dokumanlar/belediye_baskanlariz2011.xls

⁵ Listenin detaylı incelemesi için bkz. Akıllı, H. (2011) "Türkiye'de Belediye Nüfusları", Yerel Yönetim Araştırma, Yardım ve Eğitim Derneği İncelemeler: http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/Akilli_belediye%20sayi.pdf.

⁶ <http://www.tsd.org.tr/yeni-donem-isaret-dili-kursu-aciliyor-7533>

hemen sonra bu kursa tabi olması gerektiğinden hareketle ilk yıl maliyetine kurs masrafı kalemi eklenmektedir. Ayrıca, bu refakatçi personelin tüm engelli bireylere hizmet vereceği dikkate alındığında, yine işe alımdan hemen sonra İBBS – Düzey 1 itibarıyla mevcut olan 127 bölgede yarım günlük temel eğitimler düzenlenmesi öngörülmektedir. Bu eğitimler için eğitmen ücreti ilk yıl için maliyet hesabına yansıtılmakta olup, eğitimle ilgili diğer masrafların belediye bütçesinden karşılanması beklenmektedir.

Maaş olarak en düşük kademedeki memur maaşının (12/1 ve asgari geçim indirimi dahil) 2013 yılı için açıklanmış aylık brüt değeri (1.818 ₺) alınmaktadır⁸. Refakatçi personelin devlet memuru olarak hangi kurumda istihdam edileceğine ilişkin kesin bir sınıflandırma yapılmamıştır, ancak yukarıda belirtilmiş olan yerleşim yeri sınıflandırmasına göre ilçe belediyesi tüzel kişiliğine sahip olan yerleşim yerlerinde taşra teşkilatı bulunan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Hizmet Merkezleri (SHM), İŞKUR ofisleri, Sosyal Güvenlik Kurumu Sosyal Güvenlik Merkezleri gibi kamu kurumlarında istihdam edilmesi öngörülmektedir. Burada önemli olan, böylesi bir destek personelinin engelli bireylere destek sunmak için hazır bulunduğu çeşitli yerel ve merkezi bilgilendirme kanalları üzerinden yaygınlaştırılarak bilinirliğinin ve erişilebilirliğinin garanti edilmiş olmasıdır. Bu bilgiler ışığında Kutu 1’de bu politika önerisi için gerçekleştirilen maliyet hesabı sunulmaktadır:

POLİTİKA ÖNERİSİ 1.1

REFAKATÇİ PERSONEL İSTİHDAMI

Toplam 1.488 kişi

Birim Ücret (Devlet Memuru 12/1, AGİ dahil) 1.818 ₺

İşe Giriş Eğitimi 400 ₺/kişi

Engelli Bireylere Hizmet konusunda Temel Eğitim Eğitmen Ücreti 1000 ₺/ eğitim

Toplam Yıllık Maliyet = 33.069.408 ₺

Maliyetin 2011’de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 0,58

Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = 0,003 %

Politika Önerisi 2: Şehirdeki kamu kurumları ve kültürel ve sosyal yaşama ait mekânlarla ilgili bilgiler içeren bir rehber kitap hazırlanması, basımı ve dağıtımı.

Engelli bireylerin şehirlerde kültürel ve sosyal yaşama ilişkin mekânlarla ilgili bilgi sahibi olmalarını sağlamaya yönelik, hem mekânlara ilişkin genel bilgilerin hem de mekânların engelliler tarafından erişilebilirlik durumlarının yer aldığı bir rehberin hazırlanması sözkonusu olduğundan, bu rehberin her şehirde bir uzman tarafından kaleme alınması öngörülmektedir.

⁷ İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS - NUTS), 28/08/2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygulanmaya başlanan bir sınıflandırmadır. Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik olarak bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması ve Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırılabilir veriler üretimi amacıyla Türkiye’deki bölgeler AB bölgesel sınıflandırması olan NUTS kriterlerine göre tanımlanmıştır. Türkiye’deki ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi yönlerden benzer illerin belirli bir nüfus büyüklüğü de dikkate alınarak gruplanması ile oluşturulan 1. Düzey bölge birimlerinde toplam 12 birim tanımlanmıştır. Detaylı tanımlar için bkz: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=164>

⁸ <http://www.ekofinans.com/2013-ocak-ayi-en-dusuk-memur-maaslari-h17623.html>

Rehberin ofset basım maliyeti⁹ 1000 adet için 4.900 lira olarak alınmaktadır. İlk yıl için rehberlerin 29 büyük şehirde 10.000'er, diğer şehirlerde ise 2.000'er adet basılacağı düşünülmektedir – miktarın yeterli olmadığı durumlarda tekrar basım sözkonusu olacaktır. Görme engelli bireyler için ise rehberin sesli kitap haline getirilerek hem belediyenin websitesi üzerinden podcast olarak hem de her şehirde belediye ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ortaklaşa kullanacağı bir telefon hattından yayımlanması planlanmaktadır. Telefon hattının Türk Telekom tarafından diğer Alo 144 / Alo 184 hatlarında olduğu gibi bedelsiz olarak sağlanacağı varsayılmaktadır. Bu nedenle, hatla ilgili ücretlendirme maliyet hesabına katılmamaktadır. Öte yandan kitabı sesli hale getirecek kişiye yapılacak ödemenin de maliyet hesabına yansıtılması gerekmektedir.

Bu bilgiler ışığında Kutu 2'de bu politika önerisi için gerçekleştirilen yıllık maliyet hesabı sunulmaktadır.

POLİTİKA ÖNERİSİ 1.2

ŞEHİRLERDE REHBER KİTAP BASIMI VE YAYGINLAŞTIRILMASI

Uzman için ücret 5.000 ₺/şehir

29 Büyükşehir, her birinde 10.000 adet

62 şehir, her birinde 2.000 adet

Baskı ücreti 4.900 ₺/1000 adet

Sesli kitap haline getiren okuyucuya ücret 2.000 ₺/şehir

Toplam Maliyet = 2.595.600 ₺

Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 0,05

Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,0002

4.2. FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİK

Politika Önerisi 1: Belediyelerin yapı işleri dairesi çalışanlarına yönelik olarak evrensel tasarım konusunda uzmanlığı bulunan akademisyen mimarlar tarafından sunulacak farkındalığı ve teoriyi uygulamaya aktarma eğitimlerinin verilmesi

Evrensel tasarım uygulamalarına ilişkin olarak, yerel yönetimlerin yapı işleri dairesi çalışanlarına 2 günlük eğitimler düzenlenmesi önerilmektedir. Bu önerinin ilçe belediyelerinin her birinde yılda bir kez iki akademisyen mimarın vereceği eğitimler şeklinde düzenlenmesi öngörülmektedir. Eğitim programının finansmanını her ilçe belediyesinin kendi bütçesinden karşılaması beklenmektedir; eğitim belediyenin kendi binasında toplantı salonlarında düzenleneceğinden, bu eğitimlerde ana maliyet kalemi eğitimcilerin ücretleri olacak gibi görülmektedir. İki günlük eğitim için eğitimcilere kişi başına 1.500 ₺ ödeneceği varsayılmıştır¹⁰. Belde belediyeleri hariç olmak üzere ilçe, büyükşehir ilçe, il ve büyükşehir belediyeleri olarak toplam 978 belediyenin bu eğitimlerden yararlanması öngörülmektedir.¹¹

⁹ Burada örnek bir basım için kapak için 300 gr. mat kuşe, iç sayfalar için 80 gr. 1. hamur kağıt kullanılan, laminasyon kapak mat selofanlı, cilt kapak+272 sayfa , Amerikan cilt , düz kesim bir numune için İstanbul'da bir yayınevinden alınan birim ücret kullanılmaktadır.

¹⁰ Eğitimcilerin şehir dışına da seyahat edecekleri düşünüldüğünde bu miktarın içinden gündelik harcamaların da karşılanması planlanmaktadır.

¹¹ Belediye sayıları için bkz. <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>

POLİTİKA ÖNERİSİ 2.1

BELEDİYE YAPI İŞLERİ DAİRESİ ÇALIŞANLARINA EĞİTİMLER

Toplam 978 belediye

Yılda 1 kez, 2 gün

Birim Ücret (Akademisyen mimar, 2 günlük ücret) = 1.500 ₺

Toplam Maliyet = 1.467.000 ₺

Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 0,03

Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,0001

Politika Önerisi 2: Mimarlar Odası tarafından odaya kayıtlı uzman mimarlara verilmek üzere “Ulaşılabilir Fiziksel Çevreler Uygulamaya Yetkili Mimar” sertifikasyon programı geliştirilmesi ve bu program üzerinden kamu binalarının erişilebilirlik denetimlerinin yapılması

Bu politika önerisinin iki aşamada gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. İlk aşamada Mimarlar Odası tarafından alanda uzman kişilerden oluşan bir ekip oluşturularak bir aydan kısa olmayan bir mesleki eğitim programı tasarlanacaktır. Bu eğitimin merkez dahil toplam 27 Mimarlar Odası’nın her birinde, farklı il/ilçelerde faaliyet gösteren 5’er mimara verilmesi sağlanacaktır. İkinci aşamada ise bu eğitimi ve sonundaki sertifikayı almış “yetkili” mimarlar, faaliyet göstermekte oldukları bölgelerde kamu kurumlarına ait binaların erişilebilirlik denetimlerini gerçekleştirecektir.

Maliyet hesaplamasının yapılabilmesi için her ilçede denetimlerde mimarlara ödenecek bedellerin yerel yönetim (il özel idaresi) bütçelerinden karşılanması öngörülmektedir. Rayiç bedellere ilişkin olarak maliyet Mimarlar Odası’nın en az bedel hesaplama motoru üzerinden gösterilebilir¹². Toplam kamu bina stoğuna ilişkin detaylı bilgi olmadığı için, ilçelerdeki çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının ortalama sayısı üzerinden bir tahmini rakam kullanılmıştır.

POLİTİKA ÖNERİSİ 2.2

“YETKİLİ MİMARLIK” SERTİFİKASYONU VE KAMU BİNALARI İÇİN

“ERİŞİLEBİLİRLİK DENETİMİ”

Uzman ekipten bir aylık mesleki eğitim ile sertifikasyon

Eğitmen ücreti 2000 ₺ x 5 kişi = 10.000 ₺

İlk uygulama olarak 27 Mimarlar Odası şubesi x 5 Mimar = 135 Yetkili Mimar

Mimarlar Odası şubesi başına ortalama kamu bina sayısı = 10 adet

Ortalama Denetim Ücreti (30.000 m², 4A sınıfı kamu binası, Büyükşehir ilçede) = 40.000 ₺ (yaklaşık olarak projelendirme bedeli)

Birinci Aşama için Toplam Yıllık Maliyet = 54.010.000 ₺

Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 0,95

Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,004

4.3. EĞİTİM

Politika Önerisi 1: Kaynaştırma uygulaması yapan her ilköğretim okuluna bir özel eğitim öğretmeni atanması

Türkiye’de kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarındaki sorunların temel nedenlerinden biri kaynaştırma/bütünleştirme eğitiminin yeterli ölçüde destek eğitim hizmeti ile birlikte yürütülmemesi olarak tespit edilmektedir (Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı, 2011a). Sucuoğlu ve Kargın (2008) bu destek hizmetleri kapsamında sınıf içinde ve sınıf dışında kurgulanabilecek destek modellerini tanımlamışlardır. Bu modeller arasında yer alan *özel eğitim öğretmeni destekli genel eğitim sınıfı uygulamasının* kaynaştırma/bütünleştirme eğitimi yapılan okullardaki sınıflarda öğretmenlere ve öğrencilere ihtiyaç duydukları özel eğitim desteğini sunma olanağı tanıyabileceği öngörülmektedir.

Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı’nın ortak çalışmasında 2009 – 2010 eğitim öğretim yılında kaynaştırma eğitimi yapan ilköğretim okulu sayısı toplam 12.079 olarak verilmiştir (2011a: 26). Ne yazık ki Milli Eğitim Bakanlığı Örgün Eğitim İstatistikleri’nde aynı verinin güncel rakamına erişilememiştir; 2011–2012 öğretim yılı için veri sadece kaynaştırma yoluyla eğitim alan öğrenci sayısı bazında mevcuttur. Politika önerisi, okul başına bir öğretmen ataması olarak kurgulandığından en güncel verinin kullanılması mümkün olmamıştır, bu nedenle 2009 – 2010 yılı verisi baz alınarak maliyet hesabı yapılmaktadır. Maliyet hesabı yapılırken, öğretmen maaşı olarak başlangıç düzeyinde (9/3) 2013 maaş değeri olan 1.823 ₺ baz alınmaktadır¹³.

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta mevcut durumda özel eğitim öğretmeni arzının düzeyidir. Milli Eğitim Bakanlığı 2011–2012 Örgün Eğitim İstatistikleri’ne göre halihazırda yaygın ve örgün eğitimde toplam 9.005 özel eğitim öğretmeni görev yapmaktadır. TBMM’de özel eğitime ilişkin verilen bir soru önergesini yanıtlayan Milli Eğitim Bakanı, Haziran 2012 itibarıyla örgün ve yaygın eğitim kurumlarında toplam 5.841 özel eğitim öğretmeni açığı olduğunu belirtmiştir.¹⁴ 2011–2012 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri,¹⁵ öğretim alanlarına göre lisans düzeyindeki öğrenci sayılarına bakıldığında, özel eğitim öğretmenliği bölümlerinde kayıtlı toplam 5.285 öğrenci olduğu görülmektedir. Bu bilgiler ışığında politika önerisini, şu anda öğretimi devam eden özel eğitim öğretmen adaylarının tümüne mezuniyetleri itibarıyla kaynaştırma eğitimi yapmakta olan bir ilköğretim okulunda iş garantisinin sağlanması olarak kurgulamak sözkonusudur. Bu da hesaplanan toplam maliyetin aslında 4 yıla yayılarak gerçekleşeceği anlamına gelir.¹⁶ Buna alternatif olarak önerilebilecek uygulama ise 2 yıldan az sürede olmamak üzere kurgulanabilecek bir sertifikasyon programı¹⁷ ile bu sürenin biraz daha kısaltılmaya çalışılması olabilir. Kutu 5’te bu politika önerisine ilişkin maliyet hesabı sunulmaktadır.

¹³ <http://www.ogretmenler.biz/mali-konular/2013-yili-ogretmen-maaslari-h1490.html>

¹⁴ Önergeye cevap için bkz: <http://www.tbmm.gov.tr/d24/7/7-5308sgc.pdf>

¹⁵ <http://www.osym.gov.tr/belge/1-13575/2011-2012-ogretim-yili-yuksekogetim-istatistikleri.html>

¹⁶ Burada maliyet hesaplaması 4 yıllık toplam maliyeti kümülatif olarak gerçekleştirecek şekilde düzenlendi. Yani birinci yıl ilk mezunların istihdamının (1.823 ₺ x 12 ay x 1321 kişi), ikinci yıl ikinci mezunlar ile birlikte bir önceki yıl istihdam edilmeye başlanan grubun toplam istihdamının (1.823 ₺ x 12 ay x 2642 kişi), üçüncü yıl üçüncü yıl mezunlar ile birlikte önceki yıllarda istihdam edilmeye başlanan iki grubun toplam istihdamının (1.823 ₺ x 12 ay x 3963 kişi), dördüncü yıl ise son mezunlar ile son üç yıl içinde istihdam edilen üç grubun toplam istihdamının (1.823 ₺ x 12 ay x 5285 kişi) yıllık maliyeti hesaplandı.

¹⁷ Buna benzer bir program Milli Eğitim Bakanlığı ile Gazi Üniversitesi arasında 2008 yılında imzalanmış bir protokol çerçevesinde “Zihinsel Engelliler Sınıf Öğretmenliği Sertifikası Programı” adı altında yürütülmektedir. Bu sertifika programının özellikle süresi ve ücretinin yüksekliği bağlamında maruz kaldığı eleştirileri dikkate alarak nitelik ve beceri kazanımları itibarıyla bir tezsiz yüksek lisans programına benzer şekilde kurgulanması önemli görülmektedir.

POLİTİKA ÖNERİSİ 3.1

KAYNAŞTIRMA UYGULAMALI İLKÖĞRETİM OKULLARINA ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENİ ATANMASI

Toplam özel eğitim öğretmen adayı 5.285 kişi

Her yıl ortalama mezun 1.321 kişi

Birim Ücret (Öğretmen 9/3, AĞI dahil) 1.823 ₺

Toplam Yıllık Maliyet = 28.898.196 ₺

Toplam Maliyet (4 yılda) = 289.003.836 ₺

Yıllık Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 0,51

Yıllık Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,002

Politika Önerisi 2: Kaynaştırma uygulaması yapan her ilköğretim okuluna bir okul öncesi öğretmenini atanması

Kaynaştırma/bütünleştirme uygulaması okul öncesi kademesinde de uygulanmaktadır. Bu politika önerisi yoluyla kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasının okul öncesi eğitiminde yaygınlaştırılması önemlidir. Bu şekilde özel eğitim gereksinimi olan bireylerin erken çocukluk ve okul öncesi eğitim hizmetlerine erişimlerini sağlamaya yönelik ilerleme sağlanabilecektir. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği Madde 29,¹⁸ özel eğitime ihtiyacı olan çocukların okul öncesi eğitimini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluğun gereğinin yerine getirilebilmesine yönelik olarak, kaynaştırma uygulaması yapan ilköğretim okullara okul öncesi öğretmeni atanması önerilmektedir.

Yukarıda birinci politika önerisinde kaynaştırma yapan okul sayısı ve öğretmen maaşına ilişkin bilgiler bu öneri için de kullanılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı 2011–2012 Örgün Eğitim İstatistikleri'ne göre halihazırda okul öncesi eğitimde toplam 111.766 okul öncesi öğretmen görev yapmaktadır.¹⁹ 2011–2012 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri'nde²⁰ öğretim alanlarına göre lisans düzeyindeki öğrenci sayılarına bakıldığında okul öncesi eğitimi öğretmenliği bölümünde kayıtlı toplam 17.030 öğrenci olduğu görülmektedir. Öte yandan Milli Eğitim Bakanlığı branşlar bazında yaptığı çalışmaya istinaden okul öncesi öğretmeni açığının Haziran 2012 itibarıyla 13.122 olarak açıklamıştır.²¹ Bu durumda kaynaştırma uygulaması yapan okulların tümüne bir okul öncesi öğretmenin atanmasının ön koşulu, okul öncesi öğretmen açığının öncelikli olarak kapatılmasıdır. Dolayısıyla, halihazırda okul

¹⁸ http://mevzuat.meb.gov.tr/html/26184_o.html.

Madde 29 - (1) (Değişik:RG-21/7/2012-28360) 37-66 ay arasındaki özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin okul öncesi eğitimi zorunludur. Ancak, bu bireyler için okul öncesi eğitim Özel Eğitim Değerlendirme Kurul Raporu ile velisinin yazılı onayı doğrultusunda Eylül ayı sonu esas alınarak 78 aya kadar uzatılabilir. e-Okul sistemi üzerinden kaydı yapılan ve okul öncesi eğitim süresi uzatılan çocuklar velisinin resmi başvurusu ve il/ilçe özel eğitim hizmetleri kurulu kararı ile uygun kuruma yerleştirilir.

(2) (Değişik:RG-21/7/2012-28360) Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin okul öncesi eğitimlerini, öncelikle okul öncesi eğitim kurumlarında kaynaştırma uygulamaları kapsamında yetersizliği olmayan akranları ile aynı sınıfta veya özel eğitim sınıflarında sürdürmeleri esas olmakla birlikte 37-66 ay arasındaki çocuklar için özel eğitim anaokulu, 48-66 ay arasındaki çocuklar için okul ve kurumlar bünyesinde özel eğitim anasınıfları açılabilir.

¹⁹ Bu toplam rakam resmi ve özel kurumlarda okul öncesi eğitimde, resmi ve özel anaokullarında, resmi ve özel anasınıflarında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı özel kurumlarda ve kamu personeli istihdam eden kurumlarda yasal yükümlülük bağlamında açılmış bu personelin çocuklarının devam ettiği kuruma ait okul öncesi eğitim biriminde çalışan öğretmenlerin toplulaştırılmış sayısıdır (MEB 2012: 49).

²⁰ <http://www.osym.gov.tr/belge/1-13575/2011-2012-ogretim-yili-yuksekogretim-istatistikleri.html>

²¹ <http://www.sabah.com.tr/Egitim/2012/06/26/ogretmen-acigi-bitiyor-bos-ders-tarih-oluyor>

öncesi eğitimi öğretmen adaylarının tümüne mezuniyetleri itibariyle bir ilköğretim okulunda iş garantisinin sağlanmasından yola çıkarak, kaynaştırma uygulaması yapan ilköğretim okullarının da ilk etapta üçte birine, daha sonraki iki yıl içinde de geri kalan üçte ikisine olmak üzere toplam 6 yıllık bir vadede politika önerisinin uygulamaya tam olarak geçmesi sözkonusu olabilecektir. Kutu 6'da bu politika uygulamasının maliyet çalışması sunulmaktadır:

POLİTİKA ÖNERİSİ 3.2

KAYNAŞTIRMA UYGULAMALI İLKÖĞRETİM OKULLARINA OKUL ÖNCESİ

ÖĞRETMENİ ATANMASI

Kaynaştırma uygulaması yapan toplam 12.079 okul

Toplam okul öncesi eğitimi öğretmen adayı 17.030 kişi

Her yıl ortalama mezun 4.258 kişi

Okul öncesi öğretmen açığı 13.122

Birim Ücret (Öğretmen 9/3, AGİ dahil) 1.823 ₺

Toplam Yıllık Maliyet = 88.094. 652 ₺

Toplam Maliyet (6 yılda) = 264.240.204 ₺

Yıllık Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 1,55

Yıllık Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,007

4.4. İSTİHDAM

Politika Önerisi 1: Kamunun engelli çalıştırma yükümlülüğünü tam olarak yerine getirmesi

Engelli bireylerin kamuda istihdamına ilişkin temel sorun alanlarından biri kamunun engelli birey çalıştırma yükümlülüğünü tam olarak yerine getirmemiş olmasıdır. İstihdam bölümünde de belirtildiği gibi, 2012 Kasım ayı verilerine göre kamuda 23.000 kişilik engelli personel kadrosu açıktır. Bu açığın tümünün karşılanması durumundaki maliyeti hesaplamak için öncelikli olarak engelli nüfusun eğitim durumuna göre dağılımına bakmak gerekmektedir. Türkiye Özürlüler Araştırması'ndan derlenen engelli nüfusta eğitim durumu kullanılarak, kamudaki bu açık kadroların doldurulmasına ilişkin memur derece ve kademesi ile ilişkili maaş düzeylerinin belirlenmesi sözkonusu olacaktır.

TABLO 4. ENGELLİ BİREYLERİN EĞİTİM DURUMU

EĞİTİM DURUMU	ENGELLİ NÜFUS İÇİNDEKİ PAYI (%)*	KAMUDAKİ AÇIK POZİSYONA YERLEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN TAHMİNİ SAYI	EĞİTİM DURUMUNA GÖRE İHDAS EDİLEBİLECEK KADRO	KADRO DERECESİNE GÖRE MAAŞ DÜZEYİ ²²
OKURYAZAR DEĞİL	36,4	8.372	12/1	1.818 ₺
OKURYAZAR ANCAK OKUL BİTİRMEMİŞ, İLKOKUL MEZUNU	47,9	11.017	13/3	1.950 ₺
İKÖĞRETİM MEZUNU, ORTA OKUL MEZUNU, ORTA VE DENGİ MESLEK OKUL MEZUNU	6,9	1.587	9/1	1.956 ₺
LİSE MEZUNU, LİSE VE DENGİ MESLEK OKULU MEZUNU	6,9	1.587	11/1	2.051 ₺
YÜKSEKOKUL VEYA FAKÜLTE MEZUNU, LİSANSÜSTÜ DERECEYE SAHİP	1,9	437	7/1	2.394 ₺
TOPLAM		23.000		

*Kaynak: Tufan ve Arun (2006)

POLİTİKA ÖNERİSİ 4.1

KAMUNUN ENGELLİ İSTİHDAM YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜ TAM OLARAK YERİNE GETİRMESİ

Toplam 23.000 kadro

Eğitim durumlarına göre farklı kadro tahsisi ve maaş ödemesi

Birim Ücret (Tablo 4'ten) = 1.818 ₺ – 2.394 ₺

Toplam Yıllık Maliyet = 529.304.796 ₺

Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 9,31

Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,041

Politika Önerisi 2: Korumalı işyeri için sürdürülebilir model önerisi

Engel derecesi yüksek bireylerin istihdam edilebilirliğini sağlamaya yönelik olarak kurulan ve kâr amacını ikincil planda tutan korumalı işyerleri engelli bireylerin istihdamı için önemli bir politika önerisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu öneriyi detaylandırabilmek için istihdam ekibinin çalışma sırasında detaylı incelediği bir korumalı işyeri örneği üzerinden gitmek yararlı olacaktır. Bu örnekte işyeri, 56 çalışana asgari ücretin ödendiği toplam 60 personelle faaliyet göstermekte ve birden fazla farklı üretim faaliyetleri yoluyla gelir elde etmektedir. Personel gideriyle birlikte işletme giderleri ve ulaşım, yemek, güvenlik gibi dışarıdan hizmet alım giderleri hesaba katıldığında işyerinin aylık gideri 100 bin ₺ civarında gerçekleşmektedir. Farklı üretim faaliyetlerinden elde ettiği gelirler bu giderlerin ancak yarısını karşılayabilmekte, dolayısıyla sürdürülebilir bir işletme finansmanı kurulamamaktadır. Üretim faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin artırılmasına yönelik olarak, ürünlere alım garantisi sağlanması vb. yöntemlerle sürdürülebilirlik sağlanabilir. Ancak bu çalışma dahilinde her işyerinde üretilebilecek mal ve hizmetlerin bu şekilde planlamasını yapabilmeye dair bir modelleme oluşturmak çok olanaklı değildir. Alternatif olarak, korumalı işyerlerinin işletme maliyetlerinin kamu tarafından sübvansede edilmesi üzerinden bir model kurgulamak mümkündür. Böylesi bir kurguda her İBBS-Düzey 2²³ bölgesinde bir tane olmak üzere açılacak korumalı işyerinde 20-25 civarında engelli personel istihdam edilmesiyle birlikte tüm işletme ve personel giderlerinin kamu tarafından karşılanmasına ilişkin maliyet hesabı izleyen kutuda sunulmaktadır.

POLİTİKA ÖNERİSİ 4.2

KORUMALI İŞYERLERİ İÇİN SÜRDÜRÜLEBİLİR MODEL ÖNERİSİ

Toplam 26 işyeri (İBBS – Düzey 2)

Toplam 20-25 personel istihdamı (asgari ücret üzerinden)

İşletme gideri: kira, elektrik, su + hizmet alım (temizlik, güvenlik, yemek, servis)

Toplam işletme giderleri = yaklaşık 50.000 ₺

Toplam Yıllık Maliyet = 15.600.00 ₺

Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 0,27

Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,001

²² <http://www.memurlar.net/haber/325240/>

²³ İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS - NUTS), 28/08/2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygulanmaya başlanan bir sınıflandırmadır. Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik olarak bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması ve Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırılabilir veriler üretimi amacıyla Türkiye'deki bölgeler AB bölgesel sınıflandırması olan NUTS kriterlerine göre tanımlanmıştır. Türkiye'deki ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi yönlerden benzer illerin belirli bir nüfus büyüklüğü de dikkate alınarak gruplanması ile oluşturulan 2. Düzey bölge birimlerinde toplam 26 birim tanımlanmıştır. Detaylı tanımlar için bkz: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=164>

4.5. SİYASAL KATILIM

Politika Önerisi 1: Engelli derneklerinin hukuki savunuculuk çalışmalarını yürütebilmeleri açısından, idari dava açmak için gereken harç ve diğer maliyetlerden muaf tutulmaları

Engelli derneklerinin idari ve kurumsal masraflarını karşılamak üzere sürdürülebilir kaynakları yoktur. Özellikle savunuculuk çalışmalarını hukuki düzeyde yürütebilmeleri için yargı süreçlerine dair masraflardan muaf tutulmaları önerilmektedir. Bu muafiyetin yasal düzenlemeyle gerçekleştirilmesi söz konusu olacaktır. Dolayısıyla, bu politika önerisinin hayata geçmesi durumunda kamu gelirleri açısından ne kadar kayıp olabileceğine ilişkin bir alternatif maliyet hesaplamasını sunmak daha makul görünmektedir. Alternatif maliyet hesabı için her ilde engelli dernekleri tarafından yılda duruşmalı (örneğin 4 celseli) ve yürütmeyi durdurma istemli ortalama iki dava açıldığı varsayılmıştır. 2013 yılındaki yargı harç bedelleri için 69 Seri No.lu Harçlar Kanunu Genel Tebliği 1 No.lu Tarife'den yararlanılmıştır²⁴. İlgili kutuda da görüldüğü üzere bu tip bir muafiyetin en üst baremlerden hesaplanmış harç tarifesi üzerinden dahi getireceği gelir kaybı son derece düşük düzeyde olup - GSYH'nin yaklaşık milyonda birine tekabül etmektedir.

POLİTİKA ÖNERİSİ 5.1

ENGELLİ DERNEKLERİNİN YARGI HARÇLARINDAN MUAF

TUTULMASININ ALTERNATİF MALİYETİ

81 il, her ilde yılda ortalama 2 dava

Duruşmalı davada başvuru harcı = 24,30 ₺

Ortalama 4 celse, celse bedeli = 13,95 ₺

Yürütmeyi durdurma talepli davada başvuru harç bedeli = 37,25 ₺

Olası bir temyiz başvurusu harç bedeli = 119 ₺

Toplam Yıllık Alternatif Maliyet = 19.144,35 ₺

Alternatif Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 0,0003

Alternatif Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,000001

Politika Önerisi 2: Engelli derneklerinin hukuki savunuculuk çalışmalarını yürütebilmeleri açısından, idari dava açmak için ödemeleri gereken avukatlık ücretlerinden muaf tutularak adli yardımdan faydalanmalarının sağlanması

Engelli derneklerinin maddi kaynak sıkıntıları idari dava süreçlerinde, tabi oldukları yargı harçlarının yanı sıra hukuki süreci yürütecek olan avukata ödemesi gereken vekalet ücreti konusunda da ortaya çıkmaktadır. Avukat vekalet ücretleri Türkiye Barolar Birliği'nin Avukatlık Asgari Ücret Tarifesi'ne ilişkin tebliği esas alınarak belirlenmektedir.²⁵ Bu öneride engelli dernekleri için adli yardımdan yararlanma, avukatlık ücretinden muafiyet olarak kurgulanmaktadır. Adli yardım, avukatlık ücretini karşılama gücü olmayanların avukatlık hizmetlerinden yararlandırılmaları

²⁴ <http://www.devletkanunu.com/node/5468>

²⁵ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121229-25.htm>

için Türkiye Barolar Birliği tarafından avukatlık hizmetine ilişkin bedellerin ödenmesini öngörmektedir ve uygulama esasları Adli Yardım Yönetmeliği ile düzenlenir.²⁶ Yukarıdaki politika önerisinde kurgulandığı üzere engelli dernekleri tarafından (ortalama her ilde yılda iki kez duruşmalı olarak) açılacak idare davalarına ilişkin avukat vekalet ücretlerinin adli yardım kapsamında Baro tarafından karşılanmasına ilişkin maliyet hesaplanmaktadır. Bu maliyetin diğer tüm adli yardım talepleri gibi Baro tarafından üstlenilmesi önerilebileceği gibi, her ildeki Baro'ya kamu tarafından yapılacak yıllık düzenli fon aktarımı olarak da kurgulanabilir. Aşağıdaki kutuda görüldüğü üzere bu şekilde bir adli yardım desteğinin maliyeti son derece düşük düzeydedir ancak engelli derneklerinin hukuki savunuculuk süreçlerini yürütebilmeleri açısından sağlayacağı katkı önemlidir.

POLİTİKA ÖNERİSİ 5.2

ENGELLİ DERNEKLERİNİN ADLİ YARDIMDAN YARARLANDIRILMASI

81 il, her ilde yılda ortalama 2 dava

Duruşmalı dava avukatlık ücreti = 1.320 ₺

Vekalet ücreti = 1.100 ₺

Toplam Yıllık Maliyet = 392.040 ₺

Maliyetin 2011'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları içindeki payı = % 0,01

Maliyetin 2011 GSYH içindeki payı = % 0,00003

5. POLİTİKA ÖNERİLERİNİN TOPLAM MALİYETİ VE BU MALİYETİN FİNANSMANINA İLİŞKİN FARKLI POLİTİKA OLANAKLARI

Raporun her bölümüne ilişkin olarak seçilen politikaların maliyet analizleri olabildiğince detaylandırılarak kurgulanmak suretiyle bir önceki bölümde tartışılmıştır. Aşağıdaki tabloda yapılan maliyet çalışmasının bir özeti sunulmaktadır.

TABLO 5A. MALİYET ANALİZİ ÖZET BULGULAR

ALAN	POLİTİKA ÖNERİSİ	TOPLAM YILLIK MALİYET	TOPLAM YILLIK MALİYETİN 2011 ENGELLİLERE YÖNELİK HARCAMALAR İÇİNDEKİ PAYI (%)	TOPLAM YILLIK MALİYETİN 2011 GSYH İÇİNDEKİ PAYI (%)
HİZMETE VE BİLGİYE ERİŞİM	Refakatçi Personel İstihdamı (nüfusu 5000 + yerlerde, nüfusa göre ölçeklendirilmiş, toplam 1488 kişi)	33.069.408 ₺	0,58	0,003
	Şehirdeki kurumlar ve hizmetlere ilişkin rehber kitap (büyükşehirlerde 10.000 adet, diğerlerinde 2.000 adet)	2.595.600 ₺	0,05	0,0002
FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİK	Belediye yapı işleri dairesi çalışanlarına eğitim (toplam 978 belediye, yılda 1 kez)	1.467.000 ₺	0,03	0,0001
	"Yetkili Mimarlık" sertifikasyonu ve kamu binaları için "erişilebilirlik denetimi" (pilot uygulama – 27 Mimarlar Odası üzerinden toplam 135 mimar, ortalama 10 kamu binası denetimi)	54.010.000 ₺	0,95	0,004
EĞİTİM	Kaynaştırma uygulamalı ilköğretim okullarına birer özel eğitim öğretmeni atanması	28.898.196 ₺ (uygulamanın tam anlamıyla hayata geçmesi 4 yıl sürecektir)	0,51	0,002
	Kaynaştırma uygulamalı ilköğretim okullarına birer okul öncesi eğitimi öğretmeni atanması	88.094.652 ₺ (uygulamanın tam anlamıyla hayata geçmesi 6 yıl sürecektir)	1,55	0,007
İSTİHDAM	Kamunun engelli istihdam yükümlülüğünü tam olarak karşılaması (23.000 kadro)	529.304.796 ₺	9,31	0,041
	Korumalı işyerleri için sürdürülebilir model (İBBS Düzey 2'ye göre toplam 26 işyeri, 20-25 personel, işletme giderleri için kamu sübvansiyonu)	15.600.000 ₺	0,27	0,001
SİYASAL KATILIM	Engelli dernekleri için idari davalarda yargı harcından muafiyet* (81 ilde, her ilde yılda ortalama 2 dava)	- 19.144,35 ₺	0,0003	0,000001
	Engelli derneklerinin idari davalarda adli yardımdan faydalandırılması için barolara kaynak aktarımı (81 ilde, her ilde yılda ortalama 2 dava)	392.040 ₺	0,01	0,0003

* harç muafiyeti alternatif maliyet olarak hesaplanmış ve kamu gelirleri açısından kayıp ne olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

TABLO 5B. TOPLULAŞTIRILMIŞ MALİYET ANALİZİ

ALAN	MALİYETİN NİTELİĞİ	TOPLAM YILLIK MALİYET
HİZMETE VE BİLGİYE ERİŞİM	Personel İstihdamı (Refakatçi) Hizmet Alımı (kitap hazırlanması, basımı)	35.665.008 ₺
FİZİKSEL ERİŞİLEBİLİRLİK	Eğitim / Sertifikasyon Denetim	55.477.000 ₺
EĞİTİM	Öğretmen Ataması	116.992.848 ₺
İSTİHDAM	Kamuda engelli istihdamı Korumalı işyeri sübvansiyonu	544.904.796 ₺
SİYASAL KATILIM	Harç Muafiyeti /Adli Yardım	372.896 ₺
SEÇİLEN ÖNERİLERİN TOPLAM YILLIK MALİYETİ		753.412.548 ₺
2011 YILI ENGELLİLERE YÖNELİK TOPLAM HARCAMA*		5.687.981.076 ₺
SEÇİLEN ÖNERİLERİN TOPLAM MALİYETİNİN 2011 YILI ENGELLİLERE YÖNELİK HARCAMALARA ORANI (%)		13,25
2011 YILI GSYH*		1.294.893.000.000
2011 YILI ENGELLİLERE YÖNELİK HARCAMALARIN 2011 GSYH'A ORANI (%)		0,44
SEÇİLEN ÖNERİLERİN TÜMÜNÜN BİR YIL İÇİNDE GERÇEKLEŞMİŞ OLMASI DURUMUNDA ENGELLİLERE YÖNELİK TÜM (MEVCUT VE YENİ/ÖNERİLEN) KAMU HARCAMALARININ 2011 YILI GSYH'A ORANI (%)		0,50

Kaynak: Yentürk ve Yılmaz (2012)

Tablo 5B'den izlenebileceği üzere, önerdiğimiz politikaların tümünün olduğu gibi mevcut politika ve programların yanında uygulamaya konulduğu durumda, bu politika ve programların toplam yıllık maliyetleri, kamunun halihazırda engellilere yönelik olarak gerçekleştirdiği harcamalarla birlikte milli gelire oranlandığında sadece yüzde 0,05 puanlık bir artış/yeni kaynak ihtiyacı gerektirmektedir. Bu kamu bütçesi açısından bütçe dengelerini sarsmadan karşılanabilecek bir maliyete denk gelmektedir. Dolayısıyla bu politika önerilerinin hayata geçirilmesi için gereken, güçlü bir siyasi irade ve bu politikaları uygulamaya koyacak nitelikli kamu görevlilerinin mevcudiyetidir.

Raporun bu bölümünde detaylı maliyet analizi yapılarak kurgusu oluşturulan bu politikaların bütüncül bir yaklaşım içinde ve birbirinin etkilerini pekiştirecek nitelikte olduğunu belirtmek isteriz. Örneğin, kamunun engelli çalıştırma yükümlülüğünün tümünü yerine getirecek şekilde bir istihdam politikası uygulaması, kamu binalarının fiziksel erişilebilirliğinin denetlenmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını da olmazsa olmaz koşul olarak beraberinde getirecektir.

Her ne kadar kamu bütçesine ciddi bir yük getirmeyecek olsa da, bu politika önerilerinin finansman kaynaklarına dair de öneriler yapmanın önemli olduğu görüşündeyiz. Türkiye'de yeni kamu politikalarının hayata geçmesi, önceki bölümlerde betimlendiği üzere öncelikle siyasi iktidarın bu politikaların hayata geçmesine karar vermesi, ardından ilgili kamu kurumları (genellikle politikayı icra edecek olan bakanlık ya da genel müdürlük) tarafından yapılan bir ön çalışmanın yatırım boyutu açısından Kalkınma Bakanlığı, cari finansman ve maliyet boyutu açısından da Maliye Bakanlığı ile paylaşılıp bütçe süreçleri içinde yer almasına ilişkin çalışmalar sonucunda gerçekleşmektedir. Bu süreçlerde öncelikli olarak

değerlendirmeyi şekillendiren kısıt OVP ve bu planda öngörülen bütçe dengesinin korunmasıdır. Bu kısıt içerisinde kalmak üzere yeni politikaların değerlendirilmesi, kamu kurumları ve ilgili iki bakanlık tarafından politika oluşturma süreçlerinde önemli bir teknik ön çalışma sağlayabilecek girdi-çıkı analizleri, genel denge modellemeleri, mikro-simülasyon ya da etki analizi gibi değerlendirme araçları kullanılmaksızın yapılmaktadır. Bu teknik ön hazırlıkların politika geliştirme süreçlerinde yapılandırılabilmesi için kurumlar arası işbirliği ve bilgi/veri paylaşımının hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Önerdiğimiz politikaların finansmanı, dolaylı vergilerde geçici süreli bir artışla, ekonomik büyüme dönemindeki Türkiye'nin bütçe fazlalarının toplanması ve bu alana aktarılmasıyla, başka politika alanlarına ayrılan bütçenin kısılmasıyla (örneğin askeri harcamalar), bir kereye mahsus gelir kaynağı oluşturulmasıyla (örneğin bedelli askerlik uygulamasında yaş sınırının düşürülmesi), bütçe dışı fonların (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ya da Türkiye İş Kurumu bünyesindeki Ceza Fonu gibi) bu alanda kullanıma açılmasıyla yapılabilir. İlgili kurum ve kuruluşların da uygun ve mümkün olduğunca hızlı şekilde gerekli düzenlemeleri yapmak üzere işbirliği, ortak finansman ya da işbölümüne gitmeleri mümkündür.

Kamu politikalarının erken yaşlardaki bireyleri doğrudan hedef aldığı durumlarda yeni politikaların bireysel olduğu kadar toplumsal etkileri daha fazla olmaktadır. Nitekim eğitim alanında önerildiği üzere, kaynaştırma eğitiminin yapıldığı ilköğretim okullarına bir okul öncesi öğretmeni ve bir özel eğitim öğretmeni atanması, sadece bu iki hizmet alanındaki mevcut açıkları kapatmakla kalmayacak, bir yandan da kapsayıcı bir öğrenme ortamı yaratmaya katkıda bulunarak kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarının etkinliğini artıracaktır. Orta ve uzun vadede de kaliteli eğitim hizmetlerine eşit erişim ve eğitime devam konusunda engelli bireylerin genel nüfusa kıyasla bulundukları dezavantajlı durumu iyileştirme potansiyeli bulunan bir politika olduğu hesaba katılmalıdır.

Olası finansman kaynakları kurgulanırken, bu finansman biçimlerinin yeniden dağıtımcı nitelikte olması büyük önem taşımaktadır. Özellikle Türkiye'de engelli bireylerin önemli bir kısmının alt gelir gruplarında yoğunluklu olarak bulunduğu gözleminde hareketle, örneğin özel tüketim vergisini yüzde 0,5 ile yüzde 1 arasında küçük bir oranda artırarak sağlanacak kamu geliri bu politikaların uygulamaya geçirilmesi için gereken gelir artışı için yeterli olacaktır.

6. KAYNAKLAR

- Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı. (2011a) *Türkiye'de Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitimin Durumu*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Eğitim Reformu Girişimi ve Tohum Otizm Vakfı. (2011b) *Türkiye'de Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim: Politika ve Uygulama Önerileri*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2012) *Milli Eğitim İstatistikleri 2011 – 2012*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Mutluer, M. K., E. Över ve A. Kesik. (2010) *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi* (2. Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sucuoğlu, B. ve Kargın, T. (2008) *İlköğretimde Kaynaştırma Uygulamaları: Yaklaşımlar, Yöntemler, Teknikler*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Tuğan, İ. Ve Ö. Arun. (2006) *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002: İkincil Analizi*. Ankara: TÜBİTAK.
- Vining, A. R. and D. L. Weimer. (2009) "Assessing the Costs and Benefits of Social Policies", in D. L. Weimer and A. R. Vining (ed.) *Investing in the Disadvantaged* (pp. 1-16), Washington D.C. : Georgetown University Press.
- Yentürk, N. (2011) *Çok Yıllı Bütçe Süreci ve Orta Vadeli Mali Plan İzleme Kılavuzu*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Yentürk, N. ve V. Yılmaz. (2012) *Engellilere Yönelik Harcamaları İzleme Kılavuzu*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

YAZARLARIN ÖZGEÇMİŞLERİ

Dr. Aslı Sungur Ergenoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Anabilim Dalı'nda Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Lisans eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde; yüksek lisans eğitimini İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde; doktora eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde tamamlamıştır. Dr. Ergenoğlu'nun uzmanlık ve ilgi alanları: mimari tasarım, sağlık yapıları tasarımı ve akreditasyonu, mimarlıkta evrensel tasarım eğitimi, mimarlıkta ulaşılabilirlik ve evrensel tasarımıdır.

Dr. Burcu Yakut Çakar, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta, aynı zamanda Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde yarı-zamanlı öğretim üyesi olarak ders vermektedir. Lisans ve yüksek lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden, doktora derecesini Marmara Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden almıştır. 2004 – 2011 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu'nda yürütülen birçok araştırmaya katkıda bulunmuş olan Dr. Yakut Çakar'ın ilgilendiği temel araştırma konuları sosyal politikanın iktisadi, kamu politikaları analizi, vergi-sosyal yardım modellemesi, mikrosimulasyon, yoksulluk ve sosyal dışlanma, toplumsal cinsiyet ve sosyal politika, karşılaştırmalı açıdan emeklilik reformları, çalışma hayatıdır.

Bülent Küçükaslan, Engelliler.Biz Platformu'nun (www.engelliler.biz) kurucusudur. Halen 53 bini aşkın üyesi ve günlük 40 bin ziyaretçisi bulunan bu platformun genel yayın yönetmenliğini yürütmekte, sakatlık çalışmalarına aktivist kimliği ile katılmakta ve sakatlık ile ilgili yazıları Radikal 2, Bianet vb. platformlarda yayınlanmaktadır. Yaralanma sonucu omurilik felçli olduktan sonra tekerlekli sandalye kullanmaya başlamıştır.

Dilşah Pınar Ensari, Sabancı Üniversitesi Temel Gelişim Programı'nda eğitim asistanı olarak görev yapmaktadır. Lisans derecesini, Boğaziçi Üniversitesi Felsefe ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Çift Anadal Programı'nda; yüksek lisans derecesini de Sabancı Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Programı'nda tamamlamıştır.

Dr. Eylem Akdeniz, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Dr. Akdeniz, lisans ve yüksek lisans eğitimini Ortadoğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde; doktora eğitimini Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlamıştır. Dr. Akdeniz'in başlıca çalışma alanları Türkiye siyasal hayatı ve kurumları, Ortadoğu'da siyaset ve kültür ve devlet kuramlarıdır.

Dr. Gülçin Balamir Coşkun, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Demokrasi kuramı, Türk siyasal sistemi ve demokratikleşme sorunları üzerine çalışan Gülçin Balamir Coşkun, 1999 yılında Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. Galatasaray Eğitim Vakfı'ndan kazandığı bursla, Paris I-Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler alanında Yüksek Lisans programını tamamlamıştır. Doktora çalışmalarına İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde devam etmiş ve 2007 yılında "Avrupa Anayasal Düzeni Çerçevesinde Egemenlik Kavramının İncelenmesi" konulu teziyle doktor unvanını kazanmıştır. Lisans düzeyinde Karşılaştırmalı Siyaset, Demokrasi Kuramı, Avrupa Birliği Siyasal Sistemi derslerini vermiştir.

Hatice Güneş, Sabancı Üniversitesi Bireysel ve Akademik Gelişim Merkezi'nde klinik psikolog olarak görev yapmanın yanı sıra, diğer üniversitelerde (Okan Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, Bilim Üniversitesi) lisans, yüksek lisans dersleri yürütmekte, tez danışmanlığı yapmakta, Türk Psikologlar Derneği çatısı altında bilişsel davranışçı terapi ilke ve uygulamaları programlarında eğitim vermektedir. Lisans ve yüksek lisans derecesini ODTÜ Psikoloji Bölümü'nden, doktora derecesini aynı alanda Ankara

Üniversitesi'nden almıştır. Yüksek lisans ve doktora tezlerini psikolojik travma (doğal afet, kronik hastalık) konusunda hazırlamıştır. Mesleki ilgi alanını, dezavantajlı bireylerle yürütülen çalışmalar ekseninde şekillendiren Güneş, doğal afet mağdurları ve mültecilere yönelik psiko-sosyal destek çalışmalarına katılmakta, Sınır Tanımayan Doktorlara süpervizörlük hizmeti vermektedir. Psikoterapi uygulamalarında, başta travma olmak üzere, duygudurum bozuklukları, anksiyete bozuklukları, genç yetişkinlik döneminde kimlik sorunları, aile-çift problemleri gibi farklı alanlarda çalışmalarını sürdürmektedir.

İrem Aktaş, Sabancı Üniversitesi Temel Geliştirme Direktörlüğü'nde çalışmaktadır. Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden almıştır. 2008-2012 yılları arasında Eğitim Reformu Girişimi'nde proje asistanı olarak çalışan İrem Aktaş, eğitim ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında çeşitli kurumların çalışmalarında görev almaktadır.

Mehmet Bora Burat, Sabancı Üniversitesi Sosyal ve Siyasal Bilimler Programı'ndan mezun olarak, 2011 yılında Sabancı Üniversitesi Siyaset Bilimi Programı'nda yüksek lisansını tamamlamıştır. 2009-2010 döneminde Johns Hopkins Üniversitesi (Bologna) bir yıllık diploma programına katılmıştır. 2011 yılından bu yana engellilere yönelik ürünler tasarlayan ve pazarlayan özel bir şirkette çalışmakta olan Burat, doğuştan Serebral Palsilidir.

Dr. Nevin Zeynep Yelçe, ön lisansını Boğaziçi Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü'nde, lisansını İstanbul Üniversitesi İtalyan Dili Edebiyatı Bölümü'nde, yüksek lisansını Yeditepe Üniversitesi Sanat Yönetimi Bölümü'nde tamamlamıştır. On yıl halkla ilişkiler sektöründe çalıştıktan sonra 2001 yılında akademik hayata yönelmiş, Sabancı Üniversitesi Tarih Programı'nda 2003 yılında yüksek lisansını, 2009 yılında doktorasını tamamlamıştır. 2001-2011 yılları arasında eğitim asistanı olarak çalışmıştır. Halen Sabancı Üniversitesi Temel Geliştirme Programı'nda Misafir Öğretim Görevlisi olan Yelçe, fasyoskapulohumeral distrofi hastasıdır.

Özgür Konuk, zihin engelliler sınıf öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Lisans derecesini Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü'nden almıştır ve aynı bölümde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Birçok sivil toplum kuruluşuyla birlikte ulusal ve uluslararası projelerde görev almıştır. Otizm, aile eğitimi ve bütünleştirici eğitim konularında eğitimlere katılmaktadır.

Prof. Dr. Resa Aydın, tıp eğitimini İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesinde, uzmanlık eğitimini İstanbul Tıp Fakültesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Ana Bilim Dalında yaptı. 1991 yılında Doçent, 1998 yılında Profesör oldu. 2001-2005 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile birlikte yürütülen İstanbul Toplum Temelli Rehabilitasyon Programı'nda Proje Danışmanı olarak çalıştı. 2007 yılında İstanbul Tıp Fakültesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı Pediatrik Rehabilitasyon Birimi ve Polikliniği'ni kurdu. Halen İstanbul Tıp Fakültesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Ana Bilim Dalı öğretim üyeliğinin yanı sıra, İstanbul Üniversitesi Engelliler Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü olarak görev yapmaktadır.

Selin Yıldız, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde 2004 yılında mezun oldu. 2005 yılında Bina Bilgisi Ana Bilim Dalı, Tasarım Sorunları Bilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak akademik hayatına başladı. 2008 yılında Bina Araştırma ve Planlama Lisans Üstü Programı'ndan "Değişen Sokak Cepheleri Üzerine Bir Araştırma, Talimhane Örneği" adlı yüksek lisans tezi ile mezun oldu. 2008 yılından beri Mimari Tasarım Lisansüstü Programı'nda doktora öğrenimine devam etmektedir. Temel araştırma alanları; mimari tasarım, evrensel tasarım ve turizmdir. Tasarım Stüdyoları, Grafik Anlatım ve Uygulamalı Dersler ve diğer kuramsal derslerde 2005 yılından beri asistanlık yapmaktadır.

Dr. Tolga Demiryol, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Dr. Demiryol lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ve Sosyoloji bölümlerinde almış ve doktora eğitimini Amerika Birleşik Devletleri'nde Virginia Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlamıştır. 2010-2012 yıllarında ABD'deki New Haven Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak bulunan Dr. Demiryol'un başlıca çalışma alanları sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, karşılaştırmalı siyasal ekonomi ve uluslararası ilişkilerdir.

Tuna Şahsuvaroğlu, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Zihin Engelliler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı'nda öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Bu görevinin yanı sıra, aynı üniversitede Eğitim Bilimleri Enstitüsü Psikolojik Danışma ve Rehberlik doktora programında öğrenimine devam etmektedir. Lisans eğitimini, İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı'nda; yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı'nda tamamlamıştır. 2006 yılında başladığı Virginia Satir'in Dönüşümsel Sistemik Aile Terapisi eğitiminden, 2010 yılında mezun olarak Virginia Satir İnsan Gelişimi ve Aile Terapisi Enstitüsü'nün ilk mezunları arasında yer almıştır. Mesleki ilgi alanları arasında rehabilitasyon danışmanlığı ve engelli aileleri ile yapılan psikolojik danışma ve rehberlik çalışmaları gelmektedir.

Volkan Yılmaz, lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Sosyoloji Bölümü'nden, yüksek lisans derecesini ise Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nden almıştır. Türkiye'de engellilere yönelik sosyal politikalar üzerine tamamladığı yüksek lisans tezi kitaplaşmıştır. Yılmaz, halen Leeds Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar programında doktora adayıdır. Doktora araştırması Türkiye'de sağlık siyaseti üzerinedir. Volkan Yılmaz İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları'nda araştırma koordinatörü olarak çalışmaktadır. Araştırma alanları devlet kuramları, siyasal iktisat, sosyal politikalar, toplumsal eşitsizlikler, gençlik çalışmaları, engellilik çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmalarıdır.

DANIŞMA KURULU

Ahmet Hakan Karakadıoğlu	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Özürlüler Müdürlüğü Erişilebilirlik Hizmetleri Personeli
Ahmet Koçibar	İstanbul İl Milli Eğitim Müdür Yardımcısı
Akif Kaan Hasdemir	İstanbul İl Milli Eğitim ArGe Birim Üyesi
Dr. Aylin Çiftçi	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürü
Aylin Sezgin	Tohum Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfı Kurucu Başkan Yardımcısı
Dr. Ayşe Hale Bacakoğlu	Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü Grup Başkanı
Prof. Dr. Ayşegül Ataman	Gazi Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü Öğretim Üyesi
Ayşegül Domaniç Yelçe	Hürriyet.com yazarı
Dilek Sabancı	Sabancı Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesi, Vista Turizm ve Seyahat A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı
Engin Gören	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Özürlüler Müdürlüğü Müdür Yardımcısı
Fahri Cürebal	Kadıköy İlçe Milli Eğitim Şube Müdürü
Filiz Bikmen	Sabancı Vakfı Programlar ve Uluslararası İlişkiler Direktörü
Prof. Dr. Fikret Adaman	Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi
Gültekin Güllü	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı Özürlüler Müdürlüğü Erişilebilirlik Hizmetleri Sorumlusu
Doç. Dr. Hakan Sarı	Milli Eğitim Bakanlığı Bakan Danışmanı
Doç. Dr. Hande Sart	Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi
Hasan Dikyuva	Türkiye İşitme Engelliler Milli Federasyonu Üyesi
Yard. Doç. Dr. İdil Işıl Gül	İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi
İdris Aslantaş	İstanbul İl Milli Eğitim Müdür Yardımcısı
Kasım Karakaş	Sosyal Güvenlik Kurumu İstanbul İl Müdür Yardımcısı
Kıvanç Ergu	Sabancı Vakfı Programlar Sorumlusu
Lütfiye Kelleci Birer	Engelli Kadın Derneği Temsilcisi
Meltem Cantürk	Anne Çocuk Eğitim Vakfı Okuma Yazma Birimi Koordinatörü
Mine Narin	Tohum Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfı Başkanı
Doç. Dr. Mustafa Taşdemir	Sağlık Bakanlığı İstanbul Halk Sağlığı Kurumu Müdürü
Namık Topçu	Türkiye İşitme Engelliler Milli Federasyonu Türk İşaret Dili Kurul Başkanlığı Genel Sekreteri ve Türkiye Sakatlar Konfederasyonu Yönetim Kurulu Üyesi
Necdet Kenar	MESS Eğitim Vakfı Genel Müdürü
Neriman Ülsever	Sabancı Holding İnsan Kaynakları Grup Başkanı
Neyyir Berktaş	Sabancı Üniversitesi Bireysel ve Akademik Gelişim Merkezi Direktörü
Nigar Evgin	Türkiye Spastik Çocuklar Vakfı Direktörü
Prof. Dr. Nihat Berker	Sabancı Üniversitesi Rektörü
Ömer Balıbey	Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürü
Özgül Gürel	Tohum Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfı Projeler Koordinatörü
Prof. Dr. Resa Aydın	İstanbul Tıp Fakültesi Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
Saruhan Singen	İstanbul Zihinsel Engelliler Vakfı Genel Sekreteri
Süleyman Akbulut	Engelli Ayrımcılığını Önleme Platformu Kurucusu
Şadi Burat	Engelli Bireylere Yönelik Seramik Sağlık Gereçleri Üreten Firma Sahibi ve Engelli Yakını
Şehnaz Layıkel	Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi Derneği Temsilcisi
Zerrin Koyunsağan	Sabancı Vakfı Genel Müdürü
Zeynep Bahar Çelik	Sabancı Üniversitesi Toplumsal Duyarlılık Projeleri Yöneticisi

